ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
Ч. 39

Митрополит Іларіон
(Проф. д-р Іван Огієнко)

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том III
М — О

Накладом Товариства "Волинь"
ВІННІПЕҐ — 1988 — КАНАДА

ІНСТИТУТ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
ч. 39

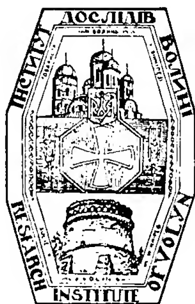
Митрополит Іларіон

ЕТИМОЛОГІЧНО-СЕМАНТИЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Редакція й доповнення
Юрія Мулика-Луцика

Том III

М — О

Накладом Товариства „Волинь"

ВІННІПЕҐ — 1988 — КАНАДА

RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN
No. 39

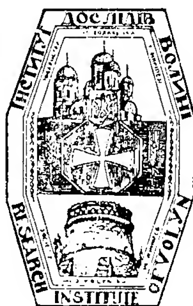
Metropolitan Ilarion

ETYMOLOGICAL AND SEMANTIC DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Revised and enlarged
by
G. Mulyk-Lutzyk

Vol. III

M — O

Published by Society of Volyn

WINNIPEG — 1988 — CANADA

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man. Canada

Від Видавничої Комісії

Видавнича Комісія Т-ва "Волинь" та ІДВ, постановляючи видати друком "Етимологічно-семантичного словника української мови" митр. Іларіона (в мирі проф. Івана Огієнка), була свідома того, що ця праця Автора не була закінченою не лише в котрійсь із її частин, але що вона не була зфіналізованою як цілість, і як така, являла собою, так би мовити "чернетку" запланованого митр. Іларіоном "Етимологічно-семантичного словника української мови".

Маючи це на увазі, Видавнича Комісія своє рішення видати цю працю мотивувала потребою опублікування принаймні частини тієї його наукової спадщини, яка по Його упокоєнні († 1972 р.) залишилася в архівній спадщині в ненадрукованому стані. Це значить, що рішення опублікувати цю працю полягало в постанові видати її як історичну пам'ятку. Щоб зберегти її автентичність, Видавнича Комісія постановила навіть залишити ненарушеним правописний аспект цієї праці, що була частинами писана в різних періодах часу, і на тих частинах позначилися деякі зміни в нормах українського правопису. Маємо тут на увазі систему тих правописних норм, що їх затвердив Уряд Укр. Народньої Республіки 12 січня 1919 р., і тих, що їх совєтська влада в Україні затвердила 31 березня 1929 р., та, вкінці, тих (це т.зв. "академічний правопис"), що їх затвердила совєтська влада 8 травня 1945 р.

Сліди першого українського правопису, складеного проф. Іваном Огієнком 1918 р. з доручення першого міністра Освіти У.Н.Р. (за часів Центральної Ради), Івана Стешенка, були помітні в писаннях проф. І. Огієнка ще навіть після того, коли в Україні був (1928 р.) складений новий правопис, що був совєтською владою затверджений 31 березня 1929 р. і того ж року на його основі був в Україні виданий — за редакцією Гр. Голоскевича — "Правописний словник". Проф. Огієнко в дечому не дотримувався цього правопису. І так, напр., він не погоджувався з тим фактом, що в "Правописному словнику" Г. Голоскевича в слові "релігія" фігурувала буква ґ, а не г.

Пізніше проф. І. Огієнко, який у принципі гонорував був правописну систему з 1929 р., згодом таки акцептував "академічний правопис" з 1945 р., — акцептував в ім'я принципу, що в нас мусить бути один правопис, а не кілька правописів. Але він у дечому не дотримувався й правописних норм з 1945 р., бо не у всьому погоджувався з його авторами.

Ті мотиви, з яких Видавнича Комісія Т-ва "Волинь" та ІДВ постановили видати цього Словника митр. Іларіона, які були тут з'ясовані вище, і на які був покладений наголос у передмові до його першого тому (виданого 1979 р.), та які являли собою кри-

терій рішення видати цю працю в її "стані сущому", як згодом виявилося, не здали свого життєво-практичного іспиту. По-перше, ті люди, які в принципі привітали появу першого й другого тому цього Словника, своєю більшістю висловили бажання мати "Етимологічно-семантичний словник української мови" як *словник*, а не як архівну "пам'ятку", видання якої, на думку декого з них, в наших скрутних матеріяльних обставинах є "завеликим люксусом". По-друге, один мовознавець волів трактувати цю публікацію (він написав рецензію на її перший том) не як частину скриптів з архіву митр. Іларіона, а тільки — як "готовий словник", і цей його підхід до цієї справи став у нього критерієм його погляду на цю працю.

Але не ця "рецензія", а тільки вищезгаданий дезидерат передплатників цього Словника став підставою рішення Видавничої Комісії видавати дальші томи Словника уніформованим правописом, а обсяг його редагування поширити шляхом уведення *доповнення* в його зміст хоч у такій мінімальній мірі, в якій бажали собі цього ті передплатники Словника, від яких залежить матеріяльна можливість видати його. Справа "доповнення" виявилася неминучою також ще й тому, що в тій частині рукопису Словника, яка мала становити зміст третього тому (починаючи буквою **М**) була Автором опрацьована в значній мірі менше, ніж рукописні матеріяли від буков **А** до **Л** включно. Сталося це тому, що митр. Іларіон, підготовляючи цей матеріял до друкування його на сторінках журн. "Віра й Культура", через своє надмірне перевантаження працею в У.Г.-П. Церкві, з одного боку, і через скоре прогресування його недуги, не вспів випрацювати цього матеріялу більше, як тільки в обсязі букв **А** — **Л**, з чого в журн. "Віра й Культура" успів опублікувати його тільки від букви **А** до слова **абшид**. (Див. "Віра й Культура" від подвійного числа за червень-липень 1964 р. по листопад 1965 р. включно).

Починаючи від букви **М**, в цьому рукописному матеріялі було чимало таких карток, на яких були тільки зазначені слова, походження й значення яких мали бути пояснені, але пояснень там не було. Крім цього, там були й такі картки, на яких були подані тільки значення даних укр. слів та їхні старослов'янські відповідники, і цитати з тих староукраїнських джерел, в яких старі форми цих слів були засвідчені, і т.ін. Ті картки, на яких були подані вияснення походжень й значення слів, були або витинками з журналу "Рідна Мова" (що його в Варшаві видавав проф. І. Огієнко в 1933-1939 рр.), або становили собою рукопис, зміст яких полягав у пізнішому скоректуванні тих пояснень, які були свого часу подані на сторінках журн. "Рідна Мова" (1933-1939).

Практика доповнювання словника даного автора іншою особою не суперечить принципам наукових публікацій, якщо в ньому названо автора доповнень. Найновішим прикладом цього є такий факт: “Russisches etymologisches Wörterbuch” (1950-1958) Макса Фасмера був виданий у Москві в 1964-1973 рр. у перекладі на російську мову, на титульній сторінці якого зазначено, що це “Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева”. А в скороченнях показчика бібліографічних джерел цю публікацію зазначують так: “Фасмер-Трубачев”. (Див. “Етимологічний словник української мови”. Академія Наук Української РСР. Інститут Мовознавства ім. О. О. Потебні. Том І. Київ, 1962. Стор. 26).

Опинившись перед дилемою: або дальші випуски цього Словника видати в такій формі, в якій Видавнича Комісія — після довгих вагань — рішила видати його третій том, або припинити публікування цієї праці, Вид. Комісія вкінці рішилася вибрати цю першу альтернативу.

Окремо від тієї дійсности, що приготування до друку цього тому Словника в такій формі, в якій він тепер вийшов, було дуже затяжною і скомплікованою справою, треба підкреслити факт перешкод технічного характеру.

Друкарня Видавничої Спілки “Тризуб” у Вінніпезі, що спроможна друкувати цього роду книжки, в якій були надруковані І і II томи цього Словника, переключилася з лінотипів, на яких вони були складані, на компютерну систему, а до компютерів на протязі дуже довгого часу не були вироблені ті типографічні знаки, що необхідні для транскрипції старослов’янських слів.

Крім цього, п. Володимир Басараб, який складав був на лінотипі І і II томи Словника тепер є тут одиноким фахівцем, що кваліфікований складати на компютері цього роду скомпліковану працю, якою є цей Словник, був переобтяжений роботами, які мусів виконувати за принципом першости їх зголошень; ми не мали іншого виходу, а тільки чекати на свою чергу.

Видавнича Комісія висловлює ВП. Передплатникам Словника вдячність за їхнє вирозуміння і прохає в них ласкавого вибачення за цю проволоку.

За Видавничу Комісію,
Степан Ярмусь

ПЕРЕДМОВА

Ідучи на зустріч бажанню Видавничої Комісії Т-ва "Волинь" й Інституту Дослідів Волині, я погодився зробити доповнення до того рукописного матеріялу митр. Іларіона, що є основою змісту третього тому "Етимологічно-семантичного словника української мови".

Про те, в чому ці доповнення полягають, тут буде сказано нижче. На вступі ж, на мою думку, треба перш за все поінформувати про ту специфічну мету, з якою митр. Іларіон писав цього Словника, і про ту методу, за допомогою якої він намагався цю мету осягнути.

У зв'язку з цим тут буде до речі згадати про ціль, з якою Александер Брюкнер, найвизначніший славіст нашої доби, написав "Етимологічного словника польської мови", і про ту методу, яка могла, на його думку, успішно послужити його цілі. У передмові до цієї своєї праці ("Słownik etymologiczny języka polskiego". Kraków, 1927 р.) він з'ясував це так:

> "...Я уникав "учености", тобто [уникав] подавання джерел, полеміки, дбав про те, щоб мене зрозумів кожен читач, а не тільки фахівець.
>
> Звертаючи увагу на історію звичаїв постільки, поскільки їх можна зрозуміти й виявити собі із самих слів, я присвятив мовній археології кільканадцять маленьких розвідок [у Словнику], що тут вирізнені великими початковими буквами: "Божество", "Худоба", "Діди", "Календар", "Ловецтво" (Myśliwstwo" — Ю.М.-Л.), "Свояцтво", "Убори", "Збіжжя", "Зброя" і т.д.
>
> Цю книжку я вважаю за свого роду мовного порадника; нехай нею "розважається" не тільки філолог-полоніст, але й історик, і літерат та й той кого [взагалі] цікавить мова. Такою була її (цієї книжки) провідна думка".

І справді, А. Брюкнер, який міг би цитувати сотні джерел бібліографічних, не обтяжив свого Словника цитатами жодних з джерел, іменами етимологів і бібліографічними референціями, щоб таким чином уникнути "вчености" й зробити зміст його доступним кожній людині, а не тільки нечисленній групі тих осіб, які є фахівцями-філологами.

Вищеподаний пасаж із передмови А. Брюкнера до "Етимологічного словника польської мови" дає відповідь на питання, чому також і митр. Іларіон не обтяжував свого Словника іменами етимологів, назвами їхніх праць і цитатами з них. Він також свідомо уникав "учености", щоб таким чином зробити його зміст доступним кожному читачеві, а не конче еліті фахівців з вершин академії.

З нагоди Ювілею 30-ліття наукової праці проф. І. Огієнка д-р Євген Грицак писав:

"Як у кожній окремій науці, так і в ділянці мовознавства, не було в нас популяризаторів, цебто людей, що здобутки науки уміли б у доступній та зрозумілій формі подавати для користування широкого загалу. Наші вчені не звертали на це великої уваги й призначували свої наукові праці для спеціялістів, друкуючи їх у малодоступних журналах...

"Найбільше науково-популарних праць було в нас у ділянці літератури й історії. У ділянці мовознавства [під цим оглядом] царювала в нас донедавна пустка... І саме в цій ділянці дуже заслужився теперішній Ювілят Проф. Іван Огієнко". (Д-р Євген Грицак, "Професор І. Огієнко як популяризатор мовознавства". — У "Науковому Збірнику в 30 річницю наукової праці Проф. Д-ра Івана Огієнка. Варшава, 1937").

Коли був виданий "Етимологічний словник польської мови" А. Брюкнера (Brückner), то у сферах етимологів-славістів сталося "чудо": ніхто з них не посудив Брюкнера в "ненауковості", незважаючи на те, що цей велетень серед учених-славістів, — як це він каже, — "не обтяжив" цього свого Словника "ученістю", бо він не цитував поглядів тих етимологів, які вже перед ним досліджували походження тих слів, про які пише Брюкнер у своєму Словнику.

Якщо б Брюкнер був українцем, то, мабуть, обвинувачення в "ненауковості" він не уникнув би з боку академіків-формалістів, типом яких є доктор Серафікус в однойменній повісті В. Домонтовича, який каже, що "науковість" творів доктора Серафікуса полягала в "приписках" (аднотаціях), тобто в цитуванні тих бібліографічних джерел, на основі яких він писав свої "наукові" праці.

Один з українців-славістів, який став критиком усієї мовознавчої праці митр. Іларіона, і який, розуміється, "скритикував" і перший том його "Етимологічно-семантичного словника", зокрема за corpus delicti вважає той факт, що митр. Іларіон значення деяких слів подав в формі "довгих" розповідей. (У першому томі, мабуть, специфічно йдеться про пояснення значень слів "благий" і "благочестивий").

У зв'язку з цим треба перш за все підкреслити — в справі формальній — той факт, що Словник митр. Іларіона є не тільки етимологічним (тобто таким, що інформує про походження слів), але й також, разом з тим, є він словником семантичним (це значить таким, що подає значення слів). Семантика має два аспекти: діяхронічний (історичний) і синхронічний (сучасний).

Коли інформатор подає походження (етимологію) даного слова в супроводі інформації про його значення (семантику), то він мусить інформувати не тільки про теперішнє (синхронічне)

значення того слова, але й також про його значення діахронічне (історичне). Історична ж семантика — це ніщо інше як історія мутації (процесу мінливости) значення слова. Такої праці, якою мав би бути "Історичний словник української мови", в нас немає.

"Історичний словник українського язика. Том І (А-Ж). Київ (1930-1932) — це все те, що ми в цій ділянці маємо, бо продовжування цієї праці совєтська влада заборонила. Крім цього треба згадати й про той факт, що в першому томі цієї праці Тимченка не подано матеріялів з XI-XIV ст.ст., бо совєтська влада не дозволила подавати їх.

Але інформації про походження й значення слова не мають бути обмежені, — коли йдеться про семантику слова, — тільки їх історичним аспектом, або тільки аспектом теперішнім. Інформатор мусить розповісти про історію мутації значення слова (якщо в даному випадку процес мутації був) і при цьому подати теперішнє значення слова. Здавалося б, що це такі істини, які є очевидні не тільки мовознавцеві-фахівцеві, але й кожному ляїкові; одначе так воно не є, бо ж інформацій про те, що т.зв. "перше" ("початкове") значення даного слова почало змінятися не можна вважати за інформації вичерпні, якщо дослідник не вияснить, ч о м у "початкове" значення згодом почало підлягати процесові мутації (мінливости).

Мовознавці, одначе, воліють не порушувати цього питання. На таке відношення мовознавців до цієї справи звернув увагу Едвард Сепір (Sapir) у своїй праці "Мова" ("Language". — Я тут користуюся оттавським виданням з 1921 р.).

Кажучи, що до завдань лінґвіста зокрема мусить належати завдання "показати чим є мова..., як вона зміняється в просторі й часі, і [показати] які її взаємовідносини з іншими важливішими людськими інтересами, з проблемою мислення, з явищами історичного процесу, раси, культури, мистецтва" і т.ін., Сепір eo ipso каже, що дослідник не може відповісти на питання, чому на протязі часу значення даного слова змінилося, якщо він не дослідить причинового зв'язку історичного життя того слова з усіма важливими ділянками життя народу. Це значить, що тут ідеться про плюралістичну методу досліджування істоти мови народу.

Звичайно, що причин історичної мутації значення даного слова не можна вияснити коротенько — в кількох словах, як цього вимагають мовознавці-"формалісти" взагалі, а лексикографи зокрема.

Критик першого тому Словника митр. Іларіона заявив, що митр. Іларіон, мовляв, відстав, і тобто, що він не поінформований про найновіші наукові здобутки етимологів Заходу. Ці закиди, розуміється, мають, так би мовити, "риторичний" характер, бо цей критик не дав, та й дати не може, відповіді на

питання, в чому конкретно й специфічно, ті "здобутки" теперішніх етимологів Заходу полягають, якщо він, цей критик, не має тут на увазі нічого іншого крім збільшення числа старих гіпотез (вгадування) новими гіпотезами.

Але як Брюкнер у своєму Словнику, так і митр. Іларіон у своєму не поставив собі завдання писати історію гіпотез у справі походження слів мови свого народу.

Коли Карл Бюлер (Bühler) заявив, що "слова погубили свої етимони" (сказав він це в своїй монументальній праці "Sprachtheorie und Darstellungsfunktion", Jena 1934), то ніхто з лінгвістів-теоретиків цього не заперечив. Отож ті з-поміж славістів, чи, специфічно, з українців, що поінформовані про цю "лекцію" Бюлера, і що розуміють сенс мети цієї його заяви, повинні бути значно скромнішими в своїй "критиці" етимологічних словників. Краще було б, якщо б вони показали, як вони такого словника написали б.

Грецьке слово etymologia складається з двох компонентів: etymon — 'істина' і logos (яке в цьому випадку означає не 'слово', а тільки 'поняття', а дальше — "вчення', 'науку'). Грецьке слово etymon в мовознавстві вживається тільки в конвенційній термінології — для означення вихідної форми пракореня даного слова, бо ж дійсне значення цього слова полягає в ідеї 'істина'.

Теперішнє загально прийняте поняття про "етимологію" даного слова, як про його "пракорінь", і розуміється, про ту ідею, яку його пракорінь виражав, базується на ілюзії, бо таке поняття полягає в такому переконанні, що дане слово починає своє існування в тій стадії, в якій появився його пракорінь, що його етимологи подають як продукт "відтворення" ("реконструкції"), — напр. пракорінь *kr- у старослов'янському слові krvъ ('кривий').

Якщо мовознавець не ставить собі питання, чому тоді, коли творилися слова, людина індоевропейського походження, своє враження, спричинене її змисловим сприйманням усього того, що було кривим, була своєю духовістю змушена це своє враження виражати (виражати спонтанно) таким артикулованим голосом, в якому домінував звук **r**, то такий дослідник безпідставно твердить, що він досліджує "пракорінь" та "перше" (вихідне) значення цього слова, бо ж він не досліджує процесу поставання ембріону (зародка) його.

Правдиво сказав Григорій Сковорода: "Иное (дѣло) разумѣть, имя, а иноє [дѣло] разумѣть то, что именемъ означается". (Див. "Бесѣда нареченная двоє, о томъ что блаженнымъ быть легко", Г. Сковороди).

Парафразуючи це твердження Сковороди, скажемо, що інша річ ствердити, що пракоренем старослов'янського слова "кръвъ" була звукосполука *kr-, а інша річ розуміти те враження людини,

яка (коли ще не було цього слова), спостерігаючи щонебудь криве, була змушена спонтанно виражати це своє враження звукосполукою *kr-; тут ідеться не про щось інше, а тільки те в р а ж е н н я, яке “вирвало” з людини голос у формі ***kr-**. Ясно, що це справа ґенези мови. Але якщо етимологія, як одна з галузей мовознавства, не є частиною досліджування ґенези мови, то чим же вона (етимологія) в дійсності є, і нащо вона існує?

* * *

З черги, pro domo sua. Доповнення до цього словника, які зробив нижчепідписаний, такі:

1) Усі референції, які відносяться до тих чільних етимологів, що походження даних слів досліджували.

2) Ілюстрації факту вживання даного українського слова Автор подав тільки з української літератури. Нижчепідписаний додав до цього ілюстрації з польської літератури та з українського фольклору, а при цьому час до часу подавав діялектичні відповідники даного укр. літературного слова.

3) Автор Словника майже систематично подавав відповідники теперішніх укр. літературних слів з нашої книжної мови XVI-XVIII століть, ілюструючи їх прикладами з Лексиса Л. Зизанія, Лексикона П. Беринди й Катихізиса 1645 р. Тому що в нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. було дуже багато полонізмів, тут була необхідність вказати їх польське походження. Цей рід доповнення належить нижчепідписаному.

4) Де Автор Словника вгорі на картці рукописа зазначив тільки реєстрове слово, що було заплановане як “вокабула” потенційної статті, але статті там не було, нижчепідписаний написав під ним статтю, і підписався під нею ініціялами свого імени й прізвища.

5) Вияснюючи значення й походження тих реєстрових слів, під якими є його статті, Автор Словника подав укр. синоніми цих реєстрових слів і їхні старослов'янські й російські відповідники, а деколи й грецькі, й латинські, а в біблійних словах специфікував ті старогебр. слова, з яких вони походять. Натомість болгарські, сербські, чеські, польські, французькі, англійські й німецькі відповідники тих реєстрових слів всюди додані нижчепідписаним.

6) Де Автор подав тільки значення даного реєстрового слова і, як звичайно, подав його старослов'янського відповідника, та ілюстрацію вжитку його в староукр. мові, чи в книжній мові XVI-XVII ст.ст. і на цьому припинив писання статті, нижчепідписаний докінчив такі статті, щоб подати інформації про походження цих слів, але при цьому він висловив не свій погляд на цю справу, а тільки поінформував про погляди тих чільних ети-

мологів, яких він назвав і при цьому подав ті джерела, в яких вони висловили свої погляди на походження даного слова.

7) Включення в текст Словника поглядів деяких етимологів на справу походження реєстрових слів і вказання джерел, в яких вони ці погляди висловили, належить нижчепідписаному.

8) Де Автор Словника намітив дані реєстрові слова, а пояснень під ними не було, в таких випадках статтю написав нижчепідписаний. Це відноситься до таких реєстрових слів: "міщанин", "мла", "многий", "мова", "мовити", "Мосендз", "москаль", "Московія", "на", "наймати", "народовець", "настати", "наступати", "невільник", "неміч", "немічний", "номоканон", "область", "обличчя", "облуда", "обичай", "обичайка", "оборона", "об'явлення", "огида", "огидний", "одруження", "олімпіяда", "ономастика".

10) Між тими статтями, під якими нижчепідписаний поставив ініціяли свого імени й прізвища, є тільки дві такі статті — одна з них під вокабулою "опріч", а друга під вокабулою "осоружний", в яких він висловив свій власний погляд на походження цих слів.

Автор Словника вияснив значення слова "опріч" і подав його старослов'янський і староукр. відповідники, але про походження цього слова немає там інформацій. Щождо слова "осоружний", то Автор обмежився згадкою про той факт, що про походження цього слова висловив був свою думку Гр. А. Ільїнський у журн. "Рідна Мова" (Варшава) ч. за березень 1933 р. (Тут треба додати, що Г. Ільїнський перший зацікавився походженням цього слова).

За винятком двох, вищезгаданих, вокабул, нижчепідписаний, у кожній іншій статті, вирізненій його ініціялами, подав не свої погляди на походження даного слова, а тільки поінформував про погляди на їх походження декого з чільних етимологів давніших і теперішніх часів.

11) Нижчепідписаний трохи зменшив число вокабул у рукописі Словника таким чином, що коли, напр., після вокабули "неміч" слідувала вокабула "немічний", то нижчепідписаний подав тільки вокабулу "неміч", а слово "немічний" включив у сім'ю слів слова "немічний". Уведення "сім'ї слів" у вокабулу в цьому Словнику належить нижчепідписаному. Зробив він це тому, що цього вимагав принцип т.зв. "гніздування" реєстрового слова, щоб показати його форму й зміст у світлі фонетично й семантично споріднених з ним слів.

12) Вираз "еврейське слово" (що фіґурував у рукописі Словника) нижчепідписаний заступив виразом "гебрейське слово" — згідно з грецьким словом hebraios (лат. hebraeus), із гебр. ibhri. Грецьке слово hebraios, що було в давньому болгаро-македонському діялекті перекручене на "еврей", "еврєйскъ", "еврейскъі", і таким воно ввійшло було (в IX ст.) в старо-церк.-слов'янську мову, означало 'ізрайлитянина'.

Тому що російська модерна літературна мова відірвала старо-церковно-слов'янське слово "еврей" від його ст.-церк.-слов'янського значення (яке полягає в ідеї 'Ізрайлитянин'), і почала вживати його замість слова "жид" (що наявне в усіх слов'янських мовах, і що, з точки зору церковно-слов'янської мови, є словом секулярним), то для вираження аспекту а р х а ї ч н о с т и давньої етнічної мови ізраїлитян нижчепідписаний ужив тут слово "старогебрейська мова", шоб відрізнити її не тільки від мови "ідіш", але й від новогебрейської мови, тобто від і в р и т у.

Нижчепідписаний у цій справі не є новатором. Іван Франко в поемі "Мойсей" ізраїлитян означив словом "гебреї", бо цього вимагав кольорит стилю духа біблійної епохи в історії Ізраїля

Юрій Мулик-Луцик

М

М — шіснадцята буква української азбуки. У церковнослов'янській азбуці вона зветься "мисліте".

Її церк.-слов. цифрове значення — 40.

Ма! ма́-ма! — дитячий лепіт. Звідси "мамкати".

Ма́бу́ть — можливо, що...; може. Походить з "має бути" — почерез розвитково-проміжні форми: "має бути", "мабуть", місцеве "майбуть" і "мабіть".

Б. Грінченко ("Під тихими вербами") пише "мабуть". Форма "мабіть" (у Граматиці Є. Тимченка) не відповідає походженню цього слова.

У говорах часте "мабуть", у деяких говорах (напр. на Крем'янеччині) цього слова взагалі немає; замість нього кажуть "певне". (Слово "мабуть" там появилося почерез книжки й пресу).

На східніх українських землях переважав наголос на першому складі ("ма́буть"), а на західних — на другому ("мабу́ть").

Мавзоле́й, -ле́я — гробниця; склеп (не змішувати з полонізмом "склеп", що означає крамницю); з грецького mausoleion. Артемізія, дружина карійського (в Малій Азії) царя Мавзола (IV ст. до Н. Хр.), в місті Галікарнасі спорудила для свого покійного чоловіка (мужа) гро́бницю, яка вважалася за чудо світу. Від імени царя Мавзола й пішло слово "мавзолей", що означає величавого, монументального надгробника.

Мавр — давня назва тих земель (у північнозахідній частині Африки), що тепер охоплюють собою частину Алжиру й Марокко; походить з грецького "mauros" — темний. Ці землі колись заселювали темношкірі берберійці, територію яких давні греки (а за ними й давні римляни) називали Мавританією (Mauritania). Коли цю країну завоювали араби-мусульмани і там вони змішалися з автохтонами — берберійцями, то їх також почали називати маврами.

Мавританський стиль в архітектурі (аркади, куполи й геометрична орнаментика) зберігся в Еспанії, якою в VIII ст. нашої ери володіли араби — маври.

Лексикон Памви Беринди[1] (дальше буде скорочено: Лексикон

---

[1] "Лексіконъ славенороссскій и именъ тлъкованіє" (видана в Києві 1627 р.) Памви Беринди — це книга пояснень церковно-слов'янських ("славенскихъ") слів, висловів й імен. Пояснення ("тлъкованіє") їх зроблене в ній розговірною мовою укр. інтелігенції XVI-XVII століть.

1627 р.) "Мавр, мавра-чернь". Укр. архаїзм "мавра" походить з церковно-слов'янського "маура", що означає 'чорна', 'темна'.

Маври́кій — особове власне ім'я з латинського Mauricius, що походить з грецького mauros — 'темний'.

Лексикон 1627 р.: "Маврикій — чернявий".

Маг — чарівник (чаклун, характерник). Таке припущення (див. Словник Фасмера),[1] що це слово ввійшло в російську (а також очевидно і в українську) мову з німецького "Magus", або що воно запозичене з західніх мов узагалі (див Словник А. Г. Преображенського)[2] ледве чи можна вважати за обосноване.

Слово "магія" вже було в церковно-слов'ян. мові (див Словник Міклошіча).[3] Церковно-слов'ян. "магия" походить з грецького mageia, яке означає 'теологію магів'.

Наші давні перекладачі церковних книг мусіли знати слово „маг" із Св. Письма Нового Завіту, в грецькому тексті якого (Діяння Свв. Апостолів VIII. 9-II) є слово "magos".

Греки словом "magos" називали староперського, а також мідійського й халдейського жерця, що також займався астрологією і віщуванням про долю даної людини на основі положення зір у момент того вгадування. Грецьке слово "magos" згодом набуло собі значення: чаклун (чарівник, характерник), ворожбит.

Обидва ці другісні значення його наявні в грецькому тексті Св. Письма Н. Завіту (Див. Діяння Свв. Апостолів VIII. 9-II), де також засвідчене гр. слово "mageia" (в значенні тайни чарування). Між низкою тих грецьких слів, що походять від "magos" є також грецький прикмет. "magikos", який означає те, що відноситься до магії.

Грецьке "magos" колись означало члена мідійського народу (індо-іранського походження), що заселював Мідію, територія якої тепер поділена між Іраном (Персією), Іраком, Туреччиною, Вірменією й Азербейджаном.

Гр. "magos" походить з перського "maguš", яке означає Священика, і в цьому значенні (але в формі "mag") воно ввійшло в старогебрейську мову (див. Єр. 39, 3). Наші давні перекладачі Св. Письма мусіли знати слово "маг" також із книг Старого Завіту.

Давні перекладачі книг Нового Заповіту помилково змішали значення грецького "magos" із значенням латинського "magnus" ('великий'), бо це грецьке слово (в Діян. Свв. Апостолів VIII, 9-10)

---

[1] Max Vassmer. Russisches etymologisches Wörterbuch. Heilderberg, 1950-1958

[2] А. Г. Преображенский, Этимологический словар русского языка. Москва, 1958

[3] Ф. Миклошичъ, Краткій словарь шести славянскихъ языковъ. С.-Петербургъ, Москва-Вѣна, 1885

раз перекладають правильно (словом "чарівник"), а другий раз, — помилково, словом "великий".

Тут ідеться про особу фокусника Симона Магоса (в латинській версії Magus — з грецького Magos), який хотів купити в апостолів дар Св. Духа, а специфічно — дар чудотворення.

У давніх греків чародійство означали словом "nekromanteia", первісне значення якого було: віщування майбутности шляхом контактів з покійниками (грецьке "mantis" — "віщун" і "nekros" —"покійник").

У західніх країнах Европи грецьке слово "nekromanteia" було перекручене, і його помилково вимовляли (ніби "по-латинському") "nigromantia" ("nigro-" з латинського "niger" — 'чорний'), значення якого було 'ars nigra' — 'чорне вмільство', 'магія'; звідси англ. "black art".

Так само з середньовічного латинського "nigromantia" зродилося означення "Чорна Магія" — назва такої книжки, в якій подані інформації про те, як можна сконтактуватися з чортом і довідатися про його способи чаклування.

Прикметник "Чорна" в цій книзі свідчить, що поняття про існування такої книги прийшло в Україну (через Польщу) з західніх країн Европи, і що термін "Чорна Магія" походить із середньовічного латинського слова "nigromantia".

Слово "magia" поляки перекладають своїм терміном "czarnoksiężstwo" (хоч вони вживають і слово "magia"), а польським відповідником латинського слова "magus" (з гр. "magos") є слово "czarnoksiężnik" ('чорнокнижник').

Типом чорнокнижника є доктор Фауст в творі "Фауст" Й. Ґете, пан Твардовський в однойменному творі Адама Міцкевича, і т.д.

В укр. народніх переказах чаклуном-характерником зображений запорозький кошовий Іван Сірко, про якого кажуть, що він руками ловив у повітрі турецькі кулі.

Магáйбі — (діялект.) — скорочення фрази "Помагай Біг", якою в нас з давніх-давен вітали кожну таку людину, яку заставали при праці.

В українських інтермедіях (у жартливих сценках з українського народного життя, які відбувалися між діями поважних драм Якова Ґаватовича (1598-1679), що були виставлені в Камінці Струмиловій (у Галичині) 1619 р. наявне слово "майбі". Компонент **"-бі"** в цьому слові походить від слова "Бог", яке в українській народній вимові вже з давніх-давен почало підлягати народньому законові перезвуку ікання, силою якого звуки **е** та **о** в замкненому складі перемінюються в **і**: напр. увечері — вечір: возити — віз.

Подібно й староукр. (і старослов'ян.) "Бог" наш нарід згодом почав вимовляти як "Біг". Сліди цього маємо в таких закостенілих формах як: "помагайбі" (з "Помагай Біг"); "спасибі" (із "Спаси Біг"); місцеве "пробі" (з "Про Біг", тобто "Ради Бога").

Староукр. "Бог" у нашій сучасній літературній мові не піддалося законові перезвуку ікання під впливом церковно-слов'янського "Богъ", і збереглося в нас у своїй архаїчній формі — подібно, як "словник" (замість "слівник"), "примовка" (замість "примівка") і т. інш.

Наші письменники колись графічно відмічували той факт, що слово "помагайбі" походить з фрази "Помагай Біг"; тому вони відділяли компонент "-бі" розділкою, і писали "Помагай-бі". (Див. "Народні оповідання" Марка Вовчка).

Магдали́на — прозвище Марії Магдалини з Нового Завіту; з гр. Magdalene (яке до нас прийшло почерез старо-церк.-слов'ян. "Магдалина" (що походить від назви міста Magdala в Юдеї, на західньому побережжі Галлилейського моря).

Памва Беринда помилково інформує, що термін "Магдалина" означає "вельможну жінку" (Див. у його Лексиконі з 1627 р.: "Магдалина — вельможная"). У нас колись, мабуть, думали, що це прозвище походило з латинського — 'велика'.

Маґістр — (1) науковий ступінь, що є вищим за ступінь кандидата наук, але нижчим за ступінь доктора; (2) титул голов деяких орденів (напр., титул ордену німецьких хрестоносців). Слово це походить з латинського "magister", що в давньому Римі означало будь-якого начальника: військового, адміністративного (напр. губернатора), шкільного, релігійного і т.п.

Староукраїнська вимова цього слова була 'маґістр' (писана "магистръ") і була вона вже в українському творі "Моленіє" (з XII ст.) Данила Заточника. З української мови ця форма ("маґістр") проникла і в російську мову. Форма "маґістер" проникла в українську мову в Галичині з Австрії, бо в німецькій мові воно зберегло свою оригінальну (латинську) форму: magister.

Латинські слова, які мають той самий корінь, що й слово "magister": "magistra" (титул жінки, що є головою даної установи, чи організації; вчителька); "magistralis" (прикметник, який визначує все те, що відноситься до маґістра; звідси й сучасне слово "маґістраля", що означає головну лінію); "magistratus" це цивільний урядник у давньому Римі; звідси англ. "magistrate"; польське "magistrat" — міський уряд; "magisterium" — управа; у Росії ж у 1864-1885 роках слово "мигистратъ" означало тільки ті органи, що виконували судово-адміністративні функції та збирали податки;

"magisterium" — це був уряд (лат. officium) кожної такої особи, що була магістром (начальником над кимнебудь) у давньому Римі; лат. дієслово magistrare означає: головувати над ким або над чим. П. Беринда у Лексиконі 1627 ось так пояснює значення слова "магістер": Архістратиг — найвышшій гетман або водз войсковый, або жолнѣрства, майстер жолнѣром, або старшій князь". Там таки сказано: "Магістріан — урядник учителскій".

Магна́т — (1) великий землевласник — шляхтич; (2) багатий вельможа; (3) великий багач узагалі.

В українську мову це слово проникло з польського magnat, яке (як і німецьке Magnat) походить із середньовічного латинського слова magnas, у родовому відмінку: magnatis. Походить воно з лат. magnus (великий).

Магні́т, -ту — рід металю, що має властивість притягати до себе залізо; коли голка з цього металю є в такому положенні, що вона може вільно рухатися, то її кінці звертаються в напрямку бігунів (полюсів) землі.

Слово це походить з гр. magnes, а греки утворили його з назви міста Magnesia в Лідії (що була одною з давніх країн у Малій Азії).

"Magnet" — це німецька версія грецького слова "magnes"; з німецької версії його походить наше "магніт".

Польська форма "magnes" (це й є оригінальна, грецька форма цього слова) з ходом часу була усунена з української мови.

У Лексиконі 1627: "Магнес, магнис — камень притягаючій желѣзо до себе здалєка".

У давніх греків був такий переказ, що магніт відкрив один пастух, а звали його Магніс. Пропала раз у Магніса вівця, й він пішов у гори шукати її. І прийшов він на одне місце, де було саме голе каміння. Іде він по цьому камінні та й чує, що його чоботи прилипають до нього. Він помацав рукою — каміння сухе й до рук не липне. Пішов знову, — знову чоботи липнуть! Він сів, роззувся, взяв чобота в руку й став торкати ним каміння. Торкне шкурою й підошвою, — не липне, а як торкнеться цвяхами, — зараз прилипне! Була в Магніса палиця з залізним кінцем. Він торкнув каменя деревом, — не липне; торкнув залізом, — прилипло так, що відривати треба! Магніс розглянув каменя та й бачить, що він подібний на залізо, і приніс куски його додому. З того часу пізнали цього каменя й прозвали його "магнітом".

Маго́г — старогебр. слово (що засвідчене в Біблії), яким у давньому Ізраїлі, мабуть, називали всі народи північних земель Азії та Европи, — подібно як давні греки означували ці народи словом "skyθoi".

У Лексиконі 1627 р. це слово пояснене так: Маго́г — закриваючій, або ростопленый. Сынъ Афета, от того татаре первей магогі звани.

"Магоме́т і гора" — вислів, що походить з такої арабської легенди про мудрість Магомета (570-632 рр. по Н.Хр.) — основоположника магометанської (мусульманської, чи ісламської) релігії.

Магомет наказав, щоб "гора прийшла до нього"; коли ж гора не прийшла, то Магомет пішов до гори. Звідси постав вислів: "Як гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори!"

Мадія́м — з церковно-слов'янського слова "Мадіамъ" — це старогебр. назва частини Петрейської Арабії. У давньому Ізраїлі ця назва мала дві форми: "Модіан" і "Мадіам". Походить вона від імени Мадіана — сина біблійного Авраама й Катури.

Так походження цієї назви вияснив жидівський історик Іосиф Флавій у своєму творі про "Давноминуле жидів", що був написаний коло 96 р. по Н. Хр. Натомість у Лексиконі 1627 р. сказано ось що: "Мадіа́м, Мадіа́ми — суд, судячий, або свар".

Памва Беринда, як видно, виводить (помилково) цю назву від середньовічного латинського слова "mediatus", що означає посередника взагалі, а судового посередника зокрема.

Маєста́т, -у — велич, величність, висока достойність. Запозичення польського слова majestat, що походить з лат. majestas (родов. відм. majestatis). Корінь його той самий, що і в лат. "majus" ('більший'), що є вищим ступенем лат. прикметника ('великий'). У Лексиконі 1627 р.: (1) "Маєстат слава, хвала́, честь маєста́т. (2) Престол, столиця, маєстат". — У Катихізисі з 1645 року: (1) "Хоч Маєстать, хоч Панства. (2) Передѣ Маєстать Божій приносять".

Ма́єтність (архаїзм) — майно взагалі; велика земельна власність.

Слово це походить із старшого польського "majętność". (Порівн. теперішнє польське "majątek").

У Лексисі Лаврентія Зизанія (1596): "Стяжаніє — набытьє, ма́єтність". — У Катихізисі з 1645 р.: "Маєтности свои (продаваю)".

Під впливом польського "majętny" ('багатий') постало в нас слово "маєтний". — У Лексиконі 1627 р. "Маєтный — имовит. Имѣніє — ма́йность, маєтность, богатство, имѣньє, до́бра, також дрьжава". "Дрьжава" — це в церк.-слов'ян. мові 'держава'. Але П. Беринда в цьому випадку має на увазі польське слово "dzierżawa", що колись означало велику земельну власність; "маєтний" (з польського "majętny") — 'замо́жний'.

Ма́зати – мастити. Слово праслов'янського походження, а корінь його праіндоевропейський.

Старослов'ян. mazati, mažą; болг. мажа; серб. мазати, мажем; рос. мазать, мажу; чеське mazati; польське mazać, mażę.

Спроба вказати те дієслово в кожній іншій мові індоевроп. сім'ї, в якому наявний той самий пракорінь, що на ньому базується старослов. mazati, — справа досить рисковна.

Перше значення грецького "másso" — 'орудую руками'; друге — 'стискаю що руками', третє — 'мішу' (напр. мішу тісто), а вже тільки четверте значення його — 'мазаю', 'мащу'. Але й тут треба мати на увазі той факт (який загально проочується авторами етимологічно-семантичних словників), а саме, що старогр. "masso" мало свою формальму видозміну "matto".

Жодне з тих слів праіндоевроп. сім'ї, про які пишуть, що в них, мовляв, є той самий корінь, що і в слові "мазати", не виражає тієї ідеї, в якій полягає значення дієслова "мазати". Литовське mežt, означає 'погноювати'; латиське (iz) muôzêt — 'мучити', а сучасне німецьке machen (пор. старонім. mahhôn — 'зв'язувати', 'встановляти') означає 'робити'.

Сім'я слів укр. "ма́зати": "ма́зок" (знак, зроблений помазком на немазаній поверхні предмета); "мазю́та" (для намазування осі воза й машини); "мазни́ця" (посудина на мазюту); "ма́жа" (важкий чумацький віз); "богома́з" (насмішлива назва іконописця-аматора без таланту художника); "ма́зун", "мазу́нка" (особа, що "має нахил пеститися); маза́йло" (особа, яка маже); Миропома̂зання" (Таїнство Мирування, помазання ми́ром); "розма́зати" (розпросторити по поверхні чого хляпу субстанції, якою мажуть); розмазня́" (неповоротна, вайлувата особа м'якого характеру); "Маза́йло" (пор. Мина Мазайло — ім'я й прізвище головного персонажа однойменної драми Миколи Куліша (1892-1942); "мазе̂па" (від "мазати") в укр. і білоруській мовах означає неохайного грубіяна. (На Крем'янеччині, Волинь, поруч слова "мазе́па" вживають і слово "мазя́р" для означення неохайного грубіяна).

Прізвище "Мазепа" походить від прозвища "Мазепа". Повне прізвище гетьмана Івана Мазепи: Мазепа-Колодинський; Мазепи-Колодинські були тим українським шляхетським родом (козацького походження), що вигас зо смертю гетьмана Івана Мазепи († 1709). У висловах "народної мудрості": "Не помажеш, — не поїдеш" (якщо не даси хабаря, то успішно не полагодиш своєї справи).

Синонімом слова "ма́зати" є слово "масти́ти". Див. Лекс. 1627 р.: "помащаю — помазую". Але Таїнство Мирування завжди

означувалося в нас як "миропомазання" (а не "миропомащення"). Див. Катих. 1645 р.: "Много хорыхъ єлеємъ ма́зали, уздоровляли".

Май (місцéве) — 1. частка для творення форми вищого ступеня (прикметників); напр., "май великий" (тобто більший); 2. при дієсловах вона визначає 'ще більше' (або коротше — 'ще'); напр., "май дайте" (тобто 'ще дайте').

Ця частка — румунська: — напр., "великий" по румунському "mare", "а більший" — "mai mare".

Румунське "mai" (звідси в Карпатах — "мой") проникло в українську мову на Буковині, Покутті й Гуцульщині. Ця частка там досить часто вживається й плеонастично (без потреби); і так, напр., там кажуть "мой додайте", "мой більший" і т. інш.

"Що май поробляєте?" — це калька румунського "Ce mai faci?"

Май (ма́ю) — назва віття різнородних дерев, яка вживається в тому випадку, коли це віття вжите як прикраса будинків, воріт, плотів і т.інш. (Напр., маювання села на Зелені Свята).

Наше слово "май", що походить від укр. "маяти" (чимнебудь робити рухи туди й сюди; махати) згодом асоціювалося з латинською назвою місяця травня — "май" (з лат. Majus) тому, що він нібито є місяцем "святої зелені".

Похідне слово від "май" (ще означує прикрасу з віття дерев) — "маюва́ти" (форма доконаности: "умаювати").

"Май-розмай" часте в укр. народніх піснях.

Май! май-май! — вираз рухонаслідування в випадку швидких рухів. Звідси похідне слово "майнути" ('швидко проминути'; напр., "час скоро майнув").

Май — назва (латинського походження) п'ятого місяця. Давні римляни називали цього місяця терміном "Majus", що походить від імені "Maja", яким називали матір Меркурія — бога купецтва й вимовности, а також посланця інших богів.

Походження лат. назви п'ятого місяця (травня) неясне. Дехто пробує пов'язувати його корінь з приіндоевроп. mag (санскритське "mah", що означає "рости"). Одначе цього припущення не можна умотивувати речевими доказами.

Латинське "Majus" уже вдавнину проникло в грецьку мову і там воно асимілювалося в формі "maios". З грецької цю назву запозичила старослов'янська мова (в слов'янізованій його формі "май"), і воно було засвідчене в наших найстарших писаних пам'ятниках: напр., в Остромировій Євангелії (з 1056-1057 років).

Незважаючи на факт існування нашої назви цього місяця — "травень", ця його чужа назва ("май") і досі тримається серед

народніх мас. Причиною цього є в нас т.зв. "народня етимологія" цієї латинської назви — "Majus", а саме: серед нашого народу зродилося таке переконання, що "Maius" (в українській версії "май") — це те саме, що наше "май" — 'зелень'.

Не тільки в нас, але й по всіх країнах Европи латинська назва місяця травня ("Majus") почала символізувати собою місяця зелені й пори розцвітання рослин. Напр., збирання цвіту глоду в Англії традиційно називають "збирання маю", бо глід цвіте в маю (в травні). Отож "to gather may" там означає "to gather the blossom of the hawthorn".

У Німеччині латинським означенням місяця травня народ називає весняну зелень ("Maj", "Majbaum"), а це саме народ в Італії називає терміном "majo".

У Львівському Часослові 1642 р. про походження назви місяця мая (з латинського Majus) сказано, що цей місяць є так "отъ вещи нарицаемый" ('названий іменем речі'), тобто, що він названий іменем зелені (маю).

У Юрія Федьковича (1834-1888), "Поезі", 1862 р. І.: "Славне Підгір'є, що ся маєм крило". — "Маєм" зветься ще "клечáння", тобто та зелень, що нею прибирають ("умаюють") хати й подвір'я на Зелені Свята. В Анатоля Свидницького ("Люборацькі", 1901 р.): "Колись на сі свята в мене було весело-весело та зелено-зелено: і за образами май, і по гвіздочках май". І там таки: "А тут їде віз, повен маю — так на Поділлі звуть клечання". — Через таке поширення цього "май-зелень" традиційно тримається по всій Україні серед народу й назва місяця "май" (а не "травень"). Від цього "май-зелень" відомо багато похідних слів: "маїти", "умаювати", "умаїти", "замаювати", "замаїти" (прибрати хату чи обістя маєм), "майний" ('вкритий листям') і т. ін.

Латинське "Majus" і українське "май" (що походить від старослов. "мáяти" — хитати чим, особливо ж віттям рослин) збіглося в нас на основі весняної пори року, на основі того місяця, що в нас характеризується буйним маєм — зеленню взагалі, а не тільки зеленою травою (на основі чого цей місяць у нас названий "травнем").

У нас завжди правильно розуміли значення українського "мáяти" (слова праслов'янського походження, яке в Лексиконі 1627 р. ілюструється такими прикладами: "Мáю вѣтвію — хвѣю рóсчкою").

Цей наш весняний місяць безумовно було відповідніше називати нашим словом "май" (весняна зелень), а не словом "травень".

Майда́н — площа в селі, чи в місті, що призначена для зборів місцевих жителів. Слово це в нашу (а також і в російську) мову проникло з турецької, чи з татарської мови; в обох цих мовах є слово "mäidan", що означає рівну, незабудовану й непокриту лісом площу, а зокрема й торгóвицю (площу-ринок). Словом "майдан" також називають просіку в лісі на горбі, а також те місце, на якому (в лісі) роблять дьоготь, чи смолу.

У нашій книжній мові (у старій літературній мові українців) традиційно вживалося слово "площадь") із старосл. і церковнослов. "плоштадь", з якого походить суч. укр. "площа" (а не ""майдан").

Це турко-татарське запозичення не було б відоме на західніх українських землях, якщо б воно не дісталося туди почерез літературні твори письменників Наддніпрянщини, ось, напр., в Івана Нечуя-Левицького (див. його "Повісті", т. І, 1972 р.) слово "майдан" досить часте. Напр.: "Де колись на майдані роєм гули запорожці, там тепер паслася німецька череда".

Похідне слово "майданний" відноситься до тих, що сходяться на майдані. У Ганни Барвінок ("Оповідання з народніх уст", 1902 р.): "Поніміла майда́нна громада". Слово "майданний" (і "майда́нчик") також означає того, хто працює на майдані, який у цьому випадку означає дьогтьоку́рню. Див. в Івана Рудченка (1845-1905) "Народныя южнорусскія казки", том II.: "Дід служив на Майдані майданчиком". Слово "майданчик" також означає бурлаку (в укр. фолькльорі). Див. в Амвросія Метлинського ("Народныя южнорусскія пѣсни", 1854 р.): "Майданчики-окаянчики да гірка ваша доля, не вмієте хліба-соли їсти да із чужого поля".

Ма́йстер — 1. особа, що вишколена в ділянці будь-якого ремесла; 2. мистець; 3. майстер ордену; 4. учитель (арх.).

Той факт, що це слово засвідчене у нас у писаних пам'ятках з перелому XVI-XVIII століть, є одним з доказів того, що воно прийшло до нас з польського "majster", яке походить з німецького "Meister".

У Лексиконі 1627 р.: 1. "Над будованьємъ преложоный (начальник) албо тесельський майстеръ". 2. "Кухми́стръ — майстеръ кухаромъ. "Равву́нь — учитель, майстеръ".

В українській народній фразеології: "По роботі пізнати майстра". (М. Номис: "Українські приказки, прислівъя и таке инше", 1864). "Вже воно майстра (мистця) нема, що я пристав, — умер". (З

інформацій кобзаря Остапа Вересая (1803-1890) про самого себе. Див. у Словнику Б. Грінченка).[2]

Запозичене з польської мови німецьке слово "Meister" усунуло з нашої старої книжної мови слово "мастеръ", що походило з церковно-слов. мови (Див. Словник 6-х слов'янських мов Ф. Міклошіча). З якої мови безпосередньо попало слово "мастеръ" у словник церкслов. мови — це таке питання, на яке досі немає переконливої відповіді. До речі, слово "master" є і в англійській мові. Але таке евентуальне припущення, що південні слов'яни (які слово "мастеръ" включили в церкслов. мову) могли взяти собі його з Англії (з якою слов'янський світ удавнину не мав жодних близьких контактів), ледве чи можна було б уважати реальним.

У грецькій мові поруч "magistros" з латин. "magister" згодом появився його синонім "maistor" (звичайно, із середньонімецького "maistor"), з якого пізніше постало грецьке "mastoras". І це, очевидно, з цих двох грецьких джерел походять слова "мастор" у болгарській мові. Мабуть, саме з болгарського "мастор", що походить з грецького "mastoras", постало (шляхом уподібнення до лат. "magister") стцслов. "мастеръ". З цього стцслов. слова, що було в нашій старій мові, на грунті української мови постали його видозміни "мастак" (див. в "Енеїді" Івана Котляревського") і "мистюк", яке згодом появилося в укр. народній лексиці. (У Словнику Б. Грінченка слово "мистюк" цитоване з говірки укр. селян Лебединського повіту).

Слово "мистець" походить від слова "мистюк". Воно засвідчене на сторінках укр. журналу "Основа" (що виходив у Петербурзі від січня 1861 р. до жовтня 1862 р. — українською й російською мовами). Там таки наявні й похідні слова: "мистецтво", "мистецьки" ('по-мистецькому').

Згідно з правописними нормами в Україні, слово "мистець" тепер пишеться в його популістичній формі — "митець"; форма ж слова "мистецтво" далі залишилася там незмінною. Латинське "magister" у чеській мові змінилося на "mistř"; подібно, в старій французькій мові воно змінилось на "maître" — мабуть, під впливом німецького "Meister". В англійській мові латинське "magister" постало "master" — може й почерез старофранц. "maistre".

З чеського "mistr" походить польське "mistrz", яким поляки титулують вождя ордену, "вчителя людства" й мистця, а колись так титулували деяких начальників — цивільних і військових, про що свідчать такі зложені польські слова: burmistrz (старополь.

---

[2] Борис Грінченко, Словарь української мови. Украинско-русскій словарь (4 томи). Київ, 1904.

форма: "burgmistrz"; в укр. вимові "бурмістр", що означає посадника міста, тобто голову міської управи); wachmistrz (в укр. вимові "вахмістр"); "cechmistrz" (в укр. вим. "цехмістер", — див. "Цехмістер Купер'ян" (вірш Івана Франка) і т. ін.

Деривативи слова "майстер": "майструва́ти", "майсте́рня" ('робітня' — калька з польського "pracownia"); "майсте́рство", "майсте́рний", "майсте́рно", "майсте́рність". Майсте́рство — це ділянк: в якій фахово працює кожен майстер.

Німецьке слово "Meister", проникаючи (почерез польську мову) в словник української мови, спочатку означало тільки будівельника. В українській народній термінології це слово спочатку означало тільки теслю, бо за "майстра" вважали тільки такого фахівця, що будував хати з дерева; звідси й народнє насмішливе окреслення поганого будівельника хати: "майстер-шпичка", тобто такий тесля, що вміє зробити тільки шпичку (кия з гострим кінцем).

У нашій книжній мові на переломі XVI-XVII століть слово "майстер" визначало трохи ширше поняття, тобто не тільки теслю, а будівельника взагалі.

Про це свідчить ось таке пояснення слова "майстерство" в Лексиконі 1627 р.: "Архітекту́ра — майстерство албо наука около будованья".

Однак з ходом часу значення слова "майстер" у нас поширилося, і тоді постав вислів "майстер на всі руки", який відноситься до такої особи, що спроможна працювати в різних ділянках ремесла.

Майстерний, -а, -е — це все те, що зроблене майстерно (помайстерському). Таке значення цей прикметник має тепер. (Див. "Українсько-англійський словник" М. Л. Подвезька: "майстерний — masterly"). Але ще недавно, бо в початках XX ст., цим словом характеризували таку людину, що відзначається здібністю в майстерстві. Напр., у Ганни Барвінок ("Оповідання з народніх уст", 1902): "майстерна людина", що походять від прикм. "майстерний" (з теперішнім його значенням): "майстерно" ('по-майстерському'); "майстерність" ('майсте́рське ви́конання').

Мак — харчова рослина, що характеризується великим цвітом, а в ході дозрівання головка з "короною" (маківка) виповнюється чорними дрібненькими зернятками. Латинська назва цієї рослини — "papaver".

В усіх слов'янських мовах це слово звучить 'мак', як і українське "мак".

Праіндоевропейський корінь слова "мак" м.ін. наявний у грецькому "mekon" (і "makon") — 'мак'; те саме значення й старосаксонського "maho", "mago". Похідні слова: "ма́ківка" (або "ма-

кушка”; насмішливо й голову “макушкою” називають); “маковиння” (залишки цієї рослини після витереблення маку з маківок; “маківник” (або “маковик”); “маковина” (макова макітра, скорочена форма слова “макотера”), яким м.ін. насмішливо називають низько підстрижене — “під макітру” волосся; “макорженик” (корж з маком); “макопійка” рід пташки — Fringilla cannabina.

Через звукову схожість назви біблійних братів Макавеїв (Maccabee) із словом “мак” наш нарід “Свято Маковеїв” пов'язував з маком, і ніс його до церкви святити в цей день.

Згідно з народнім повір'ям до посипаного свяченим маком місця не доступить “Нечиста Сила”. Ще донедавна укр. селяни давали пити “настійку” (“вивар”) з маківок тим немовлятам, яким трудно було заснути.

Мака́р — чоловіче ім'я; церкслов. “Макарій”, а це з грец. “Makarios”, значення якого — ‘благословенний’, ‘щасливий’. Гр. слово “makarios” походить з “makoros”, а це із старшого гр. “makar”.

В українському фолькльорі вислів “там де Макар телят не пасе” означає якусь недоступну “безвість”. Макодзьобом укр. селяни на Волині прозивають людину з довгим гострим носом. Жінку з таким носом прозивають макодзьобихою.

У Лексиконі 1627 р.: “Макарій — блаженный”.

Макаро́ни — італійська страва: варена з пшеничної муки, і нагадує собою довгі шнурочки.

Назва “macaroni” (множинна форма, що походить від староіталійського слова “macare” ‘розбивати’, ‘дробити’, ‘кришити’). Корінь цього слова той самий, що й лат. прикметника “macer” (‘м'який’), пізніше й ‘тонкий’. Це другісне значення засвідчене в латинських писаних пам'ятниках, а зокрема й у творах Горація.

Італійська однинна форма слова “macaroni” — це “macarone” (в укр. вимові “макаро́н”).

Однак “macarone” — це не макаро́ни, а бісквіт (переважно з мигдалів і цукру).

Макароні́зм — слово, що визначає “макаронічний стиль” (з італійського “stile maccheronico”) — це жартливий мовний стиль, що полягає в перекручуванні чужих слів на подобу слів рідної мови автора, і навпаки — в перекручуванні слів рідної мови на подобу чужих слів з одночасною домішкою чужих слів узагалі. Такий стиль, напр., наявний у мові персонажів “Енеїди” Івана Котляревського; свої, українські, слова вони “кінчали все на “-ус”, на подобу латинських іменників і прикметників з закінченням на — us: напр.

dominus, domus, bonus, etc., отже й говорили: "панус" (замість "пан"), "циганус" (замість "циган"), а замість "пане" говорили по-латинському "domine" і т.д. Латинські макаронізми буйно процвітали в середовищі учнів духовних семінарій в Україні.

Македóнія — південнослов'янська країна, що становить собою етнографічну територію македонців, які є одним з південнослов'янських народів. Найбільша частина їхніх земель тепер є в державних межах Болгарії, частина належить до державних територій Югославії. Більша частина Тесалії (північна провінція Греції) також була споконвіку заселена македонськими племенами (головним містом яких був Солунь — "Салоніка", чи "Тесалоніка"), з якого походили брати́ Кирило (в мирі Костянтин) і Мефодій — візантійські місіонери: "учителі слов'янські" (у IX столітті). Слов'янської мови вони навчилися від македонців в околицях Солуня.

У старогрецькій мові є досить багато похідних слів, що утворені від назви "Македонія".

Македонію давні греки описували як ту "країну", що була "в північній стороні" від етнографічної Греції.

Грек Геродот (коло V ст. перед Н. Хр.), перший історик в Европі, згадує про нарід званий "makednon". Від греків вони між іншим відрізнялися й своїм високим ростом, про що свідчить грецький прикметник "makednos", "mekedanos", значення якого: 'високий', 'великий' (по-гр. "mákros"). Гр. дієслово "makedonidzo" колись означало: 1. 'Я [стою] по стороні македонців'; 2. 'Я говорю по-македонському'.

Назва "Македонія" в історії людства стала найбільш голосною тоді, коли грек з цієї країни Олександер Македонський (356-323 перед Н. Хр.) став володарем Греції, що був першим "завойовником світу". Завоювавши країни Малої Азії (Близького Сходу), він 332 р. оснував в Єгипті місто Олександрію, яке згодом стало центром науки, мистецтва й торгівлі не тільки Грецької Імперії, але й усього тодішнього цивілізованого світу.

Часи Олександра Македонського були кінцем т.зв. "класичної доби" в історії Греції і початком "доби геленської" (чи, як у нас колись казали, "еллінської" — від гр. "hellenes" — 'грек'). Після "геленської доби" почалася в Греції "візантійська доба" — від часів першого володаря — Костянтина Великого, який 330 р. перемістив свою столицю з Риму до міста Візантії в Греції, і перейменував це місто на "Констянтинопіль" (що означає "місто Константина"). Тому що назва "Рим" стала була синонімом терміна "Імператорська Столиця", то Константинопіль у тому сенсі був офіційно специфікований як "Новий Рим" (тобто 'Нова Столиця'). З уваги на

те, що це була столиця Візантійсько-Римської Імперії, то її називали "Царським Містом". Отже слов'яни назвали Константинопіль "Царгородом".

Тому що Україна прийняла Християнство з Візантії, вона вже дуже рано почала засвоювати собі здобутки тодішньої візантійської культури. Серед тих літературних візантійських творів, що в перекладі на старо-церковно-слов'янську мову приходили (через Болгарію) в Україну, зокрема була особливо популярною повість (досить фантастична) про царювання й воєнні походи Олександра Македонського, а звідси й назва цього твору "Олександрія".

Поняття про Македонію у нас колись було пов'язане з чимсь "еллінським", з чимсь, що вважалося "перевышаючимъ", бо ж грецьке слово "makednos" означало — 'високий'. Отже й "Олександрія" -- повість про Олександра Македонського вважалася в нас за щось дуже величне. Таке поняття й було виражене в Лексиконі 1627: "Македóнія, ел. -- Вынесена або превышаючая. Повѣсть".

Макíтра — велика, глибока миска до тіста й інш., а також до розтирання макогóном гороху, маку, сім'я і т.ін.; російське народне "макóтра" ясніш говорить про своє походження від "макотер" ("мако-тьра"); пор. наше "макотéрка" (Київщина, м. Брусилів). З давньої форми "макотьра" фонетично правильно постало в нас "макітра" (**о** закономірно перемінилося в **і** в замкненому складі, а тут специфічно перед **-ть**"). "Макітра", "макотéрть", "макітрина", "макітрище". Слово це зложене: "мак", "терти". Слово "макітра" в укр. народній стилістиці:

"В голові макітриться" ('пáморочиться').

"Стригти під макітринку" (або "під мищину") — це стригти (по-старосвітському): по саму шию, немов у теперішніх дівчат.

Маккавéї — родове ім'я старожидівських князів, які коло 166 р. перед Н. Хр. визволили Юдею з-під тиранії ассирійського короля (що був погречений) Антіоха IV Епіфанія.

Серед книг Старого Завіту є такі чотири книги, що в церковно-слов'янській версії називаються "Маккавеї" (від прізвища "Maccabee"), бо в них є розповідь про визвольну боротьбу ізраїльського народу під проводом князів Маккавеїв (Maccabee). Між православними, католиками й протестантами є поділ думок на точці питання, котрі з цих 4-ох книг є автентичні, а котрі — псевдоісторичні (тобто твори видуманого змісту, що не згідний з історичними фактами). Пам'ять замучених ассирійцями Маккавеїв святкується Православною Церквою 1 серпня.

На західних українських землях (з Волинню включно) це свято називають (скорочено) терміном "Маковей", але вживають цю назву переважно в формі її родового відмінка: "Маковея"; напр., кажуть: "Сьогодні (чи "нині") "Маковéя". (Тут примислене "свято" Маковея"). На східніх українських землях це свято називають терміном "Маковíй". (У поемі "Гайдамаки" Т. Шевченка: "Отже було по всій Україні против ночі Маковíя").

Про українську народню етимологію назви "Маковей" (пов'язання звукової форми цього старожидівського прізвища з укр. словом "мак") див. **Мак.**

Тому що першим перекладом (із старогебрейської мови) Книг Старого Завіту був грецький переклад коло 270 р. перед Н. Хр. (цей грецький текст Книг Старого Завіту відомий під назвою "Septuaginta"), і тому що в нього були включені дві "Книги Маккавеїв", то в нас колись думали, що й прізвище "Маккавей" було грецьким ("еллінським"); так думав і Памва Беринда, і тому він у своєму Лексиконі 1627 р. назву "Маккавей" виводить від якогось "еллінського" слова, і на цій підставі ось так інформує про його значення: "Маккавей — ударяючій, зъ ел. [лінського] воюючій".

Як видно, він думав, що корінь назви "Маккавей" походить від кореня грецького слова "mache", що означає збройне змагання, боротьбу, бій.

У дійсності ж назва "Маккавей" (у грецькій версії "Makkabaios") є старожидівською, і її значення немає нічого спільного з жодними грецькими словами.

Максúм — чоловіче ім'я. До нас прийшло з церкслов. "Максимъ", що є слов'яською версією латинського "Maximus". Це ймення походить від латин. прикметника "maximus", значення якого — 'найбільший'.

Невтральна форма цього латинського слова — "magnus" ('великий'), а її ступенувальні форми — "major", "majus" і "maximus".

У Лексиконі 1627 р.: "Максимъ — славен або зъ лат. величнішій".

Малáй (-я) — паляниця з кукурудзи, гороху, чи з просяного пшона. В деяких місцевостях Волині малая пекли в формі коржа з тіста з разової муки, перемішаного з овочами (вишнями, сливками, чи покришеними яблуками).

Коли хліб з закальцем і не дуже добре випечений, а до того ще буханець був плесковатий, то його насмішливо називають "малаєм". Хоч слово "малай" формою свого звучання може показуватися запозиченням татарського походження, то в дійсності це

слово походить з румунської мови: або від рум. "mălain" ("кукурудза"), або від "mel" ("разова мука з проса"). Такі паляниці (з кукурудзяної й просяної муки), які в нас називають малаями, печуть румунські селяни.

В інших слов'янських країнах, за винятком України, немає слова "малай".

Селяни вважали малая (що належав до харчів убогих людей) за щось гірше, ніж хліб, і цей факт віддзеркалений в українському селянському dictum: "Мала́ю, я тебе за хліб не маю".

Малакі́я (арх.) — онанізм; церкслов. "рукоблу́діє"; "мастурбація ("masturbari"). Св. Письмо (І Кор. 4:9) осуджує рукоблудників, яких воно називає "блудодійниками", нарівні з перелюбниками, чужоложниками та всіма іншими розпусниками взагалі, а також з ідолопоклонниками.

У грецькому тексті цієї частини І Послання Ап. Павла до Коринтян блудодійника (рукоблудника) означено словом "malakos" (що означає м'яку, вразливу на змислові подразнення людину); множинна форма — "malakoi". Хоч грецьке "malakoi" у церкслов. тексті Св. Письма перекладене словом "блудодѣи" (для означення рукоблудників), то, крім цього, й саме це грецьке слово є в церкслов. мові; "малакія" (з "malakoi"), а також похідне — "малакія" (з гр. "malakia").

У Лекс. 1627 р.: "Малакія — мяккость, нечистота, блуд ручный; псотливость; плюгавячій тѣло сѣменемъ".

Мала́нка див. **Мела́нія.**

Малаха́й (місцеве) — 1. Хутряна шапка з наушниками; 2. бич. — Слово це (його можна почути в мові нашого народу на Київщині й Полтавщині) походить з татарського "malachai", що означає шапку — звичайно, шапку давнього татарського фасону.

Автори етимологічних словників російської мови завжди подають тільки одне значення цього татарського слова, а саме: "шапка з наушниками". (До речі, колись не було шапок без наушників).

В українському ж фолькльорі татарське слово "малахай" означає також і бича. Ось приклад в А. Метлинського ("Народныя южнорусскія пѣсни". 1854): "Чи татар бесурменів, як череду, у полон малахаєм зганяєте?"

Подане це друге значення згаданого слова й у Словнику Б. Грінченка.

Мала́хія (-ії) — з церкслов'ян. "Малахія", що походить із старогебр. "Mel'achi". Див. у Біблії (Мал. 3, 1): "Мій вісник" ("мій посол", тобто "мій ангел").

Лекс. 1627 р.: "Малахія, Малахія — Аггелъ, поселъ мой".

Малжо́нка (арх.) — шлюбна жінка, дружина; укр.-цслов. "супру́га" і "малѣжена". "Малжонка" в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. походило не безпосередньо з церкслов'ян. "малѣжена" а, з польського "małżonka". Як і багато з інших польських мовних запозичень, це польське слово було в книжній мові "русинів" (українців і білорусів — під давньою польською займанщиною) в XVI-XVII століттях. Катихізис з 1645 р.: "Нехай Господь благословить малжонок вашихъ".

Також і польські слова "małżonek" (укр.-цслов. "супругъ") і "małżeństwo" (укр.-цслов. "супружество") тоді в нашій книжній мові уживалися. Лексикон 1627 р. "Женитьба — малженство". Множинна форма "малжо́нки" тоді означала подружню пару.

Мали́й — слово, що визначує протиставлення всьому великому.

Старосл. "малъ" (здовжена форма його: "малъı"); болг. "малък"; серб. "мали", "мао"; рос. "ма́лый", "мал"; чеське malý; польське mały.

Корінь слова "малий" звичайно пов'язують з коренями значної кількости різних слів, що наявні в неслов'янських мовах праіндоєвроп. сім'ї, включно з грецьким melon, що означає дрібну худобу, а спеціяльно овець.

Але в дійсності тільки старогерманське smal є в цих мовах тим одиноким словом, яке означає те саме, що й старослов. "малъ", і що має спільний з ним корінь. Звичайно, що слово smal має свої різні споріднені фонетичні варіянти: готське smals; старе верх.-нім. smalaz; старе англосаксон. smoel; суч. англ. small. Але їхній спільний пракорінь та значення ('малий') залишаються незміненими. Укр. "малий" постало із здовженої старослов. форми "малъı" (малъ + ı).

Скаля димінутивів (здрібнілих форм) прикметника "малий" дуже велика: "малий", "маленький", "малесенький", "малюсенький", "мацюпенький", "мацюненький", "мацісінький".

У нашій старій книжній мові ця велика скаля здрібнілих форм прикметників, що наявна в нашій народній лексиці, не віддзеркалена. До рідкісних явищ у старій книжній мові належить навіть здрібніла форма "маленький". (Див. Катих. 1645 р. Передмова: "Маленькую книжечку читай").

Слова, що походять від цього прикметника й репрезентують інші частини мови: "мали́ш", "ма́леч", ('дрібнота'), "маля́", "ма́ло", і "малова́то", "зама́ло", "пома́ло" (і "помале́нько"), "помале́сенько", "малі́ти", (і "змалі́ти"), "меншати", "меншина" і т. ін.

Прислівник “мало” є компонентом низки зложених слів: “маловідóмий” (звідси іменник “маловідóме”), “малорозви́нений”, “малосíльний”, “маломóвний”, “малонадíйний і т. інш.

З прикметника “малий” у нас з давніх-давен творили й імена власні. І так, напр., деревлянський князь, з яким воював князь Ігор (а потім його дружина — Ольга), називався “Мал” (від староукраїнської нездовженої форми цього прикметника — “малъ”).

Староукраїнське похідне слово “малюта” (від прикметника “малий”) збереглося (в Галичині) в формі прізвища “Малюта”. Порівн. також прізвища “Малишевський”, “Малятинський”, “Мальчевський”, “Мальчинський”, “Мальчинюк”.

“Мало не...”. — Цей вираз означає ідею ‘майже’. Виконує він дві функції: 1. виражає близькість до даної цілости: “Я прочитав мало не всі книжки з цієї книгозбірні”. (Це значить: ‘Я прочитав майже всі книжки з цієї книгозбірні’). 2. Він також виражає ідею близькости до завершення даної дії; напр. (у теперішньому часі, але тільки в випадку експресії емоційного стану): “Він мало не плаче”. (Це значить: ‘Він майже плаче’). “Він мало не скаче з радости” і т.ін.

Коли йдеться про дію в минулому часі, то цей вираз може бути вжитий з кожним дієсловом, і тут замість виразу “мало не...” можна вжити вираз “трохи не...” Напр., в опері “Запорожець за Дунаєм” (з 1863 р.) Семена Гулака-Артемовського: “Трохи-трохи я не вмер”. (Це значить: ‘Мало-мало я не вмер’).

У книжній мові українців XVI-XVII століть цього роду конструкцію, як правило, починали словосполукою “Мало не...” Пор. у Лексисі Лаврентія Зизанія (дальше буде скорочено: “Лексис 1596 р.”)[3] “Маломъ не узналъ”.

Коли українська література переключилася з штучної “книжної” мови на мову народню, вираз “мало не...” почали часто заступати його народніми однозначниками: “Чуть не...” і “Трохи не...”.

Реєструючи слово “чуть”, Б. Грінченко у своєму Словнику (1904) клясифікує його як слово “народнє”, а його синтаксичну функцію в виразі “чуть не...” він ілюструє не тільки прикладом з фолькльору (“Чуть живу пустив”), але й також з мовних засобів творів Т. Шевченка (напр.: “Що чуть не плаче...”).

Слово “чуть” є тільки в східньослов’янських мовах (українській, російській і білоруській), а його відповідниками в інших

---

[3] “Лексисъ” Лаврентія Зизанія — це невеличкий список церковно-слов’янських слів і висловів з поясненнями тодішньою розговірною мовою укр. інтелігенції. Цей “Лексисъ” був у кінці церковно-слов’янської граматики Л. Зизанія під назвою “Наука ку читаню и разумѣню письма словенскаго” (виданій у Вильні 1596 р.).

слов'ян мовах є болгар. "едвам", серб. "jедва", чеські sotwa i malem, польські ledwo i zaledwie. Усі ці відповідники виражають ідею 'ледве', але другого значення слова "чуть" ('трошечки') вони не виражають.

Коли йдеться про це друге значення прислівника "чуть" ('трошки'), то тут воно в деяких випадках робить враження іменника: напр., у реченні: "Дай мені чуточку ("чуточка"?) соли!"

Стан досліджування походження слова "чуть" (у зв'язку з цим див., напр., Р. И. Соболевскій, "Лекціи по історіи русскаго языка" й А. Г. Преображенскій "Этимологическій словарь русскаго языка" (покищо такий, що цю проблему ще далі треба вважати за нерозв'язану).

Малоросія — це назва, яку греки створили для Галицько-Волинського Князівства в XIV столітті.

Коли Константинопільська Патріярхія, пішовши на зустріч проханню Юрія I (1301-1308), володаря Галицько-Волинського Князівства, 1303 р. відділила єпархії Галичини й Волині від Київської Митрополії й утворила з них окрему Митрополію — з центром у місті Галичі (звідси й назва "Галицька Митрополія"), то Патріярх Констянтинопільський Афанасій I у своїй грамоті, яку він видав з цієї нагоди, назвав Галицько-Волинське Князівство грецьким означенням "Mikra Rosia", що означає "Мала Русь". (Назву "Русь" греки вимовляли по-своєму "Rosia").

Наслідуючи грецьку версію назви "Русь", наша провідна верства почала називати свою країну (Русь) "Росією" і тому свою Церкву (Київську Митрополію) — Руську Церкву — почали називати "Церквою Російською", і навіть Петро Могила на своїх грамотах титулував себе "Митрополитом Церкви Російської". А було це тоді, коли Велике Князівство Московське (яке від часів царя Івана IV "Грозного", 1533-1584, почали називати "Царством Московським"), "Росією" ще не називалося.

Коли Константинопільська Патріярхія 1303 р. назвала Галицько-Волинське Князівство означенням "Mikra Rosia" (що означало 'Мала Русь'), тодішній володар цієї держави, Юрій I, почав офіційно підписувати біля свого імени титул (по-латинському) "dux Minoris Russiae", тобто: "володар Меншої Русі". Назву "Русь" у Римі вимовляли по-своєму (по-латинському) "Russia". Букву s вони тут подвоювали щоб читати її як s. Бо одне s у цій назві по-латинському звучало б (між двома голосними звуками) як z.

Наше означення "русич" і "русин" греки вимовляли по-своєму як "ros". Українська освічена верства прийняла цю грецьку версію назви "русин" і з нього створила прикметника "россій", із "рос + с

(ь) кій". Див. "Лексикон" Памви Беринди "Лексікон славенороскій". "Росскій" — це тут гелленізована (згречена) форма прикметника "руський".

Сам той факт, що греки назвали Галицько-Волинське Князівство своїм означенням "Mikra Rosia" ('Мала Русь') означав, що в них була на думці й "Makra Rosia" ('Велика Русь'), частиною якої було Галицько-Волинське Князівство. Ясно, за "Велику Русь" вони вважали всю давню імперську Русь — Київську великодержаву.

Цей грецькій твір — назва "Мала Росія" (стягнено: "Малоросія", а далі "Малороссія" (з "росскій") поширила на всю Україну Московія.

Мéльха (арх.) — біблійне жіноче йменння власне; з церк.-слов'ян. "Мельха", яке є перекладом з грецького "Melcha". Ім'я це походить із старогебрейського "Mil'kah" (див. у Біблії I М. 11, 21, 24, 47), а означає воно 'царицю', 'королеву'.

Механíчний — з грецького слова mechane, що означає знаряддя й споруду. Звідси слово "механíзм", яке означає пристрій, що ним передається й перетворюється рух та його скорість.

У Лексиконі з 1627 р. є прикметник "михáническій" — у виразі "механическій органъ".

Від грецького слова "mechane" також походять слова "механіка" й "механістúчний".

Меценáт — покровитель науки й мистецтва. Це слово походить від імені римського багатія Меценаса (C. Cilnius Maecenas, родовий відмінок Maecenatis) з першого століття до Нар. Хр. Він прославився тим, що матеріяльно допомагав поетам і малярам. Особливо допомагав він латинським поетам Вергілієві й Горацієві. Вони ж за це прославляли свого "мецената".

Меч (також діялектичне "міч") — один з родів т. зв. холодної зброї. У Лексиконі 1627 р. — "мѣч". Старослов'янське "мѣчь"; болгарське "меч"; сербське "мач"; чеське "meč"; польське "miecz"; російське "меч".

Думки дослідників у справі походження цього слова поділені. Одні виводять його з готського "mekeis" (порів. староісляндське "maekir" 'меч'); інші ж із латинського "maco" — 'вбиваю'; а ще інші з тюркського; порівн., напр., середньотурецьке "mač" (холодна гостра зброя).

Мечéть (ж. роду); західньоукр. "**мечет, -ту**" (чол. роду) — під впливом польського "meczet". Визначає мусульманську (іслямську, магометанську) святиню; походить з арабо-турецького слова masdžia.

Рідко коли в українській мові замість “мечéть” уживається слово “мошéя”, що запозичене з італійської мови. Англійське mosque (‘мечет’) походить з франц. la mosquée. Корінь цього слова виражає ідею ‘колінопреклоніння’, ‘почитання’.

Мешíгене — жидівське жаргонове слово: ‘дурний’; походить із староєврейського mešugga (‘дурний’), що засвідчене в Біблії. Див. I. Самуїла 21, 16.

У деяких містечках України (напр., у Крем’янці на Волині) похопили це слово й українські міщани, які замість “дурний” часом уживали слова “мишúгене”.

Мéшкання — житлове приміщення (в будинку); у старій українській книжній мові було укр.-церкслов’ян. “жúлище”.

Іменник “мешкання” походить від дієслова “мешкати”. У справі джерела, з якого походить корінь цього слова, постали різні припущення, які є переконливими для одних дослідників, але непереконливими для інших.

Перше значення старослов’янського слова “мѣшкати” було ‘баритися’ — задовго перебувати в даному місці; “помѣшкати” — ‘забаритися’ — проволікати час свого перебування на якомусь місці. Це його значення збереглося в російській мові: “мешкать” — ‘баритися’ (проволікати час свого перебування десь). Давнє значення дієслова “мѣшкати” збереглося в польському виразі “nie (o)mieszkać” — ‘не занедбати’ чогось, ‘не проволікати’ даної справи.

Другісне (пізніше) значення дієслова “мешкати” — це перебувати десь, жити, проживати десь. У староукраїнській мові другісне значення дієслова “мѣшкати” (і “помѣшкати”) засвідчене в творі київського вченого ченця Нестора “Літописця” під назвою “Житиє Феодосія” з останньої четвертини XI століття. У цьому ж (другісному) значенні воно засвідчене й у мові укр. пам’яток з XIV століття. І так, у донаційній (дарувальній) грамоті з 1388 р. сказано: “Дали права мешкаючимъ въ панствѣ (в державі) нашомъ”.

У Лексиконі 1627 р. написано: “Жилище — мéшканье, дом”.

В українській книжній мові аж до XVII століття слово “мѣшкати” вживалося і в його першому, і в другісному значенні. І так, у т. зв. “Литовській Метриці” з 1504 р. сказано: 1) “не мешкаючи (не зволікаючи) послалъ”; 2) там таки також написано: “В братствѣ мешкати” (проживáти).

У Лексиконі 1627 р. також засвідчені перше і другісне значення слова “мѣшкати”. І так, там написано: 1. “Замешкалъ — забавлялся (барúвся), задержался”. 2. “Обитаю — мешкаю, живу”. І також: “жилище — мешканье, домъ”.

Слово "мешкати" в значенні "проживати в даному місці" в українській мові в Галичині вживається більше ніж в укр. мові на інших українських землях.

Мешу́рес (жид. жаргон.) — постало із старогебрейського Mešaret, яке означає 'слугу'. Це його значення засвідчене в Біблії; напр., там написано: Mešarete Ebohenu" — 'слуги нашого Бога', тобто священики (Іс. 16:6).

Миг! миг-миг! — звукове вираження, яке робить на глядача рух світла, зорі. Це, так би мовити, "звуконаслідування" флюктуації світла. Звідси похідні слова: "ми́гати", "миготі́ти", "ми́гання", "ми́гавка", "миготі́ння" й інш. Слово "миготáти" (і "миготі́ти") також перенесене в іншу сферу вражі́нь. І так, напр., кажуть, що "тінь миготить в очах". Слово "ми́гком" виражає спосіб руху даного предмета, що відбувається блискавкою (із скорістю бли́скавки).

Слово "миг" наявне в усіх слов'янських мовах: рос. "миг", чеське "mih", польське "mig" (звідси "na migi" — виражати якусь думку рухами рук).

У Словнику Грінченка: "миґа" — 'пантоміма'. Там таки й вираз "на миґах". — "Пантоміма" — з грецького "pantomimos" — той, хто все наслідує. Слово "пантоміма" тепер означає театральну мімічну гру (гру виразами облич і рухами тіла — без слів).

Мигдáл — назва того овоча, що належить до родини персиків. Мигдалеве дерево найбільше плекають у середземноморських країнах, а в США — в Каліфорнії. Ботанічна назва мигдалевого дерева (висота цього дерева — середнього розміру) — Amygalus. Це латинський термін, що походить з грецького "amygdalinos".

У Лексиконі 1627 р. згадується "Дерево мигдаловоє". Овочі цього дерева на Наддніпрянщині відомі під назвою "мигдалові горіхи". (Див. у Словнику Грінченка).

Мизи́нець — із старослов'ян. "мѣзиньць" (найменший палець руки). В українській мові словом "мизинець" також нази́вають наймолодшого сина, а словом "мизи́нка" — наймолодшу дочку. (Подано це в Словнику Грінченка). Так воно є і в болгарській мові. Церковнослов'янське "мѣзиньць" означає молодшого синка. У сербській і хорватській мовах "мjѐзинац" (і "мльѐзинац") означає: 'молодший', 'менший'.

Джерело, з якого походить корінь цього слова (воно є в усіх слов'янських мовах), належить до тих, що є в науці предметом дискусій. Дослідники, більшість, уважають, що корінь його є праіндоевропейського походження, про що, мовляв, свідчить литовське слово "mazas" — 'малий'.

В укр. народньому повірї: "Чортові душу записують" кров'ю з мизинця (з найменшого пальця руки).

Мик - звукове вираження руху виривання частинок із чогось. Похідні слова: "микати" (і "смикати"), "микання"; "мичка" — нанизаний на гребінь жмут клоччя, яке микають (чешуть) на прядиво.

"Корова сіно із стога ми́кає". "Смикнути" когось за полу одягу. "Ми́катися" до когось, чи до чогось. (Втручатися в несвої справи).

Цього укр. слова не слід утотожнювати з іменником "мик" (з голяндського "mik", що означає держака корабельної помпи).

Слово "микати" (від "мик") уже було в староукраїнській мові. У "Слові про похід Ігоря" (в оригіналі: "Слово о пълку Игоревѣ") — творі з 1187 р. сказано: "Чему мычети стрѣлкы".

Укр. народній вислів "Ще прийде коза до воза сіно ми́кати" означає: 'Ти ще будеш просити мене'.

Мики́та — старослов'янське й староукраїнське "Никита". Ім'я це походить з грецького "Niketes", значення якого — 'переможець', 'завойовник'. Латинська його версія — "Nicetas".

В укр. народній лексиці слово "помикитити" означає: через якесь непорозуміння перекрутити справу. Вислів: "У голові помикитилось" значить — 'хаос думок'. У байках "Лис Микита" — це 'хитрун'. Порівн. віршований твір Івана Франка "Лис Микита".

Мико́ла — старослов. і староукр. "Никола́й". Це ім'я походить з грецького "Nikolaos" (і "Nikoles"), яке означає того, хто побідив даний народ. У Лексиконі 1627 р.: "Ніко́ла або Ніколá́й, єл[лінське]; звитязство поспольства, побѣда людій, побѣда людская". — Укр. народня приказка: "На Мико́ли — то ніколи". (Коли хто обіцяє зробити щось аж у свято Миколая, то це значить, що він не думає додержати свого слова).

Ми́лий — слово загальнослов'янське. Старосл. "милъ"; болг. "мілы"; рос. "милый; серб. (всі три роди): "мѝо, мила, мѝо"; чеське "mily"; польське "miły".

Слово праіндоевроп. походження; порівн.: литовське mielas, mýlas (милий, приємний, любий); таке ж значення й грецького meilinos (i melinos).

Старосл. похідні слова: "милость", "помиловати". У старосл. зложеному слові "милосердьнъ" ('милосердний' — людина з милим, добрим серцем).

В сучасній укр. мові: "ми́лий, -а, -е"; "ми́лість"; "ми́лостивий"; "ми́луватися" ('любуватися' ким або чим); "зми́луватися" (змилосердитися над ким або чим); "милозву́чний"; "милозву́чність".

Іменник "ми́лий" (любчик даної жінки) і "мила" (любка даного мужчини) — це субстантизований прикметник "милий, -а".

"**Ми́лити** — натирати щось милом; "милитися" — це ми́лити себе; "нами́люватися" - - натирати себе милом підчас миття свого тіла. Така сама форма (але з іншим наголосом) дієслова: "мили́тися" — це думати й говорити, або робити щось помилкóво. Форма "милитися" в укр. мові в Галичині. На Наддніпрянщині її заступили формою "помиля́тися", яка виражає частотно дефінітивний аспект дієслова "милити", а саме: "по-милятися".

З дієслова "змилити" утворено іменника "зми́лини" (вода з милом, в якій щось прали, або мили).

Милосе́рдний — рятуючий ту людину, що опинилася в нещасті. В укр. Катехізисі з 1645 р. м.ін. говориться про "учинки милосердныи". — "Милосердя" означає зми́лування над ким-чим; це слово утворене із церковно-слов'ян. іменника "милосердиє". (Порівн. ст.-цер.-слов'ян. прикметника "милосерьдъ" — 'милосердний'). Цей прикметник характеризує людину з "милим серцем". В укр. Катехізисі з 1645 р. сказано: "Мудрость полная милосе́рдія". У Лексиконі 1627 р.: "Ущедряю — милосердя показую". — Див. "**Милий**".

Ми́ля — одна з великих мір довжини шляху. У Лексиконі 1627 р.: "Поприще — миля". (Це значить, що слово "миля" тут означає шлях, цебто путь — "поприще").

В укр. мову XVI-XVII століть це слово проникло, мабуть, з польського "mila"; у польську мову воно ввійшло з німецької мови, де воно колись було наявне в формі mile (яка пізніше змінилася на "Meile").

Походження слова "миля" — латинське: "milia", яке в лат. мові означає дослівно: "тисяча". Лат. "milia passum" означає 'тисячу кроків'.

У російську мову слово "миля" проникло досить пізно — за часів царя Петра І. (Царем він був у 1682-1725 рр.).

Ми́мо — цей прийменник має два значення: 1) 'повз', і в цьому випадку воно вживається з іменником у родовому відмінку; напр.: "Він ішов мимо школи (тобто 'Він ішов повз школу'); 2) "мимо" — 'супроти'; напр., "мимоволі"; "мимохіть". Це значить: 'супроти (проти) своєї волі', 'супроти свого хотіння'. Тією старо-церк.-слов'ян. пам'яткою східніх слов'ян, в якій засвідчене старослов'ян. слово "мимо" є "Супрасльський звід" (кодекс) з XI століття. Збереглося це слово в усіх слов'янських мовах. У словінській мові, одначе, слово "mimo" означає 'крім'. У польській і чеській мовах значення слова "mimo" таке: 'незважаючи на...'. Напр., польське "On chory, ale mimo to (незважаючи на це) przyszedł do pracy".

В старій укр. книжній мові слово "мимо" в основному має значення "повз". У Луцькій Книзі (з 1565 р.) сказано: "Улица идетъ мимо дворъ старый". (Зворот "мимо дворъ старый" складений з польського, бо прийменник "мимо" вжитий з іменником у знахідному іменнику).

Українська його структура така: "мимо двора старого", — тобто цей іменник з прикметником мусить бути в родовому відм. Див. у повісті "Чорна Рада" Пантелеймона Куліша: "Переходив мимо козацької купи" (натовпу козаків).

Вживання слова "мимо" для вираження ідеї "незважаючи на" в українській мові зберігається головно в Галичині. Там напр., кажуть: "Мимо своєї слабости, я прийшов до школи". Від цього звичаю в Галичині відхилився Іван Франко. І так напр., в повісті "Захар Беркут" він пише: "Не зважаючи на глубоку старість, Захар Беркут був ще сильний".

Традиційна теорія, що старосл. слово "мимо" постало із сполуки першого складу дієслова "миновати", тобто складу **ми-**, з наростком **-мо**, залишилася панівною й досі.

Слово "мимо" в укр. мові найбільш поширене в зложених словах: "мимоволі" (проти своєї волі); "мимохіть" (нехотячи); "мимоїздом" (проїздом); "мимохідь" (проходячи); "мимоходень" (той, хто йде мимо кого — чого). Про все це в Словнику Б. Грінченка. "Мимохідь" уживається також у значенні англ. "by the way". (Див. в "Укр.-англійському словнику" М. Л. Подвезька).

Ми́мрити — дієслово із звуконаслідування невиразного, приглушеного говорення. У Ганни Барвінок ("Оповидання зъ народнихъ устъ", 1902): "Було часто... мимрить (уже гласу не було): "Ой, хто лиха не знає..."

Ми́на(-и) — слово старослов'янське, що означає 'місяць', походить з грецького "menas" ('місяць'). Див. "**Минея**". У Лексиконі 1627 р.: "Мина — поминатель або мѣсячне (мѣсяченье?).

Мине́я — церковно-слов'ян. слово, що походить з грецького "menaíon" (множинна форма — "menaia").

Є два роди православних церковних книг, що називаються *минеями:* 1) "Минея Служебна", тобто — книга православних піснопінь, що співається в церкві в честь свята і святих, 2) "Минея-Четья", якою є збірник житій православних святих, що подані в порядку тих днів місяця (грецьке "menas"), в яких їх (цих святих) поминається. Грецьке слово "menaion " ('минея') походить з гр. прикметника "menaios" ('місячний').

Серед тих творів, що називаються "Минеї-Четьї", на слов'янському сході найбільшими є Четьи-Минеи" українця Димитрія

Тупталенка. Це монументальні томи, які він видав у 1689-1700 рр. (Димитрій Тупталенко — це св. Димитрій Ростовський).

Минóдора — Це жіноче ім'я (що в українській народній версії перекручене на "Нимидора"; (див. у повісті "Кайдашева сім'я" Івана Нечуя-Левицького) походить з грецького: "Menodora", а означає 'місячні дари' (гр. menas — 'місяць', dora — 'дари').

У Лексиконі 1627 р.: "Менодора — мѣсячный даръ".

Минýта. — В Україну це слово проникло через Польщу з німецького "Minute", чи може з французького "mènûte", який постав з лат. прикметника "minutus, -as, -um", значення якого: 'маленький', 'дрібний'. У Лексиконі 1627 р.: "Мѣнута — частина часу", і там таки: "Короткій час — минýта". — Прикметник "минутний, -а, -е" характеризує те, що робиться дуже скоро. Напр., "минутна знімка" (фотографія).

Минýти — 1) пройти (про час); напр. у Т. Шевченка: "Минають дні, минають ночі..."; 2) пройти повз когось чи повз щось, і залишити його поза собою; напр., "Вони вже минули ліс"; 3) "минути" — 'уникнути чогось'. Див. у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Суда Божіа не минути". — це значить: 'Суду Божого [годі] уникнути'.

Слово "минути" (старослов'ян. minąti) наявне в усіх слов'янських мовах: Польс. mināć; ческе minouti, рос. "минуть"; болг. "мйна"; "минути"; словін. minit; білоруське "минуць".

Хоч загальне переконаня серед дослідників цієї справи, що корінь старосл. слова minąti походить з праіндоевропейського мовного ґрунту, досі ще ніким не було оспорюване, то одначе серед них немає однозгідности думки на точці відповіді на питання, як виглядала конструкція того спільного праіндоевропейського кореня, з якого походить праслов. слово minąti та його відповідники в інших (поза слов'янською) групах мов праіндоевропейської сім'ї.

Про це свідчить стан цієї справи, що був представлений А. Г. Преображенським у першій четвертині нашого століття[4], а останньо у 1950-1958 р.р., М. Фасмером.[5]

Слова, що походять від дієслова "минути" (і "минати"): "минýлий" (звідси іменник "минýле"), "минýвший" (звідси іменник "минýвшина"), "проминáльний", "неминýчий", "неминýче" ('неуникнимо'), "неминучість", "поминути" (виминати когось, чи щось),

---

[4] Этимологическій словарь русскаго языка. Составилъ А. Г. Преображенскій. Томъ первый. А-О. Москва, 1910-1914.

[5] Russisches etymologisches Wörterbuch von Max Vassmer. Heidelberg, 1950-1958.

"зминути" з дороги (зійти з дороги); "виминути" когось, чи щось (обійти когось, чи щось іншого дорогою, щоб уникнути зустрічі).

Ми́ня — в мові укр. дітей означає корову. Слово це — звуконаслідувальне; воно походить від кликання корови: "Минь! — минь! — минь!" Здрібніла форма — "минька".

Мир — стан, що характеризується відсутністю неспокою; спокій; згода. Слово це загальнослов'янське: болг., серб. й рос. "мир", чеське й польське mir. (У теперішній польській мові старопольське "mir" заступлене словом "pokój").

У російській мові це слово також виконує й другісну (пізніше набуту) функцію, а саме: воно означає сільську спільноту. У поль. мові воно тепер уживається виключно в цій своїй другісній ролі ("mir" — сільська спільнота).

Корінь цього слова — праіндоевропейський; порівн. старолитовське m̃ieras — 'мир', 'спокій'; латиське — miêrs (те саме значення); альбанське mirë — 'гарний', 'добрий', 'дружелюбний'.

У Лексисі 1596 р.: "Мир — поко́й". У Лексиконі 1627 р.: "Мирный — спокойный".

У старо-церковно-слов'янських пам'ятках ідеї 'спокій' та 'світ' були графічно виражені однаково: "миръ" — 'спокій' і "миръ" — 'світ'. Щоб читач знав, коли слово "mir" означає 'спокій', а коли — 'світ', київські вчені зробили тут правописну реформу: ідею 'спокій' вони далі графічно виражали як "миръ" (із т.зв. "двораменним" **і**, тобто з **и**); ідею ж "світ" почали графічно виражати як "міръ" (з т.зв. "однораменним" **і**).

Ця київська реформа була внесена і в старий ("дореволюційний") правопис російської мови. Сама графіка фрази "м**и**ръ м**і**ру" ('мир світові') вказувала на те, що тут є два різні слова. Після большевицької революції (1917 р.) в Росії совєтська влада усунула букву **і** з російської мови, отже звук **і** в ній тепер виражається тільки буквою **и**. І тому вже пишуть: "м**и**р м**и**ру" ('мир світові'). Так воно є і в українській народній вимові цієї фрази; бо ж слово "**міръ**" ('світ') наш нарід з давніх-давен вимовляє як 'мир'. Про це м. іншим свідчить колядка "Ой, видить Бог, видить Творець, що мир (світ) погибає".

Укр. похідні слова від іменника "мир" ('спокій'); "мири́ти"; "мири́тися"; "помири́тися"; "замири́тися"; "ми́рний"; "ми́рно"; "сумі́рний"; "мирови́й"; (напр.: "мирови́й суддя", "мирови́й суд", "мирова́ конференція", "мирови́й договір"); "примирливий".

Зложені слова з компонентом "мир" ('спокій'): "миролю́бець", "миролю́бний", "миротво́рець".

Прикметник "ми́рний" був псевдонімом укр. письменника Панаса Рудченка: "Панас Мирний" (1849-1920).

В укр. народній фразеології є старий вислів: "зводити (позо́вника й по́званого в суді) на *мирову́*", тобто спонукати їх до полюбовного полагодження спору між ними.

В українських селян на Гуцульщині (в горах Карпатах) слово "мир" є традиційним словом привіту. Напр., каже гуцул до гуцула, починаючи з ним свою зустріч словом привіту: "Мир!" (тобто: 'Мир тобі!') "Ми́ром! Як ся маєш? Чи здоро́в, братчику?" А той відповідає: "Ми́рно! Богу дякувати!"[6] Порівн. євангельське: "Мир дому сьому!" (Матв. 10, 12; Луки 10, 5). У жидів старогебр. "Šalom" ('мир') був і досі є традиційним словом привіту. В арабів (які також належать до семітської раси) мир — це "салейком".

Мир (світ) — церковно-слов'ян. відповідник (за старим київським правописом) — це "міръ". Той факт, що старолитовське "mieras" і латиське miêrs означають тільки "мир" в значенні 'спокій' свідчить, що вони походять з того самого праіндоевроп. кореня, що й укр. старе "мир" в значенні 'спо́кій', і той факт, що всі без винятку славісти-етимологознавці виводять слово "мир" — 'спокій' з того самого праіндоевроп. кореня, що й слово "мир" — 'світ', не залишають читачеві іншої альтернативи, як тільки зробити собі такий висновок, що ці дослідники implicite вважають, що слово "мир" спочатку означало тільки 'спокій', а вже лиш пізніше була йому надана й друга роля, а саме — роля означати також і 'світ' ('вселенну'), — подібно, як це слово ("мир" — 'спокій') згодом почало в словян означати також і сільську спільноту. (Див. **Мир** — 'спокій').

У книжній мові українців XVI-XVII ст.ст. церк.-словян. слово "міротвореніє" означало створення світу". У Лексисі 1596 р.: "Міротвореніє — того свѣта створеніє". Але в теперішній укр. літературній мові слово "миротворення" означає 'творення миру — спокою'.

Слово "мир" — 'світ' в українській мові тепер належить до архаїзмів. Наявний він в колядці: "Ой видить Бог, видить Творець, що *мир* (світ) погибає". Фраза ж "Це не од *ми́ру* (світу) сього" — це наше запозичення з церкслов. тексту Нового Завіту (Див. Ів. 8. 23).

В укр. фолькльорі: "Цілий день у суботу *миру* — *миру* до їх

---

[6] "Знадоби до словаря южноруского". Написав Иван Верхратський. I. Львів 1877 р.

приходило прощаться"[7] "Одходило й приходило до хати *миру* — хто хотів".[8]

У цьому укр. фолькльорному матеріялі слово "мир" означає 'масу людей', які становлять собою *світ*.

У зв'язку з тим, треба підкреслити той факт, що в Новому Заповіті грецьке слово "oíkouméne", яке означає 'заселені людьми простори землі', на церковно-слов'ян. мову було перекладене словом "въселеная", що означає 'заселену землю', а далі — 'землю' взагалі, і 'світ'. І так ось це другісне значення слова "мир" — 'маса людей' утотожнювалося з ідеєю (у греків) oikouméne'; звідси старо-церк.-слов'янська калька 'въселеная', що означає 'всю землю', тобто 'міръ' — 'світ'. Див. в Острожській Біблії (1581): "...изыде повелініє отъ кесаря áвгуста, написати всю вселéнную" (Луки 2.1) — "...написати всю вселéнную" це тут дослівний переклад з грецького тексту Луки 2.1: "...apographesθai pâsan tèn oikouménen", що означає: зробити перепис (конскрипцію) всієї вселенної. У російському перекладі: "...сдѣлать перепись по всей землѣ.[9] Те, що євангелист Лука (2.1.) виразив словами "... apográphésθai pâsan tèn oikouménen" — 'списати всю вселенну' (всю землю), фактично означало: зробити перепис населення всієї Римської Імперії.

У слов'ян слово "міръ" ('мір'), означало 'всю землю' ('всю вселенну'), а "вся земля" — це в них був свѣтъ ('світ').

Натомість у давніх греків слово "oikouméne" означало тільки нашу планету (землю), а *світ (усесвіт)* вони означували терміном "kosmos". Але коли нашим перекладачам у Києві в половині XI ст. довелося перекладати тексти Нового Завіту з грецької мови на мову церковно-слов'янську (цей переклад відомий під назвою "Остромирова Євангелія". (1056-1057), і вони тут зустрілися з грецьким словом "kosmos" ("усесвіт'), то вони переклали це словом "мир" (яке також означає 'вселенну', тобто 'всю землю'), бо слова "всесвіт" у нас тоді ще не було. М. Фасмер у своєму Словнику з 1950-1958 рр., спираючись на східньослов'янських церковно-слов'ян. пам'ятках, інформує, що старослов'янське слово "миръ" було відповідником грецьких слів "eiréne" ('мир' = 'спокій') та "kosmos" ('усесвіт'), а про те, що слово "миръ" у слов'ян колись означало 'вселенну' ('всю землю'), яку вважали за 'всесвіт', він чомусь не згадує.

———

[7] "Записи о южной Руси. Издалъ П. Кулишъ СПБ 1857. Див. у фолькльорних матеріялах п. з. "Народъ".

[8] Народні оповідання Марка Вовчка. Томъ II. СПБ. 1862.

[9] Новый Завѣтъ Господа нашего Ісуса Христа и Псалтирь" въ русскомъ переводѣ. Санктпетербургъ. 1899.

Ми́ргород — невеличке місто над р. Хоролом на Полтавщині. З факту наявности такого типу назв міст як Білгород, Вишгород, Звенигород, Новгород і т. п. сам собою виникає такий висновок, що основоположник цього міста назвав його "Миргородом" з уваги на тодішні *мирні* (спокійні) умовини життя в цій місцевості. Але той факт, що за того часу, коли це місто основувалося (в полов. XVI століття, спокою там не було, головно через часті татарські напади), не може не створювати проблеми для того ономаста, який хотів би дослідити походження назви цього міста. У такій ситуації дослідник, мабуть, не міг би виключати й такої евентуальности, що компонент "мир" у цій назві ("Миргород") міг мати якесь інше, невідоме нам, значення.

Назва містечка "Миргород" у літературі стала назвою збірника (2 томи) новель (що були видані п.н. "Миргородъ", 1834) Миколи Гоголя (1809-1852) — українця (родом з Полтавщини), що писав по-російському. Він походив з коз. старшинського роду, а його повне прізвище — Гоголь-Яновський.

В Україні під совєтською владою Миргород оспівав (у совєтському дусі) Павло Тичина:

"Дим-димок з коминів,
І Миргород не той став, —
Пусти ж мене, моя мати,
В трактористки погулять".

Ми́ро — священна олива для звершення Таїнства Миропомазання (україн. народнє: "мирування"). Але це ввійшло в українську мову з церковносл. слова "мvро", що походить з грецького іменника myron, яке означає 'пахучий олійок'.

До речі, в етимологічних словниках слов'янських мов це грецьке слово ("myron") виводиться із старогебрейського "myrra" (пахучий олійок), що засвідчене в "Пісні пісень" (тобто в "Пісні над піснями". У. І.).

У Лексисі 1596 р. миро — це "миромасть".

У Лексиконі 1627 р.: "Миромасть, або олѣєк пахучій, яковым помазуют ієреѣи и царѣ". У цьому ж Лексиконі сказáно: "Мировáрник — аптыкар, або що олѣйки робить".

Як правило, гр. слово "myron" в церковно-слов. мові вживалося в зміненій формі: "myro". Але деколи вживали його й без зміни, отже й писали "мvронъ". У цер.-слов'ян. богослужбовій термінології в Україні "миро" називали терміном "святый єлей".

Вислів "одним ми́ром мазані" означає людей одного погляду, а також людей одної віри.

Мирт — ботанічна назва того роду куща (латинська назва: "Myrtus"), що в давній (перед XVI ст.) книжній мові українців був відомий під назвою "мирсйна" (з грецького "myrsine"). Див. про це в "Матеріялах" Ізмаїла Срезневського.[10]

Грецьку форму цього слова в давній українській мові змінили із старого "мирсина" на "мирт" під західньоевропейським впливом (порівн. лат. "Myrtus"). Одначе в українській мові слово "мирсина" спочатку змінили не на "мирт", а на "мйрта". У Лексиконі 1627 р.: "Мйрта или мирсіна — дерево єсть, маючеє ягоди смаковитыи".

Б. Грінченко пише в своєму Словнику не "мирт", а тільки "мйрта", російський відповідник якого є "миртъ". У "Правописному словнику Г. Голоскевича" (1929) — "мирт".

Мисаїл — із церковнослов'янського "Мисаилъ", що в церковнослов'янську мову було внесене з грецького Misael, що походить із старогебрейського (засвідченого в Старому Завіті) "Mišael". Тією найстаршою писаною пам'яткою Київської Руси, в якій засвідчене це ім'я, є т. зв. "Супрасльський звід" (з XI ст.).[11]

"**Мисаїлове Послання**" — це стара рукописна пам'ятка, яку Іпатій Потій (що після проголошення акту Берестейсько Унії 1596 р. був другим з черги уніятським митрополитом) 1605 р. видав друком, заявивши, що це було "Послание" православного Митрополита Київського і всієї Руси Михаїла Пструча (з княжого роду Бабичів-Соколинських), яке він з групою руських (українських і білоруських) православних вельмож 1476 р. вислав до папи Сикста V, і в якому вони висловили бажання, щоб православні русини "співпрацювали" з католиками.

У відповідь Іпатієві Потієві руські православні полемісти того часу заявили, що цей рукопис був фабрикатом католиків, а не посланням митр. Мисаїла.

Походження й значення того старогебрейського слова, що стало одним із старогебрейських особових імен, як було, так і досі є невиясненим.

Хоч це ім'я в церковно-слов'ян. мові писали із двораменним і, тобто — як **и** ("Мисаилъ"), то в старій українській книжній мові

[10] Матеріялы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. I. III. С. Петербургъ, 1893-1912.

[11] "Супрасльський звід" — це збірник (знайдених 1823 р. в Супральському манастирі на Білорусі) написаних кирилицею старо-церковно-слов'ян. рукописів з XI ст. (285 карток) церковного змісту: 24 житій святих, 20 проповідей св. Івана Золотоустого, одна проповідь патріярха Констянтинопільського Фотія (з IX століття), молитва св. Фоми й інші. У науці цей звід (із старослов'ян. "Съводъ", латинське "codex") відомий під назвою "Codex Suprasliensis".

де-хто писав "Місаилъ" (тобто перше і в ньому було "однораменне").

Тут і було джерело такого погляду серед пізніших укр. мовознавців, що "Мисаилъ" і "Місаилъ" це два різні імена, отже, мовляв, вони походять з двох різних слів.

Тому то в Лексиконі 1627 р. є таке вияснення: "Мисаил, євр. хто як Бог. Місаилъ — котриы пожаданый, або позичений, або пожадаючий".

Місіоне́р — з французького "missionaïre" (читається місіоне́р). У Галичині традиційно (навіть по першій світовій війні) писали "місіона́р" (з німецького "Missionar". Напр. у Жовкві ченці-василіяни (монахи Чину св. Василія Великого — ЧСВВ) видавали журнал "Місіонар".

Франц. "missionaire" "і нім. "Missionar" походять з латинського слова "missio", джерелом якого є лат. дієслово "mittere" —'посилати'.

Розуміється, походження слова "місія" не має нічого спільного з походженням терміна "Месія" (у Християнстві цей термін є виключним апелятивом Ісуса Христа), бо згаданий термін є старогебрейський, і він вимовляється двояко: як "машіях" і як "машах", що означає помазаника Божого.

Ми́ска — мала ми́са. Наросток — **ка** тут належить до тих словотворчих компонентів, за допомогою яких утворюються димінутивні форми низки іменників жіночого роду. Напр.: "риса" — "ри́ска"; "нива" — "нивка"; "діва" — "дівка". Інформація в Словнику Фасмера, що слово "миса" є демінутивом слова "миска" (а не навпаки) — це якесь непорозуміння.

Дослідники походження слова "миса" думають, що воно є старим (може й праслов'янським) запозиченням з неслов'янської мови; але на точці відповіді на питання, з якої мови слов'яни взяли собі це слово, між дослідниками є розбіжність поглядів.

Дехто з дослідників твердить, що слово "миса" прийшло до слов'ян з латинського світу (порів. латинське народне "mesa", літературне "mensa" — 'стіл') посередньо через Грецію (пор. середньогрецьке "mesa" — 'страва'). Інші ж твердять, що до слов'ян це слово було занесене безпосередньо з латинського світу, а не через Грецію. Знову ж ще інші думають, що слов'яни запозичили собі його з германського світу (пор. готське mes і старонімецьке mias — 'страва', 'стіл', або старонім. miza — 'страва', 'стіл').

Звичайно, що ніхто з дослідників походження слова "ми́са" не сумнівається в тому, що його корінь є праіндоевропейський.

Градація димінутивів слова "ми́са": "миска", ми́щина", "ми́цинка". (і "ми́сочка"), "ми́щиночка".

Похідне слово від слова "миса" — це — "мисник" (полиця на посуд).

Зложене слово, в якому складовою частиною є слово "ми́ска", — це "полу́мисок" (неглибока миска), що дослівно означає "півмиску". Першою складовою частиною цього зложеного слова є старослов'янське (і староукраїнське) слово "полъ" ('пів'), що в скостенілій формі ("полъ") зберігається в таких словах: "пола", "половина", "полу́день", "полукі́пок" (півкопи, тобто 30 снопів, відповідно складених на полі).

Слово "ми́са" в укр. мові тепер уже мало вживається; його заступив димінутив "ми́ска". Але його основна форма ще в XVII ст. була в укр. мові досить живою. Див. у Лексиконі 1627р.: "Блю́до — ми́ска, або ми́са".

Ми́слений — із старослов'янського й староукр. "мысленъ"; це пасивний дієприкметник, що походить від дієслова "мислити"; старослов'янське "мыслити"; серб. "мислити"; російське "мыслить"; польське "myślić; чеське "mysliti". Корінь цього слова — праслов'янський, праіндоевропейського походження. Дехто твердить, що його неслов'янським генетично спорідненим відповідником є не тільки латинське дієслово "meditari" ('розмишляти'), але й також ґотське "maudian" ('згадувати').

Одначе на підставі коренів *mys-* (слов'ян. "mysliti") і *med-*(лат. "meditari") ледве чи можливо відтворити форму їхнього спільного пракореня (праіндоевропейського).

У теперішній укр. мові синонімом слова "мислити" є слово "думати". Але в старій українській мові ці два слова не були рівнозначними. Про це свідчить "Слово про похід ("о полку") Ігоря" (з 1187 р.), в якому сказано: "Уже намъ ни смыслити, ни думою сдумати".

Дехто чомусь твердить, що дієслово "думати" слов'яни запозичили (мовляв, може ще навіть у праслов'янській добі) з германського світу, і що з того часу воно далі зберігає своє "германське" значення: 'судити', 'висказувати свій погляд'. Порівн. ґотське doms ('погляд', 'судження'), з якого нібито походить старе східнослов'янське слово "думати", що означає 'нараду' й 'раду'. (Звідси в бувшій царській Росії "Дума" — царська рада, ніби "парлямент").

Від слова "мислити" маємо такі похідні слова, що утворені із слова "мислити": "мислитель" (англійське "thinker"), "мисли́тельство", "мислительський", "мислений" (див. у "Слові про похід Ігоря": "Скача славію по м ы с л е н и дереву"). У зложених словах:

"примислений" (додане щось у думці мовлянина до якогось слова, яке він вимовив); "поми́слений", "зами́слений".

Упротивень до укр. літературної мови, в якій слово "мисль" деким чомусь уважається за архаїзм, серед українського селянства воно залишилося живим, — звичайно, завдяки укр. фольклорові. (Див. "Українські приказки, прислівъя і таке инше". Збірник О. В. Марковича. Спорудив М. Но́мис Спб., 1864): "Мислі до суду не подають". "Що з голови, то з мислі". (У пісні "Ой, у полі вітер віє...") : "Ой, скажи, скажи, та й серце-дівчино, що маєш на мислі". (У монографії "Народныя южнорусскія пѣсни". Изданіе Амвросія Метлинскаго. Кіевъ, 1854): "Скажи мені, серце моє, що маєш на мислі". "А як же її любити, коли не до мислі" (не під смак). Звичайно, цього роду прикладів є багато в укр. фальклорі.

Тому що українське селянство розуміє слово "мисль" і вживає його, то Б. Грінченко і включив його у свій Словник. (Він подав дві версії цього слова: "Мисль" і "мисля", і при цьому не вважав його за архаїзм).

Мисте́цтво — теперішній український відповідник (з польського "mistrz") старого укр.-церкслов. книжного слова українців "іску́ство". Див. Лексис 1596 р.: "Иску́ство — умѣтность". (З церк.-слов'ян. "искусьство").

Той факт, що слово "мистецтво" спочатку писали з пом'якшеним *ц* (мисте*ць*тво") свідчить, що воно безпосередньо походить від слова "мистець".

Обидва ці слова проникли в укр. літературну мову досить пізно. Їх наявність у ній вперше була засвідчена в укр. журналі "Основа" 1862 р. (Цей журнал виходив в Петербурзі в 1861-1886 рр. Там писали слово з пом'якшеним *ц* "мисте*ць*тво"). Одначе в світлі історії походження слова "мистець" стає ясно, що в розговірній мові укр. інтелігенції воно було наявне ще далеко перед засвідченням його в друкованих джерелах.

Синонімом слова "мистець" є слово "мистюк" (Див. у Словнику Б. Грінченка запис з околиць Лебедина: "Він мистюк зайців стріляти").

Слово "мистець" (і його народній синонім "мистюк") очевидно, походить від староукр. слова "мистръ", що, розуміється, є запозиченням з польського "mistrz". (порівн. чеське "mistr").

Як свідчать пам'ятки української книжної (літературної) мови з XVI століття, а в цьому зокрема Лексикон з 1627 р., в Україну, що опинилася була під окупацією Королівства Польського, почала скоро проникати польські мовні впливи, а в цьому й польське слово "mistrz", яке українці писали з українською вимовою: "містр". Це

слово було в Україні спопуляризоване через ті польські зложені слова, складовою частиною яких було слово "mistrz"; напр.: burmistrz, cechmistrz, wachmistrz, rotmistrz і т.п. Сприймаючи ті польські слова, українці вимовляли їх по своєму: "бурмістр", "цехмістр" (або "цехмістер"), "вахмістр", "ротмістр".

Звичайно, що польське титулування вождя німецьких хрестоносців (по-польському: krzyżacy) терміном "Wielki Mistrz" в Україні мусіло сприйнятися згідно з укр. вимовою: "Великій Мистръ".

М. Фасмер інформує в своєму Словнику, що наявність терміна "великій мистръ" у книжній мові східніх слов'ян була вже засвідчена 1420 р.; на це вказує одна з писаних руських пам'яток з того часу. (Слово це було засвідчене в Зосими — 1420 р.).

Певна річ, що польське mistrz і чеське mistr походить із старого німецького слова "mister", яке є складовою частиною низки старших німецьких зложених слів, напр., "Burmister", яке згодом було заступлене пізнішим його синонімом — "Burgmister" (що означає 'посадника', тобто начальника міста).

Прийнявши (в XIV столітті) з Німеччини слово "Burgmister", поляки спочатку вимовляли його як 'burgmistrz'.[12]

Прийнявши з польської мови слово "mistrz", українці його форму (в укр. вимові 'мистр', і другісне 'мистер') згодом змінили (через незнання його походження) на "мистець" — за аналогією таких слів як "молоде́ць", "боре́ць", "уда́лець" ('удачний'; 'спосібний') і т.п.

Процес зміни форми слова "мистр" ("мистер") не закінчився переформуванням його на "мистець", бо це останнє згодом змінилося (але тільки в селян на Наддніпрянщині) на "митець" і "метець".

Цю його селянську видозміну з уст народу здається перший записав укр. поет Євген Гребінка (в XIX ст.). Див. "Сочиненія П. Гребенки. Томъ пятый. Спб., 1862: "Рибалонька, митець, усе в воді ловити". Значно пізніше ужив це укр. народнє слово письменник Анатоль Свидницький (див. у його повісті "Люборацькі". Київ, 1901): "Хлопець ручний і на всі випадки митець".

У Словнику Б. Грінченка фіґурує не тільки слово "мистець", але й його народня видозміна: "митець", "метець".

Українці в Галичині не приймали цих перекручень ("митець" і "метець") аж до часу забрання Галичини Совєтським Союзом, де

[12] Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1927. (Друге видання — Warszawa, 1957).

нормативний словник української мови зобов'язує вживати слово "мистець" у формі 'митéць'.

Ми́тар — див. **ми́тник**".

Ми́тник — із старослов'янського (й староукр.) "мытникъ", що походить із старосл. "мыто", яке колись у всіх слов'янських мовах означало 'податок'; тому то й слово "мытникъ" удавнину означало збірщика податків; тобто його значення було те саме, що й старо-церк.-слов'янського (і староболг.) слова "мытарь". Див. у Лексиконі 1627 р.: "Мытар — мытник".

Тому що митників (збірщиків податків) народ не любив, то й слово "митник" (ст.-ц.-сл. "мытарь") було одіозним.

Про те, що християни вдавнину ставили збірщиків податків (тобто митників) нарівні з поганами свідчить укр. Катехізис з 1645 р., в якому написано "Нехай ти будетъ яко поганинъ и мытникъ". Старослов. (і староукраїнське) слово "мыто" за часів Козаччини (під окупацією історичної Польщі) уже затратило було своє початкове значення — 'податок' узагалі. За того часу в Україні ми́том уже називали оплату за право торгувати, включно з правом щонебудь одноразово продати на торго́виці (тобто на ринку, базарі).

Слово "мито" в українців (та в інших слов'янських народів) тепер означає визначення урядом держави оплату за імпортування товарів з інших країн. Цього роду оплата по-англ. називається duty; по-француз. douane; по-нім. Zoll (звідси польське "cło" — 'мито').

Тому що ідея 'податок узагалі' тепер уже не виражається словом "мито", то, послідовно, словом "митник" уже перестали називати збірщика податків, а почали цим терміном означувати того державного урядовця, який займається виключно справами визначених урядом оплат за факт імпортування товарів з інших країн.

Саме таким є тепер значення слова "митник" в укр. мові. Старослов. (і староукр.) слово "мытница" колись означало місце, куди люди приносили податки всіх родів. А тепер це слово в укр. мові означає кожну таку державну контору (при кордоні, на летовищі, куди прибувають пасажирські літаки з інших країн, у портах), в яких урядують функціонери, що пильнують, щоб за ввезення в державу товарів з інших країн їхні власники внесли визначену урядом оплату. Така контора в російській мові тепер означена словом "таможня" (замість старого "мытница" та пізнішою російською "мытный дворъ").

У теперішній болгарській мові цього роду урядовець означується терміном "митар", а в сербській "царинар". У рос. мові

старослов. слово "мытникъ" згодом змінилося на "митчикъ". У чехів і поляків стару назву "mytnik" (в значенні державного урядовця, що займається справами оплат за імпорт заграничних товарів) замінили терміном "celnik" (з німецького Zoll — 'митна оплата'). У чехів, щоправда, слово "mytnik" ще далі залишається живим (поруч його синоніма — "celnik").

Із старо-церк.-слов. слова "мытарь" постало слово "митарство" (церк.-слов. "мытарство"), що в переносному значенні вживається для вираження ідеї 'життєвий шлях терпіння'.

Процес дослідів походження старослов. слова "мыто" — це разом й історія дискусій над справою відповіді на такі питання, чи це слово є оригінальним слов'янським, чи може слов'яни вдавнину взяли його з мов котрогось з неслов'янських народів. Дослідники масовою більшістю дають афірмативну відповідь на це друге питання, і при цьому кажуть, що слов'яни запозичили собі це слово з західньоевропейського світу. Одначе одні з них кажуть, що слово "мыто" походить із старогерманської мовної сфери — найімовірніше з ґотського "mōta" ('податок'; порівн. ґот. "mōtareis" — 'митар'); інші ж кажуть що це слово походить з романської мовної сфери, а специфічно з середньолатинського "mūta" ('податок'). У зв'язку з цим почалася дискусія в справі відповіді на такі питання, чи ґотське mōta" походить із середньолатин. "mūta, чи може навпаки, — це середньолатин. слово походить з ґотського "mōta".

Ми́тра — наголовний богослужбовий убір, в якому кожен архиєрей править Богослуження. Крім архиєрейської митри є ще й нагородні священичі митри, якими удостоєні особливо заслужені архимандрити, а з білого духовенства — протоєреї. Звідси "митрофорний архимандрит" і "митрофорний протоєрей". Церк.-слов'ян. "митра" походить з грецького "mitra", перше значення якого — це 'пов'язка на голову' в формі широкої бинди. Mitra в цьому (первісному) значенні цього слова належала до регалій володарів Візантійсько-Римської Імперії. Синонімом грецького слова "mitra" був грецький термін "diadema" ("dia" — 'кругом'; "deo" — 'обв'язую'). Латинським відповідником грецького слова "mitra" (і "diadema") був термін "corona", а старослов'янським — вѣньць" — 'вінець'.

Ця візантійська імператорська традиція (називання вінця — 'корони' терміном "mitra") вплинула й на Болгарію, бо в болгарській мові слова "митра" й "корона" означають одну й ту саму річ, а саме — 'вінця'. (Див. у Словнику Міклошича).[13]

[13] Ф. Миклошичъ, Кратːкій словарь шести славянськихъ языковъ. С-Петербургъ и Москва-Вѣна, 1885.

В Україні вдавнину митру також вважали за корону, але не за корону монаршу, а тільки за корону святительську (архиєрейську). Див. у Лексисі 1596 р.: "Мітра — єпіскопская корона". У Лексиконі 1627 р.: "Увясло — Митра — корона святительская".

Староукр. "вѣнець" — (із старослов'ян. "вѣньць") згодом почало означати тільки монаршу корону й вінець для вінчання (при звершуванні Таїнства Вінчання).

Церк.-слов'ян. вираз "вѣнчаниє на царство" означає 'коронацію' монарха.

Митродóра — жін. ім'я церкслов. "Митродора", з грецького "Metrodóra. У Лекс. 1627 р.: "Митродора — мати дара, матерній дар". Цим тут сказано, що це ім'я походить з двох грецьких слів: "meter" — 'мама' й "doron" (множ. "dora") — 'дар'.

Митрополи́т — із староукраїнського "митрополитъ", що походить із старо-церк.-слов. "м и т р о п о л и т ъ", а це останнє — з грецького "metropolites".

У Лексисі 1596 р.: "Митрополи́т — старшій над епископы". — Те саме пояснення слова "митрополит" дослівно подане і в Лексиконі 1627 р.

Таке пояснення слова "митрополит", розуміється, не можна вважати за влучне, бо непоінформований читач може подумати, що ступінь священства митрополита, мовляв, є "вищим" за єпископський. Отже з уваги на те, що єпископське священство є третім (і найвищим) ступенем священства, треба вказати на той факт, що митрополит є "старшим над тими єпископами" не під оглядом ступеня священства, а тільки під оглядом своєї церковно-адміністративної влади, якщо такому єпископові, який має митрополичий титул, юрисдикційно підлягають інші єпископи.

По-друге, митрополичий титул надається тільки такому єпископові, якому перед тим уже був наданий архиєпископський титул — з грецького "archiepiskopos", що означає 'первосвященика', тобто начального (головного) єпископа. Слово "архи-" походить з гр. arche — 'початок'; старослов. "начало"; воно також означає вищий ступінь — у таких словах, як: "архиєпископ", "архимандрит", "архиєрей", "архикнязь", "архитвір" ('шедевр').

Абстрагуючи від початкового (давнього) значення слова "митрополит" в історії Вселенської Церкви, треба підкреслити той факт, що термін "митрополит" тепер — це титул, який не завжди, і не конче, мусить означати п е р в о і є р а р х а даної Церкви.

Митрополичий титул тепер може бути наданий кожному такому архиєреєві, який виконує одну з таких трьох церковно-адміністративних функцій:

1) Коли він є первоієрархом (киріярхом), тобто її верховним предстоятелем. А є він ним, розуміється, тільки тоді, коли очолена ним Церква є під юрисдикційним оглядом самостійною.

Одначе митрополичий титул сам собою не є синонімом терміна "первоієрарх". І так, напр. первоієрарх Кипрської Православної Церкви, яка є автокефальною (канонічно-самостійною) ще з апостольських часів, традиційно титулується архиєпископським титулом, а не митрополичим. Натомість деякі з тих архиєпископів, які підлягають його юрисдикції, мають митрополичі титули (це т. зв. "єпархіяльні митрополити").

2) Коли даний архиєрей є предстоятелем всіх тих єпархій в даній країні, які становлять одну з церковних областей (церковних провінцій) даного Патріярхату, і він має митрополичий титул, то такий предстоятель є "обласним митрополитом" цього Патріярхату.

Напр., коли Русь (Україна) прийняла з Константинопільського (Царгородського) Патріярхату Віру Христову 988 р., то вона під церковним оглядом була підпорядкована юрисдикції Патріярха Царгородського; отож сукупність єпархії (дієцезій) Руси-України становила церковно-адміністративну одиницю — область, що була частиною Царгородського Патріярхату (Візантійської Церкви). Предстоятелеві цієї церковної области був наданий митрополичий титул. Отож був він обласним митрополитом, залежним від Патріярха Царгородського. Очолена ж ним церковна область отримала статус "Митрополії" (це була Київська Митрополія) в складі Константинопільського Патріярхату.

Обласним митрополитом є в Україні (в державних межах СССР) і Митрополит Київський і Галицький, бо він є предстоятелем Православної Церкви в Україні, яка є одною з церковних областей (провінцій) Московського Патріярхату.

3) Коли такому архиєреєві, який є правлячим предстоятелем даної єпархії в будь-котрій з автокефальних Церков, надають митрополичий титул за його особливі заслуги для Церкви, то такий архиєрей є т. зв. "єпархіяльним митрополитом", який, розуміється, підлягає юрисдикції первоієрарха тієї автокефальної Церкви в якій, він є архиєреєм.

І так, напр., під час 2-ої світової війни, коли Польща опинилася під німецько-нацистською окупацією, і була німецькою

владою офіційно перейменована на "Генеральну Губернію" (Третього Райху), Собор Єпископів автокефальної Православної Церкви в Польщі (офіційно за того часу — "в Генеральній Губернії) 16 березня 1944 р. удостоїв архиєпископа Холмсько-Підляського Іларіона (в мирі: проф. Іван Огієнко) митрополичим титулом. Яко Єпархіяльний Митрополит (специфічно — Митрополит Холмсько-Підляський), він підлягав юрисдикції Митрополита — Первоієрарха (з катедрою в Варшаві) Діонисія (Валединського), який був предстоятелем (головою) цієї Церкви.

В історії Вселенської Церкви був час (у 4-ому столітті), коли термін "митрополит" був не почесним титулом даного архиєрея,а був він синонімом терміна "киріярх" ('первоієрарх'), тобто предстоятеля даної автокефальної Церкви. (Див. **"Митропóлія").**

Митропóлія — із старо-церк,-слов. "митрополия" (звідси староукр. "митрополитъ"), з грецького "metropolis": "meter" ('мати') + polis ('місто'). Це грецьке слово означало таке місто, яке давні греки називали 'містом — матір'ю'. У Лексиконі 1627 р. це пояснено так: "Митрополія — мати градовом". — Це значить, що митрополією є таке місто, яке є матір'ю інших міст (городів).

Значення слова "митрополія" більш уточнене в Лексисі 1596 р., бо тут сказано, що "Митрополія — главнѣйшеє мѣсто в яком повѣтѣ".

Звичайно, що грецьке слово "metropolis" (дослівно: "місто-мати") вживалося для означення кожного головного міста, а зокрема й означення столичного міста кожної области (провінції) Візантійсько-Римської Імперії.

Тому що Київ з давніх-давен був метрополісом Руси-України, то автор "Повісти временних літ" (1112 р.) назвав це місто 'матір'ю городів руських", — цебто митрополією РусиУкраїни.

Візантійсько-Римська Імперія складалася з областей, а кожна область (латинське provincia; грецьке eparchia) мала своє головне місто — metropolis. Головний єпископ кожної провінції (єпархії) мав свою катедру в метрополісі тієї провінції. Тому й його катедральна церква також означувалася терміном "metropolis". Резидуючого в головному місті (метрополісі) провінції (єпархії, области) архиєрея означували терміном "metropolites" (від слова "metropolis"), юрисдикції якого підлягали всі єпископи тієї провінції (єпархії, области). Так постав титул "Metropolites" — 'Митрополит'.

У канонах Вселенської Церкви титул "Metropolites" ("Митрополит") перший раз був засвідчений у 4-му каноні першого Вселенського Собору (325 р.), в якому сказано, що в кожній

єпархії, тобто в кожній провінції (старослов. "область") Візант.-Римської Імперії єпископа мають поставляти тільки єпископи тієї єпархії, і що "Затверджувати такі чинності в кожній області належиться її Митрополитові".

Церковна функція терміна "metropolis" ('Митрополія') вперше була засвідчена в 9-ому каноні помісного (місцевого, обласного) Антіохійського Собору (в м. Антіохії, Сирія, 341 р.).

Зміст цього канона починається так:

"У кожній Області (Провінції) Єпископам треба признавати начального Єпископа Митрополії..." Далі там сказано, що кожен архиєрей в кожній Митрополії має право сам поставляти пресвітерів і дияконів і розглядати ці справи, що з цим пов'язані".

Але, сказано там, що "Нехай вони не наважуються чинити щонебудь інше без (начального) Єпископа Митрополії, а також і цей [нехай не наважується чинити щонебудь] без згоди інших Єпископів" [Митрополії]. У цьому каноні сказано, що саме так треба поступати тому, щоб це було згідним "із давніх-давен прийнятим правилом Отців наших".

Очевидно, що цей помісний Собор мав на увазі 34-те Апостольське Правило (Канон), в якому сказано, що "Єпископам кожного народу треба признавати першого (начального) з них, і без його думки не чинити нічого такого, що переходило б межі їх влади, а чинити кожному тільки те, що відноситься до його єпископії, і до тих місцевостей, які належать до неї. Але й начальний [Єпископ] нехай не чинить нічого без думки всіх" [єпископів того ж народу].

В оригіналі (в грецькому тексті) цього Апост. Правила н а р о д означується терміном "ethnos". А тому що в цьому правилі специфічно говориться про "к о ж е н народ", то, розуміється, слово "ethnos" тут не може означати нічого іншого, а тільки н а ц і ю, тобто однородну етнічну спільноту.

Цей помісний Собор (Антіохійський) своїм 9-тим каноном свідчить, що Церква в кожній провінції (Єпархії, Області) Візантійсько-Римської Імперії називалася "Митрополією". Звичайно, також "Митрополією" називалася й церква Антіохії, бо ця країна була одною з Єпархій (провінцій) цієї Імперії.

Про те, що кожна Митрополія становила собою самостійну Церкву, свідчить той факт, що коли хто з Єпископату даної Митрополії суспендував диякона, чи пресвітера (священика), або коли Синод тих Єпископів даної Митрополії, що були членами церковного суду Митрополії, суспендував одного з єпископів, то суспендований диякон, чи пресвітер, чи й навіть єпископ, не мав

права зробити відклик (апелювати) до будь-яких властей поза межами тієї Митрополії, бо виключне право приймати апеляції мав тільки т. зв. "Більший Синод" її Єпископату. Про це ясно й недвозначно сказано в 12-му каноні вищезгаданого помісного Собору (Антіохійського, з 341 р.).

Незважаючи на те, що перший Вселенський Собор (325 р.) своїм 2-им і 7-им канонами потвердив той факт, що кожна Митрополія (помісна Церква в кожній провінції В.-Р. Імперії) становила самостійну Церкву, то все таки в історії Вселенської Церкви досить скоро започаткувався такий процес, в висліді якого церковний термін "Митрополія" перестав бути синонімом "автокефалії".

Ті Митрополити, що були первоієрархами тих Митрополій, катедральні міста (столиці провінцій) яких стали особливо могутніми під політичним оглядом, здобули собі право приймати судові апеляції із слабших Митрополій. Митрополити політично сильніших Митрополій у своїй ролі таких судів почали називатися екзархами. Митрополити-екзархи незабаром почали підпорядковувати своїй юрисдикції слабші Митрополії, і цей процес централізації завершився утворенням у Візантійсько-Римській Імперії великих центрів — під назвою Патріярхатів.

Форма помісної Церкви під назвою "Патріярхат" офіційно була встановлена імператором Візантійсько-Римським Юстиніяном I (518-527), який у своєму кодексі законів ("Corpus juris civilis", або популярно: "Codex Justinianus"), залегалізував титул "Patriarches" для кожного Єпископа "апостольського престола", тобто для первоієраршого престола такої помісної Церкви, яку оснував даний апостол.

Факт оснування Патріярхатів не означав, що всі без винятку Митрополії перестали бути церковними автокефальними Центрами. Про це свідчить 7-ий канон шостого (названого також "п'ято-шостим" і "Трульським") Вселенського Собору (691 р.), в якому вже згаданий титул "Патріярх", але тут є ще згадка й про Митрополита, як предстоятеля кожної такої Митрополії, яка ще зберегла свій статус автокефальної Церкви.

Хоч у Канонах жодного Собору Вселенської Церкви не згадана назва "Патріярхат", але той факт, що шостий (чи п'ято-шостий", тобто Трульський) Вселенський Собор своїм 36-им каноном під оглядом церковно-правних прерогатив і привілеїв признав вищість престолам (цебто "апостольським престолам") Риму, Константинополя (Царгороду), Олександрії, Антіохії й Єрусалиму понад усі інші помісні Церкви, сам собою означав,

що цей Собор цим своїм каноном установить п'ять Патріярхатів — з престолами в 5-ох вищезгаданих містах.

Ця зміна структури Вселенської Церкви, тобто поділ її на п'ять Патріярхатів, не залишив термінові "Митрополія" жодної іншої функції крім означування одної з областей (провінцій) кожного Патріярхату. Отож термін "Митрополія" й "Митрополит" після того вже перестали бути виложниками церковної автокефалії.

Митрофа́н — чол. ім'я власне; з церк.-слов. "Митрофанъ", грецького походження.

У Лексиконі 1627 р. пояснено: "Митрофа́н — матероявленьє". Очевидно Беринда хотів тим сказати, що ім'я "Митрофан" означає: 'явлений матір'ю'; цебто він думає, що це ім'я складається з двох грецьких слів: "meter" — 'мати' і "phanos" — 'ясний', 'показаний у світлі', 'виявлений'.

Михаїл — чоловіче ім'я власне; церк.-слов. "Михаилъ". У Лексиконі 1627 р.: "Міхаил — Божий Воєвода или Господень Воєвода. Имя Ангела. Михайл — кто ж як Бог? або покóра, або убозство Божеє, або ударенье Божеє, або ударяючий Бог".

Це старогебрейське ім'я в Старому Завіті засвідчене в трьох варіянтах: Michael (4 М. 13. 13); Michajehu (Суд. 17. 1); Mihah (Суд. 17. 5). — Цей термін складається з трьох компонентів: Mi ('хто') + cha ('як') + el ('Бог').

Церк.-слов. "Михаилъ" в українській народній формі — "Михайло". Народньо-регіональні видозміни в Галичині: "Михáсь", "Михáсько", "Ми́сько". Звідси прізвище "Миськів"; на Волині — "Михáлко"; на Наддніпрянщині "Ми́шка" (з рос. "Ми́ша" — чит. 'Міша'). У Біблії архангел Михаїл — це переможець над дияволом. (Див. філософсько-релігійний трáктат Григорія Сковороди з 1783 р.: "Брань (бій) архистратига Михаила со сатаною").

Михе́й — чол. ім'я власне; із старогебр. Michah, що є скороченою формою старогебр. Michajah, Michajeh. Mi ('хто') + cha ('як') + Jahu, Jehu ('Бог'). Це ім'я засвідчене в Стар. Заповіті: Єр. 26. 14; Цар. 22. 26.

У Лексиконі 1627 р. значення цього імени (поданого в формі "Міхéа") пояснено так: "Убогій, покорный, подлый, або ударяючій". Див. **Михаїл.**

Мицю! мицю! — одна з форм принадного кликання котів. В укр. дитячій мові "миця" означає котика. Іншою формою при-

надного кликання котів — це "Киць, киць, киць!". У дитячій мові "киця" означає котеня, або кітку взагалі.

В укр. народній стилістиці фраза "кúця заплакана" означає плаксиву людину, "плаксу".

Мúш, мúша — із старосл. (і староукр.) "мышь". На Наддніпрянщині "мúша". (Див. у повісті А. Свидницького "Люборацькі": "Кинеться як кит на мúшу"). Західньоукр. "миш".

"Миш" — слово всеслов'янське: чеське "myš"; польськ. "mysz"; рос. "мышь" ("крыса"). Пракорінь цього слова походить з праіндоевр. ґрунту. Порів. санскритське mūs, грецьке mȳs; лат. mus, старон. mus; новонімецьке Maus.

Укр. здрібнілі форми: "мúшка", "мúшечка", "мишеня́", "мишеня́тко". Згрубіла однинна форма "мишýга"; згрубіла збірна (колективна) форма: "мишвá". Похідні слова: "мúшачий"; "мишакú" (напр., зерно збіжжя "з мишаками" — занечищене мишаками). Але в "Енеїді" Ів. Котляревського "мишáк" — це темносірий кінь.

Коли миш щось "січе" (їсть) — солому, збіжжя, клоччя і т. інш., то укр. селянин каже, що "мишвá трýбить" солому, жито, прядиво і т. інш. У народній пісні "Кину кужіль на полицю": "нехай миші кужіль трýблять, нехай мене хлопці люблять".

В укр. народньому повір'ї: коли в дитини випаде "молочний" зуб, то їй треба кинути його туди, де часто буває миш, і сказати: "Мúшка, мúшка, на тобі зуба кістяного, дай мені залізного!", — щоб у дитини виріс новий зуб такий міцний, як у миші.

В українському народньому фольклорі боягуза вважається за таку людину, що навіть миші боїться. (Порівн. у пісні "Дівка в сінях стояла...": "Як ти миші боїшся, — на воротях повісся...").

Кажáн (лúлик) по-російському "летучая мыш". Кажанá (лúлика) в деяких місцевостях в Україні (напр. на Волині) також називають не тільки "кажаном", але й "летючою мúшею". В Україні збереглося давнє повір'я, що "як мúш іззїсть шматочок чого свяченого, то в неї виростуть крила, і зробиться з неї кажан". (Див. у П. Чубинського).[14]

Мігрáція (лат.) — переселенчий рух людей з даної місцевости в іншу. Міграція може відбуватися або на одній і тій самій території, або бути переселенчим рухом з даної країни в іншу.

Походження кореня лат. слів "migrare" ('мігрувати') й "migratio" ('міграція') неясне. Дехто робить таке припущення, що ко-

---

[14] П. Чубинскій, Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край. І-VII. Спб. 1872-1878.

рінь у цих словах той самий, що й у лат. дієслові meare ('проходити повз' кого, або чого).

Латинські слова, що походять від слова "migrare": 1. "emigrare" (виїжджати з одного місця на поселення в іншому місці); 2. "immigrare" (приїжджати на нове місце свого поселення з іншого місця). Звідси похідні лат. іменники: 1. "emigratio" (еміграція) — виїзд людини чи людей із свого місця поселення в інше місце, щоб там поселитися; 2. "immigratio" (іммігрaція) — виїзд людини чи групи людей із свого попереднього місця поселення в інше місце на поселення. Другісне значення слова "еміграція" в укр. мові — це спільнота тих людей, яка, виїхавши з своєї країни в іншу, становить там "еміграцію"; напр., "українська еміграція в Америці".

Словом "міграція" також визначають вимандрування даного роду диких тварин з якоїсь частини країни в іншу частину; перелет птахів з даної частини країни в іншу, або з одної країни в другу.

"Міграція капіталу" — це рух (переміщення) капіталу з одної ділянки промислу, чи торгівлі, в іншу, або з даної країни в другу.

Не тільки в старших словниках української мови, але й навіть у Словнику Грінченка (1909 р.) не було слів "міграція", "еміграція", "іміграція", "емігрант" і т. ін. Натомість у "Правописному словнику" Гр. Голоскевича (Київ, 1929 р.) вже є слово "еміґрувати" (з буквою ґ) і є там група похідних слів: "еміґрант, еміґрантка, еміґрантський, еміґрація (еміґрóвання), еміґрувати". А від дієслова "іміґрувати" (з буквою ґ та з одним м): "іміґрант, іміґрантський, іміґрація, іміґрувати". — Слово це пишемо з буквою ґ, бо воно походить не з модерних західньоєвроп. мов, а з мови класичної, а специфічно з латинської.

Згідно з теперішнім українським правописом у державних межах СССР, де букву ґ скасовано, лат. "immigratio" в укр. версії подане в формі "іммігрaція" (із збереженням подвійного м та із зміною звука g на h).[15]

"На еміграції". — Цей вираз відноситься до життя й діяльности даної особи, чи групи осіб, які виїхали із свого рідного краю "на еміграцію" і там ("на еміграції") живуть та діють.

Загал українців досить довго не вживав слів "імігрувати", "міграція", "іміграпт". Слово "емігрант" українці вживали для означення емігранта та іммігранта. Про це може свідчити хоч би

---

[15] Див. Словник іншомовних слів І. В. Льохіна й проф. Ф. М. Петрова, Київ, 1955.

й той факт, що ті українські діячі в Канаді, які є тут або "староприбулими", або уродженцями цієї країни, кажуть, що "новоприбулі" українці в цій країні почуваються тут "еміґрантами", незважаючи на те, що вони вже стали тут "горожанами" (громадянами). Тому то тут і постали терміни "еміґрантська психіка", "еміґрантський світогляд", "еміґрантська поведінка".

У зв'язку з укр. "політичною еміґрацією" по першій світовій війні було утворене таке визначення: "Уряд УНР (Української Народньої Республіки) на еміґрації", або "укр. еміграційний Уряд".

По другій світовій війні це визначення заступлено неологізмом: "Український Уряд в е к з и л і". Також неологізнмом (уведеним укр. політ. еміграцією по 2-ій світ. війні) є означення "українці в д і я с п о р і" (в розсіяні по світі — поза межами рідного краю) замість старшого означення: "українці на еміграції". Слово "діяспора" (з грецького "diaspora" — розсіяння; розпорошення), є в нас новим етранжизмом (чужим словом); в укр. словниках його ще немає.

Мідниця — мідяна монета; із старослов. (і староукр.) "мѣдьница", в Лексиконі 1627 р.: "мѣдница". Натомість старе рос. "мѣдьница" і польське "miednica" означають умивальничку, бо вона, звичайно, зроблена з міді.

Мідь — рід металю; старослов'янське (і староукраїнське) "мѣдь"; прикметник "мѣдѣнъ" ('мідяний'). Слово це — всеслов'янське: польс. miedź, чеське měd, суч. рос. "медь" (чит. "мєдь") і т.д.

Серед дослідників немає сумніву, що це слово походить з праіндоевропейського кореня. Одначе всі досьогочасні етимології цього слова мають характер здогадів. Між ними найпопулярнішим є здогад, що пракорінь старослов. слова "мѣдъ" той самий, що й старо-церк.-слов. "смѣдъ" ('темний'), і що він також наявний в англ. "smith" ('коваль') і в нім. "Schmied" ('коваль'). Одначе ця теорія, як і всі інші теорії походження слова "мідь", основані тільки на припущеннях.

У Лексиконі 1627 р. слово "халкос" (грецьке "chalkos" — 'мідь') пояснене так: "мѣдь, спижа, крушец". (Ясно, що слово "крушец" попало в укр. книжну мову XVI-XVII ст.ст. з польської мови; польське kruszec означає металь. Також і "спижа" — це полонізм (spiż) німецького походження).

В укр. фольклорі слово "мідь" уживається також і в переносному (метафоричному) значенні; і тут воно символізує третій сорт чогонебудь. В "Укр. приказках" Номиса: "І гуляли вони собі

день — як золото; другий — як срібло, третій — як мідь, хоч і додому їдь".[16]

Також в укр. фольклорі зберіглася форма староукр. родового відмінка цього слова — "меді". Див. приклад з укр. фольклору в Словнику Б. Грінченка: "А ворітечка з жовтої меді". Також у Словнику Б. Грінченка сказано, що укр. нарід словом "мідь" означує "апоплексическій ударъ у лошади". (Це значить: наглий параліж у коня).

Похідні слова: "мідяний" (зроблений з міді); "мідя́к" (мідяна монета); "мідя́р" (ремісник, що виробляє предмети з міді); "мідя́рня" (робітня мідяних предметів).

Між — серед; означає положення когось — чогось серед його окруження, чи, як тепер кажуть, серед "оточення" (з польського "otoczenie").

Старослов. "мѣжду"; болг. "между́"; рос. "ме́жду"; польськ. między.

Пракорінь цього всеслов'янського слова — праіндоевропейський. Порів. санскритське medhyas ('середній'); лат. medius ('середній'); грецьке messos (і mesos) — 'середній'.

У Слові про похід Ігоря з 1187 р.: "Междю иноходьци".

М е́ ж д о (арх.) — із староукр. "ме́жди" (див. у повісті "Чорна Рада" Пантелеймона Куліша: "Отаке як завелось міждо старшими головами, то й козаки пішли один проти одного".

В укр. говорах збереглися староукр. форма "межи" (замість пізнішого "між"). Староукраїнська форма цього слова ("межи") і досі переважає в західньоукраїнських говорах (на Волині, в Галичині і ін.) Див. у пісні "Верховино́: "Ой, піду я межи гори — там, де живуть бойки".

Сліди цієї форми збереглися також і в украін. мові на центр. і східніх укр. землях, напр., у прикметнику "межигірський". Див. у Т. Шевченка ("Чернець"): "Аж до Межигірського Спаса протанцював сивий". (Тут мова про Межигі́рський Спасо-Преображенський манастир — скорочено: Межигірський Спас — у селі Межигір'ї. Тепер це Нові Петрівці).

У теперішніх укр. словниках староукр. форми "межи" — немає. Немає її і в Словнику Б. Ґрінченка.

Похідні слова від прийменника "між": "проміжжя", "проміжок" ('інтервал'); звідси прикметник "проміжній".

[16] Українські приказки, прислівъя и таке инше. Збірники О. В. Марковича. Спорудив М. Номис. Спб. 1864. — ("Номис" — це псевдонім. Дійсне Прізвище — "Симонов" — Ю.М.-Л.)

Слово "між" у зложених словах: "міжгір'я" ('долина'; 'територія між горами'); "міжвікóння" ('простінок' — між двома вікнами); "міжзóряний"; "міжвидóвий" (тварина, чи рослина, що постала внаслідок схрещування з іншими тваринами, а в сфері флори — з іншими рослинами); "міжнарóдній", "міждержáвний" і т. ін. Наявне в Словнику Б. Грінченка говіркове "міз" (замість "між") у літерáт. мові не прищепилося.

М е ж á — лінія поділу частини поверхні землі. Слово всеслов'ян. Старослов. "межда"; болг. "межда"; рос. "межа" (чит. "мєжа"); чеське meze; польське miedza. Пракорінь слова праіндоевроп. походження. Староіндійське mádhya ('середина'); лат. medius і грецьке mesos — той, що є посередині. Наголос на Наддніпрянщині — "посерéдині"; на західньоукр. землях — "посередúні".

Серед українського селянства слово "межа" популярне головно в ділянці хліборобства: "межа" — границя між полем даного власника і полем іншого власника. Звідси фраза "його поле в мéжу з моїм". Вираз "переорати межу" (кому) у селян переносно означає: 'скривдити сусіда'.

Похідні слова: "межувати" (напр., "Моя садиба межýє з його садибóю", тобто "Моя садúба в мéжу з його садúбою"); "межівнúй" (напр. "межівна границя"; межівна лінія").

У зложених словах: "розмежувáти"; "помежувáти".

Мізéрія — У Словнику Б. Грінченка: 1) "Мизерія — бѣдность, убожество; 2) имущество бѣдняка; вообще имущество".

У Словнику Грінченка подано "мизéрія" і "мізéрія". В укр. літературній формі устійнилася ця друга форма ("мізéрія").

Основне значення слова "мізерія" в теперішній укр. літературній мові це — майно вбогої людини. Таке значення цього слова наявне і в "Посланії" Т. Шевченка "І мертвим, і живим, і ненародженим": "Якби взять і всю мізерію з собою, дідами крадене добро..."

З латинської мови воно проникло в укр. мову, розуміється, через мову польську.

У Лексиконі 1627 р.: "Бѣдство — мѣзéрія". Польське слово "mizerja". Брюкнер у своєму Словнику чомусь виводить безпосередню з латинського прикметника "miser".

У світлі того факту, що в лат. мові є іменник "miseria" (до речі, це слово вживав і відомий староримський промовець і державний муж Ціцерон), було б логічно сказати, що поляки запо-

зичили слово "mizerja" безпосередньо від лат. іменника "miseria", а не від прикметника "miser".

Прикметник "мізерний" у нас походить з польського "mizerny", який, розуміється, є латинізмом.

З факту традиційного спопуляризування цього слова серед укр. селянства, евентуально можна зробити висновок, що укр. народ засвоїв собі його не з укр. книжної мови XVI-XVII століть, а безпосередньо запозичив собі його з уст поляків. Слово це в укр. мові означає щось бідненьке, недорозвинене; напр., мізерне збіжжя на полі (недорід); мізерна ('худа', 'квола') людина і т. інш. В укр. книжній мові XVI-XVII ст. ст. "мізерний" — це також 'неморальний'. У Лексисі 1596 р.: "Окаянный — нендзный, мѣзéрный... Окаяніє мѣзéрность". — (Тут "нендзный" — з польського "nędzny" – 'нужденний').

У Лексиконі 1627 р.: "Умилен – мѣзерный. Умиленнос — мѣзерноє". Там таки: "Бѣден — убогій, жалосный, мѣзерный, мѣзерне, мѣзернѣйшій. І також: Бѣдство — мѣзерія".

Похідні слова: "мізерніти", "змізерніти" (напр., "Він мізерніє" — значить худне, стає блідим); "мізера́ха"; "мізера́шний". (Ці останні два деривативи мають пейоративний характер, тобто вживаються в "гіршому" сенсі. "Мізера́шним" чи "мізерахою" називають і таку людину, що бідна під духовим оглядом).

Мізи́нець — найменший палець руки, у протилежність до "па́люха" (найгрубшого пальця). Слово це — загальнослов'янське.

Старослов. "мѣзиньць" (ст.-церк.-слов. "мѣзиньць", "мєзиньць") означає "молодшого брата". Таким було початкове значення цього слова у всіх слов'ян. мовах. Перше (старше) значення цього слова збереглося серед українського селянства, в якого "мізи́нець" (і "мизи́нець" та "мезинець") означає наймолодшого сина, а "мізи́нка" ("мизинка", "мезинка") — наймолодшу дочку. Але в українській літературній мові "мізи́нець" означає найменшого пальця руки.

Польське говіркове "mizinny palec" на думку А. Брюкнера (див. його Словник) – це запозичення з укр. мови. Але і в староческій мові слово meženec" поруч свого першого значення ("наймолодший син") мало й друге (пізніше набуте) значення: 'найменший палець' руки.

У справі походження цього слова є три гіпотези. Дослідники більшістю вважають, що пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Одні з них твердять, що слід праіндоевроп. (арійського) походження старослов'ян. слова "мѣзиньць" зберігся тільки

в литовському "mažas" ('малий'), а частина з них уважає, що його слід, крім цього, наявний також у латинському "maza" і в старопруському "massais" ('менше'). Дуже мало прихильників має така гіпотеза, що початкова ідея, в якій полягало первісне значення цього старослов. слова, походить з монгольської мовної сфери. Також мало-хто є прихильником того здогаду, що це слово є деривативом укр. діялектичного "миза́ти" ('лизати').

В укр. народніх повір'ях кров з мизи́нця (з найменшого пальця руки) має магічне значення. І так напр., кров'ю з мизинця, мовляв, "записують чортові душу".

Мікроско́п (-па) — оптичний прилад для розглядання дрібнотворів і дрібних частинок субстанції, яких "голим оком" або взагалі не можна побачити, або можна бачити дуже слабо й невиразно. Творцем мікроскопа був (1590 р.) голя́ндець Захарій Янсен. Слово це зложене з двох грецьких слів: "mikros" — 'малий' і "skopeo" — 'дивлюся'.

Мі́лоть (арх.) — шерстяна (вовняна) одежа, або й кожух; із церк.-слов'ян. "милость", що походить з грецького "meloté" (одежа з овечої вовни; кожух; порівн. грецьке "melon" — 'вівця'). Слово "милоть" є в церк.-слов'ян. перекладі Старого Завіту. Див. в Острожській Біблії (1581): "И прїять илія* м и л о т ь свитъ ю и удари и въ воду" (IVКнига Царств. Розділ 2. Вірш 8). — "Милоть" митр. Іларіон (проф. Іван Огієнко) переклав словом "плащ". (Див. його переклад Біблії (1962 р.) на стор. 463).

Мільйо́н — тисяча тисяч; із старофранцуз. "millio", що походить з латинського "mille" ('тисяча'). У переносному значенні — "дуже велике число" (старослов'янське — в переносному значенні: "тьма"; порівн. укр. народнє: "тьма" і "тьма-тьменна" — 'дуже багато').

У Лексисі 1596 р.: "Тьма — миліо́н".

У Лексиконі 1627 р.: "Тма — мілiо́н".

Мі́на (арх.) — церк.-слов. "мина", з грецького "mna", "mnas" (лат. mina); із старогебр. "maneh": 1) міра ваги: 1 кілограм; 2) грошова одиниця — 100 драхм, або 60 шекелів. (Щоправда, вартість міни деколи змінялася).

Міне́рва — у римській мітології це богиня мистецтва, техніки й торгівлі. Юпітер, Юнона (Juno) й Мінерва були тріядою божків, що спільно займали центральне місце в давній римській релігії. Тому що в старій Римській Імперії (Imperium Romanum) релігія була державною, то культ 3-ох вищезгаданих божків був

* Імена колись писали з малими ініціялами.

під особливою опікою держави. Храм (святиня; лат. templum) Мінерви в Римі була на Авентинській Горі.

Почитання Мінерви було маніфестоване великим роковим святкуванням, яке спочатку тривало тільки один день (19 березня), а потім — п'ять днів (19-24 березня). Це свято називалося Quinquatrus.

Як покровительку мистецтва, техніки й торгівлі, Мінерву особливо прославляли поети, малярі, вчителі, лікарі й ремісники.

Коли римляни на протязі 215-149 років перед Нар. Хр. розгромили Грецію і включили її в свою Імперію, Рим почав підпадати під вплив грецької культури і при цьому почав уподібнювати своїх божків до божків грецьких. Зокрема Мінерву вони уподібнили до Афіни (Атени) — грецької богині мудрости й війни.

Міні́стр — член уряду держави, що очолює одну з галузей державного управління, звану м і н і с т е́ р с т в о м. Це слово в укр. мові запозичене з французької мови, і тому воно в нас вимовляється як "міністр" (не як "міністер"), бо так воно вимовляється по-французькому: 'ministre'.

Українці в Галичині вимовляють його як 'міністер', під впливом польського minister і німецького Minister, що мають латинську форму.

Французьке слово "ministre", як і німецьке "Minister", походить з латинського "minister", початкове значення якого було: 'слуга', а лат. ministra — це 'служниця'. У давньому Римі слово "minister" також означало всякого служителя, а зокрема й служителя релігійного культу (тобто жерця); і в такому значенні його між іншим уживав славний староримський промовець і державний муж Ціцерон (Cicero). У латинському світі ще в початках християнських часів священика назвали словом "minister" ('слуга'). В англ. мові священика й тепер називають "міністром" ("minister").

За часів Директорії Української народньої Республіки (1918-1920) члени уряду цієї держави офіційно називалися "народніми міністрами".

"Міністеріяльну" систему державного управління започаткувала Велика Британія.

Мініятю́ра з франц. "miniature" (чит. 'мініятюр'), що походить з італійського "miniatura". Давні римляни мініятюру називали терміном "tabella minor" — 'мала картинка' ('образочок'). (Порівн. лат. "minuo" — 'зменшую' і грецьке "minyo" й "minyѳo" — 'зменшую').

Слово "мініятюра" має кілька значень. 1) Ним називають прикраси (ініціяли, заставки і образки — деколи на цілу сторінку) в давніх рукописних книжках. 2) Ним називають і маленькі малюнки тонкої роботи на слоновій кості, металі і т. інш. 3) Воно також означає коротенького змісту літературний твір — нарис, оповідання й театральну п'єсу; театр в якому виставляють коротенькі п'єси називають "театром мініятюр". 4) Усе те, що створене в зменшеному розмірі, називається мініятюрою. Слово "мініятюра" має й димінутивні форми: "мініятюрка" й "мініятюрочка".

Мінологíй (-гія), м і н о л ó г і о н — з церк.-слов. "минологіонъ", що походить з грецького "menologion". Це книга, зміст якої становлять житія угодників Божих, розложених на кожен день кожного місяця, на протязі цілого року. Тут найперше подані життя мучеників; за ними — життя ісповідників; далі, за чергою (згідно з принципом ступеня святости), слідували святителі; за ними — преподобні, а в кінці — пустинники, схимники (анахорети), головно т. зв. "стовпники", і т.д.

Термін "menologion" складається з двох грецьких слів: 1) "men", або "menos" ('місяць') і "logion" ('наука'). Menologos спочатку був наукою про місяці, і з нього згодом постав календар, а пізніше він був перетворений у книгу житій (життєписів) угодників Божих, розложених на кожен день кожного місяця цілого року.

У цьому церковному значенні Мінологій був також відомий під церк.-слов. назвою "пролог", з грецького "prologos" ("pro" — 'перед', + 'logos' ('слово'). Церк.-слов'ян. слово "прѣдисловиє" є калькою грецького "prologos".

Монології (монологіони), тобто прологи, становили дуже важливу частину староукраїнського християнського письменства.

Див. **Минéя.**

Мíрка — димінутив (здрібніла форма) слова "міра". Слово загальнослов'янське. Старослов. (і староукр.) "мѣра"; болг. "мѣра", мѣрка"; рос. "мера" (чит. 'мєра'; за старим рос. правописом "мѣра"); чеське méra; польсь. miara.

У Лексисі 1596 р.: "Сата — мѣрка". У Лексиконі 1627 р.: "Сáта — мѣрка".

(С á т а, з грецького sáton, — це посудина для міряння кукурудзи). Пракорінь старосл. "мѣра" — праіндоевропейський. Порівн. грецьке "metron" ('міра') і лат. "mensura" ('міра'). Литовське "miera", мабуть, походить із старослов. "мѣра").

"Міряти мірою..." — Євангельський образний вираз: "...І якою мірою будете міряти, (такою) відміряють вам" з грецького: "... kai en ho metro metrête, — metreөésetai hymin. (Матв. 7.2).

"М е р к у в а т и с я" — 'мірятися'. У Крехівському Апостолі з 1560-их років: "...сами межи собою ся меркують". (2 Коринт. 10.2). Це переклад з церк.-слов'янського: "...сами всебѣ себе измѣряюще..." ("Острізька Біблія", 1581).

Тому що старослов'янські (і староукраїнські) слова "мѣра", "мѣрити" в нас читали як 'міра', 'мірити' (бо букву ѣ в нас вимовляли в цих словах як і, то в "Крехівському Апостолі" замість помилкового "мерковати ся" мало б бути правильне "мѣрковати ся". А той факт, що тут усе таки написано "мерковати ся" свідчить, що писар зробив це під впливом польського "mierzyć się".

М і р н і с т ь ("Ваша Мірність"). — Від старослов. іменника "мѣра" був утворений прикметник "мѣрьнъ", з якого постало староукр. слово "мѣренъ". (Див. у Лексиконі 1627 р.: "Мѣрен — скромный"). Староукр. "мѣрный (із старослов. "мѣрьнъı" постало новоукр. "мірний". (Див. у Словнику Грінченка: "Мірний, -а, -е". Рос. умѣренный, средній". І тут же приклад з говірок Каменецького повіту: "Оце мірні огірки — саме добре квасити").

Цей приклад свідчить, що перше значення староукр. прикметника "мѣренъ", "мѣрный" обмежувалося фізичною сферою: це слово характеризувало предмети 'середньої міри', тобто такі, що не були ані завеликі, ані замалі. Коли це слово згодом поширилося з фізичної сфери на сфери абстрактів, то внаслідок цього постало його другісне значення: 'поміркований', 'поздержливий' — той, хто знає границю м і р и в усьому. З цього другісного значення слова "мірний" (із староукр. "мѣренъ", "мѣрный") вилонилося його етичне значення: 'безпретенсійний', 'скромний'; а далі: 'лагідний' і 'благий' ('добрий').

Завдяки цьому своєму другісному значенню наш старий прикметник"мѣрный" став синонімом укр.-церкслов. прикметника "кроткый" (із старослов'ян. "кротъкъ", кротькы", що означає: 'тихий', 'смиренний' і 'благий', цебто 'добрий'). Тому то в нашій книжній мові XVI-XVII ст. ст. церковно-слов'ян. "кротъкъ" (і "кротъкы") часом перекладали словом "мѣрный". Так, напр., в церк.-слов'янських перекладах послань ап. Павла було слово "кротъкъ", що в деяких текстах заступлене прикметником "мѣрный".

З прикметника "мѣрный", вживаного в сенсі "кротькъі", постав іменник "мѣрность", що означав 'кротость', тобто 'смиренність', 'лагідність', 'доброту'.

І саме таке значення мало слово "мѣрность" у давньому титулуванні Патріярха Константинопільського (Царгородського): "Н а ш а М ѣ р н о с т ь".

Міркýвати — творити собі в думці судження (опінію) про кого — що. У Словнику Б. Гринченка: "Міркувáти, -кую, -єш. — Рос. думать, соображать, расчитывать, разсуждать".

В укр. народній приказці (див. у Номиса): "Не все ж Бог дарує, що людина міркує". В укр. літературі (див. у Глібова):[17] "Міркує той, хто нужду знає".

* * *

Справа загадковости походження цього слова в нас не тільки залишилася невирішеною, але й навіть не стала предметом дискусій — після того, як проф. Іван Огієнко між своїми поясненнями походжень деяких укр. слів (у видаваному ним у Варшаві в 1933-1939 рр. журналі "Рідна Мова") висловив свій погляд, що укр. слово "міркувати" походить від слова "міра", а не від старонімецького слова "merken".

Коли автор цієї статті під час одної з сесій славістичного семінаря у Варшавському університеті навесні 1939 р. поставив професорові Станіславові Слонському питання, від якого слова, на його думку, походить польське дієслово "miarkować" ('міркувати'), то він відповів: "W każdym razie, wbrew przekonaniu Iwana Ohienki, nie ma ono nic wspólnego z rzeczownikiem "miara". ("Якне-як, упротивень переконанню Івана Огієнка, воно не має нічого спільного із словом "міра").

Справа була в тому, що проф. Іван Огієнко, пояснюючи (в журн. "Рідна Мова" 1936 р., ч. 10, стор. 471) походження дієслова "міркувати", виступив проти гіпотези найвизначнішого за того часу польського славіста Александра Брюкнера, який твердив (див. його "Słownik etymologiczny języka polskiego". Kraków, 1927), що польське слово "miarkować" постало в XVI ст. з "пранімецького" дієслова "merken" ("уважати" — від старонім. іменника "marke" ('знак'). Брюкнер каже, що форму німецького "merken" поляки переробили на "miarkować" ('міркувати') під впливом форми свого слова "miarka" ('мірка'). То був час коли цю гіпотезу про походження дієслова "miarkować" ширше опрацював польський учений Г. Корбут (у періодику "Prace Filolo-

---

[17] "Байки Леонида Глибова". (Київ, 1904).

giczne". IV. Стор. 465-510). А в нас підтримував її І. Шаровольський.

* * *

Якщо б прийняти гіпотезу Брюкнера й Корбута, що польське слово "miarkować" походить, кажучи словами Брюкнера, з пранімецького merken (до речі, тут треба було б говорити про *marken – від marke), то це само собою означає, що треба було б зробити такий висновок, що укр. слово "міркувати" походить з польського "miarkować". (Проф. І. Огієнко виключав таку евентуальність).

У поляків початок уживання слова "miarkować" в польській літературній мові датується XVI ст. Але в книжній мові українців XVI ст. слово "міркувати" (мало б бути: "мѣрковати") ще не було засвідчене. Крім цього, треба мати на увазі той факт, що тільки в польській і українській мовах є слово "міркувати" (польське "miarkować"). Цікавими зокрема тут є два явища: 1) Цього слова немає навіть у чеській мові, в яку німецькі слова звичайно проникали скоріше, ніж у мову польську, – хоч, щоправда, воно не завжди так бувало. (Напр. у чехів немає слова "sołtys" – 'сільський старшина, староста', яке в поляків постало ще в XVI ст. з німецького "Schultheiss"). 2) Також цікавим явищем є той факт, що слова "міркува́ти" (староукр. мало б бути "мѣрковати") не було прийняте старою книжною мовою Московії.

У зв'язку з гіпотезою проф. І. Огієнка, що укр. дієслово "міркувати" та його польський відповідник — "miarkować" походить не від старонімецького "merken" (з *marken?), а від старослов'янського "мѣра" (укр. "міра", польське "miara"), слід згадати про те, що в українських учених ще в другій половині XIX ст. було таке переконання, що це дієслово походить від іменника "мірка". Про це свідчить той факт, що в словнику Грінченка є таке пояснення: "Міркуватися, -куюся, -єшся". – 1) "Соображаться съ чѣмь, примѣняться къ чему". 2) "Уздерживаться, воздерживаться".

Тут ясно і недвозначно виражений такий погляд, що дієслово "міркувати" (у Словнику Грінченка: "Міркувати, -кую, -єш. – Соображать, разсчитывать, разсуждать") походить від іменника "мірка", бо ж укр. дієслово "міркуватися" (від "міркувати") означає 'повздержуватися' (від чого), цебто мати міру чому. (Пор. у словнику Грінченка "мірний" – 'поміркований').

Значення ж слова "міркуватися" вияснив не сам Б. Грінченко, бо ж ті матеріяли, на основі яких був укладений Словник Грін-

ченка, почав збирати П. Куліш 1861 р., а потім продовжувала цю працю т. зв. Київська Громада (київський осередок укр. інтелігенції, що постав був 1861 р.), а після неї — збирання матеріялів до цього Словника продовжувала "Київська Старина" (місячник українознавства, що виходив у Києві в 1882-1906 рр.). Це значить, що це збирачі матеріялів до цього Словника подавали значення дієслова "міркувати" (і його рефлективної форми "міркуватися").

У деяких укр. говірках немає слова "міркувати". Ще перед другою світовою війною на деяких укр. землях не знали цього слова старі люди й та молодь, що не читала укр. книжок і преси. На Крем'янеччині старі люди замість нього вживали тільки слово "розмишляти".

Ось приклад з укр. народньої сатири "Крамар" (у селах Якимівці й Татаринці на Крем'янеччині):

"Іван Крамар бородатий
Добре р о з м и ш л я є
Людям правду показує,
А сам не сповняє".

Коли по першій світ. війні появилося там — почерез школу, книжку й пресу — слово "міркува́ти", то місцеві селяни вважали його за "видумане нашими вченими слово".

На протязі останнього часу (від 1930-их років) справа походження дієслова "міркува́ти" не була дискутована нашими мовознавцями.

Мірний і "п е р е с і ч н и й" — середній; предмет середнього розміру; середня кількість чого. (У Словнику Грінченка: **"мірка"** і **"міркува́ти"**.

У нормативні словники теперішньої укр. літ. мови нашого слова "мірний" чомусь не включили. (Його немає в "Правописному словнику" Г. Голоскевича). Замість нього включили (також і в "Правоп. словн." Голоскевича) полонізм "пере́січний" — з поль. "przeciętny", що є польською калькою (перебиткою) нім. "durchschnittlich".

Мірода́йний — з польського "miarodajny", що є калькою німецького "massgebend" — 'даючий міру': "Mass" — 'міра' + "geben" — 'давати'. (Слово "міродайний" м.ін. є також і в "Правопис. словнику" Г. Голоскевича). Напр.: "міродайні чинники", "міродайні джерела", "міродайна опінія" і т.ін. "Міродайним" є все те, що загально вважається за "компетентне", як напр. проголошувані д а́ н і (лат. data), статистичні дані, в якійсь справі; проголошувати опінію про щось і т.ін.

Французьким відповідником, німецького “massgebend” (з якого походить польське “przeciętny”) є прикметник “competent” (звідси й англ. “competent”).

У східніх слов’ян було книжне слово (церк.-слов’ян. походження) “надлежащій” (із старослов’ян. “надълежьнъ” і “надълежьнъ”); росіяни зберегли собі його, і включили його в свою модерну літературну мову; і цим прикметником “надлежащий” (за старим правописом — “надлежащій”) вони перекладають англ. слово “competent”.[18]

Очевидно, що слово “надлежащій” постало на базі старослов’ян. прикметника “надѣлежьнъ” (і “надѣлежьны”, з якого походить наше слово “нале́жний”).

Місто — це таке місце поселення, жителі якого складаються з урядовців, купців, крамарів, ремісників і промислових робітників. Слово це загальнослов’янське. Одначе старослов’ян. (і староукраїн.) слово “мѣсто” означало не те саме, що тепер означає слово “місто”, бо його вживали виключно для означення місцевості взагалі (в топограф. значенні цього слова); отже було воно старослов’ян. відповідником грецького слова “topos” (‘місце’); лат. “locus”; англ. “place”; нім. “Platz”; рос. “место” (чит. ‘мєсто’); польс. “miejsce”, ”miejscowość”; а також старогрецького “chorion” (і “chóra”), що означає ‘місцевість’, ‘околицю’, ‘країну’.

Те, що в теперішній укр. мові називаємо словом “місто”, в старослов’ян. мові означалося терміном “градъ”, а в староукр. мові — словом “городъ”, а не словом “мѣсто”. Але в книжній мові українців XVI-XVII ст. слово “го́родъ” почали заступати словом “мѣсто”. У Лексисі 1596 р.: “Внѣграда — за мѣстом”. Це значить: ‘Назо́вні го́рода (старослов. “градъ”) — це ‘за містом’.

Так само і в Лексиконі 1627 р.: “Град — мѣсто” — (Але про староукр. “го́родъ” вони чомусь не згадують).

Хоч старослов’ян. (і староукраїнське) слово “мѣсто” (‘місцевість’) згодом набуло собі другісне значення, — ‘город’, то все ж таки воно це й у першій половині XVII ст. зберігало своє перше значення, тобто означало місце взагалі. І так, напр., у Лексиконі 1627 р. сказано: “Газа есть мѣсто в Палєстінѣ”. Отож “мѣсто” тут означає місцевість територію, якою є смуга землі — Газа в Палестині.

Поляки почали своє слово “gród” (що було відповідником східньослов’янського “городъ”; грецьке “polis”; латинського

[18] Див. Новый карманный русско-англійскій і англійско-русскій словарь. Leipzig, 1899.

“urbs”, “civitas”; англ. “city”) заміняти словом “miasto” (яке спочатку означало ‘місце’; лат. “locus”). Почали вони це робити у XIV ст., тобто тоді, коли українські землі опинилися під польською владою.*

Можливо, що це сталося під впливом чехів, які своє слово “hrad” (‘ѓород’) ще раніше за поляків почали заступати словом “město” (‘місце’).

Одначе в Московії слова “городъ” не заступали словом “мѣсто (‘місце’), і не заступили цим словом болгари й серби свого слова “градъ” (‘город’).

З того факту, що українці почали заступати своє слово “городъ” словом “мѣсто” (‘місце’) тільки тоді, коли вони опинилися під польською займанщиною, і що не сталося це ані в Московії (бо вона під польською займанщиною не була), ані в сербській та болгарській мовах, польські мовознавці зробили такий висновок, що українці слову “мѣсто” (‘місце’) надали значення ‘город’ під польським впливом. (Див. про це в Словнику А. Брюкнера з 1927 р.).

Такий самий погляд на цю справу висловив і німецький учений А. Фасмер у своєму Словнику (з 1950-1958 рр.).

Сліди того факту, що місто в нас колись називалося ѓородом (бо слово “місто” означало не город, а місце), залишилися не тільки в наших старих літописних та інших старих писаних пам’ятках, але й також у терміні “городи́ще”, яким називають те місце де колись був ѓород. На укр. землях є дуже багато городищ. Найбільше їх на Київщині (435) і на Волині (348).

Слово “город”, як архаїзм, і тепер уживається як урочистий ателятив великого старовинного міста; напр., Львів — це “город князя Льва” і “славний город Київ” у пісні Українських Січових Стрільців “Бо війна війною” з 1918 р.

Місце — це означена частина простору; по-грецькому topos; по-латинському locus. Слово “місце” (у найстарших українських писаних пам’ятках у теперішній його формі — ‘місце’ — не засвідчене) походить від старослов’янського “мѣстьце”, що є димінутивною (здрібнілою) формою старослов’ян. слова “мѣсто”.

Незважаючи на те, що теперішнє болгарське слово “мѣсце” є

* Галичину Польща анектувала 1387 р. Решту українських земель, відвоювавши їх від татар у XIV ст. окупувала Литва. Київ від татар вона здобула 1362 р. Але внаслідок політичної унії Литви з Польщею 1385 р. Литва, а з нею й ті українські (і білоруські) землі (з Києвом), що були під Литвою, фактично опинилися під польською владою.

здрібнілою формою болгар. слова "мѣсто", обидві форми — "мѣсто" і "мѣстце" — цього слова в теперішній болгарській мові вживаються як синоніми.

Польське "miejsce" є здрібнілою формою старослов'ян. слова "město", а не польського слова "miasto", яке колись означало "місце".

У Супральському зводі (з XI ст.) грецькі слова "topos" і "chora" перекладені словом "мѣсто" ('місце'). Так воно є в Київському творі з 1187 р. "Слово о пълку Игоревѣ" (це зн. "Слово про похід Ігоря"), де сказано: "Мосты мостити по грязивымъ мѣстомъ". (Тут слово "мѣсто", чит. 'місто', означає 'місце').

Слово "місце" досить часте в українській народній стилістичній фразеології. Напр. "Він не може собі місця загріти". (Це значить, що він 'непосидючий'). "Топтатися на одному місці". (Робити все те саме, чи інакше: "Решетом воду ловити"). "Камінь на місці мохом обростає" (Значить: людина, що часто зміняє місце свого перебування, не доробиться майна). Одна з формул, якою кленуться: "щоб я з того місця не оступився!"

Див. "**Місто**".

"Місцеблюститель". — Це недавно "зукраїнізована" форма нашого старого терміна "містоблюститель" — із церковно-слов'ян. "мѣстоблюститель".[19] (Слово це означає того архиєрея, який виконує обов'язки патріярха на протязі того часу, коли патріярший престіл ще не обсаджений особою патріярха, тобто він є вакуючим; напр., по смерти даного патріярха — до часу вибору його наслідника. "Містоблюститель" — це по-латинському "locum tenens").

Перекладати церковно-слов'янські слова й вислови треба, але під умовою, що вони будуть перекладені не так, як у нас тепер перекладають церковно-слов'ян. термін "мѣстоблюститель", який складається з двох слів: "мѣсто" ('місце') + "блюститель" ('той, хто доглядає кого-чого').

У нас тепер почали перекладати цей термін створеним ad hoc неологізмом "місцеблюститель". Якщо перекладати цей термін, то треба перекладати його цілість, тобто його обидва компоненти: "мѣсто" ('місце') і "блюститель". Але перекладати тільки його перший компонент "мѣсто" на 'місце', а другий його компонент ("блюститель") лишити неперекладеним, — це

[19] Термін "містоблюститель" змінений на "місцеблюститель" в "Нарисі Української Православної Церкви (4 томи, в 5-х книгах). Нью-Йорк — Бавнд Брук, 1955-1958, проф. Івана Власовського.

значить здеформувати його, надати йому [illegible] [illegible]тер. А втім, тут важливою є справа перекладу другого його компонента — “блиститель” а не першого — “мѣсто” (‘місце’), бо староукр. слово і в теперішній укр. мові в деяких випадках далі зберігає своє перше (старше) значення — ‘місце’; отже тут немає “пекучої” потреби перекладати його на ‘місце’. І так напр., термін “містоголова” в нас означає того, хто ‘займає місце голови’; “м і с т о т а” — це ‘поємність’, тобто м і с т о (‘місце’), яке можна чимсь заповнити; м і с т к и й — той, в якому є м і с т о (‘місце’), і т.ін.

Місяць — дванадцята частина року; із старослов’ян.“mésęcь” (чит. приблизно як ‘месенць’); староукр. “мѣсяць”; спочатку означало тільки планету, звану м і с я ц е м (по-латинському l u n a, звідси рос. “луна”). Див. у “Слові про похід Ігоря (1187): “И съ нима молодая мѣсяца”.

У Московію латинське слово “luna” (‘місяць’ -планета), як і більшість всіх латинізмів, замандрувало, мабуть, почерез Київ, бо в Могилянській Колегії латинська мова була упривілейована так, як і польська. Про те, що київські вчені заступали слово “місяць” латинським luna, свідчить один з них, Памва Беринда, в Лексиконі 1627 р., де є таке пояснення: “Луна́ або мѣсяц”.

У модерній грецькій мові планета м і с я ц ь означена терміном feggarion; але вдавнину для означення цієї планети греки вживали слова “men”, другісною функцією якого було визначати ‘місяць’ як частину року. Тому що поділ року базувався на лунарному принципі (на принципі зміни форм, в яких ця планета показувалася людям), то й назвою цієї планети почали називати лунарні частини року.

Старе російське слово “мѣсяцъ” для означення місяця — планети в російській модерній літературній мові замінили латинським “luna” (в рос. вимові “луна”), а слово “мѣсяцъ” вживають для означення кожної 12-ої частини року. Одначе перше значення рос. слова “мѣсяцъ” — luna (“луна”) російський нарід зберіг живим. (пор. напр., у старій рос. пісні: “Чу́дный, мѣсяцъ плывё́тъ надъ рѣкою”).

Слово “miesiąc” для означення планети м і с я ц я в польс. літерат. мові замінили словом “księżyc”, а словом “miesiąc” називають кожну 12-ту частину року. Одначе польський нарід далі зберіг перше значення слова “miesiąc”, як назву планети — місяця. (Див. вираз “miesiączek złoty” у вірші Марії Конопніцької “Chodziły tu Niemcy”).

Корінь старослов. слова "mĕsęcь" — праіндоевропейський; пор. латинське "mensis" ('місяць' — частина року); литовське "menesis" ('місяць' — частина року і 'місяць' — планета); старогрецьке mén ('місяць' — планета і 'місяць' — частина року).

Таких слів, що походять від слова "місяць" (для означення планети — місяця) в укр. мові небагато: "місяче́нько", "мі́сячок", "мі́сячний" (напр. "місячна ніч"), "місячно" ("надворі місячно").

Деривативи від слова "місяць" в значенні кожної 12-ої частини року: "мі́сячний" (напр., "місячний заробіток"); "місячна ярина" (рання ярина); "місячник" (журнал, чи часопис, що виходить раз на місяць); "півмі́сячний" ('двотижневий').

У зложених словах: "щомісяця", "щомісячно" (брати платню "помісячно" — кожного місяця).

На Наддніпрянщині вираз "московський місяць" означає дуже довгий час. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Очевидно, що вираз "медовий місяць" укр. інтелігенція засвоїла собі з польського "miodowy miesiąc".

Польська ж інтелігенція, очевидно, імпортувала цей вираз із Заходу Европи; мабуть, з німецького "Honigmonat" ("Honig" — 'мед', "Monat" — 'місяць').

Вираз "ruski miesiąc" у переносному значенні в поляків означає 'дуже довгий час'. (напр.: "Czekaj ruski miesiąc!"). Це походить з того, що кожен "руський місяць" (місяць за юліянським календарем), триває це й тоді, коли той самий "польський місяць" (за григоріянським календарем) уже закінчився.

Місяцесло́в — (із церковнослов'ян. "мѣсяцесловъ") означає те саме, що й "минологіонъ" (тобто прологъ") Див. **Миноло́гій.**

"Місячне" (арх.) — щомісяця; раз на місяць; місячно.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст. прислівник "місячно" вживався в польській формі: "мѣсячне" (Див. Лексикон 1627 р.) — з польськ. "miesięcznie"; порівн. також поль. "dziennie" ('денно'), "rocznie" ('річно').

Міх — із старослов'ян. (і староукр.) "мѣхъ"; у теперішній укр. мові слово "міх" сприймається як згрубіла форма слова "мішок". У дійсності ж "мішок" (із старослов. "мѣшькъ") — це здрібніла форма слова "міх" (старослов'ян. мѣхъ). В укр. мові слово "міх" тепер має тільки два значення: 1) дуже велика торба, пошита з рядовини (в деяких говірках на Волині називають її словом "лантух") і 2) "ковальський міх" (зшитий з виправленої шкури) для піддування жару в кузні.

Перше значення старослов'ян. слова "мѣхъ" ('шкура з шерстю') в нас не збереглося. Але збереглося воно в інших слов'ян.

мовах. І так, "мѣхъ" у болг. мові — це "кожа, козина, кожух, тулум" (укр. "тулуб"); у серб. мові "мех" — це "коже, постава мешина"; у чеській мові "měch" — це "kožišina", "koženy měch". (У чехів також є měch kovárský — ковальський міх).

Перше значення слова "мѣх" збереглося і в російській мові, де воно означає 'футро' (на Наддніпрянщині народнє "хутро", яке там увели в укр. літературну мову).

Поляки своє старопольське "miech" (шкура з шерстю) заступили німецьким "Futter", (яке в німців означає підшивку; матерію, якою підшита одіж, головно ж одіж зимова. Переробивши форму німецького "Futter" на "futro", поляки назвали ним верхню довгу одежу, пошиту із шкури з шерстю. Від поляків слово це похопили українці; на західньоукраїнських землях вони вимовляють його тільки як '**ф**утро", а на Наддніпрянщині змінили в ньому звук **ф** на **х**, і вимовляють це слово по-своєму: "**х**утро". (Подібно форми слів "фасоля", "фіртка", "фартух", "Федір" на Наддніпрянщині змінили на "квасоля", "хвіртка", "хвартух", "Хведір").

Процес, шляхом якого старослов. "мѣхъ", далі зберігаючи своє перше значення ('шкура з шерстю', чи 'шкура з вовною'), згодом почало набирати собі другісного значення — 'велика торба', не є проблемою. Удавнину люди для перевоження води й вина робили собі торби із шкури (розуміється, — шерстю наверха). В Україні такий рід торби був відомий під назвою (запозиченою десь з Азії) "бурдюк", якого вони також вимовляли як "бурдюг" і "бурдюх". (З України це слово перейшло і в стару польську мову — в формі "burdziuk").

Так ось старосл. (і староукр.) слово "мѣхъ", не затрачаючи свого першого значення ('шкура з шерстю'), набуло собі й другого значення: 'велика торба із шкури', а потім 'велика торба' взагалі, тобто "мѣхъ" (у другісному значенні цього слова).

Пракорінь старого слова "мѣхъ" — праіндоевроп. Про це свідчить спільний пракорінь таких слів: староіндійське "mesas'-'('баран', 'шкура') і новоперське "meš" ('вівця', 'баран').

Слово "міх" в укр. фольклорі: в народніх сміховинках (на Волині) "ячміх" ("ячмінь" + "міх").

Міць — з польського "moc" ('потужність'); прикметник "міцний". (На західньоукр. землях вимовляють як "міцни́й", а на Наддніпрянщині — "мі́цний").

В українській книжній мові XVI-XVII ст. ст. навіть не українізували цього полонізму, а вимовляли його чисто по-польському: "моц". В укр. Катехізисі з 1645 р.: "Моцю тыхъ словъ".

(З польського: "Mocą tych słów"). Там таки: "Мóцноє разумен'є". У Лексиконі 1627 р.: "Мóцный гетман". (Порівн. "п'єц" і "хоць" (на Зах. Волині) з польського "piec", "chociaż").

Згідно з тим фонетичним законом, силою якого праслов'янська морфологічна звукосполука *-gt- на староболгар. мовному грунті перетворилася в **-шт-** (-št-); на старопольському мовному грунті — в **ц** (польське **c**), на східньослов'янському (староукр., старобілорус. і старорос.) мовному ґрунті — в **ч**, — праслов'янське слово *mo**gtь** ('сила') в болгар перетворилося в "мо**шть**", у поляків — у "moc"; в східніх слов'ян (українців, білорусів і росіян) — у "мочь". Це старе східньослов'янське слово й досі зберегло свою оригінальну форму в рос. мові. Натомість староукраїн. "мочь", підлягаючи укр. фонетичному законові перезвуку "ікання", змінилося на "міч" ('сила'). Див. у Словнику Грінченка: "**міч,** мóчі = міць."

Запозичене з польської мови "moc" ("зукраїнізоване" на "міць") почало усувати з нашої мови його українського відповідника "міч". Одначе наше слово "міч" залишилося у нас живим в зложених і похідних словах: "нéміч", пóміч", "помічни́к", "нéмічний", "безпóмічний", "помíчний". Порівн. також староукр. (збережене в україн. мові в Галичині) "мочи" 'могти' (з праслов'янського *mogti).

Сім'я слів полонізму "міць" в укр. мові: міцний, міцно (кріпко) зміцни́ти, моцю́ватися, міцні́ти.

Корінь праслов'янського *mogtь (з якого постало болгар. "мошть", старе східньослов'янське (а в цьому староукр.) — "мочь" (новоукр. "-міч"; пор. ("не-міч"), польське "moc" і т.ін.) походить з праіндоевропейського (арійського) мовного ґрунту. Порівн. німецьке "mögen" ('могти' — із праслов'янського *mogti); старосаксонське "mag" ('сила'); "mahts" ('сила'). Литовське "magoti" ('могти'), мабуть, запозичене із праслов'янського *mogti.

Міцраїм — із старогебр. "Mic'rajim". У Старому Завіті це назва Єгипту. Слово це має не однинну, а двоїнну форму (dualis), бо воно відноситься до "двох Єгиптів" — північного й південного. Однинна форма старогебр. назви Єгипту — "Macor". (Ісая 19, 6).

Форма означення "Єгипет" — це наша версія грецької назви Єгипту — Aïgyptos. Самі єгиптяни звуть свою країну "Kemet", що означає 'Чорний край' — від темного ілу (мулу, намулу) ріки Ніла

Міня́ти — із старосл. і староцерков. "мѣняти"; слово загальнослов'янське; новоболгар. "мѣсја"; серб. "мењати"; чеське

"mišeti", "michati"; польськ. "mieszać; рос. "мешать" (чит. 'меша́ть').

У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Злато слово съ слезами смѣшено".

Старослов'ян. "м ѣ ш а т и" виражає фреквентивний аспект, тобто частоту тієї дії, яка в основному виражається дієсловом "мѣсити". Праіндоевроп. походження кореня цього слова очевидне. Пор. литов. "mischyti", латиське "maisit", нім. "mischen", латин. "miscere". значення всіх їх — 'мішати'.

Сім'я слів дієслова "міша́ти": "мі́шаний", "змі́шаний", "помі́шаний", "замі́шаний", "мі́шанка", "мішани́на", "мі́шанець"; "всу́міш", "вмі́шуватися", "вмі́шування", "мі́шак" і ін.

Міщани́н — житель міста. М. Фасмер, стверджуючи той факт, що в російській мові слово "мещанин" (за старим рос. правописом — "мѣщанинъ) вже було засвідчене (специфічно — в Головина) 1700 р., каже, в своєму Словнику, що в російську мову це слово проникло з польської мови. (Польська його форма: "mieszczanin"). Про те, що це слово проникло в російську мову не безпосередньо з польської мови, а почерез укр. мову, він не згадує.

Слово "mieszczanin" поляки ввели в свою мову (не раніше як у XIV ст.), мабуть, за прикладом чехів, що в слов'янському світі перші створили собі це слово (по-чеському "měštan"). У чехів це слово постало завдяки тому, що вони своєму слову "město" (яке в усіх слов'ян спочатку означало тільки 'місце') згодом надали другісне значення: 'город' (по-чеському: "hrad"). Поляки, мабуть за прикладом чехів, почали (в XIV ст.) своєму слову "miasto" (яке спочатку означало тільки 'місце') надавати другісне значення: 'го́род', по-польському: "gród"). Українці пішли за прикладом поляків, і своєму слову "місто" (колись писали "мѣсто"), яке в нас спочатку також означало тільки 'місце', надали другісне значення: 'го́род'.

Те явище, що в українців значення слова "місто", яке виражало ідею 'місце', змінили на 'город', уже було засвідчене в укр. книжній мові в XVI-XVII ст.ст. Тоді також було засвідчене в нас і слово "міщанин". Про те, що слово "міщанин" у нас було тоді в формі "мєщанин", а не в формі "мѣщанинъ", свідчить, що воно було прийняте в польській формі: "mieszczanin". Див. у Лексиконі 1627 р.: "Съ карами або ременцями бавячіися мєщане". (Згідно з цим правописним правилом у нас і в книжній мові XVIII ст. писали "место" – замість "мѣсто").

До часу прийняття з польської мови слова "mieszczanin" (в укр. версії "мєщанинъ") в укр. книжній мові для означення жителя г ó р о д а вживали церк.-слов'ян. слово "граждани́нъ" (жін. роду: "гражда́нка") — від старослов'ян. слова "градъ", що також мало свою видозміну в формі "гра́жда". Див. у Лексиконі 1627 р. "Граждани́н — мєщанин, гражда́нка. Але там же: "гражда́нка — мѣщанка" (від "мѣсто").

Від староукр. слова "гóрод" (із старослов'ян. "градъ") у нас було утворене (не відомо, чи це сталося під впливом церк.-слов'ян. "гражданинъ") своє слово "горожанинъ" — 'житель гóрола'.

Наше книжне слово "горожанин" на Наддніпрянщині почали вже в XVIII ст. модернізувати в формі "городя́нин" (від "гóрод"). В укр. літерат. мові це слово вперше було засвідчене в драмі "Наталка Полтавка" Івана Котляревського (1769-1838). Щоправда, тут засвідчена тільки його форма жіночого роду: "городя́нка" ('жителька гóрода').

Наше старе "горожанин" на Наддніпрянщині було усунене на користь новотвору "городянин", але зберегли собі його росіяни для означення жителя міста. (Б. Грінченко в своєму Словнику інформує, що укр. слово "городянин" означає те саме, що в росіян слово "горожанин" ('житель гóрода').

Наше старе слово "горожанин" (усунене з укр. літературної мови на Наддніпрянщині на користь новотвору "городянин") зберегло своє життя в укр. мові в Галичині, але там воно вже в XVIII ст. було позбавлене свого початкового значення ('житель города'), коли йому надали там нове значення: 'громадянин держави'. Коли Галичину 1772 р. забрала від Польщі Австрія, і в укр. освіченої верстви згодом виникла необхідність перекладати своїм словом німецький термін "Staatsbürger" ('громадянин держави'), то вони не мали іншого виходу, а тільки взяти для цього укр. слово "горожанин" і надати йому нове значення ('громадянин держави'), на місце старого його значення — 'житель міста'. Зробити це їм не було трудно, бо, по-перше, вони вже мали слово "міщанин", для означення жителя гóрода; по-друге, тут була аналогія церк.-слов'ян. слова "гражданинъ", яке хоч і постало від слова "гражда" (що було видозміною старослов'ян. "градъ"), отже спочатку його виключне значення було 'обитатель града' — 'житель города'), але згодом йому надали й другісне значення: 'громадянин держави'.

Уживаючи слово "горожанин" для означення 'жителя города', росіяни в своїй літературній мові зберегли собі церк.-

слов'ян. слово "гражданѝнъ" (жін. роду "гражда́нка") для означення 'громадянина держави'.

Ось один з прикладів. У рос. синодальному перекладі Нового Завіту й Псалтиря з 1899 р. є термін "Римський гражданинъ" (Дѣянія Апостоловъ 22. 25). Цей рос. термін походить з церк.-слов'ян. "римьскъ (роумськъ) гражданинъ; переклад грецького "polites Romaĩos", що є калькою старолатинського "civis Romanus". Грецьке "polites" спочатку означало тільки 'жителя го́рода' (го́род по-грецькому "polis"), а потім почало означати також і 'громадянина держави'. Лат. слово "civis" ('громадянин держави') походить від слова "civitas", яке спочатку означало тільки 'го́род' (до речі, слово "civitas" означало 'город' ще й навіть у промовах Цицерона, 106-43 перед Нар. Хр.), а згодом почало означати й 'державу'. Це значить, що слово "civis" спочатку виражало ідею 'житель міста', а потім почало визначати й 'громадянина держави'. Аналогічно й церк.-слов. "гражданинъ" спочатку означало 'обита́тель гра́да', а пізніше — 'громадянин держави'.

У світлі цих прикладів стає ясно, чому в укр. мові в Галичині слово "горожанин" (що спочатку означало тільки жителя города) почали вживати для означення 'громадянина держави'. До речі, англ. citizen ('громадянин держави') походить від англ. "city", що означає 'го́род', а німецьке "Staatsbürger" ('громадянин держави') дослівно означає 'міщанин держави'.

У "Правописному словнику" Г. Голоскевича є прикметник "горожанський, -а, -е", а він не може бути тут нічим іншим, а тільки відповідником лат. "civilis, -e" від "civis". Пор. "горожанська мужність". Чому в Словнику Грінченка немає слів "горожанин", "горожанка" і "горожанський, -а, -е", — годі сказати. Але чомусь немає їх також і в "Етимологічному словнику укр. мови" (Том I. Київ, 1982).

Факт усунення слова "горожанѝн" (що в Галичині ще до раннього періоду XX ст. вживалося в значенні 'громадянин держави') позбавило укр. мову специфічного терміна, що необхідний для визначення члена державної спільноти людей. Термін "громадянѝн" (від слова "грома́да") не пригожий для цього. Про це свідчить ось хоч би те, що своє (вже усунене) слово "горожа́нство" (яке в укр. мові в Галичині означало державну преналежність даної особи; англ. "citizenship") у нас заступали словом "громадянство", яке в дійсності означає тих, що належать до даної спільноти; напр., говоримо про "українське громадянство"

(в суспільному сенсі цього слова), яке означає українську спільноту, — без жодного її відношення до справи державности.

Мла (-и) — із староукр. "мгла" ('туман'). Див. у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Мѣгла поля покрила". В укр. літературній мові збереглося оригінальне укр. "мгла" — напр., у Ганни Барвінок: "Людей на зеленому полі, як мгли".[20] У Словнику Б. Грінченка подані "мгла" й "мла".

Слово "мла" ("мгла") — загальнослов'янське. Церковнослов'янське (солунсько-македонське) "мьгла"; болг. "мъгла"; рос. "мгла"; чеське "mhla"; польсь. "mgła"; серб. "магла".

Пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Порів. литов. "migla" ('туман'); латиське "migla" (те саме); грецьке — "omíche" (те саме); нідерлянд. miggelen" ('мрячіти').

У Словнику М. Фасмера фігурує "мгла" як сучасне українське літер. слово. Це неправильно. Літературним стало в нас діялектичне "мла" (див. у "Правописному словнику" Г. Голоскевича — з 1929 р.).

Слово "туман", що є синонімом слова "мла" (також "імла́"), в Україні вживається значно частіше за слово "мла". (Слово "туман" зокрема наявне і в творах Т. Шевченка).

Українці в Галичині вживають слова "туман" та його синонім — "імла". Прикметник "імлистий" там уживається і в переносному значенні; напр.: "імлисте поняття"; (це означає: 'туманне поняття' — поняття неясне).

У деяких говірках зберігся в устах старих людей рідкісний там феномен — слово "млака" (замість "туман"). Це, мабуть, з'єднальне стягнення двох слів: "мла" + "мряка". Слово "мряка" ('густий туман' з ледвопомітною мжичкою) не є синонімом слова "мла".

Від слова "млака" походить псевдонім письменника (з Буковини) Сидора Воробкевича (1836-1903): "Данило Млака".

Млѝн — будинок з пристроєм для перетворювання збіжжя в муку. Слово загальнослов'ян. Старослов. (і українське) "млинъ"; серб. "млин"; чеське "mlyn"; польс. "młyn". У російській мові слово "млин" заступило слово "мельница" (порівн. рос. "мелѣть" — 'молоти'; старослов. "млѣти", "melją").

З уваги на те, що старослов. слово "жрьны" (і "жрьны") є старшим за слово "млинъ", дослідники більшістю схильні думати, що слов'яни утворили собі слово "млинъ" з лат. "mulinum"

---

[20] Ганна Барвінок (О. М. Кулишева), Оповидання зъ народнихъ устъ. (Київ, 1902).

(чи з народньо-латин. "molinum") — може й навіть почерез його старонімецьку версію "mulîn".

Проти цієї гіпотези одначе промовляє факт наявности старослов'ян. дієслова "млѣти" ('молоти'), "melją" ('мелю') свідчить, що в праслов'ян. добі в слов'ян було дієслово *melti, яке базувалося на пракорені *mel-, що походить з праіндоевропейського ґрунту, і що наявний в різних видозмінах мов праіндоевроп. сім'ї. Пор. литов. "malti" ('молоти'); латинське "malti" (те саме); латинське "molere" (те саме); готське "malan" (те саме).

Деривативи слова "млин": "млинок" (малий млин); "млиночок" (найменший млин); "млиновий" і "млинóвий" (те, що належить до млина, напр. млиновий камінь).

На Волині (Крем'янеччина) "млинком" називають також віялку — ручну машину, якою "провівають" намолочене зерно, тобто відвівають полову від зерна.

В укр. народній стилістиці вираз "мелення язúком" означає базíкання, "балáкання", пустомельство.

Дехто, напр. А. Брюкнер (у своєму Словнику), жорна називає "ручним млиночком". Ясно, що жóрна — це найпростіша форма млиночка. Одначе згодом появилися й удосконалені жорна — такі, що їх порушували конем, волом, чи й ослом.

Див. у Лексисі 1596 р.: "Жéрнов ослій — камѣнь млынный. Для того ся называєт ослій, же ослами мелють". (У зв'язку із староукр. "жерновъ" порів. старослов'ян. слова "жрьны" і "жрьнъве"; чеське žernov; старопольське żarnow; суч. рос. "жернов").

Млúнець. — Слово це є здрібнілою формою староукр. "млин". Слов'янські народи унаслідували слово "блинъ" із старослов'янських часів. Це слово, коли воно мало також і свою другісну форму, а саме "млинъ". Ця другісна форма зокрема прийнялася і в укр. мові, і з неї походить наше теперішнє слово "млинець". У російській мові це слово збереглося у формі "блинъ"; у чехів "blin" (тепер вони вживають його демінутив — "blinec"). З того факту, що це слово в різних слов'янських народів має різні значення, можна зробити два висновки: 1) або це слово в старослов'ян. часах відносилося до всякого роду печених і смажених делікатесів з тіста, 2) або може воно колись означало тільки один рід таких делікатесів, а вже лиш з ходом часу кожен з народів почав надавати цьому слову якесь інше значення. Напр., слово "млúнець" означає те саме, що рос. "блин" (за старим правописом — "блинъ", чит. 'блін'). Натомість у сербів слово "блин" означає те саме, що слово "колач", "blin" у поляків — це 'налісник' (поль. "naleśnik").

Не всюди укр. селяни знають слово "млйнець". Напр., на зах. землях Волині укр. селяни вживають тільки слово "пампушка" для всякого роду жарених на маслі чи на олієві того роду смаженців, що їх укр. в Галичині називають "пляцками" (з польськ. слова "placek" — нім. походження). Пракорінь старослов'ян. слова "блинъ" (а звідси й старослов'ян. "млинъ") походить з праіндоевропейського мовного ґрунту. Порівн. литовське "blinas", горішньонім."Beule", ґотське "ufbaufion", теперішнє нім. говіркове "Blinzen" ('налісники').

* * *

Поруч слова "млинéць" в деяких укр. говорах збереглися й сліди старослов'ян. (і староукр.) слова "блинъ", але в здрібнілій його формі: "блинець". Воно наявне в старих укр. неродніх казках.[21]

Мнóгий — численний. Слово це загальнослов'янське, а зокрема й українське. Старослов'янське "мъногъ" (здовжена його форма — "многы"); чеське — "mnohy"; поль. "mnogi"; рос. "многий" і т.д.

Хоч усі дослідники вважають, що корінь цього слова праіндоевропейський, одначе між ними немає однозгідности в відповіді на питання, в котрих саме словах інших (неслов'янських) мов праіндоевроп. сім'ї є цей корінь. Традиційно — популярним є такий здогад, що цей корінь зокрема наявний в готському "manags" ("многий").

У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Многы страны".

* * *

У Словнику Б. Грінченка: "мнóгий", "многість", "много", "множити", "множитися", "множество" (порів. польськ. mnóztwo).

До цього треба додати: "множи́на" (в граматиці), "мнóжник" (у математиці).

У зложених словах: "многолі́ття", "многожéнство" ("полігамія"), "многовий" (із староукр. "многовой") (див. у "Слові про похід Ігоря").

Слово "многий" не можна заступити словом "багатий", бо це останнє означає багача (багатія́). А цей факт свідчить, що слова "много" в зложених словах не завжди можна заступити словом "багато". Напр. англ. слово "multicultural" у Канаді тутешні українці переклали на українське своїм новотвором

[21] Див. Народныя южнорусскія сказки. Издаль И. Рудченко. 2 вип. Кіевъ, 1869–1870.

"багатокультурний", що ніби має відношення до сукупности численних культур. Але слово "багатокультурний" цілком ясно й логічно говорить про таку особу, чи народ, що багатий своєю культурою, а не про таке суспільство, яке складається з численних етнічних груп, що мають свої окремі специфічні культури, і що в зв'язку з цим треба говорити про многокультуралізм (а не про "багатокультурність").

Моа́в — (старогебрейське, біблійне). Моав був прабатьком моавитя́н. Друга складова частина цього імени, тобто кінцевий його склад (-**av**) означає "від батька", бо Моав був породжений дочкою від батька. (Див. Кн. Буття 19, 37).

Мов, немо́в — неначе, ніби; походить із староукраїнського "молвити" ('мовити', 'казати', 'говорити').

Слово "молъ" (звідси "мов"), як частка порівняння, є укр. народнім відповідником церковно-слов'янського"рцы". Див. у "Слові про похід Ігоря": "Кричатъ тѣлѣгы полунощи, рцы лебеди розпужені". — ('Кричать опівночі вози, немов розполохані лебеді').

Старо-церк,-слов'ян. "рєшти" означає: 'казати', 'говорити'. Форма однинного імператива (наказового способу) є "рци" (тобто 'мов!' — від мовити; 'кажи!').

Але в "Слові про похід Ігоря", де воно вимовляється як "рцы" (а не як "рци"), його функція є не імперативна; воно тут означає: 'неначе', 'ніби'.

Мо́ва — артикуло́вані звуки й звукосполуки, значення яких розуміють ті люди, які вживають їх для взаємних контактів. "Мова" — старослов'ян. "jęзъкъ"; болг. "jезик"; чеське — "jazyk"; польськ. "język"; рос. "язык"; білорус. "язык".

Серед усіх слов'янських народів тільки в українській суч. літературній мові це загальнослов'янське слово ("язик") заступлене терміном "мова" — на місці староукр. "языкъ".

Очевидно, не сфери української "інтелігенції", а українські народні маси усунули староукр. "языкъ", і заступили його словом "мова". Українські освічені верстви, опинившись перед доконаним фактом, акцептували цю нову ролю слова "мова" і ввели його в стару укр. книжну мову. Див. у Лексиконі 1627: "Глагол — мова и тыж слово".

Слово "мова" походить із староукраїнського "молва" — із старослов. "млъва". Найстарше, з досі відомих нам, пояснення значення старослов'ян. слова "млъва" маємо у старослов'янській, написаній глаголицею, пам'ятці з IX ст., яка є частиною старого збірника проповідей, що відома під назвою "Фрагмент Кльоца".

Значення цього слова ("млъва") також пояснене в тій старослов'янській, написаній кирилицею, пам'ятці з XI ст., що відома під назвою "Супрасльський звід" (кодекс). В обох цих пам'ятках грецьке слово "tarachê" (що означає 'гамір', 'галас', 'голосне вираження невдоволення й хвилювання') перекладене старослов'ян. словом "млъва".

Старослов'ян. слово "млъва" набуло собі й другісного значення: "вістка про щось нове'.

Саме в тому останньому значенні вживалося староукр. "молва" в книжній мові українців XVI-XVII ст.ст.

І так, вияснюючи значення жіночого імені "Марфа", П. Беринда подає (в Лексиконі з 1627 р.) ось таку інформацію: "Ма́рфа — мо́лва"; (це зн., що йменння "Марфа" означає 'сповіщення новини').

Із старопольського "mołwa" (яке ще навіть у XV ст. означало 'гамір', 'галас') після XV ст. постало слово "mowa"; теперішнє значіння якого — 'говорення'. У нас таке саме значення ('говорення') має слово мова в Лексиконі 1627 р.: "Облудная мова".

Звичайно, що процес морфологічної й семасіологічної еволюції, який відбувся в істоті староукр. слова "молва", не закінчився на тій стадії, коли це слово набуло собі значення 'говорення'. Той процес відбувався аж до того часу, коли староукр. слово "молва", змінивши свою форму на "мова", вкінці набуло собі те значення, яке воно має тепер.

Усі досьогочасні спроби знайти праіндоевропейський корінь старослов. слів "млъва" і "млъвити" досить штучні й непереконливі. Питання, чи ці старослов'ян. слова бува не постали ще в праслов'ян. добі, досі не було поставлене.

* * *

Люди вдавнину вважали за моторику (тобто за органи, якими людина вимовляє слова,) тільки язик. І тому назвою цього органу людського тіла вони також назвали й мову. Той орган в устах, який у нас означується словом "язик", по-грецькому називається glossa (і glotta); по-латинському lingua і по-німецькому Zunge (порівн. ісляндське "tunga" та старе англосаксонське "tunge" — звідси англ. "tongue" — язик).

І цими назвами я з и к а означено й мови. І так, мова погрецькому — glotta; по-латинському — lingua; по-англійському tongue; по-німецькому — Zunge. (Щоправда, англійське "tongue" й нім. "Zunge" в значенні 'мова' вже стали застарілими). В англ. це слово заступив романський термін "language" (з французького), а в німців слово "Zunge" заступив термін "Sprache".

Також і в слов'ян за давнього часу назва того органу тіла, яким є язик, став назвою мови, це зн., що старослов'ян. слово "językъ" (староукр. "языкъ") означало той орган в устах, який ми називаємо язи́ком і також означало воно мову.

Мо́вити — говорити, казати; староукр. "молвити", що походить із старослов'янського "млъвити". (Див. у "Слові про похід Ігоря", 1187 р.: "И начаша князи млъвити". Там таки: "Млъвитъ Гзакъ Кончакови").

Староукр. "молвити" поступово змінялося (під впливом народньої вимови) на "мовити". У Лексисі 1596 р. послідовно вживається "мовити". Напр.: "Глаголю — мовлю. Глагола́ніє — мовле́ньє". І там таки: "Истинству́ю — правду мовлю". "О великих ре́чах мо́влю". "Бляденіє — плюгавоє мовленіє". У Катехізисі 1645 р.: "Апостол Павел мовить".

Одначе ще навіть у першій половині XVII ст. в книжній мові українців поруч тодішньої укр. народньої форми цього дієслова (тобто форми 'мовити') також уживалася й його староукраїнська форма: 'молвити'.

Деякі письменники того часу уживають обидві форми цього дієслова, але з перевагою його староукраїнської форми. Напр., у коротенькому творі Івана Вишенського п.з. "Списаниє зовется позорище мыленноє..." (його заголовок дуже довгий), що був написаний в 1615-1616 рр., форма "молвити" вжита вісім разів, а "мовити" тільки раз.

У "Слові про похід Ігоря" (1187 р.) поруч старослов'янського дієслова "млъвити" (з якого закономірно постало староукраїнське "молвити") вживається й його синонім "говорити": "Галици (галки) свою рѣчь говоряхуть".

Одначе укр. письменники в XVI-XVII ст.ст. воліли вживати слово "мовити", а не "говорити". І так, напр. укр. чернець-мандрівник Климентій (він жив за часів Варлаама Ясинського, що був Митрополитом Київським, у 1690-1707 рр.) у своїх віршах вживав не слово "говорити" а тільки "мовити"; і вживав він його дуже часто.

Старослов'янські слова "млъвити" і "млъва" (з того другого слова постало староукр. "молва", що в народній вимові змінило свою форму на "мова") мають спільний праслов'янський корінь.

Укр. письменники ще навіть у першій половині XVII століття вживали, поруч народньої форми ('мова') цього іменника, також і його староукраїнську форму ('молва'). Напр. у Лексиконі 1627 р. "Облу́дная мова". І там таки: "Марфа — мо́лва". (Це зна-

чить, ім'я Марфа означає м о л в у, — але тільки в значенні 'поголоски').

У "магії" слів, тобто в віруванні в магічну силу слова, вживається не слово "говорити", а тільки слово "мовити". Напр., знахорка "замовляє біль" кому (щоб не боліло); знахорка "змовляє хоробу" (недугу) кому, щоб вилікувати його. Формулу "змовляння хороби" подав на підставі фольклорного матеріялу Іван Нечуй-Левицький у повісті "Кайдашева сім'я". Там таки й подана укр. абракадабра: "сарандара́-марандара́".

Д е ф е к т и в мовленні (Лексик. 1627): "Медленоязычный — косногласный, гугнивый, заикаючійся, шепетливый, заякливый, болкотливый, спливый".

Звичайно, що всі ці слова — звуконаслідувальні.

Мовля́в — третя особа однини теперішнього часу дієслова "мовля́ти (див. "мовляти").

В укр. народній мові, а за нею і в сучасній укр. літератур. мові, слово "мовляв" грає ролю не дієслова,а виконує функцію службової частки, яку мовлянин уживає тоді, коли він хоче сказати, що висловлене ним твердження не є його власним, а є воно опінією інших людей. Напр., у реченні: "Він не зважає на думку інших людей, бо він, м о в л я в, уважає себе непомильним". (Це значить: Він не зважає на думку інших людей, бо він, я к к а ж е, уважає себе непомильним).

Про те, що слово "мовляв" (яке є відповідником російського "мол") грає ролю не дієслова, а виконує функцію вищезгаданої синтаксичної частки, свідчить також і той факт, що в словниках сучасної укр. літературної мови воно фігурує як самостійна вокабула.

І так, напр., в "Українсько-англійському словнику" М. Л. Подвезька (2-ге видання з 1963 р.) немає дієслова "мовля́ти", але є слово "мовляв"; його значення там пояснене так: "Мовляв — he says; as if; він, мовляв, цього не знав: he says he did not know it.".

Ясно, що М. Л. Подвезько в цьому поясненні клясифікує слово "мовляв", як дієслово. М. Фасмер, одначе, не погодився б з поглядом Подвезька на синтаксичну функцію цього слова. Ідеться про те, що "мовляв" є укр. відповідником російського слова "мол" (від старого східньослов'янського "молвити"). А російське слово "мол" М. Фасмер пояснює так (у Russisches etymol. Wörterbuch): "Мол — частица "де, дескать" (для пересказывания прямой речи)".

Певна річ, що процес переключення слова "мовляв" з функції дієслова "мовляти" в функцію синтаксичної частки, якою послу-

говується мовлянин для того, щоб висловлену ним думку приписати не собі, а іншим людям, був досить довгий. Про це свідчить той факт, що в українській народній синтаксі ще й тепер до частки "мовляв" часом додається займенник "той", який помагає слову "мовляв" зберігати свою дієслівну функцію, без цього займенника слово "мовляв" затрачує свою дієслівну функцію, і стає часткою.

В укр. "книжній" мові XVI-XVII ст.ст замість укр. народнього "мовляв" уживається слово "мовить". І так, напр., у творі Івана Вишенського п.з. "Списаниє, зоветься мысленное..." (з 1615-1616 рр.) сказано: "...яко приповѣдают простые люди: "Варйши, м о в и т ь, — и пролив".

Мовля́ти — фреквентивна (частотна) форма дієслова "мовити", цебто така форма, яка виражає часте мовлення. Іван Котляревський (1769-1838), засвоївши собі багатство укр. мови з уст селянства, разом з народом вільно вживав дієслово "мовля́ти", яке за його часу було живим і часто вживаним словом.

Приклад з твору І. Котляревського "Енеїда": "Дидоні низько в ноги впали, а вставши, їй м о в л я́ л и так..."

Про вживання слова "мовляти" в укр. літературн. мові в XIX ст. також свідчить Кулішів переклад Біблії (1889 р.). Див. Кн. Іова: "Чи се ж тобі гніватися на Бога, і до Його такі слова м о в л я́ т и?"

"Мовля́ти" — це укр. відповідник польського "mawiać"і рос. "гова́ривать". Це укр. слово фігурує в Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.).

Чому сучасні укр. письменники, а з ними й автори словників теперішньої укр. літерат. мови, уникають слова "мовля́ти" — це таке питання, яке повинно відноситися взагалі до факту зубожування укр. мови.

Сліди дієслова "мовляв" у теперішній укр. літер. мові: "мовля́в", "мовляни́н", "промовля́ти", "перемовля́ти" (когось на свою сторону), "підмовля́ти", "намовля́ти", "замовля́ти", "вмовля́ти", "змовля́ти" (напр., у зна́харстві: "змовляти" хоробу з людини).

Мовчали́вий — архаїзм; із староукр. "молчаливый", що походить із старослов'янського "млъчаливъ". Теперішнє україн. літерат. "мовча́зний".

У Лексиконі П. Беринди (1627): "Безмолвник, молчалив". Старослов'ян. дієприкметник "млъчаливъ" походить із старослов'ян. дієслова "млъчати". (Звідси староукр. "молчати", з якого

походить новоукр. "мовчати"; болг. "млъчá", чеське "mlčeti"; польськ. "milczeć"; рос. "молчать").

Щодо походження кореня старослов'ян. слова "млъчати" (його кореня, розуміється, шукають в праіндоевропейському мовному ґрунті) є різні гіпотези; одначе всі вони виразно штучні, так би мовити "натягані". Такий стан цієї справи ясно віддзеркалений в інформаціях М. Фасмера про гіпотези в спробах знайти праіндоевр. корінь цього слова. (Див. Max Vassmer: "Russisches etymol. Wörterbuch").

"**Мóвчанка** з н а к з г о д и" — вираз із послання папи Боніфатія VIII (1294-1303).

"З б е р і г а т и м о в ч а н к у — дослівний переклад (цебто калька, перебитка) із старолатинського "Silentium tenere": "задержуватú (зберігáти) мовчанку". Цю фразу м. ін. уживав латинський історик Тит Лівій (Titus Livius, від 59 перед Н. Хр. до 17 р. по Н. Хр.) у своєму творі "Historiae ab Urbe condita" "Історії від [часу] оснування Міста" [Риму].

Мовчáння — новоукраїн. Синонім староукр. "молчаниє" — із старослов'ян. "млъчаниє".

У творі "Списаниє, зоветься позорище мысленноє..." І. Вишенського: "Се жь єсть въ м о л ч а н и и умъ имѣти".

У старо-церк,-слов'ян. мові синонімом слова "млъчаниє" було слово "безмлъвиє", з якого постало староукр. (і східньослов'ян.) "б е з м о л в и є". У вищезгаданому творі Івана Вишенського (з 1615-1616 рр.): "Возлюби празность б е з м о л в и я паче..."

Мóвчки — дієприслівник від дієслова "мовчати". В україн. "книжній" мові XVI-XVII ст.ст. вживалося не тільки слово "молчкомъ", але й також його синонім "мовчки". У Лексиконі П. Беринди (1627): "Безмолвно — м ó л ч к о м ъ". І там таки: "М о в ч к и значý".

Перша форма цього слова ("молчкомъ") має свої відповідники в різних слов'янських мовах: болгарське "млъчкомъ" і "млъкомъ". А. Брюкнер (див. його "Słownik etymol. języka polskiego") подає слово "milkom" як слово старо-церк.-слов'янське. Порівн. болгар. "млъчешком", рос. "молчком" і польськ. "milczkiem".

Спорідненою з формою укр. слова "мовчки" є в слов'янському світі тільки форма чеського слова "mlčky", синонімом якого є такі чеські слова: "mlěc", "mlčečky",mlčkem". Усі ці чеські відповідники укр. слова "мовчки", включно із словом "milčkem", подає

А. Преображенський. (Див. його “Этимолог. словарь русскаго языка”).

В укр. народньому світогляді поздержливість у говоренні вважається за одну з важливих чеснот. Про це свідчать ось такі укр. народні афоризми: “Хто мовчить, — сто навчить”. “Тримай язик за зубами, — будеш їсти борщ з грибами”. “Перше слово — золото, друге — мідь, а третє... хоч додому їдь.”

Могика́ни — “О с т а н н і й з м о г і к а н” — вираз, що тепер означає ту особу, яка є останнім нащадком свого роду, або останнім послідовником даної ідеології, партії і т.п. Вираз цей походить із назви твору “The last of the Mohicans” (з 1826 р.), що його написав американський письменник Джеймс Купер (James Fenimor Cooper, 1789-1851). Могикани — були люди одного з індіянських племен в Америці, що його частково знищили завойовники-колонізатори, а частково — інші індіянські племена.

Моде́ст — старослов’янське християн. чоловіче ім’я “Модестъ” латинського походження. Значення латинського прикметника modestus — ‘скромний’. Його корінь той самий, що й у лат. іменнику “modus”, який означає мірило, чи стандарт, на основі якого оцінюються люди й речі, або якими дана людина керується в своїй поведінці та в своєму житті взагалі.

Модри́на — модрень. Міжнародня наукова ботанічна назва “Larix decidua”. Це один з родів смереки. (По-англійськ. “larch”). Це дерево характеризується тим, що воно не є “вічно-зеленим”, бо його шата (з пучків шпилькоподібного листя, голубого відтінку) періодично зникає й відновлюється. Модрини є десять родів.

У США й Канаді т. зв. “чорна модрина” (бот. назва Larix laricina) росте в болотянистих і взагалі в мокрих місцевостях; її висота сягає від 25 до 100 стіп.

Слово “модрина” є в Словнику Б. Грінченка, але він, розуміється, взяв його з Галичини, бо на Наддніпрянщині воно не належить до місцевих слів, а термін цей, очевидно, відомий там тільки освіченим прошаркам населення.

Слово “модрина” походить від голобуватого кольору її шпилькоподібного листя, а такий колір по-чеському й по-польському називається “modry”, а по-сербському “модар”.

Хоч А. Брюкнер твердить, що цей прикметник — праслов’янський (див. його “Słownik etym. języka polskiego”), одначе він є тільки в чеській, польській і сербській мовах.

У найновішому, й досі найобширнішому, етимологічному словнику російської мови, яким є “Russisches etymologisches Wör-

terbuch" М. Фасмера (з 1950-1958 рр.), слів "модрина" й "модрий" й "модрий" немає. Звичайно, немає їх і в усіх інших етим. словниках російської мови.

Включаючи слово "модрина" (і другу його форму — "модрень") у свій "Словарь украинскаго языка (1909 р.), Борис Грінченко поінформував, що це слово він цитує з того "Словарця", що його додав Іван Верхратський до своєї статті "Знадоби до пізнання угроруських говорів", опублікованій (у Львові) в XIV томі (1902 р.) "Записок Наукового Товариства імени Шевченка".

Це значить, що слово "модрина" з діялектів закарпатських українців поширилося на Галичину, а звідти — на Наддніпрянщину. В укр. "Правописному словнику (з 1929 р.) Г. Голоскевича, щоправда, цього слова ще немає. Але воно вже є в "Англо-українському словнику М. Л. Подвезька, виданому в Києві 1948 р.; англ. "larch" там перекладене укр. словом "модрина".

А. Брюкнер каже, що назва "modrzew" (що є польським відповідником укр. "модрина") є, мабуть, західньослов'янського, а специфічно — чеського походження. (Див. Брюкнерів "Słownik etym. języka polskiego").

Коли йдеться про походження кореня цього слова, то, каже Брюкнер, тут усі "dalsze wywody [są] nader niepewne".

Мо́жна — із староукр. "можно". Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "що м о ж н о стерпѣти".

Слово це загальнослов'янське: болгар. "можно", рос. "можно", чеське možno, серб. "може". Коли взяти до уваги той факт, що в старій українській літературній мові форма цього слова була "можн**о**", то стає ясно, що тільки в польській мові воно мало форму "możn**a**". Ще в Словнику Б. Грінченка (1909 р.) було сказано, що в укр. мові форма "можн**о**" була літературною, а форма "можн**а**" була народньою версією цього слова. Але в укр. літературній мові нашого часу нормативною формою цього слова вже є форма "можн**а**". (Див. "Правопис. словник" Г. Голоскевича з 1929 р.).

Так ось поруч польського "moż**na**" маємо й українське "мож**на**". Слово це основане на старослов'ян. (і праслов'ян.) корені ***mog**-. Порів. старослов'ян. "mogą" ('можу'), в якому звук **g** (укр. **г**), опиняючись у такій позиції, в якій він підлягав процесові пом'якшення першого ступеня, змінявся на **ž** (укр. **ж**); напр. у старослов'ян. "možeši" ('можеш'), На пракорені ***mog**-, з пом'якшеним **g** (**г**) на **ž** (**ж**); **mož**-, основане старослов'янське (й староукраїнське) слово "можно".

Корінь слова "могти" (праслов'янське *mogti) — праіндоевропейський. Порів. готське "mag" ('я можу').

Мо́жний. — У Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.) правильно пояснено, що перше (оригінальне) значення цього слова було таке: — 'могутній', 'сильний', а його другісне (пізніше набуте) значення — 'багатий', 'замо́жний'.

Ілюстрація першого значення цього слова в укр. "книжній" мові XVI-XVII ст.ст.: "Избави́тель мо́жный" (Див. у Лексиконі П. Беринди з 1627 р.). Хоч прикметник "можний" у теорії покищо ще не вважається за архаїзм (про це між ін. свідчить той факт, що воно фігурує як самостійна вокабула в "Правописному словнику" Г. Голоскевича — з 1929 р.), то одначе в практиці тепер воно вже не вживається. У дуже частому вжитку воно є в зложених словах: "замо́жний", "спромо́жний", "вельмо́жний". (Пор. церк.-слов'ян. "вельможный" і "вельможа").

Слова "можний" і "можна" мають спільний пракорінь. Див. "**Мо́жна**".

Мо́жність — можливість, спроможність. (В укр.Катехізисі з 1645 р.: "Ведлуг мо́жности нашей"). Цей іменник (він походить з прикметника "мо́жний") під історичним оглядом є відносно пізнім слов'янським новотвором. Є він у мовах україн., чеській, болгар. і польській. У рос. мові його відповідником є слово "возмо́жность" — з прикметника "возмо́жный", що походить із старослов'ян. "възможънъ". У справі його пракореня див. **Мо́жна**.

Мо́зок — слово загальнослов'янське: старослов'янське "мозгъ"; болг. "мозг"; серб. "мозак"; рос. "мозг" (читай "мозг"); чеське "mozek"; польське "mózg". Що корінь цього слова походить з праіндоевроп. мовної сфери це виразно засвідчує пруське слово "muzgeno" ('мозок'). Форма цього пракореня трохи притемнена в литовському "smãgenẽs" ('мозок') і в латиському "smaolzenes". А. Брюкнер думає, що в литовському "smãgenẽs" компонент **smãg**-є метатезою (переставкою) пралитовського ***mazg** —. (Див. його "Słownik etym. jęz. pol.").

Форма "мізок" (із "мо́зок") є неправильна, бо вона неприродня. Ідеться про те, що в слові "мозок" перше **о** є у відкритому складі, і тому, згідно з законом української фонетики (звучні), законові перезвукові "ікання" (переміни в звук **і**) воно не підлягає.

Наші письменники в XVI-XVII ст.ст. поступали цілком правильно, коли не вживали народньої форми (що суперечить зако-

нам укр. фонетики) “мізок”. Див. у Лексиконі П. Беринди (1627 р.): “мозг — м о́ з о к”. Натомість наші письменники в XIX ст. похопили собі з уст народу неправильну форму цього слова. І так, напр., Пантелеймон Куліш у повісті “Чорна Рада” пише не “мозок”, а “мізок” . Попала ця неправильна форма й у Словник Б. Грінченка (1909 р.).

Дезорієнтує читача й ось така вокабула в “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929 р.): “мі(о)зкови́й”. Правильною є форма “мізковий”, бо звук **о** в компоненті “мозк-” знаходиться в закритому складі, і тому він закономірно перемінюється в звук **і**. На якій же підставі укладачі цього “Словника” дали читачеві до вибору або форму “мізкови́й, або форму “мозкови́й”?

Мой! — вигук у говорах Буковини, Покуття й Гуцульщини, що означає: ‘Гей, ти!’ або ‘Гей, ви!’ чи просто ‘Гей!’. Вигук “мой” походить з румунського вигука “mai”. Див. про це в статті Івана Огієнка в журналі “Рідна мова” (в Варшаві) 1934 р., на стор. 355.

Мойсе́й — в укр. народній формі “Мусі́й”. Ім’я це походить із старогебр. “Moše”. Біблія (див. 2 М. 2. 10) ось так вияснює походження цього ймення:

Коли мати привела Мойсея до фараонової дочки, то та кликнула ймення йому: “Moše!” — бо з води я витягнула його (“mešitihu”). Отже “Мойсей” (Moše”) означає “витягненого” (звідкись).

Інакше, ніж Біблія, пояснює значення ймення “Мойсей” жидівський історик Іосиф Флавій (Josephus Flavius, що народ. 37 р. по Н. Хр. і жив приблизно до 100 р., а писав свої твори полатинському). У своїй праці “Жидівські старовинності” (20 книг) він пише це ім’я по-латинському — “Moyses”, і твердить, що воно складається з двох єгипетських слів: “mos” — ‘вода’, й “eses” — ‘урятований’ і це значить: ‘урятований з води’.

У Лексиконі П. Беринди (1627 р.) значення цього ймення пояснено так: “Мойсій или Мойсей — притягненый, або принятый, или выслухай з воды”.

Мо́кій (арх.) церк.-слов’ян. “мокии”, з грецького “mokos” — ‘насмішник’ (той хто насміхається з кого). — Грецьке “mokaomai” означає ‘насміхатися’. Порівн. англ. “to mock” (‘насміхатися’) і франц. “moquer” (те саме).

У Лексиконі П. Беринди (1627 р.): “Мокій завйдець”. (Це неправильно).

Мо́крий — слово загальнослов'янське; старослов'янське "мокръ"; болг. "мокър"; серб. "мокар"; чеське "mokrý"; польськ. "mokry".

Однинна форма середнього роду цього прикметника, цебто форма "мокре", в україн. мові деколи вживається і в ролі іменника. Напр.: "Він працює (так), як мокре горить". (Це значить: 'Працює без охоти', тобто 'мля́во'). Слово "мокре" тут субстантизоване, отже воно саме собою означає будь-який мокрий предмет.

Мокри́на — жіноче ім'я із церк.-слов'ян. "Макрина". У Лексиконі П. Беринди (1627 р.) значення цього йменння пояснене так: "Макріна — долгоумна, долгая ел". Примітка "ел" — скорочення слова "еллинскоє" — означає, що автор виводить це йменння з грецького слова, — очевидно, що з прикметника "makros -a, -on" ('довгий, -а, -е'). Звичайно, що П. Беринда має тут на увазі форму жіночого роду: "makra" ('довга'). Але тому що автор хоче "прикрасити" значення цього йменння, то він з евфемічних мотивів пише не просто "довга", а "довгоумна".

В Україні в минулому (перед 1917 р.) в одному з церковних календарів були коротенько подані значення чималого числа християнських імен, а між ними було приблизно так пояснене йменння "Мокрина": "Ма́крина", ст. сл. Макрина, гр. і лат. сухая".

Цьому авторові — ономастові таке значення йменння "Мокрина", як видно, підсказав факт істнування в давніх римлян імення "Макрин", — по-латинському "Macrinus". Тому що грекам був добре відомий римський імператор Макрин (217-218), то вони й часто згадували його, перетворивши його латинську форму "Macrinus" на грецьку "Makrinos". Думаючи, що це ім'я походить з лат. "macrinus, -a, -um" і з грецького "makrinos, -a, -on", автор з жіночої форми цих слів (лат. "macrina" і гр. "makrina") виводить імення "Макрина", і каже, що воно є латинського та грецького походження, та твердить, що його значення — 'сухая'.

Він, мабуть думав, що корінь імення "Макрина" той самий, що й у латинському прикметникові "macer", -cra, -crum", значення якого: 'худий', 'сухий' і 'бідний' (про бідний ґрунт), і тому він зробив собі такий висновок, що значення йменння "Макрина" полягає в ідеї 'суха́', 'худа́'.

Моле́бень — дивись **"молитися"**. У Лексиконі П. Беринди (1627) є таке пояснення: "Параклісіс — утѣшительная мо́лба, моле́бен".

У Беринди тут очевидне змішання понять. Згадане ним грецьке слово (у клясичній грецькій мові воно звучить "paraklesis", не "paraklisis") в його секулярній функції означає "підбадьорювання". У церковній функції воно виражає підбадьорювання релігійне, а в цьому зокрема й молитовне; отже його релігійна роля не обмежується сферою молебня.

По-друге, слово "молебень" є синонімом терміна "утішительна молитва". Молебень — це особливий рід Богослуження, яке полягає виключно в молінні прохального або дякувального характеру.

Інформація Міклошіча, що "молебень" — це, мовляв, ніщо інше, а тільки "дякувальне" моління (див. його "Краткій словарь шести славянскихъ языковъ"), звичайно, не є повною.

Моли́тися — слово загальнословянське: старо-церк.-слов'ян. "moliti sí; болг. — "молја"; серб. "молити се"; рос. "молиться"; чеське "modliti se"; польське "modlić się; верхньолужицьке "modlic so"; словацьке "modliti sa".

На думку А. Преображенського (див. його Этимологическій словарь русскаго языка". Т. І., Москва, 1910-1914), це дієслово походить з праслов'янського *modliti, початкова форма якого була *molditi. Такий самий погляд висловив автор найновішого етимологічного словника російської мови Макс Фасмер (див. його "Russisches etymol. Wörterbuch" з 1950-1958 pp.); але він вияснює цю справу ширше й основніше. На його думку, корінь цього слова — праіндоевропейський, і він наявний у литов. слові "malda" ('просьба'), у вірменському mal̃té" (те саме). На підставі коренів цих слів він твердить, що початкова праслов'янська форма цього дієслова була * m o l d i t i ('просити', 'благати'), яка ще таки в праслов'янській добі шляхом метатези (переставки) змінилися на * m o d l i t i. Він також намагається дати відповідь на питання, чому в усіх слов'янських мовах ця метатеза (переміна праслов'ян. * m o l d i t i на * m o d l i t i) сталася, і каже, що "може" це сталося з причин старого (дохристиянського) релігійного характеру, а специфічно — може форму * m o l d i t i давні слов'яни вважали за табу, а специфічно — за таке священне слово, якого людині не вільно вимовляти.

М. Фасмер критично ставиться до гіпотез тих новіших дослідників походження згаданого слова, про яких, звичайно, немає згадки в Преображенського.

Безперечно, початкове значення цього дієслова було — 'просити', 'благати'.

Болг. "молја" ще й тепер означає 'прошу'. Це своє старе значення слова "молити" збереглося і в україн. мові. Напр., Т. Шевченко вживає слова "молити" і "благати" як синоніми (див. його твір "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм..."). Хоч церк.-слов'ян. слово "богомольць" ('той, хто молить Бога') саме собою свідчить, що можна також молити (просити) й когось іншого, то одначе в укр. Катехізисі з 1645 р. функція слова "молитися" обмежується виключно ідеєю "прошення Бога". Там, напр. сказано: "Святыи за нами ся молять". І там таки: "Богородиця за нами мóлится и причиняєтъ до Сина своєго".

Молитóвник — про його старе знач. див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "Твоєго братолюбія молитóвник". Очевидно, що коли церк.-слов'янське слово "молитвенникъ" (його церк.-слов'ян. синонім: "молитвослов") означало збірника молитов, то П. Беринда вважає, що того, хто молиться за кого, не можна по-українському назвати інакше як тільки "молитовником". Одначе в теперішній укр. літератур. мові справа з цим представляється навпаки: терміном "молúтвеник" називають молителя (того хто молиться за кого), і таке значення це слово має в Словнику Б. Грінченка, а терміном "молитóвник" називається збірник молитов.

Сім'я слів дієслова "молúтися": "молúтва"; "молéбень"; "молúтвеник"; "молитóвник"; "молéбний" (молитвений, присвячений молитві)"; "молúтвати", або "молитвувáти" (читати чи прокáзувати молитвú під час надавання імени новонародженій дитині); "молúтвини" (обряд читання чи проказування очищальної молитви над новонародженою дитиною й надавання їй імени); "молúтовка", "молúтвочка".

* * *

Функція слова "молитва" в укр. народ. стилістиці полягає у вживанні цього слова в переносному значенні; напр., фраза "Вúчитати молúтву", яка означає: 'Висказати докірливе поýчення кому', цебто 'Насварити кого за його провини'. (Див. у повістях Івана Нечуя-Левицького). Порів. польське: Wyczytać "Pater Noster" ("Отче наш") кому.

Молодéць — від прикметника "молодий". Слово це загальнослов'ян.: старослов'янське "младьць"; рос. "молодец"; серб. "мадич"; чеське mladec. Перше значення його — 'молодий мужчина'; жіночого роду — 'молодúця' ('молода жінка').

Звичайно, що слово "молодець" не можна вважати відповідником ст.-церк.-слов'ян. "младеньць", бо це останнє озна-

чає дитину, отже його синонімами є старослов'ян. слова "dětę" ('дитя'), "čędo" ('чадо').

Поруч першого (основного) значення слова "молодець" ('молодий мужчина') постало його другісне (пізніше) значення: 'наречéний', 'женúх'. Таке значення слова "молодéць" наявне в весняних хороводах у деяких місцевостях України. (Див. Борис Грінченко, Этнографическія матеріалы, собраные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ. Том III. Черниговъ, 1899).

Третє значення (ще пізніше) слова "молодéць" — 'сміливий мужчина'. Його димінутивна форма — "молодчина", а в деяких говірках Волині — "малачúна". Ф. Миклошіч (див. його "Краткій словарь шести славянскихъ языковъ", 1885 р.) подає такі відповідники російського прикметника "молодéцкій" (і "молодеческій") з інших слов'янських мов: болг. "дръзостен" ('сміливий'); серб. "храбар" ('хоробрий'); чеське "smělý", польське "dzielny", (і "chwacki", "dziarski").

Укр. "молодéць" у цьому своєму значенні перейшло і в польську літературну мову, але в формі "mołojec" (множ. "mołojcy"). Це україн. слово саме в такій польській формі вже є в творах польського письменника Себастіяна Кльоновіца (1550-1602).

Четверте значення укр. слова "молодець" — це запорізький "козак" (Див. у поемі Т. Шевченка "Гамалія" — про отаманів запорозьких козаків: "Не в Синопу, отамани, панове-молодці, а в Царгород до султана поїдемо в гості".

У польського письменника Генрика Сєнкевича (1846-1916) запорізькі козаки — це "zaporoskie molojcy". (Див. його повість "Ogniem i mieczem").

У пісні "Ой, за тихим Дунаєм молодець гуляє" слово "молодець" означає запорізького козака. (Після того, як Москва за часів цариці Катерини II здобула й знищила Запорізьку Січ, запорізькі козаки мусіли відступати за ріку Дунай — на територію Туреччини, тоді постала пісня про "молодця (-'козака') за тихим Дунаєм").

Прикметник "молодий" і ті слова, що від нього походять засвідчені в старій укр. літературі й у старих словниках. "Слово про похід Ігоря" (1187): "Млада князь". Там таки: "Потомъ молодымъ [княземъ]. Там таки: "И съ ними молодая мѣсяца". Лексикон П. Беринди (1627): "Лев молодый". "Там таки: "Юность - мóлодость". І далі: "юноша, пáрубок, младéнец, молодéц. Ю́нотка — молодиця". Там таки: "Юнóшескій —

молоде́цкій". "Слово про похід Ігоря" (1187): "А чи диво ся старому помолодити?"

Слово "молоди́ця" згодом загубило своє початкове значення ('молода жінка'), і почало означати кожну замужню жінку. У повісті Івана Нечуя-Левицького "Микола Джеря" "Вже молода молодиця стояла біля тину" (коло плота).

* * *

Прикметник "молодий" — слово загальнослов'янське: староцерк.-слов'янське "младъ"; болг. "млад" і серб. "млад"; рос. "молодой"; чеське "mladý", польське "młody".

Корінь цього слова — праіндоевропейський. Про це свідчить старопруське слово "maldai" ('юнак'). Цей приклад вказує на те, що старослов'ян. "mladъ" постало (шляхом метатези) з праслов'янського *m a l d.

Молоко́ — слово загальнослов'янське: староболгар. й новоболгар. "млѣко"; серб. "млеко"; чеське "mleko" і "mliko"; польське "mleko". Відтворений дослідниками праслов'янський первообраз цього слова — в формі * m e l k o — загально прийнятий у слов'янській етимології. Між дослідниками походження цього слова в основному ведеться дискусія над відповіддю на питання, чи це слов'янське слово безпосередньо походить з індоевропейської прамови, чи може є воно запозиченням з котроїсь з тих неслов'ян. мов (напр. із старогерманської), які належать до сім'ї мов праіндоевропейського походження. Участь в цій дискусії взяло значне число учених, отже в зв'язку з цим написано показне число дослідницьких праць. Очевидно, що дискусія на цю тему залишається незакінченою.

* * *

Роля цього слова, як одного із засобів образности, найбільш відома в крилатому виразі "Це [в нього] виссане з молоком матері". Воно означає якусь застарілу й закоренілу звичку даної особи. Вираз цей ведеться від найбільшого римського оратора Ціцерона (106-43 р.) перед Н. Хр.

Функція слова "молоко", як одного із засобів мовної образности, також відома і в укр. народній стилістиці. Напр.: "Ще молоко на губах не обсохло". (Цебто, 'він ще молодий'). Також про молоко йдеться в такому укр. народньому афоризмі: "Покірне теля дві корови ссе". (Цебто, 'покірному добре живеться').

"**М о л о к о с о с**" — той, хто ще ссе молоко з грудей матері; це слово спеціяльно створене на те, щоб ним саркастично принижувати когонебудь з юнаків.

"Медом і молоком тече" [земля]. — Цей, часто в нас уживаний (у переносному значенні) вираз для характеризації будь-якої багатої країни походить з Біблії. У ній, між іншим, говориться про "Край обіцяний" (про Палестину), який "медом і молоком тече". (Див. у Біблії: 2 М. 3. 8; 3 М. 16. 14 і 20. 24; 4 М. 14. 8; 5 М. 26. 9 і інш.). Приклад у Біблії (Друга Книга Мойсея, Розділ 3, вірш 8) сказано: "І я зійшов, щоб визволити його (Ізраїл) з єгипетської руки, та щоб вивести його з цього краю (з Єгипту) до краю доброго й широкого (до Палестини), до краю, що медом і молоком тече".

Однак у старогебрейській мові образна характеризація багатого краю (характеризація шляхом ужиття стилістичної фіґури "медом і молоком тече") відноситься до кожного багатого краю, а не тільки до Палестини. Наприклад, коли Мойсей, вивівши жидівський народ з Єгипту, провадив його через пустиню, то жиди нарікали на нього, що він вивів їх з Єгипту — країни, що "медом і молоком тече". І так, у четвертій книзі Мойсея, розділ 16, вірш 13, написано: "Чи мало [того], що ти вивів нас (народ Ізраїля) з краю (з Єгипту), який тече молоком та медом, щоб повбивати нас у пустині".

Польський римо-католицький єпископ Київський Йосиф Верещинський (†1599 р.), який походив з українського роду, у своєму проєкті під назвою "Droga pewna do prędszego i oszczędniejszego osadzenia pustyń w krajach ruskich rycerstwem królewstwa polskiego", закликає польську шляхту до масового колонізування України. До цього приваблює він польську шляхту таким аргументом: "Україна — це те саме, що та обіцяна земля, яку Господь Бог обіцяв жидівському народові: вона тече "медом і молоком".

Мóлот — найбільшого розміру молоток; англ. sledge-hammer; нім. Vorschlaghammer (дослівне значення: 'ковальський молоток'); франц. le marteau à deux mains ('молоток на дві руки'); латинське "malleus". Слово це — загальнослов'янське: староболгар. "млатъ"; рос. "мóлот"; чеське "mlat"; польське "młot". Корінь той самий, що й у дієслові "молотити". (Див. **Молотити**).

Мóлот, що вживається в кузні, називається "ковальським молотом".

Градація здрібнілих форм слова "мóлот": "молотóк", "молотóчок".

Молотúти — вибивати зерно з колосків збіжжя, горох та біб з стручків т.ін. (Порівн. у пісні "Дві ворони, дві вороны горох молотили"). Слово це — загальнослов'янське. Старо-церк.-сло-

в'янське (і староболгарське) "млатити"; новоболгар. "мла́тя"; серб. "млатити"; рос. "молотить", чеське "mlatiti"; польське "młócić".

Серед дослідників немає сумніву, що пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Однак поза слов'янською мовною сферою тільки латиське "malťit" ('злегка побивати') є тим самим словом праіндоевропейського походження, в якому виразно наявний той самий пракорінь, що й у старослов'янському "mlatiti".

Корінь слова "молотити" той самий, що й у слові "молот". Якими були праіндоевропейська й праслов'янська форми цього слова — це таке питання, на яке досі маємо різні контроверсійні відповіді.

Слова, що походять від дієслова "молотити" (доконана форма дії молочення: "змолотити"); "молотьба́" ('моло́чення' чи 'молоті́ння', а також сезон, в якому молотять); "моло́тник" і "молоті́льник" ('той, хто молотить'); "молота́рка" (російське "молоти́лка") — машина, якою молотять; "змолочений" (змолочене збіжжя); "обмоло́тний" (обмолотне збіжжя — це збіжжя видатне зерном).

В укр. "книжній" мові XVI-XVII ст.ст. слово "моло́тити" зокрема вживалося в значенні "толочити" і "товкти". Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "Стлаченый, сто́вченый", — змоло́ченый".

В укр. мові слово "молотити" з давних-давен також уживається в переносному значенні: 'бити кого'. Напр. у "Слові про похід Ігоря" (1187) "Снопы молотятъ чепи" (ціпи) — це поетична фігура, яка означає бій русичів з половцями. А "чепы" (ціпи) — це тут, очевидно, списи. Та й тепер в укр. народній стилістиці слово "молотити", як стилістична фігура, означає: 'бити кого', особливо ж бити києм.

Молотити й гарма́нити — молотити ціпом, або молотаркою. "Гарманити" — котити (запряженими кіньми) великий циліндристої форми тяжкий блок по розстеленому на то́ці збіжжі, щоб таким чином ви́теребити зерно із колосків. У Словнику Б. Грінченка подана тільки форма "гарма́нити". Але в говорах захід. Волині збереглася й форма "гарманува́ти".

У деяких говорах Наддніпрянщини слово "гарман" (воно фіґурує в Словнику Грінченка) є синонімом слова "тік" (род. відм. "то́ку"), яке визначає ту частину подвір'я (або головного місця в стодолі, клуні), на якому молотять збіжжя. Гармува́ння походить з тих часів, коли в укр. селянства ще не було молотарок.

"Мóлотівський коктейл" — пляшки з підпаленою бензиною, якими совєтські вояки під час другої світової війни обкидали німецькі танки, й так підпалювали їх.

Таємний договір СССР ("порозуміння" СССР з Третім Райхом, з Німеччиною) був підписаний 23 серпня 1939 р. Підписали його — в імені СССР міністр закордонних справ Вячеслав Молотов (дійсне прізвище: Скрябін), а в імені Німеччини — міністр закордонних справ Йоахім фон Ріббентроп. Кажуть, що Й. фон Ріббентроп з цієї нагоди частував Молотова німецьким коктейлом. Коли Третій Райх несподівано напав (22 червня 1941 року) на СССР, і совєтські війська, не маючи спеціяльної протитанкової зброї, підпалювали німецькі танки запаленою бензиною в пляшках, які вони зблизька кидали на ворожі танки, то вони казали, що СССР тепер частує німців "коктейлом Молотова" — на згадку про те, що й фон Ріббентроп в серпні 1939 року частував Молотова німецьким коктейлом. Так постає крилатий вираз "молотівський коктейл".

Молóх — це те, що вимагає масових жертв у людях; напр., "молох війни". У деяких давніх народів семітської раси — хананейців, фінікійців (зокрема ж карфагенців — "картаґенців"), в амонітян і моавітян "Молохом" називали бога сонця, вогню й війни, якому приносили в жертву людей, а особливо дітей визначних осіб.

Старогебрейське слово "melech" ('цар') мало також і свою другу форму — "moloch". Отже в вищезгаданих давніх семітських народів головного бога називали "Молохом", тобто "царем" усього істнуючого.

У Біблії того кровожадного "бога" раз називають іменем "moloch", а раз — іменем (також старосемітським) "Baal". Одним і другим іменем називав його, напр., пророк Єремія. (Див. Книга Єремії, розділ XI, вірш 13: "Наставлено жертівників для Молоха"). Ст.-церк.-слов'ян. Ваалъ походить (почерез грецьку версію цього слова) із старосемітського "Baal".

У нас тепер прийнялася звичка вимовляти цю назву з наголосом на першому складі ("Мóлох") — так, як це вимовляють поляки. Але в старій укр. літературній мові його вимовляли з наголосом на останньому складі, і такий наголос його засвідчений у Лексиконі П. Беринди. (1627). До речі, П. Беринда згадує тільки одне із значень терміна "Moloch", а саме значення 'цар', чи взагалі 'володар'. Див. у його Лексиконі "Молóх — кролюючи́й ('той хто є королем') або радца, князь". Про мітологічну функцію цього терміна він не згадує.

Моло́чний шлях — Галактика (наша "зоряна система"); це смуга ніби сукупности дуже великого числа слабенько видних зірок.

Відповідники в інших мовах означення "Молочний шлях": англ. "Milky Way" 'Молочний шлях'; німец. "Milchstrasse" (те саме); франц. "la Voie lacteé" (те саме); рос. "Млечный путь"; пол. "Mleczna droga". Усі ці значення є кальками (перебитками, цебто дослівними перекладами) латинського "Via lactea" ('Молочний шлях'). Старогрецьке означення "Молочного шляху" було "Kyklos galaxias" — 'Молочний круг'.

Давні римляни це грецьке означення "Молочного шляху" перекладали дослівно "Circulus lacteus" ('Молочний круг'), або "Orbis lacteus" ('Молочний круг').

Назва "Галактика" ('Молочний шлях') утворена з грецького прикметника "galaktikos" ('молочний'), що походить від грец. іменника "gala" ('молоко').

Ті космічні простори, що є поза "нашою" зоряною системою, цебто поза Галактикою, астрономи означують латинським терміном "extragalacticae nebulae". (Лат. nebula, множ. nebulae, дослівно означає 'туман'. В астрономічному значенні — це газова й пилова туманність). Астрономи вважають, що там є багато інших галактик, а в цьому випадку вони пишуть слова "галактика" з малої букви, а нашу (видиму) зоряну систему вони означають назвою "Галактика", яку пишуть з великої букви.

* * *

В укр. народній астрономічній термінології "Молочний шлях" (Галактика) називається "Чумацьким шляхом".

Моль (арх.). — Див. у Лексиконі П. Беринди: "Плодъ молевъ". Теперішня укр. форма цього слова — "міль". Його наукова назва (латинська) "tinca". Є це гусениця, яка найбільше чинить шкоди таким чином, що "точить" одежу, а також книжки. Слово це загальнослов'ян.: старослов'ян. "моль"; болг. "молец"; серб. "мольац"; чеське "mol"; польське "mól". Корінь його праіндоевропейського походження. Порівн. староіндійське "malukas" (рід черв'яка). Щождо інших (позаслов'янських) мов праіндоевропейського походження, справа відтворення праіндоевропейського кореня слова "моль" на їх матеріялі — дуже ризиковна, бо його можна помилково утотожнити з пракоренем слова "малий" (в значенні 'дрібний'); пор. напр., старослов'ян. (і староукр.) "моль" ('дрібна риба'); сучасне українське "мільгá" (див. у Словнику Б. Грінченка).

* * *

У переносному значенні "книжковою міллю" згірдливо називають таку людину, яка постійно "сидить у книжках", і яка дивиться на всі явища життя виключно крізь призму того, що вона вичитала в книжках.

Моме́нт, мент — хвилинка, мить. Це слово почало проникати в Україну з заходу Европи в кінці XVII ст.; проникало воно сюди мабуть таки з польської мови; поляки ж слово "moment", очевидно, запозичили з німецького "Moment", що походить з латинського "momentum". За часів царя Петра I. (1682-1725) це слово появилося і в російській мові.

У словниках теперішньої укр. літерат. мови це слово фігурує в своїй повній формі: "момент", а його скорочена форма ("мент") уважається за укр. говіркове слово.

І так, напр., у "Правописному словнику" Г. Голоскевича (1929 р.) написано: "**мент**, літературне — **моме́нт**." Українська народня версія цього слова полягає в факті скорочення його форми на "мент". Українські народні скорочення слів — це звичайне в нас явище; "напр., "хай" (з "нехай"), "наче" (з "неначе"), "мов" (з "немов") і т. інш., а навіть "тре" і "тра" (з "треба").

Українські вчені й письменники з мотивів принципового характеру прийняли народню форму цього слова (форму "мент"); так писала його письменниця Ганна Барвінок (Олександра Кулішева з Білозерських, 1828-1911); так писав його вчений Михайло Драгоманів (1841-1895) і письменник Михайло Коцюбинський (1864-1913) та інш., так писав його й письменник та вчений Борис Грінченко, у Словнику якого (з 1909 р.) фігурує форма "мент", а не "момент".

Деякі з письменників-народників навіть задалеко заходили в своєму прийманні народньої вимови чужих слів. І так, напр., письменник-народник Іван Нечуй-Левицький (1838-1918) слово "магазин" писав так, як воно звучало в деяких говірках на Наддніпрянщині, а саме "гамазей".

"**Мон-**" — це корінь грецького слова "monos" ('один'), яким починається багато зложених слів: "монолог", "монографія", "монотеїзм", "монарх", "монополь", "монади", "монотонія", "монарх", "монастир" (тепер: "манастир"), "моноліт" і інш.

Мона́х — із старослов'ян. "монахъ", що походить з грецького "monachos" ('одинокий', 'самітний'). У християнсько-церковній функції гр. слово "monachos" означає мужчину, що "відійшов від світу" на подвиг пустельника — після звершення йому т. зв. "постригу".

Коли на шлях такого подвигу вступає жінка, то її називають монáхинею.

Ст.-церк.-слов. синоніми грецького слова "monachos": 1) "инокъ" (з праслов'янського *un — 'один'); жіноч. роду "инокиня"; 2) "чрънoризьць"; жіночого роду "чрънoризица" (звідси староукр. "черноризець", "черноризица"), тобто особа, що зобов'язана зодягатися в чорні шати. У теперішній укр. мові: "чернéць", "черни́ця". Похідні слова: "чернéцтво", "чернечий".

У Лексиконі П. Беринди (1627): "Инокъ — монахъ, чернець, єдинокъ албо уєдыненый пустинникъ, єдинець, єдинакъ". Там таки: "Иночество — єдиноцтво, чернецтво — отъ черна одѣанія имя пріатъ".

Другісна, пізніша форма грецького "monachos" це — "manachos" (що походить з Візантійської доби); звідси й другісна ст.-церк.-слов'янська форма слова "монах", а саме: "манахъ"; жіноч. роду "манахиня". В укр. народній вимові "манáшка". Ієромонах — із ст.-церк.слов'ян. "иєромонахъ", що походить з грецького "hieromonachos", це монах — священик, тобто священик у чернечому стані. Священики-ченці належать до "чорного духовенства", у протилежність до тих священиків, які не є монахами, отже належать до "білого духовенства", або інакше кажучи до "духовенства світського".

Грецький термін "hieromonachos" ('ієромонах') складається з двох слів: "hieros" ('священний'; звідси гр. "hiereus" — 'священник') і "monachos".

Монаші сани — 1) **Ігумен** (із ст.-церк.-слов'ян. "игуменъ", що походить з грецького "hegomenos") — настоятель манастиря; жін. р. "ігуменя" — настоятелька манастиря. 2) **Ахимандрит** (із ст.-церк.-слов'ян. "архиманъдритъ", що походить з грецького "archimandrites") — найвищий чернечий сан, між іншим, архимандритом мусить бути той, кого висвячують у сан єпископа. Цей грецький термін складається з двох частин: 1) "archi" (що означає вищий ступень; напр.: "архидіякон", "архиєрей") і 2) "mandrites", від слова "mandra" (ст.цер.-слов'ян. 'ограда' — огорожа, а в даному випадку специфічно "манастирська ограда").

Монéта — одна штука металевих грошей; в укр. мові засвоєне з польського "moneta", що походить з лат. "moneta". Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "Монúта, также золотый". Там таки: "Таляр — срѣбреный грош або срѣбная монéта". І далі: "Злыи грошѣ — фалшивая монéта". Там таки: "Оволь — монéта дробная". І ще: "нумій — монéта". Т. таки: "Монéта глиняная и скóрянаша" (шкуряна).

"**Мономáхова шапка**" — візантійського стилю шапка, про яку переказ говорить, що вона належала до регалій Великого Князя Київського Володимира Мономаха (1053-1125) — володаря імперської Руси-України; на слов'янському сході ця шапка стала символом царської влади. Тому що це була велика й важка шапка, то звідси й постало dictum: "Тяжка шапка Мономаха!" У переносному значенні це означає важкість обов'язків на будь-якому відповідальному становищі.

"Шапка Мономаха" зберігається в т. зв. "Оружейній Палаті" в Кремлі, в Москві.

Дехто з учених дослідників сумнівається чи то правда, що цю шапку подарував Володимирові Мономахові імператор Візантії Константин X (чи XI) Дука, і чи взагалі ця шапка походить від Володимира Мономаха.

Монопóль — надане о д н і й особі, чи о д н о м у підприємству виключне право в державі продавати якісь речі чи продукувати, переважно речі мирного вжитку. Слово це походить з грецького "monopolion", що складається з двох слів: "monos" ('один') і "polein" ('продавати').

З грецького "monopolion" постало латинське "monopolium".

Почерез німецьку мову це лат. слово проникло в польську мову, з польської в українську, а звідси — в російську (на переломі XVII-XVIII ст.ст.). Проникло воно в Україну в формі "monopolia", що є множиною лат. слова "monopolium", і в цій своїй множинній формі "монополия" (з "monopolia") воно досі зберігається в російській мові; одначе множинна форма ("monopolia") в рос. мові сприймається як нібито однинна форма жіночого роду: [вона] "монополия", з якої росіяни створили слов'янську множинну форму: "монополии".

В укр. мові на західньоукр. землях вимовляється воно в формі "монóполь" (під впливом польського "monopol", що є наслідуванням німецького "Monopol").

На Наддніпрянщині його вимовляють "монополія" (під впливом російського "монополия"), і така його форма введена в укр. літературну мову в Україні (в державних межах СССР).

Тому що західньоукр. землі в 1920-1939 рр. були в державних межах Польської Республіки, де продаж спиртових (алькогольних) напитків був державною монополією, українці створили там слово "монополька", яким називали ту горілку, що була продукована в спиртзаводах (по-польському: "góralnie"), щоб відрізнити її від самогонки.

* * *

Слово “монополь” у публіцистичній термінології також означає фактичне опанування продукції, чи продажу в даній ділянці індустрії й торгівлі, одним великим підприємством — без надання йому державою виключного права на це. Щоб запобігти цьому, в деяких державах, де існує приватна індустрія й торгівля, уряди видають спеціяльні закони, якими обмежують свободу даного великого підприємства викупляти інші підприємства того самого роду, щоб позбутися конкурентів.

Т.зв. “націоналізація” (удержавнення) індустрії й промислу в комуністичних державах — це ніщо інше, а тільки перетворення продукції й збуту товарів в державні монополії.

Мо́ня, моньо — в укр. дитячій мові це слово означає молоко.

МОПР — Международное Объединение Помощи Революционерам. На цю, спонсоровану совєтською владою організацію в СССР, яка підтримує революційно-комуністичні рухи в інших країнах, влада стягає гроші з усіх працюючих громадян СССР.

Мор, -ру (укр. архаїзм) — чума́. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Губителство — м о р ъ, моровоє повѣтрьє, затраченьє”.

С л о в о “м о р” — загальнослов’янське: старослов’янське “моръ”, болг. “морът”; серб. “мор”; рос. “мор”; чеське “mor”; польське “mór”. Пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Порів. староіндійське “māras” (‘смерть’); литов. “māras” (‘мор’, ‘чума’); латин. “mors” (‘смерть’); грецьке “marainein” (‘завмирати’).

Той пракорінь, що є в слові “мор”, ще в праслов’янській добі презентував себе в різних вокалізаційних формах. Про це свідчить родина слова “мор”: старослов. “моръ”; “смрътъ” (smrtь); болг. “смрът”; серб. “смрт”; чеське “smrt”; укр. “смерть”; рос. “смерть” (чит. “смєрть”); польське śmierć”.

У тій сім’ї слів, до якої в праслов’янській добі належало слово “мор”, тобто в групі слів *morъ, *moriti, *smrъtь (смрьть) і інш., наявні два варіянти одного й того самого кореня: 1) *mor- і 2) *mr- (*мрь-). Той другий праслов’ян. варіянт цього кореня (варіянт *mr-, тобто *мрь) на східньослов’ян. ґрунті (отже і в україн. мові) в пригожих для цього фонетичних умовинах змінився в mer- (мер-). І так, праслов’ян. smrъtь (смрьть) в укр. мові змінилося на “смерть”. Але в тих випадках, коли на укр. ґрунті не було таких пригожих фонетичних умовин, в яких цей варіянт (*mr-, тобто *мрь) згаданого кореня перемінився в mer-, він зберіг в укр. мові свою праслов’ян. форму *mrъ- (тобто *мрь-), напр., в укр. слові “мрець”.

У слов'янських мовах є такі слова, в яких корінь mor- проявляє себе в формі mar-; напр. болгар. "умарѣм"; рос. "маривать"; чеське zmariti; польськ. martwy; укр. "мари".

У словниках теперішньої україн. літературної мови слова "мáри" чомусь немає, але є воно в Словнику Б. Грінченка (1909 р.), в якому є таке російське пояснення значення цього укр. слова: "Мари, мар — носилки (для умерших). Несли труну на марах бояре. Кв.[ітка-Основяненко]. Щоб тебе на мáрах винесло! — Желаю тебѣ смерти (проклятіе). Ном.[ис]. См.[отри] "мара".

Старе укр. слово "мáри" збереглося живим у багатьох укр. говорах. Зокрема, живим воно збереглося на Волині.

* * *

У Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.) може тому немає слова "мор", що укр. селянство перестало вживати його. Одначе в теперішній укр. літерат. мові це слово далі зберігається. І так, напр., в "Українсько-англійському словнику" М. Л. Подвезька (2-ге видання, 1963) написано: "Мор — pestilence, plague, pest".

Ані в Словнику Б. Грінченка, ані в словниках теперішньої укр. літературної мови немає слова "помóрок", що походить від слова "мор" і являє собою синонім цього слова. До речі, слово "помóрок" збереглося серед селянства в деяких місцевостях Волині, напр., на Крем'янеччині, де живою залишилася лайлива фраза "Помóроку на нього десь нема!"

Серед укр. селянства також слово "повітря" є синонімом слова "поморок", і воно також збереглося в народній лайливій фразеології, напр., на Волині (Крем'янеччина); в ужитку є такі лайливі фрази: "Повітра на нього десь нема!"; "Щоб тебе повітра забрала!".

Україн. селянство в цьому випадку вважає слово "повітра" (замість укр. літературного "повітря") за іменника жіночого роду ("вона — повітра"), хоч слово "повітря", розуміється, є іменником середнього роду: [воно] "повітря".

Від слова "повітра" (в значенні: "мор", "поморок") укр. народ утворив такі пейоративи (тобто слова "гіршого" значення): "заповітритися", "заповітрений".

Укр. народнє слово "повітра", як синонім слів "мор" і "поморок", — це скорочена форма старого виразу "морóве повітря".

Слово "мор" найбільше збереглося в укр. говорах і в укр. літ. мові в дієслові "мори́ти": те останнє однак тепер уже вживається переважно в його другісному (пізнішому) значенні:

"томи́ти", "обезси́лювати". Див. у Словнику Б. Грінченка (1909): "*Морити, -рю, мориш — морить.* Бо[г] знає, коли будуть бити, а тим часом голодом морять. Ном[мис]".

Про те, що слово "морити" тепер потрохи затрачує своє перше (давнє) значення: "спричиняти смерть", свідчить, напр., ось така фраза: "Замори́ти голодом на смерть". Також у пісні "Ніч яка зо́ряна": "Вийди, коханая, працею змо́рена, хоч на хвилиночку в гай". Або у фразі: "Сон мене морить". Це означає 'Сон мене в'ялить'.

Морава́ни — стара назва одного із слов'янських племен на етнографічних землях чеського народу. На укр. ґрунті ця назва засвідчена в старих укр. пам'ятках. У "Слові про похід Ігоря" (1187 р.): "Ту нѣмци и венедици, ту греци и морава поют славу Святославлю".

В "Іпатському Літописі", цебто в волинському зводі (кодексі) літописів з кінця XIII чи може з початку XIV століття, зміст якого покищо знаємо тільки з того списка (з копії), що була зроблена коло 1425 р. в Іпатському манастирі в м. Костромі, в Росії, про морава́н є така інформація: "Словене, пришедше, сѣдша на рѣцѣ именемъ Моравъ, и прозвавшася Морава".

У ранньому періоді IX століття моравський князь Моімір розбудував свою територію в великодержаву, що стала в історії відомою під назвою "Великоморавська Імперія", яка охоплювала собою Моравію, Словакію (Словаччину), Богемію (головну частину чеської етнографічної території), сумежну частину територій Австрії, Сілезію й частину польських територій. У ранньому періоді X ст. цю імперію розгромили мадяри (угри). Германський імператор Оттон (Otto) I, 955 р., побідивши мадяр, включив Моравію й Богемію у склад очолюваної цим володарем "Святої Римської Імперії". Почавши з 1029 р. Моравія стала частиною Богемського Королівства, яке 1576 р. опинилося (разом з Моравією) під австрійською владою.

Головним містом Моравії є Брно. Населення Моравії (чехи) становлять головну частину чехів-католиків, які в Чехії становлять віроісповідну меншину в відношенні до числа чехів-гуситів (чеських протестантів).

В історії слов'янських народів Моравія головно замітна тим, що її володар Растіслав 862 р. запросив у Моравію визначного грецького богослова, філософа й місіонера - ченця Кирила (світське ім'я: Константин) та його брата Мефодія, проповідувати християнство в цій країні слов'янською мовою; бо ж, по-

перше, латинська мова тодішніх німецьких місіонерів (з центром у місті Зальбурзі — в Австрії) була чехам незрозумілою; по-друге ж, німецькі місіонери ширили германські впливи, що були загрозливими для самостійности Моравії. Вибираючись на місію серед слов'ян (у Моравію вони прибули 863 р.). Свв. Кирило й Мефодій створили азбуку для слов'ян.

Морг! — звуковий вираз наслідування моментального пóруху бровами. Звідси дієслово "моргати", яке в т. зв. "кінетичній мові" (цебто в "рухових" знаках даних частин тіла, що служать засобом порозуміння між людьми) означає знак, яким дана особа виражає своє бажання привабити когось до себе, або замір порозумітися з ким.

У Лексиконі П. Беринди (1627): "Ми́гаю, помиговую, мóргаю, мру́чаю".

В укр. фолькльорі слово "моргати" в основному означає "залицятися" до кого. Напр., у пісні "Стелися барвінку низенько": "Кив-морг на нього, вона любка його..." Або: "А я того хлопця люблю, що сіються вуса, — він до мене заморгáє, а я засміюся".

Сім'я слів: "морг", "моргати", "моргання", "моргнути", "заморгати", "поморгати", "моргун".

Хоч "моргання" — це мигання бровами, то одначе в нас традиційно прийнято говорити про "моргання очима". Так воно є і в російській мові: "моргать глазами" (чит. "морґать ґлазамі").

В Україні "Моргун" належить до досить популярних прізвищ. На Волині є також прізвище "Моргаєвський".

* * *

Корінь слова "морг" не є місцевим слов'янським витвором, а є він праіндоевропейською спадщиною. Про це евентуально може свідчити латинське "mirgu" — 'блискати' і 'миготіти' (про світла або тіні, що мигтять, тобто мерехтять). Одначе проти такого припущення може промовляти той факт, що пракорінь цього слова не засвідчений в західньоевропейських мовах; порівн. "моргати" в англ. мові: "to blink", "to wink", "to twinkle", а моргати очима: "to bat one's eyes"; франц. "clignoter", нім. "blinzen", "blinzeln". Такого старослов'янського слова, в якому був би засвідчений корінь слова "моргати", немає в старослов'янських пам'ятках.

Корінь слова "м о р г а т и" у слов'янських народів зберігся в 3-ох варіянтах, в залежності від того народу, в мові якого є це слово: укр. "моргати"; рос. "моргать" (чит. "морґать"); білоруське "миргаць"; польське "mrugać"; чеське "mrkati" ("očima

mrkati"). У болгар. і серб. мовах слова з цим коренем немає. "Моргати" по-болгарському "мигам" і "митурjа", а по-серб. "намигувати" і "жмирати" (порівн. укр. "жму́рити" — у фразі "жмурити очі", тобто 'приплющувати очі').

Морд — душогубство; убивство людини людиною. Це слово часте в укр. мові в Галичині — з польського "mord", що походить з німецького "Mord" ('убивство людини людиною').

Сім'я слів: "морд", "мордува́ти", "мордува́ння", "замордува́ти", "замордува́ння", "помордува́ти", "ви́мордувати". У польській мові є також слова "morderca" ('убивник', 'душогубець'), і "morderczy" ('смертоносний'); напр., "morderczy ogień" ('смертоносна стрілянина на фронті').

У Лексиконі П. Беринди (1627): "Добре мордýючій". Там таки: "Истомленый — змордованый". "Томленіє — мордованьє".

Мóрдко — жидівське чоловіче ім'я власне; із старогебрейського біблійного Mordechaj. (Див. Естер 2, 5). Це ім'я походить від імени вавилонського божка, що називався Marduk.

"Мóрдко" — це украї̈н. народня версія імени "Мордехай", яке в своїй старогебр. формі збереглося в жидів до нашого часу.

Мóре — великий простір землі, залитий водою, що сполучений з океаном. Корінь цього слова — праіндоевропейський. Порівн. латинське "mare" ('море'); готське "marei" (те саме); ірляндське "muir" (те саме); франц. "mer"; нім. "Meer". Слово це загальнослов'янське: старослов'ян. "морє"; болг. й серб. "море"; рос. "море" (чит. "морє"); чеське "moře"; польськ. "morze".

Сім'я слів: "мóре", "мóрський", "моря́к", "мóречко".

В укр. мові епітетом слова "море" є прикметник "синє"; цей епітет має за собою глибоку традицію; напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187): "На синѣмъ море". "Врани несошася къ синему морю". "На брезѣ синему морю".

В укр. фолкльорі, головно ж у народніх піснях, море завжди "синє".

Слово "море" належить також до стилістичних засобів у мовах різних народів. Напр., у Біблії сказано: "Чи оре хто худобою море?" (Книга пророка Амоса 6, 12). Порів. у Т. Шевченка: "І неситий не виоре на дні моря поля". (поема "Кавказ").

Фраза "За горами, за морями" в укр. фолкльорі означає дуже далекий незвіданий край; цією фразою починаються деякі укр. народні казки. Напр.: "За горами, за морями, в десятім царстві, в тридесятім государстві жив собі..." і т.д.

Слово "море" в переносному значенні виражає ідею дуже великого числа живих істот; напр., у виразі "море людей".

Вираз "житейське море" (із церковно-слов'янського) в переносному значенні виражає ідею "життя", що часто буває "схвильоване напастливими бурями".

Коли кого послали недалеко за якоюсь орудкою, а він занадто довго забарився, то про нього кажуть: "Пішов як до моря по воду". Переконання, що море є простором постійної негоди, виражене в українському вислові: "Не чекай з моря погоди". Про море, як загрозливу для життя людини стихію, сказано в ось такому укр. народньому зáсобі мовної образности: "Як Божа воля, то вернешся з моря". (Див. у Номиса).

У вислові "Матери́нська молитва з дна моря вирятує" виражена не тільки віра укр. народу в надприродню силу молитви матері, але й також переконання, що природніми засобами людині з дна моря врятуватися не можливо.

Мóрква — рід викопної харчової рослини; ботанічна її назва (латинська): "daucus carota". Слово це — загальнослов'янське: болгар. "морков" (і "хавуч" та "ауч"); рос. "моркóвь" (чит. "моркóвь"); серб."мрква" (і "жута репа"); чеське "mrkev"; польське "marchew".

Дослідники більшістю традиційно твердять, що праслов'янська форма цього слова була *mъrky, а старослов'ян. *mъpkva. Серед дослідників давніше переважав погляд, що праслов'ян. *mъrky було запозиченням із старогерманського, чи специфічно з готського "maurho", чи з інших старогерманських діялектів, напр., із старого верхньонімецького "mor(a)ha", чи із старого нижньонімецького "more". (Порівн. теперішнє нім. Möhre — 'морква'). До тих давніших дослідників, що висловили такий погляд, між інш. належав і А. Г. Преображенський. До теперішніх дослідників, які хоч і не заперечують схожости кореня праслов'ян. слова *mъrky з коренем старогерманських відповідників цього слова, але при цьому вони твердять, що умотивувати таке припущення, що праслов'ян. *mъrky походить із старогерманської мови, в дійсності не можливо, між ін., належить і німецький учений Макс Фасмер.

У Словнику Б. Грінченка (1909) димінутивними (здрібнілими) формами слова "морква" є мóрківка" (з околиці Уманя) і "морквиця" (зацитоване з одного з чисел журналу "Основа" з 1862 р.).

Ролю слова "морква" в укр. народній стилістиці Б. Грінченко в своєму Словнику (1909) ілюструє такими прикладами з

фолкльору: “Унадився, як свиня в моркву”. (Див. у Номиса). “Хатня морква — ссора (сварка домашняя) мужа съ женой”. (Див. у повісті “Маруся” Г. Квітки-Основяненка). “Моркву скромáдити (стругати моркву кому) — ссориться (о домашнихъ, преимущественно о жене съ мужемъ)”. *“Гадюча морква”* — рослина, ботанічна назва (латинська) якої — “plucedanum oreoselinum”.

Термін “гадюча морква” (з укр. ботанічного народнього лексикону) засвідчений у збірнику “Записки о южной Руси”. Том I (С.-Петербургъ, 1856).

Мóрок — сумерк, темрява; це укр. відповідник староцерковно-слов’янського “мракъ”. У Лексиконі П. Беринди (1627) сказано: “Мрак — морок. Мрáчный — мóрочний, темний.”

У Супрасльському кодексі старо-церковно-слов’ян. пам’яток (з XI століття) грецьке слово “gnophos” (що означає темряву) перекладене стцерковно-слов’ян. (староболгарським) словом “мракъ”. Староболгар. слово “мракъ” (порівн. новоболгар. “мракът”) часто заступається його новоболгарськими синонімами “тъмнина”, “тъмота”. Польське слово “mrok” (‘морок’) також означає темряву. Темряву означає й укр. “морок”. Ось приклад у Пантелеймона Куліша (див. його “Досвітки. — Думи й поеми” — з 1882 р.): “Густий морок скрізь по хатах, густіший в будинках...”

У праслов’ян. діялектах слово “морок”, як видно, презентувало себе в двох варіянтах *morkъ і *markъ. Перший з них у старослов’ян. добі змінявся шляхом метатези (переставки) на *mrok (так це слово звучить у польській і нижньолужицькій мовах), а другий змінився на *mrakъ (так є в болгарській, сербській і чеській мовах). На східньослов’янському мовному ґрунті (в укр., білорус. і рос. мовах) постала повноголосна форма цього слова: “мóрок”.

У словах “мóрок” (праслов’ян. *mork і *mark) та “меркнути” (праслов’ян. *mrъkn̨ati; старослов’ян. mrъkn̨ati”) наявний один і той самий пракорінь, форма якого презентує себе в трьох варіянтах.

Сім’я слів: “мóрок”, “мóрочний”, “мéркнути”, “смеркáти”, “сýмерк”. Походження слова “морок” (праслов’ян. *mork і *mark) безсумнівно праіндоевропейське. Порівн. литовське armar̃ko” (тобто “mar̃ko” з приставкою “ar”, що означає ‘потеміло’). Напр., у литов. фразі “manãkys armãko” — ‘Мені потеміло в очах’. Литов. “mèrkti”, “merkiu” — ‘заплющувати очі’.

Похідні слова: "морочити". Напр. "Морочити кому голову" — це 'затемнювати справу'. "Не мороч́и мені голови" означає 'Не затемнюй справи'; 'Не крути справою'; "замор́ока" — 'особа, що крутить голову' комусь, щоб затемнити дану справу; другісне значення слова "заморока" — це 'клопіт'.

Мо́рська ми́ля (і порівняння її з *сухопу́хопутньою ми́лею).* — Морська миля — це одиниця довжини для міряння віддалі на морі. Довжина морської милі — це міра довжини земного меридіяна, цебто 1,853 кілометра (це значить — 1 кілометр 853 метри).

Українці на континенті Півн. Америки призвичаєні розуміти слово "миля" в його значенні т. зв. "британської милі", довжина якої становить 5280 футів (стіп), цебто 1,609 кілометра.

Коли ж ідеться про т. зв. "старокраєве" значення слова "миля", цебто про ту міру сухопутньої довжини, яка називалася "милею" в Україні, то тут треба мати на увазі той факт, що слово "миля" в різних часах і на різних укр. землях визначало різну (не однакову) міру сухопутньої довжини. На жаль, з наших старих лексиконів небагато можна довідатися про розмір нашої давньої "старокраєвої" милі.

Ось приклади: У Лексиконі П. Беринди (1627) сказано: "Вірста — пятая часть милѣ полской. Це значить, що в Україні в XVI-XVII ст.ст. найбільшою довжиною була т. зв. "польська миля", що становила п'ять *верст;* ("верста" в укр. народній вимові — "верства").

Але довжина "польської милі" інакше (ніж у П. Беринди) вияснюється в лексиконі під назвою "Синонима славенороссская" (з половини XVII століття), в якому сказано: "В е р с т а — четвертая часть милѣ", отже автор його фактично поправляє П. Беринду, кажучи, що польська миля становила не 5 верст, а 4 версти.

З документів того часу знаємо, що "польська миля" (яка становила найбільшу міру довжини в Україні XVI-XVII ст.ст.,) рівнялася 7,467 кілометра, цебто 7 кілометрів 467 метрів.

За того часу, розуміється в нас не було такої міри довжини, що називається "кілометром". Замість неї в нас була міра довжини, назва якої була "верста". Укр. народня вимова її — "верства", довжина якої була, більшою за довжину кілометра, бо 1 верста (в перечисленні на кілометри) — це 1,0668 кілом.

Польську милю на Наддніпрянщині, почавши з XVIII ст., заступила російська миля, довжина якої була сім верст (а в кілометрах — 7 кілометрів 467 метрів).

У Галичині в державних межах Австрії довжина милі ("австрійської") була 7 кілометрів 586 метрів. На укр. Закарпатті до 1918 р. (цебто тоді в державних межах Угорщини) була "угорська миля", довжина якої становила 8 кілометрів 354 метри. (1 кілометр — це 1000 метрів).

Морфе́й — бог сну в грецькій мітології; по грецькому "Morpheios"; звідси термі́н "морфін", "морфій". Фраза "В обіймах Морфея" означає: 'у сні'.

Мо́рщити, фалдува́ти — стягати матерію, шкіру на обличчі і т.ін., внаслідок чого її поверхня стає фалдисто-рубцеватою. Також і поверхня води під подувом вітру морщиться. У Лексисі Зизанія (1596): "Посмража́ю — мо́рщу, — це не те саме, що "посмражати" (робити смердячим — із старослов'ян.) і "шпетити" (з поль. szpecić — робити поганим). Одначе також і в Лексиконі 1627 р. сказано: "Посмража́ю — мо́рщу".

"Морщити" — слово загальнослов'янське: болгар. "мръщя" ('морщу'); серб. "мрштити се" ('морщити чоло'); чеське smrštiti, польське marszczyć і marszczyć się. У старослов'ян. писаних пам'ятках це старослов'ян. слово засвідчене тільки в його перфективній формі (в формі, що виражає доконаність дії морщення): "съмръштити" (напр. у виразі "съмръштено чело"), а також дієприкметник "съмръсканъ".

Латинське слово marskla (спричинена розтовстінням фальда на шкірі людини; також — специфічно: 'подвійний підборідок' у розжирілої людини) — це покищо, здається, одинокий ясний доказ того факту, що пракорінь старослов'ян. *мъръштити походить з праіндоевропейського мовного ґрунту.

Слово "морщити" в укр. сім'ї слів: "змо́рщити" й "змо́рщитися", "помо́рщити" й "помо́рщитися"; "змо́рщений", "помо́рщений"; "мо́рщина" (і "морщи́на"); димінутив "мо́рщинка" (і "морщи́нка"); "змо́рщка" (морщина); "зморщкова́тий"; "морщо́к" (морщинка).

Від дієслова "морщити" також походить іменник "морщу́н", яке в деяких говорах вимовляється як "морше́нь", і означає пошиті з одного кавалка шкури шлапаки (рід взуття без холявок й без твердих підошев). "Морщити" — шити щось незугарно.

Слово "морща́к" ('морська свинка', чи "морське порося́") походить від слова "морський", а не від "морщитися".

"Зморщки на чолі" — це в укр. народньому фольклорі знак журби. (Порівн. в укр. народній пісні "Ой, знати, знати": "Ой, знати, знати, хто оженився: скорчився, зморщився, ще й зажурився").

Мо́сендз — одне з родових прізвищ в Україні (на Наддніпрянщині); це також родове прізвище українського письменника Леоніда Мосендза (1897-1948) родом з Могилева Подільського. Він — за фахом інженер-технолог. З Армією Укр. Народньої Республіки 1920 р. перейшов на державну територію Польщі, а звідси виемігрував у Чехо-Словаччину. З 1945 року був на еміграції в Австрії.

Він, як письменник, належить до групи т. зв. "вістниківців", бо вони друкували свої твори в львівському журналі — місячнику "Вістник" (1933-1939), який до 1933 р. виходив (почавши з 1898 р.) під назвою "Літературно-Науковий Вістник". Почавши з 1905 р., виходив у Києві і там 1914 р. царсько-російська влада заборонила дальше видавати його. Знову почав він виходити (в Києві) 1917 р., але незабаром (1920 р.) большевицька влада наказала припинити його видавання. Після перерви цей журнал почав виходити (1922 р.), але вже у Львові і тоді його редактором став д-р Дмитро Донцов, який 1933 року перейменував назву цього журналу з "Літератур.-Наук. Вістника" на "Вістник" ; д-р Д. Донцов був його редактором аж до кінця існування цього журналу, тобто до осені 1939 р. Д-р Д. Донцов уважається за "філософа українського націоналізму"; він друкував у редагованому ним журналі ті твори, що були написані в дусі укр. націоналістичного світогляду.

Тим останнім літературним твором Л. Мосендза, що ще вийшов друком (1948 р.) перед смертю його автора, була поема "Волинський рік".

"Мосендз" (прізвище, походження якого ще не було досліджуване) належить у нас до прізвищ дуже рідкісного типу. Утворене воно, звичайно, з польського мовного матеріялу.

Польське слово "mosiądz" проникло в укр. стару книжну мову в формі "мосюндз", про що свідчить Лексикон П. Беринди (1627), який так вияснює (і то неправильно) значення грецького слова "chalkolebanon". "Халколіван — мосюндз єсть родъ з бурштыну".

Натомість значення слова "мосяж" (з польського "mosiądz") у Словнику Б. Грінченка (1909) пояснене по-російському так: "Мосяж — желтая мѣдь" (чит. "жолтая медь"). Отже "mosiądz" чи, як не перекручено подано в П. Беринди, "мосюндз" — це є рід металю, а специфічно — жовта мідь, а не "родъ з бурштыну". Слова "мосендз" немає в жодній мові. Отже евентуально можна зробити таке припущення, що прізвище "Мосендз" є контамінацією (стягненням) польського іменника "mosiądz" і польського

прикметника “mosiężny”, в висліді чого міг постати новотвір “mosiędz”.

Відповіднаками польського “mosiądz” є словацьке “mosadz”, чеське “mosaz”, верхньолужицьке “mosaz”, нижньолужицьке “mósez”.

Замітним явищем тут є той факт, що це слово є тільки в західньослов'янських мовах, а в мовах південнослов'ян. і східньослов'ян. його немає, і в жодних писаних пам'ятках та в говорах воно там не засвідчене.

А. Брюкнер ще недавно твердив (у своєму “Słownik”-у з 1927 р.), що це слово проникло в мови слов'ян (очевидно, тільки в мови західніх слов'ян) ще в праслов'янській добі з німецького “messing” (‘жовта мідь’), і що сталося це тоді, коли теперішнє німецьке “Messing” звучало “massing”. (До речі, А. Брюкнер повинен би був це слово позначити зіркою (*massing”), бо ж воно в жодних пам'ятках і говорах не засвідчене, а Брюкнер сам відтворив його старогерманську форму.

М. Фасмер поступив тут обережніше за Брюкнера, бо він каже (у своєму “Rus. etym. Wörterbuch” з 1950-1958 рр.), що це слово в західніх слов'ян “уважається запозиченим із староверхньонімецького *massing (‘лату́нь’, ‘жовта мідь’). До речі, М. Фасмер не погоджується з таким твердженням, що це слово походить від терміна “Mossinoikoi” — грецької назви якогось короля, що за давніх часів був в північнозахідній частині Малої Азії. Але Фасмер при цьому не згадує про те, що вищезгадане слово дехто виводить з перської мови, про що згадує А. Брюкнер.

Той факт, що це польське запозичення (“mosiądz”) українська інтеліґенція ще навіть в першій половині XVII ст. вимовляла посвоєму (перекручено) “мосюндз”, про що свідчить Лексикон П. Беринди (1627 р.), вказує на те, що форму цього польського слова зукраїнізовано на “мосяж” досить пізно. А сталося це, мабуть, за почином укр. інтелігенції в Галичині, бо Б. Грінченко, подаючи в своєму Словнику (1909) слово “мосяж”, інформує, що він узяв його із Словника Желехівського — укр. ученого з Галичини. (Див. “Малоруско-німецький словарь. Уложили Е. Желехівський и С. Недільський,. (2 томи. Львів, 1886).

Визначний російський філолог Алексій Соболєвський, мабуть, мав на увазі наявне в укр. мові слово “мосяж”, коли він думав, що воно в минулому було у всіх східньослов'ян. мовах (в укр., білорус. і рос.), і він “відтворив” нібито його стару східньослов'янську форму *мосяг, і з неї виводить прізвище “Мо-

сягинъ" — у журн. (в Варшаві) "Русскій Филологическій Вѣстникъ". Стор. 66.351). Поль. слово "mosiądz" у його найновішій укр. вимові ("мосяж") вже утвердилося в укр. літературній мові. (Див. у "Правописному словнику" Г. Голоскевича: "мосяж", "мосяжевий").

Моска́ль — в укр. народній термінології означає виходця з Московщини, і є синонімом слова "росіянин". Справа походження назви "Москва", з якої утворене слово "москаль", є в науці предметом контроверсій. Одні з дослідників твердять, що воно є походження слов'янського і її пракореня треба шукати в праіндоевр. ґрунті (у зв'язку з цим вони вказують на такі аргументи: чеське moskva — це 'сировий хліб', (у стані зерна); словацьке môzda означає баюри; назва одної з рік у Польщі — Mozdawa; литовське mazdati — 'мити', 'полоскати' і т.ін. Інші дослідники вважають, що назва "Москва" походить з котроїсь із мов тих азійських, а специфічно угро-фінських племен, на землях яких (специфічно ж на землях угро-фін. племені Меря) постало місто Москва, яке вперше в історії згадується (в літописі) 1147 р. але не в теперішній її формі ("Москва"), а в формі "Московь"; в такій самій формі ("Московь") згадується й назва ріки Москви (в пам'ятках з XIV ст.). Між цими гіпотезами зокрема популярним стало таке твердження, що назва "Москва" постала з двох фінських слів: musta — брудний (болотом) і va — 'вода'.

Слово "москаль" є тільки в двох мовах: в українській і в польський (moskal). До часів царя Петра I (1689-1725), коли Московщина, чи Царство Московське, ще не була перейменована на "Государство Россійское", отже населення Московії (в укр. версії: "Моско́вщини") ще не звалося "російським народом", чи "росіянами". Тому то в Україні тоді населення Царства Московського офіційно називали "москвитянами". Ось один з історичних документальних прикладів. Протопоп (протоєрей) Чигиринський Федір Гурський, виступаючи на Козацькій Раді в Чигирині проти плянів деяких дорадників гетьмана Богдана Хмельницького піддати Україну під протекторат царя Московського Алексія Михайловича Романова, сказав промову, в якій він ось так зневажливо висловився про ті дари, які цей цар прислав цьому гетьманові: "Дары московскіє покрыты рогожами, то і народъ [український], соєдинившійся съ москвитянами, одѣется въ рогожки и подъ рогожки" ("Архивъ Юго-Западной Росіи". Часть II, Том IV. Кієвъ, 1872. Див. на стор. 39-40передмови). Отже в нас не слово "москаль", а тільки слово "москвитя-

нин" було нашим "книжним" (літературним) терміном для означення людини з Царства Московського.

Слово "москаль" у нас сприймається як укр. народня версія старого укр. літератур. терміна "москвитянинъ". Коли постала ця його народня версія ("москаль") — не знаємо. На думку укр. ученого й письменника Пантелеймона Куліша (1819-1897) традиція слова "москаль" в Україні в ранньому періоді першої половини XVII століття була вже настільки закорінена, що це слово за того часу вже ввійшло в лексикон нашого фольклору , і навіть уживалося в переносному значенні. І так, в українській стилістиці, напр., у фразеологічній фігурі "підвезти москаля" — це підманути кого, "підвести". Один з персонажів Кулішевої повісти "Чорна Рада" (про відому в історії України т.зв. "Чорну Раду" козаків, що відбулася в Ніжені 1663 р.) остерігає козаків перед агітатором такими словами: "Не слухайте, батьки, сього ледачого; підвезе він вам москаля!" А цей агітатор відповідає на це: "Не москаля я вам підвіз, а роблю все по правді".

Коли Наддніпрянщина, чи, точніше кажучи центральні землі (за винятком Галичини, яку від Польщі 1772 р. забрала Австрія) попали під окупацію Російської Імперії, то українське селянство на цих землях надало слову "москаль" додаткову функцію, а саме функцію означати російського солдата, а далі — вояка взагалі, без уваги на його національність. У такому значенні слово "москаль" ужите в фразі "віддадуть у москалі" ('віддадуть до війська') у вірші Т. Шевченка "Мені тринадцятий минало". Натомість у поемі Т. Шевченка "Катерина" слово "москаль" означає не вояка, а росіянина. Цей твір Шевченка починається остереженням на адресу українських дівчат:

"Кохайтеся, дівчатонька,
Та не з москалями,
Бо москалі, чужі люди,
Роблять лихо з вами.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине..."

У совєтському виданні "Кобзаря" з 1952 р. є в "примітках" таке пояснення: "Москалі — царські солдати. В даному разі Шевченко мав на увазі офіцерів". Цю примітку її автори, як видно, уклали так, щоб не наразитися на гнів росіян. Але в світлі того факту, що в царсько-російській армії були солдати, включно з офіцерами, не тільки росіяни, але й мужчини різних інших національ-

ностей, повинно бути ясно, що Т. Шевчено "москалями" назвав тільки росіян, про що свідчить його остереження, що москаль "піде в свою Московщину, а дівчина гине". Якщо б тут ішлося про царських солдатів, а особливо офіцерів, узагалі, без огляду на їхню національність, то Шевченко не міг би був писати що москаль "піде в свою Московщину".

Згідно з нормами укр. словотворення, загальні іменники для означення мужчини, що належить до даної місцевости, утворюється з назви тієї місцевости за допомогою суфіксів (наростків) трьох родів: -а н и н, або -я н и н, і -ц ь (у залежності від назви місцевости, з якої даний іменник утворений). П р и к л а д и: 1) "Курськ" — "курянин" (див. множ. форма "куряни" в "Слові о полку Ігоря" — 1187); "Галич" — "галичанин"; "Москва" — "москвин", "москвитянин"; "Київ" — "киянин" (стара побічна форма "києвлянин"); "Львів" — "львовянин"; "Волинь" — "волинянин" ("волиняк" — це польська форма); "Росія" — "росіянин". 2) "Україна" — "українець", "Чернігів" — "чернігівець"; "Володимир" — "володимирець", "Полтава" — "полтавець".

Під оглядом форми свого утворення слово "москаль" — "Моск(ва)ль" — це унікат в українському словотворенні. М. Фасмер може саме тому твердить (у своєму Russisch. etymologisches Wörterbuch", Гайдельберґ, 1950-1958), що слово "москаль" в укр. мові — це польське слово: "moskal". У зв'язку з цим треба сказати, що словотвірна форма слова "moskal" також і в польській мові є унікатом серед тих іменників, які походять з топонімів (з назв місцевостей). Для означення особи приналежної до даної місцевості в поль. мові творяться іменники з назв тих місцевостей за допомогою суфіксів: -anin, -janin і -an, -jak. Приклади: Gdańsk — gdańszczanin; Rzym — rzymianin; Lwów — lwowianin; Poznań — poznanianin; Wolyń — wołyniak; Kraków —krakowjak.

Отже унікальним винятком тут є Moskwa — mosk(wa) + al. Підстави для твердження, що термін "moskal" є словом польського походження, евентуально можуть показуватися сумнівними в світлі того факту, що в польській мові це слово залишилося в стані закостеніння, і виявилося абсолютно не продуктивним: з нього не постало жодне похідне слово. Натомість в укр. мові воно дуже продуктивне, про що свідчать такі похідні слова (див. у Словнику Б. Грінченка — 1909 р.): "москаленя́" ('дитина москаля'); "москалик" (димінутив іменника "москаль"); "моска́личися" ('московщитися', 'російщитися'), "моска́личок" (димінутив димінутива "москалик"); "москалів" (чий?) — 'приналежний до

“москаля”; “москальня” (колективна форма множини “москалі”); “москальчá” (димінутив іменника “москаль”); “москальчук” і “москальчун” (юнаки — москалі); “москальство” (‘російщення’, ‘змосковлення’); “москалюга” (згрубіла форма іменника “москаль”); “москаленко” (син москаля); “москаль” — рід часнику (на Полтавщині); “москаль” — рід інсекта (лат. назва pyrrhocoris apterus).

“Москаль” в українській народній стилістиці: “підвезти москаля” (“підманути,, “перехитрити”).

Синонімом іменника “москаль” є укр. — народнє слово “московець”, (Див. Панько Омелькович Куліш: “Дзвін. — Старо-руські думи й співи” 1893 р.). Цей іменник, розуміється, утворений з прикметника “московський”. З іменника “москаль” утворено прикметника “москáльський”, а з нього — іменник “москáльство”; це відносно недавні новотвори, і тому їх немає в Словнику Б. Грінченка і взагалі немає їх у старих укр. словниках. Але обидва ці новотвори є в “Правопис. словнику” Г. Голоскевича (1929).

У зв’язку з тим, що Т. Шевченко в своїх творах уживав укр. народню назву “Московщина” замість назви “Росія” (Див. у поемі Т. Шевченка “Катерина”: москаль “піде в свою Московщину, а дівчина (українка) гине”), треба сказати що форму “на Москві” (замість “у Московщині”) за наших часів популяризував, почавши з 1918 р., проф. Іван Огієнко (пізніше Митроп. Іларіон). Очевидно, що ця форма (“на Москві”) дуже стара: “на Москвѣ”. (Див. М. Фасмер: Russich. etymol. Wörterbuch). У рос. мові від назви “Москва” був удавнину утворений іменник “москвичъ”, що колись уживався як синонім іменника “росіянин” — тоді, коли населення Московії (Великого Князівства Московського, а потім Царства Московського), ще не називалося “росіянами”. Російський історик Николай Карамзин (чит. “Карамзін”), 1766-1826, описуючи історію Московії до 1611 р. (див. його 12-томову працю “Исторія Государства Россійскаго”) росіян називав “москвичами”.

Москóвія. — Північносхідні слов’яни за старих часів іноді також звали себе “Руссю”, але це була для них чужа, не істотна, з півдня занесена назва. Там згодом постала назва “Московія” й означення “народ московський”. Місто Москва вперше згадується в Літописі під 1147 р. І з того часу Москва все розростається, стала сильним князівським уділом, а пізніше — Великим Князівством. І власне коли розрослася Москва, то вона накинула свою назву всій півночі, всім тим уділам, які попідби-

вала під свою владу. І вже в XVI-XVII-XVIII ст.ст. чужинці (посли, подорожні, купці й ін.) завжди звуть цю державу "Московія", а її мешканців — "московіти", але Подніпров'я вони звуть "Руссю" або "Україною". У південних слов'ян ще з давнього часу закорінилися слова "Москва", "москавець" (у турків — "москов"). Про це писав визначний російський історик літератури і дослідник фолкльору Олександр Пипін (1833-1904) у 3-му томі своєї 4-томної праці "Исторія русской этнографії", I-IV. (1890-1899).

І тільки з часів царя Петра І помалу змінюється стара назва "Московія" на стару українську назву "Россія", в чому допомагало Петрові І його українське окруження. З XVIII ст. (з часів цариці Катерини II) слова "Россія", "русскій", "россійскій", "россіянинъ" уже сильно закріпилися й стали вседержавними.

Термін "Россія" треба вважати за стару українську назву на тій підставі, що греки, які назву "Русь" по-своєму спочатку (ще в IX ст.) вимовляли "Ros", а пізніше — "Rosia", мали на увазі Київську Русь, цебто Україну (а не Велике Князівство Московське, яке згодом стало Царством Московським" — унаслідок того, що Великий Князь Московський Іван IV "Ґрозний", 1533-1584, формально проголосив себе "царем", і був Митрополитом Московським "вінчаний", цебто коронований, чи "помазаний" на царство — 1547 р.).

Тому що Київська Митрополія (Українська Церква) була в юрисдикції Константинопільського Патріярха, українські вищі церковні сфери похопили собі грецьку вимову назви "Русь", цебто вимову "Rosia", але вони називали нею тільки Київську Русь (а не Велике Князівство Московське чи, пізніше — Царство Московське).

Назву "Мала Росія" створив Константинопільський Патріярхат, а створив він її виключно для означення Галицько-Волинського Князівства, яке цей Патріярхат означив грецькою назвою "Mikra Rosia" (цебто, по-нашому, "Мала Русь") через контраст "Makra Rosia" (до "Великої Русі", якою була Київська Русь як цілість).

Коли Патріярх Константинопільський Афанасій І (Патріярхом перший раз був у 1289-1293 рр., а другий раз у 1303-1311 рр.), ідучи на зустріч проханню володаря Галицько-Волинського Князівства Юрія І (1301-1308) 1303 р. відділив єпархії цього князівства від Київської Митрополії й утворив з них незалежну від Києва "Галицьку Митрополію" (Митрополити-Предстоятелі якої мали свій престіл у місті Галичі), то в грецькому акті утво-

рення Галицької Митрополії ця держава, Галицько-Волинське Князівство, фігурувала під назвою: "Mikra Rosia" ("Мала Росія", по-нашому: "Мала Русь").

Про те, що Константинопільська Патріярхія в тому акті, яким вона 1303 р. утворила "Галицьку Митрополію", означила Галицько-Волинське Князівство грецькою назвою "Mikra Rosia", знаємо з візантійських документів, які до справи утворення Галицької Митрополії відносяться, і які перший досліджував німецький візантолог Г. Ґельцер. (Див. H. Gelzer, Beitrage zur Russischen Kirchen, — Geschichte aus griechischen quellen. Zeitschrift für Kirchengeschichte, Gotha, 1892. Див. том III).

Похопивши грецьку вимову назви "Русь" (вимову в формі "Rosia"), Митрополити Київські (Предстоятелі Української Церкви) в своєму титулі назву "Русь" почали писати на грецький лад — "Росія", і то ще й з подвоєним **с**. І так, напр., Митрополит Петро Могила на "Учительній Євангелії" 1637 р. підписався так: "Петръ Могила, Милостію Божією Архіепископъ, Митрополитъ Кієвскій, Галицкій и всея Россіи, Екзархъ Св. Апостольскаго Трону, Архімандритъ Печерскій". (Див. Х. Титов, Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні. Київ, 1924, стор. 335-340).

З іменника "Росія" (чи, як це в нас писали", "Россія") утворили прикметника "російський", -а, -е", і Церкву Руську (Київську Митрополію) почали називати "Церковю Російскою". Див. у передмові Памви Беринди до його "Лексікона" з 1677 р.).

Ясно, що грецьку версію назви "Русь", тобто версію "Rosia", а також утвореного в Україні прикметника "російскій, -ая, -оє", занесли з Києва в Московію українські вчені — духовні. І не може бути сумніву, що цар Петро І (який царем став 1682 р., а "Імператором" почав титулувати себе 1721 р.) Царство Московське перейменував на "Государство Россійскоє" під впливом своїх українських дорадників, а, мабуть, таки головно під впливом свого найближчого церковного, політичного й культурного дорадника — єпископа й визначного ерудита Феофана Прокоповича (1681-1736) родом з Києва й вихованця Могилянської Колегії.

"Московський вітер" — так укр. народ на Наддніпрянщині прозивав "вітер з півночі". Див. у повісті "Люборацькі" Анатоля Свидницького: "А тут і приморозок бере, і московський вітер повіва..."

Моти́ка — в Лексиконі 1627: "Меке́лла-моти́ка". Бериндин переклад грецького "makella" не точний, бо це грецьке слово

означає не мотику, а шуфлю (по-англ. shovel). В укр.-англ. словнику М. Л. Подвезька (з 1963 р.) слово “мотика” вважається “застарілим”; не застарілим він уважає слово “заступ”, що є синонімом слова “мотика”. (по-англ. spade).

На якій підставі слово “мотика” повинно вважатися “застарілим”, і хто його зробив “застарілим”, — це таке питання, яке відноситься й до багатьох інших укр. слів, що в виданих в СССР укр. словниках чомусь арбітрально проголошені “застарілими”.

У деяких місцевостях України це знаряддя для ручного копання землі називають “моти́кою”, а в інших місцевостях — “заступом”. Див. у М. Номиса (“Українські приказки, прислівъя й таке инше. Збірники О. В. Марковича. Спорудив М. Номис. Спб. 1864”): “Лихого справить заступ та лопата” (цебто могила). І там таки: “Візьми заступ та викопай отут ямку”, І ще: “А ні лопата, а ні мотика їх не розлучить” (цебто, навіть могила не розлучить їх). І далі: “Сокира гостра, мотика їй сестра”.

В Україні є такі місцевості (напр. на Крем’янеччині, на Волині), де селяни не знають ні слова “моти́ка” ні слова “за́ступ”, а це знаряддя називають словом “горо́дник”.

“Мотика” — слово загальнослов’янське. Старослов’ян. — “мотыка”; болгар. “моти́ка”; серб. “моти́ка”; рос. “мотыка” (і “за́ступ”); чеське, словацьке, верхньолужицьке “motyka”; у нижньолужицькій мові поруч правильної форми цього слова (“motyka”) є місцева діялектична його видозміна: “motyja”. Подібно й у російській мові поруч його правильної форми (“мотыка”) існує її місцева діялектична видозміна: “мотыча”.

Дослідники створили низку різних гіпотез у справі походження пракореня старослов’ян. слова “мотыка”, а це значить, що переконливо умотивованої відповіді на це питання ще немає.

Мото́рний — меткий. Див. в “Енеїді” Івана Котляревського: “Еней був парубок мото́рний і хлопець хоч куди козак”. Також у пісні: “Подивися дівчино, який я моторний”.

В М. Номиса (“Укр. приказки, прислівъя и таке инше” — з 1864 р.): “Хоч чорна, да моторна, а біла [дівчина] дуже ніжна”. У словнику Б. Грінченка: “Моторний, -а, -е” — прово́рный, бо́йкій, живо́й, ло́вкій”. І тут таки — сім’я слів: “мото́рний”, “мото́рність”, “мото́рити” (діяти, чинити, робити), “мотори́вати” (те саме); “мото́рно” (жваво); “мото́рненько”, “мото́риха” (“вертка жінка”), “мотору́н” і “моторя́к” (меткий мужчина).

Слово це наявне і в деяких інших слов’ян. мовах: рос. “моторный” (меткий, бистрий); чеське motorny (те саме); але в

болгар. мові слово "моторны" є синонімом слова "тежък" (тяжкий), а болгар. іменник "мотор" означає шнура, натомість латинське слово "motor" означає двигуна, і з нього постав англійський прикметник "motory" (спричиняючий рух).

Якщо прикметник "моторний" не утворений з лат. іменника "motor", то походження його пракореня треба вважати неясним.

Німецьке слово "Motor" походить з лат. "motor". Польська мова запозичила собі слово "motor" з німецької мови. Але прикметника "моторний" (у польській версії мало б бути "motorny") в польській мові немає.

Формально подібний до лат. "motor" (двигун; те, чим порушується якийсь об'єкт) є литовське слово "matarus" (веретено), що має спільний корінь з литов. дієсловом "matarúomi" (мотати); одначе евентуальне твердження, що, напр., прикметник "motorny" в чеській мові походить з цього праіндоевроп. джерела, звичайно, було б безпідставним.

Мотрóна — жіноче ім'я; в укр. народній формі — "Мотря"; із старо-церк.-слов'ян. "Матрона", що походить з лат. "matrona". У Лексиконі 1627 значення цього ймення вияснене так: "Матрóна — учтивая невѣста, пáни, господи́ня или первая мати".

Лат. іменник "matrona" (що має спільний корінь з лат. словом "māter" — 'мати') в давньому Римі визначав замужню, вільну з роду (не рабиню) жінку вищої суспільної кляси, що вважалася втіленням ідеалу всіх високих жіночих чеснот. Про це між іншим свідчить той факт, що славний латинський поет Гарацій (Quintus Horatius Flaccus, нар. коло 65-68 р. перед Нар. Хр.) навіть богиню Юнону (лат. назва Juno — у давніх римлян головна богиня, ролю якої пов'язували з усіма аспектами життя жінок, а головно з материнством) називав "м а т р о н о ю".

У давніх латинських писаних пам'ятках дуже рідкісними є факти вважання слова "matrona" за синонім кожної без винятку замужньої жінки. Слово "matrona" за синонім жінки-дружини, напр., уважав славний римський промовець і державний муж Ціцерон (Marcus Tullius Cicero. 106-43 р. перед Нар. Хр.).

Мóтуз — У Л е к с и к о н і 1627: "Уже, пóвороз, стры́чок, шнур, мóтуз". Слово загальнослов'янське: болгар. "мотуз"; сербське й хорватське "мáтузина"; рос. "моту́з" (але частіше "верéвка" — чит. "вєрйовка"); словінське "motwóz"; чеське "motovouz"; словацьке "motúz", польське "motowąz" і "motowiąz" (але частіше powróz). Слово це зложене з двох старослов'янських компонентів: "motati" ('обмотувати') + "ązlъ" (староукр. "узелъ" — 'вузлик',

'пакуночок'). Староукр. "ужъ", у́же" (із старослов. "ǫžъ" — 'мотузо́к', 'шнур') довго зберігалося в укр. "книжній" мові. Напр., у вірші гетьмана Івана Мазепи "Всі спокою щиро прагнуть, та не в один уж (шнур) всі тягнуть". Староукр. "уже", "ужъ" досі збереглося в укр. говорах у формі "вужи́сько". (Крем'янеччина, Волинь).

Слово "по́вороз" (і "поворо́зка") означає мо́туза (шнурка); наявне в укр. говорах Галичини, і тому Б. Грінченко в своєму словнику цитує його з праці проф. Володимира Шухевича "Гуцульщина" (в 2-ох частинах) виданої у Львові 1899 р. (До речі прізвище "Поворо́зник" є тільки в Галичині).

Слово "шнур" ('мо́туз') у нас запозичене з польської мови; а польське "sznur" походить з німецького "Schnur".

Староукр. "вервь" — 'мо́туз' (із старослов'ян. "връвь") збереглося в укр. мові в Галичині в димінутивній формі "верви́ця" ('шнурочо́к'), але тепер воно вже стало синонімом слова "чотки" і (з польського) "пацьорки" (від "pacierz" — 'молитва').

Прикметник "верев'яний" ('мотузяний'), що фігурує в Словнику Б. Грінченка, походить із староукр. іменника "вервь", а може й від його димінутива "веревка".

Слово "мо́туз" у сім'ї слів: "мотузо́к", "мотузо́чок", діялект. "моту́зка"; "мотузя́ка"; "моту́ззя"; "мотузя́ний"; "моту́зник" (той, хто займається суканням мотузків).

Слова "мо́туз" і "мотузя́ний" в укр. фольклорі: (загадка): "Залізна кобила, мутузяний хвіст". (Це голка з ниткою). "Всі по нитці, — голому мо́туз на шию". (Це травестія приказки: "Всі по нитці, — голому сорочка").

Мочи́ти — слово загальнослов'янське: старослов'ян."мочити"; серб. "мочити"; рос. "мочить"; чеське "močiti"; поль. "moczyć"; болг. "моча" ('мочусь'). Пракоренем цього слова була звукосполука *м о к- (а не *м о ч-); пракорінний звук **к** у цьому слові почав перемінюватися в **ч** (č) уже пізніше, може в пізньому періоді праслов'ян. доби. Почав він (звук **к**) перемінюватися в **ч** унаслідок свого пом'ягшення (т. зв. паляталізація) в пригожих для цього позиціях, а зокрема й перед звуком **і**; і так, напр., звук **к** в пракорені *м о к-, опинившись перед звуком **і** (*mok-iti), внаслідок свого зм'ягшення змінився в **ч** (č): močiti.

Коли ж звук **к** в пракорені *м о к — був у такій позиції, яка не сприяла його пом'ягшенню, то він не перемінювався в **ч** (č), і таким чином цей пракорінь зберігав (і досі зберігає) свою форму оригінальною, незміненою: м о к-; цей незмінений пракорінь

зберігається, напр., в укр. словах "мокнути" (із старослов'ян. móknąti).

У праіндоевропейській мовній добі пракорінь *м о к -, мабуть, був одним з двох праіндоєвроп. варіянтів: *m o k -, бо в мовах неслов'янських індоевропейської сім'ї на місці праслов'янського *м о к - виступає пракорінь *м а к -; напр., у литов. слові "makonė" — 'баюра'; в латинському "makna" — 'болото', 'мочар', 'грузьке місце'; в литов. "makéti" — 'ступати в болото'; у латин. "macere" — 'зануряти в воду', 'мочити'.

Чому М. Фасмер сумнівається, чи латинське дієслово "macare" основане на тому самому пракорені індоевроп. походження, на якому базуються литов. "makone", латинське "makna" і т. ін. та старослов'ян. "maknąti", він (Фасмер) цього не вияснив у своєму "Rusisch. etym. Wörterbuch".

Фреквентивною (частотною) формою дієслова "мочити" є форма "мачати". Сім'я слів: "мочи́ти", "помочити", "змочити", "намочити", "змочитися", "ви́мочити", "вимо́чка" (для висушування того, що свіжо написане чорнилом); "мо́чар", "моч" (урина), "обмочити", "намо́чений", "ви́мочений", "помо́чений", "змо́чений" і т.ін.

Ідея змочення чогось чи когось виражається шляхом приставлення прийменника "об" до дієслова "мочити"; звідси форма "обмочити" (змочити з усіх боків). Цей праслов'янський приросток ще в старослов'янській мовній добі свою повну форму ("об") почав скорочувати на "о", коли те дієслово, до якого він був приложений, починалося приголосним звуком. Тому що дієслово "мочити" починається приголосним звуком (**м**), то прийменник "об" приставляли до цього дієслова в скороченій формі ("о"): "омочити" (а не "обмочити").

Форма "омочити" (що є закономірною під фонетичним оглядом) засвідчена в старих укр. пам'ятках. І так напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187) сказано: "Омочю бебрянъ (бобровий) рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ".

Слово "омочити" фігурує в Словнику Б. Грінченка, але в нормативних словниках укр. літерат. мови нашого часу його вже немає; розуміється, що його вважають за "архаїзм", цебто за "застаріле" слово, а його місце заступають словом "обмочити" (яке також фігурує в Словнику Б. Грінченка).

Хоч у таких дієсловах, як "обізнатися", "об'являти", "оборатися" і т. п., приставлений прийменник закономірно зберіг свою повну форму ("об"), бо ж ті дієслова, до яких він приставлений, починаються голосними звуками (**і**, **я**, **о**), то однак на цій основі

(шляхом механічної аналогії) у нас почали приставляти повну форму ("об") цього прийменника також і до всіх тих дієслів, які починаються приголосним звуком; напр., "обмочити", "обговорити", "обмастити" і т.д.

Стара українська форма дієслова "огородити" була фонетично закономірною, бо приставлений займенник "об" тут скорочений ("о") на тій підставі, що дієслово "городити" починається приголосним звуком (г). Тому то й закономірною є форма іменника "огорожа". Тепер одначе форму цього дієслова ("огородити") змінили на "обгородити", а при цьому маємо літературне слово "огорожа" (а не "обгорожа"). Цей приклад ілюструє собою справу логіки словотворення.

Слово "мочити" є компонентом зложеного слова "мочиморда", яке є пейоративним синонімом слова "пияк".

Слово "замочити" в своєму переносному сенсі означає 'запити' [чаркою] початок, або завершення якогось діла.

Мóшка — це одне з таких слів в укр. мові, на точці значення якого у нас є хаос понять. М. Номис (див. його "Укр. приказки, прислівъя и таке инше", 1864 р.) записав з уст народу таку ілюстрацію для засвідчення того факту, що в укр. мові є слово "мошка": "Мóшки, комарі, мухи завелись з попелу". Це свідчить, що в понятті укр. селянства мóшка — це не те саме, що комар; і не те саме, що муха. Натомість М. Л. Подвезько в своєму "Англо-укр. словнику" (1948) англійське слово "midge" переклав так: "мошка — комар". Це значить, що, на його думку, слова "мóшка" й "комар" — це синоніми. Але укр. селянство, як про це свідчить М. Номис, вважає, що мóшка й комар — це два різні роди інсектів.

Польським відповідником укр. "мóшка" є слово "mszyca", а чеським відповідником — слово "mšice". Це польське слово означає дрібненьку мушку, а його чеський відповідник (mšice) специфічно визначує тільки того інсекта, що по-українському (а також по-білорус. й по-рос.) відомий під назвою "тля", а популярно народ називає його "трав'яною вошею". (Зоологічна його назва: Psylla).

На Крем'янеччині (західня Волинь) укр. селянство для означення мóшки вживає її назву не в однинній формі ("мóшка") і не в множинній ("мóшки"), а в колективній (збірнотній): "мошкá" (на зразок форм "дітворá", "мужва", "комашня́" і т. ін.), і він називає ним найдрібніші крилаті інсекти, які м. ін. є шкідниками збіжжя, бо вони густою масою обсідають колоски.

У нас найбільш пропречистим доказом хаосу понять на точці значення слова "мóшка" є ось така інформація в Лексиконі П. Беринди (1627): "Скніпи или кніпи — мошки, комарѣ". Це означає, що, на думку Беринди, слова "скніп" чи "кніп", "мóшка" та "комарѣ" означають один і той самий рід інсекта.

Це змішання понять він, зокрема, підсилив польським словом "книп" (по-польському "knyp"); додав до нього його перекручену форму "скнип", яке він, розуміється, вживає в переносному значенні, бо ж польське слово "knyp" означає малого складаного ножика (польська народня назва його — "kózik"). Але слово "книп" навіть у своїй переносній (метафоричній) ролі не може визначати нічого іншого, а тільки к ý с к у взагалі, бо польське слово "knyp" походить з німецького "Kneip", що означає інструмент для щипання тіла, а значення нім. дієслова "kneipen": тортурувати розжареними начервоно щипцями. Очевидно, що всяка куска — комаха, комар і т. ін. жалить людину немов розжареним кінчиком голки, але цього не можна прирівняти до "книпування", цебто до тортурування розжареними щипцями чи кліщами. Дослідники й досі тримаються такого традиційного переконання, що слово "мóшка" (в чеській фонетичній версії "mšice", а в польській — "mszyca"; рос. й білорус. "мошка") базується на тому самому пракорені, що й слово "мýха".

Церковно-слов'янським відповідником слова "мóшка" є слово "мъшица"; звичайно, слово це є й старослов'янським.

Старослов'янський приголосний звук **ш** (š) постав (у пізнішому періоді праслов'ян. доби) з того приголосного звука **х** (ch), що зм'ягшився тоді, коли він стояв перед одним з таких звуків: **е**, **ę**, **і**, **ě** (**ѣ**), **і** (**j**), **ь**. То ж ясно, що приголосний звук **ш** (š) у старослов'янському слові "мъшица" постав (у пізнішому періоді праслов'ян. доби) з приголос. звука **х** (**ch**). Це значить, що корінь старослов'ян. слова "мъшица", в ранньому періоді праслов'ян. доби становив собою звукосполуку ***мъх-.**

Є підстави для зроблення такого припущення, що церк.-слов'ян. (а воно є й старослов'ян.) слово "мъшица" (що засвідчене в церк.-слов'ян. пам'ятках) постало в пізньому періоді праслов'ян. доби як димінутив (здрібніла форма) того праслов'ян. слова, яке в жодних пам'ятках не засвідчене. Це незасвідчене праслов'ян. слово, мабуть, становила звукосполука ***мъха**, яку мусіло зберігатися також і в старослов'ян. діялектах.

Як із слова "корова" вилонився димінутив "коровиця", з "діви" димінут. "дівиця" і т.д., так із слова *mъха міг вилонитися

димінут. "мъшица". Коли до кореня слова *mъха, тобто до звукосполуки *mъх-, був доданий димінутивний форманс **-ица** (*mъх + ица), то звук **х** в цьому корені, опинившись перед праслов'ян. самозвуком **и** (чит. як **і**), у цій позиції почав зм'ягшуватися; і в висліді цього процесу він перемінився в **ш**; так ось звукосполука *mъх + ица змінила свою форму на "м ъ ш и ц а", з якої цілком закономірно (згідно із законами фонетики) постало польське слово "mszyca" (і той самий корінь наявний у чеському "mšice").

Але факт наявности голосного звука **о** в корені східньослов'ян. слова "мóшка" свідчить, що воно не постало безпосередньо із праслов'ян. слова "мъшица", і постати з нього воно не могло, бо праслов'ян. (і старослов'ян.) **ъ** у відкритому складі (як це є в випадку його позиції в слові "мъшица") не могло перемінитися в **о**. Переміна **ъ** в **о** (на східньослов'янському мовному ґрунті) ставалася тільки тоді, коли **ъ** опинявся в закритому складі. А щоб **ъ** опинився в закритому складі, то треба було із слова "мъшица" утворити (у пізнішому п е р і о д і праслов'ян. доби) димінутив *mъška, в якому **ъ**, опинившись у закритому складі (цебто перед двома приголосними: — **шк-**) на східньослов'ян. ґрунті перемінився в **о**, в висліді чого праслов'ян. (і старослов'ян.) слово *mъška в східніх слов'ян перемінило свою форму на "мошка".

Теперішні дослідники продовжують традицію такого переконання, що слова "муха" і "мшиця" мають спільний пракопрінь.

Не може бути сумніву, що старослов'янське (і праслов'ян.) слово "муха" основане на тому самому пракорені, що й його відповідники в деяких інших мовах праіндоевроп. походження. Найяскравішими прикладами цього є литовське слово "musia" ('муха') й латиське "mŭsa" ('муха').

Але шукання пракореня старослов'ян. (і праслов'ян.) слова "мъшица" (шукання його, розуміється, в праіндоевроп. мовному ґрунті) мусить бути попереджене з'ясуванням взаємовідношення між морфологічним (під оглядом форми) й семасіологічним (значеневим) аспектами слова "муха" з одного боку й такими ж аспектами слова "мъшица" з другого. Після того треба порівняти згадані аспекти цих двох слів, та зробити з цього логічний висновок.

Мóшко традиційна українська народня версія жидівського мужеського ім'я власного "Mŏše" (ім'я це староєбрейське), що в жидівській жаргоновій вимові в Україні зву-

чить Mojše. Старогебрейське ō (о довге) жиди в Україні, Росії й в Польщі вимовляють як **oj**, але сефардійські жиди* завжди вимовляють його як здовжене **o**. Старогебрейське ім'я "Mōše" давні греки вимовляли як 'Moyses', а ця його грецька версія в старо-церковно-слов'янській мові була переформована на "Моисий", з якої походить його укр. літературна версія "Мойсей", а в укр. народній вимові — "Мусій".

Мóщі — нетлінні останки святого. У Лексисі Л. Зизанія (1596 р.): "Мощи — сила, моц нѣякая (якась), и тиж тѣла святих називаются". — Слово "мощи" в його не-церковній функції по-українському означає не одну с и л у, як це подав Л. Зизаній, а означає воно сили (багато сил), бо це множина старого нашого книжного слова "мощь", що означає силу.

Справа походження слова "мощи" в його релігійному значенні (нетлінні останки святих) є частиною загальної справи давнього перекладання православними слов'янами грецької церковної термінології на старо-церк.-слов'ян. мову.

Прийнявши християнство, православні слов'яни довідалися, що в Церкві Христовій останки угодників Божих є нетлінні, і що вони належать до об'єктів релігійного культу, та що греки називають їх словом "dynameis" (однинна форма: "dynamis"), слов'янські перекладачі грецьких церковних книг переклали грецьке слово "dynamis" старо-цер.-слов'ян. словом "мошть" (сила), бо таке було перше значення цього грецького слова, а його множинну форму ("dynameis") вони переклали множинною формою ст.-церк.-слов'ян. слова "мошть", тобто формою "мошти", яку згодом (коли почала творитися церк.-слов'янська мова укр. типу) у нас почали вимовляти як "мощі". Слово "мощі" в його старо-церк.-слов'ян. оригіналі ("мошти") засвідчене в пам'ятках Київської Митрополії XI століття, а саме в Остромировій Євангелії і в Супрасльському Кодексі. (До речі, перекладена в Києві з грецької мови на мову старо-церк.-слов'янську, т. зв. "Остромирова Євангелія" — з 1056-1057 рр., що являє собою найстаршу місцеву старо-церк.-слов'ян. кириличну пам'ятку на всьому слов'янському сході Европи, — це була т. зв. "Недільна Євангелія", що в нас також відома під церк.-слов'янською назвою "Апрокосъ" — з грецького "Apraktos" — 'недільний' (у значенні: 'недільний', що означає день, в який не вільно працювати).

* "*Sephardim*" — це еспанські й португальські жиди; вони зберегли східній обряд юдаїзму, і не вживали жаргону "ідіш". "Ашкеназім" — це німецькі жиди — із "західнім обрядом" юдаїзму.

Справа перекладення грецького слова “dynameis” в його церковній функції не була легкою, бо поза його основним значенням (‘сила’) воно мало й багато другісних значень, а в цьому також його вживали для називання лікувальної сили та сили ч у д а.

Окремо від того факту, що не може бути Антимінса (цебто священичого плата на якому звершується Таїнство Євхаристії) без вшитої в нього часточки мощів, треба згадати про те, що з мощами пов’язані дві специфічно українські події епохального значення в церковній історії нашого народу.

Коли Митрополит Київський Михаїл II (1130-1145) — грек, що до Києва був присланий з Царгороду (з Константинополя) Патріярхом Іоаном X, повернувся до Царгороду й там помер (1145), то єпископи-українці постановили скористати з цього, і, щоб не приймати Митрополита з Константинополя, вони постановили поставити собі Митрополита з українців, не питаючи навіть про дозвіл Патріярха Константинопільського.

Одинокою проблемою в них був сумнів, чи такий Митрополит буде канонічний. Щоб розвіяти їхні сумніви, Єпископ Чернігівський (що був найстарший по катедрі) переконав їх таким аргументом, що Патріярх Константинопільський поставляє Митрополита мощами — рукою Св. Івана, а в Києві також є мощі — голова св. Климента, отже вони нею можуть канонічно поставити собі Митрополита. І так, Собор Єпископів у Києві 27-го липня 1147 р. поставив (“головою св. Климента”) в сан Митрополита Климента Смолятича, вважаючи, що коли вони поставили його в цей сан мощами, то на це їм не треба було дозволу Патріярха Константинопільського.

Коли імперська Русь-Україна була розгромлена татарською “Золотою Ордою” (яка здобула й знищила Київ 1240 р.), то головні території з Києвом згодом попали під окупацію Литви, а після того, — під окупацію Королівства Польського, яке політично й адміністративною силою допомагало Римові вести наступ на Українську Православну Церкву. Католицький церковно-політичний наступ на неї супроводився церковною полемікою між українцями й польськими єзуїтами. Твердячи, що маєстат і святість Церкви головно залежить від її Святих і тих чуд, які відбуваються в її монастирах, де знаходяться мощі тих Святих, єзуїти поставили визивне питання, як з цим представляється справа в “Руській Церкві?”

Професори Київської Колегії (що в історії відома як “Могилянська Колегія”), об’єднані в науковий гурток “Атеней”, зареагували на це так, що під проводом одного з них, Афанасія Кай-

нофольського, взялися за велику, як на ті часи, працю: прослідити всі ці дані (які нагромадилися на протязі півтисячі років) про українських Святих. У висліді цього вийшов (у Києві, 1638 р.) важливий для оборони православних українців перед католицькою агітацією твір Афанасія Кайнофольського під грецьким наголовком "Тератургима" (що означає 'Чуда').

Мракобісся — стан людини, що одержима (в обсесії) темною метою, яку вона щиро вважає за високий і світлий ідеал.

Слово це походить від іменника "мракобіс" — 'біс мряки', цебто 'диявол мороку' (темряви).

Мру́гати (арх.) — кліпати, "моргати очима". У Лексиконі П. Беринди (1627): "Понизаю, мругаю". Слово це польське: "mrugać"; воно основане на тому самому корені (праслов'янському), що й укр. дієслово "моргати" (див. "**Морга́ти**"). Слово "mrugać" далі є живим і вживаним у польській літературній мові. В Україні це польське слово вживалося в книжній мові XVI-XVII століть, але в модерну укр. літературну мову воно не включене.

Мстисла́в — українське мужеське ім'я власне — із староукраїнського "Мьстиславъ", значіння якого — 'оборонець слави'. Перше значіння старослов'ян. (і староукр.) дієслова "мьстити" означало кару. Другісне значіння дієслова "мьстити" було: 'охороняти'. Те другісне його значіння також дуже давнє. Див. в Остромировій Євангелії (1056-1057): "мьсти мене отъ супьра моєго" (Луки 18.3); це значить: "оборони мене від супротивника мого". У Збірнику Святослава (1076): "Понеже застоїть ми въдовица, да мьщи єѣ".

І саме від цього другісного значення дієслова "мьстити" (славу) ім'я "Мстислав" означає оборонця слави.

У XII столітті це ім'я в нас уже писали фонетично (згідно з його українською вимовою), тобто писали без єра (без **ь**). Ось приклад із "Слова про похід Ігоря" (1187): "Буй Романе и Мстиславе".

Усім тим давнім укр. князям, що називалися "Мстиславами", це старовинне укр. ім'я надавали ще перед охрещенням їх. Але коли їх хрестили, то надали їм інші імена — "імена хрестні". Однак у сонмі Святих вони (два з них) фігурують як "Мстислави", а не під своїми хрестними іменами. Серед Святих є Мстислав — Великий Князь Київський (†1132), пам'ять якого поминається 15 квітня, і князь Мстислав Новгородський (†1180), пам'ять якого поминається 14 червня.

Кн. Володимир Великий і кн. Ольга фігурують між Святими під тими іменами (“Володимир”, — у наших старих пам’ятках — “Владимиръ”, та “Ольга”), які були їм надані перед їх охрещенням, а не під тими іменами, які їм були надані під час Хрещення: він — “Василій”, а вона “Єлена” (в укр. народній вимові: “Олена”).

Му! му-му- му! — звуконаслідування корови; звідси “мукати”, “мукання”. Старе (в східніх слов’ян) “мычати” ще досі збереглося в російській мові: “мычать” — замість “мукати”. Відповідники українського “мукати” в мовах більшости слов’янських народів основані на базі його основного форманса (**му-**); напр., болгар. “муча”; серб. “мукати”; чеське “mucěti”. В укр. афоризмі “Корова, що багато ричить, мало молока дає”. Слово “ричати” є польського походження; польським відповідником укр. “мукати” є дієслово “ryczeć”. Також і серед деяких неслов’янських народів праіндоевропейського походження відповідники укр. слова “мукати” також основані на базі звуконаслідувального “**му-**”; напр.: північно верхньонімецьке “mugen” і латин. “mūgire” — ‘мукати’.

Му́до — ядро в мужчини і в самця взагалі; із старослов’ян. mądo” (лат. “testiculum”). Слово це є в Е. Желехівського й С. Недільського. (Див. їхній “Малоруско-нім. словарь”, 1896). Звідси (тобто з укр. галицького джерела) узяв це слово Б. Грінченко і включив його у свій Словник (1909).

Мудре́ць (-реця) слово загальнослов’ян.; старослов. (ст.-цер.-слов.): mądrьсь; болг. “мъдър”; серб. “мудрац”; чес. “mudřec”; пол. “mędrzec”; рос. “мудрец” (чит. ‘мудрєц’).

Старослов’ян. (і стар.-церк.-слов.) іменник “mądrъ”. Порівн. болг. “мъдър”; серб. “мудар”; рос. “мудрый”; білорус. “мудзеръ”; словінське “môder”; чеське “moudrý” (але замість **ou** в чеському дієслові наявне **u**: “mudrovati”); польське “mądry” (але в іменнику наявне не **a**, а **e**: “mędrzec”); словацьке “mudry”.

Із старослов’ян. прикметника “mądrъ” постала низка старослов’янських слів: mądrьсь, mądriti, mądrovati, mądrь, mądrьnъ, mądrostь.

Коли Б. Грінченко шукав фразеологічних прикладів уживання іменника “мудрець”, то, як видно, в укр. фольклорі він його не знайшов, і тому він мусів послужитися лексиконом укр. освіченої верстви, і в своєму Словнику (1909 р.) ілюстрував наявність цього слова прикладами з Біблії (Книга Іова V, перекладу Куліша) і з “Енеїди” Івана Котляревського. На підставі цього факту евентуально можна зробити таке припущення, що іменник

“мудрець” прийшов в Україну (в старослов’янській формі “mądrьсь”) із старо-церковно-слов’янською мовою, яка, з прийняттям українським народом Християнства, була перейнята Укр. Церквою з Болгарії, і стала в нас мовою не тільки богослужбовою, але й мовою “книжною” (літературною) взагалі. А тому що загал народу “книжної” мови не знав, то не знав він і нашого церковного й книжного слова “мудрець”. А втім, наш народ мав слово “мудрий”, із цього прикметника (“мудрий”) сам собі утворив іменника “мудран”. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Можливо, що грецькі місіонери, брати Кирило (в мирі Константин) і Мефодій, пристосіблюючи (в ранньому періоді другої половини IX віку) македонсько-солунський діялект для церковного вжитку слов’ян, самі, або може трохи пізніше їхні учні, створили із старо-македонського прикметника “mądrъ” іменника “mądrьсь” (‘мудрець’), щоб дати слов’янам переклад грецького слова “sophos” (‘мудрець’).

Болгарський народ, замість створити собі іменника із старослов’ян. прикметника “mądrъ” для означення мудреця, дав цьому прикметникові додаткову функцію, а саме — функцію бути синонімом іменника “мудрець”. І так “mъдър” у болг. мові вже має два значення: прикметникове (‘мудрий’) та йменникове (‘мудрець’). А втім, давні греки для означення мудреця вживали прикметника “sophos” (‘мудрий’); вживали його для цього в його субстантизованому значенні.

Кирило й Мефодій та їхні учні в християнській місії серед слов’ян створили для слов’ян низку зложених слів, в яких одним з компонентів було слово “mądrъ”: “lubomądrije” (звідси в церковно-слов’ян. мові укр. типу “любомудріє”), що є калькою (дослівним перекладом) грецького слова “philosophia” (з “philia” — ‘любов’ + “sophia” — ‘мудрість’); “cělomądrije” (‘чеснотність’), і т. ін.

“Премудрість”, старосл. “умудритися”, “мудрствувати” (напр., “мудрствувати лукаво”, “не мудрствуя лукаво”, “мудренець”.

Прикм. “му́дрий” у сім’ї слів: “мудре́ць”, “мудрий”, “мудра́к” (‘мудрець’), “мудраге́ль” (‘хитрун’), “мудрува́ти” (‘хитрувати’), “мудрі́шати”, “помудрі́шати”, “му́дрість”, “змудрі́ти”, “му́дро”, “нему́дрий”; (говіркове “немудрий” означає ‘не дуже добрий’ — в відношенні до даної речі).

Поширення суфіксового (наросткового) **е** з називного відмінка однини “мудрець на всі інші відмінки цього слова (напр., “мудреця”) суперечить законам укр. історичної фонетики (звучні). Старослов’ян. іменник “mądrьсь” на українському грунті законо-

мірно перетворив свою форму в наз. від. одн. на “мудрець”; але в родовому відм. одн. старослов. “mądrьca” він, згідно з законами укр. фонетики, перетворив свою форму на “мудрця”, і далі: “мудрці”, “мудрців”. Порівн. в Лексисі Л. Зизанія (1596): “Тогосвѣтнін мудрця”. Фонетико-морфологічна закономірність у різних відмінках цього слова збереглася в укр. мові в Галичині аж до нашого часу; там пишуть: “мудрець”, “мудрця”, “мудрці” і т.д.

Також незгідно з фонетико-морфологічними законами нашої мови є форма “му́дрощі” (що тепер санкціонована “Правописним Словником” Г. Голоскевича), замість етимологічного правильного “мудрості”, згідно з суфіксом **-ість** називного відмінка однини: “мудрість”.

У традиційному українському народньому понятті про значення слова “мудрий” цей прикметник виражає поєднання великих інтелектуальних прикмет даної особи з її високими етичними прикметами. І саме на основі поєднання обох цих прикмет володаря давньої України-Руси Ярослава (1015-1054), першого кодифікатора українського права (кодекс якого він видав під назвою “Руська Правда”), український народ назвав “Мудрим”.

Муж, “му́жатка”, “за́між”. — Слово “муж” загальнослов’янське: старослов’ян. mąžь”; болг. мъжът”; серб. “муж”; словінске “môž”; ческе й словацьке “muž”; рос. “муж”; польське “mąż” (родовий відмінок однини “męża”). Пракореня цього слова, звичайно, треба шукати в праіндоевропейському мовному ґрунті. Одначе його етимона (тобто тієї ідеї, яка становила первісне значення пракорення цього слова) досі не вдалося відтворити. Очевидно, що етимон цього праіндоевропейського слова загубився на шляху тисячоліть таким чином, що він розщепився на багато варіянтів, і тому старослов’ян. слово “mąžь” (‘муж’) у різних мовах праіндоевропейської сім’ї почало вживатися для вираження різних ідей. У старослов’ян. (і в старо-церк.-слов’ян.) мові слово “mąžь” має три значення: 1) доросла людина чоловічої (маскулинної) статі; 2) шлюбний чоловік жінки; 3) поважна й авторитетна людина чоловічої статі (напр., “державний муж”; “муж світлий — без скази й догани”). — 1) У Священному Писанні Нового Завіту (Діяння Апостолів 10.1) написано: “У Кесарії був один м у ж на ім’я Корилій”. (У старослов’янському тексті цього євангельського версета слово “mąžь означало кожну дорослу людину маскулинної статі, незважаючи на те, чи вона одружена, чи не одружена).

2) В Євангелії (Івана 4. 17-18) написано: “Жінка сказала в відповідь: “У мене немає м у ж а”. Ісус говорить їй: “Правду ти сказала, що в тебе немає м у ж а, бо в тебе було п’ять м у ж і в, а той, якого ти нині маєш, не м у ж тобі; це справедливо ти сказала”. (Тут слово “муж” означає шлюбного чоловіка жінки).

3) Слово “муж” у значенні поважної, авторитетної людини також ужите в Свящ. Писанні; напр., у Діяннях Апостолів 15.7. сказано: “Після цього обміркования (Собору), Петро, вставши, сказав їм: “М у ж і— браття...” Слово “муж” тут означає дорослу авторитетну особу чоловічої статі, бо особи, до яких ап. Петро промовляв, — це були апостоли й т.зв. “мужі апостольські”.

Слово “муж” в його старому укр. значенні — це те саме, що відповідник латинського “vir” — вільний мужчина, громадянин, що був знатною особою, близькою до князя; звідси в укр. старій книжній мові термін “княжий мужь”.

Ігумен православного манастиря в м. Бересті (на зах. Волині) Афанасій Филипович (що помер 5 вересня 1648 р., в польській тюрмі, в яку він був запроторений за те, що виклинав Унію) у своєму “Діярії” (“Діяріушъ”, написаний 1646 р.) називає Михаїла Кропивницького й Лаврентія Древинського “гідними м у ж а м и” — діячами за те, що вони, як посли-парляментаристи, у польському Соймі в Варшаві обороняли православну віру.

Старослов’янське слово “mąžь” (у церковнослов’ян. мові укр. типу: “мужь”) було відповідником старогрецького “aner” і латинського “vir”, бо обидва ці слова також виконували три функції — означали: 1) дорослого мужчину взагалі, 2) одруженого мужчину і 3) поважну авторитетну особу чоловічої статі.

Уживаний в укр. мові в Галичині термін “державний муж” — це калька німецького “Staatsmann” (Staat — ‘держава’ + Mann — ‘муж’, ‘чоловік’).

Від цього німецького слова також походить польський термін “mąż stanu”, тобто ‘державний муж’. Термін “муж довір’я” в укр. мові в Галичині — це калька з польського “mąż zaufania”, що є дослівним перекладом з німецького “Vertrauensmann” (Vertrauen — ‘віра’, ‘довір’я’ + Mann — ‘муж’, ‘чоловік’). Це німецьке слово є відповідником англ. “trustee” і російського “поверенный” (також “уполномоченный” — ‘уповноважений’).

Факт нав’язання старослов’ян. іменникові “mąžь” (‘дорослий мужчина’) додаткової функції: визначити шлюбного чоловіка жінки, не означає, що в старослов’янській мові не було специяльного слова для виконування цієї специфічної функції, тобто

такого слова, що було б синонімом англ. "husband", німецького "Ehemann", франц. "epoux", новогрецького "antras", польського "małżonek", чеського "manžel" і ін. Таке слово в старослов'янській мові було, а це — "sąprągъ"; у старій укр. книжній мові: "супруг", шлюбна жінка означувалася старослов. терміном"sąprąga" (староукр. "супруга"). Старосл. "sąprąžьstwo" означає 'одруження'. У церк.-слов'янській мові укр. типу ці старослов'ян. (вони ж і старо-церк.-слов'ян.) слова звучали (згідно з укр. вимовою): "супру́гъ"; "супру́га"; (подружня пара: "супру́ги"); "супру́жество". (Див., напр., у книзі "Євхоло́гїонъ" (въ Львовѣ 1873) у розділі п.з. "Односи́тельно заключенія супружествъ и воспытыванія дѣтей").

Слова із церк.-слов'янської мови "супругъ", "супруга", "супружество" збереглися до наших часів у літературних мовах сербській і російській; також довгий час зберігала їх й укр. книжна мова, а в укр. літерат. мові в Галичині вони зберігалися аж до раннього періоду XX століття. І так, напр., в актах Львівського Собору гр.-кат. Галицької Митрополії з 1891 р., що написані тодішньою укр. літерат. мовою Галичини, фіґурують терміни "супруги" ('подружня пара'), "супругъ" і "супруга" та "супружество", (Див. "Додатокъ до чинностей рѣшень руского провінціяльного Собора въ Галичинѣ, ôтбувшого ся во Львовѣ в р. 1891. Львовъ, 1897). В Архипастирському Посланні митр. Андрея Шептицького п.н. "Канадійськимъ Русинамъ" (Жовква, 1911) уживається термін "супружество".

Укр. народ на Наддніпрянщині занехав старі укр. слова: "супругъ", "супруга", "супружество", мабуть, тому, що із староукр. дієслова "супрягати" (укр. народня побічна форма скорочена: "спрягати") він утворив (для своїх потреб у ланці сільського господарства) слова "супру́га" (спряжка волів в одному возі з 2-х чи 3-х господарств) і "спряжник"; він у такій "спряжці".

У тих слов'янських народів, які усунули із своїх мов ті свої старі слова, що походили із старослов'ян. "sąprągъ", "sąprąga", "sąprąžьstvo" (супруг, супруга, супружество), і таким чином залишилися без термінів для означення шлюбного чоловіка жінки й шлюбної жінки чоловіка, згодом створили собі — з допомогою німецької мови — такі ерзаци: чехи — "manžel" і "manželka", а поляки "małżonek" і "małżonka". Ці польські слова складаються з двох компонентів: 1) із старонімецького слова **mal** (що означає умову) і з поль. слова żenić się" ('женитися'). Чеські слова "manžel" і "manželka" складаються з німецького **mal** і чесь-

кого “ženiti se”; з цього мало б вийти слово “malžen”, але чехи перекрутили його на “manžel”.

Серби, болгари, українці в Галичині й росіяни зберегли собі церковно-слов'ян. слова “супруг”, “супруга”, що вже усунені з укр. літерат. мови. Щоб відрізнити шлюбну жінку мужчини від жінки взагалі, цебто від людини жіночої статі, українська інтелігенція почала вживати слово “дружина”, яке в дійсності означає здружену групу людей; напр., в укр. літописах: “княжа дружина” — це княжі воїни — “дружинники”, а в мові укр. народу саркастичний вираз “збирана дружина́” означає механічно зібрану докупи групу різного типу осіб.

Визбувшися слів “супругъ” і “супруга”, які наша інтелігенція чомусь уважала за терміни виключно церковного характеру, наші освічені верстви спочатку заступили їх словами “муж” та “жена” (і жона́), а слово “муж” (у значенні жінчиного шлюбного чоловіка) проникло також і укр. народні маси. (Порівн. в укр. народній пісні “Червоная рожа трояка́”: “Мала я мужа, мужа я мала, мала я мужа пияка”.

Одначе факт уживання слова “муж” для означення шлюбного чоловіка жінки не означав, що в укр. народу забулося основне значення слова “муж” — ‘особа чоловічої (маскулинної) статі’ (полу), а не ‘жінчин шлюбний чоловік’. Одначе значно популярнішим і більш сприємливим терміном для означення жінчиного шлюбного мужа стало серед укр. народніх мас слово “чоловік”; і цю його другісну функцію вже санкціонувано нормативними словниками теперішньої укр. літерат. мови. (Див. в “Англо-укр. словнику” М. Л. Подвезька з 1948 р.: “husband — чоловік дружини”). Подвезько був змушений зазначити, що тут ідеться не про чоловіка взагалі, цебто не про кожного мужчину, а тільки про такого чоловіка (мужчину), який є жінчиним шлюбним мужчиною.

Ідеться про те, що старослов'ян. слово “чловѣкъ”, як і староукр. “человѣкъ”, означало людину взагалі, цебто було воно синонімом старослов'ян. слова “людинъ” (множ. “людиє”), і це старе значення укр. “чоловік” (‘людина взагалі’) в укр. мові збереглося живим по наші часи. Отож, коли вживаємо слово “чоловік”, то мусимо вияснити, яку функцію воно в нас у даному випадку виконує: чи свою основну функцію, (виконуючи ролю означення людської істоти взагалі), чи може воно вжите в своїй другісній (додатковій) ролі, в якій воно означує жінчиного шлюбного мужчину.

Сім'я старослов'ян. слів mążь" і "mążьскъ" ('мýжеський', 'чоловічий'; напр., чоловічий, цебто мужеський, рід іменників): "mążьstvo" ('мужність', 'відвага'); "mążatí sę (бути мужнім, скріплятися духом відваги, бути хоробрим; староукр. "мужáтися"); "mążataja", "mążatica" (замужня жінка).

Приклади засвідчення слова "муж" та його деривативів (похідних слів) у старих укр. пам'ятках: у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Сердца своєго мýжества"; у Лексисі Л. Зизанія (1596): "Храбрь — мужный, дужий; храбрость — мýжность, дýжость"; Лексикон П. Беринди (1627): "Мужъ — лѣтъ 30, шестый степень од седми человѣча житіа".

У Катихізисі з 1645 р.: "Цнота — мужность". — Звичайно, що слово "цнота" — відповідник латин. "virtus", — це польське слово "cnota", що походить від прикметника "cny" із старослов'ян. "čьstьnъ" — 'чесний', з якого українці утворили собі іменник "чеснóта" — мабуть за аналогією до польського "cnota". "Чеснота" по-старослов'янському означає 'добродѣтель', що є калькою грецького "kalodoulera".

Слова, що походять від слова "муж", у теперішній укр. літерат. мові досить численні: "мужчина" (димінутив слова "муж"), що в укр. пам'ятках XVI-XVII століть засвідчене як синонім слова "муж", бо факт його походження від цього слова відійшов у забуття, і народ вимовляв цей димінутив як "мужчина". У цьому слові замість **-жч-** помилково писали **-щ-** ("мущина"); "мужúк" (димінутив слова "муж") утворене з допомогою наростка **-ик**, на зразок: Павло — Павлик, Петро — Петрик, Куль — Кулик, Коваль — Ковалик і т.д.

За часів рабовласництва (панщини, кріпаччини) в Україні під окупаціями сусідніх держав "мужиками" (по-польському "chłopi") називали селян-рабів. Їх уважали за "унтерменшів", — за "людоподібних" істот нижчого ґатунку. Тодішнє поняття про "мужика" ("хлопа") висловив український учений (професор Могилянської Колеґії), відомий церковний письменник і проповідник, архимандрит Єлецького Манастиря в Чернігові, Йоанікій Ґалятовський (†1688). У своїх проповідях він навчав, що три сини біблійного Ноя: Сим, Хам і Яфет — були прототипами людей трьох майбутніх суспільних станів: Сим — прототип людини духовного стану, Яфет — панського (шляхетського) стану, а Хам — людини "хлопського" ("мужицького"), яка, мовляв, була Богом призначена на те, щоб бути слугою людей духовного й панського стану — так, як Хам служив Симові та Яфетові.

Від іменника "мужи́к" походять такі слова: "мужичка", "мужицький", "мужичий", "мужикуватий", "по-мужицькому".

Російська інтелігенція в минулому "мужиком" (у переносному значенні цього слова) називала і таку особу вищої кляси, яка була простакуватою і "грубою" в поведінці та вульгарною в своїх висловах.

В укр. "книжній" мові XVI-XVII століть часто вживалося слово "хлоп", що було польським відповідником укр. і російського слова "мужик". Слово "мужва" утворений від слова "муж" (на зразок: "брат" — "братва") має колективну (збірнотну) форму; воно вживалося (в дусі фамілярности) між вояками, робітниками й т.ін. Але дехто надавав йому й згірдного сенсу — в значенні російського "мужичье" (чит. "мужічйо"). Дієслово "мужатися" (див. у "Слові про Ігорів похід" з 1187 р.: "мужаимѣся сами"), що походить від слова "муж" далі фігурує в нормативному словнику укр. літерат. мови (див. в "Укр.-англ. словнику" М. Л. Подвезька, 2-ге вид. 1963 р.), але в практиці воно вже майже забуте.

Від слова "муж" також походять слова "мужній", "мужньо" і "мужність" (порівняй "мужатися").

Старослов'ян. слово "mžatica" ('замужня жінка', 'молодиця') не прийнялося на укр. ґрунті. Слово "му́жатка" — це відносно молодий набуток укр. мови, і воно появилося тільки в укр. мові в Галичині, і лише там воно вживається. Очевидно, це слово з польського "mężatka".

"З а́ м у ж". Коли батьки видають свою дочку "за́муж", то це значить, що вони видають її 'за мужа'. Жінка "за́мужем" ('за му́жем') — це заму́жня жінка.

З уваги на те, що старослов'ян. носове **о**, тобто голосний звук **ą** (графічно він виражений стар.-слов'ян. буквою, що має назву "юс великий") на укр. ґрунті змінився тільки в **у** (напр., старослов'ян. "mąžь", на укр. ґрунті перейшло в "муж"), вимова слова "зам**у**ж", як "зам**і**ж", суперечить законам укр. історичної фонетики. Замість правильного слова "замуж" у нас в літерат. мову чомусь увели його перекручену форму "заміж", і воно вже фіґурує в укр. нормативному словнику (див. "Правописний словник" Г. Голоскевича).

Му́за — з грецького "mousa", це загальна назва кожної з 9-х богинь у грецькій мітології: муза Уранія була покровителькою астрономії; муза Калліопа — покровителькою епосу й красномовства; м. Кліо — історії; м. Мельпомена — творів трагедії; м. Полігімнія — ліричної поезії; м. Талія — комедії; м. Ерато —

поезії взагалі; м. Терпсіхора — танків і хорових співів; м. Евтерна — музики.

Похопивши собі з Греції слово "mousa", давні римляни створили такий вислів: "Inter arma silent musae" (дослівно: "між зброєю музи мовчать"); це значить, що під час війни немає наукової й мистецької творчости.

У давніх римлян богинями краси були три грації (gratiae) Англая, Евфрозіна й Талія. Давні греки називали римські грації х а р и т а м и.

"Возлюблеником муз і грацій" Т. Шевченко називає свого приятеля М. С. Щепкина, якому він присвятив свою поему "Неофіти".

Му́зика — з польського слова "muzyka", яке поляки запозичили або в німців ("Musik"), або може у французів (musique). Обидва ці західньоевроп. слова походять з латинського "musica", що запозичене з грецького "mousika techne", тобто "музична техніка". Грецький прикметник "mousikos" походить від терміна "mousa", що був загальною назвою кожної з 9-ох грецький богинь науки, мистецтва й поезії. Покровителькою музики була муза Евтерна.

Слово "му́зика" було внесене в російську мову досить пізно — за часів царя Петра I (1689-1725). В Україну це слово проникло раніше — на переломі XVI-XVII століть. У Лексиконі П. Беринди "Муси́ка, музыка-спѣвани́ або игранѣ, на голосы спѣваючіи або граючіи. От седми визволених четвертая наука. **Мусікій** спѣвак, игрок".

Тут маємо інформацію, що за часів П. Беринди в колегіях західніх країн Европи в XVI-XVII ст.ст. серед 7-х т. зв. "визволених наук" музика була 4-ою в черзі.

"Визволені науки" — це калька з польського "nauki wyzwolone"; так поляки переклали латинське "artes liberales" (звідси анг. "leberal arts"): граматика, риторика, діялектика, музика, аритметика, геометрія й астрономія. "Визволені (вільні) науки" також становили основну програму навчання в Могилянській Колегії (в Києві), що була основана 1632 р. митр. Петром Могилою.

У Лексиконі П. Беринди "музи́кою" також називається й музичний інструмент, як свідчить така інформація в ньому: "Свѣраль-пищалка, музи́ка невеличкая на кшталт лютнѣ".

"Музи́ка ('музикант'), множина — "музи́ка". (Див. у Т. Шевченка: "Якби мені череви́ки, то пішла б я на музи́ки"). Слово "музика" в сім'ї слів: "музи́ка" ('музика́нт'), "музи́чний" (напр.,

"музичний інструмент"), "музика́льний" — той, хто має музичний талант і "музикальне вухо", тобто добрий слух.

"Му́ки сло́ва" — так кажуть про творчі переживання письменників, а особливо поетів.

"Му́ки Тантала" — крилатий вираз з грецької мітології (міфології). Зевс (по-грецькому Zeus — головний бог у грецькій мітології, подібно як у староримській мітології Юпітер) покарав лідійського царя Тантала таким чином, що прив'язав його до рясного овочами дерева в воді. Тантала мучила спрага, але коли ж він хотів зірвати з дерева овоч, то гиляки з овочами високо підносилися вгору.

"Мул" і назва **"Азія"**. -- Назва "Азія" (з приголосним звуком з) — це форма латинської вимови цього терміна: "Asia". Натомість буква **s** в назві "Asia" греки вимовляли так, як вимовляємо укр. букву **с**. Згідно з грецькою вимовою цієї назви ("Asia") у нас колись писали її фонетично: "Асіа" ставили на **і**: "Асі́а".

Хоч походження й перше значення того слова, від якого походить назва "Asia", далі залишаються невідомими науці, то наші учені в XVII столітті все таки були певні, що вони цю проблему розв'язали. Тому, що грецьким відповідником укр. слова "мул" (болотниста маса на дні деяких рік) є слово "asis", то вони твердили (на основі звукової подібности назви "Asia" до грецького слова "asis" — 'мул'), що значення назви "Азія" ось таке: "Мулиста [країна]. І так ось у Лексиконі П. Беринди (1627) написано: "А с і а -мулиста" [країна].

Механічне виводження даної назви від такого слова, звучання якого випадково подібне до звучання тієї назви, хоч при цьому немає жодних інших доказів для обоснування цього твердження, в ономастиці (науці про назви) називається "народньою етимологією", що означає наївну "етимологію", яка є частиною псевдології (псевдонауки) взагалі.

Якщо б, напр., хто твердив, що назва "Азія" походить від старослов'ян. слова "азъ" ('я'), або назва столиці Канади "Ottawa" походить від укр. слова "отава" ('осіннє сіно'), то це була б народня етимологія обох цих назв.

В історії народів з давних-давен творилася народня етимологія назв деяких осель, міст, урочищ, країн і т.ін.

Щодо слова "мул" (російське "мул", білоруське "мул", польське "muł"), то на точці питання його походження немає згідности думок між дослідниками. Одні з них твердять що слов'яни

запозичили його безпосередньо з латинської мови (лат. слово "mulleus" 'рудий', 'подібний до рудого мочара'); інші кажуть, що слов'яни запозичили собі це слово безпосередньо з грецької мови, і що воно походить з гр. слова "moulos". Було й старогрецьке ім'я власне "Maulos" (у латинській версії "Mulus"). Також є такі дослідники, які твердять, що слово "мул" — праслов'янське, і що його пракорінь походить з того самого джерела, що й пракорені таких слів: литовське "mulwas" ("рудий", а болото ж мочару, мовляв, є руде); лат. "mulleus" ("рудий").

Слово "мул" в укр. мові має дві формальні видозміни: "намул" і "намула". У Т. Шевченка — "мул" (див. в його поемі "Гамалія": "Твої білі ребра піском занесу, у мул поховаю!"). Сім'я слів: "му́листий", "му́лкий", "му́лити", "заму́лювати", "заму́люватися" ('заносити мулом').

Є також назва одного з родів риби — "мул", що в укр. народній вимові утвердилася його димінутивна форма: "мулька" і також у перекрученій діялектичній формі — "мілька" (порівн. перекручення слова "замуж" на "заміж"). Слово це походить з латинської назви цього роду риби: Mugil cephalus. Але чи пракорінь лат. "mugil" має щось спільного з пракорінем слова "мул" — це питання.

У старо-церк.-слов'ян. мові слова "мул" немає: його відповідником є ст.-церк.-слов'ян. слово "мьзгъ" (і "мьскъ"); у болгар. мові "мул" має три назви: "мъска", "муле" і "катър"; у сербській — "мазга"; в чеській "mezek" і "mul"; у польській "muł"; у російській мові є слово "мул", яке часом заступають словом "ил" (чит. 'іл').

Му́ляр — з польського "murarz" (і "mularz"), від дієслова "murować", що походить з латинського "murus" ('стіна', особливо ж стіна навколо укріпленого міста); порівн. теперішнє німецьке "Maurer" ('муляр').

Розподібнення польського "murarz" у "mularz" за схожістю до слів "stolarz" ('столяр'), "malarz" ('маляр') і т.ін.; цьому розподібненю сприяв брак знання (серед народу) походження слова "murarz".

Брак знання походження староукр. (і старослов'ян.) слова "рыцаръ" (із старогерманського "ritter" — 'вершник') спричинив перекручення (в укр. діялектах Наддніпрянщини) цього слова на "лицар". (Подібно й слово "римар" там перекрутили на "ли́мар"). Це укр. приклади такого розподібнення, що в польській мові засвідчене перекрученням слова "murarz" на "mularz". Похідні

слова: “мулярчу́к” (син муляра, або мулярський помічник), “муляре́нко” (син муляра), “муля́рський”, “муля́рство”, (у говорах: “муля́рка” замість “муля́рство”).

У зложених словах: “вільномулярство” з польського wolnomularstwo” (‘масонство’); “wolnomularz” (‘масон’), з французького “maçon” (‘муляр’), або також “franc-maçon”; ті, що не знали походження цього слова , його правильної форми та значення, перекрутили його на “фармазон”. (Див. “Правописний словник” Г. Голоскевича з 1929 р.). “В укр. мові в Галичині вимова цього слова збереглася в такій формі, в якій вона наявна в польській мові; а саме “фармазон”. Див. сатири з укр. життя в Канаді п.з. “Фармазони” свящ. Василя Кудрика в часописі “Вістник” (Вінніпеґ), 1942 р.

У деяких укр. говорах на Наддніпрянщині слово “му́ляр” вимовляють як “му́лір”. (Див. у Словнику Б. Грінченка — 1909 р.). Це нагадує факт зміни форми слова “замуж” на “заміж”. У деяких укр. діялектах слово “маляр” вимовляють як “муля́р”. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Також у Словнику Б. Грінченка подане з укр. галицьких і закарпатських говірок слово “му́ляр” у формі “му́рар”, в якому **л** замінено на **р** — може під впливом польського “murarz”, чи може під впливом дієслова “мурува́ти”.

Слово “муляр” в укр. фольклорі (приказка): “Муляр додому, а мур — додо́лу”.

Слово “муляр” в словниках укр. літер. мови XVI-XVII ст.ст.: у Лексисі Л. Зизанія (1596): “Сокира которою м у л я р ѣ к а м ѣ н ь ѣ о т е с у ю т”. У Лексиконі (1627): “Сокирою м у л я р ѣ к а м і н ь є о т е́ с у ю т”.

Мунштýк - (з німецького “mundstűck”; дослівне значення: “кавалок для уст”); це рід уздечки із спеціяльним пристроєм для легшого поздержування (чи взагалі контролювання) коня. П. Беринда в своєму Лексиконі (1627) так пояснює слово “бразда́” (прилад для ставлення спротиву, чи стримування кого, — з польського “broździć”): “Бразда́” — уздица, оброть, каганець, м у н ш т у к”. (Звичайно, що з контексту цієї інформації годі довідатися про значення слова “мунштук”).

Слово “муштук” (також з нім. Mundstűck) означає й папіросницю, — не портицигар, а спеціяльну трубку, в яку вкладається папіроса (цигарку), щоб через неї втягати дим — під час куріння.

“**Мура́шки** під шкірою пішли” — фраза, якою людина виражає свій великий переляк.

Му́рин — негр. П. Беринда в своєму Лексиконі (1627) каже про мурина (слово "негр" у нього не фігурує): "Муринъ або чорный".

Слово "негр" походить від латинського прикметника "niger" — 'чорний'. Слово "мурин" перейшло в укр. мову з мови польської; польське слово "murzyn" походить з німецького "Mohr" — 'чорний', 'негр', а в переносному значенні — 'коменяр'. Це німецьке слово походить з латин. прикметника "maurus" — специфічне значення якого — 'мавританський', але його також уживали (узагальнено) як синонім лат. прикм. "Africanus" ('африканський').

Твердження А. Брюкнера (див. його "Słownik etymol. języka polsk., 2-ге вид., 1957), що в слові "murzyn" суфікс **-yn** є не польським, а "руським" — на зразок суфікса в слові "Rusyn". Це твердження Брюкнера одначе треба брати під сумнів. Справа бо в тому, що на польському мовному ґрунті після приголосних **ж**, **ч**, **ш**, тобто, по-польському після **ż** (і **rz**), **cz**, **sz**, праслов'ян. голосний звук **і** закономірно зміняється на **и** (по-польському: **y**). Напр., старослов'ян."životъ, "tworiti", "sъgrěšiti" на польському мовному ґрунті змінили свої форми на "żywot", tworzyć", "zgrzeszyć". Ці приклади наглядно показують, що в польському слові "murzyn" суфікс — **yn** належить до закономірних фонетико-морфологічних явищ польської мови. І навпаки: ненормальним явищем тут була б така евентуальність, якщо б у цьому слові суфікс звучав як **-in**, а не як **-yn**, тобто: "murzin", або "Cieszin", а не "Cieszyn", чи "Turczin", а не "Turczyn.

Той факт, що в понятті давніх римлян м а в р и (лат. "Mauri"; грецьке "Mauroi") репрезентували "чорних людей" загалі, з неграми включно, для нас не повинен бути несподіванкою, бо ж. напр., і в деяких модерних мовах слово "мавр" є синонімом слова "негр". Напр., у болгарській мові синоніми слова "негр" є такі слова: "негр", "арап", "арапин", а чехи називають негра такими термінами: "černoch", "mouřenin", тобто: 'чорний' (латин. "niger") і 'мурин' (лат. "Maurus"; нім. "Mohr"; англ. "Moor").

Муркоті́ти — звуконаслідувальне слово — від котячого "мур-мур-мур". Слово це старослов'янське; порівн. чеське "mručeti", "mrukati"; польське "mruczeć"; рос. "мурлыкать", "мурчать". На те, що його пракорінь походить з праіндоевропейського мовного джерела, вказують такі відповідники слова "мручати" в неслов'янських мовах праіндоевроп. сім'ї: лат. "murmurare" (звідси слово "мурмура́ндо"); і німецьке "murmelen".

Від дієслова "муркотіти" (і "муркотати") походить популярне в Україні котяче ім'я власне "Муркó".

Мурувáння — від німецьк. "Mur", що походить з латинського "murus" ('стіна'). У старій укр. книжній мові правильно (тобто згідно з нормами укр. словотворення) утворювали іменники з дієслів, про що свідчить форма дієйменника "мурувáння" в Лексиконі 1627: "В с я к о є к а м ѣ н ь е к у м у р у в á н ь ю". Тому що в дієслові "мурýвати" є суфікс **у**, то він мусить бути збережений в утвореному з цього дієслова іменнику: "мурувáння". Форма "мурóвання" постала під впливом польського "murowánie", подібно як і форма "прасовання" (від прасувати") замість правильного "прасу**вá**ння", і т.д.

Мýсіти, — мýсити — походить з німецького "műssen" ("мус" з німецького "Muss"). Тому що українці взяли це дієслово не безпосередньо з німецької мови, а почерез мову польську, то в висліді цього на укр. ґрунті форма цього дієслова проявила себе в двох варіянтах: "мус**і**ти" й "-мус**и**ти", напр., "змус**и**ти".

Поляки запозичили собі німецьке дієслово műssen" у XIV столітті, і спочатку вони його форму перетворили на "mus**i**ć", отже українці, похопивши її від поляків, вимовляли й писали її як "мус**и**ти", тобто польське **і** вони тут вимовляли як **и**. Але поляки згодом утворили собі другу форму цього дієслова, а саме форму "mus**ie**ć", яку українці писали як "мус**ѣ**ти", і букву **ѣ** читали як **і**. Так в укр. постали два варіянти цього дієслова: "мус**и**ти" (чит. 'musyty') і "мус**ѣ**ти" (чит. "musity"). Тому що в поляків було сплутання обох варіянтів ("mus**i**ć і "mus**ie**ć") цього дієслова, то в висліді цього аналогічна плутанина також постала і в нас: плутанина двох варіянтів цього дієслова: 1) "мус**и**ти" (чит. 'musyty') з польського "mus**i**ć", і 2) "мус**ѣ**ти" (чит. 'musity') з польського "mus**ie**ć". Приклади: "ти мус**и**ш" і "я мус**і**в" (із староукр. "я мусѣлъ").

* * *

Українці запозичили собі від поляків це дієслово німецького походження ще в XV ст., про що свідчать т. зв. "Akta Grodzkie i Ziemske" (том VII, стор. 205) з 1407 р., в яких є написане кирилицею укр. "мус**и**тъ".

В укр. пам'ятці з Волині, якою є Пересопницька Євангелія (з 1556 р.) також ужите це дієслово (написане кирилицею): "мушу", "мус**и**мо" (чит. "musymo"), "мусятъ". В укр. пам'ятці з Галичини, якою є Крехівський Апостол (з 1560 р.) дуже часто вживається це дієслово: "мушу", "мус**и**шъ" (чит. 'musyš), "мус**и**тъ", "мусятъ",

“мусилъ” (чит. ‘musyl’), “мусили” (чит. ‘musyly’). Також часто вживається це дієслово в Київській Учительній Євангелії (з 1637 р.). Тому то це дієслово вже засвідчене й у Лексиконі Беринди (1627): “Все мусѣлося (чит. “мусілося) дѣяти”. І там таки: “Гоню, примушаю, пру”. А також: “Понужденіе-примушенье”.

У Словнику Б. Грінченка фігурують обидва варіянти форми цього дієслова: “мусити” і “мусіти”. Пантелеймон Куліш у повісті “Чорна Рада” (1857 р.) послужився говірковою формою минулого часу цього дієслова, коли він писав “мусив”, “мусила” — замість правильного “мусів”, “мусіла”. Борис Грінченко у своїй повісті “Під тихими вербами” (з 1910 р.) вже плутає літературну форму минулого часу цього дієслова — “мусів” — з її говірковою формою — “мусила”. Щоб уникнути цього роду плутанини, треба мати на увазі ось що: Інфинітив цього дієслова, коли воно вжите в чистій формі — без жодного префікса (приростка) вимовляємо й пишемо з **і** “мусіти” (із староукр. “мусѣти”, що походить з польської форми “musieć”). Коли в інфинітиві цього дієслова є приросток (**з-**, **при-**, **ви-**), то в такому випадку його інфинітив вимовляємо й пишемо із самозвуком **и**: “змусити”, “**примусити**” (з польських аналогічних форм: “zmusić, “przymusić”, “wymusić”).

У формах минулого часу цього дієслова в його основі вимовляємо й пишемо **і** (а не **и**): “мусів”, “мусіла”, “мусіли” — із староукр. “мусѣлъ” (а не мусилъ”), “мусила”, “мусило” — з польського “mus**iał**”, mus**iała**”, що походять із старопольського “mus**ieł**”, “mus**ieła**”, про що свідчить збереження польського **-ie-** в формі “mus**ie**li”).

А. Брюкнер твердить, що “анархічні” слов’яни не мають свого слова для вираження ідеї “мусу”. (Див. його “Słownik etymol. jęz. pol.” 2-ге вид., 1957).

У відношенні до українців, це твердження А. Брюкнера заперечує ось таке польське ноторичне dictum: “Musi -- na Rusi, a w Polsce -- jak kto chce”.

У дійсності ж тільки поляки, а через них і українці, запозичили (і то досить пізно) від німців слова “műssen” і “Muss”.

У слов’ян ще за старослов’янської доби відповідником німецького “műssen” було старослов’янське слово “длъжьновати” (‘бути зобов’язаним’, ‘мусіти’), що засвідчене в старо-церк.-слов’ян. писаних пам’ятках. Слово “длъгъ” тут означало ‘зобов’язання’, ‘обов’язок’, ‘мус’. З нього був утворений старослов’ян.

прикметник “длъжьнъ” (‘зобов’язаний’, той хто мусить’). З нього пізніше постав старослов’ян. іменник “длъжьность”.

Про це свідчать такі його видозміни в модерних слов’ян. мовах: болгар. “длъженост”, серб. “дужност”, рос. “должность”.

Із старослов’ян. іменника “длъжьность” постало старослов’ян. дієслово “длъжьнствовати”, з якого постало староукр. слово “долженствовати”, яке тепер зберігається в рос. мові, і воно є відповідником німецького “műssen”. І так, старослов’ян. відповідником укр. речення “Я мушу” було речення “Азъ длъжьнъ єсмь”. Про це свідчить теперішне болгар. “Длъжен съм”; по-російському: “Я должен”. “Мусіти” по-чеському: “byti dlužen” або “byti povinen”

Українським (старослов’янського походження) синонімом дієслова “змушувати” (що є словом німецького походження) є дієслово “силувати”; і далі, подібно: “змусити” — це “присилувати”; “мушення” — “присилування”. Порівн. в укр. фольклорі: “Силуваним конем далеко не заїдеш”.

Муслíн — тонесенькe льняне полотно; з французького “mousselin”, що походить від назви міста Мосул (над рікою Тигром, у малій Азії).

Муст — виноградний сік у процесі бродження (ферментації), тобто в процесі перетворювання його в вино. Слово це старослов’янське — “мъстъ”, “мьстъ”; болгар. “мъст”; серб. “ма̏ст”; рос. “муст”; чеське “mest”; поль. “moszcz”, “muszcz”.

Слово “муст” в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. також означало молоде вино. В укр. лексиконі (з половини XVI ст.) п.з. “Синонима славенороссская” написано: “Вино молодоє — мустъ”. Слово це походить з латинського іменника “mustum”, що означає “молоде вино”. (Латин. прикметник “mustus” є відповідником укр. “свіжий”). Також з лат. “mustum” походить італійський іменник “mosto” (‘муст’) та франц. “moût” (те саме).

Від іменника “муст” походить прикметник “мусувати” (не “мусовати”, бо це польська форма: “musować”).

Іменник “муст”, коли він уживаний в його дійсному значенні: ‘виноградний сік у стані ферментації’, або “молоде вино”, належить до слів укр. старої книжної мови.

В укр. народньо-селянській термінології слово “муст” означає щось в роді компосту, ніби “мусору”, тобто ферментуючої купи змокрілої зеленини (скошеної трави, хопти, листя тощо).

Мусульмáнин, б ý с у р м á н — ісповідник іслямської релігії, магометанин. Слово це арабське: “mussulman”; складається воно

з двох слів: "muslim" — 'ісповідник' [ісляму] + "salama" — 'підкоритися' [Богові-Алахові]. Основна старослов'янська (і старо-церк.-слов'ян.) форма цього слова — це форма "мусульманинъ"; другісна (неправильна) його форма — це "мусроманин"; вона є продуктом невдалої контамінації (стягнення) двох слів: "мусульманинъ" і "бусурманъ".

Слово це є в мовах усіх слов'ян: болгар. "мусулманин"; серб. "мусломан"; російське "мусульманин"; чеське "musulman" і "moslemin"; польське "muzułman". З цієї його польської форми звук **z** поширився на вимову цього слова в українців у Галичині, в яких воно звучить "музулман". (На Наддніпрянщині ж вимовляють його як 'мусульманин' і 'мусульман'). В укр. літературн. мові: "мусульманин", "мусульманка", "мусульманство". (Див. "Англо-укр. словник М. Л. Подвезька; 2-е вид., 1963). У "Правописному словнику Г. Голоскевича (1929) написано: "мусулманин" з **л** без м'якого знаку).

"**Бусурман**" і "б у с у р м е н" — обидві форми є в "Правопис. словнику" Голоскевича (1929). Укр. "бусурма́н" походить із старо-церк.-слов'ян. слова "бусурманъ", яке є синонімом ст.-церк.-слов. "мусульманинъ". Форма "бусурме́н" — це вислід неправильної вимови слова "бусурма́н". (У поемі "Гамалія" Т. Шевченка — "бусурма́н, не "бусурмен").

Старослов'ян. "бусурманинъ", "бусроманинъ" і "бусурманъ"; російське "бусурманъ" і "бусурмен"; укр. "бусурман" і "бусурмен"; хорватське "busloman"; теперішнє польське "bisurman" і старополь. "busurman", а також низка його перекручених форм у старопольських пам'ятках: "bursorman", "bursoman" (старополь. "muzurman" є перекрученням форми "musułman"), "bursoman", "beserman", "bursorman". Мозаїка варіянтів форми цього слова, яке є синонімом іменника "мусульманин", затерла лице його початкової (правильної) форми. Походження слова "бусурман" ("бусурмен") не досліджене. Припущення, що воно походить з тюркських мов, або що його форма ("busurman") постала з форми слова "mussulman", звичайно, не обосноване.

Му́ся — "муха" в укр. дитячій мові.

"**Мути́ти в о д у**" (тобто 'каламутити воду') це фраза, яка в укр. народній стилістиці вживається для характеризування неспокійної людини (заколо́тника, ворохо́бника, кири́нника), про якого кажуть: "Він все воду му́тить". Про людину тиху, спокійну кажуть: "Він не му́тить води". Або він — "тихше води, нижче трави". Про такого, що сидить тихо тільки в випадку страху

перед небезпекою, кажуть: "Він сидить тихо, як миш під мітлою".

* * *

Слово "мутити" — старослов'янське (і праслов'ян.). Старослов'ян. "mątiti"; болгар. "мътја"; серб. "мутити"; чеське "moutiti" (і "kaliti" — 'брудити'); російське "мутить"; польське "mącić".

Основне значення дієслова "мутити" — 'вводити в рух рідину', головно ж воду. Старослов'янська сім'я слів: "mątъ" ('заколот'; лат. "turba"; грецьке "turbe"; звідси: 'сколочена вода', отже мутна, кална вода); "mątiti"; "mątьnъ" ('мутний'). Див. у Слові про похід Ігоря" (1187): "Рѣки мутно текутъ".

У цих слов'янських мовах, що належать до праіндоевропейської мовної сім'ї, не засвідчені такі слова, спільний пракорінь яких походив з того самого джерела, що й пракорінь старослов. (і праслов.) слів "mątъ" і "mątiti".

Слово "мутити" в укр. сім'ї слів: "мутни́й", "му́тно", "му́тник". (На Лемківщині: мутник — це мутни́й потік).

У зложених слова: "каламу́тити" (каламутити воду, тобто забрунювати воду, робити її мутно́ю). Дієслово "каламутити" складається з двох слів: "кал" ('бруд') + "мутити"; звідси прикметник "каламутний". (Див. у вірші Т. Шевченка "Лічу́ в неволі дні і ночі...": "Каламу́тними болотами, між бурянами, за годами...".

"Мути́ти" в переносному значенні — 'бешкетувати'. (Див. в "Енеїді" І. Котляревського: "мути́в, як на селі москаль"). "Мути́ти" ('хитрувати'). У М. Номиса ("Укр. приказки..." Op. cit.): "Доти лях мути́в, доки не наївся". — У переносному значенні "мутни́й" — це все те, що навмисне заплутане. Див. в укр. народньому афоризмі: "В мутній воді добре рибка ловиться".

Слово "мути́тися", "мутний" в переносному значенні: "у голові помути́лося" (стався хаос у мисленні). Те саме в вульгарній формі: "у голові помакітрилося"). "Мутний" у значенні 'неясний', 'невиразний'; напр., "у нього дуже мутне поняття про це"; див. у "Слові про похід Ігоря" (1187): "А Святъславъ мутенъ сонъ видѣ".

Му́фті (муфтій) — арабський термін, яким офіційно називають головного представника вищого мусульманського духовенства, що є головою духовного управління й духовного суду, який називається "шаріатським судом". "Шаріат" — це слово арабське, яким у мусульманському (ісламському) світі називають систему всіх тих законів та обрядових норм, що базу-

ються на Корані (яка є головною священною книгою мусульман). Звідси "шаріятський суд" — це такий, який судить на підставі законів Корану.

Як той духовний, який ex officio є головою духовного суду в ісламі, муфті мусить бути ученим знавцем шаріяту,а це тим більше, що тільки він (муфті) вважається за непомильного інтерпретатора Корану.

Му́ха — "з мухи слона робити" — це вираз, яким образно називають велике перебільшення малої справи. Вираз цей узятий з твору грецького сатирика Лукіяна (з І століття) п.з. "Похвала мусі".

В укр. фольклорі "муха оспівана" в популярній жартівливій пісні "Ой що то за шум учинився" — про те, що "комар та й на мусі оженився". (До речі, правильно по-українському кажемо: "женитися з ким", а не "на кому").

Му́цик — маленький песик; **муци** — це карловата порода коней.

Му́шка — маленька муха. У Лексиконі Беринди (1627): "Скнипа-мушка — скнып-комар". — "Узяти [кого]на му́шку" — це прицілитися на кого крісом чи пістолем.

"Книп" (і **"скнип"**) див. під **"Мошка"**.

Мушта́рда — з італійського "mostarda", що означає спрепаровану з гірчиці пасту для кулінарного вжитку. В Україну це італ. слово прийшло почерез польську мову, отже й прийнялося воно в нас у формі польської його вимови: "musztarda". (У франц. вимові — "moutarde", в англ. — "mustard", у нім. — "Mostrich" або "Senf").

У нас муштарду також називають укр. терміном "гірчи́ця" (із староукр. "горьчица", що походить із старослов'ян. слова "горькъ" ('гіркий'), яке означає ту рослину, що по-латинському називається Sisymbrium sophia або Synapis, зерно якої вживається для приправ деяких страв.

Якщо італ. слово "mostarda" походить з латинської "mustum" (див. під **"Му́ст"**), то це значить, що цим лат. терміном спочатку називали спорошковане (розтерте) зерно гірчиці в стані його "бродження" (ферментації, "мусування"), в процесі виготовлювання з нього приправ для деяких страв.

Мча́ти, мча́тися. — "мчати" — бистро гнати кого, чи що; "мчатися" — дуже швидко "бігти" ("гнатися").

У Слові про похід Ігоря" (1187): "Помчаша красныя дѣвкы половецкыя".

Слово це походить із старослов'ян. "мъчати", що засвідчене в старо-церк.-слов'ян. мові, і що, розуміється, має за собою праслов'янську традицію. О д н а ч е такої звукосполуки, яка могла б безсумнівно вважатися (очевидно, вважатися не тільки під звуковим, але й також під значеневим оглядом) за праіндоевропейський корінь цього слова, досі ще не вдалося знайти. У неслов'янських мовах праіндоевропейського походження сліди пракореня цього слова затер час і процес мутації форм слів та їхніх значень.

Приклади вживання слова "мчати" (гнати кого, чи що) в укр. новітній літературі і в укр. фольклорі:

В "Енеїді" Ів. Котляревського: "Куди їх м ч и т ь Анхизів син?" — "Мчатися" — 'гнатися': "К Еóлу м ч а л и с ь, як оса".

Дієслово "мчати (-ся)" зберігається живим у теперішній укр. літературній мові. Фігурує воно не тільки в Словнику Б. Грінченка, але й також у "Правопис. словнику" Г. Голоскевича (з 1929 р.), в "Укр.-англ. словнику" Подвезька (з 1948 р.) й ін.

М'яв, мияв — звуконаслідування кота; звідси "м'явкати" (і "мнявкати", "нявкати"), а також "нявчáти" і "м'явучати" (ці дві останні форми походять з польського "miauczeć").

Слово "м'явкати" — загальнослов'янське. Порів. чеське "mnioukati" і "mnioučeti"; польське "miaucheć", "miauknąć" ("м'явкнути"). Слово це походить з праіндоевропейського кореня. Порів. німецьке "miauen" ('м'явкати').

В укр. мові експансія цього слова м.ін. проявила себе тим фактом, що й навіть голос деяких інших звіряток почали називати "м'явканням". Див. у повісті "Люборацькі" Анатолія Свидницького: "Куни́ці кричать, м'я в у ч а т ь".

У переносному значенні дієслово "м'явкати" вживається в нас для означення голосу докучливої дитини, яка настирливо чогось домагається жалісним тоном, і тому таку дитину називають м'я́ в к а л о м.

М'який — антипод (протилежність) твердого; походить із старослов'ян. "mękъkъ". (Початкова старослов'ян. форма не була здовжена, отже звучала вона як 'mękъkъ'). Старослов'ян. сім'я слів: "mękъkъ", "mękъkъi", mękčiti" ('м'ягшити'), "mękъčati" ('м'якшати'), "mękъko" ('м'яко'). Відповідником укр. слова "м'який" в інших слов'ян. мовах: болгар, "мек"; серб. "мек"; чеське "měkky"; польське "miękki".

Слово це належить до праслов'янської спадщини, а його пракорінь походить з праіндоевропейського мовного ґрунту.

Порівн. литовське “minksztas” (‘м’який’, і далі — ‘ніжний’). Про той факт, що в праіндоевроп. мовній добі джерелом ідеї ‘м’якости’ була дія роздріблення твердого предмета, чи переміни твердої маси в масу нетверду шляхом мішання її (напр., мішення тіста) свідчить литов. слово “miksztas” (‘м’який’), що має спільний корінь з литов. словом “minkau” (‘м’яти’), ‘місити’, (тобто робити щось м’яким).

Можливо, що, як це дехто думає, з цього ж індоевропейського пракореня походить і німецьке дієслово “mengen” (‘мішати’), хоч, щоправда, цього припущення не можна обоснувати семасіологічними аргументами, бо ж німецький відповідник старослов’ян. прикметника “mękъkъ” не базується на цьому пракорені; м’який по-німецькому — це weich. Також і в інших неслов’янських мовах праіндоевроп. сім’ї, — за винятком мови литовської, — немає таких відповідників старослов’ян. прикметника “mękъkъ” (і “mękъkъı”) та литовського “ minksztas”, які б походили з того самого пракореня, з якого походять ці прикметники в слов’янських та литовській мовах. У грецькій мові ідею ‘м’який’ виражає слово “malakós”, в латин. — “mollis”, в англ. — “soft” (порівн. данське “saft”).

З прикметника “mękъkъ” утворилися були (в ранньому періоді старослов’янської доби, а може ще й у пізньому періоді доби праслов’янської) різні діялектичні видозміни. Про це свідчать факти в різних слов’ян. мовах. І так, у словінській мові поруч форми “mekak” (‘м’який’), що походить із старослов’янського “mękъkъ”, наявні такі видозміни форми цього прикметника: “mehkek” і “mehek”, а також дієслово “meščati” (‘ставати м’яким’). У сербській мові в дієслові “мȇкнути” (‘м’якнути’) є побічна видозміна “мехнêм”.

Прадавні видозміни форми старослов. слова “mękъkъ”, звичайно, віддзеркалилися на старому східньослов’янському мовному грунті, і головно проявили себе (поруч основної форми: “мякъкъ”) ось такими побічними формами — видозмінами: “мягкъ”, “мягокъ”, “мягкый”, “мяхкы”.

Подрібніші інформації історичного характеру про це див. А. Н. Соболевскій: “Лекціи по исторіи русскаго языка”. (Изданіе 4-е, Москва, 1907).

Дві з видозмін старослов’ян. прикметника “mękъkъ”, а це форми “мягокъ” і “мягкій”, стали літературними словами в російській мові.

У Словнику Б. Грінченка подана така сім’я слів прикметника “м’якиї” (тут подані й його видозміни): “м’я́киї” і “мя́гкиї” та

"мня́кий"; "мяке́нький"; і "мняке́нький", "мяке́сенький"; "мя́кчати" і (т.с.: "мня́кість"), "мяко" і (т.с.: "мня́ко"); "мякота́" і (т.с.: "мнякота́"); "мякува́тий" і (т.с.: "мнякува́тий"); "мяку́ш" і (т.с.: ""мняку́ш"; "мяку́ша" і "мнякушка"); "мякшити" (і "мнякшити").

Додаймо до цього ще такі слова: "м'якиш" і "мняки́ш" (це та маса гарбуза, огірка і т.п., що знаходиться під його шкіркою); порівн. також: "м'я́кишка (мнякишка) хліба".

У теперішній укр. літерат. мові та правописна норма, яка зобов'язує при писанні цього прикметника й тих слів, що походять від нього, під етимологічним оглядом, цілком правильна, бо коренем цього укр. прикметника є звукосполука **м'як-**, яка становить собою закономірний рефлекс кореня старослов'ян. прикметника "mękъkъ". Отже, послідовно, в нас пишуть: "м'який", "м'якший", "м'якшити", "м'якшення" і т.д.

З прикметника "м'який" в його відношенні до характеру людини утворений іменник "м'якушка", яким називають дуже податливу особу.

М'я́со — слово загальнослов'янське: старослов'ян. "męso"; болгар. і серб. "месо"; рос. "мясо"; чеське "maso"; поль. "mięso". Пракорінь цього слов'ян. слова — праіндоевропейський. Про це свідчать відповідники слова "м'ясо" в неслов'янських мовах праіндоевроп. мовної сім'ї: санскритське "m̃amsám" (mans-); вірменське "mis"; альбанське "miš"; старопруське "mens̃a (mens-); ґотське "mimz".

Від старослов'ян. іменника "męso" походить старослов'ян. прикметник "męsъnъ" ('м'ясний'). Іменник "męso" у старослов'ян. зложених словах "męsojastъ" і "męsopustъ" (у староукр. вимові: 'мясоя́стъ' і 'мясопу́стъ').

Слова в укр. мові, що походять від іменника "м'ясо": "м'ясце́", "м'яси́во", "м'ясни́й", "м'я́совий", "м'яси́стий", "м'ясни́ці".

У "Правописному словнику" Г. Голоскевича (1929) замість слова "м'яса́рня" фігурує слово "м'ясна́" (родов. відм. "м'ясно́ї", множ. "м'ясні").

Форма "м'ясна́" — це субстантизований прикметник, якого іменникова роля базується на примисленні до цього слова "крамниця": "м'ясна" [крамниця]. Звичайно, це русизм — "мясная". (порівн. також російські слова: "пивна́я" "бакале́йная", "конди́торская" і т.п.).

Слово "маса́рня", яке (замість "м'яса́рня") часом уживалося серед укр. інтелігенції в Галичині, це запозичення з польської

мови, а польські слова “masarz” і “masarnia” (в основі яких є чеське слово “maso” — ‘м’ясо’) — це запозичення з чеської мови.

Синонімом слова “м’сни́к” у нас є слово “різни́к”; також у чехів синонімом слова “masař” є слово “řeznik”.

В укр. мові до таких традиційних зложених слів, в яких є слово “м’ясо”, м.ін. належать слова “м’ясоїд” і “м’ясопуст”, що походять із старослов’ян. мови. А тепер, за наших часів, укр. письменники й публіцисти почали вживати російське слово “м’ясорубка” специфічно для означення масового кривавого мордування чекістами своїх тортурованих жертв у “підвалах” (льохах) понурих будинків Че-Ка (в СССР).

Прикметник “м’ясомолочний” — це совєтський неологізм, створений для специфікування такого колективного господарства, що спеціялізується в продукуванні м’яса й молока. Звідси — “м’ясомолочна ферма”.

На зразок прикметників “дубовий”, “грабовий”, “кленовий” укр. народ створив з іменника “м’ясо” прикметника “м’ясови́й”, як ось у загадці: “Лізу, лізу по залізу на м’ясову гору”. (Лізу на коня). Б. Грінченко в своєму Словнику (1909) інформує, що “м’ясовий” — це те саме, що “м’ясни́й”. У дійсності ж між їхніми значеннями є різниця: “м’ясове” — це все те, що зроблене з м’яса, а “м’ясне” — це все те, в чому м’ясо становить складову частину; напр., “м’ясна́ страва” — це страва з м’ясом, а не з самого м’яса; і також все те, що має м’ясо за свій об’єкт (напр., “м’ясна́ крамни́ця”).

М’ясоя́сть (арх.) — із старо-церк.-слов’ян. “męsojastъ”; в укр. народній термінології — “М я с н и ц і”, тобто той зимовий період року, що починається після Різдва й триває до початку Великого Посту, і що становить собою той період часу, на протязі якого Православна Церква дозволяє своїм вірним не постити, тобто не стримуватися від споживання м’яса (звідси й назва “М’ясниці”) та взагалі всіх “скоромних” харчів (яєць, молока і т.п.).

Борис Грінченко в своєму Словнику (1909) форму слова “м’ясниці”, звичайно, правильно вважає за множинну форму. Одначе він не каже, що це слово не має однинної форми, і тому той читач, що не познайомлений з цією справою, може подумати, що ця множинна форма постала з однинної форми: *м’я с н и́ - ц я. Одначе така форма ніде ні в усній, ні в писаній мові не засвідчена.

У Словнику Б. Грінченка про “М’ясниці” подана така інформація: “м’ясниці і мнясниці (-ць) — т. мн. “М’я с о ѣ д ъ”. — Зви-

чайно, що переклад старо-церк.-слов'ян. слова "męsojastъ" старим східньослов'янським словом "мясоѣдъ" — це не Грінченкова інвенція. В інших мовах східніх слов'ян традиційно перекладали цим словом цей старо-церк.-слов'ян. термін (męsojastъ").

Проф. Ф. Міклошіч, дотримуючись цієї східньослов'янської традиції, 1885 р. переклав ст.-церк.-слов'янське слово "męsojastъ" російським терміном "мясоѣдъ". (Див. Міклошичів "Краткій словарь шести слав. языковъ" з 1885 р.).

Само собою розуміється, що Міклошіч правильно розумів значення старо-церк.-слова "męsojastъ" та його специфічну функцію в Православній Церкві. Про це свідчить той факт, що в тому таки своєму Словнику він це слово переклав по-сербському "месници" (бо серби по-своєму так називають "męsojastъ"), а по-чеському він так вияснив значення цього ст.-церк.-слов'ян. слова: "čas, ve který volno jisti maso". Отож "męsojastъ — це, як називають його українці, М'ясниці (а серби — Месници), той період часу, коли православним християнам вільно їсти м'ясо і взагалі всі скоромні страви, бо на протязі М'ясоясту (М'ясниць") їхня Церква дозволяє їм це.

Очевидно, що наші давні перекладачі неправильно переклали це стар.-церк.-слов'ян. слово, бо вони заступили його нашим старим терміном "мясоѣдъ", цебто — "мясоїд".

Такий зложений іменник, першу складову частину якого становить назва даного роду харчу ("м'ясо", "риба", "пироги" і т.д.), а другу-компонент -їд (із старослов'ян. -ѣдъ), визначає, і завжди визначав, таку особу — "їдуна", яка має особливий нахил до даного роду харчу: м'яса, риби, пирогів тощо.

Про це свідчать дані із староукр. книжної мови. І так, напр., у творі Івана Вишенського п.з. "Обличеніє диавола — миродержця и прелестный лов єго вѣка сего скоро погибающаго..." (що був написаний коло 1589 р.), в якому він сибаритів — грішників таврує такими словами: "кровоєд", "м'ясоєд", "скотоєд", "звѣроєд", "свиноєд", "куроєд", "гускоєд", "птахоєд", "сласноєд", "маслоєд", "пирогоєд". Ясно, що наші давні перекладачі допустилися помилки, коли той період календарно-церковного року, що був означений ст.-церк.-слов'ян. терміном "męsojastъ" (у староукр. вимові "Мясоясть") і що укр. народ правильно назвав його М'ясницями, найменували терміном "М'ясоѣдъ", що не означає, і ніколи не означав нічого іншого, а тільки таку людину, що має особливий нахил їсти м'ясо.

Ст.-церк.-слов'ян. слово "męsojastъ" постало як переклад грецького слова kreophagos, дослівно значення якого — "м'ясо-споживальний", тобто той період часу (в році), на протязі якого споживається м'ясо; тому то укр. народній термін "М'ясниці" (подібно як і сербський — "Месници") є правильним перекладом (під оглядом значення) ст.-церк.-слов'ян. "męsojastъ" (калька грецького "kreophagos").

Другим таким старо-церк.слов'ян. зложеним іменником, першим компонентом якого є слово "м'ясо", а другий його компонент утворений з дієслова, є термін "męsopustь" (в стаукр. вимові "м'ясопустъ"), який означає той кінцевий період М'ясниць, що починається М'ясопустною Неділею і триває до Сиропустної Неділі, після якої починається Великий Піст.

На Наддніпрянщині й на Волині М'ясопуст означується народніми назвами: Зáпусти (в деяких місцевостях Наддніпрянщини цей термін має однинну форму: "Зáпуст") і Мáсляниця. У Галичині запусти (мисляниця) називають "Пущенням".

Старо-церк.-слов'ян. слово "męsopustъ", що є перекладом грецького "apokreos" ('після м'яса', тобто після М'ясниць) складається з двох компонентів "męso" ('м'ясо) + "pustъ" (від дієслова "pustiti" — 'пустити'). Звідси й народня назва "М'ясопусти" — "Пущення", або "Зáпусти", що означає період часу, на протязі якого М'ясниці "запускаються", цебто вони поступово зникають.

Укр. селяни кажуть: "Корова запускається", — це зн. перестає доїтися.

Старо-церк.-слов'ян. термін "męsopustъ" на східньослов'ян. мовному ґрунті (отже й на ґрунті староукраїнському) у книжній мові змінив свою форму на "М'ясопустиє". А це свідчить, що автори старо-церк.-слов'ян. "męsojastъ" виражали ту ідею, яку наші предки могли б були висловити по-своєму: "м'ясопустиє", якщо б таке слово вони були створили — замість нерелевантного (непідхожого) слова "мясоѣдъ", яким вони переклали ст.-церк.-слов'ян. термін "męsojastъ".

Старо-церк.-слов'ян. зложені лексичні новотвори "męsojastъ" і "męsopustъ" були скомпоновані за таким фонетично-морфологічним принципом словотворення, що був чужим духові слов'янських мов. Відомо, напр., що перекладачі грецьких церковних книг на старослов'янську мову форму грецького терміна "Ekklesiastes" (це грецька назва одної з книг Старого Завіту) слов'янізували шляхом перетворення її на Ekklesiastъ" ("Екклесіастъ"), в якому форманс -stъ (-стъ) походить з грецького -stes.

Очевидно, що ця форма деяких грецьких іменників чоловічого роду, напр., "Ekklesiastes", "metanastes" ('мадрівник'), metaphrastes" ('перекладач') і т.ін., вплинула на утворення в ст.-церк.-слов'ян. мові форми такого іменника як "męsojastъ".

При нагоді згадки про кінцевий період М'ясниць, період М'ясопустя (Запустів), треба сказати, що на Волині цей період збігався з місцевим звичаєм справляти т. зв. "Колодку" — спільне пирування з танками молоді й старших людей. Характер "колодчаних" пісень свідчить, що Колодка належить до залишків давніх (дохристиянських) обрядів весняного цикля.

Н

Н — сімнадцята буква української азбуки; у церковнослов'янській азбуці вона зветься "наш", а цифрове її значення в старо-церковно-слов'янській (і в церковно-слов'янській) мові — 50.

На — І. Слово загальнослов'янське; як прийменник, це слово 1) визначає місце на поверхні чого (або й кого), а також 2) напрямок до якогось місця на поверхні землі. Ось приклади: "на полі", "на ріці", "на пам'яті" (див. у Лексиконі 1627): "Маю на пам'яти", цебто пам'ятаю (про кого, чи про що); удавнину: "на Русі", "на Москві" ('в Московщині'). 3) Іти "на поле", іти "на ріку", іти "на Волинь".

II. Слово "на", як прийменник, також визначав чиюнебудь участь у даній дії; напр., "бути на роботі", "іти на роботу", "бути на жнивах" (брати участь у жатті).

III. Як прийменник, "на" також уживається для визначення того часу, що припадає у дане свято; напр., "це було на Різдво", "на Великдень", "на Зелені свята", "на Івана", "на Пе́тра" і "на Покрову" і т.ін.

IV. Функція прийменника "на" в українських ідіомах: "Мені й на ум це не прийшло". "Він його й на очі не бачив".

V. "На!" — частка волевого характеру. Напр.: "На! Візьми собі!" Множинна форма: "Н а т е, люди візьміть собі!" У формі т.зв. pluralis ethicus (коли до даної особи звертаємося per "ви"): "На́те, отче, візьміть це собі!" Слово "на" (множ. "на́те") тут означає 'ось' (тобі, вам), цебто "бери' ("беріть') собі!

VI. "На", в ролі частки, також виражає розчарування: "От і на!" - це значить: 'От тобі й маєш!', мовляв, нічого з того не вийшло.

Як дієслівна приставка, вираз "на" надзвичайно продуктивний. І. У вираженні іронії: "навоювати", "натворити" (чого). II. У виражені доконаної дії: "надробити" хліба чи чого (надробити дробинок); "навернути" кого (напр. на якусь віру), див. в Лексиконі 1627: "наверненья Божеє"; "настановити" (кого на становище), "натворити" (поезії, біди, лиха, різних діл); "набутися"; напр. фольклорне: "Поки хвалько́ нахва́литься, будько набу́деться" (Волинь. Крем'янеччина).

1627. "Масть на очі, або водка до лѣченья очей"). "назорі" (з "на зорі"), — напр. у пісні "Вийшли в поле косарі, косить ранком (вранці) назорі". "Відповісти на що..." (на питання, на це, і т.ін.).

"На" в полонізмах в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст.: "набоженство" — з польского nabożeństwo — (див. у Лексиконі П. Беринди: "набоженство отправýю" (живцем узяте з польського "Nabożeństwo odprawiam"; там таки: "умыленный — набожний". ("Набожний" — з польського nabożný (від слова nabożeństwo — 'Богослуження') — це не синонім прикметника "побожний"; nabożny у поляків є той, хто ніколи не пропускає жодного богослуження); "набытья" ('придбання'). Див. у Лексиконі П. Беринди: "стяжанія — набитья́ или набытности умѣнья", "набитья", "набытность" — з польського nabycie, що походить від польського дієслова nabyć. По-укр. кажемо: "придбати" що; "надбати" чого.

"На" в укр. архаїзмах: староукр. слово "набіги" (писалося за кирилівським зразком: "набѣгъ"), напр., "татарський набіг на Україну". Це слово в нас тепер замінили чужомовним "інвазія" й "наїзд" (з польського "najazd").

Дієслово "бігти" з приставкою "на-" ("набігти" на що, чи на кого), від якого походить староукр. "набіг", досі зберігається в укр. літерат. мові. І так, напр., кажемо: "На очі йому набігли сьози". У словнику Б. Грінченка: "Шлях мигтить, гаї та ліси на очі набігають". Там таки:"Татари набігли його сонного". (Це тут означає, що 'Татари набігли на нього сонного').

"На" в укр. народній стилістиці часто вживається анафорично, цебто повторно, щоб таким чином уяскравити вираження місця, або часу. Напр., в укр. "купальській" пісні: "Ой **на** Івана **на** Купала..." У "Слові про похід Ігоря" (1187): "На рѣцѣ **на** Каялѣ".

Слово "на" — загальнослов'янське і праслов'янське. Джерело його походження, очевидно, праіндоевропейське. Про це свідчать такі відповідники слов'ян. прийменника "на" в неслов'янських мовах, напр., пруське **on**; німецьке **an**; грецьке ana (тільки тоді, коли воно вжите з іменником у давальному відмінку).

"На Україні" і "в Україні". — Згідно з офіційними нормами української мови в Україні в державних межах СССР,

там говорять і пишуть "**на** Україні", а не "**в** Україні", а також "**на** Україну" (напр., "їхати на Україну", а не "**в** Україну). А втім, мовознавці в СССР кажуть, що вони дотримуються тут мовної традиції укр. народу, який завжди говорив "**на** Україні", а не "**в** Україні", і що так говорили й писали укр. письменники та учені.

Іван Огієнко, на сторінках журналу "Рідна Мова", що він видавав його в Варшаві в 1933-1939 рр., виступив з ініціятивою замінити тут прийменник "на" на "в", і говорити та писати не "**на** Україні", а "**в** Україні". Однак в українській діяспорі (по 2-ій світовій війні, цебто після 1945 р.) дехто з тих укр. мовознавців, які виїхали з СССР на Захід — на еміграцію, пропозицію І. Огієнка, щоб говорити не "**на** Україні", а "**в** Україні", вважають за таку вимогу, яка, мовляв, подиктована йому не науковими мотивами, а мотивами "націоналістичними".

Абстрагуючи від справи того специфічного визначення місця, яким є визначення "**на** Україні", дослідник укр. мови повинен звернути увагу на той загальний український принцип, згідно з яким в літературній мові в Україні завжди вживали "**в**" і "**на**", при назві тієї країни, на яку вони вказували, як на місце. І так, коли йдеться про стару назву наших територій, а саме — при назві "Русь", укр. освічена верства говорила не тільки "на Русі" і "**на** Русь", але й також "въ Руси" і "въ Русь". Ось приклади з українського літопису "Повѣсть временныхъ лѣтъ" (що популярно відомий як "Літопис Нестора) — з 1112 р. Про бій війська князя Ярослава Мудрого з військом суперника — кн. Святополка 1019 р. тут сказано: "...и бысть сѣча зла яка же [до того часу] не бывала **въ Руси**, за руки ємлюще сѣчахуся..."

Отже, автор цього Літопису пише 1112 р., що це була битва ("сѣча") "**въ** Руси", а не "на Руси".

Коли митрополит Київський і всієї Руси Феодор (1160-1163) помер, то патріярх Константинопільський Лука Хрисоверг прислав до Києва митроп. Івана (якого князь Ростислав не прийняв). І в "Повісті временних літ" сказано в зв'язку з цим, що "приде митрополитъ Иванъ **въ** Русь..." Це свідчить, що освічена верства в нас тоді говорила й писала не лише "на Русь", але також і "въ Русь".

Освічена верства в Києві, столиці давньої Руси, очевидно, знала, що греки, вказуючи дану країну, як м і с ц е, писали при її назві прийменника "в" (грецьке en), а не "на" (грецьке ana). І так, напр., вони знали, що перший митрополит Київський і всієї Руси Леонтій (за часів Володимира Великого – зараз таки після охрещення укр. народу) підписувався (по-грецькому): "Leontios

metropolites en Rosia". Старий грецький вираз "en Rosia" у нас, самозрозуміло, перекладали літерально: "въ Руси".

Наші освічені верстви того часу, розуміється, також знали, що й римляни при вказуванні даної країни, як місця, ставили при назві тієї країни прийменник "**in**" ('в'); напр., "in Sicilia" (див. у Ціцерона), "in Galicia" (див. в Юлія Цезаря) і т.д.

Серед частини нашої освіченої верстви та стара українська "книжна" (літературна) мовна норма (писати "въ Руси" і "въ Русь" зберігалася, до кінця XIX ст. І так, напр., автор (він невідомий) твору "Історія Русів" (з XVIII ст.) писав "въ Руссії" (що означає, в Руси). У другому томі збірника укр. історичних документів під назвою "Акты, относящіеся къ исторіи Западной и Южной Россіи" (2-ий том, Петербург, 1865 — за редакцією Миколи Костомарова) консеквентно пишеться "въ Руси", а не "на Руси". У цьому томі "Актів" опублікований один з укр. історичних документів під таким заголовком: "Рѣчь Ивана Мелешки, каштеляна Смоленскаго, произнесенная на варшавскомъ сеймѣ въ присувствіи короля Сигизмунда III, противъ покровительства польскимъ королемъ влиянія нѣмцевъ и поляковъ на обычаи и приемы жизни **въ Руси** и **Литвѣ".** Та частина укр. освіченої верстви, яка згодом (у новітніх часах) писала й досі пише "на Руси" (не звертаючи уваги на ту стару укр. норму, згідно з якою у нас удавнину також писали "въ Руси", а не лиш "на Руси". Та остання форма ("на Руси") у нас тепер стала (немов би з "принципових" мотивів) нормативною. Ось один з прикладів. М. Коссак в одній із своїх публікацій пише "на Руси" (замість "в Руси"). Див. його довідку (опубліковану у Львові 1867 р.) п.з. "Короткій поглядъ на монастыри и монашество отъ заведеня на Руси вѣри Христовой по нынѣшнее время". До тих укр. учених новітнього часу, які принципово пишуть "на Руси" (замість писати "в Руси") належить і Михайло Грушевський. Цитуючи навіть ті старі укр. пам'ятки, в яких написано "въ Руси", М. Грушевський деколи пише по-своєму: "на Руси".

Коли поляки вживають назву "Polska" (Польща) для визначення того місця, яким є Польща, то вони завжди писали й досі пишуть, та, розуміється, і будуть писати "w Polsce" (в Польщі), а не "na Polsce" (не 'на Польщі'). Але в відношенні до Руси вони завжди принципово писали й пишуть "na Rusi". (До речі, ця форма добре римується в популярному польському dictum "Musi na Rusi, a w Polsce - - jak kto chce"). За винятком Руси, Угорщини й Литви, що їх пишуть поляки з прийменником **na** ("na Rusi", "na Węgrzech", "na Litwie"), назви країн усіх інших народів

поляки пишуть з прийменником **w**: "w Polsce, w Kanadzie, we Włoszech" т. ін.

Проф. І. Огієнко, мабуть, тому твердив, що з прийменником **на** визначається тільки місце провінції даної країни, бо й справді в масовій більшості випадків так воно й є. Але це не є правилом. Напр., поляки кажуть не "na Galicji",а "w Galicji". Вони кажуть "na Poznańszczyznie", але кажуть також "w Poznańskiem". Та й у нас кажуть не "на Галичині". а "в Галичині", але "на Волині", "на Поліссі" і т.ін.

Упротивень до польського "na Litwie", у нас іздавна писали "в Литві". Див. "Новосложено сие поученіе въ Литваніи" — анонімний твір з кінця XVI ст.

Тому що в Україні з давніх-давен писали не тільки "на Руси", але і "въ Руси", то за аналогією до цих форм поруч виразу "на Україні" появився й її варіянт "в Україні".

Ті українські мовознавці, які критикують проф. І. Огієнка за пропагування ним форми "в Україні", інкримінуючи йому "націоналістичні" мотиви цього і створюючи таке враження, немов би форма "в Україні" була його твором, як видно проочили той факт, що цю форму вживав і Тарас Шевченко: "Як виріжуть гайдамаки ляхів в У к р а ї н і, — сказано в поемі "Гайдамаки" Т. Шевченка.

Навгорóд (діялектичне, див у словнику Б. Грінченка — 1909); означає 'на город' (напр., "Він іде навгород", цебто "на город"). Це говіркове слово постало в висліді контамінації (стягнення) двох виразів "на горóд" і "в горóд", які виражають одну й ту саму ідею.

Нав'є — із старослов'янського "навье" або "навь", що спочатку визначало гріб, а потім мерця. Звідси староукр. слово "навскій", а пізніше — "навський".

В укр. народніх повір'ях термін "навський Великдень", (або "Мертецький Великдень") визначає "Великдень мерців", які виходять з гробів, щоб відзначити Великдень - в четвер останнього тижня Великого Посту. (У зв'язку з цим слід згадати літературний твір Григорія Квітки-Основ'яненка "Мертвецький Великдень"). Традиційний термін "Навські проводи" (із староукр. "навьи проводы") в Україні також визначає поминання "усопших" (покійників) — у понеділок "Фоминої Неділі". Тут це означає "Фомин Тиждень". У деяких місцевостях — це є "Прóводи", або "Мóгилки". Із старослов'янського "навье", "навь" походить із слова "навка", форма якого в деяких укр. говорах

змінилася на "мавка". (Про мавку в повір'ях на Волинському Поліссі див. у драмі Лесі Українки "Лісова Пісня").

Походження старослов'янського слова "навьє" (або "навь") ще не досліджене.

Навзна́к, н а в з н а к и́ — укр. традиційне слово, яке є синонімом модерного літературного неологізму "горіли́ць". В укр. говірках на Волині — "нао́знак"; там таки синонімом цього слова є фраза "лежати крижем", очевидно, — запожичення з польського "leżeć krzyżem". В інших слов'ян. мовах відповідниками укр. "навзнак" є поль. nawznak; чеське naznak; болгар. "възнак"; рос. "навзни́ч".

Нави́н — у Старому Завіті так називається батько Єгошуї. Старогебрейське ім'я Jehošua часом вживається (у Старому Завіті) в супроводі іменника Ñun, значення якого тут є переносним: "нащадок". Дійсне ж значення його — 'цвітіння'.

Наві́дворіт — сказати що кому, чи зробити що кому (шляхом реакції) "тим самим кінцем". Напр., відповісти кому гостро н а в і д в о р і т — це зареагувати на гострий тон свого співрозмовника; вдарити кого на відворіт — це відповісти ударом на удар. Значення слова "навідворіт" не слід утотожнювати із значенням слова "напаки", тобто vice versa.

Навідже́ний — від дієслова "навідати" (старослов'ян. "навѣдати") — це значить "вступити" не надовго до кого, чи до чого. Наві́джений — це той, кого хто навідав.

У Чигиринському Тестаменті (з 1600 р.) читаємо: "Будучи мні отъ Господа Бога н а в і ж е н о м у хоробою". У Київському Тестаменті (з 1632 р.) написано: "Будучи отъ Господа Бога хоробою на тѣли моємъ н а в і ж о н и м" (тут з польського "nawiedzonym").

В укр. старих церковних пам'ятках говориться про те, що християнин може бути "наві́жениї" ('наві́даний') Богом. І так, у Крехівському Апостолі (з 1560-их років) християнинові дається поучення, що він повинен "Вдячне приймовати отъ Бога н а в і ж е н я и утиски". І там таки: "А вас (Бог) отъ часу н а в е ж е н я свого вывилъ". Серед українського народу є таке повір'я (воно походить, мабуть, ще з дохристиянських часів), що та людина, яку навідає Вища Сила, стає умопомішаною (божевільною). Звідси й слово "навідже́ний" (навіданий Вищою Силою) спочатку означало божевільний. А тепер воно є синонімом слів "оскажені́лий", "ошалі́лий", якими характеризують таку людину, яка під

впливом якоїсь спонуки раптом попала на деякий час у стан безумства.

В укр. народній фразеології питання "Чи його навідало?" означає: 'Чи він при своїм умі?'

У жидів колись було таке повір'я, що коли людина почує голос Бога, то від цього вона негайно вмре. Але за часів біблійного Мойсея це повір'я почало заникати. Про це свідчить Старий Завіт, в якому сказано, що ізраїльський народ "чув голос Бога, і жив" (5 М. 4:33), цебто, хоч цей народ і чув голос Бога, але він усе таки не вмер, і далі жив. Там таки: "Цього дня ми бачили, що говорить Бог з чоловіком, — і він (цей чоловік) живе". І там же: "Бо чи є яке тіло, що чуло б, так як ми, голос Бога живого, і [все таки] жило б?" (5 М. 5-23).

Навісни́й — навіджений; із староукр. "навістний"; походить від старослов'ян. "навѣстѣнъ"; від старослов'ян. "вѣштати", а з приставним **на-**: "навѣштати" ('навідуватися' до кого, до чого). Про мітологічне джерело теперішнього значення слова "навісний" див. "навідже́ний".

На́віть — з польського nawet, що походить із старонімецького wet, яке означало "накінець", 'наостаток', а потім було замінене словом "sogar" ('навіть'). Старослов'янським відповідником слова "навіть" було слово "даже", що засвідчене в старо-церк.-слов'ян. писаних пам'ятках. І так, напр., це слово вжите в написаному глаголицею старо-церковно-слов'янському тексті "Чотироєвангелія (з кінця X-го, або може з початку XI-го ст.), що було знайдене у Зографському манастирі на Афонській Горі. Слово "даже" є там в Євангелії від Івана розділ 17, вірш 5, зміст якого такий: "І нині прослав Мене Ти, Отче, у Себе Самого славою, яку Я мав раніше, даже [тоді, коли ще] не було в Тебе всього світу".

Абстрагуючи від питання, чи в східніх слов'ян було (ще перед прийняттям ними християнства) слово (місцеве) "даже", стверджуємо факт, що коли — внаслідок охрещення Київської Руси-України (988 р.) — Київ прийняв (з Болгарії) Богослужбові книги старо-церковно-слов'ян. мовою, то це само собою означало, що наші давні письменники вживали й слово "даже", бо ж старо-церк.-слов'ян. мова спочатку була в нас не тільки специфічно церковною мовою, але й мовою літературною. Однак слово "даже" в нас вийшло з ужитку, а заступило його слово "навіть". Натомість в російській мові (яка не прийняла слова "навіть") і досі вживається слово "даже".

Навманн́я — навгáд; рос. “наугад”; англ. “at random”. “Русско-украинский словарь” (виданий Академією Наук УРСР, в Києві 1956 р.) подає такі приклади: Т. Шевченко — “Розказую навманн́я”. Дніпрова Чайка — “Я подалась (пішла) вулицею навманн́я”. Леся Українка — “Може навмання читати”. Борис Грінченко — “Він ніколи не міг жити навманн́я”.

Коли йдеться про приклад з Грінченка, то “Рус.-укр. словарь” допустився неточности, бо Б. Грінченко писав це слово без подвоєння **н**, а перша форма цього слова в словнику Б. Грінченка (1909) така: “навма**нá**”, а другісна — “навма**ня**”. Дієслово це складається з двох компонентів — частки “на” й іменника “уман”, родовий відмінок — “умана”. Звідси “на — ума**на**”. Іменник “у м а н” постав з дієслова “уманити”. Це дієслово фігурує в Словнику Грінченка в двох варіянтах: “уман́ити” й “уманювати”; його значення він подає по-російському: “заманивать, заманить”.

Походження іменника “уман” (від “уманити”, “уманювати”) подібне до походження іменника “обман” (від “обман́ити”, “обманювати”). Укр. “манити” (звідси “у-манити”, “об-манити”, “заманити”, “при-манити”, “по-манити”) походить із старослов’ян. “манити” (manąti, в укр. вимові ‘манути’; порів. “об-манути”) значить ‘вáбити’, ‘нáдити’ і ‘піддавати злудну думку. (порівн. укр. “мана” — ‘пр́ивид’, ‘злýда’).

Отже чинити що “науманá” (“на-уман-**а**”) — це чинити щось на основі такого злудного враження, що ця дія евентуально може бути правильною. Росіяни кажуть: робити щось “на авось” (“авось” — ‘ануж’), а поляки — чинити щось na chybił — trafił

Навм́исне — нарóком, цебто із заздалегідь передвзятою метою. Слово це складається з двох компонентів: з прислівника “ум́исне” і приставки **на**-. Прислівник “умисне” (“вмисне”) — із “умислене” (початково: “умислено”), що походить з дієприкметника “умислений, -а, -е” (‘придуманий’, ‘загаданий’). Дієслово “умислити”, частотна форма “умишляти” (воно є в словнику Б. Грінченка) означає ‘придумувати’, ‘задумувати’, ‘замишляти’. Староукр. іменник “умисел” походить із старослов’ян. “умыслъ” (‘задум’, ‘зáмір’).

Синонімом прислівника “навм́исне” є в нас слово “нарóком”, а “ненарóком” означає ‘невмисне’. Слова ‘нарóк’ (із старослов’ян. “нарокъ” — ‘ціль’, ‘мета’) у нашій мові вже немає. Його заступили в нас словами “мета” (з грецького meta) і “ціль” (з польського cel, що походить з німецького Ziel).

Навпаќи — укр. відповідник російського “наоборóт”; польського naodwrót, przeciwnie; лат. vice versa. В укр. народній лек-

сиці існує слово "опáк" значення якого: 'назад' (див. у Словнику Б. Грінченка — з 1909 р.), а "наопáк" означає 'навиворіт', цебто воно виражає ту саму ідею, що і теперішнє укр. літературне слово "навпаки́", яке, власне, й постало з укр. народнього виразу "наопак" — почерез таку трансформацію: "на опáк + и", а звідси — "навпаки". Старослов'янським (і старо-церк.-слов'ян.) відповідниками укр. прислівника "навпаки" були такі слова: "опако", "опаки", "опаче".

Евентуальне твердження, що початкова форма слова "навпаки́" була "на — в — паки", було б помилковим, бо воно було б поставлене за рахунок проочення старослов'ян. "опако", "опаче", "опаки" й укр. "на-опáк".

Старослов'ян. (і старо-церк.-слов'ян.) "пакы" означає 'ще раз'; звідси його другісне значення: 'знову ж'; у цьому другісному значенні слово "пакы" вжите в "Повісті временних літ" (1112 р.), в якій написано: "Аще украдетъ русинъ любо у крестьянина или п а к ы ('знову ж') крестьянинъ у русина"

Навро́чити, з у р о́ ч и т и — (з народнього повір'я) — в теперішньому значенні: магічною силою очей спричинити кому нещастя, або взяти кого під контролю своєї волі, немов би загіпнотизувати. Одначе початкове значення слова "наврочити" базувалося на віруванні в т.зв. "магію слова", силою якого можна спричинити кому нещастя, або взяти його під повну контролю своєї волі.

Факт ужиття ким сили "магії слова" для спричинення кому нещастя, чи підпорядкування його своїй волі — це у р о́ к; множинна форма: у р о́ к и. Від іменника "уро́к" походить дієслово "на — уро́чити". Іменник "урок" походить від дієслова "уректи" (з "у — ректи") — подібно як іменник "пророк" (з "про — рок") походить від дієслова "проректи" (з "про — ректи", цебто 'передсказати', 'передвістити', 'віщувати'), або іменник "вирок" (з "ви — рок") — від дієслова "виректи" (з "ви — ректи"). Саме слово "рок", що є одним з вокалізаційних варіянтів перезвуку кореня **рек** — (у дієслові "ректи"); **рек-** : **річ-** : **рок-** у словах "рек — ти", "річ" ('слово', 'вираз', 'промова' — із старослов'ян. 'рѣчь"), "пророк" (і "у — **рок**" та "ви — **рок**").

Саме слово "уро́к" і "наврочити", як видно, колись уважалися за табу́ (за заборонену річ, бо їх звуки могли спричинити нещастя тому, хто ці слова вимовляв); отож замість дієслова "наврочити" вживали дієслово "причинити" (кому зло силою магії слова). Тому то словом "причинний", чи "причинна" нази-

вали наврочену особу. (Див. у Т. Шевченка, "причинна" — дівчина у творі "Реве та стогне Дніпр широкий").

Навря́д — ледве чи... Напр.: "Навряд чи є в Кузьми гроші" (з "Укр. приказок" Номиса), цебто, "ледве чи" можна сподіватися, що така людина (як Кузьма) має гроші. Відповідники цього укр. слова в інших слов'ян. мовах: російське "вряд ли" (і "едва ли"); серб. "једва ако"; болгар. съмнително"; чеське pochybno, zdali; польське wątpliwie; ledwie czy, zaledwie czy. Звичайно, що стара українська форма цього слова була не "навряд", а тільки "врядъ" — із "въ" + "рядъ". Корінь слова "ряд" праслов'янський, праіндоевропейського походження; пор старо-болгар. ręдъ; рос. "ряд", болгар. і серб. "ред"; чеське řad; поль. rząd; франц. rangée; нім. Reihe. Іменник "ряд" у зложених слова: "по-ряд-ок"; "на-вряд", "на-рядити", "ви-ряд".

Слово "навряд" уживається на Наддніпрянщині в значенні 'ледве чи'. У Галичині воно має значення 'навпаки'. Ось приклад з повісти Андрія Чайковського "Малолітній": "Нічого не вийшло, навряд (навпаки), — Зося стала ще лютіша".

"Л е д в е ч и..." ('навряд'). — Слово "ледве" походить із старослов'янського "єдва"; у польській мові воно змінилося на "ledwie".

Навуходоно́сор — цар вавилонський, що 586 р. перед Нарodж. Христа здобув Єрусалим і знищив храм Соломона.

Українці вимовляють і пишуть це ім'я згідно з його старо-церковно-слов'янською формою: "Навуходоносоръ". У ст.-церк.-слов'ян. мові це ім'я є запозиченням з одної з грецьких версій імени цього володаря. Греки ж вимовляли його трояко: Nabokodrosoros, Nabuchodonosar і Nebuchadnezzar. У деяких мовах, напр., в англійській, прийнялася ця третя грецька версія, отже англійці пишуть "Nebuchadnezzar". У грецьку мову це ім'я було внесене з гебрейської мови, в якій воно звучить "Nevuchad'neccar" — з вавилонського "Nabu-Kudurri-ucuri" ('самодержавний вождь').

Тому що ім'я "Навуходоно́сор" стало відоме слов'янським народам православного віроісповідання із старо-церковно-слов'янської мови, що стала в них богослужбовою (і першою "книжною", цебто літературною) мовою, то воно й самозрозуміло, що походження й значення цього імени могло викликати зацікавлення серед славістів-ономастів (назвозна́вців). Тим славістом, що перший проявив зацікавлення цією справою, був польський поет Адам Міцкевич (Mickiewicz, 1796-1855). Коли він, як полі-

тичний біженець, опинився в Парижі і там викладав (у College de France, у 1840-1844 pp.) історію літератури слов'янських народів, то він твердив, що ім'я "Nebuchadnezzar" означає "не Бог, — одно (те саме, що) цар". (Про це згадує польський мовознавець С. Лось (Łoś) у своїй монументальній праці "Gramatyka historyczna języka polskiego". Польща за того часу була під російською окупацією, отже слово "цар", як титул російського монарха, стало в А. Міцкевича одіозним словом. У драмі "Dziady" Адам Міцкевич у приступі великого жалю над поневоленою Польщею навіть Бога прозвав "царем" — з алюзією до немилосердного російського царя. Антагоністичне відношення до російського царя очевидно подиктувало йому таку думку, що ім'я "Nebuchadnezzar", мовляв, означає, що цей вавилонський володар був "не Бог", а був він тим, ким був "цар", — очевидно, цар російський.

Звичайно, в А. Міцкевича таке вияснення значення цього вавилонського імени не було нічим іншим, а тільки т.зв. "народньою етимологією", або, загально кажучи, — псевдологією.

Навча́ти — учити кого чогонебудь. Слово загальнослов'янське. Старослов'янське "научати"; болгар. "научам"; серб. "научити"; рос. "нау́чать"; чеське naučiti; поль. nauczać. Праслов'янський корінь цього дієслова: ***uk.** Тепер він зберігається тільки в зложених словах: "наука" (на-**ук**-а) і "неук" (не-**ук**). У пригожій для цього позиції цей пракорінь ще в праслов'янській добі почав змінятися на -**уч**-. Порівн. "**наука**" і "**учити**". Про те, що слова "наука" й "учити" походять з праіндоевропейського мовного ґрунту, свідчить той факт, що пракорінь -**ук**- також і в деяких неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї виражає ідею навчання. Порівн., наприклад, пруське jaukint (ja-**uk**-int) — 'вишколювати'; литовське jukinti (ja-**uk**-inti) — 'призвичаювати'.

В укр. книжній мові XVI-XVII століть зберігалася оригінальна форма цього дієслова, цебто його вимовляли й писали з голосівкою -у-: "научати", а не, — як це в укр. народній вимові, "навчати"; одначе в XVII ст. і в книжну мову часом проникала народня вимова цього слова. І так, напр., в Катехизисі з 1645 р. в одному випадку його автор написав (мабуть, через неувагу): "чого другого навчаєтъ". Але в усіх інших випадках автор цього Катехизиса писав по-книжному: "научати"; напр., "чого научáєть тотъ артйкулъ", "научати Євангеліи Святои".

Так само й у Лексиконі П. Беринди (1627): "Учительство — наученья уряд". "Мароа... з сир. (ійського) пани або научитель-

ка". "Раввуни́ — научи́тель. Равула — учительный". ("Научитель" — це в П. Беринди полонізм: nauczyciel).

В укр. мові при дієслові "учитися" (також "навчатися") предмет, якого вчимося (навчаємося), стоїть у родовому відмінку. Учитися (навчатися) ч о г о? Учитися (навчатися) української мови, літератури, історії, математики і т.ін.

У російській мові при дієслові "учитися" предмет якого навчаємося, стоїть у давальному відмінку. "Учиться" ч е м у? "Учиться украинскому языку, литературе" і т.ін.

Ця російська синтаксична конструкція в минулому почала була проникати і в укр. мову на Наддніпрянщині. Ось приклад (з вірша Т. Шевченка "Учітеся, брати мої"): "І ч у ж о м у научайтесь, свого не цурайтесь". Правильно по-українському має бути: "І ч у ж о г о научайтесь, свого не цурайтесь". (Наявність голосівки **-у-** замість приголосного **-в-** в цьому випадку зумовлена вимогами ритміки). "Учитися" й "вивчати" — це одне й те саме. Але при слові "учитися" предмет, якого вчимося, ставимо в родовому відмінку. (Учитися ч о г о? — географії, фізики, геометрії і т.ін.). Коли ж замість "учитися" кажемо "вивчати", то предмет, що його вивчаємо (вчимося), треба ставити в знахідному відмінку. (Вивчати щ о? — географію, фізику, геометрію і т.ін.). Слово "вивчати" (що?) в нас часом уживають замість слова "студіювати" (що?).

Дієслово "навчати" в сім'ї слів: "навчання́", "на́вчений", "нау́ка", "учи́ти", "уче́ний", "учень" (староукр. "учени́к"), "учени́ця", "учні́вство", "учи́тель", "учи́телька", "учи́тельство", "учи́тельний", "учителюва́ти", "підучи́тися", "недо́ук", "завчи́ти", "провчи́ти", "повчи́ти".

В укр. народній термінології слово "уче́ний" означає те саме, що й старо-церк.-слов'ян. слово "ученъ", а саме — особу, що має "книжне" знання.

В укр. літературній мові така особа називається о с в і ч е н о ю людиною, слово ж "уче́ний" означає таку особу, яка займається дослідами в даній галузі науки.

Слово "науковець", яким тепер у нас часто заступають слово "учений", походить з польського "naukowiec".

Слова "наука" й "навчити" в укр. народній стилістиці і в фольклорі: "Дати (кому) научку" — добре повчити кого. "Без му́ки нема нау́ки". "Наука в ліс не піде". "Хто мовчить — сто навчить".

Нагай, н а г а й к а — короткий грубий батіг; татарський канчук, а специфічно канчук ногайських татар, які називалися

"ногайцями" — від імени їхнього вождя Ногая, чи Нагая. З укр. мови це слово ще в XVII столітті запозичили собі поляки і так вимовляють та пишуть його: nahaj. (У польській мові всі ті слова, в яких є буква h, не є польського походження). В українців у Галичині є прізвище "Нагаєвський".

Нага́льність – виключно українське слово, значення якого в Словнику Б. Грінченка (1909) по-російському пояснене так: 1) "Спѣшность". 2) "Внезапность" (наглість). 3) "Бурность" (поривистість).

Слово "нагальність" у дійсності означає велику інтенсивність будь-якої дії, яка (інтенсивність) спричинена силою якоїсь пресії. Інакше кажучи, слово "нагальність" має не три різні значення (які подав Б. Грінченко), бо та ідея, яку воно виражає, становить собою синтезу тих так званих "трьох значень".

Укр. селяни на Крем'янеччині (зах. Волинь) кажуть: "нагальна робота", маючи на думці несподівану навальність роботи, яку під тиском загрозливих обставин (загрозу наказу влади і т.ін.) треба скоро виконати коштом таких надмірних зусиль, яких не вимагала б та сама праця в нормальних обставинах.

"Нагальна злива" — це несподіваний великий дощ (т. зв. "обрив хмари"), що йде з великою силою. "Хвилі нагально б'ють об беріг" — це бурхливі хвилі ("буруни"), що з великою силою раз-у-раз б'ють об береги. Корінь -**гал**-, на якому базується прикметник "нагальний": на-**гал**(ь)-ний, що з нього постав іменник "нагальність", є також коренем дієслова "галити" (**гал**-ити); це значить настирливо і з великою силою натискати на кого, щоб він негайно і скоро виконав якесь діло. І так, на Крем'янеччині селяни кажуть: "Ти не дуже гали́ на нього, бо він впаде з ніг!"

Дієслово "гали́ти" наявне і в "Енеїді" І. Котляревського: "Пождіть, вгамуйтесь трохи, не галіте!" Б. Грінченко в своєму Словнику неточно вияснює тут вираз "не галіте", бо він каже, що це означає "не спішіть". У дійсності цей вираз тут не має такого значення: 'Не робіть спохвату'. В укр. народній стилістиці вираз "не галіте" часом заступається стилістичною фігурою "не поріть гарячки".

Слово "галити", як видно, колись було загальнослов'янським, про що свідчить той факт, що воно збереглося в сербській і хорватській мовах. Дієслово "гали́ти" у сербів означає "порива́тися" до чого; по-російському "стремиться" (к чему).

Походження кореня -гал- в укр. дієслові "галити" не досліджене.

Російське слово "галиться" не має нічого спільного з укр. "галити".

Владимір Даль інформує (див. його 4-томний "Толковый словарь живого великорусскаго языка", 2-ге вид. С. Петербургъ-Москва, 1880), що в російській мові дієслово "галиться" є "областное", цебто місцеве, говіркове. "Га́литься на кого", — каже він, — тут означає 'глазѣть', 'пялить глаза'. А. Г. Преображенський на цій підставі каже, що корінь цього дієслова той самий, що й у польському слові "gały", яке означає "витріщені очі" (див. "Этимол. словарь рус. языка" Преображенського).

Очевидно, що походження кореня **-гал-** укр. дієслова "галити" не можна утотожнювати з походженням польського слова "gały" ("витріщені очі"), бо те останнє походить з німецького "Galle" — маленький круглий, немов голівка, предмет, а також ґудз. Див. A. Brückner: "Słownik etymol. jęz. polskiego з 1957 р.). Можливо, що корінь дієслова "галити" також наявний в укр. народньому виразі "на гала́-бала́"; робити що "на га́ла-бала́" означає робити спохвату, або, як кажуть укр. селяни, "робити як з гаря́чки".

Нага́на — принизливе висловлення докору кому в сенсі погрозливого упімнення. Про значення цього слова в Лексиконі П. Бериниди (1627): "Укоризнен — годный нага́ны". "Повинный — наганеный, винный". "Нага́на — примо́вка" (виговір, цебто погрозливий до́кір).

У Катехизисі з 1645 р.: "Жаднои нага́ны от Бога и людей не мають". У лексиконі "Синонима славенороссская" (з половини XVII ст.): "Безъ наганы — непорочный".

У давніх східньослов'янських (фактично ж у давніх київських) писаних пам'ятках слів "га́нити" й "нага́на" немає. Там є лиш відповідник дієслова "га́нити", а саме — дієслово "укоряти", яке є словом загальнослов'янським. Старослов'ян. "укорити", "укоряти". Звідси церковно-слов'ян. "упокоръ" ("укоризна"), "укоризненъ" ("укоризненный"). Це старослов'ян. дієслово збереглося в укр. версії "докоряти" (звідси "докір", "докірливий").

Дієслово "ганити" походить від іменника "гана", що засвідчене тільки в старих західньослов'янських писаних пам'ятках, а специфічно — в чеських ("hana") і в польських ("gana"). Коли старослов'ян. (і староукр.) дієслово "укоряти" стало (в XVI-XVII ст.ст.) незрозумілим для загалу укр. інтелігенції, то П. Беринда у своєму Лексиконі (з 1627 р.) пояснив, що слово "укоряю" означає "досаджаю" (з польського "dosadzam"), "га́ню". Це значить, що в

XVI-XVII ст.ст. слова "ганити" й "нагана" були в нас уже загально вживаними.

Від слова "гáна" постало не тільки дієслово "гáнити", але й "ганьбити".

А. Брюкнер каже (див. його "Słownik etymol. język. polskiego" з 1957 р.), що польським відповідником чеського слова hana був іменник gana, з якого походило дієслово gańbić, але згодом, почавши з XVI століття, поляки змінили його вимову на "hańbić". При цьому він твердить, що це дієслово (в формі "hańbić") "od nas na Ruś przeszło".

З уваги на те, що в системі польської автентичної фонетики немає звука **h**, а буква **h** в польській азбуці існує тільки для писання тих чужих слів, в яких наявний цей звук, і з уваги на те, що А. Брюкнер не дав відповіди на питання, чому поляки в XVI ст. дійсно польську вимову цього дієслова ("gańbić") змінили в себе на непольську його вимову — "hańbić", треба думати, що в них сталося це під впливом українського дієслова "ганьбити".

Синонімом слова "нагáна" є в нас слово "догана", яке вже має свою традицію в укр. народі, і в Словнику Б. Грінченка його вживання рясно ілюструється матеріялом з укр. фольклору. Французька фраза "Sans peur et reproche" у нас перекладають словами "Без страху й догани". Напр.: Це був муж, чи лицар, "без страху й догани".

Походження кореня **-ган-**, на якому основане слово "гана" (це слово зберігається в зложених словах: "нагана" й "догана"), не досліджене. А. Брюкнер твердить, що в праслов'янській добі цей корінь презентував себе в формі двох варіянтів -gan- і -gon-, і що цей другий варіянт є в старо-церк.слов'ян. слові "gonětъ", що означає 'вистачає', і що на першому його варіянті (-gan-) основане литовське слово gana, що означає 'досить', та індійське ghana — 'твердий', 'густий'.

Однак семасіологічний (значеневий) фактор, здається, не сприяє цій гіпотезі А. Брюкнера. (Див. його "Słownik etym. języ. pol.").

Нагíдка — множ. нагідки — з давнього слов'янського "наготъки"; це означення тієї квітки, ботанічна назва якої — Calendula officinalis. В укр. фольклорі вона спопуляризована головно завдяки пісні "Ой, на горі, на горі зацвіли нагідки".

Нáглий — прикметник, який характеризує все те, що появляється раптом, дуже бистро й несподівано. Слов'янські мови (за винятком російської) досі зберігають якраз це (перше) значення

прикметника "наглий, -а, -е", що його можна ілюструвати такими прикладами: наглий вибух війни, нагла смерть, нагла зміна поглядів, нагла злива (великий дощ) і т.ін.

У Лексиконі П. Беринди (1627) сказано, що церковнослов'ян. слово "внезапный" означає те саме, що й слово "наглий". Там написано: "Внезапный — на́глий, внезапу — знагла, нагло". Там таки: "Не ознайменный, зна́гла будучий". І також: "Странителен — на́глый, пру́дкій".

В укр. книжній мові ще в XVI ст. церковно-слов'ян. слово "внезапу" (і старо-церк.-слов'ян. vъ nezaapъvą, vъ nezaapą) часто заступалося словом "нагле", що означало 'нагло'. І так, у Крехівському Апостолі (з 1560-их років) написано: "Нагле прийде яко боль невисты беременное".

Тому що прикметник "наглий, -а, -е" характеризував усе те, що появилося раптом, дуже бистро й неочікувано, то цим словом згодом також почали характеризувати таку особу, що була нахабним інтрузом і взагалі зухвалим типом, до якого відносилося старослов'ян. слово "дръзъкъ", а в укр. вимові — 'дерзкий'. Це другісне значення засвідчене в Лексиконі П. Беринди (1627), де сказано: "де́рзкий, на́глый, прудкій". І там таки: "Проде́рзость — на́глость".

У російській мові цей прикметник зберігся тільки в його другісному значенні: "нагл" — 'дерзкий'; звідси рос. "наглость" 'дерзкість'. Твердження Преображенського, що російська мова, вживаючи слово "нагл" в значенні 'дерзкий', мовляв, є під цим оглядом винятком серед усіх інших слов'ян. мов, не згідне з дійсністю, бо, як свідчить Лексикон П. Беринди, слово "на́глий" уживалося в укр. книжній мові в XVI-XVII ст.ст. також і в цьому другісному значенні: "наглий" — 'дерзкий'.

У неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї немає відповідників старослов'ян. слова "наглъ" з тим самим коренем, на якому базується цей старослов'ян. прикметник. Одиноким винятком між ними є литовська мова, в якій є слово з подібним коренем і значенням, а саме — слово nõglas – 'поспішний', 'бистрий'. Однак дехто з дослідників підозріває, що литовці запозичили це слово в слов'ян. Очевидно, здогад А. Брюкнера, що слово "на́глий" може походить від слова "на́гий" — 'голий', не може вважатися переконливим. А втім, сам Брюкнер поставив цей свій здогад під знаком питання.

З прикметника "наглий, -а, -е" постали такі слова: прислівник "нагло", іменник "на́гліcть" і дієслово "на́глити" (також "принаглювати"), і старше укр. "дона́глювати".

В Україні в XVI-XVII ст.ст. інтелігенція вважала, що коли хто дану особу "донáглював" ('принаглював') до чого, то це означало, що він таким чином принижував цю особу. Тому то в Лексиконі П. Беринди (1627) сказано: "Принижáю — донагля́ю".

Наглядáти — дієслово, яким в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. заступили старе укр. дієслово "назирáти" (із староукр. "надзирати"). У Лексиконі П. Беринди (1627): "Назирáю — нагля-дую". Основна форма цього дієслова — "глядіти", із старослов'ян. ględěti — 'дивитися'. Фреквентивна (частотна) форма цього дієслова, а саме форма "глядати", із старослов'ян. glęati, в укр. літерат. мові збереглася тільки в зложених словах: "нагля-дáти", "доглядáти", "заглядáти", "вглядáти" (в якесь діло), "пере-глядáти", "споглядáти", "підглядáти", "виглядáти", "оглядáти", "оглядáти ся".

Дієслово "глядіти" затратило в нас своє початкове значення: 'дивитися', бо воно згодом набуло в нас другісного значення — 'шукати', і тільки в цій функції воно в нас тепер уживається в літерат. мові. Із залишків його першого значення ('дивитися') відомим є в укр. народній фразеології вираз "Гляди ж!", цебто 'Дивися ж!', 'Уважай!'. Напр., у байці про півника й лисичку: "Гляди ж, півнику, як прийде лисичка, — не одкликайся!" Однак і в цьому випадку слово "гляди́" вже означає 'уважай'. Цілком ясно зберегло дієслово "глядіти" своє перше значення в тих словах, що походять від нього; напр., "пóгляд очей", "споглядá-ти" на кого, або на що, "виглядáти" кого звідки і "виглядáти" (крізь вікно, крізь відчинені двері), "наглядáти" за ким, або за чим, і т.ін.

Вислідом досьогочасного пошукування пракореня старос-лов'ян. дієслова ględěti в інших мовах праіндоевропейської сім'ї покищо є таке переконання, що цей пракорінь є також у німець-кому прикметнику "glanz" – 'блискучий', бо, як твердив А. Брюкнер 1957 р., від ідеї 'глядіти' ('дивитися') до ідеї 'блистіти', мовляв, дуже близько. А чи ж воно справді так?

Нáголос, а к ц é н т — звукове підкреслення даного складу в слові. У гомонімах (у словах, що звучать і пишуться однаково, але відрізняються своїми значеннями) наголос у нашій мові часом грає ролю семасіологічного показника — напр., слово "**ó**бід" з наголосом на **-о-** означає круг у колесі, у центрі якого є "головка" з отвором для осі, що сполучена шприхами з ободом. Натомість слово "об**í**д" з наголосом на **-і-** означає (згідно з укр. народнім звичаєм) споживання харчу вполудень. Завдяки сема-

сіологічній функції наголосу в цьому випадку ніхто з мовознавців не може твердити, що в слові "óбід" корінь той самий, що й у слові "обíд". І тут ця роля наголосу дуже важлива для досліджування етимології цих двох укр. гомонімів.

Узагалі для встановлення етимології слова (цебто для визначення походження даного слова та його споріднених відношень до інших слів тієї самої мови та інших мов) наголос часом грає важливу допоміжну ролю.

Наголос у деяких мовах (а між ними й у мові українській) є рухомий. Це значить, що треба знати кожне слово й той склад у ньому, який треба наголошувати. Ось приклади: "хáта", "забáва", "рукá". Правильно поставлені наголоси в українських словах є в науково опрацьованих правописних словниках української мови. Є такі мови, в яких наголос є нерухомий. І так, наприклад, у польській мові наголос в усіх без винятку таких словах, що складаються з двох чи більше складів, завжди стоїть на передостанньому складі; напр., "zabáwa", "nauczýciel", "nauczyciélski"; у французькій мові наголос завжди стоїть на останньому складі слова; напр., Rousseáu, París, Canadá і т.д.

Як у нас до XIV століття наголошувалися слова, — не знаємо, бо в наших писаних пам'ятках з X-XIII століть немає наголосів. Наголоси в наших книгах почали ставити щойно в XIV столітті.

Нагорóда — 1) приз (премія), відзначення за перше, друге й третє місце в конкурсі; 2) дар за винятково добре діло суспільного характеру. Слово це — всеслов'янське. У деяких мовах (в українській, російській і сербській) початкове значення цього слова вже затерлося, але в деяких воно ще залишилося ясним і живим. І так, напр., у болгарській мові слово "награда" означає те саме, що й слово "плата" й "заплата". (Див. Ф. Миклошичъ, "Краткій словарь шести славянскихъ языковъ" з 1885 р.). Але найближче до первісного значення цього слова є його теперішня функція в чеській мові, де слово nahrada означає те саме, що й слово odměna, яке є чеським відповідником німецького слова Ersatz. Це значить, що слово "нагорода" спочатку означало заплату за взаміну (як "ерзац") за якусь заподіяну шкоду; цебто, воно означало відшкодування.

У польському звичаєвому праві слово nagrodzić колись означало заплату, як відшкодування за зруйнування чиєсь grodzy (загороди, оселі). І слово nagroda в польській мові ще навіть у XVI столітті означало заплату в формі дару за заподіяну шкоду.

(Див. Alexander Brückner, "Słownik etymolog. języka polskiego" з 1957 р.).

Це давнє (перше) значення слова "нагорода" в укр. мові залишило свій слід в укр. народній термінології в Галичині, де народ вимовляє його як 'надгорóда', бо він розуміє це як компенсату за що. Також у польських говорах "нагорода" вимовляється не як 'nagroda', а як 'nadgroda'.

В Україні тепер замість слова "нагорода" вживають (під російським впливом) слово "приз", що походить із старшого французького prise (у новій формі — pris) початкове значення якого було 'здобич', а специфічно — захоплення ворожого корабля. Із старого французького prise походить англійське слово prize, яке ми перекладаємо словом "нагорода". Але цим своїм словом ми також перекладаємо й англійське слово reward, яке означає заплату за якийсь добрий учинок, а в основному воно виражає ідею компенсати; старо-церковно-слов'янське слово "мьзда" (Матвія 5:12) в нас перекладають словом "нагорода". (Росіяни перекладають це болгарським словом "нагрáда"; а втім це слово також так звучить ('награда') в сербській і чеській мовах). Але слово "мьзда" зберегло також і своє давнє другісне значення; і так, болгари перекладають це слово не тільки терміном "награда", але й терміном "придобитък" ('прибуток'); серби ж слово "мьзда" перекладають не тільки терміном "награда", але також термінами "корист" і "добит" ('прибуток'). Подібно і в чехів слово "мьзда" перекладається двояко: терміном nahrada і терміном zisk; до речі, чехи зберігають у своїй мові й старослов'янське слово "мьзда", у чеській версії — mzda.

Слово "нагорода" в укр. книжній мові XVI-XVII століть заступило старо-слов'ян. слово "мьзда" та його старослов'ян. синонім "награда". І так, у Лексиконі П. Беринди (1627) читаємо: "Село нагороды". Але чи слово "нагорода" тут ужите вже в теперішньому значенні англійського reward (заплати в формі дару за якісь послуги, або заслуги, а цим даром було село), чи може в значенні компенсати, чи реституції за заподіяну шкоду, — це таке питання, на яке в Лексиконі Беринди не маємо відповіди.

Над — слово, основна функція якого має прийменниковий характер; цебто воно означає положення даного об'єкта, що знаходиться вище іншого об'єкта. Цей приїменник — всеслов'янський.

Значення старослов'янського (й старо-церк.-слов'ян.) слова "надъ" було прийменникове. Ось церковно-слов'янська (україні-

зована) ілюстрація: “ангелы въсходяштя (ст.-ц.-слов. vъschodęštę) надъ сына чловѣчьскаго”.

Ідея положення даного об’єкта вище іншого об’єкта, яка становить перше значення слова “над” (напр.: “Туман повис над селом”) згодом вилонила із себе ідею ‘вищости’ кого, або чого, над ким, або над чим.

У цьому своєму другісному значенні слово “над” виконує функцію не прийменникового, а прислівникового характеру. Її ілюстрацію знаходимо, напр., у Лексиконі П. Беринди (1627): “Над — паче”. Слово “над”, як синонім старо-церк.слов’ян. прислівника “паче”, означає ‘більше ніж’, ‘ліпше’. Напр. церк.-слов’ян. “Пѣснь пѣсней” в укр. перекладі “Пісня над піснями”; цебто пісня, яка своєю якістю стоїть в и щ е всіх інших пісень.

Слово “над” у цьому своєму другісному значенні (‘більше ніж’) уживається як перший компонент таких зложених слів, які виражають ідею когось, чи чогось значно вищого ніж людина звичайно уявляє собі. І так, напр., кажемо: “надмірний” (той, хто стоїть вище всякої міри), “надзвичайний”, “надприродній”, “надлюдський” (пор. “надлюди́на”) і т.ін. Порів. також фразу “Надробляти міною”, з польського “Nadrabiać miną”.

Слово “над” також виконує функцію такої частки, яка вживається в ролі дієслівної приставки для вираження незначности наслідку даної дії для тієї особи, або речі, яка є об’єктом тієї дії. Напр.: “надрізати” (“над” + “різати”) — тільки трошки врізати; “надвередити” (“над” + “вередити”) — тільки трошки пошкодити: “надщербити” (“над” + “щербити”) — тільки трошки пощербити, і т.ін.

Традиційний погляд, що слово “над” постало в висліді зложення прийменника “на” з суфіксом -д- (“на” + д) стало аксіомою в досліджуванні його етимології, — незважаючи на те, що ніхто з дослідників не може доказати, що він знає походження цього “суфікса”, якщо він тут справді є суфіксом.

Шукаючи праіндоевропейського джерела походження прийменника “на”, дослідники зупинилися на такому припущенні, що форма цього прийменника є праслов’янською метатезою його праіндоевропейської форми **an**, яке є, напр., основою грецького прийменника ana (an + a), значення якого — ‘над’. Однак справа тієї ідеї, яка становить значення грецького ana, стає дуже складною в світлі того факту, що пруське слово ana виражає дві ідеї: ‘на’ і ‘над’.

Звичайно, що походження “суфікса” -д- в слові “над” треба

було б розглядати в зв'язку з процесом вилонення ідеї 'над' з ідеї 'на', якщо значення слова "над" постало з ідеї 'на'.

Надаре́мно — ма́рно, даре́мно; без бажаного висліду. Чинити що надаремно — значить чинити щось таке, що не дає бажаного результату.

Слово "надаремно" дуже пригодилося нашим культурно-освітнім діячам у XVI-XVII ст.ст., коли вони почали кампанію проти церковно-слов'янізмів в укр. книжній мові того часу, бо це народнє слово заступило в них церковно-слов'ян. слово "тунє", "всує" (ст.-укр. слово "въсує") і "вотще", або "тще" (Пор. старо-церк.-слов'ян. слово "тъште"). Кожне з цих церк.-слов'ян. слів виражає ту саму ідею ('ма́рно', 'даре́мно'), що й укр. слово "нада́ремно". (По-давньому — "надаре́мне"). Ось приклади з Лексикона П. Беринди (1627): "Туне́ — надаремне, прожнє". "Туне́ — надаре́мно, всує, ма́рне". "Тше, вотще — надаремно", "зго́ла, надаремне".

У Беринди слово "прожнє" — з польського próżnie ('марно', 'даремно'). Щождо слова "згола" (це живцем узяте польське zgoła), то Беринда допустився помилки, коли подав це польське слово за відповідник укр. "надаре́мне"; zgoła означає "зовсім", і є синонімом польського wcale.

Історія перекладання книг Св. Письма на укр. мову свідчить, що наші перекладачі вважали не слова "марно" й "даремно", а тільки слово "надаре́мно" найбільш відповідним для перекладу церковно-слов'янського "въсує". Ось початок сьомої Заповіді (в укр. перекладі Біблії, видання 1962 р.): "**Не призивай Імення Господа**, Бога живого, надаре́мно..." (Слово "надаремно" тут стоїть на тому місці, де в церк.-слов'ян. тексті стоїть "въсує").

Початок перекладання церк.-слов'ян. слова "въсує" (в сьомій Заповіді) укр. словом "надаре́мно" а точніше — в його старшій версії — "надаре́мне") датується першою половиною XVII ст. (Див. у Катехізисі з 1645 р.: "Не будеш брати имени Господа Бога твоєго надаре́мне").

В укр. "Правописному словнику Г. Голоскевича (з 1929 р.) немає прикметника "надаре́мний, -а, -е", але є прислівник "надаре́мно", перед яким подана й його старша форма — "надаре́мне".

У Словнику Б. Грінченка (1909) — навпаки: немає цього прислівника, але зате є прикметник "надаре́мний, -а, -е". І тут замітне явище: ілюструючи вживання цього прикметника, Б. Грінченко не подає прикладів (з літератури, чи хоч би тільки з фольклору) з Наддніпрянщини, а інформує, що слово "надаре́мний, -а, -е" наявне в тих укр. народніх піснях у Галичині й на укр.

Закарпатті (колись — т.зв. "Угорська Русь"), що їх зібрав укр. учений з Галичини Яків Головацький. (Див. "Народныя пѣсни галицкой й угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ" (4 томи, Москва, 1878).

Укр. селянство на Наддніпрянщині й на Волині не знало слів "надарéмний, -а, -е" і "надарéмно" до часу прищеплення йому цього слова почерез теперішню літературну мову. Укр. селянство на цих землях вживало слово "дáрмо" (в значенні 'мáрно'), а не "надарéмно". У пісні (з Наддніпрянщини) "Ой, у полі криничéнька, там погожая вода" сказано: "Дáрмо просиш батька, матір, бо за мене не дадýть".

"Укр.-англ. словник" М. Л. Подвезька і його ж "Англо-укр. словник" (з 1948 р.), де англ. in vain перекладене словами "мáрно" і "дарéмно", а також усі інші дані, свідчать, що слова "надарéмний, -а, -е" і "надарéмно" в Україні тепер не є популярним.

Наддніпрянець, або придніпрянець — так назвали українці в Галичині тих українців, які є автохтонами центральних і східніх укр. територій. Українці — "наддніпрянці" назвали український народ у Галичині "наддністрянцями", або "придністрянцями". Очевидно, кожен українець знає, що не всі українці центральних і східніх укр. земель живуть "на бéрезі" Дніпра, і що не всі українці в Галичині живуть "на березі" Дністра.

Надíя — сподівання. У Лексиконі П. Беринди (1627): надія (написано "надѣя", з наголосом на ѣ, що тут читається як і) — це "Очекиванье" (з польського oczekiwanie). Там таки: "Упованьє — надѣя, сподѣваньєся, уфáньє" (з польського ufanie). І там таки: "надѣя" — óтýха" (з польського otucha — 'підбадьорення'). У Катехізисі з 1645 р.: "Очи всѣх в Тобѣ надѣю мают". На Крем'янеччині (зах. Волинь) ще між двома світовими війнами в деяких селах старі люди слово "надія" вживали в перекрученій формі — "нáджа"; мабуть, під впливом польського "nadzieja", — подібно, як старі люди там таки перекручували старопольське "widzigórny" на "видзігóрний", а польське "dzień dobry" — на "дзін добрий" (укр. на Крем'янеччині).

Слово "надія" — всеслов'янське. Старослов'ян. (і староцерк.-слов'ян.) "надежда"; болгар. "надежба" (і "надѣване"; синонім: "уповане"); серб. "наданье", "нада"; чеське naděje; польське nadzieja; рос. "надежда" (із церк.-слов'янського) і рос. народнє "надёжа".

Слово "надія" зокрема було спопуляризоване в церковній сфері в Україні почерез прищеплювання людям тих християн-

ських чеснот, якими є віра, надія й любов. З цими трьома чеснотами асоціювалися імена трьох дочок св. Софії — Віри (12 років), Надії (10 р.) й Любови (7 р.), що були в Римі замучені (разом з матір'ю) за віру Христову (137 року).

У народі в нас основою всіх подій є надія на Бога, і це між іншим віддзеркалене в укр. фольклорі; напр., у пісні "Очі чорні, як терéн": "Маю в Бога (має бути "в Бозі") надію". У приказці: "На Бога надію май, але рук не покладáй". Польське інтелігентське dictum "Nadzieja matką głupich" в Україні не прищепилося.

Вислів песимізму серед укр. селянства обмежувався таким погідним жартом: "Циган думкою багатіє".

Той факт, що в неслов'янських мовах праіндоевроп. сім'ї немає такого відповідника старо-церк.-слов'ян. іменника "надежда", корінь якого був би споріднений з коренем цього ст.-церк.-слов'ян. слова, не залишає дослідникові іншої альтернативи, як тільки на основі слов'янських мовних даних намагатися визначити ту звукосполуку, яка є коренем цього ст.-церк.-слов. іменника.

Надлюди́на — калька німецького Übermensch; це лексичний новотвір, що про нього перший згадав німецький письменник Ґете (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832), головно відомий завдяки своїй драмі "Фавст". Автором опери "Фавст" був французький композитор Ґунó (Charles François Gounod, 1818-1893). Дехто вважає, що це сам Ґете був автором слова — новотвору "Übermensch". Термін "Übermensch" спопуляризував німецький філософ Ніцше (Friedrich Nietzsche, 1844-1900), бо його ідеалом був (у творі "Also sprach Zarathustra" — "Так мовив Заратустра"). "Übermensch" ("надлюдина") — динамічна особа, що з усією силою пасії віддавалася творчій діяльності.

Гітлерівці, розуміється, запозичили й звульгаризували поняття Ніцше про "надлюдину", коли вони всіх німців уважали за "іберменшів", а всі інші народи — за "унтерменшів".

Нáдро — глибина нутра чогось. У нас звичайно вживається в множині — "нáдра"; напр., "у надрах землі"; "у нáдрах (або в нетрах) пущі" і т.ін. П. Беринда цілком логічно поступив, коли в своєму Лексиконі (1627) ужив це слово в однинній формі, бо ж грецьке слово kólpos, значення якого він вияснив, подане в нього в однинній формі. І так, він пише: "Кóлпос — нядро, отнога на мори". (До речі, грецьке слово kólpos має такі значення: 'лоно', 'пазуха', 'затока', 'глибина').

Коли взяти до уваги тільки одно із значень цього грецького слова, а саме — значення 'лоно', то воно виражене церковнослов'ян. словом "нѣдро". Слово "нядро" (звідси чеське nádra й наше "на́дро") це вислід стягнення двох церк.-слов'ян. слів: "ядро", що означає нутро жіночого підгруддя, й "нѣдро", що означає лоно. Незважаючи на це, чехи терміном nádra означили лоно, хоч серби називають його, і то правильно, терміном "недро". У поляків слово "надро", подібно як і в чехів, має форму "nadra", але цей термін у поляків зберігся тільки в зложеному слові zanadra, з якого походить слово zanadrze, що означає місце за пазухою. У російській мові, як і в мові сербській, зберігається автентична форма (церк.-слов'ян.) слово "на́дро", а саме "нѣдро" (згідно із змодернізованим рос. правописом — "недро").

Надрядко́ві букви, — У давніх укр. пам'ятках, що були написані кирилицею, та кінцева буква в слові, що символізувала приголосний звук, ставилася наверху попередньої букви, якщо вона виражала голосний звук, і та надрядкова буква покривалася круглим титлом; напр., у слові "прѣдъ" букву **д** писали над буквою **є**, а **ъ** в кінці в тім випадку не писали. Надрядкові букви були і в інших місцях слова, якщо там збігалися дві чи три такі букви, що виражали приголосні звуки. Напр., у слові "правєднъı", в якому збігалися два приголосні звуки (виражені буквами **д** й **н**) букву **д** виносили над рядок, пишучи її над буквою **є**. У XVI ст. надрядкових букв уже не покривали круглою титлою. (Так воно, напр., є в Острізькій Біблії — з 1581 р.).

Надрядко́ві зна́ки — це в нас тепер тільки наголоси, і всі вони пишуться однаково — наскісь, з похилістю, що спадає від правої руки до лівої. Удавнину, коли в нас писали кирилицею, було більше родів надрядкових знаків. (У нас почали їх ставити в XIV ст.). І так: був знак, назва якого була "титло". Його писали над скороченими словами. Скорочували ж головно священні імена, по-латинському nomina sacra. Напр., слово "духъ" писали "дхъ", а над ним ставили титло (знак у формі поземо лежачої довгої лат. букви **z**). Був знак, назва якого була камо́ра; писали його в формі півкруга — кінцями вниз, а ставили його над тими буквами, які виражали голосні звуки, але тільки такі з них, що вважалися ніби за "здовжені", хоч, звичайно, в читанні ніхто їх не здовжував. Наголоси були двох типів: 1) оксі́я — це наголос, що ставився над тими буквами, що виражали голосні звуки, але не на кінці слова; писали його наскісь — із похилістю спадаючою від правої руки до лівої. 2) Варі́я — це був т.зв. тяжкий наголос. Ставили його над тією буквою, що виражала

голосний звук, а стояла тільки в кінці слова, якщо його кінцевий склад наголошувався. Писали цей знак наскісь — із похилістю спадаючою від лівої руки до правої, напр., у слові "єму". До речі, надрядкових знаків не слід утотожнювати з діякритичними знаками, бо функція тих останніх полягає в відрізнюванні одних від одних фонетичних характерів тих букв, що пишуться однаково, але відрізняються своїми звучаннями; напр., букви **і** та **ї**, **и** та **й**. Знаки над цими буквами — діякритичні.

На́дто. — У Лексиконі П. Беринди (1627) значення цього слова вияснене так: "Излишіє — що єст надто и непотребне". А значення церк.-слов'ян. слова "па́че": "Паче — надто, большей". І там таки: "Преумножаю — надто розмножую".

Слово "надто" зложене: "над" + "то", цебто 'понад це', 'більше ніж це', 'вище цього'. (Див. "**над**"). У Словнику Б. Грінченка (1909) значення слова "надто" по-російському вияснене так: "Слишкомъ; излишне; слишкомъ много; через чур".

В "Укр.-англ. словнику" Подвезька написано: "на́дто — too, too much, too many, over; надто багато — too much".

Вищезгадані пояснення не вичерпують усіх значень слова "надто". Напр., у Т. Шевченка значення слова на́дто" таке: 'особливо ж', 'найбільше ж'. Приклад з його поеми "Гайдамаки": "А за ли́хо... Та цур йому! Хто його не знає! А надто той, що дивиться на людей душею". У Т. Шевченка слово "надто" також означає 'до того ж ще', як ось у поемі "Гайдамаки": "А надто вам розказать би, як козак чорнявий під вербою над водою, обнявшись, сумує".

Значення слова "на́дто", розуміється, не слід утотожнювати із значенням слова "занадто", бо те останнє виражає ідею переборщення — в критичному тоні.

Наду́тий — прикметник, який характеризує розтяжний, або м'який місто́тний предмет, що розпросторений, бо він виповнений повітрям. У переносному значенні — в відношенні до людини — слово "надутий" характеризує насуплену особу. В укр. селян слово "дутися" також означає 'гніватися' й 'вивищуватися' (понад інших). У Лексиконі П. Беринди (1627): "Дерзвый ('зухвалий') — надутый".

Слово "надути" — загальнослов'янське. Старослов'янське "надути"; болг. "надувам"; серб. "надути"; рос. "надуть"; чеське nadouti; польське nadąć (звідси nadęty).

Надхне́ний (натхнений) — сповнений духом динамічного звищення (сублімації). Згідно з вимовою цього слова пишемо

(фонетично) "натхнений", однак це суперечить етимології цього слова, яка вимагає, щоб у ньому на місці т було д. Порівн. старослов'ян. "духъ", dъchnąti ('дхнути', а не 'тхнути'), — звідси "надхнений". Власне так (етимологічно) це слово в нас і писали.

Див. у Катехізисі з 1645 р.: "Духомъ Святымъ надхненный".

Надхнення в дійсному значенні цього слова буває тільки в геніяльних поетів; композиторів, художників, і цей духовий стан межує із станом екстази. Ті психологи, що досліджують духовість геніяльно-творчої персональности, аналізують цей стан головно на матеріялі "сповіді" геніяльних поетів і мистців, що виражена в їхніх інтимних листах, які мають автобіографічний характер.

Давні греки вірили, що геніяльний поет — це така людина, в яку вселився особливий daimon — дух, що являє собою нижчий рід божества. Давній грецький філософ Платон (427? — 347? перед Н. Хр.) твердив, що той daimon, який робив дану людину геніяльно-творчою, також робив її ненормальною. І тому він (Платон) у своєму трактаті "Республіка" заявив, що таким людям не повинно бути місця в державі.

Похопивши цей філософський погляд Платона, д-р Ломброзо (Cesare Lombroso, 1836-1909), італійський лікар і основоположник наукової кримінології, намагався доказати, що, мовляв, це вже такий закон природи, що геніяльність мусить імплікувати в собі божевілля.

З найсильнішими науковими аргументами проти цієї теорії Ломброзо виступив (уже за нашого часу) німецький учений Ернест Кречмер (Kretschmer), основоположник антропологічної конституціології в ланці психології. Ці аргументи є в його праці "Geniale Menschen" ("Геніяльні люди"). "Medizinische Psychologie" та ін.

Надхóдити — наближатися. У Катехізисі з 1645 р.: "Надходитъ Духъ Святый". Слово це — всеслов'янське. Старослов'ян. "надъходити"; серб. "надходити"; рос. "надходить"; чеське nadchoditi; поль. nadchodzić.

При таких дієсловах, що виражають рух кого, або чого в більшому просторі, приставка "над" означає наближення; напр.: "надходити", "надлітати", "над'їжджати", "надбігати". Коли ж ці дієслова виражають завершеність цього руху — "надійти", "надлетіти", "над'їхати", "надбігти", то приставка "над" у цьому випадку виражає несподіване для свідка доконання цієї дії. Напр., у казці про дівчину Босоніжку й бабу-ягу: "Розглядається Босоніжка по хатці на курячій лапці, — ні живої душі! Уже й сон

голівку її клонить... Аж тут — о, горе! — З густого лісу надбігла баба-яга!"

Наза́д — старослов'ян. прислівник "назадъ" (старослов'ян. синонімом якого є слово "vъspętь", в укр. вимові "въспять") збереглося у своїй незміненій формі у всіх слов'янських мовах. У більшості слов'янських мов є синонім цього слова: старослов'ян. vъspętь; болг. "на онак"; серб. "натрашне", "натраг", "обратно"; рос. (церковнослов'янізм) "обратно"; чеське vrato, navratno, nazpět, nazpátki; польське wstecz, z powrotem. Коли Л. Зизаній у своєму Лексисі (1596) пояснював значення зукраїнізованого церк.-слов'ян. слова "въспять", то він пояснив його тільки укр. відповідником "назад", бо це слово в нас не має синонімів, хоч створити для нього синонім, — скажемо: "уповороть", — не було б трудно.

Слово "назад" — зложене: "на" + "зад". Значення іменника "зад" є протилежністю тієї ідеї, яку виражає іменник "перед".

Поруч слова "назадъ", другим старослов'ян. зложеним словом, в якому головним компонентом є іменник "задъ", є прислівник "назадѣ". (Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "Назадѣ идет" ('Іде поза́ду'); болг. "позадѣ"; рос. "назади"; чеське po zadu; поль. wtyle.

Досліджування походження старослов'ян. іменника "задь" (родов. відмінок "зади") покищо не дали таких вислідів, які можна було б уважати за умотивовані.

До сім'ї слів іменника "зад" на Наддніпрянщині наші модерні письменники додали новотвір — дієслово "задкува́ти", очевидно за цією аналогією, яким є російське дієслово "п'ятиться" ('іти назад'), але в дусі української ідіоми (укр. своєрідного вислову) "Іти задом". Порівн. у "Гайдамаках" Т. Шевченка:

"Перед паном Хведоро́м
Ходить жид ходоро́м,
І задко́м,
І передко́м
Перед паном Хведорко́м".

Наза́р, Назарій — з гебрейського: 'посвячений Богові'. Див. "Назорей".

Назаре́т — із старогебрейського Naceret, може від пасог — 'ворота'? У Лексиконі П. Беринди (1627): "Назаре́о, Назарет — посвяченая, або вылученая, або корунованая. През цари стереже́ная, квитнучая, або лѣторосль".

На́звисько — прізвище. В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. прізвище означували полонізмом "на́звисько" — з поль-

ського “nazwisko”. У Словнику Б. Грінченка (1909) цей полонізм трохи зукраїнізований: “на́звище”. (У Галичині й укр. Закарпатті в деяких говірках слово “на́звище” є прислівником, значення якого таке: ‘більше ніж треба’, ‘звиш’, ‘понад’. Це говіркове слово подали Е. Желехівський та С. Недільський у своєму “Малоруско-німецькому словарі” (1886 р.).

Для вираження факту надавання кому, або чому імени в старослов’янській і в церковно-слов’ян. мовах були три дієслова: 1) “наименовати”, 2) “назвати” і 3) “прозъвати”.

Перше з них прийшло в Україну з церковно-слов’янською мовою, отже воно мало церковний, а не український народній характер. У понятті укр. селянства дієслово “іменувати” було релевантним тільки в сфері Таїнства Хрещення, що було сполучене з актом іменування хрещеного дитятка, сполучене з актом надавання йому персонального імени власного. Саме таке сприймання дієслова “іменувати” укр. селянство виразно підкреслює ось така його ілюстрація з укр. фольклору: “Мій син х р е́ щ е н и й, імено́ваний”. (Див. П. П. Чубинський: “Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край” (7 томів). Див. Том I. С.-Петербургъ, 1872, стор. 112).

Дієслово “називати” українське селянство в основному вживає його в чистій формі (без приставки -**на**-): “звати”, і, коли йдеться про називання (іменування) людей, то в нашого народу це слово асоціюється головно з хресним іменням особи. Ось ілюстрація з поеми “Гайдамаки” Т. Шевченка:

“А як тебе з о в у́ т ь, — я
не знаю!”
“Яре́мою”.
“А п р і з в и щ е?”
“Прізвища немає!”

Слово “прозивати” це в старослов'ян. мові (а також у мові церк.-слов’янській) “прозъвати”, “прозывати”. Воно відносилося виключно до називання особи р о д и н н и м іменем, цебто її п р і з в и щ е м, або н а д а в а́ т и їй прізвище” (по-латинському cognomen).

Подаючи церк.-слов’янські слова “прозъвати”, ““прозывати”, Ф. Міклошіч у своєму Словнику 6-ох мов (1885) пише, що це дієслово означає те саме, що французьке surnommer — ‘надавати прізвище’ (пор. англ. surname — ‘прізвище’). А по-чеському він вияснює значення слова “прозъвати” так: “dati přjmeni”, цебто ‘надати прізвище’.

В укр. актовій (канцелярській, урядовій) термінології XVI-XVII ст.ст. слово "прозывати" означало тільки специфікування даної особи шляхом подавання їй прізвища.

У скарзі єпископа Луцького Кирила Терлецького на Ждана Боровицького (старосту міста Острога) з 1596 р. між іншим говориться про "Юрка Черкасовича, прозыва́емого Куницького". А в скарзі шляхтича Григорія Котельницького на міщан Луцька з 21 червня 1598 р. м.ін. говориться про "Антона Литвина, прозыва́емого Процону". (Тексти обох цих скарг див. "Архивъ Юго-Западной России". Часть третья, томъ I. Кіевъ, 1863, стор. 138 і 142).

Це старослов'ян. (і загальнослов'ян., а в цьому й староукр.) значення дієслова "прозвати" дає відповідь на питання, чому в нас родинне ім'я особи означують терміном "прізвище" (із староукр. "прозви́ще"), що походить від дієслова "прозивати", і чому для цієї справи в нас не утворився іменник від дієслова "назива́ти".

Від свого дієслова "nazýwać" поляки утворили іменника — "nazwisko", і це слово проникло в укр. мову в формі "на́звисько", а пізніше — "на́звище". Див. у Катехізисі, 1645 р. (в якому повно полонізмів): "Не маєтъ мѣти назвиска своєго".

Ілюстрацією того факту, що в укр. народньому мовленні дієслово "звати" відносилося до хресного імени особи, а дієслово "прозвати" — до її прізвища, є ось такий приклад з повісті "Маруся" Григорія Квітки-Основ'яненка: "Не знає як і батька її звуть і прозивають", — цебто не знає хресного ймення її батька та його прізвища. Зворотній (рефлективний) аспект дієслова "прозивати" має форму "прозива́тися", цебто представляти себе шляхом вказання свого прізвища.

Факти змішання значень дієслів "зватися" й "прозиватися" серед укр. народу дуже рідкісні. Ось один з прикладів цього (у драмі "Наталка Полтавка" І. Котляревського): "Стара прозивається "Терпелиха Горпина", а дочка (прозивається) "Наталка". Тут дієслово "прозиватися" помилково відноситься до хресного ймення людини, а не, як це повинно бути, до її прізвища.

Початкове значення старослов'янського (і староукр.) дієслова "прозъвати", "прозывати" було — специфікувати дану особу таким терміном, який підкреслював якусь специфічну рису її (тієї особи) індивідуальности. Напр., свого вождя, князя Дмитра Вишневецького (†1563) запорожці прозва́ли "Байдою" ('непосидючим пригодником'). Свого гетьмана Петра Конашевича

(†1622) запорожці п р о з в á л и "Сагайдачним", бо він на війні завжди мав перевішений через плечі "сагайдак" (торбу із стрілами для лука).

Отже, утворений від старослов'ян. дієслова "прозъвати", "прозывати" старослов. іменник "прозвиште" (староукр. "прозвище", теперішнє рос. "прозвище", чеське příjmení, přezvisko) спочатку означав специфікування даної людини таким терміном, який підкреслював якусь особливу рису й індивідуальність. Початкове значення старого слова "прóзвище" становило собою ту саму ідею, яку укр. селяни тепер описують словами "називати по-вуличному". Напр., Артема Семенюка п р о з в á л и (назвали "по-вуличному") "Головáтим", бо в нього завелика голова. Сидора Бубовика п р о з в á л и "Ткачéм", бо він є одиноким ткачем у своєму селі. Від називання "по-вуличному", цебто від п р о з и в á н н я, до принижування людини образливими словами було дуже близько. Але укр. селянство вибрало для цієї функції не дієслово "прозивáти", а тільки його зворотню форму — "прозивáтися", і цьому слову надали другісне значення: принижувати дану особу шляхом вказування на її дійсні, або тільки видумані негативні прикмети (по-англійському — to call names). І так, напр., коли хто гнівається на таку особу, що кульгає, або тільки прикульгує на одну ногу, то він п р о з и в а є т ь с я з неї: "Ти кривондяка!" Або коли в кого трохи відвисає нижня губа, то з неї прозиваються словами "Ти багéба!"

Через те другісне значення (значення лайливе) слова "прозиватися" укр. селяни згодом почали уникати й самого слова "прозивáти" ('надавати прозвище', тобто специфікувати фамілійним іменем) та утвореного з нього іменника "прозвище" (в укр. модерній вимові — "прізвище"). Можливо, що укр. інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. саме через звичай "п р о з и в á т и с я" почала вважати старослов'ян. слово "прозвыште" (і староукр. "прóзвище", а також польське "przezwísko") за слово пейоративного ("гіршого") характеру, і тому вона заступила його в себе польським словом "nazwisko" (в укр. вимові "нáзвисько"), як це ми бачимо в Катехізисі з 1645 р. Див. також у Лексиконі 1627: "Лексис — н á з в и с к о", слóвко". (До речі, грецьке lexis (від слова lego — 'говорю') означає 'слово', а дальше — 'словник'. Саме тому, що гр. lego означає не тільки 'я говорю', але й також — у другісному значенні — 'я називаю', то П. Беринда на цій підставі каже, що lexis означає 'нáзвиско'. У дійсності ж те т.зв. "назвиско" (правильно: "прізвище") у старій грецькій мові означується

іменником eponomasía (латинське cognomen), а в новій гр. мові — словом epónymo, а не словом lexis).

Одначе той факт, що слову "прозива́тися" (називати себе фамілійним іменем) наше селянство надало й другісне значення (значення згірдливе) — для принижування людини образливими для неї "іменами", не зміг у пам'яті нашого народу затерти перших значень дієслова "прозива́ти" (надавати родинне "ім'я", або, назвати кого родинним іменем) та і староукр. іменника "про́звище" (фамілійне ймення), яке згодом продовжувало своє життя в укр. народній мові (згідно з законами укр. фонетики) — "прізвище", як це, напр., бачимо в поемі Т. Шевченка "Гайдамаки" (що друком уперше була видана 1841 р.).

Пракорінь слова "зва́ти" (звідси: "назва́ти" і "назива́ти" та "прозива́ти", з якого постав іменник "прізвище") походить з праіндоевропейського мовного ґрунту, де він колись виражав ідею 'кликання'. (Порівн. укр. "зов", "ви́зов", "позо́в", а також — в укр. весільних звичаях — "перезва́"). Про це свідчать такі слова в деяких неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї: зендське, цебто авестське (в давній Персії) zavaiti (зве, взиває, кличе); санкритське (в давній Індії): hvātar — 'той, хто кличе', 'той, хто зве, взиває'.

Слово "звати" в укр. фольклорі й укр. народній стилістиці: — "Хай і "горшком" звуть, аби в піч не сунули". "Не той "батько", що "батьком" зветься, а той, що годує" (дитину). "Свої люди, — позива́тись (судитись) не будем". "Пропав, і званя́ нема". ("Пропав без звання"), — цебто він так щез (зник), що й його ім'я з ним щезло.

Назира́ти — належить до старослов'янських слів, що збереглося в старо-церковно-слов'янській мові (а це значить, що це слово було в староболгарській мові), але в більшості мов слов'янських народів воно не збереглося. Укр. мова належить до тих мов, в якій це слово збереглося, і воно походить не із старо-церковно-слов'янської мови, а з мови староукраїнської. Про це свідчить той факт, що в лексиці укр. народу є слова "на́зирцем", "на́зирком", "на́зирці", а також "нази́рати" (наглянути випадково кого, або завважити що в масі інших подібних предметів). Усі ці укр. народні слова є в Словнику Б. Грінченка. Упротивень до укр. селянства, яке зберігало правдиве значення слова "назирати", укр. освічені верстви вже з давнішого часу почали вияснювати його значення хибно, утотожнюючи його значення із значенням слова "нагляда́ти". Ось приклад з укр. книжної мови

XVI-XVII століть: У Лексиконі 1627 р. написано: "наблюда́ю, назира́ю, н а г л я д у ю, назыраньє".

Кажучи, що слово "назираю" й "наглядаю" означають одне й те саме, Беринда implicite твердить, що дієслово "назира́ти" є синонімом дієслова "надзира́ти", бо ж те останнє означає 'наглядати'. У дійсності ж та особа, що н а з и р а́ є, не є **наглядаче́м** (напр., наглядачем над робітниками). П. Беринда також твердить, що **назира́ти** — це те саме, що н а б л ю д а́ т и. А в книжній мові в Галичині ще навіть у XX ст. вважали дієслово "наблюдати" за синонім дієслова "надзира́ти". І так, напр., у словнику, що є в прилозі до монументальної книги І. Я. Луцика "Илюстрованŷ житя святыхъ" (Львів, 1907) читаємо: "Наблюдати — надзирати".

Коли Беринда каже, що н а з и р а́ т и = н а б л ю д а́ т и, і коли І. Я. Луцик каже, що н а б л ю д а́ т и = н а д з и р а́ т и, то висновок з цього такий, що в укр. книжній мові слово "назирати" вважалося за синонім слова "надзирати". Одначе такий погляд наших старших "книжників" помилковий, бо ж та особа, яка н а з и р а є, не є н а д з и р а́ т е л е́ м (н а г л я д а ч е́ м).

У той час, коли в нас ще донедавна освічені верстви вважали дієслово "назирати" за рівнозначне з дієсловом "надзирати" ('наглядати'), то визначні філологи-славісти почали далі заплутувати цю справу. І так, вони дієслово "надзирати" ('доглядати') вважають за синонім дієслова "доглядати" ('опікуватися' ким, або чим). І так, проф. Ф. Міклошіч твердить (див. його "Краткій словарь шести славянськихъ языковъ" — 1885 р.), що "надзирати" — це по-чеському dohledati ('доглядати'), а по-польському doglądać.

Якщо "назирати" = "надзирати", а "надзирати" — "доглядати", то в логічному висновку рівняння "назирати" = "доглядати" треба вважати помилковим.

Ось ще один приклад цього поплутання понять. Проф. С. Слонський (Stanisław Słoński) у старо-церк.-слов'ян. словнику, що є в прилозі до його університетського підручника "Wybór tekstów starosłowiańskich (starobulgarskich)", виданого у Львові 1926 р., дає таке пояснення: "назирати" (od "назьрѣти) — doglądać, dozorować. Це значить, що, на його думку, та особа, що н а з и р а є — це н а г л я д а́ ч (dozorca). Відносно ще найкраще інтерпретує значення слова "назирати" М. Ф. Станівський (див. старослов'ян. словничок у прилозі до його підручника "Старослов'янська мова", Львів, 1964), коли він дає таке пояснення: "назирати... — спостерігати, стежити". Якщо б це була правда, що "назира́ти" =

“наблюдати” = “надзирати” = “наглядати”, то це означало б, що етимони всіх цих слів (цебто їхні пракорені та значення цих пракоренів) були рівнозначні, одначе ніхто з дослідників цього не доказав, і навіть самої спроби доказати це ще не зробив.

В укр. “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929) є слово “назира́ти” й “на́зирцем”. У Словнику Б. Грінченка (1909) значення укр. дієслова “назира́ти” (якого немає в теперішній російській мові) пояснене (по-російському) ось так: “Наблюда́ть, наблюсти́, присма́тривать, присмотрѣть”. Однак ці пояснення не цілком віддзеркалюють значення дієслова “назирати”, що наявне в ось такому народньому прикладі (у збірнику Кулішевих дум і поем п.н. “Досвітки” — 1862): “Назира́й одним оком синівськую хату”. (Це значить: Подивляйся на синівську хату непомітно для інших людей). Таке саме значення слова “назирати” (споглядати на кого, або на що, так, щоб ніхто не завважив цього) маємо в повісті Івана Нечуя-Левицького “Хмари”: “Цікава Масюківна назирала гостя з в і к н а”. Ще ясніше виявляє це своє значення слово “назирати” в повісті “Маруся” Григорія Квітки-Основ'яненка: “Пішов він н а́ з и р ц е м за Марусею”. Цебто, він пішов слідом за Марусею так, щоб не спускати її з ока, але щоб Маруся не помітила цього.

Тут і маємо автентичне значення дієслова “назирати”.

Старослов'ян. (і староукр.) дієслово “назирати” має фреквентивну (частотну) форму старослов'ян. дієслова “назьрѣти”, що виражає доконаність тієї дії, яка означується старослов'ян. дієсловом “зьрѣти”; звідси старослов'ян. слова: “зракъ”, “зритель”, “зрѣлиште”, “зрѣлъ”, “зрѣние”, “съзорити”, “съзоръ”, “узрѣти”, “узоръ”, “съзѣрцати” (‘споглядати’), “зръцало” (‘дзеркало’), “зьрѣница” (зіниця ока) і т.ін.

Укр. дієслово “назирати” в сім'ї слів: “на́зирцем”; “на́зирці”; “на́зирком”; “нази́рати” (‘наглянути’ кого, або що), “зіни́ця” (із староукр. “зріниця”; російське “зрачо́к”, із старослов'ян. “зракъ”); “зір”; “зо́рити”; укр. народнє “зірка́тий, -а, -е” (особа з великими очима, подібно як “зуба́тий” — особа з великими зубами); “прозо́рий, -а, -е”, “прозо́рість”, “зорови́й, -а, -е”; “зоро́вість”, “дзе́ркало” (із староукр. “зѣркало”); “надзі́р”; “надзі́рний, -а, -е” (напр., надзірний комітет даної установи); “позір” (військова команда, що попереджує команду “стру́нко!”); “прозірливий” (‘проникливий’); “зи́ркати” (від часу до часу дискретно споглядати на кого, або на що), “прозі́рка” (із світлиною, яку показується проєкційним апаратом); “визира́ти”; “ви́зірка” (маленький зашклений отвір у надвірніх дверях — “вовчок”); “позира́ти”; “підозріва́ти”;

“підозріння”; “підозрілий” — той, кого підозрівають у чому. (У нас, як і в усіх інших мовах, ідею ‘підозрілий’ асоціюють також з тією особою, яка підозріває кого, або що; підозріваючу особу в дійсності треба називати не “підозрілою”, а “підзорливою”). “Позірно” — це полонізм (із польського pozornie). По-укр. кажемо: “навба́ч”, “снови́дно”.

Пракореня старослов’ян. дієслова “зрѣти” дослідникам покищо не пощастило визначити на матеріялі тих неслов’янських мов, що належать до праіндоевроп. мовної сім’ї.

Назоре́й — (біблійно-старозавітній термін); з церковно-слов’янського “назоре́й”, що походить із старогебрейського nazir, що означає аскета. Скласти Богові обіт н а з і р а означало зобов’язатися не стригти собі волосся, не пити вина, не торкатися трупів і взагалі “не занечищуватися” нічим. Обіт н а з і р а був або досмертним, або тимчасовим, але той останній не міг тривати менше як 30 днів.

У деяких церк.-слов’ян. перекладах Книг Старого Завіту в терміні “обіт назіра” пропущено слово “назір”, і просто сказано про о б і т о ч и с т и т и с я. (До речі, так воно є в Острізькій Біблії — 1581. Див. “Числа” 6.2), а в інших це старогебр. слово (nazir) зберігається, але в церк.-слов’ян. версії “назорєй”. Слово це досить часте в Книгах Старого Завіту: Числа 6.2; Левит 25.5; Суддів 3.5 і 13.7; Перша Книга Самуїла 1.11; Амоса 2.11. Церк.-слов’ян. слово “назорей” (із старогебр. nazir) згодом — через непорозуміння — почали утотожнювати з церк.-слов’янським терміном “назарѣи” (з грецького Nazaraios), що означає “назаретянина” — жителя міста Назарету.

Жертвою утотожнювання слова “назорей” (що походить від слова nazir) із словом “назаретянин” (що походить від слова “Nazaraios”, м.ін. став і Т. Шевченко. І так, у поемі “Неофіти” він Христа назвав “назореєм”, бо він думав, що слово “назорей” означає те саме, що й “назареєць”, цебто “назаретянин”.

Деякі перекладачі книг Старого Завіту, щоб уникнути цього плутання понять, при згадці про “обіт назорея” (обіт назіра) почали пропускати термін “назорей”, і просто писати про “обіт очищення”, цебто про обіт аскетизму. В укр. перекладі Біблії, видання 1962 р ця проблема розв’язана так (див. Книга Числа, 6.2), що там сказано про “обітницю н а з і р а”; цебто, старогебр. слово nazir залишено неперекладеним (на “назорей”), і таким чином цього ст.-гебр. слова не пропущено, а разом з тим виключено можливість змішання назіра з назаретянином.

Чи можна йменння Назар (з церк.-слов’ян. “Назарій”) виво-

дити з церк.-слов'ян. версії ст.-гебр. nazir (церк.-слов'ян. "назорей") — це сумнівна справа, бо в жидів не було й немає ймення "Назар". Значення стгебр. терміна nazir (в його церк.-слов'ян. версії — "назорéй") в Україні перший вияснював П. Беринда, який у своєму Лексиконі (1627) писав ось що: "Назорéй — отлученый, або корунованый, або посвяченый".

Очевидно, що читач не може з цього вияснення довідатися про те, що nazir ("назорей) — це був аскет. Можливо, що П. Беринда мав на думці другісне значення слова nazir, яким після занепаду назірства ("назорейства") згодом почали називати кожну чеснотну людину, а ще пізніше — кожного вельможу. (Це другісне, досить пізнє, значення слова nazir засвідчене в книзі Плач Єремії 4.7).

За апостольських часів у Палестині "назореями" також називали тих жидів, що з юдаїзму перейшли в християнство. Але той факт, що їх називали "назорéями" й "назарéями" евентуально може свідчити, що цей термін тут означав не старозавітніх н а з і р і в (жидів — аскетів), а тільки "назарéйців" ("назаритя́н), цебто послідовників Ісуса з Назарету.

Наїб, -ба (з арабського) — помічник судді.

Най — частка, яку додаємо, як приставку, до форми 2-го ступеня прикметника й до форми 2-го ступеня того прислівника, що утворений з прикметника, щоб утворити з них форми найвищого ступеня.

Ось прикметникові приклади: "чорні́ший" — це форма 2-го ступеня прикметника "чорний". Коли до його форми 2-го ступеня приставимо частку "най" ("най" + "чорніший"), то отримаємо форму найвищого ступеня ("найчорніший") прикметника "чорний". Приставка "най" ніколи не бере на себе на́голосу. У формі найвищого ступеня прикметника наголос залишається той самий, що й у формі його другого степеня; напр., "чорні́ший". Приклад прислівниковий: "чорніше" — це форма 2-го ступеня прислівника "чорно", "най" + "чорніше" становить найвищий ступінь ("найчорніше") цього прислівника.

Приставка "най" — при формах найвищого ступеня прикметників і прикметникових прислівників — є загальнослов'янською. Порівн. старо-церк.-слов'ян. "наипаче" (наи + паче), "najvęšte" (naj + vęšte) — "найбільше"; порівн. у церк.-слов'ян. мові укр. типу: "найвяще" ('найбільше') і теперішнє польське największej ('найбільше'). Ця частка є праслов'янською, але її праджерело досі недосліджене на матеріялі неслов'янських мов праіндоевропейської сім'ї

“Най” (діялектичне) — ‘нехай’. Слово це наявне в укр. говорах Галичини й укр. Закарпаття. Див. в укр. карпатській пісні “Ой як прийшла карта нарокува́ть”: “...Най си погуляю хоч остатний раз”. (‘Нехай’ собі погуляю хоч останній раз). Слово “най” тут є продуктом скорочення слова “нехай”: “н [ех] ай”. Другою формою (вже загальною в говорах укр. народу) скорочення слова “нехай” є форма “[не] хай”, цебто: “хай”.

На́йда — те, що найдене (знайдене); знахідка; в укр. народній термінології слово “найда” специфічно відноситься до знайденої дитини, яку хтось загубив, чи відрікся її. Коли хтось кому підкинув дитину, то її називали терміном “підкидень”.

Слово “найда” відноситься до найденої дитини (яку хтось загубив, чи вирікся її) обох статей (полів). Коли ж хто хоче означити її стать, то каже “найду́х” (коли це хлопчик), і “найдушка” (коли це дівчинка). Усі ці три слова є в Словнику Б. Грінченка. Іменник “найда” походить від дієслова “найти” (старослов’янське “наити”): “іти” з приставкою **на-**, яка тут означає вислід (результат) дії ‘іти’; подібно, як н а б і г а т и (на + бігати) собі що; напр., “Хлопець бігав, і набігав собі ґудза на лобі”; н а х о д и́ т и (на + ходи́ти) собі що. “Ходив, і находи́в собі біди”.

Пракорінь старослов’ян. дієслова “ити” (‘іти’) — праіндоевропейський. Порівн. латинське ire (‘іти’), форма супіна (supinum), якого — itum (‘щоб іти’) має той самий корінь, що й старослов’ян. “ити”.

Як у глибоку давнину в світлі етики представлялося питання звернення власникові загубленої ним речі, яку хтось знайшов, годі сказати. Але факт залишається фактом, що ще в XVI-XVII ст.ст. знахідку називали в нас книжним словом “обряща” (‘прибуток’) із старослов’янського “обрѣсти” (‘знайти’) в сенсі ‘придбати’; obręštą (‘знаходжу’ в сенсі ‘набуваю собі прибуток’).

У Лексиконі П. Беринди вияснено, що “Обряшта” — це “на́йда, здо́бич, луп” (з польського “łup” — насильством забране майно).

В укр. фольклорі слово “найти” (“знайти”) найбільше відоме в прислівниковому саркастичному висказі (dictum) “найти (знайти) сокирку під лавкою”. Це подекуди нагадує собою вислів “Відкрити Америку” (хоч вона вже давним-давно була відкрита).

На́йлон — з англійського nylon; це синтетично вироблені штучні волокна (з хемічних складників), з яких продукують матерію, що з неї шиють сорочки, одяги, панчохи, парашути й

т.ін. Винахідником найлону був д-р В. Керотерс (Wallace H. Carothers), головний хемік американської фірми Du Pont de Nemours & Co. в Виллінґтоні, Делавер, США. Найлон був створений цим винахідником на протязі 1935-1938 рр.

Наймáти — приймати кого на роботу за договірною платою. Слово це загально-слов'янське.

Старослов'янське (і старо-церк.-слов'ян.) дієслово jęti (перша особа однини теперішнього часу — jemlją, 2-га особа jemleši, 3-тя особа jemletъ) у своєму фреквентивному (частотному) аспекті має форму "imati" ("имати"), яка з приставкою **на-** (на + имати) творить форму "наимати", і дієслово цієї форми означає 'наймати'. Старослов'ян. слово "имати" в зложеннях є основою багатьох старослов'ян. слів: "пон-имати" ('розуміти'); "на-имати" ('наймати'); "вън-имати" ('уважати'); "объ-имати" ('обіймати'); "подъимати" ('підіймати'); "при-имати" ('приймати'); "въс-при-мати" ('отримувати що в заміну за щось'); "прѣ-имати" ('переймати'); "за-имати" ('займати') і т.ін. Значення старослов'ян. дієслова jęti (фреквентивна форма якого є "imati", тобто: 'часто jęti') подекуди нагадує собою значення англ. дієслова to get. Основне значення дієслова jęti (в староукр. вимові "яти") — 'брати'. Дальші його значення: 'хвалити'; 'прагнути до чого' ('стреміти до чого'). Староукр. дієслово є в іменнику "рукоять", (від виразу "рукою яти") меча й шаблі.

В історії хліборобства в Україні іменники "наймит" і "наймичка" (від дієслова "наймати") мають за собою дуже понуру історію. В історії укр. літератури слово "наймичка" найбільш спопуляризоване однойменною поемою ("Наймичка") Т. Шевченка. Наймити й наймички у фільварках великих землевласників (дідичів, поміщиків) були відомі під назвою (татарською) "батракú" й "батрáчки", яких упосліджували до тієї міри, що вважали їх за найнижчу касту всього суспільства, немов за касту паріїв (в Індії).

Справа "наємної робочої сили", що виринула, як проблема, в історії політичної економії в індустріяльних західніх країнах Европи в XIX ст.,відносилася до фабричного робітництва, але справи "батраків" в Україні вона ніколи не охоплювала обсягом свого змісту. (Див. про це повість О. Мирного п.з. "Лихо давнє й сьогочасне").

Наклáд — термін, який тепер означає факт фінансування друку даної книжки якоюсь особою, або установою. Наприклад, на заголовній (титульній) сторінці українського перекладу (1916 р.) польської монографії Едварда Ліковського "Берестейська

унія" внизу написано: "Накладом Читальні Українських Студентів Богословів ім. Маркіяна Шашкевича у Львові" ("Накладом" — це коштом). Коли Україна була під окупацією Польського Королівства, то в нас — під польським впливом — дехто писав, що його книжка була видана "асумптом" (лат. assum — 'помагаю') такої-то особи.

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово "накла́д" (за польським зразком — з наголосом на першому складі цього слова: "на́клад" — означало 'видавання грошей' (на кого, на що).

У Лексиконі 1627 р. написано: "Иждива́ю, выдаю грошѣ, наклада́ю". Слово це зложене з "кладати" й приставки **на-**; слово к л а д а т и (форма якого становить частотний аспект дієслова "класти") в нас уже не існує; вона залишилася тільки в зложених словах "за-клада́ти", "по-клада́ти", "с-клада́ти", "на-клада́ти", "пере-клада́ти", "під-клада́ти", "в-клада́ти", "ви-клада́ти", "до-клада́ти".

Наколи́ — діялектичне слово (з говорів Галичини й укр. Закарпаття), укр. літературним відповідником якого є слово "якщо"; в старій укр. книжній мові — "єсли". Серед укр. інтелігенції це слово — з наголосом на останньому складі ("єсли́") було в ужитку ще і у першій половині XX ст.

Частка — приставка **на-** в слові "на-коли" визначає умовність, подібно як і в слові "наскільки" (на-скільки), як ось у вислові "Наскільки я розумію..."; напр., "Наскільки я розумію, то він не помилився". Це значить: 'Якщо я розумію його правильно, то він не помилився'.

Слово "якщо" (відповідник староукр. "єсли") — це укр. літературний новотвір, якого немає в Словнику Б. Грінченка. Замість старого книжного "єсли" укр. селянство вживало слово "як". А втім, це видно в Словнику Б. Грінченка, в якому слово "якби" (він пише "як би́"). Див. також у Т. Шевченка:

"Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили,
Та марне Бога не хулили".

Тут "якби" є синонімом новотвору "якщо б".

Нале́жати — бути приналежним до кого, або до чого. Напр., "Він нале́жить до різних організацій". "Цей гвинтик належить до ось цієї машини". У Катехізисі з 1645 р.: "Што бы до того н а л е ж а л о, самымъ то священникомъ вѣдати належитъ". Там таки: "Што до житія належитъ".

"Н а л е́ ж и т ь с я" кому що. "Йому належиться пошана". "Мені належиться з вас невеличка сума". "Їм належиться від вас більша увага".

"Н а л е ж н и й" — 'властивий'. "Вони відносяться до нього з належним респектом". У Катехізисі з 1645 р.: "В послушенствѣ належномъ".

"Нале́жно" — 'як слід'. "Йому треба належно приготовитися до іспитів".

"Належність" (старше — "належи́тість"), вживане в укр. мові в Галичині, з польського "należytość", — сума грошей, яку хто кому має виплатити. "Я отримав від нього належність" — 'Я отримав від нього довжну́ суму'.

"Нале́жності" (з польського należności) — це ті речі, які належать до когось). У Катехізисі з 1645 р.: "Вшелякіє нале́жности". (З польського: Wszelákie należności) — 'всякі речі'.

"Залежати" кому на кому, або на чому. В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. говорили: "нале́жати" кому на кому, або на чому. У Лексиконі 1627 р.: "Мно́го нале́жало на томъ" — ('Багато залежало на тому').

Дієслово належати — це зложене слово: "на + лежати". Дієслово "лежати" в сім'ї слів: "ле́жень" ('лінтяй'); "зле́жаний, -а, -е" (все те, що довго лежа́ло, і втратило свою свіжість); "зале́жаний, -а, -е" (залежане місце на тілі недужої людини, що довго лежить у ліжку); "ліжко" (із "ло́же"); "лежа́к" (та частина комина в селянській хаті, що на горищі заломана, і має лежачу форму); "ле́жма лежа́ти (постійно лежати); "зале́жний, -а, -е; "зале́жність" (кого або чого від кого, або від чого); "незале́жний, -а, -е"; "незале́жність" ('самостійність'); "поле́жати", "ви́лежатися", "зале́жатися"; "ляга́ти" (доконана форма: "лягти́") — починати лежання; "лего́вище" ('берліг'); "зляга́тися" (сіно злягається в копицях); "полягти́" (в бою); "ви́лягти" (збіжжя вилягає на пні на полі).

Слово "лежати" — всеслов'янське. У старослов'ян. мові — ležáti ('лежати'). Його пракорінь — праіндоевропейський. Порівн., німецьке legen ('ложити', 'класти') і liegen ('лежати'); грецьке lechos ('ложе', 'ліжко'); латинське lectus (звідси 'лектика').

"Налива́йки" (з польського "nalewajki") так поляки за часів Козаччини прозивали православних українців, тому що один з козацьких ватажків, Северин Наливайко, із загоном запорожців 1596 р. напав на Волині на маєтки єпископа Луцького і Острожського Кирила Терлецького, щоб покарати його за те, що він перейшов в унію. За ініціятивою С. Наливайка Запоріжжя під

проводом гетьмана Григорія Лободи (місце якого незабаром зайняв Кремпський) 1597 р. почало боротьбу з польськими окупантами. С. Наливайка поляки у Варшаві 1597 р. засудили на кару смерти, і порубали його на шматки. (Легенда каже, що його в Варшаві "спекли в мідяному бикові"). Тодішня визвольна війна українців з поляками романтично відображена в повісті Миколи Гоголя "Тарас Бульба".

Факт типізування прізвища С. Наливайка ("наливайківець") поляками — це не одиноке цього роду явище в історії боротьби українського народу з окупантами. І так, напр., царська Москва типізувала прізвище гетьмана Івана Мазепи, створивши терміни "мазепинець" і "мазепинство", щоб таким чином вмовити в світ, що визвольний рух укр. народу не був укр. національною справою, а був це, мовляв, бунт одної з "російських партій", яка називалася "мазепинцями". З такою самою метою червона Москва визвольні змагання українського народу в 1918-1920 рр. прозвали "петлюрівщиною", щоб надати їй "партійний" характер, і прислонити її всеукраїнське національне обличчя.

Нали́сник — млинець з сиром. У російських словниках (напр., у Даля) слова "нали́сник" немає. Б. Грінченко в своєму Словнику перекладає термін "нали́сник" російським словом "блинчикъ"; цей переклад неправильний, бо російське блін — це не налисник, а млинець — на Наддніпрянщині; на зах. Волині млинець — це пампушка; в Галичині — "пляцок" (з польського plácek).

Слово "налісник" внесене в укр. мову з польської (польське naleśnik); у французів налісник — це crêpe; у німців — Pfannkuchen (але ця назва неправильна); в англійців pancake (одначе ця назва не цілком відповідна).

В укр. фольклорі фраза "Дати нали́сника" — в переносному значенні: 'Ударити кого по лисині'. Також у переносному значенні фраза "Дати нали́сника" ('Вдарити по лисині') наявне в ось такій ілюстрації з укр. фольклору:

"Не йди, бідо, по ми́сках,
А б'ють біду по ви́сках.
Пішла біда до ми́сника,
Їй там дано нали́сника.
Пішла біда до гру́би,
Їй там дано в гру́ди".

(Журнал "Київська старина". Том І, 1884 р.).

Нало́й — народня форма (в східніх слов'ян) вимови слова "аналой". Цей термін означає підставу (пульпіта) в церкві, на яку кладе священик книги під час читання їх у ході Богослуження. У східніх слов'ян ще є такі версії форми слова "анало́й": "анало́гій" і "нало́гій". Правильно — "анало́й" (з грецького analógion: ana ('на') + logion). Logion — це виголошування. У цьому випадку це виголошування Слова Божого; отже "аналой" — це є місце "на виголошування" [слова Божого].

Нало́жниця — коха́нка; із старо-церк.-слов'янського "нало́жьница" — 'нешлюбна жінка'. Слово це зложене: "на + ло́жниця" (від "ложе" — 'ліжко'). Див. "належати", "проложити", "лежа́ти", "ляга́ти", "ло́же".

По-латинському нало́жниця — concubina; по-грецькому hetaíra; по-англ. concubine; по-франц. concubine; по-німецькому Kebsweih; по рос. "наложница".

Нама́з — (з турецького) обрядова молитва в мусульман у Туреччині.

Наме́т — шатро (англ. tent). Походить з остяцького "n͠amat" (шатерко над остяцьким возиком — "кібіткою", вживане в азійській частині Росії остяками для кочування). Через звукову схожість це остяцьке слово асоціювалося з укр. словом "намітка" (хустка молоди́ці, цебто замужньої жінки). Укр. "намітка" перейшло в польську мову в формі "namiótka". Укр. "намі́тка" походить від старослов'ян. (та староукр.) дієслова "мета́ти" ('кидати') з приставкою **на-**: "на — мета́ти" ('накидати'). Порівн. на Наддніпрянщині й Волині — "накидка"; в Галичині — "наго́ртка"). Отже "намітка" — це дослівно 'накидка' на голову, хустка. Специфічно: хустка молодиці.

Слово "наме́т" з України перейшло в польську мову. А польське "rozbijać námiot" ('розставляти наме́т') в XVI-XVII ст.ст. було живцем прийняте в укр. книжну мову. Див. у Лексиконі 1627 р.: "Розбива́ю намѣтъ" (з польського "Rozbíjam námiot"). Там таки написано: "Селеніє — намѣтъ, ку́чка, ме́шканьє".

"**Нами́ти** голову, або ши́ю" (також "змилити" голову, або шию) в переносному значенні: 'Дуже насварити', або й вибити.

Польська інтелігенція вживає фразу "Wyczýtać Pater noster", що в переносному значенні означає 'насварити'.

Нами́сто — нашийна прикраса; нашийник переважно з коралів, деколи прикрашений дукачами (великими золотими монетами, — "дука́тами").

Старослов'янське (і церковно-слов'янське) слово "монисто" (див. "Краткій словарь шести славян. языковъ" Ф. Міклошіча) в українській народній версії змінилося (шляхом метатези) на "номи́сто", а далі — на "намисто". Такі перекручування слів, етимологічна форма яких не відома селянству, — це звичайне явище в укр. говорах. Напр., слово "магазин" селяни на Наддніпрянщині змінили на "гамазей" (Іван Нечуй-Левицький намагався ввести цю перекручену форму слова "магазин" — цебто форму "гамазей" — в укр. літературну мову, і у своїй повісті "Кайдашева сім'я" вживає слово "магазин" в його перекрученій формі "гамазе́й", бо, мовляв, треба завжди і всюди дотримуватися "народньої" вимови. На Наддніпрянщині й на Волині слово "бо́днар" (від слова "бо́дня") в селянській вимові змінилося — шляхом метатези (переставки складів) — на "бо́ндар", хоч, щоправда, слова "бо́дня" (бодні робить боднар) там не змінили на "бондя".

Укр. книжна мова XVI-XVII ст.ст. не прийняла перекрученої (на "номи́сто" й "намисто") форми слова "монисто", а вживала його в його автентичній (старослов'ян. й церк.-слов'ян.) формі "монисто". Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "Украшеніє — краса́, м о н и́ с т о, окра́са".

Пракорінь старослов'ян. слова "мони́сто" — праіндоевропейський. Порівн. грецький термін mónnos, яким греки називали нашийники кельтів; латинське monile означає 'нашийник'; зендське, цебто аветське (в давній Персії, Ірані) minuš — це дорогоцінний нашийник.

У слові "монисто" коренем є **-мон-**, а **-исто-** це суфікс (наросток). Походження форми цього суфікса не відоме. У старослов'янському словотворенні суфікса **-исто-** не було.

Намовля́ти — (кого до чого) — піддавати кому думку, щоб він сказав щось бажане нам; щоб приєднався до чого, або вчинив що.

У Лексиконі 1627 р.: "Увѣрити — н а м о́ в и т и, упе́внити. Увѣраніє — намовлѣньє. Увѣщеваю — упевняю, умовляю що в кого".

"П і д м о в л я́ т и" (кого до чого) — намовляти кого до чогось недоброго; звідси — "підмо́ва". (Датися кому "на підмову").

"П і д м о в л я т и" (кого проти когось) — викликати в кого ворожість до когось. Синонімом дієслова "підмовля́ти" в укр. селянства "під'юджувати". (Це дієслово є в Словнику Б. Грінченка). У говірках зах. Волині синонімом слів "підмовляти"

(кого проти кого) і "під'юджувати" є слово "підджýґувати" (на Крем'янеччині).

"Намовля́ти" — слово зложене: "на" + "мовля́ти". "Мовля́ти" — це фреквентивна (частотна) форма дієслова "мóвити" (від "мóва"). Слово "мовля́ти" в своїй чистій формі в нас уже не вживається, але воно далі зберігається в зложених словах: "за - мовля́ти"; "пере - мовля́ти" (кого на свою сторону); "з - мовля́тися"; "роз - мовля́ти"; "у - мовля́ти"; "до - мовля́тися" ("домовлення" — це по-англ. appointment).

Дієслово "мóвити" (старослов. "млъвити") походить від іменника "мóва" (старослов'ян. "млъва"); рос. "молвить"; чеське mluviti; польське mówić.

Чиста форма слова "мовля́ти" збереглася в нас у народній фразі "Мовляв той" (що означає: 'Як то кажуть'). Неособове: "мовляв". Напр., "Він каже, що не прагне слави, бо, мовляв, він у могилу не візьме її з собою". ("Мовляв" тут означає: 'на його думку').

Нанáшко (місцеве, в Молдавії) — з румуно-молдавського nanaš — хрестний (або "хресний") та вінчальний батько; nanašica хрестна (або "хресна") і вінчальна мати. Ширше про це див. у журн. "Рідна Мова" (Варшава) 1934, стор. 301.

Напáм'ять — прислівник, до якого примислюються три дієслова: "учи́тися" ("вивчáти"), "знати" й "говорити". Учитися чого "напамять" (після завчення його з книжки, записок і т.ін.).

Церковно-слов'янське слово "наизустъ" ('напам'ять') прищепилося в "книжній" мові тих слов'янських народів, що були православними, цебто в південних слов'ян (і там це слово постало) та в слов'ян сходу Европи.

Західні слов'яни (що не були православними) в своїх книжних мовах не вживали слова "наизустъ" (чит. "наізýст"); вони вживали свої місцеві (народні) відповідники цього слова: чехи казали й писали nazpamět', а поляки — na pamięć. Коли Україна опинилася була під займанщиною Польського Королівства, то українські "книжники" пішли за прикладом поляків і чехів, і почали вживати укр. народню конструкцію "на пам'ять", а церковно-слов'янське слово "наизустъ" вони усунули з книжної мови українців. Укр. народній вираз "на пам'ять" заступив слово "наизустъ" у нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. І так ось у Катехізисі з 1645 р. читаємо: "Приказуючи того на память учити ся".

У Московщині, що була відгороджена від західніх слов'ян, церк.-слов'янське слово "наизустъ" не було замінене народнім виразом "на пам'ять", цей церк.-слов'ян. прислівник ("наизустъ") і досі зберігається в російській літерат. мові.

Укр. книжники — гуманісти XVI-XVII ст.ст. вважали, що широкі круги укр. інтелігенції не могли вживати тих церк.-слов'янських ("книжних") слів, значення яких вони не розуміли, або не знали їх етимології (походження в світлі відношення до інших споріднених слів).

Не тільки українці, але й південні слов'яни (болгари й серби), від яких церк.-слов'ян. слово "наизустъ" прийшло в Україну, з ходом часу затратили розуміння цього слова. Про це свідчить той факт, що в болгар воно змінило свою форму на "науст" (з "наизустъ"), а серби взагалі усунули його із своєї літературної мови, й заступили його своїм народнім виразом "на памет" ('на пам'ять').

Етимологія церк.-слов'ян. слова "наизустъ", як видно, почала укр. книжникам-гуманістам XVI-XVII ст.ст. показуватися нелогічною, бо це слово складається з трьох компонентів: прийменників "на" й "изъ" та "устъ" (що є формою родового відмінка іменника "уста"): "на + изъ + устъ".

Старі чеські книжники, як видно, взяли собі цей структурний модель церк.-слов'ян. слова "наизустъ", і "зраціоналізували" його таким чином, що його компонент "-устъ" заступили словом paměť.

Укр. книжникам XVI-XVII ст.ст., етимологія церк.-слов'ян. слова "наизустъ" показувалася нелогічною тому, що між його компонентами не було слова "пам'ять", а замість нього було слово "уста". До речі, з усіх мов европейських народів спочатку була тільки стара (клясична) латинська мова, в якій ідея 'напам'ять' виражалася таким словом, в якому була виражена ідея 'пам'ять'. Цим лат. словом був прислівник "memoriter"('напам'ять'), що був створений на основі лат. іменника 'memoria' ('пам'ять'). (Лат. вираз "ex memoria" означає 'з пам'яти'). Але в европейських іншомовних відповідниках лат. слова "меморітер" ідеї 'пам'ять' не було. І так між компонентами грецького виразу àpoecho (àpo + ècho — 'на пам'ять') немає слова пам'ять (грецьке mnéme).

У складі німецького прислівника auswendig ('напам'ять') немає слова Gedächniss ('пам'ять'), як і немає слова "memory" в англійському виразі by heart ('напам'ять') та слова mémoire у французькому виразі par coeur ('напам'ять'). Не було старо-

слов'ян. слова pamętь і в церк.-слов'ян. слово "наизустъ" ("на +- изъ + устъ").

На́пасть — напа́д. "На́пасть" — це слово старослов'янське, загальнослов'янське й українське. Постало воно з дієслова "напасти" (старослов'ян. "напасти"). Колись воно означало в нас фізичний напад, напр., напад ворога на місто, або країну. Див. у "Слові про похід Ігоря" (1187); "Въстона напастьми Чѣрниговъ". Це значить: 'Застогнав Чернігів під нападами' [ворогів].

Слово "напасть" тепер у нас уже означає тільки напад словами, або інтригами. Фізичну напасть тепер ми означуємо словом "напа́д" (від слова "напада́ти", що виражає частотність ідеї 'напасти').

Слово "напа́сть" походить від старослов'ян. (і староукр.) дієслова "пасти" (у частотній формі — "падати") з приставкою **на-**: "на — пасти" (і "на — падати").

З фізичного 'падання' (падання з криші, цебто "даху"; падання людини з дерева й т.ін.) ця ідея поширилася й на сферу абстрактів, і так постало універсальне поняття: 'напасть'. Див. у Лексиконі 1627 р.: "на́пасть" — бѣда, нещастьє". Ця ідея зокрема почала означати 'падання' — ніби "злітання" ворогів на країну, або на одне з її міст. І це, з їхнього боку була "напасть".

Санскритське (в давній Індії) pádyate ('падає') свідчить, що пракорінь старослов'ян. слова "па́сти" (і "па́дати") походить з праіндоевропейського джерела.

Староукр. слово "па́сти" в сім'ї слів: "напасти", "напа́д"; "ви́пасти" (звідси "випада́ти" і "ви́падок") "напасть"; "запада́тися"; "попада́ти"; "попа́стися" — "попада́тися"; "пропадати" (і "пропа́жа" - те, що пропало, подібно як "покра́жа" — те, що вкра́дено) і ін.

Наперекі́р — навми́сне всупере́ч (кому, чому). В укр. книжній мові замість народнього виразу "на перекі́р" вживався вираз "на перекоръ". Див. у Лексиконі 1627 р.: "Чиню що кому на перекоръ". Літературною формою цього виразу тепер у нас є народня форма: "на перекір", а згідно з тепершнім правописом — "наперекі́р". Людина може не тільки комусь іншому, але й самій собі чинити щонебудь наперекір. Ось в Івана Нечуя-Левицького: "Невесела думка полягла́ на її голову, наперекір [її] веселій вдачі". Б. Грінченко, пояснюючи значення слова "наперекі́р" вживанням його І. Нечуєм-Левицьким, у своєму Словнику чомусь не ілюструє його рясним матеріялом з укр. фольклору.

У виразі "на перекорѣ" в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст.

частку **на-** писали окремо від слова "перекоръ" тому, що те останнє колись уживалося як самостійний термін.

Староукр. слово "перекоръ" складається з двох компонентів: "пере-" й "коръ".

1) Компонент "пере-" постав з праслов'ян. *prě (*прѣ), що виражало ідею 'перегинання', чи 'схилювання' чогось простого, прямого. Старо-церк.-слов'ян. слово "прѣкъ", що постало шляхом додання суфікса **-къ** до "прѣ", означає те саме, що грецьке lochos ('нахилений', 'поставлений наскісь', 'викривлений'). Старослов. (і ст.-церк.-слов.) слово "прѣкъ", яке в східньослов'ян. мовах (отже й у нашій мові) мало б звучати повноголóсо: 'перекъ', у нас не збереглося в своїй чистій формі, а є воно в нас тільки в зложених словах, як: "поперек", "переч - ити" (тут **ч** постало з **к**) і багато інших.

2) Компонент (старослов'ян. і староукр.) — "коръ" у своїй чистій формі, цебто як самостійне слово, не зберігся в слов'янських мовах. Але він зберігся в зложених старослов'ян. словах, що засвідчені навіть у найстарших писаних пам'ятках старо-церк.-слов'ян. мови; напр., — "кор - ити", "у - коръ", "по - коръ" і т.ін.

Праслов'ян. *korъ означало боротьбу, сварку, суперечку, згноблення кого якоюсь силою. Це праслово (в укр. вимові 'кор' і 'кір') збереглося також і в укр. теперішніх зложених словах: "під - кор - ити"; "на - пере - кір"; "по - кір - ний"; "до - кір - ливо"; "до - кор - яти"; "до - кір" і т.ін. Отже слово "перекір" (із староукр. "перекóръ", з "пере" + "коръ") виражає ідею переступання комусь шляху, або плянів, упосліджування чиїх ідей і т.ін., — усе з мотивів антагонізму (цебто з мотивів, які означувалися праясловом *korъ).

Напéрсток — металевий предмет у формі капсуля, що його швачка насаджує на пучку того пальця, яким вона натискає голку, коли проколює нею тверду матерію. Слово це складається з прийменника 'на' й старослов'янського слова "прьстъ" (у староукр. вимові 'перст') — 'палець'. (Це старослов'янське слово в ст.-церк.-слов. мові писали також як "пръстъ" і "пръсть").

Від слова "прьсть" походить ст.-церк.-слов'ян. "прьстень" і "пърьстень". (порівн. укр. "перстень" із старослов'ян. "прьстень").

Укр. селяни вживають слово "наперсток" також і в переносному значенні — для вираження ідеї дуже маленької міри рідини. І так, напр., кажуть: "Він не випив навіть наперсточка" [горілки].

На́пис — це одне з тих слів, які ввійшли в українську мову внаслідок охрещення всього укр. народу (988 р.). Перші Богослужбові книги в нас (спроваджені з Болгарії) були написані старо-церк.-слов'ян. мовою, а в ній і було ст.-церк.-слов'ян. слово "на́пись" (іменник жін. роду). Коли свв. Кирило й Мефодій у ранньому періоді другої половини IX ст. перекладали (з грецької мови) для слов'ян богослужбові книги (перекладали на мову, якою для цього був пристособлений ними діялект македонців міста Солуня та його околиць), то грецьке слово èpigraphé (тут специфічно йшлося про ті слова, що були з наказу Пилата написані на табличці, прибитій на хресті над головою розп'ятого Христа: "Ісус Назаретяни́н, Цар Юдейський"), то вони це грецьке зложене слово (èpi + graphé) перекладали так: слово èpi- переклали слов'янським прийменником 'на', а слово graphé (яке означає те, що є написане), своїм небувалим до того часу у слов'ян родом новотвору "пись". Так вони створили ст.-церк. слово "напись" ("на" + "пись") жіночого роду, що згодом увійшло в наші зложені слова "часопись" (жін. роду) і "скоропись" (ж.р.). Ті слова, в яких є компонент "пись", ми тепер уважаємо за іменники чоловічого роду і кінцеве -с- вимовляємо твердо: "на́пис", "скоро́пис", "часо́пис", "правопис", за такою аналогією, як слова "спис", "на́рис", "о́брис", "лис".

У Галичині ще до половини XX ст. вимовляли й писали не "часопис" (він), а "часопи́сь" (вона). Але не під впливом вищезгаданої укр. аналогії, а під впливом польського "napis" наші книжники XVI-XVII ст.ст. писали не "напись" (вона), а "написъ" (він). Див., напр., у Катехізисі з 1645 р.: "Напис при смерти Єго" (Ісуса Христа). Таке припущення може оправдуватися й тим фактом, що в цьому Катехізисі є маса полонізмів.

Напи́ток хмільний — в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. означувався словом "сікера", яке відносилося до всіх родів хмільних напитків. Про це свідчить Лексикон з 1627 р., в якому сказано: "Сікера — єв. — хмѣльный напытокъ". Помітка — єв. — у Беринди означає, що це слово "євангельське". Очевидно, він цим сказав, що воно є церковно-слов'ян. словом, і що воно наявне в Священному Писанні.

У дійсності ж старо-церк.-слов'ян. слово "сикера" (в Україні згодом писали його як "сікера") не означало хмільного напитку кожного роду: про це може свідчити ось той факт, що в церковно-слов'ян. текстах воно засвідчене рівнорядно із словом "вино́": "...вина и сикера". (Ці слова в родовому відмінку

однини). Це значить, того хмільного напитку, яким є вино, не називали терміном "сикера".

"Сікера" — це слово грецьке — síkera; цей грецький іменник (середнього роду: to síkera) специфічно означає кожен к р і п к и й хмільний напиток; напр., спирт, високоградусну горілку, коняк і т.ін., але не вино, не пиво і т.п.

Слово síkera належить до категорії тих грецьких слів середнього роду, що кінчаються на **-а**: to síkera, to ónoma (ім'я) і т.ін. Точно передаючи (кириличними буквами) форму цього гр. слова, цебто пишучи його як "сікер**а**", П. Беринда піддав непоінформованому укр. читачеві таку думку, що це гр. слово — це іменник жіночого роду: (вона) "сікер**а**. Наші давні книжники не створили української версії цього слова, форма якого мала б кінчатися на -о ('сікеро'), щоб укр. читач, який не знав грецької граматики, міг знати, що це іменник середнього роду — на зразок наших іменників: "слово", "вікно", "перо" і т.д.

Похопивши із церк.-слов'ян. мови слово "сікера", інтелігенція в Україні на Наддніпрянщині "переосмислила" його середній рід на чоловічий (мужеський) і вживала його в формі "сікер" (на зразок "лікер"), що означало в неї 'кріпку горілку'.

"Н а п і й". — Незважаючи на полонізаційний натиск на українську мову в Україні під польською історичною займанщиною (за часів Королівства Польського), укр. слово "напи́ток" збереглося не тільки серед наших селян, але й частково серед нашої інтелігенції. Напр., у Лексиконі з 1627 р. сказано: "Поседо́н — н а п и т о к даючий".

Але частина нашої інтелігенції замінила це наше слово його польським відповідником "napój", і навіть почерез Церкву прищеплювали його укр. народові. Див. у Катехізисі з 1645 р.: "А кров моя правдиве єсть н а п о́ й".

Слово "напій" у нас відноситься не до предмета, яким є напиток, а до дії н а п о ю в а н н я кого, подібно як і в о д о п і й, п е р е п і й (з укр. весільних звичаїв), "з а п і й" ("запивати" якесь успішне діло); але пити "запо́єм" — це значить пити дуже часто й багато.

Наповня́тися — ставати наповненим. Дієслово "наповняти" з фізичної сфери (наповняти якоюсь субстанцією глибоке порожнє місце) згодом поширилося й на сферу абстрактів, як ось, напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Наплънився ратного духа" ('Наповнився боєвим духом'). Конструкція цього речення — грецька.

У грецькій мові дієслово "gemidzo sou" (чит. як su), що значить 'наповняюся', править родовим відмінком. Цебто, згідно з логікою грецької мови, питаємо: "Наповнився чого?" Відповідь із "Слова про похід Ігоря": "Наплънився ратного духа". Це церковно-слов'янська конструкція цього речення, що базується на синтаксичному грецькому моделі.

Згідно з логікою укр. мови, питаємо: "Наповнився чим? "Наповнився боєвим духом" (не "боєвого духа").

Речення "Сповнилися Духа Святого" збудоване на основі грецького синтаксичного моделю. По-укр. треба сказати: "Наповнилися Святим Духом".

До старослов'ян. дієслова "плънити" (plъniti) була додана приставка **на-** і зворотній займенник "ся" (по-старослов'янському sę) і так постало старослов'ян. зложене дієслово зворотнього типу: naplъniti sę, з якого походить укр. "наповнитися", рос. "наполниться", поль. napełnić się й ін.

Старослов'ян. дієслово "плънити" ('сповнити') в сім'ї старослов. слів: "плънъ, -а, -о" ('повний, -а, -е'); прислівник "плъно" ('повно'); "плънота" ('повнота').

Слово "пóвнити" у нас тепер самостійно не вживається.

Ст.-слов'ян. дієслово "плънити" в зложених словах: "наплънити" ('наповнити') й naplъniti sę ('наповнитися') та "наплъняти" й naplъniati sę; "исплънити" ('виповнити') й "исплъняти" ('виповнювати'), що згодом набуло собі другісного значення: "виконувати'; "усплънєниє" й ін.

Пракорінь старослов'ян. слова "плънити" походить з праіндоєвроп. ґрунту. Порівн. литовське pílnas ('повний'), латиське pilns (те саме), латинське plenarius (те саме) — звідси "пленарний"; грецьке pleos ('повний').

Наполягáти — наполéгливо робити натиск, щоб якась справа була полагоджена; наполягати на когось, щоб він пішов назустріч нашому бажанню. Напр.: "Він наполягáв, щоб запляновaний проєкт очоленої ним організації був здійснений". "Організація наполягáє на свого голову, щоб він став моральним зразком для всіх її членів". Це дієслово складається з трьох компонентів: "на" + "по" + "лягáти".

(У справі етимології слова "лягáти" див. **"Налéжати").**

Функція частки -по-, яку вставляють між приставку **на-** та дієслово (як ось у формі слова "на-**по**-лягати") цілком ясна: вона помагає приставці **на-** якомога більше посилити інтенсивність тієї дії, ідею якої виражає те дієслово, що вживається з **на-** і -**по**-. Напр., щоб посилити інтенсивність тієї ідеї, в якій полягає

значення дієслова "насіда́тися" ("на + сіда́тися") на кого, між приставку **на-** й дієслово "сідатися" вставляють частку **-по-**; звідси модифікація форми цього дієслова: "напосідатися".

Таку саму функцію виконує частка **-по-** між дієсловом і приставкою **за-**; напр.: "за - взятися" і "за - **по** - взятися" (на кого).

Уживання словотвірної частки **-по-** між дієсловом і приставкою в укр. говорах є частішим, ніж у зложених дієсловах укр. літературної мови. Ось приклади з Крем'янеччини (зах. Волинь): "напосту́чити" (на тому, щоб що було зроблене); "наповре́титися" (з "на - по - вередитися") — 'упертися'.

Напохва́ті — прислівник, який означає, що дана річ у кого є "під рукою", або "під руками" (порівн. англ. at hand). Б. Грінченко у своєму Словнику дає такий приклад із Новгороду Волинського (східня Волинь): "Лежала сокира на похва́ті, а він узяв (її) та й пішов".

"**Напохо́пі**". — У Словнику Б. Грінченка прислівник "напохо́пі" (він пише "на - похопі") поданий (також з Новгороду Волинського) як синонім слова "напохва́ті", та ілюструє це таким прикладом (з Новгор. Волин.): "Стояв на - похо́пі заступ (городник), а він його застукав".

Слова "напохва́ті" й "напохо́пі" вживаються на Наддніпрянщині. У Галичині й на зах. Волині їх заступає вираз "під рукою", або "під руками", а деколи — в особливих випадках — вираз "напоготові".

Слово "напохва́ті" — зложене: "на" + "по" + "хваті" (від дієслова "хватати"). Подібно й слово "напохопі": "на" + "по" + "хопі" (від дієслова "хапа́ти", що значить 'хватати').

Частка **-по-**, що наявна в виразі "напохваті" є також у прислівнику "спохва́ту" ('в поспіху'). У Словнику Б. Грінченка: "Виїздив я з дому та **спохва́ту**, [і] забувся взяти гроші".

Слово "напохваті" (подібно як і слово "спохвату") збудоване на основі дієслова "хватати" (порівн. старослов'ян. "хвати́ти", "хвата́ти"; рос. "хватать"; польське chwycić).

В укр. мові є небагато таких зложених слів, в яких головним складником є компонент "хват" — від дієслова "хватати".

В укр. книжній мові XVII ст. було слово "душехватъ". Коли українець Іван Кунцевич (з Володимира Волинського)), перейшов в унію, прийняв чернечий постриг (під іменем "Йосафат") і, ставши священником (у Вильні, 1609 р.), енергійно повів акцію переводження православних русинів в унію, то ті останні прозвали його "душехватом". (Див. Edward Likowski, Unia Brzeska.

Poznań, 1896). У слові "душехватъ" ("душе" + "хватъ") — **'той, хто хватає (хапає) душу'** — компонент "хват" (від дієслова "хватати") — в укр. мові не вживається в функції самостійного слова. Він уживається або в зложених словах ("душе - хват", "на - по - хват - і", "с - по - хват - у), або в тих простих словах, що походять від дієслова "хвата́ти"; напр., "хват + ка" (сітка з дрючком, якою з берега ловлять рибу); "хват + ани́на" (= "хапанина"); "хват + кий" (той, хто хапає все, що тільки побачить); "хват + ко́м" (= "хапко́м") — 'спохва́ту'; "хват + ок" (момент, в якому хто хватає, цебто хапає, що; "зробити що "на хватку" — зробити 'на скору руку'); "хватки" (множинна форма) — має переносне значення: "трюк" (з франц. truc); порівн. рос. "ухва́тка" ("у - хват ка").

"С п о х в а т и́ т и с я" — раптом нагадати собі щось, але вже поневчасі. Синонім цього дієслова є слово "оглядітися". Див. в укр. народній приказці: "Оглядівся, як (коли вже) наївся". (Спохватився запізно).

"Н а х в а т а́ т и с я" (="нахапа́патися"). Кажуть: "Нахвата́вся трохи з книжок, і вдає вче́ного".

"Х в а т ь !" — звукове вираження руху хватання.

Напра́ва — попра́влення, полагодження чого (зреперування); діялектичне — "злаго́дження" (в Галичині); від дієслова "напра́вити" — 'пола́дити' (зреперувати'); діялект.: "злаго́дити".

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово "напра́ва" означало військове вимуштру́вання (порівн. російське "военная вы́правка"); взагалі всяку "здисциплінованість"; порядок. Див. у Лексиконі з 1627 р.: "Строй — н а п р а́ в а, поря́док".

Старослов'ян. дієслово "правити" походить від прикметника "правъ" (і здовжена форма — правы — звідси наше "правий"), що означає все те, що є по правому (а не по лівому) боці; латинське dexter; грецьке dexiós, dexés. Тому й кажемо: "пра́ва рука", "по пра́вому бо́ці"; "напра́во", "право́руч" і т.ін.

Старослов'ян. слово "правъ" (і "правы") з фізичної сфери згодом поширилося й на сферу абстрактних понять, і тут набуло собі другісне значення: 'правдивий'. Тому то для слов'янського перекладення грецького прикметника "orθodoxos" ("orθos" — 'правий', 'правдивий') + doxa 'славлення' [Бога] в сенсі 'вірування' було створено старо-церк.-слов'янське слово "православьнъ" (і "православьнъ"); звідси українське "православний".

Слово "православний" у канонах було перший раз ужите (в означенні "Православна Церква") першим Вселенським Собором 325 р. (Див. 8-й канон цього Собору).

Походження пракореня старослов'ян. прикметника "правъ" покищо не вияснене.

Напра́сно (арх.) — це одно з тих старо-церковно-слов'янських слів, яке, як і прикметник "напрасний" (з якого прислівник "напрасно", або "напра́сне", походить) у деяких частинах України ввійшло в мову укр. селянства, і вважається там за своє, "народнє", слово.

Ст.-церк.-слов. прислівник "напрасьно" походить від ст.-церк.-слов. прикметника "напрасьнъ", значення якого правдиво пояснює Ф. Міклошіч (див. його "Краткій словарь шести славян. языковъ" — 1885), коли він каже, що це слово є синонімом чеських однозначних слів marny і daremny та слова nespravedlivy, і польських próżny, daremny та niesprawiedliwy; значення ж прислівника "напрасьно", каже він, те саме, що й чеських слів та виразів marné, na darmo, bez důvody, bez příčiny, та польських napróżno, nadaremnie, darmo, niesłusznie, bez przyczyny. Ф. Міклошіч також інформує, що в болгар між відповідниками ст.-церк.-слов. "напрасьнъ" і "напрасьно" є слова "залу́ден", "залудо", а в сербів — "узалу́дан", "узалуд", цебто 'злудний', 'злу́дно'.

Коли Україна, прийнявши християнську релігію, разом з нею прийняла (з Болгарії) старо-церковно-слов'янську мову, як мову богослужбову, і українські освічені верстви дуже скоро, бо вже в XI ст., почали ст.-церк.-слов'ян. слова вимовляти згідно з фонетичною системою укр. мови (таким чином на укр. ґрунті із ст.-церк.-слов. мови постала церковно-слов'янська мова укр. типу), то ст.-церк.-слов. слова "напрасьнъ", "напрасьно" зукраїнізувалися на "напрасенъ", "напра́сно"; отже вони стали в нас "церковно-слов'янськими" укр. типу. Ці слова похопило з церкви укр. селянство, і по-своєму змінило їхнє ст.-церк.-слов'ян. значення, а разом з тим почали творити з них нові (похідні) слова: "напра́сник" і "напрасниця". Ось вони в Словнику Б. Грінченка, де вияснені (по-російському) їхні укр. (серед селянства) значення:

"**Напрасний, а, е**" — 1) Несправедливый. "А на мене, молодую, напра́сная слава". Мет.[линський]. 2) Дерзкій, обижающій, задорливый. 3) Внезапный, скоропотижный".

"**Напрасник, ка** — Обидчикъ, задира. "Одчепися, напраснику, я не була на празнику". Ном.[ис]".

"**Напра́сниця, ці** — Обидчица, задира. "Масниця — напрасниця". (Ном.[ис]".

Напра́сно (е), нар. [однє]. 1) Несправедливо. 2) Задорно, дерзко, обижая. 3) Внезапно, скоропостижно. "Напрасне умер Іван: уранці робив, а [в) вечір умер". Кам.[енецкій] у.[ѣздъ]".

Коли в Галичині (в державних межах Австрії 1772-1918 рр.) укр. книжну мову (базовану на церк.-слов'ян. мові укр. типу) почали дедалі більше українізувати, додаючи до неї все більше слів з укр. народньої мови, то при цьому наші письменники там замінили старо-церковно-слов'янське (і церковно-слов'янське) значення прислівника "напрасно" на його укр. народнє значення. Про це між іншим свідчать "Илюстрованû житя святыхъ" (Львів, 1907) І. Я. Луцика, який, у словнику, що є в прилозі до цієї його книги, дає таке пояснення:

"**Напра́сно** — скоро, нагло, надармо". (Звичайно, що в цьому поясненні, тільки слово "надармо" є укр. відповідником ст.-церк.-слов'ян. слова "напра́сно").

Старо-церк.-слов. слова "напрасьнъ" і "напрасьно" прийняли тільки південно- й східньослов'янські народи, цебто ті, що прийняли християнство з Греції. У західньо-слов'ян. народів (що прийняли християнство з Риму) цих слів немає.

У слов'янських словах (включно з мовою старо-церк.-слов'янською) немає таких слів, корені й значення яких були б споріднені з коренем і значенням ст.-церк.-слов. слова "напрасьнъ". Немає таких слів і в мовах неслов'янських взагалі, а в тих неслов'янських мовах, що належать до праіндоевроп. сім'ї, зокрема. Принаймні, фактом є, що дослідники таких (фонетично й семасіологічно споріднених з прикметником "напрасьнъ") слів досі там не знайшли. Дослідники, щоправда, до тих матеріялів, на яких вони походження цього ст.-церк. слова досліджують, між іншим, не включили грецького дієслова prasso, між значеннями якого (шість основних значень, і низка значень побічних), можна знайти таке значення, що споріднене з прикметником "напрасьнъ".

У теперішній укр. літературній мові слів "напрасний", "напрасно" немає; немає їх і в тепер. болгарській і сербській літерат. мовах. (Сербське "напрасн" не ввійшло в серб. модерну літерат. мову).

Із книжної мови давньої Київської Руси церк.-слов'ян. слова "напрасень", "напрасно" збереглися в своїй незмінній формі в Московії, і вони є в лексичному фонді російської модерної літературної мови, де вони в основному зберігають своє автентичне (ст.-церк.-слов.) значення. Від цих двох церк.-слов'ян. слів старого київського типу в рос. мові створено й похідні слова; напр.,

"напра́сливый", "напра́сливость". Там також постали формальні видозміни цих церк.-слов'ян. слів; напр., поруч форми "напрасно" є його російська народня видозміна: "понапра́сно" (напр., у російській пісні "Понапра́сно, Ванька, ходиш...").

Факт прийняття укр. селянством церк.-слов'ян. слів "напрасенъ", "напрасно" в укр. народній лексичний фонд і переінačення їхніх дійсних (ст.-церк.-слов'ян.) значень — це не одиноке явище цього роду. Подібних фактів є більше. Напр., з церковно-слов'ян. слова "аллилуя" укр. селянство (не знаючи значення цього виразу) утворило дієслово "алилу́яти". (Див. у повісті "Кайдашева сім'я" Ів. Нечуя-левицького: "Алилуйже його, Господи". (Це є формули знахарського виклинання духової недуги з людини).

Старо-церк,-слов'ян. (і церк.-слов.) "Аллилуіа" (з грецького allelúïa), що походить із старогебрейського hallelu, означає 'хваліте Господа'. Старогебр. hallelu — 'хваліте' + jahe — 'Єгова'.

Напри́мір (арх.) — напри́клад. Слово це — зложене: "на" + "примір" (від дієслова "приміряти", із старослов'янського (і староукр.) "примѣряти" (частотна форма старослов'ян. і староукр., дієслова "примѣрити", "при" + "мѣрити").

У старо-церк.-слов'ян. мові: "мѣра", "мѣрило" ('мірило', 'мірка'), "мѣрити", "примѣрити" і "примѣряти", "взъмѣрити". "Мѣрити" — слово загальнослов'янське; пор. болгар. "мѣрја", серб. "мерити"; рос. "мерять"; чеське mèřiti, польське mierzyć. Із старослов'ян. дієслова "примѣрити" був утворений іменник "примѣръ" ('зразок', 'модель'), синонімом якого було старослов'ян. слово "узоръ" — 'взір', 'взірець'.

Старослов'ян. "на примѣръ" утворене подібно як "на угадъ" ('навга́д'), "на умѣръ" (від "мѣрити" — 'уміряти'), що збереглося в деяких укр. діялектах. Напр., на Крем'янеччині, зах. Волинь, кажуть: "гнати нагумір" (з "наумір"), "пити нагумір", "бити нагумір" і т.ін. Початкове значення прислівника "наумір" ('умі̑ру', 'помірковано') в діялектах змінилося на "надмірно".

Церк.-слов'ян. іменник "примѣръ" зберігся в південних і східніх слов'ян: болгар. "примѣръ", серб. "пример", російське "пример" (чит. 'прімє́р'), укр. "примір" (у Галичині з наголосом на першому складі: "при́мір").

В укр. мові на Наддніпрянщині наголос у цьому слові є на останньому складі; напр., у пісні "Коли б я був полтавський соцький" ("сотський" — 'сотник') сказано: "...Зробив би так, щоб добре було жити всім людям наприми́р".

Тому що в західніх слов'ян не було церк.-слов'ян. мови, то ідею 'зразок' ('модель') вони означили не церк.-слов'ян. словом "примѣръ", а старослов'ян. "узоръ"; у чеській вимові vzor, а в польській wzór (пор. пол. "na wzór" — 'на зразок'). Чехи згодом створили іменника příklad (з дієслова překladati — старослов'ян. "прикладати" — 'прикладати'). Отож латин. exempli causa, грецьке e'pí paradeigmatos, нім. zum Beispil; фран. par exemple; англ. by example) чехи почали перекладати своїм новоствореним виразом na příklad; звідси й польський вираз na przykład, що проник і в укр. книжну мову на Наддніпрянщині, коли Україна була під окупацією Королівства Польського; тут і джерело нашого слова "напри́клад" (з виразу "на при́клад").

Хоч Галичина, також (з усією рештою України) була під займанщиною Королівства Польського, але укр. книжники там не прийняли (від поляків) виразу na przykład, а твердо трималися (аж до раннього періоду XX ст.) зукраїнізованого церк.-слов'ян. виразу "на примір", вимовляючи його з наголосом на першому складі: "при́мір" (на зразок наголосу в словах "ви́мір", "на́мір", "по́мір" і т.ін.).

Церк.-слов. вираз "на примѣр" зберігся ще в таких мовах: у болгарській ("на примѣр"), сербській ("на пример") і в російській ("например"; за старим правописом — "напримѣръ).

У нашій теперішній літерат. мові слово "наприм́ір"("на при́мір") уже не вживається. Його повністю і всюди заступило слово "напри́клад", джерело якого (як і польського na przykład) у чеському давньому новотворі na příklad.

Напу́дити нагна́ти; другісне значення: 'наляка́ти', 'переляка́ти'. У Словнику Б. Грінченка є тільки це другісне значення ('налякати') цього дієслова. Є в нього й форма його зворотности: "напудитися" ('налякатися'). Переносне значення дієслова "напу́дити" в нього вияснене невпопа́д, бо він каже, що в цій функції воно означає 'нали́ти' й 'мочитися', та ілюструє це такими прикладами: "Багато бочок напу́дили". "От напудив, як той віл". У переносному значенні воно означає 'нагнати' б а г а т о води.

Дієслово "пу́дити" загальнослов'янське. Походить воно із старослов'ян. дієслова pąditi, що означає 'гнати'. Старе східньослов'ян. (і староукр.) "пудити" також означало 'гнати'. (Див. в Ів. Срезневського: "Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ". Т. II. Спб. 1893).

В укр. діялектах перше значення дієслова "пу́дити" (цебто 'гнати') далі зберігається. Напр., селяни на Крем'янеччині кажуть: "Він напудив гуси́й з подвірля". Своє перше значення це дієслово

також зберігає в теперішній польській мові: pędzić ('гнати'), wypędzić ('вигнати'). У старопольській мові було слово "pąd" ('пуд'), але ловці (звірини) вживали його в значенні тропи́ (сліду), який залишила по собі напу́джена (на́гнана) ними звірина́.

Гнати (пу́дити) кого, що — це значить і налякати його. Звідси другісне значення дієслова "пудити": 'лякати'.

Іменник "пуд" (від "пудити") в другісному значенні цього дієслова виражає страх.

Ось приклад у старовинній пісні (на Крем'янеччині, зах. Волинь):

"Гандзя-ба́ндзя кучерава
Під ре́шетом ночу́вала.
Як реше́то подере́ця, —
Гандзя пуду набереця".

А. Г. Преображенський зачислив слово "пу́га" до сім'ї слів дієслова "пудити". Але іменник "пуга" (здрібніла форма "пужка") може походить від старого нашого дієслова "пуга́ти" — 'лякати'. Звідси наше "пугач" — імітація пістоля для лякання того, хто думає, що це зброя. (Не слід змішувати цього слова з назвою пташки "пугач", бо цей іменник постав з наслідування звуків цієї пташки: "пу́гу-пугу!").

Слово pud у старопольській мові було побічною версією старопольського pąd (тепер: pęd), як це здогадується (хоч і під своїм власним знаком питання) А. Брюкнер. Слово "pud" в старопольській мові було запозичене з укр. "пуд" ('страх'). Старослов. дієслово pąditi в польській мові не могло вимовлятися як "pudyty", бо це суперечило б природнім законам історії польської фонетики.

Напу́чувати — повчати. У Словнику Б. Грінченка його вживання ілюстроване прикладом запозиченим у Ганни Барвінок: "Я тебе розважала, напу́чила, як рідна мати".

"Напу́чити" (звідси "напу́чувати") — це наставляти "на путь", в сенсі — "на добру путь".

Слово "путь" (із старослов'янського pątь) означає шлях, дорогу. Від слова "путь" походить дієслово "напу́тити" — "навести на [добру] путь". У Повісті "Чорна Рада" Пантелеймона Куліша: "Мабуть нечистий (диявол) напутив його"; цебто, мабуть, диявол навів його на свій [диявольський] шлях.

Не знаючи етимології старого укр. літературного дієслова "напу́тити", укр. народні маси перекрутили його на "напу́чити".

В мові укр. народу колись мусіло бути дієслово пу́тити

(від “путь”), бо тільки з нього постало слово “пуття́”, яке залишилося живим у фразеології укр. селянства, і є воно в нашій літерат. мові: “Не можна вивести [чо́мусь] путтяі́” — значить: ‘Не можна зробити ладу’, або ‘Не можна розібртися (зорієнтуватися) в чому’. “Балакати без п у т т я” — говорити багато, але без сенсу.

Є в нашій літерат. мові прикметник “путя́щий (від “путь”), але чомусь немає в ній його народньої простішої форми — “пу́тній, -я. -є” — ‘такий, як треба’.

На зразок старослов. raspątije в нас утворено іменника “р о з- п у т т я”. Див. у поемі “І мертвим, і живим, і ненародженим” Т. Шевченка:

“Тільки я, мов окаянний,
І день, і ніч плачу
На розпуттях велелюдних...”

Уживання слова “розпуття” чомусь у нас уже занехують, а його місце заступають неологізмом “роздоріжжя”, що є запозиченням польського rozdroże.

У нашій старій книжній мові було церк.-слов’ян. слово “напу́тствиє” (від дієслова “напу́тити”). Його відповідника, збудованого на базі слова “путь”, у нашій теперішній літерат. мові немає. Навіть дієслово “напу́тити” з неї усунули, а заступили його діялектичним перекрученим “напучити”. (Див. в “Укр.-англ. словнику” Подвезька).

Нара́з — раптом, враз, нагло, “та ось”. Походить з польського náraz (‘раптом’), і вживається в укр. мові в Галичині.

Нард — рослина з родини валеріянових; сік її дуже запашни́й.

З грецького nardos, що походить із старогебрейського nerd, яке, здається, є перським nard. Слово “нард” є в “Пісні над піснями” (Церк.-слов’ян. “Пѣснь пѣсней” — у книзі Старого Завіту).

Налі́жний — той, що на “розі” будинку” або на “розі” вулиці; напр., “наріжний камінь” (англ. “corner-stone”). В укр. мові за давніх часів не було слова “наріжний, -а, -е”, а було слово “угольний, -а, -е” — від староукр. слова “уголъ”, що походить із старослов’янського ąglъ, а в кожного слов’янського народу воно звучить по-місцевому: болгар. jъгъл; сербське “угло”; російське “угол” (за старим правописом — “у г о л ъ”, чит. ‘уґол’); чеське uhel; польське węgieł (звідси, прикметник węgłowy — ‘угольний’, ‘наріжний’). — Порівн. латинське angulus (‘угол’).

Укр. народ для легшої вимови слова "угóл приставив до нього звук **в** ; звідси його народня форма "вугóл", "вугóльний", "вугловúй". Це т.зв. протетичне **в**; ("протетичний" — з гр. prothetikos, що означає все те, що додане спереду до чогось'). Протетичне **в** наш народ додав до слів "ýхо", "ýлиця", "ýлик" і т.ін. Звідси в нас "вýхо", "вýлиця", "вýлик". У діялектах: "вóко", "Волька" (замість "око", Олька).

У деяких слов'ян. народів згодом почали "угол" називати образно словом "ріг"; цебто це слово із сфери фавни (напр., ріг вола, корови, оленя, носорога) поширили в переносному значенні на геометричну сферу, а специфічно на сферу гостро заломаних ліній. Звідси "ріг" будинка, "ріг" вулиці, "ріг" книжки і т.д.

І так поруч старшого болгар. слова "јъгъл" ('угол') появився його синонім "рог", поруч чеського старшого úhel появився його синонім roh; поруч польського węgieł — синонім róg (звідси — narożny; напр., kamień narożny).

Той факт, що, незважаючи на наявність у нашій мові прикметника "угольний" ("вугольний"), наш народ згодом створив слово "наріжний" (від "ріг"), а з нього — слово "нарíжник" і "нарíжниця". Так вираз "угольний камінь" у нас уже почав виходити з ужитку, а на його місце вводиться новотвір "наріжний камінь". Справа будування дому (чи в наших селян — "ставлення хати") була в нас традиційно пов'язана з релігійними обрядами. Тому що термін "угольний камінь" був з давніх-давен пов'язаний з актом освячення т.зв. "закладщини" дому. Цей вираз став у нас немовби "ієратичним" ("священним", "сакральним"). Тому то модернізувати його — особливо ж в релігійно-обрядовій сфері, в нас довго не наважувалися. Вираз "угольний камінь" у релігійній сфері перший заступив новотвором "наріжний камінь" Пантелеймон Куліш (1819-1897) у своєму перекладі книги Іова (Йова).

Нарікáти — докірливо скаржитися на кого, або на що. Звідси дієйменник "нарікання" й принизливо-насмішливий іменник "нарікайло".

Коли деякі старослов'янські слова в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. стали незрозумілими не лише селянським масам нашого народу, але й широким кругам укр. інтелігенції, то зокрема треба було пояснити їм значення ось таких старослов. слів: "ръпътъ", (у нас читали це як 'ропот'), що означає 'нарікання', а також слів "ръпътивъ", "ръпътати", "ръпътаниє", то Л. Зизаній у своєму Лексисі (1596) дав таке вияснення: "Ропот — нарѣкáння. Роптáніє — нарѣканьє. Ропщу — нарѣкаю".

У Лексиконі 1627 р.: "Ро́пот, ропта́ніє — нарѣка́нє, ше́мранє. Ше́мручій". Там таки: "Ро́пщу — нарѣка́ю, ворчу́, маркочу́". Далі: "Ту́жница — нарѣка́лница".

У П. Беринди дієслово "шемру́" — від "ше́мрати" (звідси й похідні слова: "ше́мранє" "шемручій") — це полонізми: szemrzę (від szémrać — 'скрито нарікати'), szemránie, szemrzący.

Полонізмом є і слово "маркочу́" (з поль. markotać; звідси markotny).

Церк.слов. слово "тужити" Беринда помилково подав як синонім слова "роптати" ('нарікати'). Старослов'ян. дієслово tążiti (у нас читалося як 'тужити') було синонімом старослов. "уболѣвати" (від "болѣти") — 'жалібно виражати душевний біль'.

Дієслово "нарікáти" походить із староукр. "нарекáти", яке виражає частотний аспект староукр. "наректи" ("на + ректи"). "Рекати" — це частотна форма староукр. "ректи" — 'казати', 'говорити'. Я "реку́" ('кажу), ти "речеш" ('кажеш') і т.д. Форма "рекáти" (від "ректи") збереглася тільки в зложених словах: "нарікáти" (із староукр. "на" + "рекати", "ви-рікати", "про" + "рікати"; звідси "пророк"); "недорі́ка".

Похідні слова від староукр. "речи" в сучасній укр. літерат. мові: "ре́чення", "ре́чник", "рече́нець", "річ"; (недавнє "речівник" — 'іменник'). У зложених словах: "нарече́ний", "нарече́на", "наре́чення"; "зре́чення", "ви́речення"; "проре́чистий"; "проре́чисто".

У зв'язку з формою староукр. "речи́" ('казати', 'говорити') порівн. староукр. дієслово "мочи́" ('могти') і "помо́чи" ('помогти'), "печи́" ('пекти'), "лячи́" ('лягти') і т.п., що збереглися в укр. мові в Галичині.

Старо-церк.-слов'ян. відповідником староукр. "речи́" є дієслове "рещти" ("азъ reką" — 'я реку́', "ты речеши" — 'ти речеш').

Нарциси́зм — тілесне закохання в самому собі. Походження цього слова — мітологічне. У грецькій мітології сказано, що юнак Narkissos, побачивши в воді відображення своєї особи, закохався в самого себе. Від цього кохання він почав чáхнути ("в'янути" фізично), і вкінці перемінився в квітку, яка називається (по-грецькому) його йменням: Narkissos (у старослов'ян. версії — Наркисъ, у латинській версії — Narcissus, звідси наше "нарци́с", "нарциз"; також "нарки́с" (з гр. Narkissos).

Нарки́с, — н а р ц и з — див. **"Нарцисизм".**

Наро́д — спільнота, яка охоплює собою всіх людей того самого етнічного походження, з'єднаних спільною історією, спільною мовою, своєю етнічною культурою й спільною волею

свого життєвого самоутвердження та збереження своєї етнічної ідентичности.

Народ по-грецькому ethnos (звідси слово "етнічний"); по-латинському populus (звідси слова "популярний", "популіст", "популяризувати"); по-франц. (з латинського) peuple; англ. (з французького) people; німецьке Volk (порівн. англосаксонське folk; порівн. у слові "фольклор" (folk — народ + lore — те, що вивчаємо) — усна народня творчість; словесність.

Тому що в нас колись богослужбовою й літературною мовою була мова старо-церк.-слов'янська, — але з українською вимовою ст.-церк.-слов. слів (і тому ст.-церк.-слов. мову з укр. вимовою називаємо "церковно-слов'янською" мовою укр. типу), наші книжники (письменники) народ називали церковно-слов'ян. словом "языкъ" (із старо-церк.-слов'ян. język; звідси польське "język).

І так, напр., у "Повісті временних літ" (популярно — "Літопис Нестора" — хроніка з 1112 р.) сказано, що "русьскъı и словѣньскъı языкъ єдинъ єстъ" ("руський і слов'янський народ — є один"; цебто це один і той самий народ).

Слово "народ" — загальнослов'янське; старослов'янське "народъ"; болгар., серб. і рос. "народ"; чеське národ; польське naród.

Про походження слова "народ" перший у нас інформував Памва Беринда (у своєму Лексиконі 1627 р.). Тому що старослов. слово "народъ" складається з двох компонентів — "на" + "родъ", і тому, що "родъ" (звідси "рід") Беринда вважає за п о к о л і н н я (генерацію), то з цього він зробив такий висновок, що, як це пише він у Лексиконі, "Народ — (це) поколѣньє"; цебто він твердить, що перше значення слова "народ" було 'покоління'.

А теперішнє значення "народ" він вияснює (в Лексиконі) так: "Нáродъ, языкъ — людъ". ("Люд" — з польського lud).

Наші книжники XVI-XVII ст.ст. в слові "народ" ставили наголос на першому складі: "нáрод". Так вимовляв його П. Беринда, так вимовляли його тоді й усі інші наші книжники. Див. у Катехізисі з 1645 р.: "Народъ".

Ставити наголос на першому складі слова "народ" ("нáрод") — це польський вплив. По-українському ставимо в цьому слові наголос на другому складі: "нарóд".

Коли в старослов'янському (і староукр.) слові **-о-** стоїть у т.зв. "закритому складі", то, згідно з тим законом укр. фонетики (мовної звучні), що називається "перезвýком ікання", **-о-** в такій позиції мусить природньо змінитися в **-і-**. І так, згідно з цим законом, в старослов. (і в староукр.) словах "возъ", "носъ", "родъ" і

т.п. -**о**- в укр. вимові перемінилося в -**і**-: "віз", "ніс", "рід". Форма "нарóд" (в живій укр. мові має бути "нарíд") — це закостнілий архаїзм.

У старослов'ян. (і в староукр.) слові "нарóдъ" -**о**- стоїть у закритому складі, отже воно, згідно з законом "перезвуку ікання", природньо мусить перемінитися в -**і**-: "нарід" (подібно як "рід").

Укр. народ у Галичині поступив згідно з цим природнім фонетичним законом укр. мови, коли він каже не '**народ**', а '**нарід**', але наголос на ньому там ставлять по-польському — "**нá**рід", замість українського "нарíд".

Під впливом церковно-слов'ян. мови в нас у "книжній" (літературній) мові деякі староукр. слова штучно ізолювали від закону "перезвýку íкання", і не допустили в них до переміни -**о**- в -**і**-, незважаючи на те, що -**о**- стоїть у них у закритому складі. Напр., у слові "Бог" звук -**о**- мусить, згідно з цим законом перемінитися в -**і**-. (Порівн. укр. народнє "Біг" у Галичині; зокрема ж у виразі "бігмé", що походить з "Біг менé..."

Подібно в укр. мові на Наддніпрянщині: "спасибі" — із "спаси Біг").

В укр. літерат. мові штучно ізольованим від закону перезвуку ікання й досі залишається й староукр. слово "нарóдъ".

Коли Україна довгий час була під займанщиною сусідніх народів, і вищі суспільні верстви нашого народу були засимільовані окупантами, то з укр. народу загалом залишилося в нас тільки селянство. Таким чином слово "нарóд" асоціювалося було в нас із селянством, і воно стало синонімом слова "селянство", звідси й прикметник "народній" змінив своє перше значення ('національний') на 'селянський'. А тих наших інтелігентів у другій половині XIX ст., які йшли між селян ("ішли в народ"), щоб повищувати рівень їхньої суспільної свідомости, назвали "народниками" (з російського "нарóдники", чит. "народнікі", — цебто популісти, і з польського — "хлопомани").

Тому що прикметник "нарóдній" змінив своє автентичне значення ('національний') на 'селянський', то укр. патріотична інтелігенція в Галичині в XIX ст. (під австрійською займанщиною) заступила укр. слово "народник" терміном "народóвець" (з польського "narodowiec" 'націонал') і утворила з нього прикметника "народовецький". В укр. мові в Галичині слово "народній" завжди означало 'національний' упротивень до значення слова "народній" на Наддніпрянщині, де воно ще в XIX ст. почало виражати ідею 'популістичний', по-польському 'lu-

dowy'. У поляків вираз "Polska ludowa" означає польську популістичну державу" — упротивенъ до виразу Polskie państwo narodowe", що означає польську національну державу.

Назва держави укр. народу в 1918-1920 рр. була "Українська Н а р о́ д н я Республіка". Мотиви, з яких ця держава була названа "народньою", вияснені в IV Універсалі, яким 22 січня 1918 р. факт установлення цієї держави був проголошений. У кінці цього Універсалу сказано, що це "Селянська, Робітнича, Самостійна Республіка". — *Ю.М.-Л.*

Наса́да (арх.) — це старослов'янське слово (найчастіше вживане в мовах південних слов'ян) означає 'судно', корабля'. Напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187) згадується про похід (суднами, кораблями) князя Київської Руси Святослава (†972 р.) на Грецію, і автор цього твору в зв'язку з цим так звертається до вітру (староукр. "вѣтрило"): "Ты лелѣялъ єси на себѣ Свтославли н а с а д и". Це значить: "Ти ("вітрило", цебто вітер) леліяв (ніжно милував) на собі Святославові судна́ (кораблі)".

Старослов'ян. слово "насада" походить від дієслова "насадити" (частотна форма — "насаджати" — 'насаджувати'). — з "на" + "садити"; звідси "сад", "посадник" (голова міста); польське burmistrz — з німецького Bürgermeister; англ. mayor; французьке maire (чит. "мер"), яким в Україні в СССР тепер чомусь заступили наше слово "посадник".

Наси́льно — силоміць, си́лою. у "Слові о полку Ігоря" (1187) звернення до "вітри́ла" (вітру): "Чему н а с и л ь н о вѣєши?" Тут "насильно" означає 'з великою силою'. Прислівник "наси́льно" походить з виразу "на си́лу". Див у стрілецькій пісні (в Галичині) "Їхав стрілець на війноньку": "А злії люди н а с и́ л у взяли нещасну дівчину".

Від іменника "сила" (старослов'ян. і староукр. "сила") походять такі наші слова: "сильний, -а, -е", (що є синонімом слова "кріпкий, -а, -е"), до якого додали чомусь полонізм "міцний" (з польського mocny); "силувати", яке замінюють чужим "змý-шувати" — з польського zmuszać, що походить з німецького müssen; "си́луваний, -а, -е" (напр., в укр. афоризмі "Си́луваним конем далеко не зайдеш"); "наси́льство"; "поси́лити" ("кріпити"); "безси́лий", "безси́лля"; "непоси́льний, -а, -е" (все те, що комусь н е п і д с и л у зробити).

Насіко́ме (середнього роду), множ. н а с і к о́ м і — інсект (з лат. insectum). Слово це було "книжне" — "насѣкомоє". Очевидно, воно не є словом народнім. Можливо, що це калька

(перебитка) з латинського insectum ('насіко́ме'), бо це слово походить від сполуки "in" ('в', 'на') + "sectum", корінь якого sec- узятий з дієслова seco ('відсікаю'; 'від-**сік**-а-ю'). Отже in + seco — це 'насікаю', роблю насічку на чому. а насічка — це по-латинському incisura.

Тому то латинський учений Пліній "Другий", чи "Старший" (Gajus Plinius Secundus, 23-79 по Н.Хр.) у своєму монументальному творі "Historia naturalis" ось так виясню́є походження слова "insectum" (мн. "insecta"): "Jure omnia *insecta* appellata *ab incisuris*". "По праву, всі насіко́мі називаються від насічок"). Тому що in + secare означало "насікати" (робити насіки — incisurae), то для перекладення лат. слова insectum був у слов'ян утворений книжний неологізм "насѣкомоє" — із старослов'ян. (і загальнослов'янського) дієслова "насѣкати".

Лат. слово insectum спочатку означало кожне таке створіння, яке боляче́ сікло людині шкіру; отже до інсектів (insecta) зачислювали, напр., і гадюк, не тільки комарів, мурашок, мух і т.ін. Це початкове значення лат. insectum ('насѣкомоє') в деяких слов'ян. мовах збереглося й досі, напр., у болгар до насікомих (інсектів) також і тепер зачисляється гадина. Чи в давніх слов'ян був коли свій власний термін, який відносився б тільки до всіх таких "сікли́вих" дрібненьких створінь, як: муравлі (мура́шки), комарі́, ґедзі́, мухи, блощи́ці, бло́хи (та всяка інша ку́ска цього роду) — цього ніхто не знає.

У слов'ян уже з давніх-давен було слово "обад" — також і в формі "овад", яке засвідчене й у церк.-слов'ян. мові. (У польській мові тільки "owad" — 'інсект'). Але в чехів та в нас називали ним тільки ґедза (а не всіх насікомих, цебто інсектів).

Такий самий клопіт маємо й зо справою функції слова "кома́ха", що в словнику Б. Грінченка перекладене по-російському словом "насѣкомоє" ('інсект'). Подібно в "Англ.-укр. словнику" М. Л. Подвезька (з 1948 р.) англ. "insect" по-укр. перекладене словом "кома́ха". Це значить, що тут всі інсекти ('насікомі') названо кома́хами. І клопіт тут у тому, що слово "комаха" з одного боку подане як синонім слова "насікоме", а з другого боку там таки сказано, що слово "кома́ха" означає те саме, що слово "мурашка" ("мураве́ль"). І справді, в деякух частинах України слово "кома́ха" відноситься виключно до муравля (мура́шки). Так воно є, напр., на Крем'янеччині (зах. Волинь).

Наслі́дник — той, хто слідує по кому на якомусь становищі, як: власник господарства; на посаді; як голова міста, або держави; як первоієрарх Церкви, і т.ін. Слово "наслідник" —

загальнослов'янське: болг. "наслѣдник"; сербське "наследник" і "последовалац"; рос. "наследник" (за старим правописом — "наслѣдникъ); чеське následník. У старих польських пам'ятках не можна його шукати, бо в Польщі аж до першої половини XVI ст. все писали латинською мовою, отже слово "наслідник" там писали тільки в перекладі на латинське haeres ('наслі́дник'; 'спадкоємець'). Але коли під тиском національно-гуманістичного духа релігійної реформації на Заході — поляки, за ініціятивою поляка-протестанта Миколая Рея (1505-1569), письменника, переключилися в адміністрації, науці й літературі — з латинської мови на польську, то в чехів поруч старшого "následník" появився новотвір "dědic" (із старослов'ян. "дѣдина" — 'наслідство', 'спадок'), що був синонімом слова následník, отже й відповідником латинського haeres. Цей новотвір (чеське dědic) став модним, отже лат. haeres поляки переклали цим новим словом, але в польській вимові: "dziedzic" (звідси укр. "дідич"). За поляками тут пішли й укр. книжники XVI-XVII ст.ст., і так ось маємо в Лексисі Лаврентія Зиза́нія (1596) таке пояснення: "Наслѣдник — дѣдич. Наслѣжда́ю — одѣди́чую. Наслѣдіє — одѣдичиньє, спа́док". — Ця інформація Л. Зизанія свідчить, що в Україні в XVI ст. ще не було полонізму "насту́пник" (з польського następca), яким у нас тепер усунене з укр. літерат. мови слово "наслі́дник".

Коли ж чехи побачили, що їхнє новостворене слово dědic скоро почало звужувати своє значення до ідеї 'наслідник майна' (земельного спадку шляхти; пор. пізніше значення польського dziedzic — 'поміщик'), то вони створили новий термін для перекладу лат. слова haeres, а саме — "nástupce" ('наслідник' в універсальному значенні). Поляки прийняли цей чеський новотвір — у своїй версії: "następca".

З польської мови похопили це укр. книжники — в своїй версії: "насту́пник". Цей полонізм ("наступник" — з "następca") досить довго змагався з автентичним укр. традиційним "наслі́дник". Ще в Словнику Б. Грінченка фігурує наше "наслідник", але в теперішній укр. мові вже його немає, а є вже тільки польський наслідник цього укр. слова, а саме — термін "наступник". (Див., напр., у 2-му виданні, з 1963 р., "Укр.-англ. словника" Подвезька). Хоч чехи створили собі слова "dědic" і "nástupce", однак і слова "následník" із своєї мови вони не усунули. Не усунули його із своїх мов ні болгари, ні серби, ні росіяни; усувають його тільки українці — на користь полонізму "наступник".

Іменник "наслідник" у сім'ї слів: "слід"; "слiди́ти" (і "слідкувати"); "послі́д" (хліборобське: висівки із збіжжя, або з муки);

"ви́слід" ('результат'); "слідуючий" ('черговий', а не насту́пний", з польського "następny"); "на́слідок"; "наслі́ддя"; "дослідúти"; "ви́слідити"; "розслідúти"; "слі́дство"; "слі́дчий"; "послідо́вник"; "наслі́дувати"; "слідо́м" і т.ін.

Дієслово "наступати" в нас ніколи не означало 'наслі́дувати'. Перше його значення таке: 'ступа́ти на...", цебто, робити своєю стопою натиск на якийсь об'єкт. (Тому в нас є народній вислів: "Не наступай мені на мозолі!"). Другісне його значення — переносне: "наступати" — 'робити натиск на свого ворога' (напр., військо наступає на фронті); звідси похідне слово "наступ".

Наслі́дувати — ("п о д р а ж а т и"). У Лексиконі з 1627 р. в зв'язку з дієсловом "наслі́дувати" м.ін. сказано ось що: "Подража́ю — наслѣдую кого въ чомъ".

Коли дієслово "наслі́дувати" (кого в чому) вживається в значенні 'уподібнюватися' (до кого в чому), або 'уподібнювати' (щось своє до чогось не свого), то в такому випадку наші книжники XVI-XVII ст.ст. уживали не слово "наслідувати", а тільки його церковно-слов'янський відповідник "подражити" (і "подражити"), або утворений з нього церк.-слов'ян. діейменник — "подража́ніє". (І це церк. дієслово, і цей іменник уживалися з давальним відмінком: "Подражати к о м у ?" "Подражаніє к о м у́, або чому?"

У минулому був такий звичай, що поети під заголовками деяких своїх віршів писали "Подража́ніє" і при цьому поет зазначував, кому в цьому вірші він "подражав" (до кого уподібнювався), або яким ідеологічним мотивам цей його вірш "подражав".

А бувало й так, що поет не заголовлював котрогось із своїх віршів, а замість заголовка писав: "Подражаніє" (такій то особі). Ось, напр., у тому вірші Т. Шевченка, що починається словами "Восплач, пророче, сине Божий...", замість заголовка написано: "Подражаніє Ієзекиілю. Глава 19". А в тому своєму віршику, що починається словами: "Посаджу коло хатини на спомин дружині...", замість заголовка Т. Щевченко написав: "Подражаніє Едуарду Сові".

У тому своєму віршику, що починається словами "Наїхали старости...", Т. Шевченко замість заголовка написав: "Подражаніє сербському". (Цебто тематика цього віршика уподібнена до популярної тематики сербських пісень).

"Насолúти", "д о с о л и т и". — У прямому значенні "насо́лити" (від слова "сіль" — дієслово "солити", з цього "насолúти") — це пересипати сіллю капусту, або огірки в бочці, або са́ло

(солони́ну) в бодні, щоб запрезервувати їх на довший час (забезпечити перед зіпсуття́м).

У переносному значенні "насоли́ти" кому — це добре вилаяти кого, зганьбити.

"Досолити" — в прямому сенсі означає додати соли до того, що "недосо́лене", цебто посолене недостатньо. У переносному значенні "досолити" кому — це сильно "допекти" йому, боляче́ дошку́лити йому.

Наста́с — див. **Анастас.**

Наста́сія — народнє "На́стя". У нас традиційно інформували в минулому, що імена "Анастасій" (чоловіче) та "Анастасія" (жіноче) означають "воскресення". (Див. про це в першому томі цього Словника). Очевидно, що обидва ці імена — грецького походження. А коли в Лексиконі П. Беринди (1627) сказано, що "Анастасій — воскресеньє", а в "Алфавиті" (з XVIII ст.), — що "Анастасія — (це також) воскресеніє", то це значить, що ці імена виводили з грецького іменника a'nástăsis, який означає 'воскресення'. У дійсності ж воно походить з грецького прикметника anástăsios, -a, -on.

Наста́ти — дієслово, яке вживається, як присудок, у таких двох випадках: 1) Коли підметом речення є такий іменник, що означає якусь особу, яка прийшла на якесь становище. Напр., "У нашій установі н а с т а в новий директор". Або: "Директором у нашій установі н а с т а в..." (такий то). 2) Коли підметом речення є такий іменник, який означає якісь явища, як: війна, мир, посуха, голод, лихоліття, свято, рокови́ни і т.ін., або: літо, зима, тепло, погода, негода, посуха і т.п. Напр., "Тоді н а с т а л а війна". Або: "Н а с т а в голод". "Н а с т а л о літо".

У староукр. мові не було дієслова "настати", а його функцію виконувало дієслово "въстати". У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Невеселая година въстала". Це значить: "Невеселий час н а с т а в".

Коли в поетичній творчості цього вимагає ритм вірша, то замість дієслова "наста́ти" вживають дієслово "ста́ти". Напр., у пісні про чумака: "Було літо, було літо, та й с т а л а зима..."

Дієслово "настати" — зложене: "на" + "ста́ти". Слово "стати" — загальнослов'янське: старослов'янське "стати"; болгар. "ставам"; серб. "стати"; російське "стать"; чеське stati; польське stać.

Пракорінь цього слова — праіндоевропейський. Порівн. латинське sto ('стою'), stare ('стояти'); супін statum ('щоб стати'); німецьке stehen; англ. to stand.

Похідні слова: "стан", "станóвище"; "становúти"; "стáвити"; "стоя́н" (для дитятка, яке ще не вміє ходити); "стóянка" (для авта) і ін.

У зложених словах: "вúставка"; "постанóва"; "настанóва"; "постáвка" (напр., поставка збіжжя для держави); "супостáвити" (що з чим — для порівня́ння); "предстáвити"; "представнúк"; "настáвити"; "настáвник"; "застáвити"; "застáва" (сторожівка прикордонників на кордоні) і т.ін.

Настоя́тель — це одне з церковно-слов'ян. слів, головним компонентом якого є слово "стоя́ти" (від "стати"), і яке в нас уважається немов би за своє народнє слово.

"Аще настоятель зволить" — це в Україні крилатий вираз, який відноситься до голов усіх установ. — Канони вимагають, щоб ніхто не вмішувався в управління манастиря, або парафії, а вільно йому це чинити під такою умовою: "Аще настоятель зволить". Ось це й стало в Україні крилатим виразом.

Наступúти — стати с т о п о ю н а . . . (що). У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Наступú на землю половецькую". Дієслово це — зложене: "на" + "ступити". Слово "ступúти" — загальнослов'янське; старослов. stąpiti; stąpati; болгар. "стъпам"; рос. "ступáть"; чеське stoupati; польське stąpać.

З тих неслов'янських слів праіндоевропейського походження, які своїми коренями й значеннями найвиразніше зближені до старослов'ян. дієслова stąpati є грецьке слово stémbo — 'тóпчу ногами'.

Від дієслова "наступúти" (і "наступáти") в нас походять тільки два слова: "нáступ" і "наступáльний". Слова "настýпник" і "наступний" — походять з польських слів następca і następny.

Насýщний надсýтній (вищий суттєвого, або вищий істотного).

Перший переклад грецького прикметника e'pioúsios (чит. епіýсіос') у молитві Господній ("Отже наш") на старо-церковнослов'янську мову був такий: nasąštъпъ" (з укр. вимовою у церковно-слов'ян. мові нашого типу читаємо як "насýщний"). Грецький вираз "artos e'pioúsios" у його старо-церковно-слов'янському перекладі був: chlěbъ nasąštъпъ. Це не є "хліб щ о д е н н и й", як це деякі перекладачі (з латинськими включно) думали й досі думають. "Хліб щоденний" — це по-грецькому не є "ártos e'pioúsios", а тільки ártos kaθemerinós. Грецький іменник ou'sia означає 'сутність', 'істотність', а не 'день' (по-грецькому mera, або heméra); e'pi на, над + o'usios істотний, це 'надістотний', 'надсуттєвий' ('вищий суттєвого'). Слово "хліб" (по-гр. ártos) в Єван-

гелії часом уживається в переносному значенні — в сенсі душевного харчу, а не харчу тілесного.

Наші духовні знавці грецької мови в минулому добре це розуміли. Про це свідчить ось таке пояснення в Лексисі Л. Зизанія (з 1596 р.): "насущный — тот, который тои ж истности єст".

Ще ясніше це з'ясовано в Лексиконі П. Беринди (з 1627 р.), в якому є таке пояснення слова "насущний": "Высше существе́нный — над истотный". І знов там таки: "Насущный — надистотный, превысшаючий всѣ истности и все створеньє".

Щоб непоінформовані читачі не думали, що слово "несущний" відноситься до фізичного, а точніше — до тілесного "существования" (до існування), в Катехізисі з 1645 р. пояснено, що "насуштний" — це "надсуществе́нный". І так, там написано: "Хлѣбъ нашъ н а д с у щ е с т в е́ н н ы й дай намъ днесь".

У наукових латинських перекладах Нового Завіту з грецького тексту вираз "ártos e'pioúsios перекладають словами panis supersubstantialis (super — над + substantialis — істотний), а не словами в перекрученій формі, та ще й у зматеріялізованому сенсі, — panis quotidianus ('хліб щоденний'), це помилковий, і звульґаризований, переклад з латинського світу через Польщу (з її "chleb nasz codzienny"), на жаль, проник і в Україну.

На́ський — з "навський"; із старослов'янського "навь" — мерлець. "На́ський Вели́кдень" — це укр. народня версія терміна "Навський Великдень" — цебто "Великдень мерців". (Не слід змішувати з укр. діялектичним "наський, -а, -е", що означає, наш, -а, -е).

Ната́лія — жіноче ім'я власне; із церковно-слов'ян. "Ната́лія"; в укр. народній версії "Ната́лка"; з латинського "natalis" (що є синонім лат. natus, -a, -um (народже́ний, -а, -е).

Ната́н — жид. чоловіче ім'я власне. Це скорочена форма із старогебрейського "Jehonatan", пізнішого "Jonatan", значення якого — 'Господь дав'. (Див. у Єр. 37:20). Старогебр. "Jonatan" (із старшого "Jehonatan") у церковно-слов'ян. версії "Іонатанъ".

Натра́пити (на що) — попа́сти на що; нади́бати (здибати) що. Так в укр. мові на Наддніпрянщині вимовляють те слово, яке в укр. мові в Галичині зберігає свою оригінальну форму: "натрафити", в якому **ф** на Наддніпрянщині змінили на **п**. "Натрапити" (з "натрафити") походить з польського natrafić (na + trafić). Польське trafić походить з німецького treffen ('попасти', 'влучити', а дальше — 'вдарити'). Пор. ще такі польські слова:

“traf”, “trafúnek”, “natráfić”, “potráfić”. Звідси в укр. мові в Галичині “тра́фити”, “потрафити”, “натрафити”, що на Наддніпрянщині змінили на “трапити”, “натра́пити”, “потрапити” (і “потрапляти”). Лайлива фраза в укр. мові в Галичині “Най тя шляк трафить!” — це з польського “Niech cię szlag trafi!” Тут “szlag” (з німецького “Schlag”) означає ‘уда́р’. Укр. відповідник цієї польської лайки: “Хай тебе грім заб’є!”

Нату́ра — слово латинське: natura (‘природа’). Значення слова “нату́ра” в Лексиконі з 1627 р. пояснене так: “Єстество́ — прироженьє”. Слово “натура” було в XVI ст. з України занесене в Московію. Церковно-слов’янське слово “єстество” (звідси в укр. мові слово “єство”) було відповідником латинського “natura”. В ученні Церкви, що “Бог єдинои натури” (див. у Катехізисі з 1645 р.) слово “натура” означає те саме, що церк.-слов’ян. слово “єстество” (‘єство’). Перше значення лат. іменника natura — це ‘уродження’. Див. у Ціцерона термін natura frater -- “брат з уродження”, цебто ‘рідний брат’. (Порівн. лат. “nascor (і “gnascor”), natus sum, nascere” — ‘родитися’.

Також головний корінь слов’ян. зложеного іменника “приро́да” (“при - **род** - а”) походить з кореня дієслова “родити”. Слово “нату́ритися” укр. селянство вживає тільки в відношенні до коня: “Кінь знату́рився” означає: ‘Кінь показує свою натуру’. Звідси — “нату́рливий кінь”. Див. **Норо́в.**

Із свого прикметника naturálny, -a, -e (з латинського naturalis, -e, що означає ‘природній’, -я, -є) поляки створили прислівника naturalnie (‘природньо’; церк.-слов’ян. “єстественно”), якому вони надали й своє власне значення: ‘звича́йно’, ‘розуміється’. У цьому значенні польське слово naturalnie просякло і в мову західньоукр. інтелігенції, яка почала вживати його — в укр. версії: “натура́льно” — замість свого “звича́йно”, “пе́вно”, “очеви́дно”, “авжеж”, ‘певно, що так’. Див. також слово “натура” в філософській антитезі: Cultura versus natura.

Натхне́нний (і “надхне́нний”), “натхнути”, “натхненно”, “натхне́нник”, “натхне́ння”. Див. **Дух.**

Натя́жка походить від дієслова “тяга́ти” з приставковою часткою **на** : “на” + “тяга́ти”. Слово “натя́жка” з фізичної сфери, — напр., “натя́жка (залізного) обруча” (на дерев’я́ний о́бід колеса), — перейшло і в сферу абстрактів. І так, напр., кажуть: “З натяжкою це можна обчислити на сто кілограмів”. Це значить: Угадуючи навіть з уявним “додатком”, це можна сказати, що тут буде більше як сто кілограмів.

Термін "натя́жка" також означає "натягнену" інтерпретацію чого, тобто інтерпретацію по лінії суб'єктивної інтенції інтерпретатора.

Корінь дієслова "тягати", тобто — **тяг-**, у словотворі досить плідний; напр., з нього утворений іменник "тя́га", який відноситься до циркуляції повітря. Напр., кажемо "не горить добре, бо тя́ги немає". Але "тягá означає великий нахил людини до чого; напр., кажемо: "У нього непереміжня тягá до дослідництва в науці". Крім цього, є іменники "тяготá" ('гравітація'), "тяжíння", "тя́жість", "тягáр", "тягló".

Іменник "тяг" існує в нас тільки в зложених словах: "прóтяг", "пóтяг", "паротя́т", "коркотя́г". Усе це в нас модерні новотвори. Ось приклад з історії постання слова "пóтяг".

Укр. селянство не тільки на Наддніпрянщині в минулому (в держ. межах царської Російської Імперії), але й у Галичині (в державних межах Австрії) довго (аж до початків XX ст.) не знало слова "пóтяг" (про існування якого воно довідалося досить пізно — з укр. модерної літерат. мови). Потяга укр. селянство "поїздом" називало. "Поїзд" — це слово всеслов'янське. Із старослов'янського "поѣхати" і "пояхати" (тільки ця, друга, його форма була в старо-церк.-слов'ян. мові) слов'яни створили іменник "поїздка" (староукр. "поѣздка"), польське "pojazdka", чеське pojezdy і т.д. Для означення великого пасажирського воза вони створили термін — "поїзд" (староукр. "поѣздъ"); польське pojazd; болгар. појазд; чеське pojezd.

Серед укр. селянства, що було закріпощене польською шляхтою (коли Україна була під займанщиною Королівства Польського) поїзд уважався одним з люксусів магнатів, що мали пишні, часом навіть сріблом "ковані", "pojázdy (рід возів).

Коли британець Тревітик (Richard Trevithick) 1804 р. зробив таке відкриття, що пару можна вжити як погонну силу — для порушування машини, і створив плян "паровика" (парової локомотиви, яку згодом, 1825 р., спорудив американець Дж. Стівенсон (John Stivenson), а вдосконалив британець Стефенсон (George Stephenson, 1829 г.), і 1830 р. уже появився (в США) перший паровий поїзд, то його конструктори назвали своїм (англійським) терміном train, від англ. дієслова to train — 'тягнути'. Німці переклали англ. train своїм терміном Zug (від ziehen — 'тягнути'), що означає 'тяг'. Чехи німецьке Zug переклали своїм терміном vlak ('волок' — від дієслова vlačiti — 'волокти', 'тягнути'). Поляки цей чеський новотвір — термін vlak (калька німецького Zug – 'тяг') переклали своїм новотвором pociąg (від дієслова pociągać

— 'потягнути'); українці запозичили це слово від поляків — у своїй його вимові: "потяг".

Нау́ка — вишколення; ідеологічна доктрина; методичне досліджування чого, щоб відкрити те, що людству досі ще не відоме.

У Лексиконі з 1627 р. вияснене тільки одне значення слова "наука": "Ученьє — наука люб цвиченьє". — (Слово "люб" і "цвиченьє" — польські: lub — 'або'; cwiczenie — 'вправа').

Давні греки розрізняли факт методичного досліджування чого з метою відкрити те, що людству досі ще не було відомим, від факту засвоювання людиною знання про все те, що дослідники відкрили. 1) Методичне досліджування з метою відкрити те, що людству досі ще не є відомим, давні греки називали терміном e'pistéme (по-англійському science — з французького science, яке походить з латинського scientia — 'знання'). 2) Вивча́ння (студіювання) того, що вже іншим людям є відоме, греки назвали терміном — spoudés (це множинна форма) — 'вишкіл', 'студії', 'еду-ка́ція'. 3) Вивчання тих законів природи, що відкриті дослідниками, з метою покористуватися ними для практичних потреб, греки означали назвою techné (чит. "те́хне"; звідси в нас слово "техніка").

Учений — особа, що має освіту найвищого рівня, і присвятилася справі науки, це по-грецькому meletenes або e'reunetés, а по-латинському doctor ('учений'; англ. scholar). У минулому лат. термін doctor не означав академічного ступеня (бо їх ще не було), а означав він узагалі високоосвічену людину. А коли в історії Церкви сказано про давніх "докторів Церкви", то це тому, що це були високоосвічені особи, але жодних "докторських дипломів" вони не мали, бо колись таке явище як "докторський ступінь" (і "докторський диплом") не існувало.

Нау́м — чоловіче ім'я. Його значення в Лексиконі з 1627 р. пояснене так: "Нау́м — покой, мудрость, честь, потѣшитель, або покутуючій, божихъ, або божестве́нный". У дійсності ж значення ймення "Наум" — 'потішений', бо таке значення старогебрейського Nachum, від якого це наше ймення походить. Від імени "Наум" походить прізвище "Науменко". Наум Дрот — це один з персонажів у повісті Гр. Квітки-Основ'яненка "Маруся".

Нафанаїл — із церковно-слов'янського "Наѳанаилъ". П. Беринда каже (в Лексиконі з 1627 р.), що це старогебрейське ймення означає "дар Божій". У дійсності ж значення його — 'даний Богомъ'; отже воно означає те саме, що укр. ймення "Богдан" — 'Богом дан' (даний).

На́фта — з тюркськo-арабського nắftí, що означає неочищену (в рафінерії) рідину (добуту з надр землі), з якої, після очищення її, отримують кероси́н (з грецького keros) і бензину́. (Тепер в Україні кажуть 'бензи́н'). Нафту на Наддніпрянщині завжди називали словом "нефть". У Галичині нафту називали "ро́пою нафтовою", або просто "ро́пою" (з польського ropa naftowa; ropa). Те, що на Наддніпрянщині називали словом "керосин" (на Волині казали "карасі́на", або "ґас", із gas), у Галичині називали (так, як і поляки) н а́ ф т о ю.

Від слова "ро́па" ("ро́па нафтова") українці в Галичині створили слово "ріпник", яке означає того робітника, що працює при добуванні "ро́пи нафтової". (Трагічну долю крайньо визискуваних українців — ріпників в околиці Борислава, в Галичині, описав Іван Франко в повісті "Борисла́в сміється").

В Україні (напевно тільки в Галичині на Підкарпатті) в XVI-XVII ст.ст. були такі випадки, що вислід довгої й мозольної праці селян при копанні криниці (в старій книжній мові українців — із церковно-слов'янського — "колодязь") був трагічний: вода в тій криниці мала запах нафти, що "жилами" пробивалася із своїх недалеких підземних джерел. Про це між іншим свідчить П. Беринда в своєму Лексиконі 1627 р. кажучи: "Нафта, нафѳа — смола, алой, в котром и воск и смердячїй камень. Н а ф т о ю с м е р д и т к о л о д я з ь".

Нахиля́тися — доконана ітеративна (повторна) форма дієслова "хилитися". Ітератив "хилятися" (від "хилитися") в нас уже не існує, як самостійне слово, а наявне воно тільки в зложених словах: "нахиля́тися", "вихиляти", "перехиля́ти", "схиля́тися" і т.ін. Самостійно воно існує в польській мові: 'chylać się'. Порівн. у пісні: "Stoi jawor wedle wody, a chyla się, chyla". (З укр. — "Стоїть явір над водою, в воду похилився").

У Лексиконі П. Беринди (1627) є таке пояснення: "Ничу́ — нахиляюся". Старослов'ян. (й староукр.) дієслово "н и ч а т и" (старослов'ян. перша особа однини тепер. часу: ničą — 'ничу') означає "падати доліли́ць" (лицем униз), — не "падати навзнак" (долілиць), як це в підручнику "Старослов'янська мова" М. Ф. Станівського (1964). Той корінь, на якому основане дієслово "ничати", є також коренем старослов'ян. (і староукр.) прислівника "ници", "ниць", який і досі зберігається в укр. народньому вжитку — "ниць"; падати н и ц ь — це падати впростяг лицем додолу, а не падати "кри́жем" (лицем догори).

Хоч старослов'ян. (і староукр.) слова "ничати" (також "ницати", "nicają") та "niknąti", "nikną" ('никнути', 'никну') збудовані на

спільному корені, але між ними є нюанс значеневої різниці. "Ничати" (і "ницати") — це "падати ниць". Порівн. у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Ничить трава жáлощами". Це значить, що трава падає ниць з жалю, подібно, як жáлібниці падали ниць на похороні рідної особи. Натомість старослов'янське "niknąti", "niknę" ('ни́кнути', 'ни́кну') означає 'хилитися'. Порівн. пояснення (російське) укр. слова "поникáти" в Словнику Б. Грінченка: "поникáти — поникать, поникнуть, склони́ться" ('схилитися'). Таке пояснення в М. Ф. Станівського (op. cit.), що старослов'ян. "niknąti, "ницати", мовляв, означає "проростати, пускати парости" — це якесь непорозуміння. Адже ж дієслово "никнути" в зложенні "зани́кнути" означає "щéзнути"; отже виражена ним ідея є антиподом ідеї 'проростання'.

Дієслово "нахили́тися" в сім'ї слів: прислівник "нáхильці" і "нáхильцем" (робити що, 'нахиляючись'); "нáхил" — 'схильність' до чого; напр.: "У нього є нáхил до політики".

З фізичної сфери слово "хили́тися" поширилося на сферу абстрактів, а спеціяльно в сферу морального характеру. Напр., у поемі Т. Шевченка "І мертвим, і живим, і ненародженим...": "...і хи́литесь, як і хили́лись". Дієслово "хилитися" означає 'принижувати себе перед ким'. Таких людей Т. Шевченко називає "гнучкоши́єнками".

Слово "хили́ти" укр. народ також уживає в переносному значенні: 'пити чарку', "хильну́ти" — 'здóрово випити'. Порівн. також в старовинній укр. народній пісні:

"Ой, випила — вихили́ла,
Сама себе похвалила,
Бо я панського роду, —
П'ю горілку, як воду".
(З Крем'янеччини, зах. Волинь).

Нахóдити — повторна форма дієслова "найти" ('знайти'). Староукр. "находити" (старослов'ян. "находити") далі живим зберігається в укр. народньому вжитку. В теперішній укр. літературній формі воно дедалі більше заступається формою його доконаного аспекту: "знаходити". Старослов'ян. (і староукр.) "найти" (звідси "нахóдити") означало: Іти, а йдучи, нади́бати що на дорозі. Натомість староукр. "обрести" (звідси "обретати" — із старослов'ян. "обрѣсти", "обрѣтати") означало 'придбати'.

З ходом часу різниця між значеннями слів "находити" й "обрести" ('приобрести', 'придбати') почала затиратися. Про це свідчить ось таке пояснення в Лексиконі П. Беринди 1627 р.:

“Обрѣтаю — найду́. Обретеньє — найде́ньє. Обряща — найденый”.

Про факт загублення різниці між “найти” і “придбати” (“обрести”) укр. селянство висловлюється саркастично ось таким своїм dictum: “Найшо́в соки́рку під лавкою!” У фразеології укр. інтелігенції на Наддніпрянщині стереотип “я находжу” (в значенні: ‘я думаю’, ‘мені здається’) — це наслідування російського “я нахожу́”, що є калькою французького “je trouve” — ‘я знаходжу’ (в значенні ‘я думаю’); напр., у реченні Je lui trouve bon visagé — ‘Я находжу (‘думаю’), що він виглядає добре’. По-укр. кажемо: “Я думаю, що...” Або: “На мою думку...” Або: “Мені здається...” Але не “По моїй думці”, чи “Після моєї думки”, як це каже укр. інтелігенція в Галичині — з німецького: “Nach meine Meinung”, дослівне значення якого: ‘Після мого погляду’; по-укр.: “На мою думку”, а не “після моєї думки” і не “Згідно моєї думки...”, що в нас тепер дуже модне.

З дієслова “винаходити” (від “винайти”) у нас утворено нові слова: “вина́хід”, “винахідник”, “винахідництво”. Слово “вина́хід” уживається в нас (подібно, як і його відповідники в мовах інших народів) у дивовижному й цілком нелогічному сенсі: ‘відкриття’ (англ. discovery). Хіба ж можемо твердити, що хтось “винайшов” таку-то машину, коли в дійсності не знайшов її, а придумав собі її і створив.

Нача́льник — той, хто є урядово старшим (“старшино́ю”) над ким. Слово це старослов’янське і всеслов’янське. Старослов’ян. načęlьnikъ (звук ę у нас вимовляли як **я**; отже у нас удавнину це слово мусіли вимовляти як “нач**я**льник”); сербське “начелник”; чеське načelnik; польське naczelnik; рос. “начальник” (чит. ‘нача́льнік’). Значення цього слова в Лексиконі П. Беринди (1627) пояснене так: “Начальникъ — старший урядник, пан, князь, власте́лин”.

У старій укр. мові слово “начальник” було синонімом нашого слова “старши́на” (порівн. його церк.-слов’янський відповідник: “старѣйшина” — ‘старши́на’). У сербській мові ще й тепер поруч слова “начелник” вживається його синонім “старешина” (‘старшина́), У деяких областях України селяни традиційно наголошували це слово на останньому складі: “старшина́“.

Старо-церк.-слов’ян. дієслово načęti в сімї слів: “нача́ло”, “нача́льнъ” (і здовжено: “начальнъı (‘начальний’); načęlstvo (‘начальство’); načęlstvovati (‘начальствувати’), “начатиє” (‘начина́ння’).

У поляків слово naczelnik для означення начальника (стар-

шин нижчої ранги згодом почали називати терміном szef, з французького "chef", а слово naczelnik уживають для означення найвищого старшини́. І так, напр., кажуть: naczelnik państwa — голова держави. А головний командуючий військ — це "wódz naczelny" — начальний вождь.

Вираз "на чолі" (напр., "Бути на чолі війська", або "Військо з головним отаманом на чолі" — це в нас калька з польського "na czele" (із старого поль. "na czole").

У нашій старій книжній мові казали (з церковно-слов'янського): "Войско подъ началомъ" такого то. По-українському: "Він був вождем війська" (а не "на чолі" війська). "Військо під проводом" ("під командуванням") такого то, а не "Військо з таким то на чолі".

Поча́ти — це наш теперішній синонім дієслова "начати". Порівн. у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Вы бо начясте наводити поганыя" ('поган', 'поганців'), що означає: "Бо ви почали..." Слово "почати" у нас більш уживане ніж слово "начати", бо воно має свою сім'ю слів: "поча́ток" (також "почато́к"), "початко́вий, -а, -е", "початківець", "початківка" і т.ін. Дієслово "начати" такої сім'ї слів у нашій теперішній літерат. мові не має.

Начи́ння — ремісниче знаря́ддя. Так укр. селянство називає знаряддя ремісників усіх родів: столярів, шевців, ковалів і т.ін. Напр., молоток, пилка, сокира, долото, обценьки, кліщі, пласкогу́бці ("щипці"), ви́крутка (розшру́бник) і т.ін. — це начиння.

Наші книжники в XVI-XVII ст.ст. почали, наслідуючи поляків, словом "начи́ння" називати посу́ду (по́суд), яку поляки означують словом naczynie.

Отже у Лексиконі з 1627 р. слово "начинне́" вже означує не ремісниче знаряддя, а ось що: "Сосу́д ('посуд') древян, начинє древяноє. Сосу́д скуделная на́чинє глиняноє".

Так ось помаленько й укр. селяни (але тільки в Галичині й на Волині) почали під впливом наших книжників (а може скоріш під впливом челяді польських фільварків) посу́д словом naczynie (з наголосом на першому складі: "на́чиння") почали називати.

"На́шим..." у виразі "І на́шим, і ва́шим", що означає: "На двох стільцях сидіти", або "Двом панам служити".

Нащა́док — пото́мок. Слово це (початкова форма якого була насчадокъ) — зложене, а основним його компонентом є староукр. слово "чад" (із старшого укр. "чядь", із старослов'ян. čędo — 'чядо'). Компоненти слова "нащадок" (із "на - съ - **чадо** - къ." Старослов'янські слова съ - čędokъ і (те саме) isъčędokъ

засвідчені в церковно-слов'ян. мові; українці вимовляли їх як "съчядокъ", "ісъчядокъ". До староукр. "съчядокъ" українці додали приставку **на-**, і звідси слово "насъчядокъ", яке в укр. народній вимові змінилося на "нащадок". Слово "чадо" (старе укр. "чядо", із старослов'ян. čędo) в укр. мові тепер є архаїзмом. Щоб віддзеркалити дух старобіблійного часу, Іван Франко в поемі "Мойсей" вкладає в уста біблійного Мойсея вираз "чадо моє" ('дитина моя'), що відноситься до жидівського народу (гебреїв і ст.-церк.-слов'ян. "євреїв") того часу.

У деяких слов'ян. народів уже майже затерті сліди наявности слова "чадо" в їхніх мовах. Так, напр., у польській мові слід старослов'ян. слова čędo (по-польському треба писати "czędo") залишився тільки в виразах "do szczętu", "ze szczętem" (те саме) і "wszcząt" (те саме). "Ze szczętem" походить із "z czędem", з початкового "ze czędem" ('з чадом') — у значенні: 'з (останнім) поколінням'. Напр., вираз "do szczętu", з "do (sz) czędu", спочатку означав 'до дитини' в сенсі 'до останнього покоління'. Напр., zniszczyć do szczętu" — це знищити до останнього покоління. А тепер ця фраза означає: 'знищити (щоб це не було) з корінням', (докорінно). З польського виразу do szczętu походить у нашій літературній мові прислівник "дощéту", що вживається при таких дієсловах, як "спалити" (дощéнту), "пограбувати" (дощéнту), "знищити" (дощенту) і т.д.

Укр. селянство не прийняло цього полонізму, бо й не розуміло його. Вони кажуть: "Спалити до тла" (із старослов'ян. й староукр. "тъло"). "Пограбувати дорéшти" (у значенні: 'зовсім'). Або образно: "Пограбувати до (останньої) нитки"; 'знищити до тла'.

Нáще — означає: 'ще не ївши', 'на порожній шлунок'. Напр., на лікарське обслідування пацієнт часом мусить іти н á щ е. До Причастя треба йти н á щ е. "Не кури н á щ е!". Слово "наще" походить із старослов'ян. (і староукр.) виразу "на тъште" (у церк.-слов'ян. виразі: "на тъшче срьдьце").

Старослов'ян. вираз "на тъште" в сербів наявний у формі "на штину" ('наще'), а в поляків — у формі naczczo.

У старослов'ян. виразі "на тъште" слово "тъште" походить від старослов'ян. прикметника "тъштъ", значення якого — 'випіснений'; далі — 'виснажений', а ще дальше значенння — 'порожній'; звідси в переносному значенні: 'марний', 'надаремний'.

Укр. народнє слово "тóшно", в деяких говорах — "точно", (у бідканні): "Ой, гірко та тошно мені!" — походить із старо-укр. прислівника "тоштно" (із старослов. "тъштъ").

Також від цього старослов'ян. прикметника походить слово "тоща́к" ('наще'). Із староукр. виразу "наще́ (на + ще) серце" (із старослов'ян. "на тъште срьдьце") наші селяни на Підляшші створили фразу "нащо серце", надавши йому таке значення: 'нате ж і є серце' (в людини).

Не — частка, що надає слову, з яким вона пов'язана, характер заперечення. Напр.: приятель — неприятель; гарний — негарний; добре — недобре; працювати — не працювати. Або в структурі речення, напр.: "Не насміхатися, не ненавидіти, а розпізнавати". А також: "Це не мир, а війна", і т.п.

У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Не буря соколы занесе". Частка **не-** — праслов'янська, праіндоевропейського походження. Порівн. латинське **ne** в зложених: nec (ne + c) і neque (ne + que) = "і не". Лат. scio — 'знаю'; nescio — 'не знаю'. У фразі "per fas et nefas" (ne - fas)— 'дозволеним і недозволеним способом'; у литовській мові ne (не); у старонімецькій ne; ni ('не'). Старослов. частку "нє", коли вона вживалася з формами теперішнього часу дієслова "быти" ('бути'), з'єднували з кожною з них в одне слово, при цьому в цій частці звук відпадав. Напр., "не ѣсмь" ('я не є') вимовляли й писали як "нѣсмь". — Це так, як у французькому виразі n'est (із ne - est); напр., у фразі n'est pas ('не є').

Нéаполь — назва міста в Італії. (Про назву "Неаполь" у старих укр. пам'ятках — див. **Африка**).

Небáвом — незабаром, хутко, скоро. Слово це переважно вживається в Галичині. Дослівне його значення: 'не бавлячись' (цебто 'без проволікання часу', 'пори'). У старій укр. пісні на Наддніпрящині "За́світ стали козаченьки в похід з полуночі" дівчина просить козака: "Не забавляйся (в поході), — за чотири неділеньки (тижні) додому вертайся!" На Волині фраза "Не бари́ся!" означає: "не будь довго". А дієслово "забаритися" (від "баритися"), що відоме в усій Україні, означає 'не приходити скоро'. "Не забаритися" —'прийти звідкись скоро' (хутко). Звідси слово "незабаром"; "прийти зараз" — 'прийти негайно'. "Внедовзі" (уживається тільки в Галичині) — це синонім слів "небáвом", "незабаром".

Небез- — словотвірний компонент, що складається з перечної частки "не" й прийменника "без". Стягнення їх в один компонент ("небез" — "не" + "без") наявне, напр., у слові "небез**пека**" — "небез" + "пека", і в похідних словах: "небез**печ**ний", "небез**печ**но". У компоненті "-пека" (- **пек** - а) корінь - **пек** - і його видозміна - **печ** - є старослов'янські (і староукраїнські). Порівн.

старослов. (і староукр.) "опека" (о - **пек** - а) і старослов. "попеченис" (по - **печ** - ение). Старосл. (і староукр.) корінь -"пек" слова "опека" в укр. мові згодом змінився на **-пік** — (в укр. "о - **пік** - а").

Небили́ця — жартівливе оповідання про щось таке, чого "не було", і не могло бути. Корінь (**-бил-**) цього слова ("не - **бил** - и - ця") дуже старий, і в теперішній укр. мові він уже рідкісний. Це той корінь, що є в староукраїнському слові "быль", яке ми згодом своїм досить удалим новотвором "бува́льщина" замінили. Той самий корінь є в староукр. слові "билина", що означає розповідь про **быль** (бувальщину). Наше старе слово "билина" означує наш старовинний народній усний епос, темами якого є геройські (у нас колись казали "богатирські") діла наших предків, що в "Слові о полку Ігоря" (1187) названі "русичами".

В укр. фольклорі слово "неби́лиця" найчастіше вживається в ідіомі "Пле́сти небилиці". Тому й кажуть: "Не плети небилиць!". Це означає: "Не говори нісенітниць". Слово "нісенітниця" походить з фрази "ні се, ні те", а було воно створене в Галичині. "Верзти нісенітниці" — це "Плести небилиці".

Небі́ж, не́біж — племінник (церковно-слов'ян. "племеньникъ"), жін. р. "племінниця" (церк.-слов. "племеньница").

У жодній іншій мові, за винятком української (і то тільки на Наддніпрянщині), племінник не називається небожем, а племінниця — небогою. У Галичині племінник і племінниця означуються словами "брата́нич", "брата́ниця", коли це син і дочка брата, і словами "сестрінок", "сестрініця", коли це син і дочка сестри.

Удавнину, за часів праіндоевропейської (праарійської) мовної спільноти (в арійських народів), отже також зокрема і в слов'ян, ідея 'бог' також становила зміст слова "богатство", яким був х л і б. Тому то ідея 'бог' становила зміст старослов'ян. слова "събожие" ('збіжжя').

Передхристиянська ідея 'бог' становить основу змісту таких укр. слів, що походять з передхристиянських часів: "небіж"; "небога", "небіжчик", "небіжка", "багатий" (постало з "богатий"), "убогий", "божитися", "божевільний", "небожак", "збіжжя", "Богдан".

Слово "небіж", із староукр. "небожь", виражало стару ідею "небогать". (Таку саму ідею виражало слово "небога", тобто "небогата"). Ці ідеї виражали положення племінника (небожа) й племінниці (небоги) в системі давньої родинної ієрархії. Їхня віддаленість (під оглядом ступеня споріднення) від голови роду

(порівн. латинське pater familias) означала, що племінник і племінниця були н е б о г а т і, звідси й “небожь” і “небога”.

Як було сказано вище, початкове значення слова “небожь” було ‘небогатий’, а слово “небога” — ‘небогата’. З цього згодом постали їх другісні значення: особи на нижчому щаблі в структурі ‘роду’ (сім'ї), бо ж н е б і ж і н е б ó г а — це племінник і племінниця даної особи, а не її син і дочка.

У процесі дальшої мутації своїх значень ці слова почали виражати ідею мізерної особи, яку трактують згідно з висловом “На тобі, небоже, що мені негоже!”.

Крайньо упосліджену особу, “мізерну людину”, з притаманним їй комплексом “меншевартости” й “гнучкошиєнством” (плазуванням перед “сильними світу цього”) в нас призирливо називали словом “небожá” (здрібнілою формою слова “небіж”).

Т. Шевченко в своєму посланні “І мертвим, і живим, і ненародженим” послужився словом “небожá” в своєму картáнні нащадків укр. аристократії, — тих, як він каже, що стали “гряззю Москви, варшавським сміттям”, — коли він заявив їм:

“Дізнаєтесь, н е б о ж а т а,
Чия на вас шкура!”

“Небога” — це нещасна, упосліджена долею жінка. Це значення слова “небога” ясно показується в ось такій ілюстрації (з поеми “Наймичка” Т. Шевченка):

“А нáймичка невсипýща
Щовéчір, н е б ó г а,
Свою долю проклинає...”

Н е б í ж ч и к — покійник, померлий чоловік. Жін. р. — н е б í ж к а (здрібніле — н е б í ж е ч к а).

Наше старе “небóжьчикъ” (“не - божь - чикъ”), звичайно було здрібнілою формою старослов'янського і староукр. “небожь”, подібно як старослов'ян. “небожьць” (“не - божь - ць”). А всі ці форми (“небожь”, “небожьць”, “небожьчикъ”) мали свою базу в слові “небогъ” (‘небагатий’, ‘бідний’, ‘нещасний’).

Покійну людину називали н е б і ж ч и к о м (із староукр. небожьчикъ), тобто бідною (не - **бог** - атою) людиною, бо вона була змушена залишити все те, що їй дороге на цьому світі (на землі) і “переставитися” (так у нас народ колись говорив про умирання) “на т о ї (тамтої) с в і т”, на “другий світ”.

Суспільне упослідження небагатого (бідного) чоловіка, якого назвали н е б ó ж е м (старе “небожь” — ‘небогатий’) віддзеркалене в укр. фольклорі, як було сказано вище, ось таким народнім

dictum *(висловом):* “На тобі, н е б ó ж е, (те), що мені негоже” (непотрібне).

Коли йдеться про помершу особу, то в укр. фольклорі немає таких даних, які свідчили б, що покійного чоловіка назвали н е б і ж ч и к о м у пейоративному (“гіршому”) значенні цього слова. Слово “небіжечка” (здрібніла форма іменника “небіжка”) в основному виражає пестливо-тепле відношення до небіжки. Але його також уживають в лагідно-іронічному сенсі, коли говорять про таку покійницю, що була сплетницею.Фольклорною ілюстрацією цього є ось таке народнє dictum (вислів): “Говорила небіжечка до самої смерти, та чорт знає що”. Жінка про свого покійного чоловіка, а чоловік про свою покійну жінку серед укр. селянства не говорять інакше, як тільки “мій н е б í ж ч и к” і “моя н е б í ж к а”. Фрази “мій п о к і й н и й м у ж”, “моя п о к і й н а ж е н а” (старе укр. “жена” і “супруга” — із старослов. “sъpręga”) походить із старої книжної мови нашого народу.

Нéбо — старослов’янське і загальнослов’янське слово, пракорінь якого — праіндоевропейський. Порівн. санскритське nábhas (‘туман’ і ‘óболоки’); грецьке néphos і nephéle (те саме); лат. nebula (те саме, цебто ‘туман’ і ‘оболоки’).

Н е б е с á. — У мовах арійських народів іменник для означення н е б а спочатку не мав множинної форми. Множинну форму для цього іменника ці народи створили під впливом старожидівського поняття про надземні сфери світу як ‘к і л ь к а’ неб. Тому то форма старогебрейського іменника для означення надземної сфери світу, цебто форма старогебр. слова šamaïm, є формою множинною. Слово це не має однинної форми, подібно як однинних форм у нас не мають слова як “нóжиці”, “плаского́убці” (“щипці”) і т.ін., кажемо: “ножиці” (вони), “пласкогогубці” (вони), одні “штани” (вони).

Такі іменники, що, так би мовити, “з природи” не мають однинної форми, називають латинським терміном “pluralia tantum”, цебто вони мають т і л ь к и (tantum) множинні форми (pluralia).

Старогебрейський термін šamaïm належить до категорії pluralia tantum; греки, перекладаючи цей старогебр. термін, для свого слова o’uranos — ‘небо’ (чит. ‘uranós’), яке спочатку не мало множинної форми (подібно, як наше слово “повітря”), мусіли ad hoc створити множинну форму: “ou’ranói” (чит. ‘uranói’). За прикладом греків тут пішли й римляни, і для свого слова coelus (чоловіч. роду) — ‘небо’ (є також coelum — ‘небо’, середн. роду) створили множинну форму: “coeli”. Перекладачі грецьких книг

на старо-церк.-слов'янську мову, зустрівшись з грецьким словом oùranoi (означення неба в грецькій множинній формі), мусіли для слов'янського іменника "небо" створити множинну форму, і так вони для слова "небо" створили ст.-церк.-слов'янську множинну форму "н е б е с а".

"**С ь о м е н е б о**". — Причиною старожидівського мислення про надземний світ виключно в множинній формі було таке переконання давніх жидів, що надземний світ — це світ сімох сфер, немов би сімох "поверхів". (Цей погляд згодом був спрецизований авторами Талмуду). Перша його сфера, так би мовити, "Перше Небо" — сказано в Талмуді, — починається зараз таки над землею. За ним, вище, є друга сфера (ніби "Друге Небо"), а далі — третя (в якій, як каже Талмуд, живе Бог), і т.д. Найвищою, останньою, є сьома сфера (ніби "Сьоме Небо"). Звідси й типізована стилістична фігура — фраза "в с ь о м о м у н е б і", якою образно виражають переживання великого щастя даною людиною, кажучи, що він, або вона, є тепер "у сьомому небі". Ця стилістична фігура прийнялася була в усій Европі, а тепер вона є в усіх цивілізованих народів.

Небора́к — нещасний чоловік; бідола́шній; у народній лексиці — "бідола́ха" й "небора́ка". В укр. фольклорі (в пісні при грі дітвори "в рака"): "А я рак — неборак..."

Від самого початку історії досліджування справи походження слова "небора́к" (наукові джерела історії його досліджування подає А. Преображенський — див. його "Этимол. словарь рус. языка", 1910-1914), аж по наші часи (див. A. Brückner, Słownik etymol. jęz. polskiego", 2-ге вид., 1957) загально вважається (так також уважають А. Преображенський та А. Брюкнер), що слово "небора́к" основане на базі слова "бог", цебто, конкретно кажучи, — що, мовляв, старослов'ян. слово "небожакъ" ("небожь" + акъ") перемінилося в "небора́к".

Слабою стороною цих досліджень є той факт, що причини "зміни" **-ж-** на **-р-** в цьому випадку вони не вияснили, і досі не вияснюють. (Адже ж **-ж-** ніколи не перемінювалося, не перемінюється й перемінюватися не може в **-р-**!).

По друге, між тими слов'янськими взагалі, а українськими зокрема, суфіксами, за допомогою яких утворюються нові слова, такого суфікса, що було б словосполукою -р а к ъ, не було й немає. А це значить, що якщо б хто хотів створити таку теорію, що слово "неборак" походить із зложених слів "не" + бо(г) + ракъ", той, очевидно, мусів би твердити, що в слов'янських мовах, отже й у мові українській, мовляв, є суфікс **-рак**. Але,

самозрозуміло, це твердження було б безпідставним. Можливо, що слово "небожакъ" було, через незнання його етимології, перемінене в "неборак" під тиском уподібнення до такого типу слова, як, напр., "двора́к".

У кожному разі, треба ствердити факт, що походження слова "неборак" у світлі досьогочасних вислідів його досліджування треба вважати за невияснене.

Небоскре́б — з російського "небоскреб" (чит. "нєбоскрьоб"), що є калькою англ. новотвору "skyscraper". (Польська його калька — "drapacz chmur"). Укр. інтелігенція в Галичині після першої світової війни створила свій відповідник цього англ. слова, а саме "хмароде́р".

У рос. мові є також описова форма значення слова "небоскре́б", а це — "высо́тное здание", бо ж, мовляв, skyscraper: у дійсності не сягає хмар, отже й не може "шкрябати" (to scrape) неба ("sky"). Є ще й такий укр. новотвір, як слово "небосяг".

Невгава́ти — не втихоми́рюватися, не переставати; "не угавати"; "угавати" — 'втихоми́рюватися', 'перестава́ти'; "безуга́ву" — 'без перерви', 'тя́гом'. Див. **Угавати.**

Невесе́лий — синонім слова "сумний". Порівн. у гайдамацькій пісні:

"Гей, ви хлопці, славні молодці,
Чом ви сумні, невеселі?"

Слово "невеселий" — це злагіднююча форма вислову ідеї 'сумний'. У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Уже невеселая година въстала" (настала). Див. **Веселий**.

Невимо́вний (-а, -е) — те, чого не можна вимовити з емоційних причин. У Лексиконі з 1627 р.: "Неизрече́нный — невымовный". У слові "невимовний" прикметник "вимо́вний" означає те, що можна вимовити. Але воно також має й інші значення: 1) "вимо́вний" — 'красномовний' і 2) "вимовний" — той, що кому випоминають. Напр., у фольклорі (див. Словник Б. Грінченка): "Служа́щий хліб добрий, та в и м о в н и й". Це значить, що хліб, на який заробляється службою в кого, добрий (бо ж людина мусить їсти), але працедавець випоминає (чинить "вимо́ву") той "хліб" тому, кому він дає працю.

"В и м о в л я т и" (кому) працю" (в Галичині) — з польського: "wypowiadać pracę", цебто звільняти кого з праці. Див. **Мова**.

Неви́нний — той, хто нічим не завинив. У нашій старій книжній мові прикметник "невинний" уживався (під впливом

церковно-слов'ян. мови) з іменником у родовому відмінку. Напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Неви́нный крове" (цебто: "Невинний крови").

У нашій теперішній літературній мові іменник при прикметнику "невинний" не ставиться в родовому відмінку. Тепер кажуть: Він "невинен у тому, що..." Або: Він "неповинний у..." (чому); напр., "непови́нний у (чиїйсь) крові".

Староукр. "повинный" (із старослов'ян. "повиньнъı") відносилося до того, хто провинився чимсь. І так, напр., твердження "Він н е п о в и н н и й в їх крові" означало, що це не він пролляв їхньої крови. Див. **Вина.**

Невігла́с (арх.) — ігнорант; це церковнослов'янізм ("невѣгласъ") із старої укр. книжної мови. Постав він із церковнослов'янізму "невѣгласіе", що також був у старій укр. книжній мові, і який зберігся в російській модерній мові. Слово "невѣгласіе" ('ігноранція') складається з трьох компонентів "не" + "вѣ" + "гласіе". У ньому компонент "вѣ" — це перший склад старослов. слова "вѣдѣти" — знати. Компонент "гласіе" (від слова "гласити" — 'голосити') означає 'го́лосність". Отже "невѣглас" — це той, хто голосно виявляє своє незнайство.

Не́від во́лок, цебто велика сітка (зроблена з ниток), яку воло́чать (тягнуть) у воді, щоб затягну́ти рибу. Старослов'ян. "неводъ", що складається з двох компонентів: 'не' + 'водъ'. Цей компонент не міг походити від слова "вода". У тих зложених іменниках, які походять від слова "вода" з додатком приставки, кінцеве д є м'яким: **дь**; напр., старослов'ян. "по-водь" ("по" + "вода"). У слові ж "неводъ" кінцеве **д** є тверде (-дъ), подібно як у старослов'ян. слові "поводъ", що походить із зложення приставки **по** і дієслова "водити" ("по-водити"). За аналогією, можна б сказати, що старослов. "неводъ" походить з "не" + "водити", якщо б значення виразу "не водити" виражало ідею 'невода' = 'волока'. Одначе цієї ідеї воно не виражає. Це значить, що походження слова "невод" треба вважати за неясне.

Слово "невод" в укр. фольклорі: в пісні "Тече вода із нево́да".

Невільник той, хто в неволі. У Лексиконі з 1627 р.: "Плѣнникъ — невольник, в полоні взятый". — Очевидно, що п о л о н е н и й (той, кого вороги зловили на війні) був у них невільником. Старослов'ян. "невольникъ" (порівн. церк.-слов'ян. "невольнъ" 'невільний'). Це слово всеслов'янське.

Тих козаків, що на війні попалися в турецький полон, у нас

"н е в о́ л ь н и к а м и" називали; мабуть, під впливом книжної мови, бо в укр. народній вимові воно звучало як 'невільник'.

Але тих укр. дівчат, яких татари й турки під час нападів на Україну в я́ с и р (в неволю) забирали, наш народ називав не "невольницями", а п о л о н я́ н к а м и (порівн. церковно-слов'ян. "плѣнница", бо церк.-слов. "плѣнъ" означає п о л о́ н).

Трагічна доля української "полоня́ночки" (у турків і татар) була одною з тем сумних укр. народніх пісень.

Слово "неволя" в нас за часів Козаччини було невідлучним від долі укр. народу.

У пісні "Ревуть-стогнуть гори-хвилі" сказано:

"Плачуть, тужать козаче́ньки
В турецькій неволі".

А пісня "Уже років двісті, як козак в неволі" нагадує нам про те, що на "во́льності" козацтва влада Королівства Польського простягнула свою руку.

У неволі шляхти опинилося все українське селянство, коли Україну забрало Королівство Польське під свою окупацію. У рабовласницькій суспільно-економічній системі українське селянство спочатку (від XV століття) було в неволі (це була т.зв. "панщина" з польського "pańszczyzna") шляхти Королівства Польського. Коли Австрія 1772 р. забрала від Польщі Галичину, то укр. селяни далі — аж до 1848 р. — були там "панщизняками" (рабами, невільниками).

Коли Російська Імперія ступнево — на протязі 1772, 1793 й 1795 рр. — забрала від Польщі українські землі — за винятком Галичини (яку забрала Австрія), то укр. селяни й там були — аж до 1861 р. — в неволі магнатів, бо й у Російській Імперії була для селян рабовласницька система, т.зв. "крепостная зависимость" і селяни-раби там називалися "кріпаками" — на зміну польському означенню "pańszczyzniacy", хоч кріпацтво в цій імперії наші селяни також "панщиною" називали. (Див. у Т. Шевченка: "На панщині пшеницю жала"). Слово "кріпацтво" постало в Україні під царсько-російською займанщиною, де також і польській шляхті були загарантовані такі самі права й привілеї, які мало російське дворянство (по-польському: szlachta).

Кріпаком (невільником) був у польського магната (в царській Росії) і Тарас Шевченко. Кріпацтво (панщину) він, звичайно, називає н е в о́ л е ю, бо це ж і була неволя.

"В неволі виріс між чужими", каже Т. Шевченко про себе, як про кріпака магната Енгельгардта.

Н е в о́ л я (не - воля) — це брак волі.

Слово "воля" — праслов'янське і загальнослов'янське, його пракорінь походить з праіндоевропейського ґрунту. Порівн. латинське vólo ('хочу') і volúntas ('хотіння'; звідси "волюнтари́зм"); нім. Wille ('воля'). Вольовий гін до чого, — порівн. нім. фразу "Wille zur Macht" — 'гін до сили — владности').

Старослов'ян. слово "воля" (подібно як і лат. voluntas; готське vilia; старогерманське wille й старе англо-саксонське willa) виражає природню диспозицію людини робити рішення, вибір, хотіння й свою спрямованість до чого. Звідси старослов'ян. дієслово "волѣти" ('воліти' — виражати свою в о л ю). З цього вилонилося старослов'ян. дієслово "велѣти" ('веліти', 'прика́зувати', цебто виражати свою волю шляхом наказу).

В укр. книжній мові XV-XVII ст.ст. слово "невольник" було синонімом слова "слуга". Цей факт відмітив у своєму Лексиконі (1627) П. Беринда: "Рабъ — невольникъ, с л у г а́".

П. Беринда писав свій Лексикон за того часу, коли Україна була під займанщиною Польщі, в якій тоді була т. зв. "панщина" (рабовласництво). Слугами в шляхти були селяни, а вони були приватною власністю панів, цебто були в них невільниками. Тому то й П. Беринда написав, що слуга — це невільник (раб).

Перше (автентичне) значення слова "воля" було психологічне. Другісне значення, що згодом було надане цьому слову, має значення суспільного характеру — воно виражає ідею суспільної свободи в усіх її аспектах: політичному, економічному, релігійному й т. ін. У цьому своєму другісному значенні слово "воля" стало синонімом слова "свобо́да". І це м. ін. засвідчене назвами укр. часописів у 2-ій половині XIX й у першій половині XX століття: "Воля" — двотижневий часопис, пресовий орган Укр. Соціялістично-Демократичної партії в Галичині. Виходив у Львові в 1909-1919 рр. "Воля" безпартійний часопис — тижневик. Виходив у Відні в 1919-1921 рр. "Воля Народу" — щотижневий часопис, орган москвофільсько-советофільського табору в Зах. Україні. Виходив у Львові в 1921-1928 рр. "Народня Воля" — часопис в США. Почав виходити 1911 р. і виходить досі. Щоденник "Народна Воля", виходив у Києві з квітня 1917 р. до лютого 1919 р. "Земля і Воля", часопис-тижневик, виходив у Чернівцях (Буковина) в 1905-1906 рр., а потім у Львові в 1907-1924 рр. "Земля і Воля", спочатку двотижневик, а потім тижневик, виходив в Мукачеві (Закарпаття) в 1934-1938 рр.

* * *

Ідея о с о б и с т о ї в о л і (в сенсі індивідуальної с в о б о д и) людини в творах Т. Шевченка безперечно є ідеєю народ-

ньою (популістичною). Поняття про таку в о л ю, що належить до ідеалів у світогляді Т. Шевченка, очевидно, треба аналізувати на соціопсихологічних і філософських критеріях. Але цього досі в ділянці Шевченкознавства ще не зроблено. У зв'язку з цим тут буде до речі звернути увагу на той факт, що в українському народньому (популістичному) світогляді поруч ідеалу, яким є і н д и в і д у а л ь н а в о л я (свобода), є також застереження, що виражається народніми афоризмами "Дай серцю волю, — заведе в неволю" та "Охота — гірше неволі".

"Невíрний Фомá" — крилатий вираз, що означає недовірливу людину, про яку в нас кажуть, що вона "коли не помацає, то не повірить". Вираз цей оснований на тому євангельському факті, що коли Христос після Свого воскресіння явився апостолам, то один з них — Фома (в укр. народній версії — "Хома") доти не повірив, що це був Христос, поки не помацав Його рани між ребрами, де пробив Христа воїн, коли Він був розп'ятий. (Івана 2:25-29).

Невíстка — так батько й мати називають дружину свого сина. Походить із старослов. (й староукр.) слова "невѣста" (в укр. вимові — "невіста"). Церковно-слов'ян. слово "невѣста" означало молодý, цебто тількищо звінчану жінку. Тому то П. Беринда поступив неправильно, коли він узагальнив значення цього слова на дружину ("женý") взагалі. (Див. у його Лексиконі: "Жена — невѣста"). Адже ж ж е н а взагалі — це в старо-церк. мові sąpryga (в укр. вимові 'супруга', а синонімом цього слова було слово "жена"). У західніх слов'ян було слово malъżena ('супруга'). Звідси польське слово małżonka (супруг — це małżonek), чеське manželka (супруг — це manžel).

Слово "невістка" (із старослов. "невѣстъка") це димінутив (скорочення форми) слова "невіста" (старослов. "невѣста"). Це слово колись означало замужню жінку. У польській мові слово "niewiasta" ще й тепер означає молодúцю, а невістку поляки словом "synowa" називають. Невістку давні слов'яни називали словом "сноха". (Див. у Лексиконі з 1627 р.: "Сноха — невѣстка").

У справі походження старослов'ян. слова "невѣста" є багато різних теорій. Дехто твердить, що воно походить від слова "вести", а дехто, — що від слова "вѣдѣти" ('відати', 'знати'). Є ще й інші гіпотези.

В укр. фольклорі фраза "Невістка винна" стала крилатим виразом, який у переносному значенні саркастично виражає факт обвинувачення невинної людини в спричиненні якоїсь громадської шкоди. Джерелом цієї крилатої фрази є часте складання

свекрухою (матір'ю чоловіка, цебто мужа) вини на невістку за всяке нещастя в родині.

Нево́ля — брак волі. У Лексиконі з 1627 р.: Пленѣніє — зневоленє, взяты в нево́лю". У Лексисі Л. Зизанія (1596): "Рабъ — невольник. Работá — неволя. Рáбій — невольничій. Порабощаю — зневоля́ю". Див. **Воля**.

Невча́сний — несвоєча́сний. У Лексиконі, 1627 р.: "Безвременный — невчасный". — "Безвре́менно — невча́сне". У Словнику Б. Грінченка: "Учасний" — (рос.) "своевременный". В укр. "Правописному словнику" Г. Голоскевича (1929): "вча́сний", "вча́сно".

У зв'язку з твердженням Беринди, що слово "безвременный" означає 'невчасний', треба підкреслити той факт, що старослов'ян. "врѣменьнъ" є відповідником польських прикметників tymczasowy й doczesny, а також znikomy.

Той факт, що П. Беринда наше старе книжне слово "безвре́менный" (церковно-слов'ян. "безврѣменьнъ") перекладає словом "невча́сный", свідчить, що слово "временный" (старослов. "врѣменьнъ") у нього означає "вча́сный". А з того факту, що старослов'ян. "врѣменьнъ" означає те саме, що й польські слова "tymczasowy", "doczesny", "znikomy", сам собою виникає логічний висновок, що слово "вчасный" у нього виражає не ідею 'тимчасовий' (старослов. 'врѣменьнъ'), а тільки ідею 'своєчасний'.

Але укр. селянство ідею 'своєчасний' виражає не словом "вчасний" (як це є в П. Беринди), а виражає воно її словом "ча́сний". Б. Грінченко у своєму Словнику (1909) правильно пояснює значення цього укр. слова, коли він каже, що "ча́сний" — це "зависящій отъ времени" ('залежний від часу'). Це його значення Б. Грінченко ілюструє таким прикладом: "копати кана́ви (рів, канал) — часна робота" (бо її можна виконувати тільки за погоди, поки дощ не припинить її).

Старе слово "часний" колись було і в інших слов'ян. народів, а тепер ще залишилося у нас та в ужитку в чеській мові: "časny" — 'обмежений часом'; церк.-слов'ян. 'врѣменьнъ'.

Своє укр. "ча́сний" наші книжники XVI-XVII ст.ст. замінили полонізмом "вча́сний" — з польського "wczesny", характер походження якого неєдиний з духом укр. мови. Польський прикметник "wczesny" утворений з виразу "w czas"; у нас такого виразу немає, і ніколи такого (свого) виразу в нас не було. Його відповідником був і є вираз "в по́ру" (тепер пишемо разом — "впо́ру"). Прийменник "в" пишемо з іменником "час" тільки тоді, коли

перед цим іменником стоїть або прикметник, або вказівний займенник; напр., "в добрий час"; "в той час".

До речі, поль. прикметник wczesny (що колись означав "часний", цебто обмежений часом; старослов'ян. "врѣменьнъ") тепер уже означає "ранній"; напр., "wczesna wiosna" — це 'рáння весна'.

Не може бути сумніву, що слово "вчáсний" і "вчасно" в "Правописному словнику" (1929) Г. Голоскевича — це полонізм wczesny, wcześnie. По-укр. треба їх перекладати словами "рáній" (і "зараній"), "рано", "зарання".

Слова "вчáсний" немає ані в найстарших укр. писаних пам'ятках, ані в старому укр. фольклорі. Є він тільки в нашій книжній мові XVI-XVII століть, в якій повно полонізмів. Отож і воно було зацитоване тут з Лексикона з 1627 р.

Нéво — це не "Небо", а тільки та гірка (холм), на якій помер пророк Мойсей (див. у Біблії 5 М. 32:49). "Нево" — із старогебрейського Nevo; у церковно-слов'ян. версії "Навá".

Негáйно — скоро, хутко, зараз, без проволоки. Це наш новотвір — від виразу "не гáїтися", цебто "не бари́тися", "не гáїти часу".

Дехто в нас уживає цього прислівника, як то кажуть, "невпопáд". Напр., у творі Юри (Юрія) Шкрумеляка "Огні з полони́н": "Звіялася н е г á й н о хуртовина". Звичайно, він хотів сказати, що 'раптом звіялася хуртовина', але слово "негайно", яке він тут ужив замість слова "раптом", сюди не підходить. Отож той читач, який не знає значення слова "негайно", може подумати, що воно означає 'раптом', 'нагло', 'несподівано', 'незозвідано'.

Укр. "гаїти" із старослов'ян. "гаити" — 'вирощувати' що; 'плекати'; 'піклуватися'; 'доглядати' чого; 'присвячувати чому чи кому свій час'. Звідси "не гаїтися" — це не бути при якомусь ділі довго; це значить: спішити до когось, хто на нас чекає. Вираз "не гáйся" у нас чомусь замінили полонізмом "не трать часу" (з польського "nie trać czasu"). Польське слово "gaić" (і "zagaić") відрізняється своїм значенням від укр. "гаїтися".

Негíдний — недостойний чого; "невартий". Слово це зложене: "не" + "гідний". Те останнє є словом всеслов'янським; старослов'ян. "годьнъ"; болгар. "годен"; серб. "годан"; поль. godny.

Слово це праслов'янське і загальнослов'янське, праіндоєвроп. походження. Порівн. готське g̃oths, англосаксонське g̃od, старонімецьке gout (тепер: gut), що означають 'добрий', 'хороший', а значить і 'чесний' та 'достойний'.

(У Лексиконі з 1627 р.: "Недостойний — не годный"). Латин-

ським відповідником старослов'ян. "годьнъ" є слово dignus — 'достойний', 'гідний'. Латинське "Non digni sunt" ('Вони не є гідні') відноситься до тих, які недостойні того, щоб з ними мати діло: дружити, дискутувати і т.п. У Лексиконі з 1627 р.: "Негоду́ю — за зле маю". (Це з польського "mieć za złe").

Дієслово "негодувати" в сім'ї слів: "него́да" (і не́года") — 'брак погоди'; "негідник", "пого́да", "зла́года"; "зго́да", "уго́да", "дого́да" і т.п. Див. **Гідний.**

Не́ґус — назва монарха Абісинії (Ефіопії, "Етіопії"). Слово це походить із старогебр. nagos (і nagoš) — 'князь', у значенні 'володар', 'правитель — автократ'.

Недба́лість — неохота робити що добре, уважно, совісно. (У Лексиконі з 1627 р.: "Ослабленіє — н е д б а́ л о с т ь. Ослабленый — н е д б а́ л и й"). (Звичайно, що це правильне розуміння значення цього слова). Іменник "недбалість" (у Галичині часто кажуть "недба́льство" — з польського niedbalstwo) утворений з дієприкметника "недбалий", що походить від "не дбати". (У Лексиконі з 1627 р.: "Небрегу" — недба́ю. "Небреженіє" — недбалость). За винятком українців, у східнослов'янських, а також у південнослов'янських, народів немає слова "дбати". Це слово, мабуть, постало на західньослов'янському мовному ґрунті. У чехів — dbati (старочеське "tbati"); польське dbać. Походження цього дієслова неясне. Розуміється, його кореня не слід утотожнювати з коренем дієслова "ди́бати" (звідси "зди́бати", "здиба́ти" і т.ін.).

Дієслово "дбати" в сім'ї слів: "дба́лий"; "дба́лість"; "дбайли́вий"; "придба́ти" собі що; "надба́ння".

В укр. фольклорі: "Хто дбає, той має".

Староукр. відповідником дієслова "дбати" (в його першому значенні: 'попильнувати', 'уважати' на що; 'робити що уважно') було наше старе дієслово "беречи" (яке живим збереглося в Галичині), цебто 'берегти'. (Порівн. старо-церк.-слов'ян. brěšti — 'берегти', brěgą — 'бережу'). Звідси церк.-слов'ян. "брѣжьнъ" — 'бере́жений'; "брѣжьливъ" — 'бере́жливий', 'уважний', 'дбайливий'. (Укр. народнє слово "побережни́к" означає сто́рожа, вартово́го). Церковно-слов'ян. слово "брѣжънъ" (і здовжене "брѣжны"), що було в старій книжній мові українців — це синонім слова "дбайли́вий", а церк.-слов'ян. "небрѣжънъ" ("небрѣжьны") це синонім слова "недбайливий". У російській мові немає дієслова "дбати", отже слово "недбайли́вий" у ній заступлене словом "небрежный" (чит. 'нєбрєжний'), із церк.-слов'ян. "небрѣжъны"

Неділя — термін, яким у нас, а також в інших слов'ян. народів, називається регулярно щотижневий святковий день: перший день тижня. Це слово походить із старослов'янського "недѣля" ("не - дѣля"), від "не дѣлати" ('не діяти'; староукр. 'не ділати', цебто не робити нічого). Неділя — це день, в який не працюється. Тому що день Воскресіння Христового завжди припадає в неділю, то в церковно-слов'ян. мові він називається "въскрѣсєниє" ("воскресення"). Отже й росіяни цим церк.-слов'ян. терміном називають неділю; у них це є "воскресенье" (чит. 'воскрєсєньє'). Але старослов'ян. слова "недѣля" вони не визбулися, а тільки змінили його дійсну функцію: замість називати ним неділю, вони вживають його як назву тижня. Так воно є і в болгар. Але в чехів тиждень називається терміном "týden", а в поляків — "tydzień". У греків неділя (перший день тижня) — це kyriaké (від kyrios — 'господи́н', 'пан', а в цьому випадку 'Господь'). Отже kyriaké — це день присвячений Господеві. Полатинському неділя (перший день тижня) — це Dies Dominica — 'День Господній'.

У нашій старій церковній пам'ятці, назва якої — "Остромирова Євангелія" (з 1056 р.), слово "недѣля" має два значення: 1) 'перший день тижня' й 2) 'тиждень'.

Церк.-слов'ян. назва "Апракосъ" ("недільна Євангелія") походить з грецького Apraktos; ця назва є субстантизованим грецьким прикметником ắpraktos (ắprektos), що означає 'бездільний', або 'час без діяння', тобто 'без роботи'.

Слово "неділя" в укр. фольклорі: вислів "Знаєм і без попа, що в неділю — свято".

Нeдíткнений — недото́ркнений, незато́ркнений. Слово це зложене: "не" + "діткнений". Зложеним є й дієслово "дотика́ти": ("до + тикати"). Порівн. ст.-церк.-слов. "тыцати" — 'тикат', tkъnąti — 'ткнути'.

У Лексисі 1596 р. пояснено, що "Неприкосновеный" — це "недоткненый". Старе наше "книжне" слово "неприкоснове́ный" походить із старослов'ян. "неприкосновенъı" ("не + прикосновенъ + і"), що означає те саме, що й "нeдіткнений". Дієприкметник "прикосновенъ" походить від дієслова prikosnąti sę (повторна форма: prikasati sę — 'доторкатися').

Старе наше книжне слово "неприкоснове́нный" (з подвоєним н) означає 'недоторкальний' (англ. untouchable).

Дієслово "тикатися" в нас самостійно вже не вживається; ми його вживаємо тільки з префіксами: "до — тикатися", "с — тикатися" і т.ін. Але в чеській мові воно далі вживається самостійно:

tykati se, що означає те саме, що старо-церк.-слов'ян. kasati sę і польське tyczyć się.

Недовірок — той, хто не довіряє; в релігії, — той, чия віра не тверда, хитка. (У Лексиконі 1627 р.: "Маловѣрный — недовѣрокъ").

"Віра", "вірити" кому, або в що; "вірувати" в Бога — із старослов'ян. "вѣра", "вѣрити", "вѣровати".

Віра — болгар. "вѣра"; серб. "вера"; чеське víra; поль. wiara. Слово це праслов'янське й загальнослов'янське, а його пракорінь походить з праіндоевроп. мовного ґрунту. Є він, напр., у лат. слові verus (vēr - us) — 'правдивий', 'вірний'; в англосаксонському wáer (те саме); у старонімецькому wāra — 'істина', 'правда' (порівн. новонімецьке Warheit — 'правда'; франц. verité — 'правда').

Старослов'янське слово "вѣрьнъ" (і здовженое "вѣрнъ", з якого походить наше "вірний"), означає релігійну людину. Слово "вірний" тепер означає члена Церкви, а "віруючий" — ту людину, що вірує в Бога. Створений в Україні по першій світовій війні іменник із суфіксом **-ин**: "вірянин" (мабуть, за зразком слова "християнин", "мусульманин" і т.ін.) — це такий лексичний феномен, що суперечить духові україн. словотворення, тому він звучить "кострубато".

Недолугий — кволий, слабкий, непорадний (а не "незарадний", з польського "niezaradny"). "Недолугий" — з польського niedołęga, що походить, як каже А. Брюкнер (op.cit.), із старопольського "niedoleka"; похідне слово niedołęstwo, звідси укр. "недолугість". У дійсності ж "недолугий" походить не з поль. niedołęga, а із старослов'ян. *ne - dolągъı.

Недолюд — "неповна" людина в духовому значенні цього слова; дальше значення — 'звироднілa особа'. З приставним **недо-** (не + до) нормально творяться іменники з дієслів; напр., "недокурок" (не - докурок) від "не - до - курити"; "недопалок" (не - до - палок) від "не - до - палити"; "недобір" (не - до - бір) від "не - до - брати" і т.д.

Той факт, що в слові "недолюд" останній компонент (**люд**) походить не від дієслова, а від іменника ("людина"), незважаючи на те, що першим компонентом цього слова є **недо-**, свідчить, що справу походження слова "недолюдок" треба — в світлі укр. словотворення — вважати за проблему, якщо не вважати його за полонізм; пор. польські слова niedoludek, odludek, krasnoludek ('карлик').

В укр. літературі слово "недо́людок" утвердив Тарас Шевченко. У поемі "І мертвим, і живим, і ненародженим" він остережливо картає укр. аристократичну верству за її вислужництво чужій владі і за її відчуження від усього свого рідного — через комплекс меншевартости:

"Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!"

Недописа́ти — не справитися (з чим) як слід; не оправдати сподівання. Ось приклад із львівського щоденника "Діло" ч. 9979: "Недописав не скарб, а горожа́не". Це значить, не справився як слід не [державний] скарб, а громадяни [держави].

"Недописати" — з польського niedopisać, — подібно, як "пописатися" (в Галичині) з польського popisać się, що означає 'добре справитися' з чим. "Пописи" (в Галичині) — з польського popisy — 'показові виступи' (спортсменів, хорів і т.ін.). По-українському "пописатися" означає пописати себе олівцем, крейдою, вугликом.

Недорі́кий, недорі́куватий тупоязи́кий; жін. роду — "недоріка" ("недорі́куватий"). У поемі "І мертвим, і живим, і ненародженим..." Т. Шевченко саркастично каже, що укр. аристократична верства веде Україну —

"За німцями, недоріку,
Сліпую каліку!"

Прикметник "недорі́кий" (ст.-ц.-слов. "недорѣкъı") — це слово зложене: "не - до - рік - ий", в якому компонент -**рік**- походить від староукр. "ректи" — 'говорити'. (Старослов. reką — 'говорю'). Звідси — "ви - ректися", "про - ректи" (він "прорік"), "про - рок" і т.ін. Структура прикметника "недорікий, -а, -е" така, як, напр., структура староукр. слова "недоумний" ("не - до - умний") — із старослов'ян. "недоумьнъı".

У Лексиконі 1627 р.: "косноязычний — заикаючійся, недорѣкій". — Очевидно, що недорі́кий — це той, кого наші книжники характеризували церковно-слов'ян. словом къѕьnојęzуčьnъ — 'косноязичний', що означало, що в нього "косний" ('в'ялий', 'повільний') язик. Але П. Беринда помилково утотожнив "недорікого" ("косноязичного") із заїкою (з "гикавим").

Недоста́ток, "неста́ток" — брак достатку, цебто обмаль засобів прожи́тку. У Лексисі Л. Зизанія (1596): "Ску́дно — недостаткомъ". Це значить: "Бідно (мізерно) — недостатком". У цьому зложеному слові ("не - до - статок") компонент "статок" означає майно, і він і досі вживається як самостійне слово.

У повісті “Люборацькі” Анатоля Свидницького “статки” — це “маєтки”. Слово “достаток” постало шляхом контамінації (злиття) староукр. прислівника “дóста” (‘дóсить’) з іменником “статок”. Про староукр. прислівник “дóста”, що досі живим зберігся в мові укр. селянства в Галичині, див. у “Слові про похід Ігоря” (1187): “Ту кровавого вина не дóста”.

Д ó с т а. — У цьому зложеному прислівнику (“доста”) компонент “ста” є скороченням старослов’ян. (і староукр.) прикметника “сытъ” (‘ситий’) — у родовому відмінку однини “сыта”; а з “до сыта” постало “доста”. Цього свого старого прислівника у нас тепер замінили його синонімом “досить”, із староукр. виразу “до сыть” (те, що вистачає для заспокоєння голоду; порівн. “сúт - ний” і “ситн - úй”).

“З а д о с и т ь   у ч и н и т и”. — Фраза, що вживається в укр. мові в Галичині. Невдачна калька з польського Zadość uczynić. Поляки колись досить кострубато й нелогічно переклали латинську фразу Satis facere словами Za(?)dosyć uczynić. Частка za тут не тільки зайва, але й баламутна, бо ж саме слово dosyć (do + syć) означає ‘satis’. З виразу za dosyć постало (через скорочення) слово zadość. Фраза “Zadość uczynić” (в давньому значенні ‘Dosyć uczynić’) тепер означає ‘уволити [кому] волю’, ‘Піти на зустріч [його] бажанню’. Отже українська інтелігенція цілком неправильно переклала її на “Задосить учинити”. А це взагалі не має жодного сенсу.

Недоýмкуватий — той, кому трохи бракує ума. Замість цього укр. літературного слова укр. селяни вживають свій прикметник: “придýркуватий”, або образно: “пришелепувáтий”.

Слово “ум” укр. народ уважає за синонім слова “розум”. Ось ілюстрація з укр. народньої пісні:

“Ти ж мене підманула,
Ти ж мене підвела,
Ти ж мене молодого
З ума-розуму звела”.

У дійсності **у м** (старослов. й староукр. “умъ”) — це і н т е л е к т (лат. intellectus), а р о з у м (старо-церк.-слов’ян. “разумъ”) означає те саме, що латинське ratio (англ. reason; франц. raison; німецьке Vernunft).

Недýга — хворóба (і хорóба); укр. селяни також кажуть: “слабість”. “Недуга” — це старослов’янське й загальнослов’ян. слово, хоч і не в усіх слов’янських мовах воно збереглося. Старослов’янське niedągъ (чеське neduh, рос. недуг (чит. ‘нєдуг’) — це

іменник чоловічого роду, але українці чоловіч. рід свого старого іменника "недуг" згодом змінили на жіночий рід: "недýг **-а**". У цьому зложеному слові ("не - **дуг** - а") компонент **-дуг-** (старослов'ян. dągъ) самостійно в нас не вживається, але він є не тільки фундаментом іменника "недуга", але й також прикметників "недýжий" ("не - **дуж** - ий") і "дýжий" ("**дуж** - ий"), прислівника "дуже" ("**дуж** - е") й дієслів "дýжатися", "вúдужати" ("одýжати"), "подýжати", "нездужáвілий", "занедýжання" і т.ін.

У Лексисі 1596 р.: "Недуг — хороба". У Лексиконі 1627 р.: "Недугъ — многовременноє страданіє, нéмоч, долгого часу боль.".

Памва Беринда в передмові до свого Лексикона ("Лексіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіє") нарікає, що "языкъ славеноросскій" (церковно-слов'ян. мова) має дуже багато таких слів, що їх не розуміє народ (очевидно, тут ішлося про широкі круги укр. інтелігенції), і що з цією метою (щоб ці церк.-слов. слова пояснити) він і пише Лексикон.

Але той факт, що П. Беринда (а перед тим ще — Лаврентій Зизаній) мусів зокрема пояснювати навіть значення слова "нéдуг", свідчить про те, що широкі круги укр. тодішньої інтелігенції настільки підпадали були під вплив польської мови, що багато українських (не лише церк.-слов'янських) слів уже не розуміли. Не дарма ж Л. Зизаній слово "недýг" пояснив словом "хороба"; бо ж у поляків слова "нéдуг" не було; замість нього вони вживали (і досі вживають) тільки слово choroba.

Але тут бачимо курйози. Л. Зизаній пояснив значення слова "недуг", бо загал інтелігенції не розумів його. Але це слово він пояснив такими словами, яких інтелігенція також не розуміла.

І так у своєму Лексисі 1596 р. він пише: "Кичéніє — недýжость". І там таки: "Немоч — хороба, недужость".

Неемíя — з церк.-слов'янського "Неемія", що походить із старогебрейського Nechemia, значення якого — "потіха Господéва"; (nacham — це "потіха").

Неемáн — із церк.-слов'ян. "Нееманъ", що походить із старогебр. Nachaman ('приємний').

Нежúть (-і), н é ж и т (-у) — катар; з польського "nieżyt". (Цього слова немає в жодній іншій мові). Слово це зложене: nie - żyt; компонент żyt, корінь якого -ży- наявний у словах żywy, żyć, życie, żywot. Коли при корені **ży-** суфікс **t** (ży - t) змягшився, і внаслідок цього перемінився в **ć**, з żyt постало żyć'.

Старе східньослов'янське, отже й укр. "насморк" (від "сморкати", в укр. народній вимові "смаркати", старослов'ян. "смърка-

ти", мабуть звуконаслідування) досі тільки в російській мові залишилося.

У Галичині й зах. Волині серед селянства з польської мови слово "ка́тар" (з наголосом на першому складі, бо так є в польському kátar") прищепилося. Селяни на Волині вимовляють його як "**катир**"). Звичайно польське "katar" не є польського походження; це тільки польська версія медичного терміна katarrh з грецького katarrhoos — 'течіння' (бо з носа "тече").

"**Незагну́зданий**" -- у прямому значенні це слово відноситься до коня з уздечкою в роті. Але слово "незагнузданий" образно (в переносному сенсі) означає своєвільну людину — особу анархічного й при цьому невговканого характеру. Початок характеризування людини словом "незагну́зданий" дала Біблія. Див. Вихід 32:25: "І побачив Мойсей народ, що він незагнузданий, бо Арон розгнуздав його на ганьбу між їхніми ворогами".

Незаму́жня — та, що "не за мужем", цебто не вийшла "за мужа". "Замуж" із староукр. "за муж", цебто 'за мужа'; із старослов'ян. "za mąžь". Старослов'ян. mąžatica — 'замужня' та, що "за мужем". У нас кажуть: "Вона вже за́мужем"; цебто, 'у неї вже є муж'. Тому слова "муж" не вільно перекручувати на "між". Факт перекручення слів "за́муж", "заму́жня" на "за́між", "заміжня" мусимо вважати за один з понурих прикладів жорстокого калічення укр. мови в самій її субстанції.

Незго́да — брак згоди, сварка, "ро́збрат"; староукр. "чва́ра". (У Лексиконі П. Беринди (1627): "Распря — свар, крамола, негода, пря". У Лексисі 1596 р.: "Разногла́сіє — незго́да").

У слові "не - з - год - а" компонент -год є коренем слів "годи́ти", "гідний" (із староукр. "го́дний", а це старослов'ян. "го́дьнъ). Див. **Негідний**.

Незлі́чений -- той, що непочи́слений, непорахо́ваний. (У Лексисі 1596 р.: "Неисчетемый — незлі́ченый").

У дійсності ж "неисчетаемый" — це не є "незлі́чений", як твердить Л. Зизаній. "Неисчетаемый" — це "незліченний", цебто такий численний що злічити його годі. Тут, як звичайно, полонізми баламутять читача, та й самого Л. Зизанія. Слово "неисчетаемый" він правильно вважає відповідником польського niezliczóny, але замість перекласти це польське слово українським "незліче́нний" (безмежно численний), він помилково переклав його словом "незлі́чений", що означає 'непочи́слений' ('непорахований').

"Лічи́ти" — в значенні 'числи́ти' — це полонізм: liczyć. Цього слова немає в жодній іншій мові. У польській мові: liczyć ('числити'); liczba ('число'); licznik, liczbowy ('чисе́льник', 'чисе́льний'); liczydło ('рахівниця').

По-українському: "числи́ти", із старослов'янського "числити" і "считати", із старослов'ян. "съчитати" (доконана форма "съчести"). "Рахувати" — це також полонізм — з польського rachować, що походить з німецького rechnen. Слово "лічи́ти" є українським, але воно означає не 'числити', а 'лікува́ти'. Укр. "лічити" походить із старослов'янського "лѣчити" і "лѣковати" — 'лікувати'). Звідси маємо іменники "лік", "лікування", "ліка́рня" (замість "шпиталь" — з польського szpital, або "го́спиталь" — з російського "госпиталь" (чит. "ґоспіталь"). Старе укр. — "лічниця".

Незна́ний — той, кого не знаємо; з польського nieznany. У старій книжній мові українців слово "незнаємъ" мало два значення: 1) "незнаний" і 2) "незнайомий". Див. у "Слові про похід Ігоря" (1187): "Въ полѣ незнаємѣ". "Ранены на полѣ незнаємѣ". Але в теперішній укр. літературній мові вживаємо прикметника "невідо́мий", який означає те саме, що польський "nieznany". Укр. "відомий" походить із старо-слов'ян. "вѣдомъı". Крім цього маємо прикметник "знайомий" — із староукр. "знаємый".

Некроло́г — посмертна згадка. З грецького nekros — 'покійний' + logos — 'слово'. Nekrologos — 'слово про покійного'; звичайно, записане слово й опубліковане друком.

Не́люб — той, кого не любить дівчина, або молодиця. Але в старій укр. мові слово "нелюбый" ('нелюб') означає таку особу, що була немилою ані деяким жінкам, ані деяким мужчинам. Таке значення це слово має в "Слові про похід Ігоря" (1187): "Не маю Кончаку нелюбая".

В укр. фольклорі віддзеркалено багато дівочих ридань, бо колись батько й мати вирішували питання, за кого вони мали "видати" (замуж) свою дочку, і часто видавали за нелюба.

Не́льзя (арх.) — стародавнє укр. слово, яке тепер заступаємо виразом "не можна". У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Нельзѣ пригвоздити". Прислівник "нельзя" (із старослов'янського "не льзѣ") тепер ще вживається в чеській мові (nelze = nemožno) і в мові російській — "нельзя" (чит. 'нєльзя́').

У старослов'ян. виразі "нѣ льзѣ" компонент "льзѣ" (чит. 'льзя') походить від "льга" (пор. укр. "пільга": "пі - льга"; польське ulga: u - lga). Слово "льзя" (що означає 'вільно', 'дозволено')

походить від слова “льга”, б а з у є т ь с я на тому самому корені (**льг-**), що й старослов’ян. слово “льгъкъ” (‘легкий’).

Нема́є — походить з виразу “не має”, в якому компонент “має” (третя особа однини теперішнього часу дієслова “мати”: він, вона, воно має) з часткою “не” вживається неособово. “Немає чого...” Це значить, що те, чого “немає”, є або відсутнє, або взагалі не існує.

Слово “немає” в народній вимові скоротилося на “нема”. Старопольськ. вираз nie masz, що означає ‘немає’, складається з частки “nie” (‘не’) і другої особи однини теперішнього часу дієслова mieć (‘мати’): ty masz (‘ти маєш’). Вираз nie masz (‘не маєш’) вживається неособово; отже nie masz — це ‘немає’. Польське слово niema (‘немає’) постало таким самим способом, що й укр. “немає”, “нема”.

Факт скорочення “немає” на “нема” (це чисто народня форма) є тільки одним з випадків народнього скорочування “має” на “ма”. Напр., у Т. Шевченка: “Біг-ма” (‘Бог має’), або в народньому виразі “кат ма”.

У Максима Рильського:

“Літератури в нас багато, —
Читати кат що **ма** (має),
І дармо серце просить
Хоч би маленького Дюма́”.

Російським відповідником укр. слова “немає” є слово “нет” (чит. ‘нєт’); за старим правописом “нѣтъ”, що постало із старослов’ян “нѣсть” (не + ѣсть).

У книжній мові українців XVI-XVII ст.ст. польське nie masz майже повністю усунуло і церк.-слов’янське “нѣсть” і укр. “нема” (з “немає”). У Лексисі з 1596 р.: “Нѣсть — нема́ш”. У Лексиконі 1627 р.: “То є мовно, чого немаш”. “Немаш добра”. В Учительній Євангелії 1637 р.: “Над лакомци нѣмаш небзбожнѣшого”. Хоч в Крехівському Апостолі (1660-их рр.) замість “немаш” є “немаєш”, але все ж це калька польського nie masz.

Не́міч — безсилля, слово це складається з частки “не” й іменника “міч”, із староукр. “мочь” — ‘сила’, ‘могутність’; староцерк.-слов’ян. “моштъ”; болг. “мощт”, російське “мочь”, “мощь”; чеське mohutnost; польське moc. Старо-церк.-слов’ян. “мошті”, mogą (‘могти’, ‘можу’); староукр. “мочи”, “могу”; болгар. “мога”; серб. “мочи”, “могу”; рос. “мочь”, “могу”; чеське moci, mohu; польське módz, mogę. (Порівн. укр. в Галичині “мочи́”). Укр. “міч” самостійно тепер у нас уже не вживається в літерат. мові;

замість нього ми вживаємо польське moc — в його укр. вимові "міць". Наше слово "міч" збереглося тільки в зложених словах: "неміч", "поміч" ("не - міч", "по - міч"). Утворений від нього староукр. прикметник "мочьный" (в теперішній вимові мало б бути 'мічний') також у нас тепер самостійно не вживається; замість нього ми взяли собі польське mocny і вживаємо з укр. вимовою — "міцний". Усе ж таки наш відповідник польського mocny, цебто "мічний", хоч у зложених словах літерат. мови зберігся: "немічний" ("не - мічний"), "помічний".

Тому що ми вже відзвичаїлися від свого старого прикметника "мічний", то замість нього можна б уживати "кріпкий", а не конче полонізм "моцний", "міцний".

Староукр. "мочи́": "могти", "могу" (можу); старослов. mogą; поль. mogę; корінь **-mog-** (у деяких слов'ян. мовах, включно з укр. мовою, він змінився на -moh-; порівн. староукр. "мог - у"; чеське moh - u). Корінь цей походить з праіндоевроп. ґрунту. Порівн. тепер німецьке mögen ('могти') і староперське mäjt (magi) — 'жрець' — 'маг'; звідси грецьке magos — 'маг'; лат. magus (те саме); середньоготське mahts (звідси нім. Macht) — 'сила', і ін.

У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. замість забутого укр. "міч" (із староукр. "мочь") вживали польське "моц" (звідси "міць") і церковно-слов'ян. "мошть", але з укр. вимовою: "мощь", а також "помощь" і "немощь". Див. у Лексисі Л. Зизанія (1596): "Немощ — хоро́ба, недужость". Див. **Неду́га.**

Немовля́ — ніби таке дитятко, яке ще "не мовля́є", цебто ще не говорить. Але чи матеріялом, з якого утворено цього іменника, справді було дієслово "мовляти"? У нас ще в XVI-XVII ст.ст. поруч слова "немовля" і його димінутива "немовля́тко", був його синонім "пеленча́" — з димінутивом "пеленчатко" (від "пеле́нка"). Див. у Лексиконі П. Беринди (1627): "немовлятко — пеленчатко".

Слово "немовля" і його димінутив "немовля́тко" вперше засвідчені у нас, і то тільки в книжній мові, в XVI-XVII ст.ст., як слово літературне. У фольклорі, який свідчить, що укр. народ у своїх колядках намагався якнайпестливішими словами висловити ніжне відношення до Новонарожденого (Ісуса Христа) немає слова "немовля" — "немовлятко", а є тільки термін "дитятко", а в старих колядках, що були створені в церковних сферах, — термін "отроча́" (церковно-слов'ян. otročę, отже правильно має бути "отроч**я́**").

За винятком польської й української мов, в інших слов'янських мовах немає слова "немовля". Крім слова "немовля" в нас

немає таких старих іменників (також і прикметників), що базувалися б на дієслові "мовляти", та ще й кінчалися б його суфіксом **-ля-**; у польськім мові слово niemowlę було засвідчене раніше, як його укр. відповідник — "немовля". Але — і це треба підкреслити — цей польський іменник не постав на базі дієслова "мовляти", бо в поляків такого дієслова немає, й ніколи його не було. У поляків слово "niemowlę" постало з іменника "niemowa" (такого іменника в нас не було й немає), значення якого "той, хто не має мови", цебто "безмовний", і було воно в поляків синонімом субстантизованого прикметника "niemy" — 'німий'. Із свого іменника niemowa поляки створили іменник "niemowę" (що деколи появлялося в своєму здеформованому звучанні: "niemownię"), а згодом перед суфіксом (-ę-) іменника niemowę появився епентетичний (вставний) звук l; так постало польське слово "niemowlę" із своїм димінутивом "niemowlątko". Тут, мабуть, і джерело походження слова "немовля" в нашій мові. Бо хоч у нас було своє слово (якого не було в інших народів) – "пеленчá" з димінутивом "пеличáтко", то, як видно, наші книжники XVI-XVII ст.ст., опинившись під тиском польської мови (коли Україна була під займанщиною Королівства Польського), конче хотіли збагатити свій лексикон ще й словом "немовля́", і то переважно в його димінутивній формі "немовлятко", що дуже скоро — почерез Церкву — поширилося поміж народом. Див. у Катехізисі з 1645 р. — поучення хрестним ("хресним") матері й батькові — у зв'язку із звершуванням Таїнства Хрещення: "Єсли — немовля́тко, теди (з поль. wtedy) ставають за него".

Першим і головним терміном для означення "пеленчáтка" було слово "дитя" — праслов'янського походження; старослов'ян. dětę; болгар. "дѣте" і "дѣтенце" ('дитятко'); серб. "дете", "детенце"; укр. "дитя", "дитятко"; чеське dité; поль. dziecię, dzieciątko; рос. "дитя́".

Нена́висть — рід почування, що викликане в людини ворожим відношенням до кого, чи до чого. Старослов'ян. "ненависть"; рос. "ненависть"; чеське nenávisť; польське nienawiść. Корінь цього іменника походить з того самого пракореня, що й корінь старослов'ян. дієслова viděti ("видѣти") — звідси "не-навидѣти".

Старослов'ян. "видѣти"; укр. "ви́діти"; болгар. "видја"; серб. "видети"; чеське viděti; поль. widzieć; рос. "видеть" (за старим правописом "видѣть", чит. 'відєть'). Корінь старослов'ян. дієслова viděti походить з праіндоєвроп. ґрунту; порівн. лат. video —'виджу', 'бачу'.

Спільність походження коренів старослов'ян. дієслова nenaviděti (ne-na-**vid**-ě-ti) та іменника nenavistь (ne-na-**vis**-tь) свідчить про те, що в праслов'янській добі цей корінь презентував себе своїми двома варіянтами: *vid- : *vis-, що походили з праіндоевроп. ґрунту. Порівн. усі основні форми латин. дієслова videre ('видіти'); video, vidi, visum, videre ('ви́джу', 'уви́дів', 'щоб видіти', 'видіти'). Форма супіна (visum — 'щоб видіти') латинського video ('бачу') має корінь vis-, що є видозміною кореня vid-; порівн. лат. vid- : vis у дієсловах video, visum з праслов'янською парою видозмін того самого пракореня: *vid- *vis- (у старослов'ян. словах nena**vid**ěti, nena**vis**tь).

Старослов'ян. дієслово "ненавидѣти" (ne-na-**vid**-ě-ti) виражає таке почуття людини, яка відчуває крайню нехіть видіти (бачити) кого, або що. Порівн. в укр. неродній фразеології: "Я його на очі не хочу бачити". Це тому, що, як сказано в укр. нар. афоризмі, "Очі не бачать, серце не болить".

Як і старослов'ян. "нена**вид**ѣти", так і старослов'ян. дієслово "за**вид**ѣти" ('зави́діти') виражає негативні почування людини. Старослов'ян. іменники з тим самим пракоренем: "ненависть" ("не-на-вист ь"), "завист ь" ("за-вист ь").

Компонент — **вист ь** також наявний у староукр. слові "на́вист ь" ("на-вист ь"), що було синонімом слова "завист ь". Про це свідчить Лексикон 1627 р.: "На́вист ь — завист ь, заздріст ь".

Не́ня, н е н ь к а — пестлива форма називання матері; це слово зокрема виражає ту ідею, що її висловлюємо виразом "мати рідна". "О, ненько наша!" = "О, мати наша рідна!"

Слово це — всеслов'янське, праіндоевропейського походження. Походить воно з дитячого лепетання, що характеризується дуплікативами (формами подвоєння) даного складу; напр., "ляля", "ба - ба", "ма - ма" і т.ін. Ось укр дитячі слова: "папа" ("па - па") — 'хліб'; "коко" ("ко - ко") — 'яйце'; "цяця" ("ця - ця") — 'забавка'.

Слово "неня" ("не - ня") є одною з версій пестливого називання тієї жінки, що доглядає дітей. Інші версії того називання: "ня́ня" ("ня - ня"), звідси "ня́нька", "ня́ньчити"; серб. і хорватська версії "нена" ("не - на") і "нана" ("на - на") означають м а м у. У російській мові слово "ня́ня" означає няньку.

У польських діялектах слова (що були занотовані письменниками ще в XVI столітті) nan, nan(k)o й nen означають батька, а слова nana й nen(k)a означають маму. У польській літературній мові слова niania й niańka (звідси niańczyć, niańczenie) означають няньку.

У болгарській мові "нéни" й "нéнчо" — це терміни, якими молодші називають старшого члена (чоловічої статі) своєї родини, а найчастіше так називають свого старшого брата. Формою чоловічого роду слова "неня" в укр. мові є іменник "нéньо", що означає батька, але він зберігся тільки в укр. карпатських говорах. Ось ілюстрація його наявности в укр. мові (з пісні "Як мі прийшла карта нарокувáть"):

"Неню ти мій, нéню,
Вчинь мі таку волю:
Йди за мене служить
На ту вóйну..."

Про факт праіндоевропейського походження слов'янського слова "неня" (і його різні версії: "нана", "нена" і т.ін., а також його чоловічі форми: "нан", "нано", "нанко", "нені", "ненчо", "неньо") свідчать такі слова в неслов'янських мовах праіндоевропейської мовної сім'ї: грецькі іменники nénna і nánne — 'тітка'; гр. nénnos і nánnos — 'дядько'; санскритське naná — 'матýся'; албанське nane — 'мама', а також — 'мáмка' (та, що кормить своїм грудним молоком немовля іншої жінки); кимрійське nain — 'бабýся'.

Джерело наявности слова nene в угорській мові (тут воно означає старшу сестру, що звичайно є нянькою дитят у своїй сім'ї) можна пояснити або впливом слов'янським, або (і це ще більш правдоподібне) тим фактом, що слово "нене" (з тюркського дитячого лепетання "не - не"), яке відноситься не тільки до матері, але й також до старшої сестри й до старшого брата.

Необáчний — той, хто н е б а ч и т ь як слід; неувáжний; необерéжний. Слово це в нас досить старе. Порівн. в укр. пісні "Ой, на горі там женці жнуть":

"А позáду — Сагайдачний,
Що проміняв жінку
За тютюн та люльку, —
Н е о б а ч н и й !"

(Слово "сагайдачний" тут відноситься до кожного, хто носить із собою сагайдак, цебто торбу із стрілками до лýка).

Автором гіпотези, що слово "бáчити" походить з праіндоевропейського мовного ґрунту, був Н. В. Ґоряєв. (Див. його "Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка", 1896). Щоб обоснувати цю свою гіпотезу, він, напр., каже, що слово "бачити" основане на тому самому праіндоевропейському корені, що й грецьке слово "phaïno" — 'освітлюю', 'насвітлюю'.

Натомість А. Брюкнер твердить, що слово "бачити" (порівн.

польське baczyć) є твором польським. (Див. Słownik etymologiczny języka polskiego, 2-ге видання 1957 р. А. Брюкнера). Він каже, що в давній польській колоквіяльній мові мусіло бути слово baki (яке тепер уже не існує в поляків, і ніде — ні в польських діялектах, ні в польських писаних пам'ятках — воно не засвідчене), і що поляки з нього створили дієслово baczyć, яке, каже Брюкнер, "wyłącznie nasze, od nas na Ruś" (перейшло). А. Г. Преображенський каже, що "малороссійское" (цебто українське) слово "ба́чити" перейшло в російську мову. (Див. його "Этимолог. словарь русскаго языка", 1910-1914). Преображенський, здається, правильно каже, що всі гіпотези що до походження слова "бачити" основані на непевних підставах.

Якщо дієслово "бачити" справді походить від іменника "ба́ки" (це множинна форма), то в такому разі треба звернути увагу на той факт, що за винятком української мови, в іншій мові немає іменника "ба́ки". "Ба́ки заби́ло" у фразеології укр. селян на Крем'янеччині (зах. Волинь) означає, що дана особа в якомусь моменті щось прогавила, немов би втратила зір у той час. "Не забива́й мені ба́ків" в нас означає 'Не затуманюй мені очей'.

У польській мові з дієслова baczyć створено слово baczność — імперативний вираз, що означає: 'позір', 'увага'; напр., у фразі "Baczność na pociąg!", цебто: 'Уважати на потяг!'. У війську польське "Baczność! означає команду 'Позі́р!' В укр. мові від дієслова "ба́чити" походить низка зложених слів: "зобачити", "побачити", "передбачити", "вбача́ти"("в - бача́ти"); "бача́ти" (частотна форма дієслова "бачити") в укр. мові вживається тільки в зложених словах: "вбача́ти", "передбача́ти", "вибача́ти"; "не доба́чати"; "вибачити" ("проба́чити" — це калька з польського "przebaczyć"); "вибачитися" (перед ким).

Слово "видіти" (синонім дієслова "бачити") в укр. мові в Галичині традиційно вживається більше ніж слово "бачити"; на Волині й на Наддніпрянщині дають перевагу дієслову "ба́чити".

Неозо́рий — те, чого не можна охопити зором. Слово "неозо́рий" виражає поетичну ідею 'безмежний', 'безкраїй', і становить змодернізовану форму староукраїнського книжного слова "необозримый" ("не-обозримый"); порівн. ст.-церк.-слов'янського "объзримъ" — від старослов'ян. дієслова "объзрѣти" (повторна форма: "объзирати"; звідси — obъzirati sę). Прикметник "неозо́рий", — як таке слово, що під оглядом своєї форми є неологізмом в укр. модерній літературній мові, — не належить до категорії укр. н а р о д н і х слів, і укр. селянство не знає його, — за

винятком тих, що довідалися про нього почерез теперішню школу, укр. пресу, літературу і т.ін.

Ту ідею, яку виражає літературний неологізм "неозóрий", укр. селяни традиційно висловлювали виразом "без крáю", або "без кінця-крáю".

Теперішнє укр. слово "зір" вдавнину звучало в нас як 'зор'; порівн. "зір", родовий відмінок "зóру", і "неозóрий" ("не - о - **зор** - ий"), "прозóрий" ("про - **зор** - ий"), "далекозóрий" ("далеко - **зор** - ий"); "підзóрливий" ("під - **зор** - ливий") — той, хто характеризується схильністю підозрівати кого в чому); цього слова не слід змішувати з прикметником "підозрілий", бо те останнє означає того, кого підозрівають у чому.

Неологíзм — нове слово в мові; створене воно з двох грецьких слів: neos — 'новий' + logos — 'слово'. Коли в мисленні даної особи зроджується така ідея, якої досі не було ще в нікого, то ця особа творить нове слово (неологізм), щоб цю свою нову, досі ніде небувалу, ідею висловити.

Модерні неологізми в нашій мові: "залізнúця", "літак", "пароплав" і т.ін. Такі слова в укр. мові в СССР, як: "радянський" (переклад з російського "советский"); "колгосп" (скорочення терміна "колективне господарство") — переклад російського "колхоз"; "радгосп" (скорочення терміна "радянське господарство") переклад російського "совхоз", і т.ін., — це російсько-совєтські неологізми; в Україну вони були занесені як чужі слова. Але щоб непоінформовані широкі круги українського народу сприймали ці російсько-совєтські новотвори не як чужі слова, а як нібито "свої" неологізми, то влада СССР вже з самих початків існування СССР видала наказ (згідно з інструкцією Леніна) "українізувати" все совєтське в мовній сфері українського народу.

Неонíла — жіноче ймення (з грецького); значення цього терміна, мабуть, — 'новоєгипетська'. Значення грецького прикметника neos — 'новий'. А назву єгипетської ріки Ніл (по-грецькому Neilos) греки вживали також у переносному значенні — для означення єгиптянина.

Неофíт — новонавéрнений на якусь віру. З грецького neophytos: neos ('новий') + phytos; дослівно: 'посаджений'; напр., "посаджена" рослина; другісне значення: 'навéрнений'. Слово "неофіт" стало найбільш популярним тому, що неофітами називали перших християн, що були навернені з ідолопоклонства на віру Христову. (Див. на цю тему поему Т. Шевченка "Неофіти").

Тепер неофітом називають не тільки таку людину, що

змінила сою віру на якусь іншу, але й також таку, яка перейшла з даного ідеологічного табору в інший, або яка виступила з даної політичної партії, і пристала до іншої.

У Лексиконі П. Беринди (1627): "Неофи́т — новонарожде́нный, или новоро́слен".

Неоха́йний — той, хто не дбає про чистоту́; із сфери гігієни це слово поширилося у сферу суспільних норм і т.ін. І так, напр., говорять про неохайність (вульгарність, простакуватість) вислову, про неохайність поведінки тощо.

Слово "неоха́йний" — зложене: "не - о - хайний". Цей останній компонент ("хайний", що самостійно вже не вживається) походить із старослов'ян. дієслова "хаяти", який зберігся в південних слов'ян. Дієслово "хаяти" наявне — в формі "хаять" — і в російській мові, а означає воно 'критикувати', 'ганьбити', 'хулити Бога'. Ледве чи можна зробити таке припущення, що в рос. мові воно походить з церк.-слов'ян. "хаяти".

В укр. говорах (напр., на Крем'янеччині, зах. Волинь) вживається дієслово "хаю́чити" (вимивати людину, привести до порядку її одежу), очевидно, постало з прикметника "хайний", що вже не вживається в укр. мові; подібно, "охаю́чити" (також у мові укр. селянства на Волині) походить від прикметника "охаю́чений". Друга особа однини імперативу дієслова "нехаяти" ("не хаяти"), що тепер уже в нас не вживається, має форму "нехай!"; у скороченій формі — "хай!"; його синонім в укр. говорах у Галичині є імператив "най!"

Непе́вний — прикметник, що виражає протиставність слову "певний". 1) Перше значення слова "певний" — це 'сполягливий', а слово "непе́вний" — 'несполягливий'. Фраза "Певно, що так" означає: 'Дійсно, — так'; 'Очевидно, що так'; 'Ясно, що так'. 2) Другісне значення слова "певний" — це, той, хто не сумнівається в чомусь. Напр., "Він певний, що воно буде так, як він віщує" (передсказує).

Уживання слова "певний" для маскування тієї особи, імени якої не хотять згадувати. Напр.: "Певна особа неприхильно висловилася про вас". Це польський вплив. У таких випадках уживаємо слів "один", "одна"; напр.: "Один тип постійно критикує вас". "Одна з діячок завжди захищає ваше добре ім'я". Польське pewny, pewna в цій функції — це наслідування французького вживання слова certain (з латинського certus); від французів звичай уживання слова certain ('певний') для вищезгаданої цілі похопили не тільки поляки, але й англійці. Напр., certain

individual; дослівно: "певний індивід"; по-українському: "один індивід", або "одна особа".

(У Лексиконі з 1627 р.: "Сомнѣникъ — непéвний, вонтпливый"). "Сомнѣникъ — це той, хто не є пéвний чого (цебто той, хто сумнівається в чому). Але слово "вонтпливый" (що є полонізмом) Беринда вжив тут цілком невпопáд. Польський прикметник wątpliwy характеризує все те, що викликає в нас сумнів. (Напр., "Książka wątpliwej wartości" — 'Книжка сумнівної вартости'), а не того, хто сумнівається.

Прикметник "певний" утворений (за допомогою афікса **-ий**, із старослов'ян. **-ъı**) із старослов'ян. іменника "п ь в а" (і "п ъ в а") — 'надія'. Звідси старослов'ян. дієслово "упъвати" ('надіятися') поляки в себе на ufać переробили. Слово "упованиє" ('надія') в укр. мові — це архаїзм, що походить з церк.-слов'ян. мови. Напр., у Т. Шевченка (поема "Марія"):

"Все у п о в а н і є моє
На тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє твоє,
Все у п о в а н і є моє
На тебе, мати, возлагаю".

Неперелúвки — вирішальний стан, коли дана особа дальше вже не має чого п е р е л и в а т и — "з пустого в порожнє". Це українська народня стилістична фігура, що означає критичне положення даної людини; отже вона каже: "Мені тепер не перелúвки!"

Нéпіт — місцеве слово (на Буковині й у Бесарабії), з румунського, що означає н é б о ж а (братанича, сестрінка). Румунське nepot походить з латинського nepos (родов. відмінок nepotis), що означає 1) внука; 2) сина братового, або сестриного сина; 3) нащадка. З цього латинського іменника утворене слово "непотúзм", яке означає обсаджування добре платних посад, т. зв. "синекýр", своїми свояками.

Непобóжність — слово, що виражає протиставність побóжности. (У Лексиконі 1627 р.: "Нечестіє — безчестіє, непобóжність"). Це свідчить, що в укр. книжній (літературній) мові в XVI-XVII ст.ст. особу, що характеризувалася б е з ч é с т я м, називали н е п о б о ж н о ю особою.

Очевидно, що непобожний — це не те саме, що безбожний (атеїст). "Непобожним" називали таку особу, яка хоч і деклярувала себе "християнином", але не жила згідно з євангельськими етичними імперативами.

Непого́да — брак пого́ди. (У Лексиконі з 1627 р.: "Волненіє — непого́да". Там таки: "Забуреньє повѣтра — непого́да").

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. староукр. "воздухъ" (із старослов'янського "въздухъ") його молодшим синонімом "повітря" заступили. (Порівн. чеське povetři і польське powietrze). В інших мовах цього слова немає.

Слово "повітря" походить від слова "вітер". Укр. селяни словом "пові́тря" (вимовляли: 'повітра', і вважали це за іменник жіночого роду: вона — "повітра") називали чуму (холеру). Очевидно, це скорочена форма терміна "моро́ве повітря". Звідси проклони: "Заповітрився б ти де!" "Пові́три б де на тебе!". Слово "повітра" в укр. селян було синонімом слова "помо́рок" ('чума', 'холера'). Звідси лайливе: "Поморку на тебе десь нема!".

Непору́шний — усе те, чого не можна порушити. У Лексиконі з 1627 р.: "Постоянный — непору́шный, сталый, твердий".

Очевидно, що словом "непорушний" П. Беринда характеризує непохи́тну в своєму переконанні особу. Прикметник "непору́шний" (від "не пору́шити") має два значеневі аспекти: 1) він характеризує все те, чого ніхто не може порушити (зрушити), бо це є понад людські сили; 2) все те, чого нікому не вільно рухати, бо це заборонено; напр., державні закони. (Порівн. вираз "порушник законів"; "порушник права" і т.ін.). Дієслово "рухнути" (і "рухати", "рушити") всеслов'янське, праіндоевропейського походження. Старослов'ян. ruchnąti — 'рухнути'. Звідси старослов'ян. "рушимъ". У зложеному слові "нерушимъ" (і "нерушимъı"). Порівн. литовське ruszauti, ruszauju — 'бути рухливим'.

Неприє́мний — усе те, що спричиняє неми́ле враження. (У Лексиконі з 1627 р.: "Прискорбный — при́крый, неприє́мний"). У прикметнику "приємний" ("при - ємний") компонент "-ємний" (що самостійно не вживається) походить від старослов'ян. (і староукр.) дієслова "имати" — 'брати', 'хватати'; перша особа однини теперішнього часу цього старослов'ян. дієслова має форму jemlją ('беру', 'хватаю'). Старослов'ян. imati виражає континуальний аспект старослов'ян. дієслова jęti (в укр. вимові 'яти'). Староукраїнське дієслово "імати" є в багатьох зложених словах: "наймати" ("на - імати"); звідси "наємний", "наємник"; "займати", звідси "займанець" ('окупант'), "займанщина" ('окупація') і т.ін., а також "приймати" ("при - імати"), звідси "приємний" ("при - ємний"), з цього — "приємність". Коротко кажучи, приємним є все те, що є для нас сприйнятним (старе укр. книжне: "сприємливе").

Старшим за слово "приємний" був у нас його синонім "приятний" — із старослов'янського prijętъnъ, чи, точніше кажучи, з його здовженої форми — prijętъnъi, в укр. вимові — "приятний", бо старослов'ян. ję у нас перемінилося в **я**. Старослов'янський дієприкметник prijętъnъ (і prijętъnъi) походить від дієслова prijęti (pri - jęti) — староукр. "прияти" ("при - яти"). Староукр. слово "прияти" (від якого походить дієприкметник "приятний", а в укр. модерній версії — "сприйнятний") збереглося в укр. говорах. Напр., на Крем'янеччині укр. селяни вживають дієслово "прияти" в значенні: 'старатися придбати собі майно'.

Непристóйний — прикметник, значення якого є протилежністю значенню прикметника "пристóйний, -а, -е", який і досі належить до слів укр. літерат. мови. (Див. у "Правописному словнику" Г. Голоскевича з 1929 р.). Б. Грінченко у своєму Словнику слово "пристойний" перекладає по-російському словами "приличный" і "пристойный". Прислівник: "пристойно" у Словнику Грінченка клясифікується як "народнє" слово. Його значення вияснює ось така ілюстрація з повісти "Чорна Рада" Пантелеймона Куліша: "Пане гетьмане, старого пса не пристойно мішати в нашу компанію". Це значить, що вираз "не пристойно" тут означає те саме, що в укр. мові в Галичині вираз "не личить" — відповідник польського "nie wypáda".

Слово "пристойний" походить із старослов'янського "пристоинъ" (і "пристоинъı"), що засвідчене в церковно-слов'ян. мові. Із старослов'ян. слова "стояти" (що виражає континуальний аспект дієслова "стати") з допомогою прийменникових префіксів утворено низку зложених слів: "на - стояти" (звідси церк.-слов'ян. "настоятель"); "до - стояти" (звідси "достоинъ" і "достоинъı") і т.ін., а також "при - стояти", звідси "пристоинъ" і "пристоинъı" ('пристойний').

Старослов'ян. дієслово "стати" (звідси "стояти") праслов'янське, праіндоевроп. походження. Порівн. латинське stare — 'стояти'; санскритське stna (те саме); новоперське sitādan (те саме).

(У Катехізисі 1645 р.: "Обычаєвъ непристойныхъ выстерѣгатися"). "Непристóйний" — 'негарний' у моральному значенні цього слова; "непристíйний" (що походить від "непристойний") характеризує особу, що фізично не є гарною.

"**Непритóмность**" (арх.) — неприсутність; з польського nieprzytomny — неприсутній; звідси nieprzytomność — неприсутність. Це слово вживалося в книжній мові українців у XVI-XVII ст.ст., а в Лексиконі 1627 р.: "Отхотѣньє — непритомность".

Слово "непритóмність" в укр. мові означає не 'неприсутність', а тільки стан зімління.

Прикметник "притóмний" — зложений: "при - том - ний", в якому компонент -"**том**"- становить збережену форму старослов'ян. (і староукраїнського) місцевого відмінка займенника "той" (старослов'ян. "тъ"); напр., старослов'ян. (і староукр.) вираз "на томъ" означає 'на тому'. Порівн. староукр. "потому" ("по тому" — 'потім', 'опісля'); "потомок" ("по - том - ок") — той, що слідує 'по тому'.

Неприязнь — недружелю́бність; слово це — зложене: "не - при́язнь"; воно виражає ідею, що протиставляється ідеї 'при́язнь', 'дружелю́бність'.

Коли свв. Кирил (в мирі Костянтин) і Мефодій у ранньому періоді IX ст. перекладали (з грецької мови) Богослужбові книги для слов'ян (звідси назва мови цих перекладів: "старо-церковнослов'янська мова"), то старослов'янське слово "неприязнь" ('зло') вони вжили в переносному значенні — для означення диявола. Старослов'янські ж прикметники "неприязнинъ" і "неприязньскъ" там ужиті в значенні 'диявольський'. Отже в кирило-мефодієвському перекладі Молитви Господньої ("Отже наш") прохання до Бога "Избави насъ отъ неприязни" означало: 'Избави нас от диавола'. Довго читався "Отче наш" із словом "неприязнь". Пізніше ж слово "неприязнь" було замінено старо-церковно-слов'янським субстантизованим прикметником "лукавъı". Але в реченні "Избави нас отъ лукавого" слово "лукавъı" також було вжите в переносному значенні: означало диявола. Це свідчить, що свв. Кирил і Мефодій знали, що слово "диявол" і "чорт" становили табу, цебто їх було заборонено вимовляти, щоб звуками цих імен не викликати на себе диявола. Тому серед укр. селянства диявола (чорта) й досі ще часом називають не його іменем, а кажуть про нього: "нечистий", "нечиста сила", "злий дух", "той", "він", "лихий" і т.ін.

У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст також уникали називання диявола його іменем, а означували його терміном "неприятель душевний". (Див. у Катехізисі 1645 р.), або скорочено — терміном "неприятель". (Там таки).

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово "неприязний" вживалося як синонім слова "терплячий" (див. у Лексиконі з 1627 р.: "Терпячій — неприязный").

Неприя́тель — із старослов'янського "неприятель"; той, хто відноситься до нас неприязно, цебто по-ворожому. Термін "не-

приятель душевний" вживався в переносному значенні для означенна диявола. У Катехізисі 1645 р.: "Противко навальностямъ неприятеля душевного". ("Противко" — тут з польського "przeciwko").

Нерозбери́ха — заплутана справа, в якій годі розібратися (цебто зорієнтуватися).

Неси́тий — перше значення цього слова — 'голодний', 'ненасичений'. Другісне його значення — 'загребущий', укр. народнє — 'зажéра'. Слово "неситий" має в Т. Шевченка значення 'загребу́щий', 'зажéра', коли він каже в поемі "Кавказ":

"І **неси́тий** не виоре
На дні моря поля".

"Орати море." — Шевченова стилістична фігура "І неситий не виоре на дні моря поля" — біблійна. Див. у Книзі Амоса 6:12: "Чи хто виоре море худобою?"

Неслу́шно — не поправді. У Лексисі з 1596 р.: "Без правди — неслу́шно". Тут "неслушно" з польського niesłusznie ('не поправді'). Słusznie — 'дійсно так', 'справді', 'правдиво'. Польський прикметник słuszny виражає дві ідеї: 1) той, хто 'прави́й' (англ. right) і 2) 'не аби́який'. Порівн. в епопеї "Pan Tadeusz" А. Міцкевіча:

"A Kniaziewicz, wzrostem najsłuszniejszy,
Okazał się w ręku najsilniejszy".

Польські слова słuszny і słusznie походять з німецького Schluss (яке має аж 12 значень).

В українській мові тільки слово "слушний" є словом укр. походження, що являє собою зредуковану форму прикметника "послу́шний'. Таке слово ("слушний") є в мові укр. селянства.

Несмерте́льний — безсмертний. (У Лексиконі П. Беринди (1627 р.): "Безсме́ртен — несмерте́льный"). Прикметник "несмертельний" — це твір західніх слов'ян; у чехів — nesmertelny; в поляків — nieśmiertelny. У мовах південних і східніх слов'ян цього слова немає. У книжній мові українців XVI-XVII ст.ст. слово "несмертельний" — це полонізм. Старослов'янський відповідник польського nieśmiertelny — це прикметник "бесъмертьнъ" і "бесъмертьнъı". Звідси староукр. "безсмертний"; болгар. "безсмерътен", серб. "бесмертан", рос. "безсмертный" (чит. 'безсмертний'); у модерній укр. вимові — 'безсмертний'.

Укр. відповідником польського śmiertelny" є "смертний" — із старослов'ян. "съмрътьнъ" і "съмрътьнъı".(Звідси укр. "смерт-

ність", "смертник"). Напр., "на смертному ложі" — це "на ложі смерти". "Смертна істота" — це та істота, що не є безсмертною.

Слово "смертельний" в укр. мові означає те, що спричиняє смерть; напр., "смертельна куля", "смертельна рана", "смертельно неду́жий" і т.ін. У переносному значенні — "смертельний переляк".

Укр. "смерть", походить з старослов'янського "съмрьтъ" — слово праслов'янського походження, корінь якого походить з праіндоевропейського грунту. Порівн. литовське miŕti, ('вимирати') санскритське maráti, márate — "вмирати"; лат. mori — те саме. Корінь, на якому основане слово смерть, існує в різних видозмінах: -мер- (с - мер - ть); -мр- (мр - ець); -мор- (по - мор - ок і "мор"); -мир- (в - мир - ати); -мар- (мар - и; катафальк, на якому лежить мрець). Морина — в укр. мітології богиня смерти.

Несталий — хиткий характером; не стійкий. У Лексиконі П. Беринди з 1627 р.: "ховскій — неста́лий". "Сталий" — це полонізм "stały". Порівн. у польській народній пісні "Czerwone jabłuszko":

"Żebym ja wiedziała,
Że ty chłopak s t a ł y,
To by moje oczy za tobą patrzały."

Укр. відповідником польського stały є прикметник "стійкий" — в значенні 'непохитний', "постійний" — в значенні 'безперервний'. (У Лексисі з 1596 р.: "Непосто́янный – несталий"). Слово "непостоянный" — це старе наше книжне слово; у змодернізованій формі — "непостійний", у кого мінли́вий характер.

Не́стор — церковно-слов. "Несторъ"; чоловіче ймення з грецького Nestor.

У грецькій історії дохристиянських часів ім'я "Нестор" перший раз згадується як ім'я одного з старогрецьких королів, що командував грецьким військом, яке облягало місто Трою (в Малій Азії) 10 років і здобутого підступом 1184 р. перед Н.Хр.

У давніх греків були два такі ймення, які ми вимовляємо як 'Нестор', але в одному з них перед останньою буквою писали букву омікрон, а в другому — букву омеґу. Можливо, що ці два графічні варіянти ймення "Нестор" вказували на два різні походження їх.

В історії Церкви Христової ім'я "Нестор" (у версії "Несторій") стало відомим тому, що єпископ Констянтинопільський Несторій 400 р. попав у єресь, бо він твердив, що істота Христа поєднувала в собі божественні й людські прикмети, яких не

можна було відділити одних від одних, і що мати Ісуса Христа, Марія, не була матір'ю Бога, а була вона тільки матір'ю Христа-“людини”, що була “інструментом” Божества, але Божеством не була. Осуджений Церквою (430 р.) за єресь, Несторій був виселений з Візантійсько-Римської імперії, але започатковане ним несторіянство збереглося в Азії по наші дні.

В Україні імя “Нестор” прославилося завдяки тому, що учений чернець Києво-Печерської Лаври Нестор був першим найбільшим українським істориком-літописцем. Його найбільший твір — це “Повість временних літ” (цебто розповідь про минулі роки), писання якої було ним закінчене 1112 р.

Твердження наших книжників-мовознавців XVI-XVII ст.ст., що йменння “Нестор” означає того, хто “вернувся додому”, звичайно, немає під собою жодних етимологічних підстав.

Нетлі́нний — все те, що “не тліє”, цебто не псується. (У Лексисі 1596 р.: “Нетле́нный — непсуючийся”). Прикметник “тлінний” походить із старослов'ян. “тьлѣньнъ” і “тьлѣньнъı”, від старослов'ян. дієслова “тьлѣти”, що означає: ‘гнити’, ‘тухля́віти’, цебто ‘тліти’. Укр. селяни, напр., кажуть: “Трава на купі перетліла”, цебто змінилася в ‘обірни́к’, ‘погній’. Староукр. “тля” (із старослов'янського “тьля” — ‘гниль’) у нас не збереглося. Дієслово “тліти” у нас відноситься також до якогось матеріялу, що запалений і перетворює який матеріял у жар, але без полум'я.

В нашій старій книжній мові прикметник “нетлінний” був дуже важливим словом, бо він відно́сився до нетлінних останків угодників Божих, що їх (ці останки) назвали м о́ щ а м и.

Нетя́га — той, хто живе без “тя́ги”; безжурний, безтурботний. Старе наше слово “тя́га”, що є головним компонентом іменника “нетяга”, у нас тепер уже не вживається. Старослов'ян. корінь слова “тяга” є -tęg- (в укр. вимові **-тяг-**). Основане на цьому корені старослов'ян. слово tęgostь означає ‘тяжість’, ‘тягар’ фізичний, а також ‘тяжість душевну’, цебто — ‘турботу’, ‘журбу’. І стан журби (турботи) виражає укр. слово “тяга”, що основане на тому самому корені (-тяг-, із старослов'янського -tęg-), що й старослов'ян. слово tęgostь (староукр. “тягость”). На тому самому корені оснований укр. прикметник “тяжкий” (із старослов'ян. tęžъkъı); звідси й наш прислівник “тяжко” (у фізичному сенсі: ‘тяжко що нести’; у духовому сенсі: ‘тяжко на душі’, ‘тяжко на серці’), а звідси й т я г а — ‘журба’, ‘турбота’. В укр. фольклорі типом безжурної людини — такої, що жила “без тяги”, цебто в неї не було тяги (журби), був козак. Тому слово “нетяга” (не - тя́га”) стало епітетом козака в укр. фольклорі (у піснях про козака-

нетягу). Упротивень до оповитої німбом романтики козака-нетяги в укр. народніх піснях, укр. освічені верстви в XVI-XVII ст.ст. стиль життя **нетяги** вважали за неробство, безжурне байдикування, спричинене його лінивством. (Про це свідчить Лексикон П. Беринди (1627), в якому сказано ось що: "Нетя́г — лѣнивый"). В укр. мові й тепер є слово "тя́га", але це слово означає не душевний неспокій, журбу, а тільки циркуляцію повітря в комині. (Коли добра тяга в комині, то в печі добре горить, і дим з печі в хату не виходить).

Нефталі́м — біблійне чоловіче ім'я. З церковно-слов'янського Нефѳалімъ, що є версією грецького Nephѳali (звідси латинське Nephthali). Ім'я це походить із старогебрейського Naf'tali, значення якого — 'боротьба'. Генеза цього ймення вияснена в Старому Завіті — Книга Буття 30:8: "І сказала Рахіль: "Великою боротьбою (naf'tale) боролася (nif'tal'ti) я з сестрою своєю, — і перемогла. І кликнула ймення йому: Naf'tali".

Нефть — старослов'янське "нєфть" і "нєвть". З тюрко-арабського näft'. Див. **Нафта.**

Неха́й — 1) Слово, за допомогою якого утворюється імперативна форма дієслова в третій особі однини й множини. Напр., "Нехай він (вона, воно) іде!" "Нехай вони йдуть!". 2) Слово, яким даємо згоду на що: "Нехай!" (Це означає: 'Так може бути').

Діялектичні форми слова "нехай": "хай"; "нех".

У Лексисі Л. Зизанія (1596): "Да — нехай".

У Катехізисі 1645 р.: "Нехай тобі дасть". "Нехай ми ся станеть ведлугъ слова твоєго". "Нехай на малый часъ вытрвасть".

"Нехай живе!" — Латинський оклик "Vivat!" означає "Нехай живе!" Звідси французьке "Vive!" та еспанське "Viva!" Перекладом латинського "Vivat!" є польське "Niech żyje!"

Походження оклику "Нехай живе!" є біблійне. У Старому Завіті (див. І Сам. 10:24) поданий оклик на честь царя: "Jechi hammelech!" — "Нехай живе цар!". (Про те саме див. II Сам. 16:16 і І Цар. 1:25, 31, 34, 39).

Неха́рний — в укр. мові в Галичині; це синонім слова "неохайний". Див. **"Харний".**

Нехлю́й — неохайний. У Лексиконі П. Беринди (1627): "Небрежник недбалый, нехлю́я". Беринда переписав це з Лексиса Л. Зизанія (1596), в якому сказано: "Небрежник, недбалый, нехлю́я". Л. Зизаній і П. Беринда правильно писали це слово: "нехлю́я" (а не "нехлюй"), бо воно є польське: niechluja.

Поляки переробили на свій лад німецьке слово Fleitz ('уважність', 'акуратність', 'дбайливість'), додали до нього негативну частку nie-, і з нього вийшло польське слово niechluja, а з нього похідні слова: niechlujny, niechlujnie, niechlujstwo. У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. правильно писали його (з кінцевим **-я**): "нехлюя", бо ж така його автентична (польська) форма. Факт українізування його шляхом зміни його форми з niechluja на "нехлюй" (див. у "Правописному Словнику Г. Голоскевича — 1929 р.) "ріже вухо" своєю штучністю. Тому що в нас є своє слово "неохайний", то без цього польського слова наша мова могла обійтися.

Нецнóта (арх.) — пóкруч. У Лексиконі з 1627 р.: "Рáка — блазень, голота, гультай, нецнóта, лотр".

У світлі того факту, що церковно-слов'ян. слово "рáка" (з наголосом на першому складі — так, як це є в П. Беринди) означає кивот, в якому зберігаються мощі, стає ясно, що П. Беринда не знав значення слова "рáка", коли він взявся вияснювати його, написав, що воно, мовляв, означає блазня і т.ін.

Як видно, за церк.-слов'ян. слово "рáка" він помилково взяв польське слово rakarz (з німецького Racker), що означає гúцля, а дальше вже й блазня, лотра і т.ін. Вияснюючи значення слова "рáка" (йому треба було принаймні написати в формі "ракар"), П. Беринда при цьому вжив аж два польські слова: "лотр" — з польського łotr, що походить з німецького Lotter, і "нецнота" — з польського niecnota. Слово це — зложене: nie - cnota. Польське слово cnota означає чеснóту.

Із старослов'янського прикметника "чьстънъ" ('чесний') поляки створили іменника cnota, а українці — "чеснота".

Нéцьки, н ó ч в и   мілко вижолоблене корито, в якому місять усяке тісто, за винятком того, з якого печуть хліб, бо те останнє місять у діжці (діжі), що спеціяльно призначена для розчини. Див. **Розчина**.

Слово "нецьки" в нашій мові   це позичка з польського niecki (не niecka, як це помилково подав Преображенський). По-українському не "нецьки", а н ó ч в и.

Наявність у церковно-слов'янській мові такого слова як "нъштвы" ('ночви') свідчить про те, що в старослов'ян. добі в цьому слові була звукосполука -tj-, і що це з неї постала старо-церк.-слов'ян. звукосполука **-шт-** (-št-); цебто із праслов'янського *nъtj- постало староболгарське "н ъ ш т -". Той факт, що праслов'янське -tj- на старопольському (і взагалі на старому західньослов'янському) ґрунті перемінилося в **-ц-** (лат. **-c-**), а на ста-

роукраїнському (і взагалі на східнослов'ян.) мовному ґрунті праслов'ян. -tj- перемінилося в **-ч-** (**-č-**), свідчить, що праслов'ян. *nъtj- у поляків постало -niec- (у слові "niecki"), а в нас праслов'ян. *nъtj- перемінилося в "н о ч -" (у слові "ночви").

Коротко кажучи, наявність звука **-ц-** (лат. **c**) у слові **"нецьки"** свідчить, що це польське слово. В його українському відповіднику замість **ц** мусить бути **ч**; і тому не "нецьки", а "ночви".

Нечи́стий, л у к а́ в и й — диявол, чорт, сатана. У такій сварливій осторозі укр. селян, як напр., "Де тебе н е ч и́ с т и й носить?!" — слово "нечистий" означає чорта (диявола).

За давніх часів люди вірили в магічну силу слова. І тому вірили, що коли назвати злу силу її іменем — "чорт", "диявол", "сатана", то звуками її імени вони цю силу накличуть на себе. Щоб не наражувати себе на цю небезпеку, вони не називали злої сили її іменем, а замість цього казали: "нечистий" (або "нечиста сила"), "злий" (або "злий дух"), або просто "той", "він", а всі знали, що тут ішлося про чорта. Це значить, що слово "чорт" (або "диявол", чи "сатана") було табу, цебто заборонена для згадування річ. Коли ж наші селяни казали "чорт", то додавали: "...не при хаті споминаючи".

В українських Карпатах слово "медвідь" також було табу. Наші верховинці не згадували цього слова, бо боялися, що самими звуками слова "медвідь" вони накличуть на себе медведя, і він випасе й витопче їм збіжжя. Отже, щоб "задобрити" його, вони називали його "вуйком".

Синонімом старо-церк.-слов'ян. слова "нечистъ" було слово "скврънь" (і скврънньы"), а "скврънa" — це "нечисть".

В укр. версії це старо-церк.-слов'ян. слово — це "скве́рна". У Молитві Господній ("Отче наш"): "І очисти нас від всякої с к в е́ р н и". Дієслово "сквернити" (із ст.-церк.-слов'ян. "скврънити") означає: "занечищувати", "забруджувати". У Посланні Т. Шевченка ("І мертвим, і живим, і ненародженим..."):

"Умийтеся! Образ Божий
Багном не с к в е р н і т е !"

У старослов'янській мові слово ląkavъ (і ląkavьnъ) — звідси наше "лукавий" ('підступний', 'злий') у переносному значенні вживалося для називання диявола.

Див. у Молитві Господній: "Але визволь нас від л у к а в о г о".

Нешпо́ри (польське) — Вечірня. Латинське слово vesper ('вечір'), яким у Катол. Церкві також і Вечірню назвали чехи

перекрутили на "nešpor"; узявши собі це слово від чехів, поляки вимовляють його по-своєму 'nieszpor'; у польській народній ("людовій") вимові — nieszprory ('вечірня').

Наші книжники XVI-XVII ст.ст., густо пересипаючи нашу літературну мову польськими словами й висловами, не могли не спокуситися, щоб ще й словом "нєшпори" не "збагатити" укр. мову. І так ось у нашому останньому (у XVIII ст.) перевиданні старовинного твору "Олександрія" читаємо:

"Былися моцно до нєшпор солнца". — Це значить, що наші книжники додали слову "нєшпори" своє власне значення, а саме вони вжили його для вираження ідеї 'захід сонця'. Такого значення слово "нєшпори" ще ніде ніколи до того часу не мало.

Ни́ва — вироблена більшого розміру частина землі для хліборобського вжитку. Ідеться про те, що слово "поле" колись у нас означало великий простір землі взагалі (а не ниву). І так, напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187) "поле половецьке" означає половецький степ. У наших старих піснях слово "поле" також означає великий простір землі; напр., у нашій старій веснянці "Уже весна, уже красна" сказано: "Пішов же мій миленький в далекеє поле..." — це значить, що він пішов у далекий край. У нас уже значно пізніше надали слову "поле" другісне значення — 'нива'. Слово "нива" — загальнослов'янське, праіндоевропейського походження. Старослов'янське "нива"; болг., серб. й рос. "нива"; чеське niva; поль. niwa.

У деяких околицях (напр., на Крем'янеччині) селяни замість "нива" кажуть: "поле". Одначе слово "нива" вони знають. Про це свідчить наявність у них такого вислову: "На житті, як на широкій ниві". У деяких частинах України селяни замість слова "нива", або "поле", кажуть: "цари́на". Так є не тільки на Гуцульщині, але й у деяких околицях Наддніпрянщини: у деяких селах Харківщини й у південних областях України (в околицях Одеси й ін.). Див. у Словнику Б. Грінченка.

Грецьке слово neios ('нива') свідчить, що корінь старослов'ян. слова "нива" є праіндоевроп. походження.

У Лексиконі з 1627 р.: "Удоліє — ни́ва, удол, межи гора́ми **нива**".

Відповідь на питання, чому Беринда н и в у вважав (помилково) за д о л и н у (за низину, між горами), не є проблемою. Беринда, розуміється, знав грецьке слово neioθi, яке означає: 'глибоко внизу', і яке має той самий корінь, що й грецьке слово neios, що означає н и́ в у, п о л е.

У Греції, що є гористою країною, н и́ в и, звичайно, є 'внизу', в долинах, між горами. Від слова "нива" походить прізвище (по чоловікові) "Нивінська" укр. письменниці Галини Журби. "Журба" — це її псевдонім; її дівоче прізвище — "Домбровська". Вона народилася (1888 р.) на схід. Поділлі, а між двома світ. війнами жила на зах. Волині. А після 2-ої світ. війни — на еміграції в Америці.

Ни́діти і н и́ т и. — Дієслово "ни́діти" відноситься до людини та до тваринного й рослинного світу, і означає воно — 'марніти', 'зменшуватися', ніби 'завмирати'.

У нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. слово "нидіти" помилково вважали за синонім дієслова "ни́ти" (звідси "унива́ти"). У Лексисі 1596 р.: "Ныю, унываю — ныдѣю". У Лексиконі з 1627 р.: "Ныю — ныдѣю". "Унываю — ныдѣю, зныдѣваю. Унылый — зныдѣлый".

Старослов'янське ж (і староукр.) дієслово "уни́ти" (у своїй формі повторности: "унивати") означає: 'ослабати', 'падати духом', 'стривожитися', 'бути в розпуці'.

Дієслово "нити" (воно є в нашій теперішній літерат. мові, але його ітератив "унива́ти" у нас уже вийшов з ужитку) відноситься до будь-якої частини тіла, що дає про себе знати ніби болем. І так, укр. селяни кажуть: "У мене під грудьми щось ниє". Слово "ниє" в психологічному сенсі див. у Т. Шевченка ("Тополя"):

"Подивиться — с е р ц е н и є:
Кругом ні билини!"

Той факт, що наші "книжники" XVI-XVII ст.ст. не знали значення слова "нидіти", і тому вони думали, що воно означає те саме, що й слово "ни́ти", — евентуально можна пояснити тим, що, по-перше, їхнє знання лексичних засобів українського селянства було досить обмежене; по-друге, цього слова не було ані в церковно-слов'янській, ані в польській мові.

У Словнику Б. Грінченка слово "нидіти" по-російському перекладене словом "ча́хнуть". Але слово "чахнути" є і в українській мові, і його П. Чубинський знайшов у західньоукраїнському фольклорі: "Будеш сохнути, будеш ч а х н у т и, будеш смертоньки бажати". (П. П. Чубинскій, Труды этнографической экспедиціи въ западно-русскій край" (С.-Петербургъ, 1872-1878. Див. том V, стор. 442).

На Крем'янеччині, зах. Волинь, селяни слово "ча́хнути" вживали тільки в відношенні до людини, а "нидіти" — тільки до

рослин і худоби. Але, в принципі, слово "нидіти" відноситься і до людей.

П. Чубинський ілюструє це таким прикладом з уст народу: "Зниділо дитятко, зниділо, на гору воду тягнучи". (Op. cit. т. III, стор. 178).

Слово "знидіти" в виклинанні "уроків" людини знахоркою (приклад з Галичини й укр. Закарпаття):

"Аби зниділи як віск на огні, піна на воді, роса на траві; так аби зниділи уроки от..." (Я. Ѳ. Головацкій, Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси. Москва, 1878. Див. частина V, стор. 539).

В літературних мовах інших слов'янських народів немає слова "нúдіти". Походження його неясне.

Нúжній — долішній. Слово це — загальнослов'янське, а пракорінь його походить з праіндоевроп. мовного ґрунту. Старослов'ян. "нижьнь"; болг. "низък"; серб. "низак"; рос. "нижний" (за старим правописом: "нижній"); чеське nižni; польське niżny.

Корінь старослов'ян. прикметника "нижьнь" (звідси укр. "нижній") той самий, що в старослов'ян.іменнику "низъ".

Приголосні звуки -з- (в слові "низ") і -ж- (в слові "нижній") походять з одного й того самого праслов'янського джерела, що мало своє коріння в праіндоевроп. ґрунті. Від іменника "низъ" походять такі старослов'ян. слова: "низити", "низъкъ", "низъко", "низѣти", "низу", і ін. З тих неслов'янських слів, які найвиразніше свідчать про те, що пракорінь старослов'ян. іменника "низъ" походить з праіндоевроп. мовної сфери, перш за все слід згадати старе англосаксонське nihol ('висячий вниз') і середнє нижньонімецьке nigel ('внизу', 'вниз').

В історії Козаччини слово "низ" стало топонімом (власною назвою місця) "Низ" — специфічним означенням запорізьких степів. Іменник "низ" і похідні слова в укр. фольклорі: 1) Дитяча гра "Денис — на низ, раз". 2) У народній стилістиці: жити "тихше води, нижче трави". 3) Народній афоризм: "Хто високо літає, той низько падає".

Низинá — така частина поверхні землі, рівень якої нижчий за рівень тих, земних просторів, серед яких вона знаходиться.

Пояснення в Лексиконі П. Беринди (1627): "Ровнинá, або низинá. — Твердження Беринди, що рівнина й низина — це одно й те саме, незгідне з дійсністю, бо ж височина (не тільки низина) також може бути рівниною.

Ник! Ник-ник! — звукова символізація рухонаслідування тихої ходи. Звідси дієслово "ни́кати", яке в нас тепер уживається головно в зложених словах: "по - никнути" (напр., "трава поникла"); "з - никати"; "ви - никати"; "про - никати".

Слово "никати" — праслов'янське, і воно збереглося в усіх слов'ян. мовах. Старослов'ян. niknąti, серб. "никнути"; рос. "никнуть"; чеське niknouti; поль. niknąć.

Ника́ндр — чоловіче ім'я власне; з церковно-слов'ян. "Никандръ", грецького походження. У Лексиконі з 1627 р.: "Нікандр — побѣдный муж". — Для уточнення треба сказати, що це ймення означає хороброго переможця, бо воно складається з двох грецьких слів: nikao ('перемагаю') + andreios ('хоробрий'). Звідси (скорочено) гр. Nikandros. (З гр. слова andreios також походить ім'я "Андрій").

Никано́р, Ніканóр — чолов. ім'я власне; з церк.-слов'ян. "Никаноръ", гр. походження: Nikanor.

(У Лексиконі 1627 р.: "Ніка́нор — звитяжца, или побѣда мужем, мужей побѣждая"). У дійсності ж "Ніка́нор" — це не просто переможець (як каже Беринда: "звитяжца", з польського zwyciężca), а б л и с к у ч и й   п е р е м о ж е ц ь: з гр. nikao — 'перемагаю' + noros — 'блискаючий'.

Ники́та, Мики́та — чолов. ймення власне; з церковнослов'ян. "Никита", гр. походження. (У вимові укр. селян його змінено на "Микита", хоч в його автентичній формі — грецький, ініціялом є **N** — Niketas і Niketes). У латинській версії — тільки "Nicetas".

(У Лексиконі з 1627 р.: "Нікита — побѣдитель"). У дійсності ж ім'я Niketas складається з двох слів: nike — 'перемога' + tasso — 'комадую'. Ім'я "Никита" означає того, хто веде до перемоги.

Ники́фор — чол. ймення власне; з церк.-слов. "Никифоръ", гр. походження: Nikephoros. В укр. народній вимові також "Нитіфор", "Нечи́пір", "Нечипóрко", "Чіпка". (Про це останнє див. у повісті П. Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"). У Лексиконі П. Беринди (1627): "Нікíфоръ — побѣдонóсъ". (До речі, П. Беринда написав "побідонóсъ", на зразок укр. народніх форм зложених типу "водонóс" (замість староукр. "водоносець", "побідоносець", "прапороносець"). Ім'я "Никіфор" складається з двох гр. слів: nike — 'перемога', 'побіда' + phoreus — 'носитель'.

Никоди́м — чол. ймення; з церк.-слов. "Никодимъ". — Із справою походження й значення цього ймення П. Беринда мав клопіт. Маючи на увазі той факт, що ім'я "Нікодим" згадується в

Євангелії, П. Беринда знаходить у ньому старожидівське значення, і пояснює (в Лексиконі 1627 р.): "Нікодімъ — єв.(рейське) Сігоръ: невинный корове". Але тому, що це ймення звучить по-грецькому, то він подає й його грецьке значення. "Нікодімъ... єл.(лінське): "Звитязтво люду". У зв'язку з цим треба звернути увагу на той факт, що в греків було ім'я "Нікодим" ще перед Нар. Христа. Ім'я це було досить популярне. І так, напр., славний грецький промовець і великий патріот Демостен (Demostenes, 384-322 перед Н.Хр.) у своїх "Філіппіках" згадує про визначного грецького діяча (з Атен) Нікодима (по-грецькому Nikodemos), що належав до політичної партії Евбула. Ім'я Nikodemos означає 'народний переможець': nikao — 'перемагаю' + demos — 'народ'.

Никола́й — чол. ймення власне; з церк.-слов'ян. "**Никола́й**", грецького походження: Nikolaos і Nikolas.

В укр. народній вимові: "Микола́й" і "Мико́ла". Це ймення складається з двох слів: nikao — 'перемагаю' (а може й nike — 'перемога') + laos. Одначе значення його годі уточнити, бо грецьке слово laos має аж три значення: 1) 'народ', 2) 'маса людей' (велика юрба), 3) 'загін війська'.

Ни́кон — чол. ймення власне; з церк.-слов'ян. "Никонъ", з грецького Nikonos — той, кого коштує перемога: nikao — 'перемагаю' + onos — 'ціна', 'кошт'.

П. Беринда не взяв до уваги того факту, що це ймення зложене з двох слів, коли він написав (у своєму Лексиконі 1627 р.) "Нікон — побѣдник".

Нимфодо́ра — жіноче ймення власне; з церк.-слов'ян. "Нимфодора", грецького походження: Nymphodora — 'дар молодої': nympha (і nymphe) — 'молода' (та, що виходить замуж) + doron — 'дар'.

У Лексиконі з 1627 р.: "**Нимфодора — невѣстный дар**".

Ни́ні — сьогодні. Старослов'янське "нынѣ", а також "ниня"; "нынѣчу"; "нынячу". Прикметник — "нынѣштьнь" — 'нинішній', 'теперішній'. Болг. "нинѣ"; рос. "ныне" (чит. "нинє"); чеське nyni. (У польській мові це слово заникло). Слово це — праслов'янське, з праіндоевропейським минулим. Порівн. санскрит. nūnám. ('нині', 'тепер'); грецьке ny'n (те саме); лат. nunc (те саме); литовське nūnaĩ (те саме).

Слово "нині" в староукраїнській мові: "Нынѣ сташа стязи Руриковы". ("Слово про похід Ігоря", 1187 р.).

Ідея 'нині' є в центрі тріяди 'вчора' — 'нині' — 'завтра'. Слово

"нині" є укр. відповідником англ. today, а слово "тепер" укр. відповідником англ. now.

В "Українсько-англійському словнику" М. Л. Подвезька факт переложення укр. слова "зараз" англійським now (яке означає 'тепер') є одним з прикладів спотворювання укр. мови. Слово "зараз" не означає 'тепер', бо ідея 'зараз' відноситься до майбутнього часу. І так, напр., кажемо: "Я тепер не маю часу, але я зараз (скоро, за мить) буду мати час". Слово "зараз" є укр. відповідником англ. immediately; at once; in an instant".

Старослов'ян. "дьньсь" ('нині', 'сьогодні') в укр. мові не збереглося. Воно прийшло в Україну із старо-церковно-слов'янською мовою, і українці в церквах вимовляли його по-своєму — як 'днесь'. Як і слово "днесь", так і слово "сьогодні" є синонімом слова "нині", але слово "сьогодні" спочатку було в нас тільки в "книжній мові", і українське селянство прийняло його почерез школу.

Слово "тепер" (яке виражає ідеї теперішнього часу взагалі) є тільки в мовах східньослов'янських народів.

Ни́рки. — Слово це відоме тільки в польській і українській мовах. А. Брюкнер твердить, що поляки взяли це слово (по-польському nerka, множ. nerki) із німецького Niere. В старій укр. книжній мові нирку називали терміном "по́чка", який з України згодом був занесений і в Московію, а точніше — в її книжну мову. Але народні маси в Україні та в Московії цього книжного слова не знали. Прийнявши польське слово nerki, укр. інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. забула значення свого слова "по́чки". Тому то П. Беринда в своєму Лексиконі (1627) пояснив: "Почки — ны́рки". І також "Ятро — нырки".

Походження слова "почка" (стара форма цього слова — "почька") досі залишається дискусійною справою, але факт є фактом, що це слово походить з того самого кореня, що й назви нирки в інших слов'янських мовах: болгар. "пчъка"; серб. "пуполак", чеське poupe (також pupen); у польській мові є слово nerka, але нирку поляки також популярно називають словом pączek (порівн. укр. "пучок").

Слово "**нирки**" в Біблії. — Удавнину в людей не було належного знання про функцію деяких органів людського тіла. І так, у Біблії нирки (по-гебрейському kelajot) вважаються органом почуття, а часом і органом мислення.

У Біблії musdr kelajot (дослівно: 'кара нирок') — це по-нашому "докори совісти".

Ось ілюстративні приклади значення слова "нирки" (Псалом 7:10). — "Серце й нирки тут означає: 'розум і сумління'. "Навіть ночами навчають мене мої нирки". (Псал. 16:7). "Ти досліджуєш (вивіряєш) нирки та серце". (Єрем. 11:20). "Ти близький в устах їхніх, але далекий від нирок їхніх". (Єрем. 12:2).

Ни́тка. "Проходить червоною ниткою". — Вираз "червоною ниткою" став крилатим після того, коли німецький письменник та учений і мислитель Й. В. Ґете (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832) у своїй повісті "Die Wahlverwandtschaften" створив фразу "Проходить червоною ниткою" для означення провідної ідеї твору, ідеології і т.ін. Джерело цієї його фрази він вияснив ось так:

"У британських боєвих кораблях усі линви сплетені так, що в кожній з них уздовж вплетена червона нитка, яка означала, що ці линви є королівські".

"Ничто́же сумня́щеся". — Цей церковно-слов'янський вираз (він означає: "Ні трохи не сумніваючись...") походить з Євангелії. (Див. І Корин. 10:25-27). Перед першою світовою війною цей вираз був "крилатим" у фразеології укр. інтелігенції на Наддніпрянщині, Волині, Холмщині, Підляшші й Поліссі.

Ні — частка, що виражає заперечення; походить вона із старослов'янського "нѣ" (nĕ). Напр., старослов'янська фраза "Нѣ отъ кого" по-укр. означає "Ні від кого".

У церковно-слов'янській мові частка "нѣ" сполучилася із словом "єстъ" ("нѣ" + єстъ"), і з цієї словосполуки постало скорочення "нѣстъ", яке означає: 'не є' і 'немає'.

Російське слово "нет" (чит. "нєт") — за старим правописом: "нѣтъ" – постало із церковно-слов'янського "нѣстъ" ("нѣ + єстъ"). Російське "нет" означає 'ні'.

За допомогою старослов'ян. частки "нѣ" було утворено в старослов'ян. мові багато зложених слів; напр.: "нѣкакъ" ('ніяк'), "нѣчьто" ('ніщо'); "нѣкъто" ('ніхто'); "нѣкъгда" ('ніколи'), "nĕką-da" ('нікуди') і т.ін.

Очевидно, що старослов'янської частки заперечення "нѣ", з якої постало наше "ні", не слід змішувати із старослов'ян. часткою "не", з якої постало наше "не".

Справа походження старослов'ян. частки "нѣ" (яка належить до праслов'янської мовної спадщини) далі залишається в стані дискусій. У старій укр. книжній мові було кириличне письмо, отже частку "ні" писали як "нѣ" (напр., у Лексиконі П. Беринди, 1927: "Не оглядаюся нѣ на кого"), але читали її як "ні".

Ніби — немов, неначе. Це укр. відповідник латинського quasi. Слово це походить із сполуки двох старослов'янських часток: "нѣ" + "бы". Напр., "В амеби є ніби ніжки". — Це значить: 'В амеби є такі виростки, немов би це були ніжки". Або: "Кажуть, що він ніби відходить у стан спочинку". Тут "ніби" виражає непевність. Вираз "нібито" означає 'начебто'. Слово це вживаємо особливо тоді, коли говоримо про чиїсь претенсії. Напр.: "Він твердить, що він нібито зробив у своїй галузі науки велике відкриття".

Нівець. — Слово це (дослівне значення якого 'ні в що') вживається тільки з часткою "на". Напр., "Вони звели цю справу на нівець". — Це значить: "Вони звели цю справу на ніщо".

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. наше слово "нівець" було — під впливом польського виразу "wniwecz" — змінене на "внівець", і цей полонізм, як прислівник, і досі вживається в укр. літерат. мові. (Див. "Правописний словник" Г. Голоскевича з 1929 р.). І так, напр., у Київській Учительній Євангелії з 1637 р. читаємо: "въ нѣвечь обернешся". (Калька з польського: "W niwecz obrócisz się"). Подібно в Лексиконі з 1627 р.: "Загибляю — в нѣвечь обертаю". (З польського "W niwecz obracam"). Має бути: "Нівечу!"

Від слова "нівець" походить дієслово "нівечити" ('псувати' що), (порівн. "понівечені тіла" — 'змасакровані тіла'), 'здеправувати' його морально, цебто "нівечити" його морально, і т.ін.

Нівро́ку — неаби́як; он як; аж так, що; напр., "Він нівро́ку собі персона в уряді". "Він нівро́ку собі доробився". "І зробив же він — нівроку" (багато).

Слово "нівроку" походить з виразу "ні уроку", який означає: 'щоб [бува] не кинути [на кого] уро́ку'. Коли хто висловлював своє захоплення ким, то боявся, щоб не висказати цього в нещасливу (феральну) хвилину, бо цим він мимоволі (без інтенції) пошкодив би тому (кинув би урок — 'злий чар'), ким він захоплюється. Тому то, висловлюючи своє захоплення ним, він застерігався: "Ні уроку!" Це значить: 'щоб бува не наврочити'.

Слово "уро́к" (пошкодження кому силою магії своїх слів) походить від дієслова "уректи", з "у - ректи", в якому компонент "ректи" значить 'мовити', 'казати', 'говорити'. У віренні в магію (надприродню силу) слова дієслово "уректи" означало 'зачарувати'.

Слово "нівроку" в "Кобзарі" Т. Шевченка: "Ач яке, нівро́ку!" ('Он яке, неаби́що!'). "Я не нездужаю, нівроку" ("Сон"). Тут "нівроку" означає 'аж так'.

“**Нігди**”. — Це слово часто вживається в Галичині. Слово це — польське: nigdy, що означає ‘ніко́ли’.

Ніж — частка, що вживається при порівнянні будь-кого, чи будь-чого, меншого з більшим, або навпаки. Напр., “Він здавався (видавався, показувався) старшим, ніж був справді” (в дійсності). “Тепер у нього більше клопотів, ніж було перше” (перед тим). Замість “ніж” укр. селяни часто кажуть “як”. Напр.: “У нього більше землі як (ніж) у тебе”.

Частка “ніж” походить із старослов’янського слова “нєжєли”, а іменник “ніж” походить із старослов’ян. “ножъ”.

Ніжний — делікатний, тепло-ласкавий (англ. gentle); походить із старослов’янського прикметника “нѣжънъ”, що належить до сім’ї таких старослов’ян. слів: “нѣга” (‘ніжність’), “нѣговати” (‘ніжити’), “нѣжъно” (‘ніжно’). Слово “нѣга” і всі ті слова, що походять від нього, є тільки в південно- і східньослов’ян. мовах. Болгар. “нѣжность”, “нѣжен”; серб. “нега”, “нежан”; рос. “нега”, “нежный”, “нежить” (чит. ‘нєга’, ‘нєжний’, ‘нєжіть’).

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Нѣгуютъ мя” означає: ‘Ніжать (пестять) мене’.

В Україні є місто, назва якого “Ніжин”; уживається також його народня версія “Ніжень”.

Намагання дослідити походження старослов’ян. слова “нѣга” покищо залишаються безуспішними.

Ніколи і ніко́ли. — Слово це походить із сполуки двох старослов’ян. компонентів: “нѣ” + “коли”. Початкове значення старослов’ян. слова “коли” (чит. ‘колі’) було ‘скільки’. Це своє значення воно досі зберегло в церковно-слов’янській мові: “коли” і “коль” (‘скільки’). Згодом вилонилася (але тільки в східніх слов’ян) другісна ідея, а саме — ідея часова; отже слово “коли” почали вживати в значенні “в той час, як...”; напр.: “Я прийду, коли (в той час, як) зможу”. До вжитого в часовому значенні слова “коли” була приставлена частка “нѣ” (‘ні’) і так постало слово “нѣколи” у вимові — “ніколи”. З наголосом на другому складі (“ніко́ли”) це слово виражає ідею ‘в жодному часі’; напр.: “Космічний простір ніко́ли не був і не буде обмежений”.

З наголосом на першому складі (“ні́коли”) це слово виражає ідею ‘немає часу’. Напр., “Він зробив би це, але йому ні́коли”. Цебто: ‘в нього немає часу’. Слово “нѣколи” ‘ніколи’, як видно, постало в пізньому періоді старослов’янської доби, і то тільки в східньослов’янських мовах; укр. “коли” і “ніколи”; білоруське

"коли" і "неколи"; російське (збережене тільки в діялектах) "коли" і "неколи" (чит. "колі" і нéколі").

Той факт, що слово "ніколи" постало дуже пізно, і то тільки в східньослов'ян. мовах, треба пояснити тим, що в слов'ян фактично не було потреби творити такого слова, бо в них ще з прaслов'янських часів було в ужитку слово "нѣкъгда" ("нѣ" + "къгда" — 'ні' + 'коли'). Це старе слово збереглося в старо-церк.-слов'ян. мові ("нѣкъгда"), в болгарській "нѣ" - "когда", в чеській nigdy. Ці слова в болгар., чеській і польській мовах постали із старослов'янського nĕkъgda. Російські письменники взяли собі церковно-слов'янське слово "нѣкогда" ('ніколи'), а своє "неколи" усунули з російської літерат. мови, але воно збереглося в російських діялектах.

Нікуди́шній — модерний (нашого часу) літературний неологізм, утворений (на Наддніпрянщині) з прислівника "нікуди́" — на підставі укр. народньої фрази "Нікуди́ не годи́ться". Цей новотвір (у Галичині він не був прийнятий) означає те саме, що укр. традиційне слово "негодя́щий" (порівн. старослов'ян. "негодьнъ"). Серед укр. інтелігенції в Галичині аж до другої світ. війни був поширений вираз [він, вона, воно] "до нічого" — з польського do niczego (скорочення вислову "Do niczego nie nadaje się").

Нікче́мний — проти́вний; з польського nikczemny, що постало з фрази "ni ku czemu" (дослівно: 'ні до чого'). Якщо б це було українське слово, то воно звучало б 'нікчомний' (з "ні ку чому", а не "ні ку чему"). З цього польського прикметника укр. інтелігенція на Наддніпрянщині утворила іменника "нікчема", значення якого — 'негідник'.

Цей польський прикметник, що вже ввійшов у словник укр. модерної літерат. мови, найперше проник був в укр. книжну мову в XVI ст. Див. у Крехівському Апостолі з 1560-х років: "Тѣло наше никчемноє". "Мовеня о речахъ никчемныхъ повстегай". У Лексисі Л. Зизанія (1596 р.): "Баснословіє нѣкчемная мова". У Лексиконі 1627 р.: "Гнюснеє — нікчемнѣше".

Старослов'ян. слово "доколи", що збереглося в старо-церк.-слов'ян. мові, вживається в питальній функції: "доколи?" — 'доки?', 'як довго?'. З цього слова постала його старослов'янська говіркова видозміна — "доколь" ("доколѣ'), що також засвідчена в старо-церк.-слов'ян. мові. Старослов'янське "доколи" ("до" + "коли") збереглося в укр. мові в скороченій формі: "докіль" ('доки' = 'поки'), що стало вже говірковим словом. (Див. у Словнику Б. Грінченка).

Формула “від коли” — “до коли” (доки) = ‘по коли’ (“поки”), що виражає ідею обмеження даного періоду часу, логічно мотивує взаємозв’язок слів “поки” й “доки”.

Нім — уживається тільки в Галичині; походить з польського zanim. Див. в Івана Франка (в збірнику віршів “З вершин і низин”):

“Дух твій, нім рік сей кане в вічність, тож туди зазвуть”.

“Нім” по-українському — “поки” (що походить із зложення “по” + “коли”) і “доки” (з “до” + “коли”). Про те, що слово “поки” походить із зложення “по” + “коли”, свідчить укр. діялектичне “покіль”. Приклад з народньої колискової пісні: “Ой, спи, дитя, до обіда, покіль мати з міста прийде”. (Див. у Словнику Б. Грінченка). У слові “покіль” (“по” + “кіль”) компонент “кіль” є скорочення слова “коли”.

“До́ки” (= “поки”) є зложенням “до” + “коли”.

Ніл (-ла) — ріка в Єгипті; наше “Ніл” з церк.-слов’ян. “Нилъ”, що походить з грецького Neilos. Звідси ім’я Neilos (“Ніл”) — ‘мужчина з-над Нілу’. Латинська версія грецького Neilos (назва ріки) -- Nilus.

Німб — півкруг над головою святого (на іконах); з лат. nimbus, що має два означення: 1) ‘хмарка’ і 2) ‘дощова буря’.

У візантійській іконографії німб — це чорний півкруг над головою святого на іконі, а в римській іконографії — півкруг сяйва.

Німб відомий тільки в християнському й буддійському релігійному мистецтві.

Слово “німб”, як засіб поетичної образности, символізує прославлення (глорифікацію) даної особи, звідси вислів “У німбі слави”.

Німець — із старослов’янського “нѣмьць” — ‘германець’; болгар. “нѣмец” (чит. “нємец”; за старим правописом — “нѣмецъ”); чеське němec; польське Niemiec.

Дехто вважає, що походження старослов’ян. слова “нѣмьць”, як синоніма слова “германець”, не досліджене. Традиційно-популярне переконання, що слов’яни утворили цей апелятив від старослов’ян. прикметника “нѣмъ” (“ньмы” — ‘німий’), бо слов’яни не розуміли мови германців, і тому думали, що вони взагалі не говорять, бо вони “німі”, — показується сумнівним в світлі того факту, що слов’яни не розуміли мови й інших сусідніх народів (греків, римлян, азійських кочовиків), але все ж таки за “німих” не вважали їх. Цей факт змусив декого з дослідників

поставити питання, чи слов'ян. слово "нѣмьць" бува не походить від якогось іншого слова, а не від прикметника "нѣмъ" ('німий'). Що наші прапредки з давніх-давен називали германців "німцями", про це, напр., може свідчити "Слово про похід Ігоря" (1187), в якому сказано: "Ту нѣмци и венедици поютъ славу Святъславлю".

Німфодо́ра — див. **Нимфодо́ра.**

Ніна — жін. ім'я власне; значення цього слова, від якого воно походить, — невідоме. У давніх греків ім'я Ninos було іменем і чоловічим, і жіночим. Але це ім'я греки взяли з асирійської мови, в якій воно звучало Nineveeh. Столиця давньої Асирії називалася Nineveeh, і був відомий в історії асирійський король Nineveeh. У старогрецьких пам'ятках згадується жрекиня Ninos — із асирійського Nineveeh. Грецьке Ninos давні римляни вимовляли як Ninus; звідси й жіноча його форма — "Ніна".

Нірва́на — санскритське слово, дослівне значення якого — 'згасання'. У буддійській релігії слово "нірвана" означає містичний стан (в який попадає віруючий буддист), що є для нього станом найвищого блаженства.

Ніс — слово загальнослов'янське, праіндоевропейського походження. Старослов'ян. "носъ"; староукр. "носъ"; болгар., серб. і рос. "нос"; чеське й польське nos; литовське nosis; латиське nãsis; латинське nãsus; німецьке Nase; франц. nez.

В укр. народній стилістиці вислів "Водити [кого] за ніс" означає 'дурити' кого; 'маніпулювати' ким. Народнє dictum "Не саджай свого носа до чужого проса" означає: 'Не микайся в несвоє діло'. "Дати [кому] по носі", або "Втерти [кому] носа" — це 'присадити' [кого] словами'; 'дати научку'. "Повісив носа" значить 'похнюпився'. (В інтелігентській фразеології: "Повісив ніс на квінту"). Людину з довгим острим носом укр. селяни прозивають "макодзьобом", "макодзьобихою".

Нісені́тниця — тереве́ня; дурни́ця; байка. Це один з модерних неологізмів в укр. мові; утворений з фрази "Ні се, ні те".

Ніж — із старослов'ян. (і староукр.) "ножь" і "ножъ"; болгар., серб. й рос. "нож"; чеське nož; польське nóż. Слово слов'янського походження — із старослов'ян. дієслова nьziti, що самостійно не засвідчене, але є воно в старо-церк.-слов'янських зложених словах: "въ - ньзити" (щось гостре вбити в тіло, або в що інше; напр., "въньзити въ тѣло мьчь" — 'вбити в тіло меч'); vъnьznąti (те саме). Від незасвідченого старослов'ян. дієслова nьziti (і nьznąti) збереглася його континуальна форма "низати",

початкове значення якого — 'проколювати'; звідси наш прикметник "прони́зливий"; напр. "пронизливий погляд очей"; і також іменник "проно́за" ('влізлива людина', що все "пронюхає носом"); "прони́зувати" ('проколювати що наскрізь'); образно: "холод пронизує тіло".

Народній вислів "Без ножа зарізав" означає: 'сильно допік словами, ніби ножем ударив'.

Ніч — із староукр. "ночь". У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Дльго ночь мрькнеть" — 'Довго ніч меркне'; цебто 'Довго триває сумерк' (темрява).

Слово "ніч" — праслов'янське, праіндоевропейського походження. Пор. латинське nox, родов. відм. noctis; грецьке nyx, р.в. nyktós; литовське naktis; латиське nakts; старопруське naktin; староніменьке naht; англ. knight.

Праслов'янська форма цього слова була *noktь, в якій група звуків -kt- на східньослов'янському мовному ґрунті перемінилася в č (ч); звідси староукр. (і східньослов'янське) nočь ("ночь"); на західньослов'янському ґрунті ця праслов'ян. група звуків (-kt-) перемінилася в c (ц); звідси чеське й польське "noc"; на болгарському ґрунті вона перемінилася в št- (шт); звідси болгарське (також македонське, отже й старо-церк.-слов'янське) noštь ("нощь").

Старо-церковно-слов'ян. "нощь" у нас колись вимовляли як "нощь", і це м.ін. засвідчено в "Слові про похід Ігоря" (1187): "Всю нощь". (Тут "нощь" — це зукраїнізована форма ст.-церк.-слов'ян. "нощь"). Але в "Слові про похід Ігоря" також засвідчена й староукр. форма цього слова — "ночь".

Нічо́го — це форма родового відмінка займенника "ніщо". Коли в реченні присудком є дієслово з негативом "не", то предмет ставиться в родовому відмінку. І так, напр., кажемо: "Я маю книжку". "Я **не** маю книжк**и**". (Слово "книжка" тут у родовому відмінку: "книжк**и**", бо перед словом "маю" є частка заперечення "не"). Подібно кажемо: "Гроші для мене — ніщо". "Я не маю нічого". Займенник "ніщо́" тут стоїть у родовому відмінку: "нічо́го", бо перед словом "маю" є частка заперечення "не".

У Катехізисі 1645 р. правильно збудоване речення "Не зоставила нѣчого по собѣ", бо дієслово з негативом ("**не** зоставила") править предметом ("ніщо") в родовому відмінку ("нічого"). Натомість в Івана Франка неправильно збудоване речення "Сонце нам ніщо не зробить" (у збірнику "З вершин і низин"), бо діє-

слово з негативом (“не зробить”) вимагає, щоб предмет “ніщó” був поставлений у другому відмінку: “нічого”. Отже має бути: “Сонце нічого нам не зробить”. Конструкція “Сонце нам н і щ о (замість “нічого”) не зробить” — це польський вплив: “Słońce **nic** (ніщо) nam nie zrobi”.

Коли кого питаємо: “Чи ви маєте **що** їсти?” (але не “Чи ви маєте **чого** їсти?”), а він відповідає коротко: “Нічого!” (цебто він примислює тут: ‘Не маю’), то це робить таке враження, немов би ця його відповідь одним словом (“Нічого!”) не мала нічого спільного із займенником “ніщо”, та що слово “нічого” тут було прислівником. І справді, цього роду враження призвело до того, що форма родового відмінка займенника “ніщо”, цебто форма “нічого”, вже почала грати ролю прислівника. Див. у “Правописному словнику” Г. Голоскевича (1929 р.), де слово “нічого” заклясифіковане як “прислівник”.

Но — (архаїзм) — але; походить із старослов’ян. “нъ”. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Рѣтко ратаєвѣ кикахуть, нъ часто врани граяхуть”. Тут старослов’янське “нъ” (‘але’) українці вимовляли як ‘но’.

У старослов’ян. мові поруч сполучника “нъ” (‘но’) уживався також його синонім “али”, який в старо-церк.-слов’янській мові часом уживався в сполученні з “нъ”: “али - нъ”.

Старослов’ян. “нъ” під церк.-слов’ян. впливом зберегла в себе російська книжна мова (з вимовою ‘но’), а в інших слов’янських мовах переважало вживання його синоніма, цебто старослов’ян. сполучника “али”, яке в деяких слов’ян. мовах (в чеській, польській) змінилося на “ale” (“але”), але болгари й серби зберегли його автентичну форму: “али”.

Новинá, н о в и́ н а — означає все те, що досі було нечýваним, або небувалим. Іменник цей утворений з прикметника “новий, -а, -е”. У старослов’янській мові слово “нóвость” (‘нови́на’) означало вістку про щось нове і появу чогось нового. Слово ж “новинá” вживалося тільки для означення того поля, що перший раз виоране під посів. В укр. мові, як і в інших слов’янських мовах, слово “новинá” далі означає вперше виоране поле (по-російському це називають словом “новь”, по-польському — словом nowizna), але разом з тим це слово вже стало синонімом слова “нóвость” — ‘нови́на’. В укр. коляді “Що то за предивна в світі новинá” слово “новинá” означає вість про досі небувалу й нечувану подію: про народження Христа. У Лексиконі П. Беринди (1627): “Нóвость — новинá”. І там таки: “Благовѣстя — добрая нови́на”. — “Добра новина” — це тут переклад грецького

слова euángelia, з eu — 'добре' + angeliadzo — 'звіщаю'; разом: 'приношу добру вість'. (Церковно-слов'янський переклад грецького слова euangelia — "благовість", цебто: 'благая (добра) вість'.

Пракорінь старослов'ян. слова "новъ" (і новъı") походить з праіндоевропейського мовного ґрунту. Порівн. латин. novus, санскритське navas, зендське (староперське) navō; теперішнє перське (іранське) nav, грецьке neos і neios, старолитовське navas, староніменьке niuwi, новоніменьке neu, англ. new.

В ужитку укр. народу прикметник "новий" обслужує кілька понять: 1) "новий" — 'черговий'; напр., черговий рік — це "новий рік"; 2) "новий" — 'інший'; напр., "У нас настав новий лад" — це: 'у нас настав інший лад'; 3) поняття про "нову річ" — це протиставлення поняттю про "стару річ", напр., протиставленням "старій одежі" є "нова одежа" — одежа, яку тримають "упошанівку" (порівняй народній афоризм "Нові чоботи — на кілочку") і яка в укр. селян означає святкову одежу, бо її тримають "про свято"; 4) "новий" — 'кращий'; напр., у "Заповіті" Т. Шевченка: "В сім'ї вóльній, нóвій".

Дієслово "поновúти" означає повторити якийсь договір (умову), що вже "вúгасла"; "відновúти" — це стару річ перетворúти в "нову"; "обновúтися" — із постарілого стати 'новим'. (Те останнє дієслово головно відоме в зв'язку з вістками про те, що в даній місцевості чудотворно "обновилася ікона").

Настороженість нашого народу до вводження новин у сферу його традиційного етосу, і взагалі в сферу стилю життя, між іншим висловлена в факті похвали на честь литовців, яка каже, що коли Литва в XIV ст. відвоювала від татар частину тих територій бувшої імперської Київської Руси (яку розгромили монголи), що становлять укр. етнографічні землі, то литовці, окупувавши Україну, нібито заспокоїли українців таким запевненням: "Ми старини не рухаємо, а новини не вводимо".

Новіціят — період, протягом якого кандидати на католицьких ченців і черниць (монахів і монахинь) перебувають у монастирях до часу заприсяження їх у чернецтво; тому "новіціятом" також називають спільноту всіх тих, прийнятих у монастир, що є кандидатами й кандидатками на католицьких ченців і черниць.

Слово це походить із середньовічного латинського терміна novitiatus.

У Лексиконі 1627 р.: "Новіціáт — новáк". У дійсності ж "новáк" (цебто 'новúк') не "новіціят", а н о в і ц і й (з латинського "novitius", звідси польське nowicjusz).

Новолітувати — справляти "Нове Літо" (цебто — Новий Рік); із церковно-слов'янського "новолѣтствовати"; слово "новоліття" (справляння Нового Року) походить з церк.-слов'ян. "новолѣтиє". Церк.-слов'ян. "новолѣтствовати" ('новолітствувати') означає — 'поздоровляти з Новим Роком'.

Словом "літо" слов'янські народи назвали рік; старослов'ян. "лѣто"; болгар. "лѣто"; серб. "лето"; рос. "лето" (чит. 'лєто'); чеське lěto, поль. lato (в значенні 'рік', воно вже вийшло з ужитку).

Звідси укр. "літопис" ('хроніка'), цебто записування важливих подій в історії народу за чергою літ (років). Описування кожної події літописці починали словами: "Лѣто..." (таке то) і тут зазначували рік, але не від Народж. Христа, а за біблійним літочисленням, цебто від "Сотворення Світу".

Слов'яни рік називали словом "літо", германські народи назвали рік словом Jahr (англосаксонське year), що означує весну, його пракорінь (праіндоевропейський) той самий, що й слов'янського слова jaro ("яро"), яке означає весну. Чехи й досі весну словом jaro називають; а в нашій мові збереглися утворені з іменника "яро" похідні слова: "ярий, -а, -е" ('весняний'), напр., "яра пшениця" (та пшениця, що посіяна навесні, а не під зиму — "ози́ма пшениця"); "ярина́" ('городо́вина') — все те, що посаджене й посіяне на городі навесні.

Не втікають німці від своєї назви року — Jahr, що 'весну' означає (те ж саме етимологічне значення має й англ. year); не втікає Т. Шевченко від слова "літо" для означення року (див. його вірш "Три літа", цебто 'Три роки'). Наша ж теперішня інтелігенція, втікаючи від нашої старої назви року, навіть таке наше традиційне урочисте слово як "многоліття" на кострубатий новотвір "багаторіччя" перемінила, і якщо б шукати тут такої "логіки", як наша інтелігенція шукає в слові "многоліття", то треба було б сказати, що "багаторіччя" — це 'багато річок'.

У поляків є слово "rok" ('рік'), але своє традиційне привітальне поздоровлення "sto lat" вони не перемінили на "sto roków".

Новотві́р — це все те, що недавно створене; напр., нове слово (неологізм), якась нова річ (предмет) і т.ін. Та й сам цей термін ("новотвір") у нас є модерним новотвором.

Ного́ — слово загальнослов'янське; старослов'ян. "нога"; болгар. "нога"; серб. "нога"; рос. "нога" (чит. 'ноґа'); чеське noha; польське noga. З усіх тих неслов'янських слів праіндоевропейського походження, які найясніше показують, що пракорінь слова "нога" походить з праіндоевроп. мовного ґрунту, є пруське

слово nage, що означає ‘ногу’. Від слова “нога” походить старослов’ян. “ногъть” (‘ніготь’); литов. nagas, старонімецьке nagal; новонім. Nagel.

Слово “ніжка” (здрібніла форма слова “нога”) означає в нас не тільки маленьку ногу, але й також “ніжки́” крісла, стола і т.ін.

В мові укр. дітей нога — це н о́ з я.

Слово “нога” дуже часте в укр. народній фразеології. Імперативний вираз “На одній нозі!” — означає наказ піти куди й вернутися назад дуже скоро. У повісті “Люборацькі” А. Свидницького: “Хутче, — на одній нозі!” У погрозі: “Й нога моя не буде в тебе!” — Це значить: ‘Я до тебе більш ніколи не прийду!’ Тут слово “нога” вжите в переносному значенні, бо вона вжита замість слова “я”. Звичайно, що ця метафорична функція слова “нога” є не тільки в укр. народній фразеології; бачимо її і в Біблії, в якій м.ін. сказано: “Господь поблагословив тебе, відколи нога моя в тебе”. (Буття 30:30).

“В и т я г н у т и н о́ г и” — фраза, яку укр. селяни вживають (в відношенні до худоби) часто замість слова “здо́хнути”. “Кінь витягнув ноги” — цебто здох; кажуть (з мотивів евфемічного вислову) також “Кінь упав” — ‘здох’. Фраза “витягнув ноги” (‘умер’) в укр. селян також відноситься до ворога, або до злої людини взагалі.

“Жити на широку но́гу” (‘жити розкішно’) — це інтелігентська фраза. (Порівн. польське “Żyć na szeroką stopę”).

Укр. народня приказка “За дурно́ю головою́ — то нема́ нога́м споко́ю” — означає марне витрачання сил тяжкою, але безпляновою фізичною працею, що не є заздалегідь належно продумана.

З тих слів, що походять від слова “нога”, а тепер чомусь уже не вживаються в укр. літерат. мові, треба перш за все згадати слово “ногави́ці” (‘штани’), що утворене із слова “нога”, як слово “рукави́ці” утворене із слова “рука́”.

Також слово “підніжок” в його переносному значенні (‘підніжок власть імущого’, цебто вислу́жник) у нас тепер словом “плазун” заступи́ли, що походить з польського “płazować” (‘повзти’).

Нога́та (архаїзм) — назва староукраїнської монети, що згадується в староукр. збірнику законів, назва якого — “Руська Правда” (цебто ‘Руське Право’) — з часів великого князя Володимира Мономаха (1113-1125).

Слово “ногата”, мабуть, походить з котроїсь з тюркських мов. У збірнику Codex Cumanicus, що був виданий на Заході

на підставі дослідження половецьких законів, згадується половецьке слово nagt, що означає 'гроші'. Може наше старе "ногата" походить від цього половецького слова. До речі, слово "ногата", що означає монетну одиницю, згадується і в "Слові про похід Ігоря" (1187).

Нóжик — маленький ніж; специфічно ж т. зв. "складаний" малий ніж, що його звичайно носять у кишені. Ножик з дерев'яною колодочкою в деяких укр. селах має назву "циганóк".

У польському слові scyzoryk ('ножик') пракорінь той самий, що й в англ. scissors ('ножиці'), староангл. cisors — з пізньолатинського cisorium — 'інструмент для краяння'. (Порівн. тут франц. les ciseaux — 'ножиці'). Див. **Ніж**.

Нóжиці — із старослов'ян. "ножьници" і "ножици". Слово це належить до категорії pluralia tantum (цебто воно має тільки множинну форму), бо цей інструмент складається з двох ножів, сполучених один з одним скісно — навхрест. Слово це — загальнослов'янське, праіндоевроп. походження.

Див. **Ніж** і **Ножик**.

Ной — чоловіче біблійне ім'я власне. У церк.-слов'ян. версії — "Ноє". Значення цього старогебрейського ймення в Лексиконі П. Беринди (1627) пояснено так: "Ноє — перестáнє, або отпочинéнє". П. Ф. Солярський (див. його "Опытъ библейскаго словаря собственныхъ именъ" з 1879-1887 рр.) твердить, що значення цього ймення таке: 'потіха', 'заспокоєння'.

У Біблії (див. Книга Буття 5:29) сказано, що Лемех сина породив, "і ім'я йому кликнув "Noách", кажучи: "Цей нас потішить ("jenachamenu") в наших ділах і в праці рук наших".

У грецькому перекладі Книг Старого Завіту це ймення не могло бути написане так, як його вимовляли жиди ("Noách"), бо звука **-ch-** (наше **х**) в грецькій мові немає. Отже по-грецькому його написали "Noe" (звідси й латинське "Noe"); у церковнослов'янську мову це ім'я було внесене в його грецькій версії; звідси й церк.-слов'ян. його форма: "Ноє".

"**Nomina** sunt odiosa" — старолатинський вислів, дослівне значення якого — 'Імена є ненависні'. Давні римляни вживали це dictum тоді, коли вони хотіли, щоб у розмові не згадувати власних імен.

Джерела цього вислову може треба шукати в давній вірі в магічну силу імен. Це значить, що в римлян було ненависним кожне таке ім'я, значення якого полягало в якійсь злій ідеї, отже це було "nomen odiosum" ('ненависне ім'я'). Удавнину люди

вірили, що коли вимовити ім'я власне, чи взагалі якусь назву, що має зле ("нещасливе") значення, то людина, яка вимовила таке ім'я, викликала на себе нащастя. Напр., давні грецькі мореплавці здалека оминали такі порти (пристані), яких назви, на їхню думку, мали "зловісні" значення.

"Номоканóн" — книга, що є збірником (латинське codex; церковно-слов'янське "съводъ") церковних правил ("канонів") і державно-церковних законів. Закон по-грецькому: "nomos", а церковне правило по-грецькому kanon.

У "Номоканоні" були, поруч канонів, також і царські закони, але тільки ті, що відносилися до взаємовідносин між Церквою й державою (у Візантійсько-Римській Імперії, де Церква не була відділена від держави).

У Візантійській Церкві першим фундаментальним і науково випрацьованим номоканоном був "Nomokanon", автором якого був патріярх Константинопільський Фотій. (Працю над цим своїм монументальним твором він закінчив коло 883 р.). Попередній "Nomokanon", автором якого був Схоластик, по-перше, був неповний, а по-друге, в ньому були помилки. До Фотієвого "Номоканона" згодом видали коментарі учений грецький чернець Іоан Зонарес (коло 1120 р.) і патріярх Антіохійський Феодор Валсамон (коло 1170 р.).

Усі ті історичні писані пам'ятки, що відносилися до церковного права в усій історії Візантійської Церкви в IX ст., були — за ініціятивою грецького уряду — видані в формі монументального збірника під назвою "Syntagma ton Θeion kai Hieron Kanon" (6 великих томів) в Атенах, 1852-1860. (Це значить: "Збірник (Кодекс) божественних і святих канонів".

Для слов'ян з грецької мови вперше були перекладені найважливіші церковні правила й державно-церковні візантійські закони (з Фотієвого "Номоканона") в Болгарії за часів царя Симеона (893-927). Текст цього болгарського перекладу грецького "Номоканона" вийшов у дуже скороченій формі (тільки 14 розділів).

В Україні "Номоканон" (болгарського видання) був перший раз скопійований у XIV ст. У нас називали цю книгу не тільки "Номоканоном", але й "Кормчою Книгою".

Греки називали "Номоканон" також і терміном "Pedalion", що по-старослов'янському означає "кръмило" (українці читали: 'кормило'), цебто стерно (пристрій, за допомогою якого стерновий править великим човном); стерновий по-старослов'янському "кръмьчи" (українці читали: 'кормчий'). Звідси "Pedalion"

(по-англ. "Rudder") — це "Кормча Книга" — ніби Книга, якою управляється Церква, немов корабель стерном.

Но́нна — жін. ім'я власне; з церковно-слов'ян. "Нонна". Наші книжники в минулому інформували, що це ім'я означає: 'чиста', 'освячена'. Ім'я це, мабуть, єгипетського походження.

Non plus ultra — латинське dictum, що означає: 'Дальше вже — ні'. У вільному перекладі: 'до крайніх меж', або 'докраю'.

Нора́ — невеликий підко́п углиб під поверхнею землі в формі маленького тунеля, що їх роблять для себе деякі звірі: лиси, борсуки, сусли й ін. Старослов'ян. слово "нора́" є загальнослов'янським; є воно і в церк.-слов'ян. мові.

Трудність у досліджуванні походження цього слова полягає в тому, що, по-перше, в неслов'янських мовах праіндоевроп. походження немає тих слів, корінь яких був би споріднений з коренем слова "нора" і виражав би ту саму ідею, в якій полягає значення цього слов'ян. слова; по-друге ж, у слов'янських мовах немає таких слів, які походили б від слова "нора", і виражали б ту саму ідею, що й слово "нора".

Старослов'ян. дієслово "но́рити" ледве чи можна тут брати до уваги, бо ж його значення не пов'язане з поняттям про 'нору'; "но́рити" означає те саме, що латинське deducere. Твердження, що слово "нора́" основане в тому самому пракорені, що й дієслово "нуркува́ти" (і "зану́ритися") та "но́рка" ('болотяна видра') досить натягане, а воно ж було й досі є основною відповіддю дослідників на питання в справі походження слова "нора́".

Слово "нора" є особливо популярним тому, що про нього згадав Христос, кажучи: "Птахи мають свої гнізда, звірі мають свої нори, а Син Людський (Христос) не має де голови приклонити". Українські селяни прирівнюють до нори найбідніші хатинки ("буди") сільських нуждарів, кажучи: "Він живе, як в якійсь норі".

П. Беринда у своєму Лексиконі (1627) неправильно називає нору ніби "церковно-слов'янським" словом "нырище" (замість правильного "нора"); по-друге, він неправильно вияснює й значення того т.зв. "нырища", коли він каже, що воно зроблене "с пѣску, дощок", і що це звичайна собі "ямка".

Но́рма — з латинського norma: мірило, правило, закон. Напр., у дефініції права: "Право — це норми, що необхідні для впорядкування суспільних взаємин, і що підтримані державною силою". А ті норми суспільних взаємин, що не підтримуються

силою (держави) — це норми етичні, а не правні. Є також норми літературної мови, норми культурної поведінки й т.ін.

Норо́в — характер; натура живої істоти. Слово це — праслов'янське й загальнослов'янське. Старослов'ян. "нравъ"; болг. "нърав"; серб. "нрав"; рос. "норов" і "нрав" (з церковно-слов'ян.); чеське nrav; польське narow (під укр.впливом) — замість очікуваного польського norw. Як і церковно-слов'ян. слово "нравъ" (що є словом старослов'янським), так і його відповідники в інших слов'ян. мовах, мають і своє другісне значення, а саме: 'етос'.

Щождо першого (основного) значення цього слова — 'характер', 'натура', то воно також вилонило із себе різні похідні значення: 'упертість', 'примхливість' ('каприсність'), тобто 'вередливість', 'непогамо́ваність' і т.ін. Напр., "норови́стий кінь" — це "нату́рливий кінь" — такий, що 'показує свою натуру'. "Кінь без норо́ву" — це такий, що "не нату́риться".

Упротивень до всіх інших слов'янських мов, укр. мова не позбавила слово "норо́в" його другісного значення: 'етос'. Наші письменники в минулому для вираження ідеї 'етос' послуговувалися церк.-слов'янським словом "нравъ".

"Всякому го́роду нравъ і права́,
Всяка имѣтъ свой умъ голова..."

Так навчав Григорій Сковорода (1722-1794) у своїй "Пісні 10-ій". (Див. його "Садъ божественныхъ пѣсней").

Старослов'ян. слово "нравъ" постало з праіндоевропейського кореня. Той факт, що воно визначає природні духові прикмети кожної живої істоти, дозволяє зробити такий висновок, що його пракорінь генетично споріднений з коренем литовського дієслова norẽti, що означає "хотіти", і з коренем латинського іменника nortis — 'злість'.

Носи́ло — у Лексиконі 1627 р.: "Носило — друк до двигання". — Типом носи́ла є, напр., коромисло, — на обидва кінці якого чіпляють відра з водою і несуть це на плечку́. Слово "носило" збудоване на зразок слів "зуби́ло", "креси́ло", "ши́ло" і т.п.

Слово "носило" (від дієслова "носити") — це український твір. Також українським твором є наше народнє слово "но́ші" (від "носити"), якого наша інтелігенція чомусь не вживає, а натомість тримається слова "носилки" — з російського "носи́лки" (чит. "носілкі"). Ноші це не носило, цебто не дрюк, на якому носять що (на плечку́), а є це портативні нари, на яких несуть недужу людину, чи взагалі щось тяжке.

Слова "ноші" (що має тільки множинну форму) не слід змішувати із словом "нóша" (це однинна форма жін. роду), що означає найбільший вантаж, який людина може на плечах нести; напр., "нóша трави́", "нóша зернá" і т.ін.

"Носи́ти" (із старослов'ян. "носи́ти") — це континуальна форма дієслова "нести" (старослов'ян. "нести"), що є словом загальнослов'янським; рос. "носить"; болгар. "неса"; серб. "носити"; чеське n͂esti; поль. nieść.

Про його праіндоевроп. походження свідчить литовське nèszti ('нести'), латиське nest (те саме).

"Усе своє несу з собою" — з латинського "Omnia mea mecum porto". Так давні римляни записали відповідь мудреця старовинної Греції, коли його запитали греки (які втікали з міста перед наступом персів), чому він з собою нічого не несе. А він показав на свою голову й сказав: "Усе своє несу з собою" [в своїй голові].

Нóта — з латинського nota — 'знак' узагалі, а далі — 'написаний знак'. Слово "нота" має тепер кілька значень: 1) нота — музичний знак; (поляки називають це словом nuta); 2) нота — в зах. Европі (також і в Польщі) дана учителем учневі чи учениці оцінка за рівень їхнього знання, за написану задачу тощо; 3) нота дипломатична — упімнення чи осторога, чи навіть ультимат уряду даної держави урядові іншої держави.

"Нотувати" що — 'записувати'. У минулому нотарем називали кожного писаря. У Лексиконі 1627 р.: "Имя нотáрія, то єсть писаря". Це Бериндине пояснення свідчить, що в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. нотаря в нас "нотарієм" ("нотарій") називали — з пізнього латинського "notarius"; звідси польське "notariusz" і російське "нотариус".

Ночувáти — спати вночі в специфічно означеному місці: в будинку, або в полі, чи в лісі, вдома, в знайомих. Старослов'янське "ноштєвати"; болг. "ноштувам"; серб. "ночивати"; рос. "ночевать" (чит. 'ночєвать'); чеське nocovati; поль. nocować.

Старослов'ян. "ноштєвати" походить від старослов'ян. іменника "ношть" ('ніч'). Його відповідники в неслов'янських мовах праіндоевроп. походження: латинське nox (род. відм. noctis); литов. n͂aktis; латиське nakts; грецьке nyx, nyktos; старонімецьке naht; новонімецьке Nacht; англ. knight.

Від дієслова "ночувати" походять такі слова: "нічліг" (стати десь "на нічліг"); "нічліжáнин", "нічліжáнка", "нічліжáни"; трохи "підночувáти"; десь випáдково "заночувати"; "переночувáти" в кого; "підночíвок".

Ну! — вигук заохоти, або імперативної спонуки. “Ну?!” — вигук здивування.

Ну́жа — збірна назва, що вживається замість слова “во́ші”. (Селяни також кажуть евфемічно: “ку́ска” — цебто те, що кусає). Слово “ну́жа” — говіркове; воно походить з укр. “нужда” — ‘біда’. У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Уже тресну нужда на волю”. Початкове значе́ння слова “нужда” (всякого роду біда) згодом змінилося на “матеріяльні злидні”. Звідси й слово “нужа”, бо нуждарів “куска” обсідає.

“Нужда” — це слово загальнослов’янське; старослов’ян. “нужда”; болг. “нужда”; рос. “нужда́”; чеське nouze; поль. nędza.

Другісне значення слова “нужда” у всіх слов’ян. мовах — ‘потреба’. У Лексиконі 1627 р.: “Нужда — потреба, мус”. Звідси староукр. “нуждатися” в чому — ‘зазнавати недостачі в чому’. В укр. літерат. мові: “нужда́р”, “нужда́рка”, “нужде́нний”, “нужда́”.

Старослов’ян. “нуждьнъ” — ‘потрібний’. Звідси укр. “ну́жник”.

Назва повісти Віктора Юго (Hugo) “Les misérables” перекладена по-укр. “Нуждарі”. “Нуждо́та” в переносному значенні — це слово погорди, яким таврується або суспільно упосліджених людей, або людей безпринципових.

Нуль — з латинського nullus — ‘жоден’; нуль у математиці — це знак ‘зеро’. Як зневажливе слово на адресу даної особи, “нуль” означає ‘ніщо’. “Він — нуль” — це ‘Він — ніщо’.

Анулювати що (напр., якусь постанову, умову, документ) значить перекреслити її, уневажнити.

“**Ну́мер**” (локалізм) — н о м е р; — з лат. numerus (по-польському “numer”) — “число” взагалі. Також є воно компонентом виразів “число газети”, “число журна́лу”. Замість укр. літерат. “номер”, в укр. мові в Галичині колись вимовляли це слово як “нумер”.

Від іменника “номер” (множ. “номери́”) походить дієслово “номерува́ти”, а звідси дієйменник “номерува́ння”.

“Номера́ція” означає таку систему, що полягає в номерува́нні.

Нумізма́тика — наука, що займається досліджуванням монет та їхньої історії; від грецького слова “nummos” — ‘монета’; лат. його версія — nummus.

Няв — (і м’яв) — наслідування котячих звуків. Звідси укр. говіркове “мня́вкати” — у переносному значенні: ‘докучати кому’ жалісним прохальним голосом. Похідне слово — іменник “м’явкало”, яким прозивають навку́чливу дитину.

О

О — вісімнадцята буква української азбуки. У церковнослов'янській азбуці називається "он" або "оник". Як церковнослов'янське число, буква **о** означає 70. (Церк.-слов'янські числа означувалися буквами).

У церк.-слов'ян. азбуці було два роди букви **о**: 1) **о** "мале", що було відповідником того грецького **о**, яке по-грецькому називалося "омікрон"; і 2) церк.-слов. **О** 'велике', що було відповідником того грецького **о**, яке по-гр. називалося "омеґа".

О! — вигук здивування; в цій функції воно означає те саме, що й вигук "Ого!". Приклад: "О! То це таки правда?".

О! — вигук теплого зворушення. Ось приклад у Т. Шевченка: "О, друже мій добрий, друже незабутній!".

О — в ролі словотвірної частки; напр.: "описáти" (о + писати): "оголоси́ти" (о + голосити); "отри́мати" (о + тримáти"). **О** в ролі такої словотвірної частки в більшості випадків почало (ще в старослов. добі) поєднуватися з допоміжною часткою **б**; напр.: "обмолотити" (об + молотити); "обкладинка" (об + класти), що є молодшою формою слова "оклáдинка" (о + класти); "обняти", із старшого "обіняти" (об + іняти; пор. "Не йняти віри". У фразі: "Я не йму віри!").

О — прийменник. 1) У деяких укр. говорах у Галичині він зберігся в чистій формі; напр., "Вдаритися о мур головою". Але на більшості українських територій українці вже давно почали вживати цього прийменника в поєднанні з допоміжною часткою **б** (о + б = об), і тому кажуть: "Ударитися об мур головою". "Ударитися об лід". в укр. літерат. мові вживається **об** замість **о**. 2) Прийменник **о**, що вживається як синонім прийменника "**про**" (він вказує на об'єкт даної дії), зберігся в укр. мові в Галичині; напр., "Дбати о що". (Див. Е. Желеховскій и С. Недільський, Малоруско-німецкий словаръ. Два томи. Львôвъ, 1886). На більшості укр. територій українці цього прийменника заступили словом "про"; напр., кажуть: "Дбати про що", а не "Дбати о що".

В укр. літерат. мові вживається прийменника "про", а не **о**. 3) **О** — прийменник часу: "О першій годині". "Опівночі".

Оаза — з грецького oasis; давні греки, мабуть, запозичили собі це слово з єгипетської мови.

Оаза — це таке місце на пустині, де є рослинність, бо там є ґрунтова (джерельна) вода. В Україні тепер літературними формами цього слова є "оáзис" та "оáз".

О́ба (архаїзм), що зберігся в укр. говорах у Галичині. В укр. літературній мові це слово заступлене його синонімом "обидва". Староукр. "оба" й "обоє" були відповідниками церковно-слов'янських "оба" та "обоє". У польській мові збереглися старослов'янські слова obydwa й obaj; обидва вони мають одне й те саме значення. Ці два старослов. однозначні слова збереглися і в сербській мові: "оба", "обадва". У російській мові вживається слово "оба", а його старослов'ян. синоніма "обидва" в ній немає.

Обáбіч, обабі́ч — з обох боків; це слово означає одно з прóстірних понять. Напр.: "Обáбіч" (чи "обабі́ч") шляху росли дерева". Цей укр. новотвір появився в укр. літерат. мові в XIX ст., і вже знаходимо його в повісті "Люборацькі" Анатоля Свидницького (1834-1871) з Поділля. Слово це є в Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.), в "Укр.-англ. словнику" М. Л. Подвезька й ін. На Наддніпрянщині його вимовляють з наголосом на **а** (обáбіч), а в Галичині з наголосом на **і** (обабі́ч).

Обарáнок (місцеве, літературне, в Галичині); з польського obwarzánek; по-укр.: "бу́блик".

Обáхта. Див. Абáхта.

Обáчний — оберéжний; увáжливий в передбачуванні небезпеки; зми́сний у прямуванні до успіху в трудній ситуації.

У староукр. пам'ятках (з княжої доби) це слово не засвідчене. В Україні появилося воно, мабуть, не раніше XVI ст. В укр. народній творчості воно часом пов'язується з мотивами козаччини. Про це м.ін. свідчать дані з тих укр. фольклорних матеріялів, що опубліковані в двотомному збірнику Пантелеймона Куліша "Записки о Южной Руси" (1856-1857). Ось приклад з першого тому ЗОЮР (з 1856 р.): "Гей, — каже, — ти, ти шинкарко молода, ти Насте кабашна! Ти, — каже, — до всіх бідних козаків-нетяг хоч зла, да й обачна". (Цитує це в своєму Словнику Б. Грінченко, як ілюстрацію вживання слова "обáчний"). У пісні "Гей, там на горі та й женці жнуть" гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний названий "необачним", бо, як у цій пісні жартівливо сказано, — він "проміняв жінку за тютюн та люльку".

Між мовами слов'янських народів є тільки дві такі мови, в яких є слово "обачний", а саме — польська й українська. А. Брюкнер твердить (див. його Słownik etymologiczny języka pols-

kiego", 1927), що слово baczyć (укр. "бачити") — це "виключно наше (польське) слово; від нас на Русь перейшло". Очевидно, це твердження Брюкнера відноситься й до польського obaczyć ('зобачити') — в укр. версії: "обáчити", якого також немає в жодних інших слов'ян. мовах, а тільки в польській та українській. Див. у Катихізисі 1645 р.: "Обачатъ Сына члъскаго".

Брюкнер каже, що польське слово baczyć походить від іменника baki. Але тому, що слова baki в польській мові немає, то він його позначує зіркою, як продукт його етимологічного відтворення. Брюкнер, очевидно, не знав, що йому не треба було вгадувати, що колись, мовляв, було слово *baki ('очі'), бо ж це слово є дуже старим в укр. мові, і воно збереглося в укр. говорах, де воно вживається для вираження пейоративного аспекту значення слова "очі". Напр., на Крем'янеччині (Волинь) кажуть: "Йому десь **баки** забило!" (Це зн.: 'Йому десь заслонило в очах').

Польським відповідником слова "баки" є слова gały і ślepie.

Обез'я́на (арх.) — мáвпа; з перського abizine; може й тюркського походження. З німецького зложеного слова Maul - affe (в якому слово Affe означає обез'яну) поляки створили собі слово małpa, а від них запозичили собі його тільки два народи: українці й чехи; чехи, щоправда, вживають його дуже рідко; вони воліють своє слово opice; рос. "обезьяна" (і колоквіяльне "мартышка"); болг. "мајмуна"; серб. "мајмун".

В укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. ще зберігалося слово "обез'яна", але поруч його вже було польське małpa. Див. у Лексиконі Беринди (1627): "Мáлпа, кочкодáн, обезяна". — Беринда називає обез'яну не тільки польським словом małpa, але й також, за польським звичаєм, називає її к о ч к о д á н о м. Слово "кочкодан" у дійсності означає морську кітку; слово це походить з чеського kočka 'кітка'; звідси чеське kočkodon, яке в чехів запозичили поляки, а в поляків запозичили собі його українці. Чехи морську кітку також називають словом mart; пор. російське "мартышка" — 'морська кітка', яким росіяни також мавпу називають — подібно як поляки словом koczkodan.

Оберéмок — ноша будь чого, що людина може обхопити руками й нести наперед себе. Звідси кажемо: "нести оберемок дров", "оберемок соломи, сіна, трави", і т.ін. Фраза "Взяти на оберемок" означає: 'Обхопити що руками й нести наперед себе'. "Оберемок" — слово зложене: "о + беремок". Компонент "-оберемок" походить із староукр. (і східньослов'янського) іменника "беремя", що означає 'тягар', 'ношу'.

Наше старе слово "беремя" походить із старослов'ян. brěmę (порівн. церк.-слов. brěmę), яке на укр. і східньослов'ян. мовному ґрунті вимовлялося як 'брем'я'; у поляків brzemię.

Старослов'ян. іменник brěmę у праслов'янській добі мав форму 'bermę'.

Корінь цього слова праіндоевропейський: санскритське bhárman — 'ноша', 'тягар', 'берем'я'; зендське barəman (те саме); грецьке phérma (те саме); німецьке gebaren (з ge + baren), первісне значення якого було 'нести'.

Замість форми "беремя" росіяни взяли собі в літературну мову його церк.-слов'ян. відповідник з російською вимовою: "бремя"; пор. болг. "брѣме"; чеське břeme, břemeno; польське brzemię, brzemiono.

Обе́ржа (арх.) — госпо́да, гостинниця, заїздний дім. Це старий полонізм в укр. мові: obierža, з французького auberge, що походить з німецького Herberge.

Оберта́ння — у Лексиконі Беринди пояснено: "Сообращеніє — обертаньєся в коло".

Дієйменник "обертання" походить від зложеного дієслова "обертати": "об + [в] ертати". Коли до дієслова "вертати", — (форма якого виражає повторний (ітеративний) аспект дієслова "вертіти"), — додали приставку **об-** (звідси "**обертати**"), то через збіжність двох губних приголосних -**бв**- приголосний звук **в** випадає з цього слова.

Дієйменник "обертання" в своїй сім'ї слів: "обертати", "обернути", "оборот"; "обернутися"; "обернений"; "о́бертом".

"Обертас", що його Б. Грінченко в своєму Словнику подає за укр. слово, в дійсності є словом польським: obertas; звідси польське oberek.

Відповідники укр. "обертати" в інших слов'ян. мовах: болг. "обраштам"; серб. "обратрати"; чеське obračeti; польське obracać; російське "обращать" (з церк.-слов'ян. "обраштати").

Корінь слова "обертати" (з ***обвертати**) — праіндоевропейський; пор. латинське vertere ('вертіти'), санскритське vartati (те саме).

Оби́да (арх.) — кривда. У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Въстала обида". "За обиду Ольгову". "Не было оно бидѣ порождено". "За обиду сего времени". "Не дасть гнѣзда своего въ обиду".

У Лексисі 1596 р.: "Обиджу — шкоджу, кривджу. Обида — кривда, ушкодє́ньє. Обидѣніє укрівжа́ньє".

Церк.-слов'ян. "обида"; болг. "обида"; рос. "обида"; серб. "увреда"; чеське obida, uražka; поль. krzywda, uraza.

Походження слова "обида" не вияснене. Одні з дослідників твердять, що воно базується на тому самому корені, що й старослов. слово věda ("бѣда" — 'біда'); інші ж твердять, що його первісна форма була *об (в)ида.

Оби́два (жін. і середн. рід "обидві") — числівник, яким означується п а р а об'єктів. Церк.-слов. відповідники українських "обидва", "обидві", такі: "оба", "обѣ". Такими були початкові старослов'янські форми цього числівника (oba, obě). Пізніше до слова oba почали додавати числівника dva: oba + dva = obadva. У сербській мові зберігаються обидві ці форми: первісна — "оба" й другісна — "обадва"; так воно є в чеській мові: oba, obadva. У польськ. мові поруч слова obaj є його синонім obydwa (що походить від слова obadwa). Так воно є і в укр. мові, "оба" = "обидва" (що походить від "обадва"). Але слова "оба" і "обі" вживаються тільки в укр. мові в Галичині. На Наддніпрянщині й на Волині вживають слова "обидва", "обидві" (те друге слово постало з "обѣ + двѣ").

Праслов'янські форми цього прислівника були такі самі, як і старослов'янські: чол. рід *oba й жін. р. *obѣ.

А. Г. Преображенський твердить, що праслов'ян. слово *oba в праіндоевропейській добі мало форму *ba, і тому факт появи звука о при ньому він уважає за явище загадкове. (Див. його "Краткій этимологическій словарь русскаго языка". Москва, 1910-1914). Натомість згідно з поглядом М. Фасмера, форма праслов'янського слова *oba в праіндоевропейській добі не була звукосполука ***ba**, бо вона вже й за того часу починалася голосним звуком. На доказ цього він подає такі приклади: литовське abudu ('оба'), abidvi ('обі'); латиське (у латишів) abi ('оба'); старопруське obbai (те саме); староіндійське ubha (те саме) і т.ін.; до виняткових явищ належать такі випадки, що між голосним звуком і приголосним **b** був приголосний звук, як ось у латинському ambo ('оба') й грецькому ampho (те саме). Це значить, що в праіндоевропейській добі голосний звук перед **b** презентував себе різними перезвуковими варіянтами: **a** : **u** : **o**. Але він не дав відповіді на питання, чи ці голосні звуки були приставками праіндоевропейського слова *bhō, чи може воно було одним із співкомпонентів його кореня. (Див. Max Vassmer, Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, 1950-1958). А. Меє твердив, що вони були приставками. (Див. A. Meillet, Etudes sur l'étymologie et le vocabulaire du vieu slave. I. II. Paris, 1902-1905).

"Оба" і "обі" в зложених словах: "обапóлки" (крайні дошки, що постали в висліді від пилування обох боків стовбура). Слово "обаполки" почерез закономірне вимовляння як "обопілки" (згідно з законом перезвуку ікання) українські селяни вкінці на "опілки" це слово змінили. "Опілок" (з "обапóлок") — це така дошка, що з одного боку є опукла, неспилована, а часом і сучковата.

Терміном "обапóлок" згодом почали також окраїни міст називати.

З іменника "обапóлок" (так воно записане в Словнику Б. Грінченка, хоч згідно з законами укр. фонетики його треба вимовляти як 'обапілок') постав прикметник "обапільний", що його почали вимовляти як 'обопільний', може й за зразком польського obopólny.

Числівник "оба" (чоловіч. роду) є також одним з компонентів слова "обабіч", а числівник "обі" (жін. й середнього роду) є одним із складників слова "обірýч", "обірýчма".

Числівник "оба", "обі" в староукр. мові: "Оба стъна погасоста" (в "Слові про похід Ігоря", 1187). "Обоюду — на обѣ стороні, обѣ мѣстца" (в Лексиконі Беринди, 1627).

Староукр. "обадва" (з якого постало теперішнє наше "обидва") засвідчене в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. У Катихізисі 1645 р.: "Обадва уряди".

Обичáй — традиційний модус суспільного життя народу; етос. У Лексиконі 1627 р.: "Злий обы́чай". "Быдлячий нóров или обы́чай". Ужитий Бериндою прикметник "быдлячий" означає 'життєвий', 'побутовий' — з польського bydło, яке колись означало 'буття', 'життя', а тепер воно означає 'худобу'. У чехів слово bydlo й досі означає 'буття', 'життя', 'мешкання'.

Ужитий тут іменник "нóров" походить із старослов'ян. nravъ ("нравъ"), що означає 'характер'. На ґрунті мови кожного слов'ян. народу це старослов'ян. слово виразило себе в різних видозмінах: На східньослов'ян. мовному ґрунті воно виразило себе в формі "норовъ"; у болгар "нърав"; у сербів "нарав"; у чехів nrav; у поляків старопольс. narow, тепер поль. narów.

Хоч східньослов'ян. народи мали своє слово "наровъ" (із старослов. nravъ), то, одначе, коли церковно-слов'ян. мова стала в них книжною мовою, то їхні "книжники" почали вживати церк.-слов'ян. слово "нравъ", бо його значення вже перестало виражати ідею 'характер', тобто 'норов', а почало виражати ідею 'етос', що означає сукупність звичаєвих норм життя й співжиття народу під моральним оглядом.

Григорій Сковорода в "Пісні десятій" писав:

" Всякому гóроду н р а в і права; Всяка имѣеть свой умъ голова". Звичайно, що слово "нрав" тут має своє церковнослов'ян. значення: 'етос'.

Памва Беринда у своєму Лексиконі (1627 р.), як було тут сказано вище, замість церк.-слов'ян. "нравъ" ужив його староукр. відповідника "норовъ", і то вжив його не в значенні 'характер' — 'натура', яке воно тоді ще зберігало, а в значенні 'етос'.

Супрасльський збірник ст.-церк.-слов'ян. писань (з XI ст.) — це та перша у східньослов'ян. народів пам'ятка, в якій грецьке слово eθos перекладене старослов'янським словом "обычаи"; а це значить, що старослов'ян. (а в цьому й староукр.) слово "обычай" вже тоді виражало ту саму ідею, що й церк.-слов'ян. слово "нравъ", а саме ідею 'етос'.

Слово "обичай" — всеслов'янське: болгар. "обычај" = "закон", "навик"; серб. "обичай", "обичаjі" = "нарави"; чеське običej; поль. obyczaj. Ф. Миклошіч замість поінформувати, що також і в польській мові є слово "обичай", церк.-слов'ян. слово "обычай" пояснює по-польському словами: "zwyczaj, nawyczka, przyzwyczajenie". (Див. його "Краткій словарь шести славянськихъ языковъ", 1885).

У дійсності ж у поляків, як і в кожного іншого слов'янського народу, слово "обичай" означає 'етос', а не 'звичай'. В обох цих словах, розуміється, — один і той самий праслов'янський корінь (*vyk-), на якому основані такі слова: "з**вик**нути", "при**вик**нути", "од**вик**нути", "на**вик**нути" (порівн. укр. народнє dictum: "До чого бик навúк").

У пракорені *vyk- звук **к** в пригожій для цього звуковій позиції в процесі вимовлювання слів зм'ягшився, і в висліді цього переміпився в **ч**; що наявне в таких словах: "зви**ч**ка" порівн. "звикнути"), "зви**ч**ай" (пор. "звикати").

У висліді того факту, що в тих словах, в яких праслов. корінь *vyk- опинявся в м'якій звуковій позиції, і тому змінявся на *vyč-, у праслов'янській добі постало явище такої виміни в словах, що поставали на основі цього пракореня: *vy**k**- : *vyč-, напр. у словах z - **vy**k - nąti і *ob - vyč - aj.

У процесі вимовляння слова *o**bv**yčaj, факт збіжности (безпосереднього сусідства одного з одним) приголосних **b** + **v** спричинив заникнення **v**, і тому з форми *o**bv**yčaj постала зредукована форма *o**b**yčaj. Подібно старослов'ян. слово obodъ (звідси наше "óбід") постало з праслов'ян. дієслова *obvoditi.

Наші книжники в XVI-XVII ст.ст. в слові "обичай" наголошували другий склад: "об**ú**чай", а в теперішній нашій літерат.

мові наголошений його останній склад: “обича́й” (див. у “Правописному словнику” Голоскевича).

Обича́йка — обід сита, решета й жорнового каменя в млині, зроблений з гнучкого пласту дерева, знятого безпосередньо з-під пласту лика; укр. “обичайка”; рос. “обеча́йка”; білоруське “обича́йка” (чит. ‘обічайка’); болгар. “обічайка”. Болгар. діялектичне “обечка”, “бечайка”.

У Грінченка значення цього слова таке: 1) “Ободъ, на который натягивается сито, рѣшето, бубенъ и пр.” 2) “Деревянный или лубный ящикъ, покрывающій въ мельницѣ или ручной мельницѣ верхній жерновъ и удерживающій муку”.

(Див. Словарь української мови. Зібрала редакція журнала “Кіевская старина”. Упорядкував з додатком власного матеріялу Бори́с Грінче́нко. Київ, 1909”).

Це був той перший український словник, в якому було наявне слово “обичайка”.

Включання слова “обичайка” в словники започаткував Маценаур (Matzenaur). (Див. його лексикон п. н. “Cizi slova b řečech slovanskich. Brunn. 1870).

У східньослов’янських народів тим першим словником, в який було включене слово “обичайка” був російський Словник В. Даля (який народився в Україні, на Катеринославщині, 1801 р.; умер 1872 р.). Це слово зацікавило його, мабуть, головно тому, що він був етнографом. Він подає два значення слова “обичайка” (“обечайка”): 1) “бочный ободъ на ситѣ, рѣшетѣ, коробкѣ, мельничномъ камнѣ и т.п.”. 2) “Ячейка, ячея, глазокъ невода”. (Владиміръ Даль, Толковый словарь живого русскаго языка, I—IV. Второе изданіе. Москва, 1880. Див. том II, стор. 597). Згадане В. Далем слово “ячейка” визначає малу клітину в якомусь матеріяльному предметі; напр., клітини в со́тах вощини (з воску) в вулику; бджоли заповнюють соти медом. “Глазокъ невода” — це о́чко в тій сітці, якою затягають рибу.

Факт уживання слова “обичайка” східньослов’янськими народами перший зілюстрував писаними пам’ятками М. Срезневський у своїй праці “Матеріалы для словаря русскаго языка по письменнымъ памятникамъ, I—II. С.-Петербургъ, 1893.

Першу спробу етимологічного вияснення слова “обичайка” зробив Маценаур (див. його вищезгаданий лексікон), який твердив, що слово “обичайка” походить від слова “ячейка”.

Горяєв був тим другим з черги мовознавцем, який зробив спробу дослідити етимологію слова “обичайка”, і він поставив

таку гіпотезу, що ґенетичною формою цього слова була форма *обвитъчайка.

Див. Н. В. Горяевъ, Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка. Тифлисъ, 1891).

Тим першим мовознавцем, що гіпотези Маценаура й Ґоряєва вважав за безпідставні, був А. Г. Преображенський. Він заявив, що слово "обечайка" є словом "неизвѣстнаго происхожденія". (Див. його "Краткій этимологическій словарь русскаго языка". Москва, 1910-1914).

Тим досі останнім, чи найновішим, словником, в який включено слово "обечайка", є "Russisches etymologisches Wörterbuch" Фасмера (з 1950-1958 рр.).

Свого вияснення слова "обечайка" він не подав.

* * *

В Україні в деяких селах ще до першої світової війни зберігався один з традиційних музичних інструментів, що в деяких околицях називався решето́м, а в деяких — обича́йкою. Отже казали: "Грати на решеті", або "Грати на обичайці". Власне, це й була обичайка з решета, але від нього було відняте дно — сіточка (дротяна), а замість неї обтягали одну сторону обичайки тоненькою виправленою (на т.зв. "сировицю") шкурою (такою, як у барабані), а обичайку навколо обвішували маленькими дзвіночками.

Обід — те споживання харчу, що відбувається між сніданком і вечерею. Слово це походить від старослов. "обѣдъ", а те останнє від праслов'ян. *obědъ (*ob + ědъ, що виражало ідею *'об - ěsti'). Слово це всеслов'янське: болг. "обяд"; серб. "обеjед; чеське oběd; поль. obiad.; рос. "обе́д".

Старослов'ян. слово ěsti (кириличним письмом: "ѣсти") деякі із слов'ян. народів вимовляли як 'ясті" (порівн. болгар. "jам" — 'їсти'), а деякі — як 'єсті'; звідси чеське jest; (порівн. російське есть, чит. 'єсть'; поль. jeść).

Той звук, що в старослов'ян. слові obědъ ("обѣд") символізувався буквою ě (кириличне ѣ), одні з слов'янських народів вимовляли як наше є, а інші — як наше я. Тому то старослов'ян. слово obědъ ("обѣдъ") одні з народів (напр., болгари й поляки) вимовляють як 'об'яд', а інші (напр., чехи й росіяни, — як 'обєдъ).

Східні слов'яни вимовляли це слово (obѣдъ, "обѣдъ") як 'обєд', але на укр. ґрунті звук є (що означувався кириличною буквою ѣ) в цьому слові (як і в деяких інших словах, коли він був у пригожій для цього позиції) вже дуже рано почав вимовлятися як і. І хоч це слово писали в нас кирилицею етимологічно, як

‘обѣдъ’, то одначе в читанні вимовляли його по-своєму — як ‘обід’.

Від праслов’ян. дієслова *ěsti також походить старослов’ян. іменник sъněd̄ati (“сънѣдати”) — ‘снідати’.

Корінь праслов’ян. дієслова *ěsti — праіндоевропейський. Порівн. латинське ēdere, що має також свою видозміну в формі esse, означає ‘їсти’; німецьке essen означає те саме. До речі, латинське est поруч свого означення [він, вона, воно] є (старослов’ян. ěstь), має також значення ‘їсть’, старослов’ян. ěstь.

Тому що в Україні о б і д, — який вдавнину відбувався перед полуднем (порівн. церковне “Обідниця”), — згодом почав відбуватися в полудень, тобто о 12-ій годині дня, то й о б і д почали звати полуднем, а п о л у д е н ь стали звати о б і д о м. Напр., у деяких селах на Підляшші укр. селяни п о л у д е н ь (‘південь’) називають о б і д о м. Коли ці селяни спольщилися, то замість казати по-польському “Iść na południe” (‘Іти на південь’, тобто ‘Іти в південному напрямку’), вони кажуть ‘Iść na obiad’ (‘Іти на обід’, тобто йти в ‘о б і д н ь о м у напрямку’).

Слово “обід” у староукр. мові: “Избивая гуси и лебеди завтроку, и обѣду, и ужинѣ”. (“Слово про похід Ігоря”, 1187). Це значить, що воїни князя Ігоря стріляли гусей, щоб мати з них снідання (“завтрокъ”), о б і д і вечерю (“ужинъ).

Обідві (арх.) — оби́дві. У Полтавських Актах з 1665 р. написано: “Обѣдвѣ сторонѣ”. Кириличну букву **ѣ** (у фонетичній транскрипції ě) українці за того часу читали як **і**. Тому то слова “Обѣдвѣ сторонѣ” вони читали так: ‘Об**і**дв**і** сторон**і**’. Форма “сторон**і**” (від однинної форми “сторон**а́**”) — це не множина, бо множинна форма була “сторон**ы**”) “сторон**і**” — це т.зв. двоїна (по-латинському dualis).

Коли перед даним іменником (чолов. роду) стоїть числівник “два”, або “оба”, або “обидва”, то однинна форма того іменника тоді змінялася на двоїнну форму. Напр.: “один чоловік”; “численні чоловіки”, “два (або “оба”, чи “обидва”) чоловік**а**”.

Коли перед іменником жіноч. чи середн. роду стояв числівник “дві” (чи “обі”, або “обидві”), то однинна форма того іменника в такому випадку змінялася на двоїнну форму. Напр.: “одна сторон**а**”, “одна рук**а**”, “одне яйц**е**”. Множинна форма: “численні сторон**и**” (староукр. “сторон**ы**”); “численні руки” (староукр. “рук**ы**”); “численні яйц**я**” Двоїна: “дві (обі, обидві) сторон**і**” (староукр. “сторон**ѣ**”), руц**і** (староукр. “руц**ѣ**”); яйц**і** (староукр. “яицѣ”). Ще приклади: “дві (обі, обидві) руц**і**, ноз**і**, о́ц**і**, вікн**і́**; множинна форма яких є: ру́к**и**, но́г**и**, о́ч**і**, ві́кн**а**.

Двоїнна форма в нас вже усунена з літерат. мови, але вона збереглася в укр. діялектах.

У зв'язку із словом "обидві" див. **Обидва.**

Обідня — Літургія, що кінчається перед обідом. З церк.-слов'янського "Объдьня", або "Объдьняя".

В Іпатському Літописі (з середини XV ст.) написано: "Отпѣвшимъ имъ обѣдьню, обѣдаша у Ольга". Це значить: "Відспівавши (відправивши) Обідню (в церкві), обідали в (князя) Олега".

Див. **Обід.**

Обітни́ця — приречення кому чого. Форма цього слова є здрібнінням (димінутивом) форми іменника "обіт", із старослов'ян. (і староукр.) "обѣтъ" (obětъ). Старша форма цього старослов'ян. слова, мабуть, була *obvětъ (*обвѣтъ). Таке припущення вже перетворилося в аксіому в теперішньому слов'янознавстві. Очевидно, що коли в праслов'ян. слові звук **v** стояв після звука **b**, то він (звук **v**) заникав. Генетичною формою старослов'ян. слова obětъ ("обѣтъ") була форма *obvětъ, а це означало, що згадане слово (*obvětъ) складалося з двох основних компонентів *ob + větъ. Слово větъ, розуміється, було в давніх слов'янських народів; на це вказує наявність у староукр. мові (і взагалі, у всіх східньослов'ян. мовах) слова "вѣтъ" (větъ), що означає 'раду' й 'договір'. Від слова "вѣтъ" постав старослов'ян. іменник "вѣтик", значення якого: 'промовець' ('оратор'). Слово "вѣтъ" є в таких старослов'ян. зложених іменниках: "съвѣтъ" ('совіт', 'рада', 'нарада', 'порада'); "привѣтъ" ('привіт'), "отвѣтъ" ('отвіт', 'відповідь'); "завѣтъ" ('завіт').

Із слова "обіт" постав його димінутив "обітниця" на основі того самого принципу словотворення, на якому із старослов'ян. іменника "объдъ" ('обід') постав його димінутив "обѣдьница" ('обідниця').

Натомість слово "обіцянка" це, безумовно, запозичення з польської мови; порівн. польське obiecanka, що таке популярне в dictum "obiecanka — cacanka, a głupiemu radość", яке перейшло (в дослівному перекладі, тобто в формі кальки) в укр. фольклор: "Обіцянка — цяцянка, а дурному радість".

Старослов. слово obětъ ("обѣтъ") збереглося в усіх слов. мовах; напр.: чеське oběť; польське obiata, obieta (це друге вже перестало вживатися в поль. мові); словацьке obeť; рос. "обет" (за старим правописом: "обѣтъ"). На праіндоевропейське походження кореня старослов. слова větъ ("вѣтъ") м.ін. вказує пруське слово waitiat, що означає 'говорити'.

Слово “обітниця” в укр. мові XVI-XVII ст.ст.: “Маючи обѣтницу живота́”. (Катехізис 1645 р.). Там таки й прикметник “обіцяний, -а, -е”.

Слово “обітниця” автор цього Катихізиса, як видно, вимовляв на польський лад: ‘obietnica’ (‘обєтніца’), тому він звук **ц** в цьому слові послідовно вимовляв твердо, отже й писав “обѣтни**цу**”, замість правильного “обѣтныцю”. Так само й слово “обіцяний” він вимовляв на польський лад: “обѣ**ца**ный” (по-польському: obie**ca**ny) замість правильного “обѣ**ця**ный”.

У старо-церк.-слов’янській мові є два такі дієслова, в яких корінь той самий, що й в іменнику “обѣтъ”: 1) “обѣштаті” (порівн. староукр. книжне “обѣщати” (чит. ‘обіщати’) і 2) “обѣтовати” (‘обітувати’).

Від старо-церк.-слов’ян. “обѣштати” був утворений дієприкметник “обѣштанъ, -а, -о” і у здовженій формі: “обѣтаны, -ная, -ное” (‘обіцяний, -а, -е’); його староукр. книжним відповідником був дієприкметник “обѣщаный, -ная, -ное”.

Від ст.-церк.-слов. дієслова “обѣтовати” був утворений дієприкметник “обѣтованъ, -а, -о”, а в здовженій формі “обѣтованы, -ная, -ное”. У тепер. укр. літературн. мові слово “обітований, -а, -е” вживається не тільки з іменником “земля” (“обітована земля” — в біблійному сенсі цього виразу), але й також в усіх тих випадках, коли цього вимагає урочистий стиль мови. Те саме треба сказати про вживання слова “обіт”. І так, напр., кажемо: “черне́чий обіт” (чи “черне́чі обіти”), а не: “чернеча обітниця”, чи “обіцянка”; “наш обіт Богові”, а не “наша обітниця (чи обіцянка) Богові”, і т.ін.

О̆блак — із церк.-слов’ян. “облакъ”; староукр. “оболокъ”; у теперішній укр. мові воно вживається переважно в множинній формі, і тому в Словнику Б. Грінченка подана тільки його множинна форма: “о́болоки”; значення цього слова він подав по-російському: “лазурь небесная”. Одначе церк.-слов. слово “облакъ” так поширилося (почерез Церкву) в Україні, навіть проникло в укр. фольклор, що почало з укр. мови наше слово “о́болок” усувати.

Старослов’ян. слово “облакъ” збереглося в усіх слов’янських мовах: у староукр. книжній мові “облакъ” і “облако”; болгар. “облак”; серб. “облак”; рос. “облак” і “облако”; поль. obłok; чеське й словацьке oblak; словінське oblâk.

Не може бути сумніву, що початкова форма другого компонента (“-лакъ”) була “влакъ”, і його спільність з коренем старослов’ян. дієслова “влачити” (‘волочити’) є цілком очевидна. А це

значить, що форма старослов'ян. іменника "облакъ" була: *ob-vlakъ, але звук **v** з неї випав тому, що він знаходився після звука **b**.

У праслов'янській добі генетична форма цього слова була *ob - volkъ, яка шляхом метатези (переставки) -ol- — -lo- змінилося на ob - **lo**kъ (пор. поль. obłok), а в деяких народів на ob - **la**kъ; у східніх слов'ян. — на ob - olokъ.

Давні слов'яни лазу́р висот космічного простору вважали за 'обволоку', чи 'поволоку' небес.

Упротивень до Б. Грінченка, який у своєму Словнику (1909 р.) каже, що "о́болоки" — це 'лазур небесна', П. Беринда в своєму Лексиконі (1627 р.), як видно, вважав за "облакъ" всякий рід піднебесної поволоки — мряку й туман. Про це свідчать ось такі слова в його Лексиконі: "Облакъ дождевный". — Отже тут мова про таку піднебесну поволоку, через яку піднебесся було пасмурним, і про яку укр. селяни кажуть, що "небо насу́пилося".

Натомість автор "Слова про похід Ігоря" (1187 р.) цілком ясно словом "облак" називав лазур небес, а при цьому він постійно й послідовно вживає це слово в його множинній формі: "Растѣкашется сызимъ орлом подъ облакы". "Летая умомъ подъ облакы". "Меча бремены чрезъ облакы". "Горѣ подъ облакы вѣчерни".

Пишучи "Російського етимологічного словника", М. Фасмер був добре поінформований про висліди дослідницької праці найвидатніших славістів-етимологів його часу — після другої світової війни. Одначе він, подібно як півстоліття перед ним Преображенський, не висловив своєї думки про джерело походження праслов'янського слова *obvolkъ, отже й не подає таких слів з неслов'янських мов індоевроп. сім'ї, які евентуально могли б мати той самий пракорінь, що й праслов. слово *obvolkъ, і також, разуміється, церк.-слов'ян. oblakъ.

Натомість А. Брюкнер у своєму "Етимологічному словнику польської мови" каже, що польське слово obłak походить з того самого праіндоевропейського пракореня, що й литовське слово apawalkas (apa - walk - as), що означає 'оболок'. Отож він eo ipso супоставляє литовське -walk- з праслов'янським *-volk- (із слова *ob - volkъ).

При цьому до речі буде згадати про те, що Ф. Міклошіч у своєму Словнику (шістьох слов'янських мов) інформує, що слово die Wolke (і das Volkchen) є німецьким відповідником церк.-слов'янського слова "облакъ". А це значить, що до супоставлення праслов'янського *volkъ (у праслов. *ob - volkъ — 'об-

лок') з литовським -walk- (у слові apawalkas — 'оболок'), що його зробив Брюкнер, можна ще додати Wolk- (з німецького die Wolke — 'оболок').

Обли́ччя — лице. Б. Грінченко у своєму Словнику ілюструє вживання цього слова тільки одним прикладом, і то лише із збірника "Народныя южнорусскія сказки" (I - II, 1869-70), що їх упорядкував до друку Іван Рудченко. Ось приклад з 2-го тому (стор. 160): "Прийняв він (янгол) на себе о б л и ч ч я цара". З того факту, що ані серед українських селянських мас, ані серед укр. інтелігенції на Наддніпрянщині слово "обличчя" не було популярним, можна евентуально зробити такий висновок, що на Наддніпрянщині в укр. мові вживали слово "обличчя" тоді, коли говорилося про таке "лице", яке можна було зміняти як маску. Адже ж у казках, з яких Б. Грінченко узяв ілюстрацію вживання слова "обличчя", це слово вжите в сенсі 'лиця — маски'.

Українські селянські маси в усій Україні й укр. інтелігенція на Наддніпрянщині традиційно вживали слово "лице", що походить із старослов'ян. "лице", яке є словом усеслов'янським: церк.-слов. "лице"; болг. "лице"; серб. "лице"; чеське lice; старопольське lice. (Форма цього слова згодом почала в поляків помилково сприйматися як "множина" слова lice).

Видозміна старослов'ян. lice, а саме — lico, збереглася в російській мові і мові польській (в якій воно тепер належить до архаїзмів).

Із старослов'янського слова oblikъ (див. теперішнє серб. й рос. "облик") ще в старослов'ян. добі почали вилонюватися видозміни, в яких звук **к** oblikъ унаслідок першої паляталізації (пом'ягшення першого ступеня) перемінився в č. І так, на старому болгаро-македонському мовному ґрунті з форми слова oblikъ вилонилася форма "обличиє" (з *обликиє), і ця форма ввійшла в лексику старо-церк.-слов'ян. (і церк.-слов'ян.) мови. Чи з форми слова likъ вилонилася форма "обличиє" також й на східньослов'янському ґрунті, — цього не можемо знати тому, що тут першою книжною мовою була мова старо-церк.-слов'янська (яка в нас згодом була "зукраїнізована", в висліді чого постала церковно-слов'янська мова "укр. типу"). Отже в тих наших найстарших пам'ятках, де є слово "обличиє", воно могло бути й місцевого (східньослов'ян.) походження, і було таким самим, як і його стцерк.-слов. відповідник. На західньослов. ґрунті із старослов'ян. слова oblikъ вилонилася його формальна видозміна ovličije, про що свідчить той факт, що в польській мові є слово oblicze, а в чеській obličej.

Справа тепер у тому, що старослов'ян. слово likъ (та його формальна видозміна: obličje) означали не те саме, що старослов'янське слово lice. Слово lice означало ту частину людської голови, в якій є очі, ніс, уста, а його пізній синонім obličije, означав специфічні риси лиця кожного людського індивіда. Тому то Ф. Міклошіч, пояснюючи значення церк.-слов'ян. слова "обличиє", каже, що воно виражає: "la figure, les traits" ('фігуру, риси'), тобто "rys twarzy" ('рис обличчя'). Отже церк.-слов'ян. слово "обличиє", а також слово "обликъ" (що збереглося в сербській і російській мовах) він послідовно вияснює болгарськими словами: "вид", "образ". (Проф. Ф. Миклошич, Краткій словарь шести славянськихъ языковъ. С. Петербургъ и Москва — Вѣна, 1885. Стор. 420-421).

Тому що слово "обличиє" було в нас у церковно-слов'янській мові, тобто вважалося за "книжне" слово, отже й за слово освіченої верстви, а "прості" люди вживали тільки слово "лице". Але серед освіченої верстви слово "обличиє" згодом затратило своє дійсне значення — специфічні риси людського індивіда, і стало синонімом слова "лице". Крім цього, наша інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. почала вимовляти це слово на польський лад: "обліче". Ось один з прикладів: "Аггелове завше видять обли́че Отца моєго''. (Катехізисі 1645 р.).

Полонізмом тут є не тільки "обличе" (чит. 'обліче'), але вираз "Аггелове" ("ангелове") — за польським зразком Aniołowie, замість "Ангели" (за староукр. правописом — "ангелы"). Полонізмом є також слово "завше" (з поль. zawsze — 'завжди'). У тому Катехізисі є також випадки вживання церк.-слов'ян. форми слова обличчя; напр., "Оглядаючи обличъє Божіє". Але тут це слово потрактоване як синонім слова "лице".

В Острізькій Біблії (1581), яка є перекладом на, так би мовити, "клясичну" церковно-слов'янську мову, ні разу не вжито слова "обличиє" (за київським кириличним правописом — "обличіє"), а натомість вжите тільки слово "лице". Так воно було і в текстах наших церков.-слов'янських богослужбових книг.

У зложеному старослов'ян. слові oblikъ (об + likъ) компонент -likъ базується на праіндоевропейському корені, подібно як і пруське слово laignan ('лице') і грецьке дієслово lambgnein — 'приймати [інше] лице'. *Ю.М.-Л.*

О́бласть — провінція. У Супрасльському Збірнику (з XI ст.) грецьке слово eparchia перекладене ст-церк.-слов'ян. словом "об-

ласть", яке, розуміється, було в нас і в церк.-слов'ян. мові; рідше було воно також і в нашій старій книжній мові.

У Візантійсько-Римській Імперії грецьким словом eparchia називалася та територіяльно-адміністративна одиниця, яка по-латинському означувалася терміном prefectura. Нею правив державний начальник, грецька назва якого була eparchos. Тому що в головному місті кожної епархії був єпископ, юрисдикція якого не сягала поза межі епархії, то назва цієї державної територіяльної одиниці (eparchia) згодом була перенесена також і на ту територіяльно-адміністративну церковну одиницю, яку очолював місцевий єпископ. Слов'янські народи слово "область" запозичили собі з церк.-слов'янської мови. А. Брюкнер твердить, що це старослов'ян. слово постало із старослов. прикметника oblъ ('круглий'), з якого постав старослов'ян. іменник oblostь (він зберігся в чеській мові), а з нього постало слово oblastь — округлість. (A. Brückner, "Słownik etymologiczny języka polskiego". Wyd. 2. Warszawa, 1957. Стор. 371).

Ідея такої генези, тобто, так би мовити, "геометричної генези", слова "область" постала за аналогією, яку репрезентують терміни "округа" (поль. okrąg), "околиця" (поль. okolica), "окраїни", поль. obwód і т.ін.

У Словнику Преображенського немає слова "область". М. Фасмер, не згадуючи про Брюкнерове пояснення походження цього слова, твердить, що воно походить з праслов'янського зложеного слова *obvolstь (ob + *volstь). Правильно кажучи, що східньо-старослов'янське слово "власть" походить з праслов'ян. *volstь, він далі твердить, що до цього праслов. слова була додана приставка **ob**: ob + *volstь, і що форма цього слова в старослов'янській добі перемінилася в *obvlastь, в якій приголосний звук **v** заник через своє сусідство з приголосним **b**, і так постала форма oblastь.

Щоб обоснувати це своє твердження, Фасмер підкреслює той факт, що в Несторовому "Житії Феодосія" церк.-слов'ян. слово "область" замінене словом "оболость".

(До речі, його твердження, що слово "оболость" є "Urrussisches" [wort], тобто "іскони-російським" словом, може непоінформованого читача ввести в блуд, бо слово "оболость" у дійсності було с х і д н ь о с л о в'я н с ь к и м, або загально с т а р о р у с ь к и м, а не специфічно "старо-р о с і й с ь к и м". Адже ж Нестор (народився коло 1057 р.) писав "Житіє Феодосія" у Києві, а не в Московщині.

Хто хотів би суперечити Фасмерові, той міг твердити, що хтось з пізніших копістів Несторового "Житія Феодосія" (бо ж оригіналу його не маємо) в його тексті слово "область" змінив на "обволость", і що це він (копіст) "сам створив" це слово, думаючи, що в церк.-слов'ян. слові "область" компонент "-ласть" можна перемінити в *"-олость"; перемінити його, мовляв, на підставі того факту, що східньослов'янським відповідником церк.-слов. слова "власть" було слово "волость".

Але чи ця аналогія не ввела копіста в блуд, коли він для перекладу церк.-слов. слова "область" створив собі слово "оболость"?

Той факт, що таке гіпотетичне застереження щодо вищезгаданої гіпотези Фасмера евентуально можна зробити, все таки не означає, що Фасмер в дійсності помилився.

Східньослов'ян. відповідником церк.-слов'ян. слова "власть", розуміється, було слово "волость", але те останнє почало в нас уживатися для означення тієї частини всієї території народу, якою дана особа володіла, тобто, всякого роду земельний "уділ" (на́діл землі): провінцію, земельний маєток і т.ін.

Вислід цієї зміни функції слова "волость" був такий, що в нас не стало слова для перекладу церк.-слов'ян. слова "власть", і що ми мусіли запозичитися в чехів, взявши їхнє слово vláda, яке є відповідником церк.-слов'ян. "власть" і східньослов'янського (отже і староукр.) слова "волость". Чеське vlada (порівн. польське władza), що збудоване на базі vlad-, яка в південних слов'ян і в чехів постала з праслов'янського *vold-. Ось приклади: церк.-слов'ян. "владыка"; болг. "владика"; серб. "владика"; чеське vladyka; церк.-слов'ян. "Владимиръ" ("Влад - и - миръ").

Праслов'янське *vlad- на східньослов'янському (отже й на староукр.) мовному ґрунті перемінилося не у vlad- (як це сталося в південних слов'ян і чехів), а перетворилося воно у volod. Ось приклади: церк.-слов'ян. "владѣти"; болгар. "владам"; серб. "владаті"; чеське vladnouti; староукр. "володѣти", перший компонент якого ("волод-") є також першим компонентом імени "Володимир" (староукр. "Володимеръ").

Це значить, що чеське слово vlada на східньослов'ян. (отже й на укр.) ґрунті мусіло б (згідно з законами історичної фонетики) мати форму 'voloda'; порівн. церк.-слов'ян. "владарь"; чеське vladar (польське władarz); укр. "володар".

І так, чехи мають збудовані на базі vlad- слова vladnouti, vladar, vlada. У нас є такі відповідники цих двох перших чеських слів: "володіти" і "володар", але слова *"волода" немає, тому ми

взяли собі в чехів слово "влада" (а не з церк.-слов'ян. мови слово "власть"), бо наш відповідник ("волость") був позбавлений свого первісного значення ('влада') і ужитий для означування ідеї територіяльного уділу (порівн. староукр. "удільні князі" та їхні території — "волості").

У церк.-слов'ян. словах "влать", "владарь", подібно як і в чеських словах vlada і vladar, корінь **vla-** походить з праслов'ян. кореня *vol-; (з цього кореня також походить східньослов. корінь **воло-**; пор. "**воло** - дар", "**воло** - діти", "**Воло** - димир").

Праслов. корінь vol- походить з праіндоевропейського мовного ґрунту. Його відповідником у латин. мові є корінь val-; порівн. латин. valere — 'бути сильним', 'бути спосібним'; те саме в ґотському waldan ('бути сильним', 'бути спосібним', 'володіти') і в литовському valdyti ('панувати', 'управляти', 'володіти').

Корінь ґотського дієслова waldan ('володіти') є в імені Waldemar, значення якого те саме, що й укр. імени "Володимир".

Наші поселенці-піонери в Канаді були дуже чутливими на точці соціопсихології мови. Їхнє "мовне почуття" диктувало їм необхідність вживати слово "власть" виключно в відношенні до духовної (церковної) юрисдикції. Слово ж "влада" вживали виключно для світської (секулярної) політичної сфери. Це посвідчується термінологією української преси в Канаді за піонерської доби історії укр. народу в цій країні. *Ю.М.-Л.*

Обла́мок — частина, що є вислідом обла́мання чого; слово це походить від дієслова "обламати", яке Б. Грінченко в своєму Словнику переклав російським словом "обломить". Але слів "облам" та "обламок" у його Словнику немає.

У західніх районах Волині селяни в деяких місцевостях кажуть: "обрив хмари", а в деяких — "обла́м хмари". У Лексиконі Беринди (1627) при слові "муръ" подане слово "обла́мъ". Це значить, що він мав на увазі такий приклад як "обламок муру". Звичайно, що слово "обламок" у Беринди означає маленьку частинку обламаного (обваленого) муру.

Слово "обла́мок" утворено з дієслова "облама́ти" за допомогою суфікса **-ок**, на зразок іменників "обру́бок" (від "обрубати"), "ви́шкрябок" (від "вишкрябати"), "кусок" (від "куса́ти") і т.п.

У дієслові "облама́ти" компонент "лама́ти" виражає ітеративний (повторний) аспект дієслова "ломити", від якого походять такі іменники: "ломака" (невеликий кусок дерева, який можна легко піднести рукою й орудувати ним); "лом" (довгий грубий кавалок заліза для ломання скелі, підважування тягарів і

т.ін.); “ломéць” (-мця) — ‘ломотá’, яке укр. селяни вживають у проклонах: “Щоб тебе ломéць напав!” (Це значить: ‘Щоб тебе в костях ломило!”). “А, ломець на тебе!”.

Про бездомну людину кажуть, що вона “без дому, без лому”.

У фразі “Мене ломить в кри́жах” слово “ломить” вжите в своєму “неособовому” аспекті. Підмет у такому випадку є психологічний: “Мене ***to** ломить”.

У старослов’ян. дієслові lomiti (серб. “ломити”; рос. “ломить”, чеське lomiti, польське łomić) корінь походить з праіндоевроп. джерела; порівн. литовське, пруське й латиське limiti (‘зломати’); литовське łaminiti (те саме) й łamaks (‘кусок’); порівн. укр. “ломака”.

Згідно з гіпотезою Міклошіча, те праслово, на якому базується старослов’ян. дієслово lomiti, презентувало себе не тільки своїми варіянтами lom, lam, lim, але й також варіянтом lem, на якому базується старослов. слово “лемешь” (укр. “леміш”).

Це твердження є його висновком з того факту, що пруський відповідник слова “ломити” презентує себе в двох варіянтах: limtvei і lemtvey, корінь якого, на його думку, є в латиському іменнику lemegis — ‘леміш’. (F. Miklosich, Etymologoisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien, 1886). Цей погляд Міклошіча підтримав гурт лінгвістів, а між ними із старших — Преображенський, а з молодших — Брюкнер.

Зложені слова, що основані на базі кореня дієслова “ломити”: 1) “пролóм” (архаїзм, що повинен у нас вимовлятися як ‘пролім’); у фразі “Іти на пролóм” (на фронті) означає: іти з метою проломити в даному пункті фронт ворога, тобто, зробити пролом у його фронтовій лінії. “Проломъ” — назва москвофільського часописа-двотижневика, що виходив у Львові в 1880-1887 рр.

2) “Пролом́итися” — дієслово, що його українські селяни вживають виключно в реченні “Проломитися на льодý”.

3) “Залом́итися” — дієслово, що відноситься до людини, що з а л о м и́л а с я фізично, або духово.

4) “Злом́ити” — “злом́итися”. — Зломити кого, або що; звідси: “залóмана [фізично, або духово] людина”; “злóмане дерево”, і т.ін. “Злом́итися” с а м о м у. Напр., “Дерево зломилося під натиском вітру”.

5) “Хмаролíм” — ‘обри́в хмари’.

Облýда — слова, або дія, або одне й друге разом, метою яких є ввести кого в блуд.

У Словнику Б. Грінченка — "Облуда: 1) Лицемѣріе, притворство (вдавання), обманъ. 2) Лицемѣръ, лицемѣрка, притворщикъ, притворница. 3) Призракъ, обманный видъ; только видъ внѣшній, а въ дѣйствительности того, что должно быть, нѣтъ".

У Лексиконі Беринди (1627): "Приведенье, облуда, покуса, мечтанье, ома́на". "Алфавитъ" з XVII ст.: "Приведеніє — призракъ, облуда".

Катихізис 1645 р.: "Не важился чинити облуды". "Навернулъ грѣшника отъ облудной дороги єго".

Базою слова "облуда" є іменник "блуд", що походить із старослов'ян. слова blądъ, яке мало свою видозміну в формі blędь ('обман'). Старослов'ян. дієслово bląditi (старо-церк.-слов'ян. мова крім цього має його видозміну: blęsti 'будити'; перша особа однини тепер. часу: blędą — 'блуджу') має свої відповідники в теперішніх слов'ян. мовах: укр. "блудити"; серб. "блудити"; рос. "блудить"; чеське blouditi; поль. błądzić.

У слов'ян. мовах є такі похідні слова, що утворені із старослов'ян. blądъ і blędь з приставним о-; напр., польське obłęd; укр. "облуда"; словінське obloda (з *obląda), що в словінців тепер уживається для означення такого корму для худоби, який заправляють мукою, щоб таким чином викликати в худоби смак до цієї "паші". Корінь старослов'ян. слів blądъ, blędь походить з праіндоевропейського мовного ґрунту; порівн. англ. blunder — 'блуд', to blunder ('блудити'); ґотське blandan — 'змішувати що' (одне з одним); литов. blandus — 'мутний'.

В укр. повір'ях термін "блуд" уживався як ім'я тієї надприродньої злої сили, ім'я якої було "Блуд", що вночі на роздоріжжях чіплялася подорожніх і зводила їх з їхнього правильного шляху, отже вони починали блудити.

В Україні, напр., на Поліссі, Холмщині, Волині це навіть між двома світовими війнами можна було почути від декого з селян, як його вночі на розпутті в глуху ніч "Блуд вчепився", і водив його по нетрях, так що він мало головою не наложив", та, "на щастя" перші півні (вдосвіта) заспівали, і тоді Блуд відчепився".

Прийнявши християнство (988 р.), Русь-Україна разом з ним прийняла старо-церковно-слов'янську мову за мову богослужбову. В Євангелії старо-церк. слова blądъ і blędь, що їх наші предки вимовляли по-своєму як 'блуд' і 'блядь', бо в їх мові не було носових звуків: ą, ę. Церк.-слов'ян. слова bląditi, blesti, blędivъ, blądьnikъ, blądьnica своєю функцією були обмежені виключно до сфери термінології євангельських етичних імперативів.

Іменники blądъ (blędь) в Євангелії вживаються для означення неморальности і розпусти, п'янства, поборювання ідеалів правди й справедливости.

Ось приклади з "Послань" апостолів: у Посланні ап. Павла до Римлян (1, 26-27) терміном "блуд" означується любашне життя жінок з жінками і мужчин з мужчинами. У його Посланні до Жидів (XII, 14-17) слово "блудник" означає того, хто розпустою опоганює свою святість... (Ап. Павло всіх християн того часу називав "святими").

У Соборному Посланні ап. Якова (1, 25) слово "блудниця" означає розпусницю-повію.

Про те, що старо-церк.-слов'ян. слово blądъ (blędь) поруч свого загального значення 'заблудження', м.ін. специфічно також означало розпусту, свідчить церковно-слов'ян. переклад Послання ап. Павла до Ефесян, в якому є ось таке його остереження "И не упивайтеся виномъ, внемже єсть блудъ, но паче исполняйтеся духомъ". (З Острізької Біблії, 1581 р.).

Церк.-слов'ян. словом "блудъ" тут перекладене грецьке asotía, яке є в грецькому тексті Ефес. V.18, і яке греки вживали для означення розпусти.

Блуд (заблудження) по-грецькому означає plané.

У Соборному Посланні ап. Якова V.19 церк.-слов'ян. фраза "заблудитъ отъ пути истины" (з Острізької Біблії, 1581) — це переклад грецького "planéөè àpó tes aleөeías".

У церковно-слов'ян. мові слово blądъ (чи blędь) не вживалося в шкільній термінології для означення помилки (напр., помилки граматичної, чи в математиці і т.ін.). Тому що церк.-слов. слова blądъ і blędь (які в нас читалися як 'блуд' і 'блядь') і слова błąditi і blęditi ('блудити' і 'блядити') виражали ідею 'неморальности', то ідея 'помилятися' виражалася церк.-слов'ян. дієсловом ošibiti sę, з якого постав іменник ošibka, який зберігся в російській мові.

Ототожнювання ідеї 'блуд' з ідеєю 'помилка' започаткували поляки. І слово błąd у них уже означає помилку. У Галичині під австрійською окупацією (до 1918 р.), де шкільництво під польською контролею було сполонізоване, українці за прикладом поляків почали помилку називати словом "блуд".

Слово "блуд" в сім'ї слів: "зблуди́ти" (з дороги); "заблуди́ти" (напр., у лісі); "поблуди́ти" (трохи); "облу́да"; "облу́дник"; "облу́дний"; "приблу́да" — той, хто заблукав собі до когось, щоб прижитися собі до нього; (приблуду також заволо́кою називають); "блудодіяння" (з церк.-слов'янського "блудодѣяніє"); "блу́дник", "блу́дниця".

Із церк.-слов'ян. слова blędь (що є перезвучною формою слова blądъ), яке в нас вимовлялося як 'блядь', а означало 'обман', постало було в нашій старій книжній мові дієслово "блядити" — 'крутити правдою', 'кривити душею'.

Слово "блядь" збереглося в російській мові, в якій воно тепер означає 'повію', замість свого первісного значення 'обман'.

Від слова "заблудити" походить назва місцевости "Заблудів' біля міста Білостоку в зах. Білорусі. Заблудів був т.зв. "ключем ординації" (багатьох сіл і містечок) гетьмана військ Великого Князівства Литовського й каштеляна Віленського Григорія Ходкевича. Там у 1568 р. була основана перша на "руських" (українських і білоруських) землях (в державних межах Великого Князівства Литовського) "руська" друкарня. Існувала вона від липня 1568 до березня 1569 р. *Ю.М.-Л.*

Обма́н — обдурство; походить від "обману́ти", з "об + манути". Невживане тепер у нас дієслово "манути" походить із старослов'янського manąti, що збереглося в церковно-слов'янській мові. Воно виражає моментальність тієї дії, що означується старослов'ян. дієсловом maniti, яке збереглося в церк.-слов'ян. мові і в теперішніх слов'ян. мовах. Укр. "манити" означає 'вабити' (словами, або жестами, або мімікою); те саме означає церк.-слов'ян. "манити"; серб. "манити" і рос. "манить"; болгар. "мановение" означає 'жест'. У старослов'ян. слові maniti компонент **man-** у деяких слов'ян. мовах має свою видозміну в формі **mam-**; порівн. болгар. "под**мам**ѣм" ('манити'); болгар. "**намами**ти" (те саме); польс. mamić порівн. чеське mameni 'ваблення'. У поляків слово manić уживається мало. Форму цього слова в них наступна форма mamić. Але в них є іменник manowiec (який вживається переважно в множинній формі: manowce), що походить від дієслова manić.

Справа походження старослов'ян. дієслова mamiti, manąti дальше залишається в стадії дискусії, які полягають у намаганнях знайти в неслов'янських мовах праіндоєвропейської сім'ї той пракорінь, на якому базується це слов'янське дієслово.

Компонент **ман-** старослов'ян. дієслова maniti — manąti наявний у таких укр. словах: "обману́ти", "підману́ти"; староукр. (збережені в укр. мові в Галичині) "обмани́ти", "підмани́ти"; укр. літерат. "ви́манити" (що від кого); "замани́ти" (кого куди; напр., заманити в по́лапку, в за́сідку); "ви́манити" (що від кого); "мантій" і "манти́ло" (той, хто виманює що від кого); "помани́ти" (трохи кого); "прима́на", "прима́нка" (напр. примана на гачку

вудки); "обманýти", "обмáнювати"; "обмáн"; "обмáнець"; "манівці́"; "навманнá" (іти навманнá); робити що навмання — 'навгáд'.

М а н á в укр. повір'ях — це надприродня сила, що звóдить людину, подібно як Блуд; порівн. в укр. народній фразеології: "Причепився, як Мана".

У Словнику Грінченка: "**Манá** — прúзракъ, обольщéніе, иллю́зія"; "манúти"; "манівéць"; "обмáна" — 'обман'.

Обмéжити — визначити що в межах (границях), що можуть бути встановлені на базі об'єктивного, або й суб'єктивного критерія. Коли критерій таких м е ж є суб'єктивний, що слово "обмежити" може означати: 'штучно зредукувати обсяг чого'. Напр., "Поняття про мовознавство о б м е ж е н е вивчанням граматики". "Влада СССР о б м е ж и л а українську територію Укр. Совєтської Соціяліст. Республіки на заході "лінією Керзона".

У Словнику Грінченка значення слова "обмежувати" пояснене такими словами (російськими): "Приводить, провести межу вокругъ; обмежевать; ограничивать; ограничить".

Це дієслово походить від іменника "межá". В укр. мові нашого селянства є такі похідні слова (від іменника "межá"): "межувáти" (а не "мéжувати"), "одмежувáти"; "помежувáти"; "обмежувáти". Укр. селянство базує це дієслово на ідеї фізичної 'межі'. Напр., "обмежувáти (огорожею) поле"; "обмежувáти (плотом) подвір'я"; "обмежувáти (загородою) пáстівень (пасóвище)".

Перенісши дієслово "обмежувáти" (визначити частину поверхні площі м е ж é ю) у сферу абстрактів, інтелігенція перемістила в ньому наголос з передостаннього складу ("обмежувáти") на перший склад: "обмéжувати", і утворила з нього формальну видозміну "обмéжити".

Крім української, є ще одна мова, в якій з іменника "межá" утворено дієслово для вираження ідеї "обмежовування", а нею є чеська мова: meze ('межа'); obmezovati, obmeziti. Болгар. (і староцерк.-слов'ян. та церк.-слов.) "межа"; рос. "межа"; чеське meze; поль. miedza.

Праслов'янська форма цього слова була *medja, в якій звукосполука dj- була джерелом староболг. -жд- ("межда"), польського -dz- ("miedza"), чеського -z- (meze), східньослов'янського -ж-(укр. "межа", рос. "межа", білоруського "межа").

Корінь праслов'янського *medja походить з праіндоевропейського мовного ґрунту; порівн. латинське medius — 'сере-

лина'; вірменське medž; mej (те саме); санскритське mádhyas (те саме).

Та ідея, яку виражає дієслово 'обме́жити' (для вираження аспекту повторности "обме́жувати"), у всіх слов'янських літературних мовах спочатку виражалися тільки словом "грани́чити" (і "ограни́чувати").

Як було тут сказано вище, поруч українського дієслова "обме́жити", в слов'янській мовній сфері є ще одне цього роду слово, а саме чеське obmeziti, obmezovati, але чехи більше вживають його старший синонім, а саме — ohraničovati, ohraničiti, що утворене з чеського іменника hranice ('границя') з приставкою о-; словож hranice походить із старослов'янського granica; його відповідники в різних слов'янських мовах: болгар. "граница"; серб. "граница"; рос. "граница" (чит. 'ґраніца'); укр. "границя"; поль. "granica". З них утворені дієслова з приставним -о-: болгар. "ограничам"; серб. "ограничивати"; чеське (див. вище); укр. "ограничити", "ограни́чувати" (в укр. літерат. мові збереглося в Галичині); поль. ograniczać, ograniczyć.

Українська інтелігенція в Галичині дієслово "обмежити" ввела в себе в літературну мову під впливом укр. літерат. мови Наддніпрянщини.

У сербській мові з іменника "међа" постало дієслово "међити" — 'межувати' (серб. ђ чит. як дж). Але його значення не є те саме, що серб. дієслова "ограничити", "ограничавати". Тому то Ф. Міклошіч у своєму Словнику (6-ох слов'ян. мов) правильно пояснює: "међу границу поставляти", тобто: 'проводити границю'; 'прокладати граничну лінію'. Але це не значить 'обмежувати', 'ограничувати', тобто 'визначувати площу' шляхом обведення її границями (межами) з усіх боків (сторін). Значення слова "обмежування" ("ограничування") імплікує в собі ідею г е о м е т р и ч н о ї фігури, а слово "межування" ('проведення границі') вказує на ідею не фігури, а тільки л і н і ї.

Слово "межа" в укр. ідіомах: "Наша хата в м е́ ж у з їхньою". "Наше поле в м е́ ж у з вашим".

Слово "межа" в укр. народній стилістиці. — Коли селянин хоче сказати, що він не дав іншому селянинові причини до гніву, то каже: "Я не переора́в йому межі". Слово "межа" в своїй сім'ї слів: "межівни́й", "межува́ння", "обме́жити"; "обме́ження"; "обмежува́ти"; "обмежува́ння"; "обмежо́вувати"; "обмежо́вування"; "помежува́ти"; "помежу́вання"; "розмежува́ти"; "розмежува́ння"; "відмежува́ти"; "відмежува́ння".

Хоч іменник "межа́" й прийменник "ме́жи" ("між") мають

спільного кореня, одначе треба підкреслити той факт, що в назві "Межиріч" (містечко Острізького району на Болині) й "Межи́річе" (на Підляшші) компонент "Межи́-" походить не від іменника "межа", а від прислівника "ме́жи". Ще один подібний приклад — "Межигірський Спас" (народня назва "Спасо-Преображенського манастиря біля Києва).

Обо́з — військова транспортна частина. Старе слово з "закостенілою" архаїчною формою, яка згідно з тим укр. природнім фонетичним законом, що називається "перезву́ком ікання", мусіла б вимовлятися як 'обі́з". (Напр. старослов'янське obozъ у поляків, згідно з законом перезвуку, перемінилося в obóz).

Очевидно, що первісною формою старослов'ян. слова obozъ була форма *obvozъ, від *ob + voziti. Слово ж "**вози́ти**" виражає аспект повторности дії '**везти**'.

Із старослов'ян. vezti, voziti, vozъ походять болг. "веза", "возја"; рос. "везти", "возить", "воз", "повозка", "обоз"; чеське vezti, voziti, vozivati, vůz; поль. wieźć, wozić, wóz, powóz, obóz.

Про його праіндоевроп. корінь свідчать такі слова: литовське ve͂žti ('везти'); латин. veho — 'везу'; vehes — 'віз'; середньоперське vazitan — 'їхати'.

Слово "обоз" в укр. сім'ї слів: "віз" (старосл. "возъ"), "ви́віз" (староукр. "вывозъ"), "перевіз" (староукр. "перево́зъ"); "завізно".

"**Обо́зний**" — ранга козацького старшини, що був начальником обозу. Слово "обоз" в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст.: "Полкъ — обозъ. Полчище — обозокъ". (Лексис 1596 р.).

"Станъ — по́пасъ, станови́ско, обо́зъ" (Лексикон 1627 р.).

Слова "везти" й "віз" в укр. фольклорі: "От тобі віз і перевіз!" (Значить: 'Ото наплів нісенітниць!'). "На чийому возі їде, того й пісню співає".

Слово "вози́тися" в укр. народній стилістиці: "Чого він там во́зиться з тим!" ('Чого він так довго по́рається!').

"Розве́зений" — розпущений.

Оборо́на — захищання. У Лексисі 1596 р.: "Забороненьє, оборона". (Звичайно, що "забороненьє" — це не оборона, а заборона). Цей іменник походить від дієслова "обороняти"; його праслов'янська база *oborn- (*o - **bor** -n-), коренем якої була звукосполука ***bor-**, стала підставою утворення **низки** слів: старо-болг. "обранити", "обрана" (що збереглися в церк.-слов'ян. мові); новобол. "бранја", "обрана"; серб. "бранити", "обрана"; рос. "оборонять", "оборонить", "оборона"; чеське braniti, obrana; поль. obraniać, obronić, obrona. Із старого болгаро-македонсько-

го (воно ж і церк.-слов'ян.) дієслова "бранити" ('боронити') постав іменник "брань" — 'бій' (що зберігся в церк.-слов'ян. мові).

Пракорінь усіх цих слов'янських слів, цебто праслов'ян. *bor-, походить з праіндоевроп. мовного ґрунту. Порівн. литовське barnis — 'бійка'; ст. нім. berjan — 'ударяти'. Підстава, на якій Брюкнер каже, що польськ. іменник broń оснований на тому самому корені, що й дієслово bronić, є самозрозумілою, бо ж корені слів broń і bronić є **bro-**, що походить з праслов'ян. ***bor-**.

У старій книжній мові східньослов'ян. народів було слово "бро́ня" (панцир, кольчуга, лати), що деколи, хоч і дуже рідко, також писалося як "бронь"; але воно, як і чеське brne, походить з церковно-слов'ян. слова "бръня", що збереглося із старослов'ян. доби. Коренем цього старого слова є праслов. *brъ- : *bro-.

На думку Уленбека, старослов. слово "бръня" походить з готського brunjo. (C. C. Uhlenbeck, Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprachen. Amsterdam, 1898-1899).

О б о р о н е ц ь — п о б о р н и к. — У теперішній укр. літерат. мові слово "побо́рник" означає такого 'оборонця', який кого або що обороняє с л о в а м и. М. Л. Подвезько в своєму "Укр.-англ. словнику" так перекладає слово "поборник"; "advocate, supporter, champion, upholder, defender, vindicator".

Коли виберемо одне з цих англійських значень слова "поборник", а саме — 'defender' ('оборонець') і скажемо: "Він є поборником ('оборонцем') п р а в д и", — то той українець, який не знає значення слова "поборник", речення "Він є поборником правди" буде інтерпретувати так: 'Він поборює правду'. А втім, хто не знає походження слова "поборник", цілком логічно буде думати, що цей іменник походить від дієслова "поборювати", отже й консеквентно буде вважати, що вираз "поборник правди" означає таку особу, яка поборює правду.

Слово "поборник" походить із церковно-слов'ян. слова "поборьникъ", що було створене ad hoc перекладачами грецького слова apologetes ('апологет').

І так, напр., грецький вираз ho apologetes tes aleθeĩas ('апологет правди') у церковно-слов'ян. перекладі звучить так: "поборьникъ истины", тобто, дослівно кажучи — "поборник правди". І, з точки зору теперішніх норм укр. літерат. мови, такий вираз є "правильним".

У дійсності ж, згідно з логікою укр. мови, цей грецький вираз ho apologetes tes aleθeĩas треба перекладати словами "борець за правду", а не словами "поборник правди". *Ю. М.-Л.*

Обоя́тний — байдужий, індиферентний; калька польського obojętny ('байдужий'); obojętnie — 'байдуже'.

Слово "обоятний", "обоятно", "обоятність" в українську мову внесла була укр. інтелігенція в Галичині за того часу, коли вона виховувалася в атмосфері польської школи.

На західньоукр. землях під польською займанщиною між першою й другою світовими війнами з уст деяких укр. інтелігентів можна було почути не тільки слово "обоятний", але й "вонтплю" (з польського wątpię — 'сумніваюся'), "склеп" (з поль. sklep — 'крамниця'), "перестанок" (з поль. "przestanek" — 'зупинка'), "заряд" (з поль. zarząd — 'управа') і т.ін.

А. Брюкнер у своєму Словнику ("Słownik etym. jęz. pol.") каже, що прикметник obojętny — це польський твір, і що він постав шляхом з'єднання двох слів: oba + jętny.

Це вияснення можна доповнити вказанням на той очевидний факт, що в цьому поль. прикметнику компонент "-jętny" походить із старослов'янського дієслова jęti (його повторна форма: imati) почерез таку його стару форму *jętь - n - ъ + i; в укр. вимові це було б *ять - н - ъ + і, а далі — *ятний; порівн. укр. "сприйнятний".

Обража́ти — боляче вражати кого принизливими словами. Це слово виражає повторність тієї дії, яка означується дієсловом "образити". Старослов'ян. дієслово raziti (що є основним компонентом слова "об + разити") означає 'вдаряти', 'бити'.

У тих українських старих пам'ятках, що походять з княжих часів, слово "образити" — "ображати" не засвідчене.

Тими найстаршими, відомими нам, українськими писаними пам'ятками, які свідчать про наявність слова "ображати" в укр. "книжній" (літерат.) мові, є тільки ті пам'ятки, що писані укр. літерат. мовою XVI-XVII ст.ст. Ось приклади: "Негодую — ображаюся" (Лексикон 1627 р.). "Враждаюся — ображáюся, ображаю кого". (Там таки). "Который Господа Бога и ближняго ображаетъ". (Катихізис 1645 р.). Це значить, що Королівство Польське (в державних межах якого також були українські й білоруські землі) за того часу (в XVI-XVII ст.ст.) становили в слов'янському світі ту одиноку територію, на якій слово "ображати" (польське obrażać) було вживане.

У староукр. мові не було слова "ображати". Староукр. відповідником польського obrażać було слово "оскорбити", із старослов'янського "оскръбити", від слов'ян. іменника "скръбь"; болгар. "скръбь"; серб. "скрб"; словінське skrb. Тією найстаршою писаною пам'яткою Київської Руси, в якій засвідчене старос-

лов'янське слово "оскрьбити" є Супрасльський Збірник (XI ст.). У ньому словом "оскрьбити" перекладене грецьке дієслово lypein. У збірнику "Матеріалы для словаря древне-русскаго языка" I-II. (С. С.-Петербург, 1893) М. Срезневського є найбільше прикладів уживання дієслова "оскорбити" в староукр. мові.

У Словнику Б. Грінченка значення укр. дієслова "скорбити" — "оскорбляти" вияснене по-російському словами: "обидѣть, обижать, причинить несправедливость". Уживання цього слова в укр. мові селянства на Буковині він ілюструє (за Юрієм Федьковичем) таким прикладом:

"Семен був парубок годний... було й малу дитину не оскорбить".

У говірках Крем'янеччини (зах. Волинь) слово "оскорбити" вживається не тільки в його моральному, але й також у матеріяльному значенні: "оскорбити" кого — це образити кого, або заподіяти кому, чому матеріяльну шкоду; напр.: "Тільки трохи видоїла корову, щоб і телятка не оскорбити".

* * *

У Словнику Грінченка є іменник "обра́за", але факт його вживання тут ілюструється тільки прикладом з укр. мови в Галичині, а специфічно — із збірника "Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси" (I-IV), Москва, 1879. (Див. т. III).

Укр. селяни старшого покоління ще навіть безпосередньо після першої світової війни слова "образи́ти" не знали, і факт вживання його укр. інтелігенцією "ображав" їх, бо вони думали, що інтелігенція утворила це дієслово від назви святого о б р а з а (ікони).

О́браз — подоба кого-чого; картина; із старослов'янського obrazъ. У Супрасльському Літописі (XI ст.) словом "образъ" перекладено такі грецькі слова: eikon ('ікона'), týpos ('тип'), morphé ('форма'). М. Фасмер твердить (у своєму Словнику з 1950-1958 рр.), що в старослов'ян. слові "образъ" ("об + разъ") компонент "разъ" походить від старослов. дієслова "рѣзати" ('різати'). Такий самий погляд висловив був А. Брюкнер (див. його "Słownik etymol. jęz. polsk.". Kraków, 1927 р. Друге вид. Warszawa, 1957).

Перед ним такий самий погляд висловили А. Меє (Meillet), В. Вондрак (Vondrák), А. Г. Преображенський та ін.

Іменник "о́браз" у своїй сім'ї слів: "зобрази́ти", "зобража́ти", "зображувати", "зобра́ження"; "ви́образити", "ви́ображення"; "об-

разний" (напр., образний вислів); "образність" (засоби óбразности — стилістичні засоби в мові).

У старій укр. мові слово "образ" також означало 'лице'. Напр., у старій (з часів Козаччини) укр. народній пісні:

"Ой, ішов я вулицею: раз-раз,
Побачив я Марусеньки образ".

В укр. народній стилістиці:

"Ти йому — про образи́,
а він — про гарбузи́".

Слово "образ" у старій укр. лексикографії: "Зракъ — образъ" (Лексис 1596). "Зна́меніє — образъ, при́кладъ". (Лексикон 1627 р.).

"На образ і подобу" — з церк.-слов'янського: "И сътвори Богъ чловѣка по образу и подобію Божію". (Біблія. Буття І. 26).

Опам'ятуючи укр. провідну верству своїм зверненням до неї "Образ Божий багном не оскверніте!" (в Посланні "І мертвим і живим, і не народженим"), Т. Шевченко узяв з Біблії вираз "образ Божий", яким він назвав душу людини: "Образ Божий багном не скверніте!"

О́бри. "погинули як óбри". — Наші предки, як і всі інші слов'янські народи вдавнину, óбрами називали той тюркський народ, що більш відомий під назвою ава́ри. Із сходу він через Україну в VI ст. перейшов на захід і осівся над рікою Дунаєм. Німецький імператор Карл Великий 791 р. знищив їхню державу, а їх недобитки втікли на Кавказ.

У "Повісті временних літ" (що популярно відома п.н. "Літопис Нестора) написано: "Обрів вигубив Бог, і всі повмирали, і не залишився ані один обрин, і є приказка в Русі і до цього дня: "Погинули як обри". (Ця приказка, розуміється, записана в тому Літописі тодішньою нашою "книжною" мовою: "Погибоша ако обри").

Обридли́вий — бридкий, гидкий, осоружний. У Лексиконі 1627 р.: "Шкарадный — обридли́вый, шпетный". (Усі ці три слова — польські!). І там таки; "Дряхлый — смутный, обридливый". "Обридливий" — це польське слово obrzydliwy — з українською вимовою. Українським відповідником цього польського прикметника є слово "бридки́й" (не "обридли́вий"), а сім'я його слів така: "бри́дитися", "обрида́ти", "набридати", "наобрида́ти", "бридóта", "бри́дко", "бридли́вий" (той, хто має нахил будь-чим бридитися, гіперестет), "збри́дити" ким-чим; напр.: "Він збри́див

таким типом людини". "Він бридиться таким типом людини". Слово "бридкий" — праслов'янське: старослов'янське "бридъкъ"; серб. "бридак"; рос. "бридкой"; поль. brzydki.

В укр. народній фразеології: "Йому вже обри́дло й остоги́дло" це робити — говорити, слухати, і т.ін.

"**Обрі́затися**" на іспитах — це значить: перепа́сти на іспитах, не здати іспитів. Вираз цей походить із традиційного укр. шкільного арґо́ Наддніпрянщини. У Галичині: "Засипатися на іспитах". (З польського "Zasypać się na egzaminach").

Обро́ть — наголовна упряж (коня) для верхової їзди; вона може бути з уздечкою, або й без уздечки. В убогих селян (яких заможні селяни прозивали "харпака́ми" й "злидняка́ми") коні були мізерні, і тому їм вистачали оброті сплетені з прядива, і без уздечок; а поводи (мотузяні) були прикріплені (біля рота коня) до оброті тільки з одного боку. У заможних селян оброті шкуряні, з уздечками. Коли кінь сильний та ще й норо́вистий, то йому замість уздечки закладали в рот мунштук, бо ним було легше вершникові правити таким конем.

У Лексиконі 1627 р.: "Бразда́ — уздяниця, оброть, каганець, мунштук".

Беринда змішав тут одну з одною різні речі: "бразда́", з польською brózda, це повід, або віжки, що поляки також словом cugiel називають (з німецького Zügel, від Zug — 'тя́га'); "каганець" (з польського kaganiec) — це зроблений з дротяної сіточки намордник для собаки; "мунштук" (з польського munsztuk, що походить з нім. Mundstück — дослівно: 'кавалок до уст') — це рід уздечки, але зробленої з одного кавалка заліза в формі клямри.

Базою, на якій основане слово "оброть", є старослов'ян. слово rъtъ ("рътъ"). Утворене з нього старослов'ян. дієслово obrъtiti ("обрътити") дослівно означає: 'обротити', 'об - **рот** - и - ти'. Ст.-церк.-слов'ян. словом "обрътити" ('об - **рот** - и - ти') перекладали грецьке слово pnimein — 'загнуздати').

Обру́с, обру́сок — ска́терть. Слово це було й у староукр. мові: "убрусъ", "обрусъ". Його старослов'ян. форма засвідчена в ст.-церк.-слов'ян. мові: "оубрусъ", "обрусъ", яке означало 'хустинку', 'серветку', 'стірку'; коротко кажучи, його значення було те саме, що й лат. слово sudarium. Слово "обрус" у болгарській мові зберегло своє пізнє старослов'ян. значення: 'хустинка', 'серветка'. Одначе той факт, що ст.-церк.-слов'ян. дієслово brъsnąti означає 'стирати', свідчить, що раннє старослов'ян. значення

іменника "оубрусъ", "обрусъ" було 'стірка', тобто все те, що вживалося для стирання й обтирання.

У старопольській мові до XIV ст. словом obrus ручника називали; і щойно від XIV ст. воно почало набувати собі того значення, яке в нас слово "скатерть" має.

Тому що богослужбовою мовою (і також мовою "книжною") у нас була церк.-слов'ян. мова, і тому що слово "обрус" у цій мові означало (і досі означає) 'полотенце до обтирання рук' (у церкві), то це й мусіло довго стримувати наших предків від думки назвати цим словом настільне покривало; отже для цього наші предки мусіли послужитися словом "скатерть".

Хоч у XVI ст. у нас словом "оубрусъ", чи "обру́съ", уже настільника (скатерть) почали називати, але нашим предкам ще й тоді, як видно, не легко було відсепарувати це слово від його первісного значення.

І хоч уже не в слові "убрус", чи "обрус", то принаймні в його здрібнілій формі ("обру́сець") ще навіть у першій половині XVII ст. консервували перше значення цього слова. У Лексиконі 1627 р. написано: "Убру́сець — пояс, хустка". І там таки: "Платно (полотно) — убрусець".

Обру́ч — циркулярної форми опоя́сник на дану річ, щоб забезпечити її від розпаду; напр.: залізні обручі натягають на дерев'яні ободи коліс воза; залізними, або лі́совими (з розколеної лі́си) стягають дерев'яні бо́чки, бочівки (бари́лка), бодні й діжки, щоб трималися щільно вкупі клепки, з яких вони зложені.

Сам той факт, що слово "рука" (об - **руч**) вжито для означення того опоясника, що щільно обхоплює, немов руками, таку річ, яка інакше могла б розпастися, напр., клепки бочки, свідчить, що старослов'янське дієслово obrąčati ('обручи́ти', 'обручати'), від якого походить старослов'янський іменник obrąčь ('обруч'), є прасловом. Первісне значення дієслова obrąčati ('обручати') збереглося по наші дні. Напр., 'стягати клепки', щоб зформувати з них бочку, — це по-сербському "обруча́ти бачву".

Драбини селянського воза в позиції легкого нахилення тримає над передніми колесами пристрій з двох дерев'яних держаків: зовнішній називається люшнею, а внутрішній — ру-чи́цею, бо він тримає драбину, немов рукою. Це свідчить, що не тільки слова "обручити" й "обруч" від слова "рука" походять.

А втім, і мале державльце ру́чкою називається; напр., державльце пера — це ручка; латиші, напр., ру́кою (ruocis) рукоятку шаблі називають. Від слова "рука" походять слова "рукави́ця", "рушниця" (з польського rusznica, що походить з

ческого ručnica) і "рушник", що на Волині і в Галичині зберігає свою етимологічну форму: "ручник".

Відповідником укр. слова "обруч" у болгар є слово "обръч", у сербів "обруч", у поляків obręcz.

Малий обруч — це обручик; від слова "обруч" походить слово "обручка", але у нас цим словом тільки шлюбний перстень називається.

Ст.-церк. слово obrąčьnікъ (з укр. вимовою — 'обручник') означає бондаря.

Про мужа Пречистої Діви Марії Йосифа у нас звичайно пишуть, що він за фахом був столярем. Але в старо-церк.-слов'ян. мові його професія специфікується словом obrąčьnікъ ('бондар'), тому що в "Житіях Святих" він фіґурує як "Іосиф Обручник".

У чехів обручник словом bednař називається; подібно і в поляків — словом bednarz; в укр. мові в Галичині обручник — це б о́ д н а р, бо він робить б о д н і (бочки), хоч у нас тепер б о д н е ю велику діжку називають.

В укр. мові в Галичині збереглася автентична назва цього роду майстра: "боднар" (із староукр. "боднарь"); в укр. мові на Наддніпрянщині в формі цього слова зроблено зміну на "бондар". (Боднаря й росіяни "бондарем" називають).

Маленький обручик у церковно-слов'ян. мові називається старослов'ян. словом "кольце" (звідси укр. "кільце"). У російській мові "кольцо" означає перстня.

У деяких укр. говорах перстень називається словом "каблу́чка" (від "каблук"; порівн. "лук").

М. Фасмер у своєму Словнику (з 1950-1958 рр.) на підставі свого власного здогаду пише, що церк.-словян. слово obrąčь означає 'кольцо'. Церк.-слов'ян. слово obrąčь у дійсності означає 'обруч', а не "кольцо" — 'перстень'. П е р с т е н ь (рос. кольцо) — це о б р у ч к а, але в церк.-слов'ян. мові немає слова obrąčka. Ідею 'обручка' у цій мові виражає слово "кольце".

Брак слова "обруча" ('перстень' — церк.-слов. 'кольце') в церк.-слов. мові свідчить, що церк.-слов'ян. дієслово obrąčiti, obrączati виражає ідею 'з'єднувати', а не ідею обряду 'насаджування молодому й молодій обручок на пальці'. Якщо б слово "обручати" означало цей обряд, то в церк.-слов'ян. мові він називався б словом "обкольчаниє" (від церк.-слов'ян. слова "kolce" — 'перстень', 'обручка'), а не словом о b r ą č a n i j e.

Обряд — означений нормами спосіб зовнішнього вияву релігійного культу; ритуал. Цей іменник походить із старослов'ян.

дієслова rędіti з приставкою **ob-** : ob - rędіti (з укр. вимовою: 'рядити') — тут означає: 'ставити в ряд' (старослов'ян. rędъ), тобто 'строїти' (старослов'ян. stroiti), а 'строїти' — це 'прикрашувати'.

Старослов'янське rędіti (stroiti vъ rędъ) в болгарській мові означає 'нареждам' (укр. "наряджувати"); у сербській мові — 'украсити' (по-укр. "прикрасити"); у чеській мові — vystrojovati, zdobiti ('вистроювати', 'оздоблювати'), "об - рядити" ("об - строїти") 'здобити навкруги'.

Від дієслова "обрядити" (*ob - rędіti) постав іменник "обряд" (з *ob - rędъ) — 'релігійна церемонія'.

"Обтéртий" — у переносному значенні: 'бувáлий між людьми'; порівн. укр. народню фразу "обтертися між людьми". У повісті А. Свидницького "Люборацькі": "Письмоводителі — народ все обтертий".

Óбув — взуття; слово всеслов'янське: церк.-слов'ян. "обувь"; рос. "обувь"; чеське obuv; словацьке obuv; поль. obuwie. Своє старе obuw поляки змінили на "obuwie"; українці в себе старослов'янське "обув" під впливом польського obuwie змінили на "обув'я", і таким це слово фіґурує в Словнику Грінченка. Але в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст. була збережена правильна форма цього слова: "обув".

У Лексиконі 1627 р. "Обуща — черевик, бот, ó б у в". Старослов'ян. дієслово obuti, obuvati (яке означало 'вдягатися' взагалі) збереглося в усіх слов'ян. мовах (але вже в звуженому значенні: 'взуватися'): болгар. "обувам"; серб. "обути", "обувати"; рос. "обуть", "обувать"; чеське obouti, obouvati; поль. obuć, obuwać'.

В укр. фольклорі: "Місяць лютий питає: "Чи обýтий?"

Обхóдити — йти півкругом в обхід; робити détour. "Обходити" в сенсі 'святкувати', 'відзначати' якийсь день, чи подію, — напр., "обходити" ювілей, день Ангела, уродини і т.п. — це з польського "obchodzić jubileusz, imieniny, dzień urodzin".

По-укр. кажемо: "відзначати" ювілей, День Ангела, уродини. Фраза "Це мене не обходить" — це калька польського: "To mnie nie obchodzi". По-укр.: "Мені це байдýже".

Обцáс — з польського obcas, що походить з перекручення німецького слова Absatz — 'зап'яток'. Укр. слово 'закаблýк' (російське "зáдник") свідчить, що до часу запозичення слова "обцас" з польської мови, в нас був свій відповідник цього слова, а саме — "каблýк".

Обценьки — з польського obcęgi, що походить з німецького Hebzange.

О́бшир — слово, значення якого в Словнику Подвезька по-англійському пояснено так: "spaciousness, bigness, vastness, expanse". Той "о́бшир" появився в нашій мові по першій світовій війні. Залеґалізував його в нас "Русско-украинский словар" (Академії Наук СССР), що почав виходити 1924 р., і на 6-му томі його друкування було припинене забороною влади.

Після того це слово санкціонував "Правописний словник" Г. Голоскевича (1929 р.).

До першої світової війни це був не "о́бш**ир**", а "о́бш**ар**", і так воно записане в Словнику Б. Грінченка (1909 р.). Під етимологічним оглядом, власне Борис Грінченко подав його форму правильно, бо це слово є польським obszar, що походить із старонімецького oberschar (теперішня його форма Überschar).

Під впливом т.зв. "народньої" етимології польське obszar у нас пояснили його як таке слово, що нібито походить від прикметника "широкий" з приставкою **об-**. І так старонімецьке oberschar — почерез польське перекручення його форми на "obszar" — виринуло в нас у формі "о́бшир".

Общи́на (арх.) — громада жителів даної місцевости (а не г р о м а д а в значенні "організація" — 'общество'). Очевидно, що іменник "община" утворений від прикметника "о́бщий", що походить від слова "обьшть". Але М. Фасмер помилково твердить (у Словнику з 1950-1958 рр.), що "обьшть" — це "старослов'янське слово", хоч у дійсності є воно не "старослов'янським" словом у з а г а л і, а є воно специфічно старим болгаро-македонським словом. Адже ж у старослов'янській добі в інших слов'ян. мовах не було в цьому слові звукосполуки **-шт-**, яка є в слові "обь**шть**"; вона була тільки в цьому старому болгаро-македонському слові. У праслов'янській звукосполуці г р у п а -tj- (-ti-), напр., у праслов'янському *obьtj-, на старому болгаро-македонському мовному ґрунті перетворилася в **-št-** (напр., у слові "обь**шть**"), на старому східньослов'янському мовному ґрунті ця праслов'ян. звукосполука (-tj-) перетворилась **в -č- (напр.,** у старому східньослов'янському, і староукр. зокрема, слові "обь**чий**"), а на старому західньослов'ян. мовному ґрунті ця праслов'ян. звукосполука (-tj-) перетворилася в **c** (кириличне **ц**), напр., у чеському слові obec, що означає 'общину'.

Замість із свого прикметника "обьчий" ('спільний', 'громадський') утворити іменника (яким мало б бути слово *обь-

[illegible]
болгаро-македонської мови) "обьштъ", перекрутили в ньому компонент -шт- на 'щ', і зробили собі з нього "неправесний" новотвір "община".

Це староукраїнське (і взагалі східньослов'янське) слово, як архаїзм, фіґурує в Словнику Грінченка, але жодні слова, що походять від нього, в цьому словнику не подані, бо укр. мова не зберегла їх, натомість зберегла їх російська мова: "общий", "общество", "общественный", "вообще" ('взагалі'), "обще" (яке збереглося у фразі "в óщем" — 'у загальному').

Об'явлення — таким словом у нас перекладають церк.-слов'ян. слово "отъкръвениє", яке в нас колись вимовляли (на український лад) як 'откровениє' (а росіяни вимовляють його як 'откровєніє').

Ілюстрації такого перекладання цього церк.-слов'ян. слова на українське маємо з укр. мови XVII ст. у Лексиконі 1627 р.: "О т к р о в е н і є — откритьє, о б я в л е н ь я".

Грецьке слово apokalypsis (латинське — revelatio) перекладене словом "отъкръвениє"; напр., "Отъкръвениє" ("otъkrъvenije" svętago Ioanna"), яке в нас читали з укр. вимовою: 'Откровениє святаго Іоанна'.

З тих слов'янських народів, що були в орбіті латинського світу, чехи перші переклали латин. слово revelatio (грецьке apokalypsis; ст.-церк. слово otъkrъvenije) своїм словом objeveni; наслідуючи чехів, поляки латинське слово revelatio переклали по-своєму словом obiawienie. Наслідуючи поляків, українці вже в другій половині XVI ст. церк.-слов'ян. слово "отъкръвеніє" (гр. apokalypsis, лат. revelatio) переклали по-своєму словом "обявлення", — від укр. дієслова "обявляти" (із староукр. "объявляти", яке ми тепер пишемо з апострофом 'об'являти').

Про факт, що в Лексиконі Беринди (1627 р.) церк.-слов'ян. слово "отъкръвениє" (він писав, згідно з укр. вимовою, "откровеніє") перекладене словом "обявленья" під польським впливом, свідчить Лаврентій Зизаній у своєму Лексисі (1596 р.), в якому подано таке пояснення: "Обличáю — о б ъ я в л я ю, упоминаю". Це значить, що Зизаній інформує про те, що слово "объявленіє" означає не 'отъкръвениє" (гр. apokalypsis, лат. revelatio), а означає воно 'обличеніє' (свідчення про чиї провини) і 'упоминаніє' ('напоминання').

М. Л. Подвезько правильно інформує в своєму "Укр.-англ. словнику", що дієслово "об'являти" в нас тепер означає 'ого-

лошувати' — по-англ. 'to announce'. Це значить, що дієйменник "об'явлення" (від "об'являти") означає 'акт оголошування'.

Якщо б церк.-слов'ян. слово "отъкръвение" означало 'об'явлення', то воно було б синонімом церк.-слов'ян. слова "обавление" (від церк.-слов'ян. дієслова "обавляти" — 'об'являти'). Алє синонімом цього слова воно не є. Церк.-слов'ян. слово "отъкръвениє" (від дієслова "отъкръвати" — 'відкривати') означає не "об'явлення", чи 'об'яву' — 'оголошення', а означає воно 'відкриття'. А в перекладі церк.-слов'ян. (в Євангелії) "Отъкръвениє Стго Іоанна" краще було б архаїзувати слово "відкриття", і писати "Откровіння", бо хоч цього не вимагає логічна потреба, то зате вимагає його потреба психологічного характеру: потреба виразити настрій євангельської містерії Апокаліпсиса. На той психологічний, а специфічно — містичний фактор, яким є містерія Апокаліпсиса, українські перекладачі Біблії на церковнослов'ян. мову (а це Острізька Біблія, 1581) поклали такий великий наголос, що навіть уважали, що жодним словом не можна перекласти грецького Apokalypsis так, щоб адекватно виразити його не тільки логічний, але й психологічний аспект. І тому вони навіть відмовилися послужитися тут церк.-слов'ян. словом "отъкръвениє", а залишили грецьке слово "apokalypsis".

І так ось у цій Біблії написано: (розуміється, написано кириличним письмом, яким тут з технічних причин послужитися не можемо): "Апокалипсисъ сятого Іоанна". Очевидно, що якщо б хто тепер хотів "оправдувати" це, то хіба лиш за допомогою такого арґументу, що слово "апокаліпсис" уже стало міжнароднім терміном. *Ю.М.-Л.*

Ов — компонент вигуку, що виражає іронію: "**Овва!**" Напр.: "Овва, який мудрий, всі розумú поїв!"

Овдíй — чоловіче ім'я власне; з церк.-слов'ян. "Авдѣи", що походить з гебрейського Ovad'jah — 'раб Господній'. Порівн. магометанське (почерез арабське) Abdulah.

У гебр. Ovad'jah, що походить з Eved-jah, слово ovad означає 'раба', a jah (Jah) — Господь.

У Лексиконі 1627 р.: "Авдѣй или Авдій — рабъ Господень, або свѣдокъ Господень".

Овéркій, див. **Аверкій.**

Óвоч — їстивний плід дерева, кущá: напр., вишні, груші, малини й т.ін. Праслов'янське *ovotjь на старому східньослов'янському, отже й на староукр., мовному ґрунті перемінилося в ovoćь, на старому болгаро-македонському ґрунті — в

ovoštь (що збереглося в церк.-слов. мові: “овошть); на старому західньослов'ян. ґрунті — ovoc; див польське owoc. Порівн. чеське ovoce. Замість правильного “овоч”, у російській мові вживається “неправісний” твір “овощ”, в якому **щ** є вислідом перекручення церк.-слов'ян. **шт** (в церк.-слов'ян. слові “овошть”), яке було і в староукр. книжній мові: “овощь”. У російській мові “овощи” означають не ‘овочі’, а ‘городину’, “їстивні городні рослини”, які в укр. мові в Галичині старим укр. словом “ярина” називають. (На Наддніпрянщині слово “яриná” відноситься тільки до тих збіжжевих рослин, що їх сіють навесні; напр., “яра пшениця”, ячмінь, овес).

У росіян о в о ч і словом “фрýкты” називаються (з латинського fructus — ‘їстивний рослинний плід’).

Овшíм (— місцеве) — полонізм; з польського owszem — ‘звісно’, ‘аякже’, ‘авжеж’, ‘звичайно’, ‘з охотою’.

Коли Україна опинилася була під займанщиною Королівства Польського, і укр. інтелігенція почала в XVI ст. скоро й дуже сильно полонізувати укр. мову, то тоді й польське слово owszem на всій українській території проникло в нашу “книжну” мову. Ось ілюстративні приклади: в київській Учительній Євангелії 1637 р. вжите слово “овшемъ”. У творі архимандрита Єлецького манастиря в Чернігові І о н и к і я Ґалятовського “Ключь разумѣнія священникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачый” (Київ, 1659) м.ін. написано таке: “Овшемъ. Подавалъ добрый прикладъ”. У Полтавських Судових Актах з 1665 р. написано: “А Костъ і овъшемъ ставилъ ся безпечно”. Слово “овшем” є і в творах Івана Вишенського. Хоч і теперішня українська літературна мова на Наддніпрянщині, внаслідок спадщини нашої “книжної” мови XVI-XVII ст.ст. рясно засіяна полонізмами: “керівник” (kierownik), “керівництво” (kierownictwo), “наступник”, “наступний” (następca; następny), “трон” (tron), “горли́вий” (gorliwy), “теж” (też), “тлумачити” (tłumaczyć) і т.д., то все ж таки слова “овшім” там позбулися. Збереглося воно було (ще навіть між двома світовими війнами) в мові укр. інтелігенції (але не укр. селянства) в Галичині, і його можна ілюструвати прикладами з української преси того часу — львівського “Діла”, перемиського “Укр. Голосу” і ін.

Óгень (місц., арх.) — вогонь; слово “óгень” є в деяких говірках на Підляшші й на Холмщині. Це старе слово є назвою одного з сіл на Холмщині. В укр. літерат. мові вживається це слово тільки в формі “вогонь”, що є укр. народньою формою

цього слова на великій більшості українських земель. Одначе укр. селянство в Галичині зберегло старшу українську форму цього слова: "огонь" (без протетичного **в**-).

Хоч Фасмер, Преображенський, подаючи слово "огнь" (ognь), називають його "старослов'янським", то в дійсності ми не знаємо форми того старослов'янського слова, відповідником якого є укр. слово вогонь.

Ідеться про те, що це т.зв. "старослов'янське" слово "огнь" знаємо тільки й виключно із ст.-церк.-слов'ян. п а м'я т о к; зокрема ж із Супрасльського Збірника. Отже слово "огнь" є ст.-цер.-слов'янським (воно, звичайно, збереглося і в церк.-слов. лексиці), а точніше кажучи, воно є старим болгаро-македонським словом, а не загально-слов'янським. Чи було це слово — в формі 'огнь' — "древне-русским", як це твердить Фасмер, ніхто не знає, і знати не може, бо ж Фасмер цитує це "др. - русское" слово із церковно-слов'ян. пам'яток, а не із пам'яток "др.-русских".

Станіслав Слонський клясифікує це слово як "староболгарське". (Див. у його підручнику "Wybór tekstów starosłowiańskich (starobułgarskich). Lwów, 1926).

Отож знаємо, що слово "вогонь" у давніх болгар (і в македонців) мало форму "ognь". Принаймні так було в половині IX ст. (Про це свідчить місія свв. Кирила й Мефодія в слов'ян).

Але яку форму мало це слово в кожного іншого слов'янського народу в половині IX ст., цього ніхто не знає. Це треба підкреслити в зв'язку з тим фактом, що відповідником старого болгаро-македонського слова "огнь" у теперішній болгар. мові є слово "огън", у сербській мові — "оган", у чеській oheń, у польській ogień, а в укр., російській і білоруській — "огонь". Але наявність звука **е** в цьому слові не є виключною притаманністю цього іменника в західньослов'ян. мовах, бо воно є в одного з південнослов'ян. народів, а саме — в словінців, у яких це слово має форму ogenj.

Вищезгадані факти треба мати на увазі в зв'язку з питанням походження слова "огень" в укр. мові на Холмщині й Підляшші — очевидно, тільки в такому випадку, коли дослідник докаже, що ця його форма не постала під впливом польського "ogień".

В укр. книжній мові XVI-XVII століть поруч форми слова "вогонь", а саме — 'огонь', вживалася й форма 'огень'. Про це свідчить Лексикон 1627 р.: "Неугасаючій о г е́ н ь, пекло".

Óгер — жеребець; Грінченко ілюструє його вживання з тими даними, які він знайшов у Т. Шевченка й письменника та етно-

графа Олекси Стороженка (1805-1874). У старих українських пам'ятках немає цього слова.

А. Брюкнер інформує, що це поляки турецьке слово ajger ('жеребець') по-своєму на 'ogier' переробили, а серби запозичили собі його в турків майже в "стані сущому" — із зміною тільки одного звука, бо вимовляють його не по-турецькому 'ajger', а по-своєму: 'ajgir'.

Коли поляки, а специфічно — польська шляхта, взяли собі це турецьке слово й на 'ogier' переробили його, Брюкнер не інформує. Але це, мабуть, сталося дуже давно, бо мода в польської шляхти називати коня чужими екзотичними іменами — навіть такими термінами, як "orewit" (з церк.-слов'ян. "орь"), "hinszat" (з нім. Wengst — 'жеребець') і т.д., вже процвітала в XV ст.

В укр. фольклорі слово "огер" (на західньоукр. землях — 'оґер" і 'оґир', "оґір", а на східньоукр. — "огер", "огир") в основному з темами про польську шляхту — з "панще́нних часів" — було пов'язане, подібно як і слово "оґар", "огар" — з польського "ogar", що гончого пса означає.

Після Брюкнера, який у своєму Словнику (ще таки в його першому виданні, 1927 р.) вказує на турецьке слово ajger як на джерело походження польського ogier, пізніше акцептував цю теорію й Н. К. Дімітрієв (див. Н. К. Димитриев, Русско-башкирский словарь. Москва, 1940). Але він уважає слово ajger не лише турецьким, а загально-тюркським.

Оги́да — гидо́та, паску́да. Грінченко в своєму Словнику перекладає це укр. слово російськими словами "ме́рзость", "га́дость", і подає немале число, бо аж 12 слів, що з цього іменника утворені.

"Огида" — слово зложене: "о + гида". Основним елементом цього другого компонента є звукосполука **гид**, яка також і без приставного **о-** служить базою, на якій утворено низку слів: "**гид**ь", "**гид**ота", "**гид**кий", "**гид**итися", "**гид**увати" і т.ін.

Дослідників завжди приваблювала надія знайти пракорінь слова "гидь", і за його допомогою відтворити пракорінь слова "гад", або vice versa. Преображенський, познайомившись з вислідами дослідів цієї справи, вкінці зробив такий висновок, що *hyd- (яке є базою слів "hydь", "hydko" і т.ін.) і слово "гадъ" є дійсно "зближені" одно з одним.

Після цього обережного й нерішучого твердження Преображенського минуло коло 70 років, як автори "Етимологічного

словника української мови" (див. т. І. Київ, 1982), базуючись на найголовніших наукових працях на цю тему, поставили категоричне твердження, що слова "гидь" і "гад" постали на основі спільного пракореня.

Твердження, чиє воно не було б, що слово "гад" і "гидь" базується на спільному корені, не є нічим іншим, а тільки вгадуванням, бо ж етимони, тобто вихідні (генетичні) форми й значення обох цих слів дальше залишаються невикритими. Причина такого стану цієї справи цілком ясна. У неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї мов немає таких слів, про які можна було б з певністю сказати, що їхні етимони тотожні з етимонами слів "гад" і "гидь". З другого ж боку, у слов'янських мовах немає такого слова, форма й значення якого могла б свідчити, що слова "гад" і "гидь" походять з одного й того самого етимона.

Російське слово "гадить", яке означає 'паскудити', може й походить від слова "гад" (звідси наше слово 'гадюка'). Одначе значення дієслова "гáдить" і значення слова "гúдитися" (яке походить від слова "гидь") розділяє безкомпромісова різниця логічного й психологічного характеру.

По-перше, дієслово "гадити" виражає акцію особи — підмета, яка "гадить", а об'єктом цієї акції є інша особа. І так, ми кажемо: "Він нагáдив йому". Дієслово ж "гидитися" ('бридитися') виражає не акцію особи — підмета, а виражає її почування: вона переживає почування огидности, тобто, їй стало "огидно". І та особа-підмет сама є об'єктом цього свого почування.

По-друге звукосполука **гид**, яка є базою слів "гидь", гидóта", "гúдкий", "гúдитися" і т.д., у чеській мові має форму не '**hyd**' (порівн. старопольське gydz- і gydzić się), а тільки 'hyzd', яка означає 'огидний'. Це значить, що в старослов'янській, а може і в пізній праслов'янській, добі база цього слова виражалася двома формальними варіянтами: *gid- : *gizd-; але в південних слов'ян звукосполука **giz**d- виражає не ідею 'почування гідности', а навпаки: вона виражає ідею 'відчування краси'. І так, напр., болгарським відповідником укр. слова "красунь" є слово "гиздав", що збудоване на базі звукосполуки **gizd**. На тій самій базі основане словінське слово gizdati, що означає 'прикрашувати'. Те саме означення має в болгар і сербів дієслово "гиздати".

Слово "гад" — старослов'янське: gadъ; болг. "гадъ"; рос. "гад"; словінське gad; поль. gad; укр. "гад", а звідси — "гáдина", "гадюка". І тут виринає питання: на підставі якої прикмети цього роду створіння — повзуна (змії) названо його словом "гад"? Чи воно виражало ідею форми цього створіння? Чи ідею способу

її руху? Чи ідею естетичного враження людини, коли вона дивилася на це створіння?

Церк.-слов'ян. слово "гадьнъ" означає 'гидкий'; у болгар і сербів те саме означає слово "гадан", а в чехів — слово ohavny.

Причину того факту, що для вираження ідеї '**гадкий**' чехи утворили собі прикметника oh**a**vny, а для вираження ідеї '**гидкий**' вони утворили собі інше слово — oh**yz**dny, звичайно, також треба зачислити до проблем у досліджуванні етимонів слів "г**а**д" і "г**и**дь".

Обережність Брюкнера, який, намагаючись вияснити походження слова ohydny, принципово відмовляється згадувати про слово gad ('гад'). можна вважати за оправдану — очевидно в тому сенсі цього слова, що він, як видно, не вважав можливим для себе ані потверджувати, ані заперечувати твердження декого з дослідників, що слова "гад" і "гидь" основані на одному й тому самому пракорені. Одначе його твердження, що слово gad (яке становить у його Словнику окрему вокáбулу) походить з того самого праджерела, що й литовське geda та пруське gidan показується досить "натяганою" кон'єктурою. Справа бо в тому, що ці обидва індобалтійські слова виражають ідею не естетичного характеру, а ідею характеру етичного, а саме, ідею 'сорому'.

"В огиду приходити". — Ця фраза вживалася в укр. книжній мові XVI-XVII століть. У передмові до свого словника — "Лексіконъ славеноросскій и именѣ тлъкованіє" (1627 р.) Памва Беринда написав: "Широкій і великославный славенороссікій языкъ много словъ трудныхъ до выразуменья имѣетъ зане и сама церковь россійская многимъ синомъ своимъ въ огиду приходитъ".

Коли якась людина чи річ, чи явище викликали собою в даної особи почуття огиди, то наші "книжники" XVI-XVII століть розуміли це так, що та людина, чи річ, чи явище тій особі "в огúду приходять". Ця синтаксична конструкція ("В огиду приходити") означала те саме, що наші "прості люди" виражали словом "гидитися", тобто, вони казали, що дана особа гидиться якоюсь людиною, чи річчю, чи явищем.

Це значить, що в особі-підмета ідея 'гидитися' (мати почуття 'огиди') має рефлективний (зворотній) характер. Тому то в укр. мові говориться "гидити**ся**", а не "гидити" **кого**, чи **що**.

Кого чи що людина може гадити, "гидити".

Рефлективний характер цієї ідеї також виражається неособовою формою "огúдло", а в сильнішому підкресленні — "остогúдло". Напр.: "Йому вже огидло (або "остогидло") це слухати".

Слово "огижáти" в наших книжників XVI-XVII ст.ст. походило з польського ohydzać (кого чи що). Див. и Катехізисі 1645 р.: "Важилися церков огижáти". Відповідником польського ohydzić, ohydzać (звідси в нас старий полонізм "огидити" й "огижати"), в мові українського народу є слово "опогáнювати", а в старій укр. книжній мові — "сквернити". (Це слово вживав Т. Шевченко: "Умийтеся, образ божий багном не с к в е р н і т е !").

Огій — чолов. ім'я власне; церк.-слов'ян. "Аггей", що походить з грецького "Aggios" (не змішувати з гр. "hagios" — 'святий'), яке є грецькою перерібкою гебрейського Chaggai. Значення того останнього неясне. Може від гебр. Chag - jah ('свято Боже'), а може й від вавилонського імени Chogga (значення якого також неясне). Див. **Аггей.**

Огірок — рід плодів городних рослин; слово це загальнослов'янське, праіндоевроп. походження.

Традиційний погляд, що це слово прийшло до слов'ян з Греції, від часів Ф. Міклошіча (див. його "Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen", 1886) не змінився й досі (див. у Словнику Брюкнера з 1927 р. і Фасмера, 1950-1958).

Чи в праслов'янській добі назва огірка мала спільну для всіх слов'ян форму, а якщо мала, то якою ця форма була, — цього не знаємо. Якщо назва огірка й мала коли загально-слов'янську форму, то остання, розуміється, згодом почала розпадатися, дослідник не має іншого фактичного матеріялу в цій справі, як тільки ті варіянти, які в різних слов'янських народів постали з первісної форми назви огірка. Одним з цих варіянтів є стара болгаро-македонська форма: ogurьсь (кирилицею: "огоурьць"), що збереглася в церковно-слов'ян. мові. Хоч вона була зафіксована письмом значно раніше ніж форма назви огірка в мові кожного іншого (поза Македонією) слов'ян. народу, то одначе її не можна вважати за найстаршу форму слов'ян. назви огірка.

У старій болгаро-македонській формі цієї назви ("огоурь**ць**") звук **ц** постав у висліді пом'якшення слов'ян. **к**. Про це свідчить той факт, що у всіх інших слов'ян. мовах у назві огірка збережений звук **к**; напр., укр. "огіро**к**", білоруське "гуро**к**", сербське "угора**к**", словацьке ugoro**k**, поль. ogóre**k**.

Подавши теперішні укр. й білоруські назви огірка, Преображенський додає замітку: "др.[евне] огурецъ (въ Домостроѣ)".

За ним по 70-х роках повторив це Фасмер, — незважаючи на те, що ця замітка піддає читачеві думку, що засвідчена в "Домострої" форма назви огірка — "огурецъ" — була старою автентично східньослов'янською формою назви огірка.

У зв'язку з цим тут треба цю замітку Преображенського (повторену Фасмером) доповнити згадкою про те, що твір "Домострой" (невідомого автора) був написаний у Московії в XVI ст. — за часів царя Івана IV. І форма назви огірка — "огурецъ", що засвідчена в цьому творі, розуміється, є вислідом східньослов'янської вимови церк.-слов'ян. слова "огоурьць". (В такій позиції, в якій знаходиться передостанній єр (ь) у цьому церк.-слов'ян. слові, східньослов'ян. народи вимовляли як п о в н е, (не зредуковане) е. Чому автор цього твору на кінці цього слова поставив йор (ъ), а не єр (ь), — щоб вийшло "огурецъ" (а не "огурецъ"), бо ж воно походить з церк.-слов'ян. "огоурьць", — це вже його таємниця. Також таємницею в Брюкнера є та підстава, на якій він каже, що відповідником польського слова ogórek є "na Rusi o g u r e c", коли в дійсності "огурец" — це тільки російське слово, що його, як переробку церк.-слов'ян. "огоурьць", Московія прийняла в свою "книжну" мову. Ця замітка зроблена тут у зв'язку з тим фактом, що назвою "Ruś" Брюкнер означує території всіх східньослов'ян. народів.

Слово "огірок" походить з праіндоевропейського кореня. У неслов'янських мовах праіндоевр. сім'ї відповідниками нашої назви огірка є такі слова: грецьке agouros; литов. agurkas; латиське gurkis; шведське gurka; нім. Gurke.

Брюкнер не вияснив у своєму Словнику підстави, на якій він каже, що німці запозичили собі від слов'ян назву огірка. Аджеж подібну до німецької назви огірка (Gurke) також мають шведи (gurka); англосаксонська назва огірка gherkin, а стара німецька назва його була ogurke (така ж назва його є в данців, а в голляндії ogurkie).

З укр. "книжної" мови XVI-XVIII ст.ст.: "Кіс — твердый, або солома, або о г о р ч и н е ц — мѣстце для о г і р к ó в ъ".

Латинська назва огірка — cucumis. Звідси французьке concombre.

Слово cucumber прийшло в англійську мову з латинської мови почерез франц. concombre, і усунуло з неї англосаксонське слово gherkin. *Ю.М.-Л.*

"Оглаше́нний" — з церк.-слов'янського "оглашенъı. У ранньому періоді історії Церкви Христової "оглашенними" називали тих людей, яким мало бути звершене Таїнство Хрещення. Церква перед тим о г о л о с и л а їм науку Віри Христової, і тому їх назвала "оглашенними". Відповідником церк.-слов'ян. слова "оглашенъı" було грецьке слово katechumenos, від katecheo — 'наставляю' (кого на що), 'навчаю'. (Звідти слово "Катехізис").

Церква спочатку навчала християнської віри тих, що бажали стати християнами, тобто оголошували їм віру Христову, і тому вони звалися катехуменами, тобто оглашенними. Вони мусіли ходити в волосяницях (немов давні покутники, чи аскети) і закривати своє обличчя.

Така підготова до охрещення тривала аж два роки.

У церкві їм вільно було стояти тільки в притворі, — позаді християн. Коли ж мала початися Літургія, то диякон виголошував: "Оглашенні, вийдіть!" (Церк.-слов'ян. мовою: "Оглашении изидите!").

Коли ввесь український народ прийняв християнство, і оглашенних у церквах в Україні вже не було, але виголос "Оглаше́нниї ізидіте!" був практикований далі, то укр. селяни, які не знали походження й значення цього виголосу, думали, що він відносився до таких людей-християн, що не були гідними слухати Літургії, бо вони духово упосліджені: придуркуваті, чи навіджені, і т.п. Звідси й постало українське народнє значення слова "оглашенний", та фрази: "Відчепися, оглашенний!".

У творі Олекси Стороженка "Марко Проклятий": "Може ти, оглаше́нний, і дитину її задавив?" "Крутиться, як оглашенний!".

У Лексиконі 1627 р.: "Оглашаюся" — навчаюся початковъ, єстемъ межи тыми, которія готуються до Крещенія албо которіи суть въ покути.

Оглашенный — початокъ науки приймаючій албо ще не охрещенный".

Оглу́шливий — особа чи річ, що оглушує людину. Слово це походить від дієслова "оглушити" ("о + глушити"). Дієслово "глушити" походить від прикметника "глухий". Слово це всеслов'янське: старослов'ян. "глоухъ"; болг. й серб. "глух"; рос. "глух", "глухой"; чеське hluchy; поль. głuchy". Походження неясне.

Від дієслова "глушити" походить іменник "глушник". Дієслово "глушити" з приставками: "оглушити", "приглушити", "заглушити", "поглушити".

Від дієслова "глушити" походить іменник "глушни́к". В арґо міських гультіпак на зах. Волині "глушник" означає п'ястука. Фраза "Дати глушника" означає "Вдарити п'ястуком у вухо". (Приклад з Крем'янця).

Огляда́ти — обдивлятися. У Катехізисі 1645 р.: "Огляда́ючи обличьє Божіє".

Слово це — зложене: "о + глядати", основний компонент якого ("гляда́ти") в тепер. нашій літерат. мові не вживається. Він

зберігся в укр. говорах у Галичині. Форма дієслова "глядáти" виражає повторність тієї дії, яку означує слово "глядіти". Перше значення його — "дивитися". Порівн. вираз "погляд очей". В мові укр. селян слово "глядіти" означає: "уважáти" ("Гляди ж мені, не впадь!), і 'шукати'.

В укр. народніх весільних звичаях слово "оглядини" означає пир молодого із сватами й батьком і матір'ю та свашками в молодої — з нагоди оглядання її приданого.

В укр. народніх жартах: "Два огляди — третій — хап!".

В укр. народніх повір'ях говориться, що коли позаді людини чорт всякими способами провокує людину, щоб вона оглянулася — на свою згубу, то їй не вільно оглядатися. Це повір'я віддзеркалене в укр. фантастичних казках мітологічного типу; напр., у казці про шукання цвіту папороті в Свято-Іванську ніч.

Це повір'я є також у змісті поеми "Тополя" Тараса Шевченка:

"Випий трошки сього зілля —
Все лихо загоїть.
Вип'єш — біжи якомога;
Що б там не кричало,
Не оглянься..."

У Біблії сказано, що Бог перемінив жінку праведного Лота в стовп соли за кару, що вона, незважаючи на заборону Божу, оглянулася позад себе, щоб побачити, як Бог погубить Содому й Гомору за грішне життя їхніх жителів.

Огни́стий (арх.) — палаючий вогнем; або 'такий, як вогонь'. У Лексиконі 1627 р.: "Угель огнистий". ('Палаючий вогнем вугіль'). У Словнику Грінченка "огни́стий = огненний".

Старе укр. слово "огонь". У староукр. мові не додавали до цього слова "підпірки" в формі звука **в**; та й тепер, за винятком укр. і білоруської мов, допоміжне **в** не додається до слова "огонь" в жодній іншій слов'ян. мові. Його стара форма "огонь" збереглася в укр. говорах великої большости західньоукр. земель.

"Огнисті обрії" — це заграва далеких пожарів (пожеж). "Огнистий кінь" — це 'бистрий кінь', або 'кінь, мов іскра'.

Оголóшувати — оповіщати; подавати до прилюдного відома.

У Лексиконі 1627 р.: "Провѣщеваю — деклярую, оголóшую".

Форма дієслова "оголошувати" виражає частотність (тобто часту повторність) тієї дії, яка означується дієсловом "оголоси-

ти"; звідси "оголошéння" ('анонс'). Основний компонент дієслова "оголосити" є слово "голосити" (від іменника "голос"). Утворений від нього дієйменник "голосіння", що в старих укр. похоронних обрядах означало жалібний лемент голосільниці — "жалібниці" по покійному.

Грецький заголовок найкращого твору Мелетія Смотрицького "Θrenos" (1610 р.) у нас неправильно перекладають словом "Плач". Цей заголовок у дійсності означає "Голосіння". А втім, і сам автор вияснив це, бо заголовок (польський) цього твору починається так: "Θrenos" ili Lament..." (це значить "Лемент", що означає "Голосіння").

"Голосіння " були великою частиною української народньої творчости. Церк.-слов'янським відповідником дієслова "голосити" є слово "гласити", (порів. "гласъ") і "глашати". З нього колись був у нас утворений іменник "глашáтай", яким називали того службовика, що ходив по місті, дзвонив дзвоником і проголошував якесь урядове повідомлення.

Включивши слово "глашатой" у свій "Укр.-англ. словник", М. Л. Подвезько поступив правильно, коли він зазначив, що слово це "історичне", по-англійському поінформував про функцію глашатая. До цього треба ще додати, що слово "глашатай" у нас уживається й тепер — у переносному значенні: для означення тієї особи, яка голосить ту ідею, якої вона є речником.

Церк.-слов'ян. слово "гласъ" ('голос'), від якого походить це дієслово, в українському фольклорі вживалося в виразі "глас Божий", що був невід'ємливим складником початку багатьох казок: "За горами, за морями, за третім царством, за тридесятим государством, де глас Божий не доходить, де люди не ходять, жив собі..."

Голоснúками укр. селяни називають великі отвори (без вікон) у стінах тієї частини дзвіниці, де висять дзвони.

Óгнище – в переносному значенні: 'розлюченість' людини. Слово "огнище" в цьому метафоричному значенні збереглося в закостенілій народній стилістичній фіґурі: "Вкинутися в óгнище".

У Словнику Грінченка значення народньої поетичної фрази "Вкинутися в огнище" ілюстроване прикладом з Харківщини: "Сердитий був парубок, так в огнище і вкинеться. Жаром дише!"

Слово "огнище" також збереглося в своєму переносному значенні в традиційному виразі "домашнє óгнище".

Метафорична функція слова "огнище" абстрагувала його зміст від його першого значення ('огнище' — 'горіючий малий

костéр' дров, очерету, соломи і т.ін.) до тієї міри, що це слово в укр. народніх засобах образности (в стилістиці) вже не асоціюється із словом "вогнище" (що в укр. мові в Галичині б а г á т т я м, або й вáтрою, називається).

Огóнь — вогонь. Слово це не належить до т.зв. "застарілих слів" (архаїзмів), бо воно ще недавно належало до лексики укр. літерат. мови. Про це м.ін. свідчить той факт, що воно фіґурує в Словнику Б. Грінченка (з 1909 р.), в якому також згадане чимале число тих слів, які походять від іменника "огонь", а в цьому й термін "огня́ник", яким у нас називається та пташка, латинська назва якої — Lanius ruticeps; словом "óгник" називається одна з маленьких частин ткацького верстата. Тому що сільське ткацтво, як один з родів кустарного ремесла, вже не існує, то можна сумніватися, чи ткацький термін "огник" post mortem буде етнографами на "вогник" перейменований.

Слово "огóнь" у нашій мові належить до тих слів, які нереально й нелогічно клясифікуються як "застарілі" слова. Вони належать до тих слів, що їх нормативний словник після першої світової війни просто "заборонив" уживати в укр. літерат. мові. Слово "огонь" далі вперто тримається при житті в говорах на великій більшості західньоукр. земель, незважаючи на те, що нормативний словник тепер велить уживати другісну, пізнішу форму цього слова — з "підпіркою" **в** : "**в**огнище".

Тими мовами, в яких до генетичної (первісної) форми слова "огонь" згодом приставили "споміжний" звук **в** (звідси "в + огонь") на всій мовній території народу є мови білоруська, лужицька й полабська.

В українській мові тільки в деяких говорах до староукр. слова "огонь" згодом приставили "споміжний" звук **в**; але тому що число таких говірок є більшим за число тих, в яких це слово зберігає свою первісну форму ('огонь'), то літературною формою проголошено форму '**в**огонь'.

Старослов'янською формою слова "огонь", як правило, вважають форму 'ognь'. У дійсності ж старослов'янська форма цього слова жодними писаними пам'ятками не засвідчена. Форма 'ognь', яку подають як "старослов'янську", тобто стару загально-слов'янську, засвідчена в старо-церковно-слов'ян. писаних пам'ятках. І форма 'ognь' у них є формою ст.-церк.-слов'янською, чи, інакше кажучи, стар. болгаро-македонською формою. Форма 'огън', що наявна в новоболгарській мові, свідчить, що в старо-слов'ян. добі побіч форми ognь' була також форма 'ogъnь'. Про це також свідчить укр. форма цього слова "огонь", в якій

звук **о** в другому складі цього нашого слова не міг постати ні з чогось іншого, а тільки із старослов'янського півзвука **ъ** (назва цієї букви — "йор"). Аналогічні приклади: укр. "мох" постало із старослов'ян. mъchъ; "кров" із старослов. krъvь; "огонь" із старосл. *ogъnь.

Польське слово ogień ('вогонь') свідчить, що поруч старослов'янських форм 'ognь' та *ogъnь' також була форма *ogьnь'.

Функція слова "вогонь", як одного з засобів поетичної образности, почалася дуже давно.

У Біблії засвідчена персоніфікація вогню: "Вогонь пожераючий". (Вихід 24:17). "Вогонь пожерé шатра хабарництва" (Іов 15:34).

Вислів "Перейшов вогонь, воду й мідні труби" (рури) означає, що дана людина мала великі перепони на своєму життєвому шляху. Але він також уживається в іронічному сенсі — для характеризації пройдисвіта.

Цей вираз дуже старий. Він відомий у творах давніх грецьких і римських письменників: Плютарха, Горація й ін.

Огорóд — горóд; в укр. літерат. мові прийнялася тільки форма 'горóд'.

Основною праслов'янською формою цього слова була звукосполука *gard-, а її побічною видозміною була форма *gord-. Звідси церк.-слов'ян. (стар. болгаро-македонське) "градъ" (gradъ). І тепер у всіх південних слов'ян є "град" і в чехів hrad. У всіх цих випадках слово gradъ — hrad вже давно почало означати 'місто', хоч спочатку це слово означало 'огороджене місце'. З праслов'ян. *gord- постало старопольське слово gród ('місто'), а в східніх слов'ян — "город" (в російській вимові 'gorod').

Слово "город" спочатку означало кожне 'огороджене місце'. Звідси згодом слово "город" почало означати огороджене плотом і валом (пізніше — мурами) місце — 'город'; у теперішній мові — місто. Але рівнобіжно до цього значення слова "город" ('місто') — з наголосом на першому складі — слово "город" (але з наголосом на другому складі: "горóд") почало означати ту обгороджену присадибну площу землі, що призначена для вирощування ярини́ (горóдини).

Тому що в інших слов'янських народів ідея 'город' ('огороджене місце') перетворилася в ідею 'місто' (церк.-слов. "градъ", чеське hrod, старопольське gród, рос. "гóрод" (чит. 'ґóрод'), то для означення горóду створили собі окреме слово — шляхом приставлення звука **о** до слова "город"; звідси й слово "огород", церк.-слов'ян. "оградъ", рос. "огорóд", поль. ogród. Українці ж,

як було сказано вище, зберегли первісне східньослов'янське "город" (порівн. "городи́ти") для старого означення міста ('го́род') і для означення присадибної площі землі для вирощування ярини́: "горо́д". При слові "горо́д" появилася приставка **о́-** ("огород") тільки в деяких укр. говорах (звідси слово "огоро́дник"), але на більшості українських земель залишилося це слово в своїй первісній формі: "горо́д".

Слово "горо́д" в укр. фольклорі: "На горо́ді бузина́, а в Києві дядько". Ця приказка означає, що дана людина змішує ті поняття, які не мають нічого спільного одне з одним. (Порівн. образний вислів: "Мішає горох з капустою").

У піснях: "На городі верба рясна". У Галичині (в пісні): "Еґомостева кобила по горо́ді ходила".

Огря́дний — дуже "повнотілий". Укр. селянство характеризує таку особу описово: "він є в тілі собі".

Це слово в українській мові — "білий крук" у слов'янському світі — не викликало собою зацікавлення серед загалу мовознавців.

Г. Ільїнський (див. у журн. "Рідна мова". Варшава, ч. 2, 1933 р.) твердить, що це слово походить із старослов'ян. ogręd'bnъ, а те останнє походить з індоевропейського *grend-, що означає 'надиматися' і 'підійматися'. На доказ цього він подає латинське слово grandís ('величезний'), латиське gruods ('міцний', 'здоровенний') і т.п.

Ільїнський перш за все повинен був сказати, що старослов'янський відповідник нашого слова "огрядний" ніде не засвідчений, і що це він сам відкрив його в формі ogręd'bnъ, переформувавши наше "огрядний" на "старослов'янський" лад. Отже він конче повинен був зазначити це.

За винятком старослов'ян. слова gręda (що засвідчене в староцерк.-слов'ян. мові), в старослов'ян. лексиці немає іншого такого слова, корінь якого був би найближчим до кореня укр. слова "гряда", яке, очевидно, є базою слова "огрядний" (з "о - **гряд** - н - ий"). Корінь цього укр. слова **гряд-** походить з того старослов'ян. gręd-, (напр., у старослов'ян. слові gręda) значення якого — 'бальок', тобто обтесаний стовбур грубого дерева, зокрема ж такий грубезний бальок, що вживається на т.зв. сволок. Пруське слово grandiko, латинське grunda й німецьке Grintie означають 'балька'. У коренях цих слів: пруського gran-, латин. grun- і німецького grin- виражають ідею 'балька'. Таку саму ідею виражають корені слов'ян. слів: ст.-церк.-слов'ян. (старого бол-

гаро-македонського) gręda, болг. "греда", серб. "греда", словін. greda, чеського greda.

Коли ідею 'грубости' балька й на грубу людину перенесли, то послідовно о г р я д н о ю (о - гряд - н - ою) й прозвали.

Тому що ворина (жердка) тонша за балька (за г р я д у), то її г р я д к о ю назвали.

Отже обмежовану воринами (грядками) частину засіяної площі також назвали 'грядкою' поля, чи землі. Велике поле обмежовували купами землі (кіпцями). Старослов'янська назва такого граничного знака збереглася в польській мові: grąda, корінь якого (grąd-) був той самий, що й у слові gręda (gręd-).

Про те, що grąd- і gręd- становлять собою два перезвучні варіянти одного й того самого пракореня, свідчить той факт, що в старій польській мові кожен насип землі називали словом grąda й словом grzęda (із старослов'ян. gręda — 'гряда'). Це значить, що назву gręda — 'гряда' перенесли з ворини (жердки), якою визначали межі малої засівної площі (грядки) на граничний знак — кіпець (на купу землі, чи каміння). А з цього граничного знаку назву gręda ('гряда') згодом і на саму границю перенесли.

Вузенька смуга-доріжка, що відмежовувала поля села Татаринці від ґрунтів сіл Борсук і Краснолуки на Крем'янеччині (зах. Волинь) навіть між двома світовими війнами зберігала свою старовинну назву "гряда" (із старослов'ян. gręda). *Ю.М.-Л.*

Од — від; прийменник "від" постав від прийменника "од". У старій укр. книжній мові була тільки форма **од**. Але в деяких діялектах до прийменника **од** додали протезу **в**, з чого постало "вод", що закономірно (силою укр. фонетичного закону перезвуку "ікання") перемінилося в форму "від". Так само до староукр. слова "окно" додали "підпірку" **в**, і так постала форма "вокно", що перемінилася в "вікно".

Хоч норми нашої теперішньої літературної мови залеґалізували форму 'від', але процес переходу "од" у "від" (який спомагається нормами теперішньої літературної мови) триває далі, і тому у нормативні словники допущені обидві форми цього прийменника. (Див. у "Правописному словнику" Голоскевича, 1929 р.: "Од = від").

В "Укр.-англ. словнику" Підвезька фіґурує "од" — з приміткою, що краще писати "від", а не "од".

Є такі зложені слова, в яких компонент "од" (що є прийменником "од"), у мовному почутті людини ставить опір намаганню переформувати його в "від". До таких слів, напр., належить іменник "одвірок", що визначає стовпа "од дверей". І одвірка не

перейменували на відвірок навіть у тих місцевостях України, де форму "од" уже цілком усунули (під впливом літерат. мови) на користь її видозміни "від".

"П и т и **від** н е ї". — Літургічне звернення (церковно-слов'янською мовою): "Пийте **отъ** нея всѣ!" — "Пийте від неї (від чаші) всі!" — замітне тим, що в ньому сказано: "Пийте від неї" (тобто **від** чаші), а не "пити **з** неї".

Згідно з логікою української мови, ми кажемо: "Пити **з** чого: пити **з** шклянки". Пити **від** шклянки — це значить починати пити коло шклянки, а потім віддалятися від неї, і пити далі.

У церковно-слов'янському літургічне звернення "Пийте отъ нея всѣ!" перекладене з грецького літургічного тексту. У грецькій мові для вираження ідеї '**з**' та ідеї '**від**' уживається одне й те саме слово: apó. Напр., грецьку фразу "Apó spiti" можна перекладати двояко:

1) "**З** хати" ('нутра хати') і "**від** хати", в залежності від контексту. Подібно фраза "apó kýlikos" має двояке значення: а) "**з** чаші"; б) "**від** чаші", грек знає з контексту цієї фрази, яку вона виражає думку: чи '**з** чаші', чи '**від** чаші'.

Перекладачі грецького тексту Літургії на церковно-слов'янський переклали грецьку фразу "Apó kylikos" неправильно — словами: "Отъ чаши" ('від чаші'), замість правильного: "**Изъ** чаши" ("**З** чаші").

"**Від** дня" і "**З** дня". — Грецька фраза "Apó hemérãs" має двояке значення: 1) "**З** дня" і 2) "**Від** дня". Справа вибору одного з цих його значень залежить від контексту цієї фрази.

Одначе на церковно-слов'янську мову перекладено тільки одне з його значень, а саме "Отъ дня..." ('**Від** дня...'). Тому то наші письменники в минулому писали т.зв. "книжною" мовою: "Письмо **отъ** дня" такого то... ("Лист **від** дня" такого то, напр.: "Від дня 1-го березня", або просто: "Письмо отъ 1-го марта...") Фраза "Від дня" — це дослівний переклад грецького "Apo hem̃eras".

Адже ж кажеться в укр. народньому dictum: "Йому пішло, як **з** Макарового дня", а не: "Йому пішло, як **від** Макарового дня".

Одаліска — з турецького: 'горнична слýжниця" (чи, з польського, "покоївка"); фактично — налóжниця.

Одвірок — два стовпи, до яких привішені (на завісах) двері. Отже етимологічно треба було б писати "од двірок" (од — двірок; од дверей). У Лексиконі 1627 р.: "Порогъ, одвѣрокъ". У

дійсності ж поріг і одвірок — це не одне й те саме; це дві різні речі.

Одéржати — отримати; із старослов'янського "одръжати"; "одрьжати"; частотна форма: "одръжавати" ('одержувати').

В укр. "книжній" мові XVI-XVII ст.ст.: "Отповѣдь одержую" (Лексис 1596 р.). "Получаю — одержую". "Добродѣйство одержую". "Пріяти — одержати". (Лексикон 1627 р.).

"То є одéржано, о штосмы просили". "Надѣя одéржати збавéньє вѣчноє".

"Розгрѣшеньє одержати" (Катехізис 1645 р.). Болг. одръжавам; серб. "одржати"; рос. "одержать" ('получить'); чеське održeti; старопольське odzierżeć.

Дієслово це — зложене: "о + держати". "Держати" — із старослов'ян. "дръжати".

Гіпотези щодо походження цього слова поставили: Ф. Міклошіч 1886 р., В. Штокес 1894 р., К. К. Уленбек в 1898-99 рр., Е. Бернекер 1908 р., А. Торп 1909 р. А. Г. Преображенський у 1910-14 рр., А. Брюкнер 1927 р., М. Фасмер у 1950-58 рр.

Ті слова в неслов'янських мовах, які, на думку кожного з цих дослідників зокрема, основані на базі того самого пракореня, що й старослов'ян. слово "дръжати", під семасіологічним оглядом не виявляють ґенетичного споріднення з цим старослов'ян. дієсловом, — хіба може (і то з великим натяганням) за винятком зендського dražaite ('мати при собі').

Від дієслова "держати" походять слова "держати", "державник", "державний", "державність"; "держáк" (дéржало"); "держáва" в значенні 'оренда' — це полонізм, від слова dzierżawa.

У зложених словах: "одержи́мий" (чим) — 'в обсесії'; "одержи́мість" ('обсесія'); "самодержець" ('монарх — автократ').

У фольклорі: "Держи язик за зубами, — будеш їсти борщ з грибами".

Оди́н — старослов'ян. "єдинъ" і "єдьнъ"; болг. "един"; серб. "jедин" і "jедан"; чеське jeden; польське jeden.

Коли старослов'ян. слово починалося голосівкою **є**, то вона у східніх слов'ян переходила в **о**: "єдинокъ", "єсень", "єзєро"; "єлєнь", "Єлєна" — укр. "одинак"; "осінь", "озеро", "олень", "Олена".

Старослов'янське "єдинъ" збереглося в таких укр. словах: "єди́ний" ('унікальний'), "єднáти", "єдність" і т.ін.

Укр. інтелігенція часом змішує слово "сам" із словом "один". Напр., замість казати "Він **сам** був удома", "Він **сам** пішов

до ліса", — помилково кажуть: "Він один був вдома", "Він один пішов до ліса".

"Один з одним". — У староукр. мові був вираз "Один з другим". Цей вираз зберігся таким і в фразеології українського селянства. Тому в Катехізисі 1645 р. на той час правильно було написано: "Любовъ мѣти будете єдин къ дрýгому".

Але в укр. модерну літерат. мову вже в початках другої половини XIX ст. почали вводити фрази: "Один з одним", "один за одним"; "один проти одного" і т.д. Напр., у повісті "Чорна Рада" П. Куліша: "Один на одного чигають". У повісті "Захар Беркут" І. Франка: "Старці йшли один за одним".

Коли в даному вислові є ідея числової порядковости, тоді вживаємо слова "один" і "другий". Напр., у народній приказці: "Пошли одного, а за ним — другóго".

У староукраїнській мові ідею 'єдиний свого роду' виражали словом "один". Напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187 р.): "Одинъ братъ, одинъ свѣтъ". Очевидно, автор хотів визначити в братові атрибут якости, а в дійсности визначив атрибут кількости.

До речі, поруч укр. слова "один", у цьому творі є й церк.-слов'ян. слово "єдинъ": "Єдинъ же Изяславъ".

Одинáдцять — із старослов'янського "jedinъ na desęte" (з укр. вимовою: 'єдин на десять').

Одинáчка — дочкá (донькá), яка є тільки одною в матері й батька. У Біблії поняття про 'одиначку' й 'одинака' відносилося до кожної такої речі, що в людини була тільки одною. Про це свідчить ось така ілюстрація з Псалма 21:22: "Від меча збережи мою душу, одиначку мою з руки пса!"

Одисéя (в Україні пишуть "Одіссея") — символічний вираз, що означає довгу подорож з незвичайними пригодами. Цей стилістичний термін є назвою твору давнього грецького поета Гомера "Одисея". Одисей був царем острова Ітаки. Після перемоги греків над Троєю — у висліді війни, в якій Одисей дуже прославився, він, повертаючись додому, зазнавав таких пригод, що затримали його в дорозі дуже довго. В Ітаку, де на нього чекала вірна дружина Пенельопа, він повернувся аж по десятьох роках. Ім'я "Пенельопа" стало символом вірної дружини.

Одідúчити, з польського odziedziczyć — унаслідувати. У Катехізисі 1645 р.: "Мають одѣдичити животъ вѣчный".

Одíння — із старослов. "одѣниє" ('одяг'), що походить від "одѣти" ('одягнути'; староукр. "одіти"). "Одѣти" — слово зло-

жене: "о + дѣти". Старослов. дієслово "дѣти" в зложеннях (з приставками): "о - дѣти", "на - дѣти", "по - дѣти", "за - дѣти".

Загальне традиційне переконання, яке не змінилося й досі, що дієслово "дѣяти" є ітеративом (що виражає повторність дії 'дѣти') треба вважати за помилку. Спричинником цієї помилки не може бути ніщо інше, а тільки факт наявности старо-церк.-слов'янського (старого болгаро-македонського) іменника "одѣяниє" (поруч старослов'янського "одѣниє"). Дослідники зробили з цього факту такий висновок: Як старослов'ян. іменник "одѣяниє" походить із старослов. дієслова "одѣти", так ст.-церк.-слов'ян. іменник "одѣяниє" (що є синонімом іменника "одѣниє") походить від дієслова "одѣяти"; а це значить, що дієслово "одѣяти" є ітеративом дієслова "одѣти".

Іменник "одѣяниє" в дійсності не був словом загальнослов'янським. Він був твором специфічно болгаро-македонським; з болгаро-македон. лексики він попав у старо-церк.-слов'янську мову. Постав цей іменник з дієслова "одѣяти", що також був "незаконно" створений на болгаро-македонському ґрунті, і був включений у ст.-ц.-слов. мову. У мові жодного іншого народу немає цієї нелогічної локальної "одміни". Корінь ст.-ц.-слов. дієслова "одѣяти" ("о + дѣяти") не має нічого спільного з коренем старослов'ян. дієслова "дѣти", а приставка **о**- додана до нього всупереч законам мовної логіки.

Ітеративом старослов'ян. дієслова "дѣти" була форма не "дѣяти", а тільки "дѣвати". У Словнику (6-ох слов'ян. мов) Ф. Міклошіча подано: "дѣти", "дѣвати".

Висновок з цього ясний: ітеративом дієслова "о - дѣти" є форма "о - дѣвати", а не "неправісний" болгаро-македонський новотвір "о - дѣяти", а з нього такий же "неправісний" дериватив: "о - дѣяниє".

Перша особа однини теперішнього часу дієслова "одѣти" є oděnǫ (з українською вимовою: 'одіну'). Перша особа однини тепер. часу його ітератива "одѣвати" є oděvajǫ (з укр. вимовою: 'одіваю').

Отож при досліджуванні пракореня слова "одіння" (із "одѣниє", що походить від "одѣти"), треба виелімінувати ст.-ц.-слов'ян. слова "одѣяти" та "одѣяниє" з об'єктів досліджування.

Від старослов'ян. дієслова "дѣти" та його ітератива "дѣвати" постала низка укр. слів: староукр. "одіти" й "одітися"; (дієйменник "одіння"); "надіти" й "переодіти"; "подіти", "подітися"; "задіти"; пор. "задіти (кого) за живе".

Синонімом старослов'ян. іменника "одѣниє" є старослов.

слово "одежда"; болгар. "одежда"; рос. "одежа" (чит. 'одьожа'); чеське odev; поль. odzież.

Одна́че, о д н а к — проте́, все́таки, однаково ж. В Україні вдавнину старогрецький прислівник akmen (eti), — який є відповідником англ. however (still, nevertheless, though, net), — перекладали старо-церковно-слов'янським словом "єдинако" (що збереглося в сербській мові). У ст.-слов. мові був синонім слова "єдинако", а саме — слово "обаче". Ст.-ц.-слов. "єдинако" згодом у нас (як і в усіх східньослов'ян. народів) стали вимовляти як 'одинаково'. А згодом — у скороченій формі: "однаково"; а пізніше переформували його на "одначе" — на зразок ст.-ц.-слов. "обаче".

Слово "одна́ково" — з часткою ж: "одинаковож" наявне в укр. мові селянства в Галичині, де укр. інтелігенція разом з укр. інтелігенцією на Наддніпрянщині, прийняла (під польською займанщиною за часів Королівства Польського) полське слово jednak, і почали вживати його з укр. вимовою: 'одна́к'; і цей полонізм, разом з масою інших полонізмів, увійшов у тепер. укр. літературну мову, і фіґурує в наших словниках, хоч у них є також, але на другому місці, наше слово "одначе".

Одноду́шно — однозгідно; від прикметника "однодушний", що походить з церк.-слов'ян. "єдинодушьнъı", а він утворений від церк.-слов. іменника "єдинодушиє" (це значить: 'всі одної душі', тобто: одних почувань й одної думки). У Лексиконі 1627 р.: "Єдинодушно — єдино всі, всполне, вси згодливе". (З польського: "Wspólnie, wszyscy zgodliwie").

У ст.-церк.-слов. мові була — під впливом грецької мови — створена низка слів з компонентом "єдино-": "єдиногласьнъ" ('одноголосний'), "єдиномыслиє" (пор. у Т. Шевченка молитва: "Єдиномисліє подай!" [нам, Боже]; "єдиноплеменьникъ" ('одноплемінник'), 'тієї самої народности'): "єдинородьнъ" ('єдинородний') і т.ін.

Односі́ток — рове́сник; той, хто має стільки літ, що й хтось інший. У Лексиконі 1627 р.: "Телець — теля єдинолѣтокъ. — Тут "єдинолѣток" ('одноліток') означає такого, кому сповнився тільки один рік життя.

Слово "літо" в значенні 'рік' тепер уживаємо тільки в множинній формі: "літа́". В однинній формі ("літо") воно означає тільки літню пору року. "Літа́" в зложених словах: "многоліття" (із церк.-слов. "многолѣтиє"); "століття" (напр., "ювілей століття"; але не "столітній ювілей", бо це не ювілей прожив сто літ:

ювілеєм відзначаємо століття кого, чи чого). "Літопис" означає хроніку.

У мові укр. селян: 1) "літній" — той, хто має щось спільного з літом; напр., "літній день"; 2) "літній" — той, хто вже прожив чимало літ; людина "в літах". "Входити в лі́та" — залишати свою молодість поза собою.

В укр. фольклорі: "Прожив стільки літ, скільки й зим". "Ой верніться, літа мої, до мене хоч в гості" (з пісні "Ой зза гори кам'яної орли вилітають").

Одномані́тний — 1) одноя́кий; 2) одноформий; 3) у переносному значенні: монотонний. Протиставлення одноманітному виражає прикметник "різноманітний".

Тим першим словником, в якому фіґурує слово "одноманітний" є Словник Грінченка (1909). Тут і маємо початковий ключ до методи досліджування походження цього слова, а специфічно — його компонента **-маніт-**. По-перше, Грінченко спеціяльно зазначає, що слово це — "народнє", тобто не "книжне". По-друге, в його Словнику немає слова "різноманітний", а це значить, що його тоді, мабуть, ще не було. По-третє, він знав це слово тільки з уст селян Кременчуцького повіту. По-четверте, старослов'янське дієслово "manąti", maniti на укр. ґрунті закономірно вимовляються як 'манути' (у словах "об-манути", "за-манути", "за-манути-ся"); 'манити', що означає 'вабити'. Утворений з дієслова "манити" укр. іменник "мана" виражає ту ідею, яку виражало староукр. слово "призрак" ('привид'); слово "мана" згодом набуло собі в нас другісного значення: "вигляд", що вказує на те, як даний об'єкт "виглядає", тобто, яким 'показується' людині. Отже "манітний" — це той, що має в и́ г л я д; "одно-манітний" — той, чий вигляд є однородний, гомоґенний, незрізничкований.

Тому що дослідники походження слова "манити" зосереджують свою увагу виключно на його старослов'янському значенні: manąti, maniti — 'привабно кивати на кого пальцем', 'ва́бити', і безпідставно твердять, що в цих дієсловах є той самий корінь, що в дієслові majati (звідси церк.-слов'ян. "маяние"), а не звертають належної уваги на семсіологічне зрізничкування старослов'ян. дієслів manąti, maniti на ґрунті слов'янських народів, то, цим вони, закрили собі шлях до виявлення того факту, що в укр. слові "одно-манітний" компонент "манітний" походить від дієслова "манити".

Із старослов'ян. дієслів manąti, maniti на укр. ґрунті постали такі похідні слова, яких немає в інших слов'ян. мовах. Одним з

прикладів цього факту є укр. дієслово “заманутися” (“за - ману́-ти - ся”), яке вживається неособово в формі третьої особи однини теперішнього часу; напр., у реченні: “Йому заманулося в Петрівку змерзлого”. (Крем’янеччина, зах. Волинь). У старій приказці (Крем’янеччина) “Без мамiти нема приміти” — слово “маміта” напевно утворене з польського mamić, що постало з manić (‘манити’); отже в цій приказці замість “маміта” мало б бути “маніта”. Ця приказка значить, що коли немає якогось зна́ку, то це означає, що немає приміти (при́знаку).

Укр. слово “одноманітний” не має відповідника (з компонентом “манітний”) в жодній іншій слов’ян. мові; слово ж “різноманітний” має відповідника тільки в польській мові; є ним прикметник rozmaity, з якого утворений іменник rozmaitość (‘різноманітність’). На думку Брюкнера, у слові rozmaić (roz - maić) компонент maić походить від іменника maj, яке у всіх слов’янських мовах означає “зе́лень”; а старослов’ян. maiti означає ‘прикрашувати віттям зелені’.

Подібно проф. І. Огієнко вияснює походження прикметника “одноманітний”. У його рукописі написано:

“Одноманітне — однакове прикрашення. Від одно-вмаєне; маяти — прикрашувати вітками. Пор. різноманітне, — різно прикрашене”.

З цієї гіпотези само собою виникає висновок, що початковими формами слів “одноманітний”, “різноманітний” були такі: “одномаїтний”, різномаїтний” (на зразок польського rozmaity). Після того треба було б відповісти на питання, яким чином форма слова *“різномаїтий” перетворилася в “різно - манітний”.

Грінченко у своєму Словнику не ілюструє жодними прикладами вживання (селянами) слова “одноманітний”, а тільки сам пояснює його значення російським словом “однообразный”. А це значить, що корінь компонента **-маніт-** виражає ‘о́браза’, тобто вигляд тієї речі, до якої слово “одноманітний” відноситься.

У слові “одно - манітний” компонент “манітний” мабуть є прикметником, що утворений від дієслова “манити” — за зразком утворення прикметників “робітний”, “замітний”, “привітний”, “перелітний’ і т.п. з дієслів “робити”, “замітити”, “привітати”, “перелетіти”. *Ю.М.-Л.*

Односта́йно — однодушно; із слів “одно” + “стати”; ‘стати в усім в одно’.

У Лексисі 1596 р.: “Односто́йне чи́нитъ”. (Тут “одностойне” означає ‘постійно’).

Одностріій — уніформа; слово це утворене в Галичині, — на зразок рівнозначного іменника "уніформа"; французьке слово uniforme (що стало міжнароднім терміном) походить із сполуки двох латинських слів: una ('одна') + forma. На Наддніпрянщині уніформу назвали словом "форма" (напр., військова ф о р м а, учнівська ф о р м а і т.ін.).

Слово "стрій" означає 'одяг'; слово ж "одно - стрій" означає 'однаковий одяг' якоїсь зорганізованої групи осіб.

Одоліти, одолівати (арх.) — перемогти, перемагати. У "Слові про похід Ігоря" (1187 р.): "Нечесто одолѣете" — ('Нечесно перемогли'). Слово це походить із старослов'ян. "одолѣти", "одолѣвати". Пор. сербське "одолети", "одолевати"; рос. "одолеть", "одолевать"; чеське odolati, odoláti; поль. podołać, zdołać (=pokonać).

У скрипті проф. І. Огієнка написано: "Одолівати, ст.ст. одолѣти — к и н у т и д о д о л у, на землю; нове — перемогти".

Усі інші дослідники, почавши від Е. Бернекера 1908 р., аж до М. Фасмера в 1950-1958 рр., це старослов'ян. дієслово виводять від іменника "дóля".

Теперішні укр. видозміни цього старослов'ян. дієслова: "подолати", "здолáти". *Ю.М.-Л.*

Одомáшнення — приучення деякої тварини стати "домáшньою". Ідея 'удомашнювати' по-англійському виражається дієсловом to domesticate. М. Л. Подвезько у своєму "Англо-укр. словнику" (1948 р.) пояснює: "domesticate — приручати".

Слово "приручати" тепер уживається тільки в російській мові. По-укр. перекладаємо його словом "освóювати".

Слово "приручати" в укр. мові означає: 'поручати' кого-що кому; 'передавати в руки' кого-що кому, а не 'удомашнювати'. (Див. у Словнику Грінченка з 1909 р.).

Крім цього слово "освоїти" означає 'приласкати дику тварину'; слово "удомашнити" означає 'освоїти дику тварину спеціяльно для дому'.

У переносному значенні слово "освоювати" вживається також в значенні 'культивувати землю', яка досі ще була в "дикому" стані.

Одонтолóгія — наука про зуби; з грецького odons — 'зуб' (родовий відмінок: odontos — 'зýба') + logos — поняття, наука.

Óдра, чи Óдер — споконвіку слов'янська ріка. У писаних пам'ятках вона згадується як "Одора", "Оддара", "Одаґра",

"Одера" й "Адора". (Ф. П. Филин, Лексика русского литературного языка. Ленинград, 1949).

Одружи́тися — оженитися. (Мужчина "жениться", а жінка "виходить за́муж", "за му́жа", — не "за́між", тобто не "за міжа").

Слово "одружитися" в значенні 'оженитися' є в нас новотвором. Грінченко, подаючи це слово в своєму Словнику, не ілюструє його вживання прикладом з укр. клясичної літератури. Він ілюструє його виключно матеріялом з укр. фольклору (Етногр. збірник "Труды" (1872-1877) П. Чубинського й "Укр. приказки" (1864) М. Номиса (Симонова).

Утворене з іменника "друг" дієслово "дружити", "подружити", "здружитися" (з ким) означає 'сприятелюватися' (з ким).

У староукр. мові слово "дружина" означало 'княже військо'. Звідси — "дружинник". У "Слові про похід Ігоря" (1187 р.): "І рече Игорь къ дружинѣ своєй: "Братіє и дружи́но!"

Слово "дружба" традиційно означає в нас мужчину, якого хлопець посилає до дівчини, з якою він хоче оженитися, щоб він "висватав" її для нього. Звичайно дружбів було не менше двох. Слово "дружка" означає подругу молодої, що вбирає молоду до шлюбу, асистує їй підчас вінчання і т.ін. Дружок звичайно є кілька, а одна з них — це "старша дружка". Слово "дру́жба" також означає приязнь. "Услужіте мені службу: покажіте дружбу", — сказано в повісті "Маруся" Гр. Квітки-Основ'яненка (з 1834-1837 рр.).

Слово "дружина" тепер уживається тільки для означення жінки даного мужчини — з необхідним зазначенням чиєю вона є дружиною. Але ще в початках XX ст. словом "дружина" жінка називала свого чоловіка, а чоловік — свою жінку. Слово "дружина" відноситься не тільки до жінки, але й до чоловіка в Словнику Грінченка (1909 р.).

Старослов'ян. слово "дроугъ" стало всеслов'янським. Корінь його походить з праіндоевропейського ґрунту. Одначе литовське слово draũgo ('друг') колись означало тільки товариша-військового; ґотське driugan означало 'служити в війську'; ірляндське drong означає відділ війська (порівн. старо-укр. "дружина" — 'княже військо').

Той акт, який тепер виражається дієсловом "подружитися" (звідси "подружжя" — 'подружня пара'), колись у нас означувався дієсловом "побратися", яке й досі збереглося в укр. мові в Гали-

чині. У минулому воно вживалося в усій Україні. У Пісні "Очі чорні, як терéн":

"Маю в Бога надію, —
Поберемось в неділю".

Приклади з укр. фольклору, що ілюструють уживання слова "побрáтися" (в значенні 'подружитися') на Наддніпрянщині подано в Словнику Грінченка.

Поруч нових слів "одружений", "одружена" в нашій теперішній літературній мові збереглися і старі слова: "жонáтий", "замужня" (старше укр. – "женатъ" від "женитися" — 'брати собі жену'); "замýжня" — 'та, що вийшла зáмуж' — 'за муж' = 'за мужа'.

О́дуд — дятель; у Словнику Грінченка поруч форми "одýд" фіґурує також її видозміна "ýдід" (від "ýдод"); у говірках Крем'янеччини (зах. Волинь) — "одвуд"; в інших говірках є форма "вудвуд". У церк.-слов'ян. мові "въдодъ"; польське dudek; чеське dud. Слово це, мабуть, звуконаслідувального походження, і не в усіх слов'ян. мовах воно є.

Усеслов'янською назвою цієї пташки (лат. назва її Picus arborarius) є "дятель"; старослов'ян. dętlъ, dętelъ; серб. "детлh", "детао"; рос. "дятель"; чеське detelina, jetl; поль. dzięcioł.

Одчáй — почування людини в стані безнадійности; латинське desperatio — 'безнадійність'; українські селяни одчай називають словом "розпука". Запозичене від поляків нашими "книжниками" в XVI ст. слово rozpacz ('одчай', 'розпука') далі фіґурує в укр. літерат. мові. (Див. "Правописний словник" Голоскевича).

Іменник "одчай" — слово зложене: "од" - "чай"; його другий компонент (**-чай**) походить від старослов'ян. дієслова "чаяти" — 'очікувати', "надіятися".

У фразеології: Його взяв (охопив) одчай ('розпуки'). "Він попав в одчай" (у розпуку).

Серед укр. селянства забулося походження слова "одчай", тому вони слово "одчайдух" (що утворене із слова "одчай") вимовляють неправильно: "очайдух", і така форма ("очайдух") фіґурує в "Правописному словнику" Голоскевича: "очайдýшний", "очайдушність".

Дослівне значення іменника "одчайдух" — це 'десперат'. Одначе воно в нас тепер означає смільчака, дуже відважну людину.

Одчиня́ти, відчиняти — відкривати двері, браму (ворота), вікна і т.ін.

У народній пісні:

"Катерино, відчини но,
Катерино, встань но!
Катерино, засвіти но, —
Вечеряти дай но!"

Старослов'янське (і староукр.) дієслово "чиняти", що виражає часту повторність дії чинйти, в нас самостійно тепер уже не вживається: воно збереглося тільки в численних зложених словах: "одчиня́ти" ("відчиняти"), "зачиня́ти" (двері, вікно, ворота і т.ін.), "начиняти" (чим курку для печення; начиняти кишку гречаною кашею і т.ін.); "причиня́ти" (не цілком зачинити двері); "зчиняти" (рибу); "вичиняти" (намолочене ціпом збіжжя з колосків).

У теперішній укр. мові дієслово "чини́ти" означає 'діяти', 'робити'. Порів. у Т. Шевченка:

"Отак чини, як я чиню:
Люби дівку аби чию!"

Одначе значення старослов'ян. іменника "чинъ" ('порядок', 'спосіб', 'церемонія', 'ранга', 'сан') свідчать, що вихідне значення старослов'ян. дієслова činiti не було 'робити', 'діяти'; воно означало 'приводити що до якогось стану означеним спо́собом'.

Маючи на увазі, що слово "чинити" в нас тепер означає 'робити', 'діяти', нашу традиційну фразу "Таким чином" (напр. "Таким чином вони осягнули свою мету") дехто зміняє на "Таким робом" (від слова "робити"). Слово "чин", одначе, у цій фразі означає не т.зв. *"ріб", а тільки 'спосіб'. "Таким чином" — це 'Таким способом". Про те, що старослов'ян. слово "чинъ" означало 'спосіб', свідчить ст.-церк.-слов'ян. термін "чиновникъ", яким названо книгу, в якій подається спосіб поставляння в ієрархічні ступені. Назва тієї книги ("Чиновникъ") — це дослівний переклад назви грецької книги "Taktikon".

Грецький іменник taktike означає 'спосіб аранжування' чого, а прикметник taktikos вказує на все те, що відноситься до способу, яким що робиться. Тому що ідея 'чин' ('спосіб'; грецьке 'taktike') здійснюється в акції (дії), то і саме дієслово "чинити" згодом набуло собі значення 'діяти'.

Вихідне значення дієслова "чинити" ('аранжувати означеним способом') згодом перетворилося в ідею 'правити', 'управляти', 'рядити'. Це його старе значення залишилося в деяких слов'ян. мовах; порівн. сербське "чин ја, струвам"; болгар. "чинити —

радити" ('рядити'); звідси й той, хто править (рядить) по-старослов'янському називається "чиновникъ".

Таким способом слово "чинъ" почало рангу означати.

Старослов'ян. слово "чинъ" у сфері релігії вживалося для означення способу звершування обряду; порівн. болгар. "чин — церемонија"; сербське "чин — церемонија; чин — обряд".

Одчинити — це ввести в дію такий спосіб, щоб даний отвір став відкритим; зачинйти — це ввести в дію такий спосіб, щоб отвір став закритим; зчинити — ввести в дію такий спосіб, щоб риба стала почищеною ("справленою").

Справа відтворення (реконструкції) того індоевропейського пракорення, на якому базується слово "чин", стала предметом контроверсій. Проти гіпотези, що цей пракорінь є, напр., в індійському слові činoti — 'збирати', 'накладати' (Е. Бернекер, Г. Остоф, А. Брюкнер і ін.) виступили А. Меє, К. Уленбек та ін.

"**Одягнений з гóлочки**" (з російського: "Одетый с иголки" (чит.: 'одєтий с іголкі') — 'одягнений у все нове'. Французи цю ідею виражають своїм специфічним висловом: Ê tiré à quatre épingles" "Бути натягненим на чотири шпильки'. Румунський відповідник цього: "Ca scos din cutie" — "Немов з коробки вийнятий".

О́желедь, ожеле́да, ожеле́диця — в укр. мові означає ледяну поволоку на землі. Тому то Подвезько у своєму "Укр.-англ. словнику" правильно пояснює: "ожеле́диця, о́желедь — glazed frost, ice-crusted ground". Це Подвезькове пояснення можна доповнити такою подробицею, що слово "о́желедь", чи "ожеле́диця" зокрема означає те саме, що й англійське ice patch.

У Лексиконі 1627 р.: "Гóлоть — лѣдъ, серенъ; ожеледица, гололедица; всезмерзшая вода на земли".

Церк.-слов'ян. "жлѣдица" (а також: "голоть") — 'дощ із снігом', 'дощ з градом'; словінське žled, žledica — 'дощ з градом'; кашубське žłodze — 'іней'; полабське zlod — 'град'; поль. żłódz — 'замерзаючий дощ'.

М. Фасмер у своєму Словнику (1950-58) помилково твердить: "Укр. о́желедь, ожеле́да — гололедиця, дощ із сніжною крупою".

В укр. мові "о́желедь", "ожеле́да", "ожеле́диця" — це ледяна поволока (з замерзлого дощу, або з замерзлої води після відлиги); слово ж "гололе́диця" означає дощ із снігом, чи із сніжною "крупою".

У деяких діялектах укр. мови форма слова "гололе́диця"

зредукована на "голе́диця". Значення цього слова поєднане з ідеєю 'мокрота', а значення слова "о́желедь" — з ідеєю 'слизота́'.

Старослов'ян. (і ст.-церк.-слов'ян.) žlědica постало на базі праслов'янського *g͂eld-, яке закономірно в цій позиції (перед е) зм'ягшившись, перетворилося в ж (ž): *ž͂eld-, а далі, в висліді метатези (перестави) переформувалося в žlěd-; звідси старослов'ян. (і ст.-церк.-слов'ян.) žledica. Очевидно, що це є димінутивна форма старослов'янського *žledь (порівн. укр. "ожеледь"). Новоперське žala ('град', 'іней') і латиське dzeld͂et ('утвердити' — про сніг, що замерзає, і тужавіє) свідчить, що слово "оже́ледь" постало на базі праіндоевроп. кореня.

Ожени́тися — стати жонатим (одруженим); узяти собі дівчину, чи вдову за "жену". Староукр. "женатый" змінило свою форму на "жонатий" під впливом польського żonaty. З тієї самої причини староукр. "жена́" в лексиці деяких наших письменників у минулому перетворилося в "жона́". Тільки на ґрунті польської й серболужицької мови настав у корені старослов'ян. žena перезвук е: о (поль. żona; серболуж. źona; порівн. польське źona — żenić się' Корінь слова "жена" — праіндоевроп. походження. Приголосний звук ж в слові "жена" походить з праіндоевроп. ґ; порівн. грецьке gené — 'жінка', тобто людська істота жіночого роду. на тому самому корені, на якому основується гр. слово gené, базуються такі гр. слова: genos, genea, genesis (кожне з них означає 'народження', 'походження з роду'); gignomai ('родитися'), geno ('роджуся').

Ожере́ля — жіночий нашийник (з перел, чи самоцвітів — дорогих каменів). Франц. le coller (de perles); нім. Halschmuck; англ. necklace. Із старослов'ян. ožrělije ("ожрѣлиє") — 'підго́рля'; серб. "ождриjелиje" — 'комір'; словін. ožrelje — 'груди й шия корови, бика'.

У Лексиконі 1627 р.: "Ожере́ліє — подго́рлокъ, ожеврельє у кошулѣ, або капи́ця, клобу́къ".

На думку дослідників, у старослов'ян. слові ožrělije компонент žrěl — оснований на тому самому пракорені, що старослов'ян. іменники žrъla, ždrъlo, žrělo, ždrělo. Усі вони, кажуть дослідники, є рівнозначними словами. Пракорінь цих слів той самий, що й у старослов'ян. дієслові žrěti ('жерти'). І той самий пракорінь є базою, на якій основані слова "горло", "жерло", "жерти", "жертва", староукр. "жерело" ('джерело') і "гирло". Їхній спільний пракорінь — це праіндоевропейська звукосполука *gur-, *guer-.

Така розв'язка справи походження старослов'ян. слова ožrě-lije покищо залишається ніби бездискусійною.

Очевидно, що в основі слова ožrělije є слово žrělo, яке походить від старослов'ян. дієслова žrěti ('жерти').

Але той факт, що старослов'ян. žrěti на східньослов'ян. ґрунті змінило свою форму на "жерти", свідчить, що східньослов'янським відповідником старослов'ян. іменника žrělo (від žrěti) мусів бути іменник "жерло" (від "жерти").

Консеквентно, східньослов'янським відповідником старослов'ян. слова ožrělije мав би бути іменник *"**ожерл**ьє" (в укр. модерній вимові: 'ожерля'), а не "о ж е р е л ь є" ('ожерелля'). Відповідь на питання, чому старослов'янське слово ožrělije східньослов'янські народи вимовляли й писали не як "**ожерл**ьє", а тільки як "**ожерел**ьє", цілком ясна. Такі старослов'ян. слова як "**прѣр**вати", "**прѣд**ьнь", "о**жрѣл**иє" і т.ін., на східньослов'янському ґрунті змінили свої форми на т.зв. "повноголосі": "**перер**вати", "**перед**ній", "ожерельє".

І те східньослов'янське "о - жерельє" (із старослов'ян. "о - **жрѣл**иє") піддало дослідникам оманну думку, що корені того "о**жер**елья" є ідея 'жерело' ('джерело').

У дійсності ж східньослов'ян. слово "о - **жерел**ьє" нічого спільного з джерелом не має, бо воно є тільки вислідом східньослов'ян. вимови старослов'ян. слова "ожрѣлиє". Той факт, що східньослов'ян. народи запозичили собі слово "ожрѣлиє" із церк.-слов'ян. мови (яка в своїй основі була одним з болгаро-македонських діялектів), вимовляли його по-своєму повноголосо: "**ожер**ельє", свідчить, що в них не було свого слова для перекладення церк.-слов'ян. іменника "жѣрло", що походить від церк.-слов'ян. (старого болгар.-макед.) дієслова žrěti. Тому що це дієслово східні слов'ян. народи вимовляли по-своєму: як '**жер**ти' (а не як '**жре**ти'), то це значить, що їхнім відповідником церк.-слов. слова "жрѣло" мусів би бути іменник *"**жер**ло", а не "жрѣло". Отже церк.-слов'ян. слово "ожрѣлиє" в них звучало б як "**ожер**льє", а в модерній укр. вимові — як 'ожерля' (а не як 'ожерелля').

Загальне переконання серед дослідників походження церк.-слов'ян. слова "ожрѣлиє", що церк.-слов'ян. (старі болгаро-макед.) слова "жръло" (чит. 'žrlo'): "жрѣло" (žrělo) — це синоніми, нічим не умотивоване.

Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) žrlo походить з праіндоєвроп. кореня *gur-, а слово žrělo — з праіндоєвроп. кореня *g͠uer-. Твердження, що ці два пракорені виражають одну й ту саму ідею,

нічим не доказане. Із *guer- походить праслов'ян. дієслово žrěti ("жрѣти") — 'жерти', а з цього дієслова було утворено старослов'ян. іменника žrělo ("жрѣло"); натомість із пракореня *gur- постав старослов'ян. іменник žrlo ("жрѣло"). Твердження, що слово žrlo виражає ту саму ідею, що й слово žrěti ('жерти') й žrělo (тобто 'горло'), не обосноване. Старослов'ян. žrlo ("жръло") на ґрунті східньослов'ян. мов набуло собі форму 'žerlo' ('жерело'), яке означає великий отвір у фронтовій частині предмета; напр., ж е р л о гармати. Але чи укр. слово "жерло" (із старослов'ян. žrlo) побудоване на тому самому пракорені, що й старослов'ян. žrělo ("жрѣло" від "жрѣти" — 'жерти') — це питання.

Якщо це правда, що старослов'ян. слово žrělo (від žrěti — 'жерти') означає 'горло', то в такому разі треба було супоставити справу походження дієслова "жерти" із справою походження іменника "гóрло"; старослов'ян. grlo ("гръло"); болгар. "гръло"; серб. "грло"; рос. "горло" (чит. 'ґорло'); чеське hrlo; поль. gardło. Це значить, треба було б доказати, що старослов'ян. слова grlo, žrlo й žerlo постали на базі спільного праіндоевроп. кореня, і що всі вони виражають одну й ту саму ґенетичну ідею, та що схожість звучання між ними не є випадковою. *Ю.М.-Л.*

Оздóба — прикраса; у Лексисі 1596 р.: "Благолѣпіє — оздóба; благолѣпный — оздóбный". У Лєксиконі 1627 р.: "Рѣснота — оздóба, пристойность. Рѣснотивый — и́стинный". "Кóрінф — насыченьє або оздоба". "Шапка поновеная оздóбна". "Вѣнцемъ оздоблена".

Слово "оздоба" є в Словнику Грінченка, але факт його вживання в нас він не ілюструє прикладами з укр. фольклору, а тільки прикладом, і то тільки одним прикладом з укр. літератури, а саме — з лексичних засобів творів Т. Шевченка. Не в укр. селянства, а в нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст. появилося слово "оздоба".

Наші "книжники" того часу, присвоюючи собі польські слова "zdobie", ozdobić, ozdoba, ozdobny, деколи вживали його цілком невпопад. І так, напр., Беринда в своєму Лексиконі 1627 р. пояснив: "Оздóбне — пригоже". У дійсності ж ozdobne — це 'прикрашене', а не 'пригоже'. Польським відповідником укр. слова "пригожий" є прикметник "przydatny".

Між усіма слов'янськими мовами є тільки дві такі мови, в яких появився, як місцевий новотвір, іменник "оздоба"; є ними чеська й польська мови. Абстрагуючи від питання, котрий з цих двох народів створив це слово, а другий засвоїв собі його, треба ствердити очевидний факт, що слово "оздоба" наші "книжники"

XVI-XVII ст.ст. взяли собі це слово з польської мови. У південнослов'янських народів цього слова немає; не було його і в східньослов'янських народів (в українців, білорусів і росіян; в тих останніх і досі його немає), а що воно появилося в нашій книжній мові XVI-XVII ст.ст., то це сталося тому, що вже в XV ст. був дуже великий тиск польської мови на мову українську. Загал українського селянства ніколи не знав слова "оздоба", "оздобити". Він уживав, і досі уживає, слово "прикраса", "прикрасити".

У старослов'янській мові не було слів "здобити", "оздобити", "оздоба" для вираження ідеї 'декорування'. Цю функцію виконували старослов'янські слова "красити", "оукрасити", "украшєниє". До сім'ї цих старослов'ян. слів також належали іменник "краса" й прикметник "красьнъ". Були це слова всеслов'янські; старослов'ян. "краса"; болгар. "украсене"; серб. "украс"; рос. "краса"; чеське okrasa, ozdoba; поль. okrasa, ozdoba.

Іменник "краса" в укр. сім'ї слів: "красити", "покрасити", "прикрасити"; "крашанка", "красу́ня", "крӑсу́нь"; своє слово "кра́ска" наші "книжники" XVI-XVII ст.ст. занехали, а натомість узяли собі від поляків слово farba (з німецького Farbe).

Староукр. прикметник "кра́сний, -а, -е" зберігся в укр. мові в Галичині, і він уживається замість слів "хороший, -а, -е": "гарний, -а, -е", які більш уживаються на Наддніпрянщині. Але слово "красний, -а, -е" збереглося й на Наддніпрянщині — у фольклорі; напр., у пісні:

"На городі верба рясна,
Там стояла дівка красна;
Гарна вона, уродлива, —
Доля її нещаслива".

У російській літературній мові прикметник "красный, -ая, -ое" втратив своє автентичне значення ('гарний, -а, -е') і почав виражати ідею 'червоний, -а, -е'. Причина його зміни значення ясна: давні слов'яни вважали, що все те, що червоне, є гарне. В одній польській казці селянин-мазур (з Мазовша) каже до чорта: "Co cerwone, to pikne" (тобто piękne — 'гарне').

Так червоний колір став був символом краси, і росіяни словом "красный" ('гарний') почали виражати ідею 'червоний'.

О́зеро — із старослов'янського "єзєро" (jeziero); болгар. "езеро"; серб. језеро"; рос. "озеро" (чит. 'óзєро'); поль. jezioro.

Самозвук є (je) в тих старослов'янських словах, які цим самозвуком починаються, на східньослов'ян. ґрунті перемінився в о. Напр. старослов. "єдинъ", "єдинако", "єзєро" на східньо-

слов'ян. ґрунті уже з давніх-давен вимовляються як "один", "одинако", "озеро". Ось приклад із "Слова про Ігорів похід" (1187 р.): "Взмути озера".

Про праіндоевропейське походження старослов. слова "єзєро" свідчать такі слова: литовське ẽzeras, латиське ẽżeras і староприське assaran, що означають 'озеро'.

Озлобля́ти — вираз повторности дії, яку виражає дієслово "озло́бити". Старослов'ян. "озълобити", "озълобляти" (старослов'ян. синонімом цього дієслова було слово "озълити" — 'розізлити', 'розсердити'); рос. "озлобля́ть", "озло́бить"; чеське zlobity, rozzlobiti; у старопольській мові дієслово złobić було перероблене на zgłobić; отже старопольським відповідником укр. "злоба" було слово zgłoba.

У Лексиконі 1627 р.: "Стужаю — озлобляю (з польського udręczam — 'докучаю'. Ю.М.-Л.), "засмуча́ю". Основним компонентом старослов'ян. дієслова "озълобити" є слово "зъло" ("о - **зъло** - бити"), що являє собою вислід субстантизації середнього роду однини стслов. прикметника "зълъ", "зъла", "зъло" ('злий, -а, -е'). Стслов. прикметник "зълъ" ('злий') характеризує недобру особу, а стслов. прикметник "зълобьнъ" ('злобний', тобто 'злі́сний') характеризує специфічно таку особу, яка постійно має інтенції шкодити комусь: очорнювати кого, докоряти, "критикувати" і т.ін.

"Озло́бити" в своїй сім'ї слів: "злоба́", "зло́бний" ('злі́сний'), "злоби́вий" (той хто має нахил бути злобним), "озло́блений"; "зло́бити" (проявляти ділом свою зло́бність).

Іменник "злоба" в зложених словах "злободе́нь", "злободе́нний"; напр., "злободенні справи".

Стслов'ян. слово "зълъ" ('злий') походить з праіндоевроп. джерела; але хоч у деяких неслов'янських мовах, що належать до праіндоевроп. сім'ї мов, є такі слова, що трохи зближені до форми стслов. слова "зълъ" (напр., литовське żala — 'навмисне заподіяна шкода' і також 'жаль'), але жодне з них не виражає ідеї 'злий' в прямому сенсі цього слова. Тому то справа походження слова "зълъ" далі залишається предметом контроверсій.

Ой! — вигук того ж значення, що **Ай!** Здвоєна форма: "Ойой! Потроєна форма: "Ойойой!" Звідси дієслова: "ойкати", "ойойкати", "ойойойкати". "Та йой!" — часте в українській мові колоквіяльного типу в Галичині. Це "та йой!" похопили собі від українців і поляки в Галичині. Тому то поляків зо Львова "тайо́йками" в Варшаві прозивали.

Ока́зія: 1) нагода; 2) така пригода, що являє собою якийсь ви́падок рідкісного типу; з латинського occasio — 'випадок'; 'привід' (тобто 'причина') до чого. Українські селяни словом "ока́зія" називають велику "гостину", що влаштовується з якоїсь особливої нагоди (але не святкової), напр.: весілля, хрестини, "зводини" будованої хати тощо.

У Лексиконі 1627 р.: "По́мпа (з польського pompa — 'парадність'. *Ю.М.-Л.)* — оказія, гордѣньєся", "явленіє — оказія".

Окая́нний (арх.) — із старослов'ян. "окаянъ". М. Л. Подвезько в своєму "Укр.-англ. словнику" пояснює: "Окая́нний — cursed, damned" (тобто: 'проклятий'). У Лексиконі 1627 р.: "Окаянный — мѣзе́рный, жа́лостный". "Окаянство — окаяніє, мѣзе́рность, убозство, недоста́токъ, лихо́та".

Українське селянство слово "окаянний" уважає за синонім слова "проклятий", і таке його значення прийняте в укр. літерат. мові. (Див. вище — у Подвезька).

Слово "окаянний" як синонім слова "проклятий" можна ілюструвати прикладом з повісті "Чорна Рада" П. Куліша: "Щоб тебе окаянного земля не приняла!" Згідно з укр. народнім повір'ям, проклятої особи по смерти "земля не приймає". Порівн. у вірші Т. Шевченка "За байраком байрак" скаргу козака, що його, в числі 300 інших козаків, по смерти "земля не приймає", бо вони підчас т.зв. "Руїни" (боротьби між гетьманами за владу) "по своїй, по землі свою кров пролили і зарізали брата".

У "Повісті временних літ" (тобто в Літописі Нестора, 1112 р.) написано, що князя Святополка I (980-1019), одного з синів кн. Володимира Великого, народ прозвав "Окаянним" — за те, що він замордував своїх двох братів: Гліба й Бориса. Тут слово "окаянний" безперечно означає 'проклятого'.

З того часу, коли Е. Беркенер висловив такий погляд, що слово "окая́нний походить від дієслова "ка́ятися", ніхто цієї думки не ставив під знак питання. Якщо о к а я н н и й — це той, хто кається в своїх гріхах, то це значить, що слово "окаянний" означає покутника — того, хто покутує свої гріхи. Трудно сказати, яке значення має в Т. Шевченка слово "окаянний", коли він каже (в "Посланії"):

"Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить..."

Можливо, що словом "окаянний" він у цьому випадку називає й покутника.

Форма слова "окаянний" — книжна. Укр. народня форма його — "окаянець", а жіночого роду — "окая́ниця". Обидва ці слова є в Словнику Грінченка.

Стслов. "окаянъ"; болгар. "окаян, осьден, проклят"; рос. "окаянный".

Океа́н — в давній укр. книжній мові: "окианъ", "окиянъ", "океанъ"; з грецького okeanos.

У віруваннях (мітології) давніх греків — це бог Okeanos окружив світ водою. Греки вірили, що в Океаноса було шість тисяч дітей, які називалися океанідами.

У Лексиконі 1627 р.: "Океа́нъ — всесвѣтнеє море".

О́ко — слово всеслов'янське; старослов'ян. "око", множинна форма: "очеса́". Винятком тут є тільки російська літературна мова, яка не прийняла цього всеслов'янського слова, а заступила його словом "глаз" (чит. 'ґлаз'). Слово "ґлаз" у польській мові (glaz) далі зберігає своє перше значення — 'камінь'. У східньослов'янських народів це слово вдавнину вживалося в його димінутивній формі: "глазъкъ". Уподібнюючи очі до маленьких опуклих лискучих камінчиків, росіяни назвали їх "ґлазами".

Слово "око" в рос. мові не вживається в однинній формі, але в множ. формі — "очи" (чит. 'очі') вони вживають його; порівн. у рос. пісні "Очи черные". У рос. літерат. мові зберігається слово "воочию" (з церк.-слов. мови), що означає 'нао́чно'.

Слово "око" походить з праіндоевроп. мовного ґрунту; пор. латинське oculus ('око').

У деяких укр. діялектах слово "око" вживається з протетичним (ніби "протеза") **в**: "воко". В укр. мові воно наявне тільки в виразі "**в**іч-на-віч".

Очі, особливо ж "карі очі", дуже часто згадуються в укр. народніх піснях.

Укр. народній афоризм "Очі не бачать, [то] серце не болить" виражає силу впливу зорових вражень на почування людини.

У "Слові про похід Ігоря" (1187 р.): "Очима съглядати".

Окови́та — горілка; з польського okowita, що походить з перекручення латинського виразу aqua vitae ('вода життя'). В Україні під займанщиною Королівства Польського це слово прищепила польська шляхта. Прийняла його найперше укр. інтелігенція, а від неї похопило його й укр. селянство". В Україні це польське слово розуміли так, що воно означало не горілку взагалі, а тільки рід 'кріпкої горілки'. Це м.ін. засвідчено в першому томі (1856 р.) збірника (укр. дум, пісень і т.ін.) "Записки

о Южной Руси" П. Куліша: "Оковита горілка". Б. Грінченко у своєму Словнику (1909 р.) пояснює (по-російському), що "оковита горілка" — це "лучшій сортъ водки".

Поляки ж у дійсності створили з латинського виразу aqua vitae слово okowita для означення горілки взагалі.

Окозами́лювач — той, хто "замилює очі". Слово це створила укр. інтелігенція в Галичині з фрази "Замилювати очі", що є калькою польської фрази "Zamydlać oczy". Укр. відповідником її є фраза: "Пускати тумана (чи блахмана) в очі". Росіяни ж кажуть: "Пускать пыль в глаза́".

Окра́са — з польського okrasa, від дієслова okrasić (ozdobić); по-укр. "прикра́са", від дієслова "прикраси́ти". Про "красу́" й "прикра́шування" див. **Оздо́ба.**

У Лексиконі 1627 р.: "Украшеніє — краса́, окра́са.

Окру́га – територіяльно-адміністративна одиниця, що обмежована кругом свого центра. Початкова форма цього слова в нас була "о́круг", із старослов'янського okrągъ. (Старослов'янський носовий звук **ą** на східньослов'янському ґрунті перетворився в **u** (укр. **у**); серб. "округ"; рос. "округ", "округа"; чеське okruh, okres; поль. okrąg,

Ф. Міклошіч у своєму Словнику 6-ох мов (1885 р.) поруч російського "округъ" подає цього іменника також у формі жіночого роду: "округа".

У Словнику Грінченка (1909) подано "окру́га", а не "о́круг". Уживання цього слова він ілюструє таким прикладом, записаним з уст народу на Харківщині: "Його земля в нашій окрузі". Досліджувати походження слова "округ" (= "округа") — це, перш за все, досліджувати походження слова "круг", що є основним компонентом слова "о - круг"; стслов.: krąg; болгар. "кръг"; серб. "круг"; чеське kruh; поль. krąg.

У старослов'ян. "krągъ" (k - rągъ) компонент — rągъ базується на тому самому праіндоевроп. пракорені, що і германське ring, теперішнє німецьке Ring (з нього наше "ри́нок"); англосаксон. ring. Слово ring є основою, на якій базується ґотське ringes і старогерманські слова hring (h - ring), hringъ (h - ring - ъ). Усі вони виражають ідею 'круг'.

Термін "округа" в своїй сім'ї слів: "круг", "кружо́к", "кружи́ти", "кружляти", "круглий", "кру́глик" (так називають малий круглий острівець); "кругóм" ('навкруги'), "кругля́к", "окру́ження".

Слово “окру́жний, -а, -е” має три значення: 1) воно визначає о к р у ж н у дорогу, шлях; тобто обхід, об'їзд чого к р у г о м; 2) воно відноситься до тієї територіяльно-адміністративної одиниці, що називається о к р у́ г о ю; порівн. укр. “окружни́й суд”; 3) воно є синонімом слова “універсальний, -а, -е”, і таке значення воно має в нашій церковній лексиці, головно ж у виразі “о к р у ж н е послання”; так називається послання Вселенського Собору Православної Церкви; послання всіх її Патріярхів; і послання Вселенського Патріярха (Константинопільського). По-грецькому “**окружне** послання” називається enkyklios, основним компонентом якого є слово “kyklios”, від kyklos — ‘круг’. Тому то грецьке “enkyklios” у церк.-слов'ян. мові перекладено словами okrążьnoje poslanije, а в нашій вимові — ‘окружне послання’; це значить, послання до всієї Вселенської (всесвітньої) Православної Церкви. У Католицькій Церкві слово “енцикліка” (з грецького enkyklios) означає ‘окружне послання’ Папи Римського.

З дієслова “окружи́ти” в нас утворено дієйменник “окру́ження”, що визначає ‘середовище’, milieu. Наше слово ‘окру́ження’ у нас почали полонізмом “оточення” (з польського otoczenie) підмінювати.

Оксами́т — рід дорогої матерії. Слово це в нас дуже старе. У “Слові про похід Ігоря”: “Помчаша драгыя оксамиты”. В нашому Азбуковнику (Лексиконі) з початку XVII ст.: “Аксами́тъ — атласъ шестероличный. Слово “оксамит” тут подане згідно з укр. народньою вимовою його: ‘аксамит’.

“Оксамит” (у нашій старій книжній мові: “оксамитъ”, “аксамитъ”, “аксамить”) походить з грецького hexamiton: hex — ‘шість’; mitos — ‘нитка’. На верстаті, на якому ткали оксамит, основу становили ш і с т ь н и т о к; звідси й грецьке зложене слово hexamiton.

Окто́їх — книга церковного піснопіння, що поділена на вісім голосів (напівів). У нашій старій книжній мові цю книгу називали словом “осмогласник” (церк.-слов'ян. “гласъ” означає ‘голос’).

Слово “октоїх” походить з грецького oktoechos: okto — ‘вісім’ + echos — ‘голос’, ‘звук’. Слово “октоїх” у нас колись мало різні видозміни: “октоикъ”, “октаикъ”, “охтаикъ”, “охтаихъ”. (Див. у “Матеріялах” І. Срезневського (з 1893 р.).

У Лексиконі 1627 р.: “Октоихъ — осмогласникъ”.

Окуля́ри — з латинського прикметн. ocularius (-ia, -ium), який означає все те, що відноситься до ока (лат. oculus), чи очей (лат. oculi), або ‘очний, -а, -е’, із старослов'ян. “очьнъ”. З цього

старослов'ян. слова в слов'ян. мовах постали такі назви окулярів: болгар. "очи́ла"; серб. "наоча́ри"; чеське naočki; старопольське ocznice; у східньослов'ян. мовах "очки". Слово "окуляри" створили чехи: naočki = okulary. Від чехів запозичили собі це слово поляки, а свого старого 'ocznice' виреклися. Чеське okulary від поляків прийняли й наші книжники XVI-XVII ст.ст. Російська мова слова "окуляри" не прийняла; у ній уживається старе східньослов'ян. слово "очки́", яке в нас уже не вживається, -- за винятком метафоричного dictum: "Втирати очки́" [кому], що походить з російського "Утира́ть очки́" (чит. 'Утіра́ть очкі́'), що означає: 'Пускати блахмана в очі'.

О́кунь -- один з родів риби; слово "окунь" — всеслов'янське: болгар. "оку́н", серб. оку̂n"; словін. okun; чеське okon; поль. okoń; грецька назва цього роду риби — pirke; латинська — perca: з цього останнього — француз. perche, а з нього англ. perch.

Найстаршою гіпотезою щодо походження слова "окунь", звичайно, є така, що воно походить від слова "око"; отже о к у́ н ь — це, мовляв, 'ока́та риба'. Хоч цю гіпотезу ще й тепер дехто з дослідників уважає за "теорію", і гонорує її, то одначе її дуже рано інші дослідники почали ставити під знак питання, вважаючи її за т.зв. "народню етимольогію" цього слова. (Див. у Словнику Фасмера з 1950-1958 рр.).

У Лексиконі 1627 р.: "Перк — о́кунь". ("Перк" — з латинського perca). — *Ю.М.-Л.*

Ола́дка, або о л а́ д о к — один з родів паляни́ці. В "Укр.-англ. словнику" Подвезька: "Ола́дка — fritter; америк. cake, flapjack; картопляна оладка potato cake. Грінченко в своєму Словнику слово "ола́дка" перекладає російським "оладья".

Тією найстаршою (з тих, що досі нам відомі) пам'яткою, в якій засвідчене слово "оладья", є анонімний твір з XVI ст., що називається "Домострой". Написаний він був у Московщині. Звичайно, що форма поданого там слова "ола́дка" була 'обладья'.

Справа походження цього слова далі залишається предметом дискусії; одні дослідники вважають, що воно походить з грецького elladion, від elaion — 'масло', а інші вважають, що з румунського aluát — 'тісто'.

До речі, в "Матеріялах" Срезневського немає згадки про це слово.

У старослов'янських пам'ятках це слово не засвідчене.

О́лбрим — один з полонізмів в укр. книжній мові XVI-XVII ст.ст., з польського olbrzym — 'велетень'. У Лексиконі 1627 р.: "Щудъ, ґіґантъ, исполи́нъ, олбрымъ, ве́летъ".

Старе слов'янське слово obrin поляки спочатку переробили на "obrzym", а пізніше — в XVI ст. на "olbrzym". (Див. у Словнику Брюкнера з 1927 р.).

У староукр. мові це слово мало форму "обръ", а в множинній формі "о́бре".

Це назва одного з тюркських народів, що в VI ст. по Н.Хр. перейшли через Україну на захід — над Дунай, де їхню державу цілком знищив герман. імператор Карл Великий (742-814).

У нашій історії обри також відомі під назвою "авари" (з латинського avarus — 'обр', що походить з грецького avar).

У переказах сказано, що обри (авари) були великанами, тому то й іменники "обръ" і "обринъ", стали синонімами слова "ве́летень". У чеській мові слово abr, а в словацькій — obrin означають велетня. Таке ж значення має польське слово olbrzym, яке наші книжники в XVI ст. "зукраїнізували" на 'олбрымъ'.

Олег. — Про першого, історично відомого князя Київського — Олега (879-914) маємо інформації в "Повісті веременних літ" (тобто в "Літописі Нестора"), але там його ім'я подане не в формі 'Олег', а в формі '**Ольгъ**'. Досьогочасну гіпотезу, що це ім'я походить із староскандинавського імени Helge, і що воно базується на тому самому пракорені, що й теперішнє німецьке слово heilig ('святий') останньо підтримав Макс Фасмер у своєму Словнику (з 1950-1958 рр.).

З того часу, як В. Вондрак (Vondrak) висловив свій погляд, що ім'я Ольга походить від староскандинавського імени Helga, а ім'я "Олег" від стсканд. імени Helgi (див. його Vergleichende slavische Grammatik. I - II. Göttingen 1906-1908), цього твердження ніхто досі не квестіонував. Див. **О́льга**.

О́лень — із старослов'ян. "єлєнь". Тільки східнослов'ян. народи початковий звук (є) цього старослов'ян. слова перемінили в **о**. Натомість усі інші слов'ян. народи зберегли тут звук **є**; порівн. сербське "јелен"; болгар. "еленъ"; чеське jelen; польське jeleń. Це всеслов'янське слово походить з праіндоевроп. мовного джерела. Порівн. литовське élnis ('олень'); латиське alnis (те саме); вірменське eɫn ('серна', 'дика коза'); грецьке ellos (може з *elenos?) — 'сарнюк'.

У Лексиконі 1627 р.: "Сіва — о́лѣнь".

Олекса́ндер (Олександр) — з церк.-слов'ян. мови: "Алек-

сандръ", що походить з грецького Alexandros. Римляни, запозичивши собі це ім'я в греків, златинізували його на 'Alexander', і ця його златинщена форма почерез польську мову (по-польському, з латинського, Aleksander) проникла і в укр. мову.

Беринда в своєму Лексиконі (1627 р.) ось так пояснює значення) цього імени: "Александръ — помочъ мужественная, вспоможитель мужовъ, або подпоможитель мужественный, або наймоцнѣйшій".

В Алфавиті XVII ст.: "Александръ (греч.) — помощь мужемъ".

Олексій — з церк.-слов'янського "Алексѣи", що походить з грецького "Alexios". Грецьке значення його так пояснене в Лексиконі 1627 р.: "Алексій — пособитель, помощникъ". В Алфавиті XVII ст.: "Алексій — пособитель іли толковникъ".

Грецький термін alexios означає не тільки 'помічника', але й 'охоронителя', бо грецьке слово alexo означає не тільки 'помагаю', але й також 'охороняю'.

Оле́на — із церк.-слов'ян. "Єлена", що походить з грецького Helené. Походження й значення цього терміна неясне. У грецькій мітології донька бога Юпітера й Леї називалася Helené. Із назвою hellen ('грек') це ймення не мало нічого спільного, бо ім'я Helene починається буквою eta (розуміється, із значком spiritus asper (') і пишеться з одним **л**, а слово hellen починається буквою епсілон із значком spiritus asper (') і пишеться з двома **л**.

Оли́ва (арх.) — олив'ярка для оливної лямпи (з тих часів, коли світили оливою, тобто олієм, а не нафтою). Значення цього слова правильно вияснене в Лексиконі 1627 р.: "Судина, гожая ку налеваню оливы въ лямпу". У лексиконі "Синонима славеноросска" з пол. XVII ст. не цілком ясно вияснене значення цього слова: "Банка для оливи — гванецъ". Це значить, що автор цього лексикона мав на увазі о л и в'я р к у взагалі, а не спеціяльно лямпу.

О́ливо, о́лово — рід м'якого металю, сірого кольору; стслов. olovo; староукр. "олово"; болг. "олово"; серб. "олово"; рос. "олово"; чеське olovo; поль. ołów (чоловічого роду). Церк.-слов'ян. назва олива — "свиньць", яку прийняли й українці (вимовляючи її 'свинéць') і росіяни — "свинéц" (чит. 'свінéц'). Походження слова "оливо" ще досі залишається невідомим. Від слова "óливо" походить термін "олівéць".

Оливо (óлово) у нас колись ототожнювали з цинком. У Лексиконі 1627 р.: "Цина, бѣлоє олово".

Оли́мпій — чолов. ім'я власне; з церк.-слов'ян. "Олимпій", що походить з грецького olympios, що є субстантизованим прикметником olympios; він утворений із назви гори Олімп (гр. Olympos). Давні греки вірили, що ця гора була осідком усіх богів.

У Лексиконі 1627 р.: "Олимбій (-пій) — небесный". (Звичайно, що гора Олімп не була "небом").

Олівéць — див. **Óливо.** По-російському "карандáш". Дослідники походження цього слова однозгідні на точці такого погляду, що це слово походить з тюркської "карадаш": "кара" — 'чорний' + "даш" — "шифер'. Звичайно, що в східньослов'ян. народів є деякі слова тюркського походження; напр., прикметник "карий, -а, -е" походить з тюркського karã, що означає 'чорний'.

Олі́й, — олíя — із старослов'ян. "олѣи"; болг. "олей"; серб. "олиj"; рос. "олей"; чеське й поль. olej. Корінь праіндоевроп. походження. Порівн. латин. oliva, oleum (звідси італійське oliva); грецьке elaion.

У церк.-слов'ян. мові олій — це "єлѣй" і "масло". Звідси в номенклятурі Таїнств церк.-слов'ян. терміни "єлеопомазаніє" і "маслосвятіє".

Олімпія́да — великі міжнародні спортові змагання, які періодично — що чотири роки — відбуваються під проводом міжнародного Олімпійського Комітету.

У давній Греції (перед Н. Хр.) слово "олімпіяда" належало до термінів літочислення; специфічно, це слово означало чотиролітній період часу. У давніх греків слово "олімпіяда" набуло собі таке значення (період часу) тому, що олімпійські ігрища відбувалися там з чотиролітніми перервами. Олімпійські ігрища означувалися гр. терміном Olimpias, який у родовому відмінку має форму Olympiados.

У Лексиконі 1627 р.: "Олимпіáда — четверолѣтіє".

Óлово — див. **Óливо.**

Ольга — жін. ім'я власне. Беринда в своєму Лексиконі 1627 р. пояснив: "Олґа, в ст.крещеніи Єлена".

Він тут мав на думці княгиню Ольгу, яка була тією першою історичною постаттю, ім'я якої було "Ольга". Як було тут сказано вище (див. **Олег**), від часу поставлення Вондраком (у 1906-1908 рр.) твердження, що ім'я "Ольга" походить із стскандин. Helga, а ім'я "Олег" із стсканд. Helgi (корінь якого пов'язують з коренем німецького heilig — 'святий'), цей погляд досі залишився загально признаним. Див. у Словнику Фасмера з 1950-1958 рр.).

Ома́на — у Лексиконі 1627 р.: "Призрачіє привиденьє — ома́на". — Див. **Облу́да; Обма́н**.

Ома́ста — уживається тільки в укр. мові в Галичині; з польського omásta; у польській мові це слово з діялектів увели в колоквіяльну лексику. Синонімом слова omasta в польських діялектах є слово okrasa.

І так, напр., польський селянин — ма́зур каже: "Jeść bez okrasy", тобто "bez omasty". Польські освічені верстви замість колоквіяльного omasta воліють уживати слово tłuszcz, українським відповідником якого є слово "товщ".

Слово "товщ" своє дійсне значення, тобто, таке, що виражає ідею таких харчів як 'сало' ('солонина'), 'масло' і т.ін., збереглося тільки в укр. мові в Галичині. В укр. мові на Наддніпрянщині його вже не вживають; там заступили його словом "жир". Тому то в Словнику Грінченка слова "товщ" немає, а на його місці є слово "жир". Слід колишнього вживання слова "товщ" в укр. мові на Наддніпрянщині залишився тільки в факті вживанння прикметника "товстий, -а, -е", але там його вживають виключно в значенні 'гладкий', 'випасений', 'грубий'.

Старослов'ян. слово tlъstъ (tlstъ) зберегло своє старе значення 'жирний'; порівн. сербське "туст" ('товстий' = 'жирний'); поль. tłusty й чеське tlusty (те саме). Старослов'ян. tlъsty на східньослов'ян. грунті проявило себе в формі "толстъ", "толстый". Такою ж була його староукр. форма, і вона залишилася в рос. мові. Але в рос. мові воно вже вживається виключно в його другісному (пізнішому) значенні: 'грубий', 'гладкий', 'розжирілий'.

В укр. мові східньослов'янське (й староукр.) "толстый" перетворилося в "товстий", яке в укр. мові на Наддніпрянщині вже не вживається в його старому значенні ('жирний харч'), а вживається в його другісному (пізнішому) значенні, — в тому самому, що й російське "толстый", тобто 'грубий', 'гладкий', 'розжирілий', 'випасений'.

Польське дієслово maścić, від якого походить іменник omasta, в укр. мові має свого відповідника в слові "масти́ти". В укр. кулінарній термінології слово "масти́ти" (на Наддніпрянщині також "ма́зати") вживається головно у фразі "мастити [товщем: маслом, смальцем, медом] хліб". Ідея ж 'додавання товщу (жиру) до харчів' виражається дієсловом "смачи́ти"; напр., "посмачи́ти" бараболі салом, маслом.

Омоні́ми — це такі слова, що звучать однаково, але відрізняються своїми значеннями. Слово "омонім" у нас запозичене

з французької мови, в якій термін homonyme вимовляється як 'омонім'. Це франц. слово безпосередньо походить з латин. homõnymus (чит. 'гомонімус'), що складається з двох грецьких слів: homos ('гомос' — 'той самий') + onoma ('ім'я').

В укр. мові на Наддніпрянщині це слово вимовляють як "омонім' — згідно з його франц. вимовою ('homonyme'), а в укр. мові в Галичині його вимовляють як 'гомонім' — згідно з його німецькою вимовою: 'Homonym', яка є згідною з грецьким оригіналом цього слова.

Приклад омонімів в укр. мові: "сума" ('кількість'; напр., с у м а грошей) і "сума" — рід торби; мала сума — це сумка. Порівн. укр. народній вислів: "Я за свою суму, — та й далі посунув".

Омофóр — в архиєрейському облаченні це нараменник. У староукр. мові: "омофоръ" і "амáфорь"; з грецького omophoron — 'наплечне пáсмо' (широка, довга лента). Слово "омофор" у переносному значенні: 'висока духовна опіка'; напр.: бути "під архипастирським омофором" — це бути під 'духовною опікою єпископа'.

Онáгр (арх.) — у лексиці старої укр. книжної мови. У Лексисі 1596 р.: "Онáгръ — дикій оселъ, лѣсный".

У Лексиконі 1627 р.: "Онáгръ — дикій оселъ; животно подобноє лосю".

"Онáгр" — з грецького onagros — 'дикий осел': onos ('осел')- + agrios — 'дикий'.

Óник — слово утворене семінаристами в Україні із слова "он", що є церковно-слов'ян. назвою букви **о**. Див. у повісті "Люборацькі" Анатоля Свидницького: "В квитку кожна хура зазначається óником". ("Хура" — це 'фура'; в Галичині — 'фіра'), на Волині 'фура'.

Óногди, óноді (місцеве) — 'недавно'. Староукр. слово, що збереглося в укр. мові гуцулів і лемків. Слово це зложене з двох старослов'ян. компонентів: "оно" + "кꙑгда"; старослов'ян. "кꙑгда" на укр. мовному ґрунті вимовлялося як 'когда', і мало свою видозміну в формі "когды". Старослов'ян. "кꙑгда" в зложених словах у всіх старих мовах слов'ян. народів скоротилося на "гда", з побічною (другісною) видозміною: "гды" ('коли'). Старослов'ян. онъ, она, оно (воно ж і староукр.) означало особового займенника третьої особи всіх трьох родів: "він", "вона", "воно" (що постали із староукр. "онъ", "она", "оно"). Слов'яни вжили цього займенника також і для іншої потреби, а саме: він вико-

нував у них другісну функцію — в к а з і в н о г о слова, що виражало ідеї ‘тамтой’, ‘тамта’, ‘тамте’.

Ось один з прикладів. Стслов’ян. “оно” означає ‘воно’. Але в церк.-слов’ян. фразі (з укр. вимовою) “Во врем’я о н о” це слово означає ‘тамте’: ‘В тамте врем’я’, тобто: ‘За того (тамтого) часу’. Слово “оно” (в його ролі вказівника) + “гды” (із “къгды”) у висліді дали зложене слово “оногды”.

Подібно, укр. слово “онде” (‘он там’, ‘ось там’) є продуктом зложення старослов’ян. слів “онъ” + “къгдѣ”, що на староукр. мовному ґрунті перемінилося в “гдѣ”, а далі — в “де”.

Погляд (бо дехто так думає), що слово “оноді”, і старше “оногди” — це, мовляв, полонізм — з onegdaj, — цілком безпідставний.

Онома́стика — це та галузь мовознавства, що займається досліджуванням імен, чи, інакше кажучи, — назовни́цтва. Термін цей утворений з грецького прикметника onomastikós, -ké, -kon, яке характеризує все те, що відноситься до імени, по-грецькому ónoma. Грецьке слово onoma означає собою не тільки ім’я власне, але й ім’я загальне. Гр. термін onomastike в граматиці означає називного відмінка. Давній грецький лексикограф Полюкс (646 р. по Н. Хр.) був першим автором такої книги, що була названа терміном onomastikon; само собою розумілося, що до цього заголовка було примислене слово biblion: onomastikon [biblion], в якому іменники були усистематизовані не за азбучним (альфабетним, “алфавитним”) принципом, як було в грецьких лексиконах, а за принципом тих предметів, до яких відносилися імена, чи, в граматичній термінології — іменники.

У давній Греції (перед Н. Хр.) акт надавання імени дитині був релігійно-обрядовою урочистістю, назва якої була onomasteria. Цей обряд звершував onomastes (ономаст) — офіційний професіонал, що був вишколений у ділянці надавання імен.

Ономастика, як спеціяльна галузь мовознавчих студій, ще не існує. Початок міжнародньої координації досліджування слов’янського назовництва датується 1958 р., коли IV Міжнародній З’їзд Славістів оснував організацію “Славістичний Міжнародній Комітет”.

Але Ярослав Б. Рудницький ще перед тим, бо вже 1951 р., оснував при УВАН (Укр. Вільна Академія Наук) у Канаді “Секцію Ономастики”, яка під його проводом на протязі 1951-1965 рр. видала серію наукових праць — 29 випусків, які через крайню обмаль фондів були видані тільки в формі брошур. Це був перший цього роду почин в історії ономастики.

Замітними датами в історії ономастики в Україні були: рік 1959, коли в Києві відбулася "Перша Республіканська нарада з питань топоніміки й ономастики" (доповіді див. у збірнику "Питання топоніміки й ономастики". Київ, 1962), і рік 1962, коли в Києві відбулася "Друга Республіканська нарада з питань ономастики" (доповіді див. у збірнику п.з. "Питання ономастики". Київ, 1965). *Ю.М.-Л.*

Ономатопея — з грецького onomatopoieia — дослівно: 'творення назв'; onoma ('назва') + poieio — 'творю'. Мовознавці взяли собі це слово, щоб послужитися ним, як умовним технічним терміном, для означення т.зв. "звуконаслідування", з якого твориться кляса звуконаслідувальних слів. Напр.: "шелестіти" — від шелесту листя; "дзюрчати" від дзюрчання води; "бджола" — вислід (в укр. мові) поєднання староукр. "пчела" (із старослов. ръčela) із наслідуванням жучання бджоли; силою того самого принципу із староукр. слова "звонъ" (старослов. zvъnъ) у нас утворили слово "дзвін".

Ону́к (внук) — слово, українською специфікою якого є його початковий звук — **о**. Староукр. "**в**нукъ" (із старослов'янського "въноукъ") українці згодом, але вже дуже давно, змінили на "**о**нук'. Сталося це шляхом впливу звука **у** в цьому слові на початковий звук — **в**; вислідом цього впливу і був — силою уподібнення (під оглядом місця артикуляції, тобто місце вимови), **у** заступлений звуком **о**, а в деяких діялектах навіть звуком **у** : "**у**нук". Грінченко в своєму Словнику ілюструє факт уживання слова "**о**нук" укр. народом ось таким прикладом з "Укр. приказок" Номиса (Симонова): "Жили́ наші діти — не знали біди, стали жить **о**нуки — набралися муки".

Стара українська книжна мова твердо дотримувалася етимологічної (початкової) форми цього укр. слова ("**в**нук"). Очевидно, що причиною цього був вплив церк.-слов'янської мови. І так, напр., у "Слові про похід Ігоря" (1187 р.) наявна тільки етимологічна форма цього нашого слова ("**в**нук"): "Жизнь Даждьбожа внука". Т. Шевченко вживав обидві ці форми: "А **в**нук косу несе в росу..." "Золотого Тамерлана **о**нучата голі". Очевидно, що на це дозволяла йому licentia poetica.

Стслов'ян. "въноукъ" у болгар зберегло свою форму "внукъ" (хоч у них побічно існує й місцева видозміна його: "**м**ндук"); у сербів воно перемінилося в "**у**нук"; чехи зберегли в себе форму **v**nuk; те саме й у поляків (**w**nuk) і в росіян ("**в**нук").

"Правописний словник" Голоскевича, займаючи компромі-

сове становище, подає: "внук" і "онук". Те саме бачимо в "Укр.-англ. словнику" Подвезька.

Формою жіночого роду слова "внук" — "онук" є "вну́ка" — "ону́ка" (із старослов'ян. "въноука"), а її здрібніла форма — тільки (і то з мотивів евфемізму) "**вну́чка**". Одиноким очевидним доказом, що пракорінь старослов'ян. "въноукъ" походить з праіндоевр. джерела, є німецьке Enkel — 'внук'. Це дає дослідникові можливість супоставити корені цих двох слів: **вън** - оукъ" і "**en** - kel".

У неслов'янських мовах праіндоевроп. сім'ї мов немає інших слів, що визначали б в н у к а, а при цьому мали б корені споріднені з тими, на яких базуються старослов'ян. "въноукъ" і нім. Enkel.

Ону́ча — 1) пілка (т.зв. портя́нка), якою обвивають ногу ті, що взуваються в чоботи, але на мають шкарпеток, чи панчіх; 2) шматка до стирання чого (стірка); 3) відірваний кусок з лахів.

У Лексиконі 1627 р.: "Порт — онуча; шматка сплюгавлена; одѣньє плохоє".

Ст.-церк.-слов'ян. (старе болгаро-македонське) "оноушта"; новоболгар. "онуча"; рос. "ону́ча"; ческе onúce; поль. onuca. Праслов'янське *onutja. Справа відтворення індоевроп. пракореня цього слова далі залишається в стані гіпотез і контроверсій.

Опана́с, Пана́с — із церк.-слов'ян. "Аѳанасии" (чит. 'Афанасій'). З грецького імени "Аѳanasios", що походить із субстантизованого прикметника aѳanatos — 'безсмертний'. Ті слов'янські народи, що прийняли християнство з Греції, а з ним прийняли (з Болгарії) й старо-церк.-слов'янську мову, як мову богослужбову, сприймали грецьку вимову букви ѳ (тета) як звук близький до **ф,** і це ім'я вимовляли як 'Афанасій'. Тому що в латинській азбуці не було спеціяльної букви для вираження грецького звука **ѳ** (тета), то вони заступили його сполукою двох буков **th**. І це грецьке ім'я писали в златинізованій формі "a**th**anasius". Поляки, що були в орбіті латинського світу, прийняли латинську форму цього грецького імени, і вимовляли її по-своєму: "Atanazjusz". Наші книжники в XVI-XVII ст.ст., які сильно піддалися (головно на Правобережжі України) мовній полонізації, замість свого "Аѳанасий" (чит. 'Афанасій'), почали вживати також польську вимову його, і писати "Атанасий" (чит. 'Атанасій').

В "Укр. етимол. словнику" Академії Наук Укр. РСР (див. І т., 1982) подані обидві ці форми з нашої старої книжної мови: "Аѳанасии" і "Атанасий". Але там не сказано, що ця друга його

форма була полонізмом, і тому непоінформований читач може думати, що в ст.-церк.-слов'ян. мові це ім'я писали двояко: "Афанасий" і "Атанасии".

В Алфавиті з XVII ст. написано: "Аѳанасіє — безсмертіє". (У дійсності ж "безсмертя" це по-грецькому aѳanasia).

Опатру́нок — з польського o p a t r u n e k (від дієслова 'opatrzyć'). Польське слово opatrunek є відповідником німецького Verband, що означає п е р е в'я з к у.

Стслов'ян. слово patriti наявне в чехів у формі patřiti, та в поляків у формі patrzyć, а звідси opatrzyć; а з цього — opatrunek.

Опереза́тися — обв'язати себе в стані чим (поясом, шнуром, паском). Слово це — твір український, і в жодного іншого народу його немає; і може саме тому він не звернув на себе уваги етимологів. Основна форма цього дієслова — "переза́ти".

У Словнику Грінченка дієслово "перезати" вжите в своїй зворотній формі: "перезатися" (тобто 'перезати себе'), і перекладене російським "опоясываться". Цей переклад, одначе, неточний, бо "опоясываться" значить 'оперезуватися', "підперезуватися".

Слово "перезати" в нас тепер уживається або з займенником "ся" ('себе'), або з приставкою, або з одним і другим разом; напр.: "оперезати" (кого чим); переносно: "с - переза́ти" (вдарити кого батогом, пугою, паском); "перезатися" (як у Словнику Грінченка), "о - перезатися" (як у Лексиконі 1627 р.: "Перепоясуюся — оперезуюся").

"Перезати" належить до тих надзвичайно рідкісних слів, що утворені з прийменників. Напр., з прийменника "против" (що є в нас діялектичною видозміною приймен. "проти") утворені слова "противник", "противитися", "спротивити" (ким). Так само з прийменника "перез" (через) утворене у нас дієслово "перезати". Наш староукр. прийменник "перез" походить із старослов'янського прийменника prězъ ("прѣзъ"), який на східньослов'янському мовному ґрунті проявив себе в формі повноголосся: 'перез': укр. "перез"; білоруське "перез"; російське "перез" (чит. 'пєрєз'). Старослов'ян. prězъ на ґрунті інших слов'янських мов: болгар. "прѣз"; серб. "през"; чеське pres; поль. przez.

Хоч укр. "перез" в нашій тепер. літерат. мові заступили прийменником "через", то одначе в укр. діялектах воно збереглося живим, і тому Грінченко включив його в свій Словник і переклав його російським "черезъ". Також включив укр. "перез" у свій Словник і Преображенський — у зв'язку із своєю спробою дослідити походження старослов'ян. прийм. "прѣзъ".

"Перез - а - ти" — це обв'язувати кого п е р е з (через) стан навколо. Тому що "перезають" шнурком, чи паском, то "с - перезати" (кого шнурком, паском, батогом, нагаєм) у переносному значенні означає "висікти" кого батогом, пугою, ремінним паском.

У зложених словах: "підперезати (ся)", "оперезати" (кого батогом, пугою, нагаєм); "розперезати (ся)". У переносному значенні: "розперезатися" (нестримно дати волю своєму язикові); звідси "розперезано", "розперезаність". *Ю.М.-Л.*

Опівночі — о 12-ій годині ночі. "Північ" походить із староукр. "полночь" — із старшого "полуночь", яке збереглося в укр. фольклорі. Напр., у старій козацькій пісні:

"За світ стали козаченьки
В похід з п о л у н о ч і . . ."

("За світ" — це вдосвіта; цей вираз у нас згодом на "з а с в и с т а л и козаченьки" переінačили).

Староукр. (і старослов'ян.) "полъ", з якого постало наше "пів", збереглося в нашій мові в зложених словах: "**пол** - овина"; "**пол** - а"; "**пол** - у - драбок" селянського воза; "полу́ - день".

У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Крычатъ тѣлѣгы полуносцы". ('Кричать вози опівночі'). "Носцы" — це тут староукр. перерібка церк.-слов'ян. "нощь".

У слові "опівночі" ("о - півночі") приставка **о** походить з прийменника **о**; в цьому випадку це прийменник часу (по-англ. він перекладається приймен. at): "О першій годині", "о півдні" (звідси "опівдні"), "опівночі" (звідси "опівночі").

Опіка — протекція чия над ким, чим, що мотивується добрими інтенціями опікуна.

На точці питання походження цього слова немає однозгідности думок між дослідниками пракореня цього слова. Разом з тим, одначе, ця справа походження цього слова не стала предметом дискусії.

Тим найновішим словником, в якому його автор присвятив цій справі походження рос. слова "опека" (чит. 'опєка) є "Russisches etymol. Wörterbuch" М. Фасмера (1950-58). Він перш за все згадує про гіпотезу Е. Френкеля (Fraenkel), яку той висловив на сторінках журн. Archiv für slavische Philologie (Фасмер згадує це джерело в І томі цього свого Словника), яка полягає в такому погляді, що ідея 'опека' є латинського походження, і що слово "опікун" — це перебитка латин. procurator. Фасмер у зв'язку з цим каже: "Імовірно, що це ["опікун"] калька латинського prōcūrator". Але Фасмер при цьому також пов'язує походження слова

“опека” з походження дієслова “пекти” й “спалювати” (рос. жечь”). Фасмер, одначе, не згадує, що автором припущення, що слово “опека” базується на тому самому пракорені, що й слово “пекти”, був А. Г. Преображенський (див. у його “Этимол. словарь рус. языка”, 1900-1914). При цьому він не каже, чи були якісь інші гіпотези в цій справі — очевидно, тому, що він не знайшов їх. А. Брюкнер мимохідь згадує про слово “opieka” в вокабулі “piecza” (див. його “Słownik etymol. jęz. polsk.”, 1927). Але тут він обмежився тільки коротеньким порівнянням тих польських та іншомовних слов'ян. кількох слів, що мають із словом “опіка” спільний корінь, але питанням походження їхнього кореня він не займається і про гіпотези інших етимологів у цій справі не згадує. Такий був стан цієї справи в дослідженнях походження слова “опіка”, коли проф. І. Огієнко в своїх “Семасіологічних нарисах” (головний їх заголовок — “Життя слів”), які він містив у журн. “Рідна Мова” (Варшава, 1933-39), висловив ось такий погляд на справу першого значення цього слова:

“**Опіка,** опíкун, опíкуватися (може було **опѣка**? Пор. п. o p i e k a), рідше опéка, опекýн (в Галичині **опікун**, давнє **опєканиє**”.

Очевидно, що зовнішня подібність церк.-слов'янського (старого болгаро-македонського) peką sę — ‘опікуюся’ (від pešti — ‘опікуватися’) до слова “пекти” була й досі є спокусливою для дослідників походження слова “опіка”; і ця спокуса підсказує їм потребу доказати, що ідеї ‘опіка’ й ‘печення вогнем’ походить з одного й того самого джерела; бо ж, мовляв, вогнем можна не тільки п е к т и, але й можна г р і т и кого, огортати його т е п л ó м, а це значить — о п і к у в а т и с я ким.

У дійсності ж праслов'янський корінь слова “опіка”, тобто звукосполука, що презентувала себе двома своїми варіянтами — *pek- : *peč- (порівн. польське **opieka** і **piecza**, **piecz**ołowitość) виражає ідею ‘емоції’ (латинське affectus), з її широким обсягом різних аспектів зворушень і почувань. Таку саму ідею (‘емоції’, ‘affectus’) виражає й корінь pec- (чит. ‘пек’) латинського іменника pectus (родов. відм. pectoris), пряме значення якого — ‘груди’; а давні римляни вважали груди, як ‘осідок серця’, за місце всіх емоцій. У такому психологічному значенні вживав слово pectus латинський поет Лівій, а лат. поет Горацій уживав це слово pectus як синонім слова affectus — ‘емоція’, емоція всякого роду: ‘любов’ до кого; викликана любов'ю журба за чию долю; “журба” за самого себе.

Таку саму ідею, як лат. pec- (у слові pectus) виражає й пра-

слов'ян. *рес- : *реč-; напр., peką означає 'опікуюся', але *peką sę означає 'журюся'. Про це свідчить болгаро-македонське (і церк.-слов'ян.) слово "попечениє", 'журба' (порівн. поль. piecza — 'пікловитість').

Може тут також треба взяти до уваги й корінь рак- у грецькому дієслові pako — 'закриваю що для забезпечення його' (напр., 'закриваю двері').

Ця ідея властиво виражалася своїми двома варіянтами: рак-: рек-, хоч, розуміється, ця ідея є значно дальшою, ніж латинська ідея 'рес-' у слові pectus, від праслов'ян. ідеї *pek- : *peč- у слові peką (опікуюся'). *Ю.М.-Л.*

Опісля — пóтім; із староукр. "опослѣ", давніша староукр. форма була "послѣ", із старослов'янського poslě ("послѣ"); порівн. болгар. "послѣ" ('по', 'за'); серб. "послѣ" ('по'); чеське po; поль. potem. Ф. Міклошіч (див. в його "Etymol. Wörterbuch der slav. Sprachen. I-II, 1884-85) перший висловив твердження, що старослов. poslě постало із сполуки двох компонентів: po + slědъ ("по + слѣдъ"), для вираження ідеї 'того, що слідує по тім'.

Цей погляд Міклошіча досі квестіонований не був ніким.

Преображенський у зв'язку із справою походження слова "послѣ" (у своєму Словнику з 1910-1914 рр.) аналізував сербське слово "досле", що означає 'до сього часу', і, виходячи з такого засновку, що це сербське слово складається з компонентів "до + слѣдъ" ("до + слід"), Преображенський вважає за загадкове явище той "факт", що слово "слѣдъ" тут сполучене з прийменником "до".

Треба звернути увагу на те, що Преображенський не згадує про старий болгаро-македонський (і старо-церк.-слов'ян.) вираз "до селѣ" ('досі', 'до сього часу'), що, очевидно, був всеслов'янським. Сербське "досле", як видно, постало не з "до + слѣд", а з "до селѣ", що в сербів скоротився на "до + сле", — подібно як в українців він скоротився на 'дóсі'.

Теперішнє укр. "після" (що походить із старослов'ян. "послѣ" — порівн. церк.-слов'ян. "послѣдовати за..." — 'послідувати за' ким, чим) — це прийменник, який вимагає, щоб після нього стояло таке слово, яке відповідало б на питання: "Після ч о г о ?" Відповідь на це: "Після того", "після нього", "після війни" і т.д. Синонімом прийменника "після" є прийм. "по": "по тому", "по війні", "по святах" = "після свят".

Слово "опісля" (із староукр. "опослѣ") постало у висліді додання до "послѣ" приставки **о-** : "о - послѣ". Слово "опісля" — це один з прислівників часу; його синонімом є слово "**пóтім**";

коли ж ідея 'опісля' = 'потім' охоплює собою протяжний період часу, проволоку, то вона виражається прислівником "згóдом".

У деяких укр. говірках слово "опісля" ототожнене із словом "після", а те останнє в деяких місцевостях України має форму "посля" (порівн. староукр. "послѣ").

Оплáток — спечений з прісного (тобто незаквашеного) тіста в формі маленького й тоненького диска, що вживається в латин. обряді Католицької Церкви для причастя під одним видом (sub una specie), тобто тільки "під видом хліба". Це є "причащання на опрісноках".

Форма слова "оплаток" — це українська вимова польського opłatek. Тому що Польща прийняла християнство (866 р.) з Риму почерез Німеччину, то разом з цим вона й прийняла німецьке слово — прикметника oblate, яке поляки переробили на opłatek. Німецьке oblate походить з латинського oblata; є це форма жіночого роду латинського прикметника oblatus, -ta, -tum, перше значення якого 'принесений, -а, -е', а другісне значення — 'жертвуваний, -а, -е'.

Ті слов'янські народи, що прийняли християнство з Риму — почерез Німеччину, почали вимовляти німецьке слово oblate (з латин. oblata — 'жертвувана') як 'oplat'. Словінці, чи словенці (один з південнослов'янських народів), опинившись під німецькою політичною домінацією, прийняли з Риму (через Німеччину) християнство в VII-VIII ст.ст., отже для них уже дуже рано була перекладена латинська Літургія на старо-церковно-слов'янську мову. Частина старо-церковно-слов'янського тексту латинської Літургії, написаного глаголицьким письмом, що походить з X століття, була знайдена в Єрусалимі і привезена архимандритом Антоніном до Києва. Ця глаголицька ст.-церк.-слов'ян. пам'ятка з X ст. в науці відома під назвою "Київський сакраментарій", або простіше: "Київські фраґменти", і це той найстарший документ, а якому перше засвідчена слов'янізована форма ("оплатъ") німецького oblate (з лат. oblata).

Текст цієї пам'ятки вперше був перевиданий І. Срезневським (у публікації "Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности". III.XV. С.-Петербургъ, 1877). *Ю.М.-Л.*

Оповідáння — слово, що походить від укр. дієслова "оповідати". У Лексисі 1596 р.: "Возвѣщаю — оповѣдаю. Возвѣщенье — оповѣданье". "Приповѣдаю — оповѣдую". "Вѣстникъ — повѣдачъ".

У Лексиконі 1627 р.: "Індіко — оповѣдаю". "Приповѣданьє — оповѣданьє". "Оповідати" — це "повідати" з приставкою **о-**.

Від старослов'ян. дієслова "повѣдати" походить старослов'ян. слово "повѣсть". Звідси староукр. "повѣсть" — 'повість'; пор. назву староукр. літопису "Повѣсть временныхъ лѣтъ" (що популярно відомий як "Літопис Нестора", з 1112 р.).

Наше традиційне слово "повість" тепер уже цілком підмінили французьким "роман". Очевидно, що ініціяторами цього були росіяни.

Справа походження старослов'янського дієслова pověděti (і povѣdati, povѣdovati) не являє собою жодної проблеми. Слов'яни утворили його для означення процесу, який полягав у тому факті, що людина висловлювала своє вѣдѣние — 'знання'. Отже початкове значення дієслова "вѣдѣти" було — 'виразити своє знання' в даній справі.

Старослов'янська ідея 'vemь' ('знаю', від věděti — 'знати') в неслов'янських мовах праіндоевропейської сім'ї виражається такими словами: санскритське veda; зендське vaeda; ґотське wait (пор. нім. wissen). Санскритською мовою, тобто літературною мовою Індії стародавніх і середньовічних часів, написані чотири найстарші священні книги Індії. Ці книги називаються "Веди", від слова veda, що означає 'знання'; стслов'ян. věděnije.

В старій укр. книжній мові були такі слова, що походили від старослов'ян. (а в цьому й староукр.) дієслова "вѣдѣти" — 'відати', які ми тепер з укр. мови усунули: "невѣжа" (чит. 'невѣжа'); "невѣгласъ" (чит. "невіглас" — 'голосний ігнорант', і т.ін.), а таких нових слів, якими ми могли б заступити їх, не маємо.

Опрі́снок -- усе те, що спечене з прісного (незаквашеного, отже й без дріжджів) тіста. Тому й кажемо, що в латинському обряді Катол. Церкви "причащають на опрісноках". (Див. **Оплаток**).

У Лексиконі 1627 р.: "Безквасіє опрѣснокъ". "Опрѣснокъ, чырянъ — подпалокъ". (Це значить, що словом "опрісноқ" тут називається п і д п á л о к, тобто паляницю, яку печуть на черені в печі з того тіста, з якого готуються пекти хліб).

Слово "опрісноқ" походить із старослов'ян. іменника oprěsьnъkъ, що утворений із стслов. прикметника oprěsьnъ, а той — із стслов. прикметника prěsьnъ — 'прісний', тобто те, що має "ніякий" смак, — немов дощова вода: без закваски, без соли, перцю, цукру і т.ін. Для означення такої страви, що не має жодного смаку, тобто під оглядом смаку є "безбарвною", кажуть, що де "прісенець", із старослов'ян. prěsьnьcь ("прѣсьньць").

За винятком литовської мови, в якій є слово prěsnas (а також і prieska), що означає 'некислий', в інших неслов'янських мовах праіндоевроп. мовної сім'ї немає таких слів, про які можна б було напевно сказати, що їхній пракорінь той самий, що й пракорінь стслов. слова prěsьnь — 'прісний'.

Щождо литов. présnas, то відповіди на питання, чи його корінь є литовським, чи засвоєним від слов'ян, досі залишається справою дискусійною.

Óпріч — крім; **із стукр. "опрочь"**, що походить із стслов'ян. opročь ('крім'), з якого також походить поль. oprócz, і скорочене prócz. У "Правописному словнику" Голоскевича (1929) поданий прийменник "опріч" та його побічна форма "опроче", із стукр. "опроче", яка тепер уже фактично вийшла з ужитку. У Словнику Грінченка стукр. "опроче" подане в його новітній вимові: "опріче", і факт його уживання (але тільки в формі 'опріче') він ілюструє прикладом з творів Ганни Барвінок (1838-1911).

У "Правописному словнику" Грінченка також поданий прикметник "опрічний, -а, -е" і утворений з нього іменник "опрічність".

Очевидно, що прикметник "опрічний" у нас загально вважається за дериватив прийменника "опріч". Одначе цей погляд, мабуть, повинен бути заквестіонований.

Наявність у деяких укр. говорах прислівника "причком" свідчить, що в нас був прикметник "причний, -а, -е". Як з прикметника "босий" постав прислівник "босяком" (напр., "Іти босякóм", тобто 'Іти босоніж'), так з прикметника "причний" постав прислівник "причком". Звичайно, що старослов'ян. (і староукр.) форма прикметника "причний" була *причьнъ. За допомогою приставки о- з прикметника *причьнъ був утворений стслов'ян. (і стукр.) прикметник *опричьнъ, який в укр. новітній вимові закономірно звучить 'опричний', а не 'опрічний'. У літерат. мові надали йому форму "опрічний" через помилковий погляд, що він походить від слова "опріч".

Грінченко в своєму Словнику подав це слово в формі "опрічний" (а не "опричний") тому, що він узяв його з літератури, а не з уст народу.

Слово "опрічний, -а, -е" перший увів в укр. модерну літературну мову Ів. Котляревський. Ось приклад з його "Енеїди":

"Умом і храбрістю своєю
попав в о п р і ч н е є число".

Тут "опрічний" означає 'окремий', 'осібний', 'особливий', 'спеціяльний'.

Цікавіший — під оглядом значення цього слова — зразок уживання цього слова є в формі прикладу, що його Грінченко взяв в Ів. Нечуя-Левицького:

"Він був якийсь
опрічний від людей",

тобто якийсь інакший ніж решта людей.

Цей приклад свідчить, що Грінченків переклад слова "опрічний" словами (російськими) "особый", "отдѣльний" віддзеркалює не всі аспекти значення слова "опрічний".

Тому що в укр. мові є прислівник "причком", то опрічним можна назвати того, хто думає, говорить і діє опричком, тобто, не так, як решта людей, або, інакше кажучи, він чинить не по-людяному.

Грінченко в своєму Словнику факт уживання слова "причком" ілюструє фразою (записаною з уст селян на схід. Поділлі) "Не причком сказати", яку він переклав по-російському: "Не говоря дурного слова" — що значить: 'Не кажучи поганого слова'.

Наявність в укр. мові слова "причком" свідчить, що прикметник "опричний" є словом зложеним: "о + причний". Коли до праслов'янського слова *pričьnъ було додано приставку о-, то в висліді цього постав праслов'ян. прикм. *opričьnъ (*опричьнъ), а шляхом додання приставки о- до іменника *pričь (*причь) постало праслов'ян. *opričь (*опричь), що збереглося в мові східньослов'ян. народів.

Тією найстаршою східньослов'янською пам'яткою, в якій засвідчене слово "опричь" (і вона там означає 'крім') є староукраїнська пам'ятка "Житиє и хождениє Данила русьския земли ігумена", в якій Данило (мабуть ігумен Чернігівського манастиря) оповідає про свою паломницьку подорож до Єрусалиму (в 1106-1108 рр.).

Найстаршою під цим оглядом (із наявним у ній словом "опричь") пам'яткою, що була написана в Московщині, є анонімний твір "Домострой" з XVI ст. Але слово "опричь" залишилося живим у російських діялектах, в яких воно також має свої видозмінні варіянти — "опришь" і "опрись". Крім цього в російській мові є іменник "опричник", корінь якого той самий, що й у слові "опричь". Усі ці російські слова записав І. Срезневський у своїй праці "Матеріалы для словаря древне-рус. языка". I-II. (1893). До цих російських слів він додав і українські слова (які він записав тодішнім російським правописом): "опричь" і "опричный", додав і білоруське слово "опричь".

Брюкнер у своєму Словнику ("Słownik etym. jęz. pol.", 1927. Друге вид. 1957) до цих слів додав слово "опришок". Уважаючи, всупереч власному твердженню, що корінь слова "оп**ри**чь" і "оп**ри**чник" не мають нічого спільного з коренем слова "оп**ро**к" і "прочий", М. Фасмер намагається знайти пракорінь згаданих слів ("оп**ри**чь" і "оп**ри**чник", "оп**ри**ччина") в неслов'янських мовах праіндоевроп. сім'ї мов (див. його "Russisch. etymol. Wörterbuch, 1950-58). Хоч праслов'янські вихідні форми цих слів він, як ніхто інший з етимологів, не подає, але, розуміється, за цю вихідну форму їх він не міг би вважати нічого іншого, як тільки *pr**i**k**i**.

Ні Преображенський, ні Фасмер у зв'язку з своїм намаганням знайти пракорінь слів "оп**ри**чь" і "оп**ри**чник" не згадують про праслов'ян. слово opročь ('крім'), та про староукр. "опрочь" і "опроче" (в модерній укр. вимові 'опріч', 'опріче' — 'крім') і польські oprócz, prócz, які походять від старослов'ян. слова opročь, праслов'ян. вихідна форма якого напевно не могла бути нічим іншим, а звукосполукою *prok**i**-, на якій, очевидно, базуються такі слова: старослов. pročь; староукр. "оп**ро**чь" і "оп**ро́**че"; поль. oprócz, prócz; старе східньослов'ян. "п**ро**къ", "п**ро**чий".

Очевидно, що пракореня праслов'ян. *prok**i** треба шукати не в тому праіндоевроп. джерелі, в якому треба шукати пракореня праслов'ян. *pr**i**k**i**.

Своїм твердженням, що слово "оп**ри**чь" і "оп**ри**чник" базуються на тому самому праслов'ян. корені (а тим самим він implicite каже, що праслов'ян. *priki =proki), Г. Преображенський ставить себе в імпас; про це свідчить той факт, що він сам уважає за загадкове явище, яким є перезвук **і** : **о** в тому спільному праслов'ян. корені, на якому базуються слова "п**ри**чь" і "оп**ри**чник") та "прок" (а також "п**ро**чий").

А. Брюкнер, який твердить (у своєму вищезгаданому Словнику), що слова "п**ри**чь", "оп**ри**чник", "п**ро**кь", "оп**ро**чь" ('опріч'), "опришок", поль. op**ró**cz, p**ró**cz, precz (чеське prič) основані на одному й тому самому слов'ян. корені, також не має відповіди на питання, чому в їхньому спільному корені в праслов'янській добі стався факт апофонії **і** : **о**.

Так покищо представляється стан справи досліджування походження старого слова "п**ри**чь" ('крім'), а разом з цим (хоч тільки в формі імплікації) і справа походження слова "оп**ро**чь" ('опріч' = 'крім'). *Ю.М.-Л.*

Опу́тати, спу́тати — походять від слова "пута" — 'кайдани'. У "Слові про похід Ігоря" (1187): "А самаю опуташа въ путины

желѣзны". Старослов'ян. pąto; серб. "путо", укр. "путо", чеське pouto; уживається тільки в множ. формі: рос. "путы" і поль. pęta. "Путо" — слово праіндоевроп. походження; порівн. литовське pantis — 'путо'; пруське panto (те саме).

Старослов'ян. pąto в значенні ув'язі для спутання рук і ніг людини в нас уже давно — ще в XVI ст. — підмінили словом "кайдани" (в укр. діялектах на "кандалѝ" перекрутили), що походить з азійського мовного джерела. Одні кажуть, що з турецького kündeli — 'зав'язаний', від künde — 'пута'; інші ж твердять, що з арабського qäjdani, форма якого є двоїнною слова qaid — 'путо'.

Слово "путо" (в однинній формі) зберeглося вживаним тільки в лексиці укр. селянства, яке називає п у т о м спеціяльну ув'язь (із короткого кавалка грубого шнура, або зроблену із заліза) для спутання коня (за передні ноги, внизу, біля копит).

Дієслово "опутати" в нас тепер уживається в літературній мові, але тільки в переносному значенні: "о п у т а т и кого" духово силою свого впливу. Укр. селяни замість слова "опутати" в переносному значенні, частіш уживають слово "оплу́тати"; напр., "дівчина оплу́тала хлопця" силою своєї принадности.

Також з фізичної сфери перейшла в сферу абстрактів функція дієслова "попутати". Напр., народня фраза "Лихий попу́тав" означає: 'Диявол поплутав йому розум'.

"Пу́то" — в множинній формі — "пу́та" — вживається в нас тільки в переносному значенні: 'поневолення'.

І так, напр., у пісні сказано:

"Розпадуться п у т а в і к о в і ї, —
Україна встане".

Опу́хлий — той, хто опу́х; у Лексиконі 1627 р.: "опухлый"; із старослов'ян. puchlъ, що походить із старослов'ян. puchnąti ('пухнути'), з якого походить старослов'ян. opuchnąti ('опухнути'); рос. "пу́хнуть"; поль. puchnąć.

(Преображенський помилково зачислює сюди серб. "пухати", "пухнути", "пушити", бо ж це звуконаслідувальне слово: 'пухкати' устами повітря; "пушити" — це 'пухкати' димом з цигарки, чи з люльки. У нас це слово означає 'пахкати', звідси: "па́кати", "пачѝти" (цигарку, люльку).

Якщо можна зробити таке припущення, що на матеріялі неслов'янських мов праіндоевропейського походження можливо відтворити пракорінь цього дієслова, в такому випадку треба було б, перш за все, взяти до уваги литовське слово pũsle ('піхур') і латиське pũslis (те саме).

Якщо до цього можна додати санскритське дієслово ut-pusnati, то тільки тому, що воно в переносному значенні евентуально могло б означати 'пухнути', бо його перше значення — це 'товстіти' (з жиру).

Справа походження кореня **пух** — у дієслові "пухнути" далі залишається предметом дискусії.

Дієслово "пухнути" в своїй сім'ї слів: "опýхнути", "óпух", "пухля́тина"; "спýхнути", "розпухнути", "спухлий", "опухлий", "розпухлий", "пухли́на"; "підпухнути"(напр., "очі підпýхли).

Оп'ять (арх.) — знову; із старослов'ян. opęts ('знову'); серб. "опет"; чеське opét; рос. "опять". У стукр. мові це слово також означало 'назад'. Напр., в Іпатському Літописі (із середини XV ст.) написано (про факт з 869 р.): "Рече же Володимиръ нѣмцамъ: идите опять" ('назад').

Старослов'ян. opęts (стукр. "опять") походить від стслов. слова pęta ('п'ята'); болг. й серб. "пета"; рос. "пята"; чеське peta; поль. pięta.

"Опять" — значить іти 'п'ятами назад'; порівн. тепер. російське "попятиться" — 'податися назад' (пор. укр. новотвір 'позадкувати"); рос. "попятка" (англ. retraction) і "попятчик" — 'той, хто завжди зрікається свого переконання під тиском даної сили'.

Слово "оп'ять" уживається в укр. мові як архаїзм. Напр., в "Енеїді" Ів. Котляревського: "Оп'ять забули горковать".

Грінченко, подаючи значення слова "оп'ять" = "знов", каже в своєму Словнику, що це слово — "народнє". Це значить, що він, як видно, знайшов його в лексиці укр. фольклору.

Óраний — дієприкметник від дієслова орати. У Лексиконі 1627 р.: "Борозна́ óраная". — (Правильно треба було б сказати: "Борозна зроблена плугом").

"Орати" -- слово всеслов'янське (стслов. orati; рос. "орать"; поль. orać і т.ін.) праіндоевроп. походження; пор. латинське arare — 'орати'.

Орáр — з церк.-слов'янського "орарь", що походить з грецького orarion (початкове **o** в ньому означується тут омегою). Значення цього грецького слова — 'рушничок'. Орар — це довга лента в дияконському облачінні. Його грецька назва (orarion) свідчить, що вдавнину він служив дияконові як "рушничок" підчас дияконської служби в церкві. (Походження слова "орар" не має нічого спільного з латинським словом orare, що означає 'молитися').

Ора́тор — промовець; з латин. orator, від oro — 'говорю'. "Орація" — з лат. oratio — 'промова'.

У Лексисі 1596 р.: "Вѣтія — ри́торъ, ора́тор, красномовца" (з польського krasnomówca. *Ю.М.-Л.)*.

У Лексиконі 1627 р.: "Вѣтій — ри́тор, ора́тор, красномо́вца, прокуратор, хитрословець". "Ритор, рѣчемовець, вѣтія, хитромовець, красномовца, оратор", "фѣгура ора́торская" (стилістична фігура красномовства). "Оставляю слово — складаю орацію".

Ора́ч — той, хто оре (від "орати"). "Орач" — слово в нас відносно молоде. У стукр. мові орача словом "ратай" називали. (Див. у "Слові про похід Ігоря"). Староукр. "ратай" походить із стслов'ян. "оратай" в скороченій формі — "ратай".

Коли Україна опинилася під польською займанщиною (за часів Королівства Польського), її укр. інтелігенція, як видно, згодом почала це слово забувати, і тому П. Беринда у Лексиконі 1627 р. вияснив їй, що "ратай" — це "орач". Слово "орач" наша інтелігенція в XVI-XVII ст.ст. знала, бо це слово було в польській мові: oracz. Беринда, крім цього, подав слово "орач" в його переносному значенні: "орачъ — земледѣлатель, земледѣлець, ролникъ, тятатель".

Т. Шевченко замість слова "орач" уживав слово "плугата́р".

В "Укр. приказках" Номиса (Симонова) є слово "плугач".

О́рган — це те, чим, як інструментом, щонебудь виконується; це слово стало популярним почерез латинське organum, що походить з грецького organón — 'інструмент (знаряддя) для виконання чого'. Давні греки навіть мову (glotta, glossa) вважали за organon ('інструмент'), бо вона є засобом порозуміння між людьми. Наші давні книжники, — поки ще опинилися під впливом полонізмів, латинізмів і т.ін., — орган словом "орудіє" називали. Стслов'ян. orądije (звідси стукр. "орудіє") — це 'знаряддя', 'інструмент'; болг. ордъе; порівн. тепер. укр. "ору́дувати".

У Лексиконі 1627 р.: "Органъ — інструментъ, о р у́ д і є". "Механическій органъ".

Орган, як один з родів музичних інструментів, називали (під польським впливом) словом "орган" в його множинній формі: "орга́ни" (поль. organy, organki).

У Лексиконі 1627 р.: "Фѣстула у органовъ".

Орда́ — наше тепер. значення цього слова: великі маси незорганізованого війська. Від самих початків історії досліджування походження цього слова і по наші дні етимологи одноз-

гідно вважали і вважають його за тюркський етранжизм; ordu, orda, що в основному означає ‘воєнний табір’.

Член орди — це “орди́нець”; прикметникова форма: “ординський,-а, -е”.

Оре́л, орла́ — із старослов’янського орьлъ (“орьлъ”). Слово всеслов’янське: болг. “орел”; серб. “орао”; рос. “орел” (чит. ‘орьол’); чес. orel; поль. orzel. Походження праіндоевроп.; порівн. литов. erelis, латиське érglis, пруське arelil — всі означають ‘орла’. Жіноч. роду — “орли́ця”; мале “орля”, “орленя”. Говіркові форми: “вірли́ця”, ві́рлин”, “вірля́”

Звуки орла — “клекіт”.

У “Слові про похід Ігоря” (1187): “Орлимъ клекотомъ зовуть”.

Інші птахи, що схожі на орлів: “Орел ястребу подобенъ” (Лексикон 1627 р.). Яструб (укр. книжне “ястреб”) — це шуліка (говіркове: “шу́ляк”).

У Лексиконі 1627 р. подані такі інформації про орла:

“О р е л ъ — птахъ, который на пятсотноє лѣто обновляєть-ся. Жегом (паленія) солнцемъ погружається въ источницѣ воднѣ, так и юнъ биваєтъ”.

В Алфавиті з XVII ст. також є розповідь про “обновлення” орлів. (Тут вона подана в перекладі на тепер. укр. літерат. мову):

“Орел, коли він поста́ріє, важкими стають його очі, і він сліпне. А коли він знайде джерело чистої води, то високо злітає в сонячні оболоки, і спалює свої крила та морок очей своїх, і падає додолу та занурується в воді джерела три рази, і так знову вертається [йому] юність”.

Цього роду міти про орла, як видно, вважалися за коментарі, в світлі яких читачі повинні були зрозуміти ось такий образний вислів у Псалмі 103: “Обновиться, як орли́ня, юність твоя”.

В укр. піснях орли часто асоціюються з горами. Напр., у пісні: “Ой, зза гори кам’яної орли вилітають”.

Козак у піснях прирівнюється до орла, а також означується метафорою “сокіл”.

Оренда́р — той, хто взяв якусь нерухому власність в о р е н д у, тобто в піднаєм — за умовленою платою (“чинш”). Слово “оренда” прийшло в Україну з польського arenda, що походить з латинського arendare — брати що в піднаєм.

Із слова arenda поляки утворили собі дериватив arendarz, що перейшов в укр. мову, в якій його переробили на “орендар” (а білоруси — на “ляндар”).

Орендування церко́в. — В Україні, коли вона опинилася під польською займанщиною (за часів Королівства Польського) в XV-XVIII ст.ст., слово "орендар" серед українців стало одіозним головно через факт здавання в оренду українських православних церков польською шляхтою.

З тим давнім "орендуванням церков" тепер мають клопіт совєтські офіційні інтерпретатори творів Тараса Шевченка. Ось один з прикладів. Державне Видавництво Художньої Літератури в Києві 1952 р. видало "Кобзаря" Тараса Шевченка.

У поемі Т. Шевченка "Тарасова ніч" (про бій козаків-повстанців, під командуванням Тараса Федоро́вича, з поляками 22 травня 1630 р.) між іншим є такий фрагмент загальної картини недолі окупованої поляками України:

"Виростають нехрещені
Козацькії діти;
Кохаються невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра, —
В церкву не пускають".

У цьому виданні "Кобзаря", в "Примітках", редакція подала такий коментар:

"Запродана жидам віра — в XV-XVIII століттях на Україні, особливо на Правобережжі, церкви й монастирі нерідко були приватною власністю пана, на землі якого вони стояли. Були випадки, коли пани віддавали церкви й монастирі в оренду або в заставу різним багатіям — українцям, полякам і євреям".

У світлі зацитованого вище пасажу поеми "Тарасова ніч" ясно видно, що Шевченко, пишучи: "Запродана жидам віра", мав на думці тільки тих жидів, що брали в польської шляхти українські церкви в оренду. Але щоб совєтська влада не могла посудити їх в "антисемітизмі", то редактори цього видання "Кобзаря" написали, що тими орендаторами церков були перш за все українці (і тому він згадав про них на першому місці), друге місце по них займали орендарі — поляки (і тому поляків він поставив на другому місці), а далі, на третьому місці, згадані жиди. А щоб при цьому дотриматися принципу клясовости, то редактор мусів зазначити, що орендатори церков — українці, поляки й жиди — не належали до нуждарів і кляси трудящих, а були це самі буржуї.

Хоч большевики зараз таки після встановлення своєї влади на державних територіях бувшої царської Російської Імперії офіційно заборонили вживати слово жиди, і змусили українців

замість нього вживати слово "еврей", якого в мові укр. народу ніколи не було (воно часом уживалося в церковно-слов'янській мові), то редактор цього видання "Кобзаря" одначе в своєму, вищезгаданому, коментарі, не умотивував причини цієї заборони, хоч принцип історизму вимагав цього.

Ореóл — авреóля; див. **Німб.**

Орéст — чоловіче ім'я власне; із церк.-слов'ян. "Арістархъ", що походить з грецького імени Aristarchos, яке складається з двох слів: aristos — 'найкращий' + archos — 'вождь', 'начальник' (порівн. латинське princeps). В укр. мові в Галичині ім'я "Орест" наголошують на першому складі ("**Ó**рест"), а на Наддніпрянщині й на Волині — на другому складі: "Орéст".

У Лексиконі 1627 р. значення цього імени подане неправильно: "Орестъ — угодникъ Богу".

Оріóн — назва сузір'я (констеляції зір) на небі над екватором землі. Це сузір'я характеризується унікальною "туманністю", що в астрономії відома п.н. "Туманність Оріона".

Назва цього сузір'я ("Оріон") мітологічна. Давні греки вірили, що бог Оріон був коханцем богині Артеміди. Тому що він був принадний, Артеміда почала підозрівати, що він зраджує її з іншими богинями, і тому в стані великих ревнощів (заздрости) вона вбила його. По смерти Оріона боги примістили його на небі, надавши йому вигляд сузір'я, яке назвали "сузір'ям Оріона", а туман у цьому сузір'ї назвали "Туманом Оріона".

Оркéстра, оркéстр — музичний ансамбль. Болгар. "оркестър"; серб. "оркестор"; рос. "оркестр"; чеське orchestre; поль. orkiestra; лат. orchestra; франц. orchestre; німец. Orchester; англ. orchestra.

Походження цього слова грецьке: orchéstra; його оригінальне грецьке значення: 'підвищене місце для танцювання'; archeomai — 'танцюю'. Греки вимовляли й вимовляють це слово як 'орхестра', римляни прийняли це грецьке слово в його "стані сущому", і транслітерували згідно з його грецькою графікою: or**ch**estra; але західньоевропейські народи латинський знак **ch** (напр., у латин. слові orchestra) вимовляли як **к**, а не як укр. **х**, тому грецьке or**ch**estra в них звучало як 'оркестра', а не по-грецькому: 'орхестра'. Якщо б українці були засвоїли собі це слово безпосередньо від греків, то вони напевно були б вимовляли собі його як 'орхестра'. Але ми запозичили собі його найперше від поляків — у формі "оркéстра". Поляки взяли собі іта-

лійське слово orchestra (яке вимовляли як 'оркéстра', і звідси польське orkiestra).

Такий є родовід форми "оркестра" цього слова в нашій мові. Росіяни взяли собі це слово у французів: orchestre, яке читається як 'оркестр'; звідси в росіян форма цього слова 'оркестр'. Від росіян узяли собі це слово українці Наддніпрянщини, але вони вимовляють його не по-російському (як 'оркєстр'), а по-своєму: як 'оркéстр'.

Українці ж у Галичині зберегли собі ту його форму, яку вони взяли з польської мови, але вони вимовляють її не по-польському, як 'оркєстра', а по-своєму: 'оркéстра'.

"Правописний словник" Голоскевича (1929) в ім'я компромісу визнав обидві ці форми: західньоукр. 'оркéстра' і східньоукр. 'оркéстр'.

Згідно з нормами нового академічного правопису в Україні з 1946 р., багато дечого з того, що було в "Правопис. словнику" Голоскевича (це колишній офіційний т.зв. "Харківський правопис") змінено. І там уже написано "оркéстр", а його форми"оркестра" там уже немає.

У нашій правописній історії грецького слова orchestra замітний той факт, що українська інтелігенція в Галичині між двома світовими війнами в практиці проявила схильність вимовляти це слово як 'орхестра', і тому саме так часто писали це слово.

В "Англо-українському словнику" М. Л. Подвезька (Державне Учбово-Педагогічне Видавництво "Радянська Школа", Київ, 1948) англ. orchestra перекладене укр. словом, форма якого — 'оркестр'. У "Словнику іншомовних слів" І. В. Льохіна й Ф. М. Петрова (Київ, 1951) це слово написано в формі "орхестр".

Наукові установи українців у діяспорі офіційно прийняли "Правописний словник" Г. Голоскевича (1929), в якому фіґурують дві форми цього слова: "оркестра" й "оркестр".

Орфогрáфія, ортографія — правопис. Слово це — грецького походження: orөos ('прямúй', 'правильний') + grapho ('пишу').

Наші книжники XVI-XVII ст.ст. вимовляли це слово не як 'ортографія', а як 'орфографія'. Напр., у Лексиконі 1627 р. написано: "Вóнь — въ него: орөографія — вънь". Це значить: це церк.-слов'ян. слово, що звучить 'вънь', а означає 'в него', треба писати, згідно з орфографією (правописом) 'вънь'.

Буква ө, що є в грецькому слові orөos, по-латинському називається theta; в латинській мові її виражають знаком th, а фак-

тично вимовляють як t. Тому то грецьке слово orѳographia по-латинському було транслітероване як orthographia.

Ця грецька буква була і в церковно-слов'янській мові; форма її була така: ѳ; в церк.-слов'ян. азбуці вона мала назву не theta (тета), а фіта. Тому що грецьке слово orѳographia в нас прийняли в його латинській транслітерації: orthographia, то й вимовляли його 'ортоґрафія' — під польським впливом.

Згідно з тими правописними нормами, що їх виробила в Україні 1928 р. Державна Правописна Комісія і 9 вересня 1929 р. затвердив Народний Комісар Освіти, Г. Голоскевич з доручення пленуму цієї Правописної Комісії уклав "Правописного словника", що вийшов друком у Києві 1929 р. У ньому немає ані одного такого слова грецького походження, в якому грецький звук ѳ був би виражений буквою ф; в усіх цього роду словах цей грецький звук виражений буквою т; напр.: "ортографія" (з грецького orѳographia), "ортоепія" (з гр. orѳoepia) і т.ін. Але згідно з тим новим офіційним правописом, норми якого були опубліковані друком у Києві 1946 р., в Україні вже мусять писати не "ортографія", а "орфографія"; не "ортоепія", а "орфоепія" і т.ін. Одначе в цьому новому правописі в Україні немає послідовності в вираженій буквою грецького звука ѳ.

І так, напр., там пишуть "орфографія", бо це слово походить з гр. orѳographia, але там таки пишуть "ортодоксія", незважаючи на те, що це слово походить з гр. orѳodoxia.

Осаву́л, еса́ул — стара назва козацького сотника. Пояснення значення й походження цього слова вперше подав "Словарь русскаго языка" (С.-Петербургъ) 1895 р. Там це слово написане не як "осавул", а як "еса́улъ" (чит. 'єсаул') та сказано, що воно походить з тюркського джерела, і подано такі його тюркські форми: "jacaул", "jacoул", "асаул".

Такі самі інформації про це слово подав Н. В. Горяєв (див. його "Сравнительный этимологическій словаръ русскаго языка" Тифлисъ, 1896). Після нього повторив те саме А. Г. Преображенський (у своєму Словнику 1910-1914).

Усі вони зазначують, що це слово прийняла тільки українська (у них написано "малороссійская") мова, і що воно має в ній різні форми: "эсаулъ", "есаулъ" (чит. "єсаул"), "осаул", і що його старшими формами були в Україні: "осаулъ", "асаулъ", "ясаулъ".

У Словнику Грінченка подане це слово в формі "осавул", в супроводі російської його форми "эсаулъ".

Найновішим на теперішній час джерелом, в якому подана

інформація про слово "осавул", є така праця: Н. К. Дмитриев, "Строй тюркских языков". (Москва, 1962). Подане в нього значення цього слова (він специфікує його як монгольсько-татарське: "ясагул", "ясивул"): 'управитель', 'урядник'.

Осанна в Лексиконі 1627 р.: "Осанна — збав прошу, або спаси нынѣ!" У нашій старій церк.-слов'ян. пам'ятці Остромирова Євангелія (з 1056-1057 рр.) написано: "Осанна сыноу Давидовъ" (Матв. 21:9).

А. Г. Преображенський у своєму Словнику (1910-1914) коротенько пояснив:

"Евр. hõša' na! пов. отъ hõšiá — спасать. Въ цсл. изъ гр. ossanná". (У Преображ. це слово написане грецьким письмом).

М. Фасмер у своєму Russisch. etym. Wört. (1950-58) коротенько поінформував, що староруське і старослов'ян. "осанна" походить з грецького osanná, а те останнє — із старогебр. hõša' nã — 'поможи ж'. З тих найдавніших (з досі нам відомих) староцерк.-слов'ян. пам'яток, в яких це слово засвідчене, він, розуміється, назвав Зографський звід (з кінця X чи з початку XI ст.), Маріїнський звід (з того самого часу) й Остромирову Євангелію. Найобширніші інформації про це слово залишив по собі Митр. Іларіон (проф. І. Огієнко). Між записками, які він робив у ході свого перекладання Біблії на укр. мову, є така нотатка:

"Оса́нна, давн. євр. — hošiah - nna — допоможи но (Псал. 118.25); пізніше скорочене: hoša - na, чи hoša - nna, з тим самим значенням; гр. osanná, лат. hosanna.

В п'ятий день Кучок (ho - Šanot) читається молитва, де часте це hoša - na.

Пізніше — це викрик радости, чи привіту, як наше "Слава!" Порівн. Матв. 21:9, 15; Ів. 12:13". *Ю.М.-Л.*

Осе́дець — довгий чуб з правого боку голови, решта якої побрита. Давні волзькі болгари (народ тюркського походження — з Азії) голили свої голови, а залишали там довгий чуб. Також чуба на побритій голові мав наш князь Святослав І Ігорович Хоробрий († 972). Такі чуби на головах мали й запорізькі козаки, і вони звали їх "оселедцями".

Фасмер у своєму R. e. Wört. (1950-58) дотримується традиційного пояснення значення назви того чуба в запорожців, і каже, що вона походить від назви риби — "оселедця". Якщо це й правда, то все таки треба було б відповісти на питання, чому вони саме таким словом назвали чуба.

Українці прозивали москалів "каца́пами", а москалі прози-

вали українців "хохлами" — від слова "хохо́л" — 'чуб'; це слово є всеслов'янським.

У справі походження слова "кацап" і того джерела, з якого воно появилося в українців, між етимологами досі немає одностайности думок. Якщо це слово походить від слова "цап", то неясним залишається морфема **ка** у слові "**ка** - цап". Серед тих українців, які знають значення російського слова "как" ('як', 'подібно як') є таке популярне переконання, що українці створили собі вираз "как цап" ('такий як цап'; 'з такою борідкою як у цапа'), і з цього постало слово "кацап". Очевидно, що не можна виключати, що це т.зв. "народня етимологія" (що належить до псевдології) слова "кацап".

Оси́ка. "Вбити оси́кового клина" — метафоричний вислів в укр. народній стилістиці, який означає: 'вбити зло в самому його за́родку'.

В Україні було таке старе повір'я, що коли священик, звершуючи Похорон, "не запечатує гро́бу", то до покійника, що похоронений у такому гробі, мав доступ чорт. Він вселяється в тіло такого покійника, що таким чином стає опире́м, який опівночі виходить з могили і тероризує людей, зокрема ж подорожніх на шляхах, і сходить у могилу аж тоді, коли мають у досвіта піяти "треті півні". Щоб позбутися того опира, в "незапечатувану" могилу глибоко вбивали гостро затесаного осикового кола, яким пробивали тіло покійника в такій могилі.

Питання, чому саме осикового, а не з іншого дерева, вбивали кола в таку могилу, треба пов'язати з укр. народнім повір'ям, що це "осика дала дерево на спорудження хреста", щоб на ньому розп'яли Ісуса Христа. Тому то осика засуджена на те, щоб вічно тремтіти, і видно, як на ній листочки постійно тремтять.

Не було б великим ризиком сказати, що повір'я про осикового кола, чи клина, та про тремтіння осики" походить з дохристиянських часів, а з ідеєю "незапечатуваного гробу" священиком пов'язано його вже значно пізніше.

Ідеться про те, що є ще другий варіянт цього повір'я, яке полягає в такому переконанні, що відьмар по смерти стає опирем, який по ночах виходить з могили. (І в цьому варіянті цього повір'я немає згадки про похорон, про священика та "незапечатуваний гріб"). Щоб позбутися того опира, його в могилі пробивають загостреним на кінці осиковим колом.

Обидва варіянти вищезгаданого повір'я зберігалися на Кре-

м'янеччині (зах. Волинь) ще навіть по першій світовій війні. *Ю.М.-Л.*

Осінній, -я, -є; із староукр. "осеньнъı, -ная, -неє. Порівн. у Грамоті велк. князя Мстислава (1130 р.): "Осеньнєє полюдиє". Цей староукр. прикметник походить від нашого старого іменника "осень", від старослов'ян. jesьnь ("єсьнь"), що зберіг свою автентичну форму в церк.-слов'ян. мові ("єсьнь"); болг. "єсень"; серб. "јесен"; рос. "осень"; чеське jesen; пол. jesień.

Очевидно, що форма старослов'ян. прикметника, утвореного із стслов. іменника jesьnь, мусіла бути * "jesьnьnъ" (* "єсьньнъ"), і здовжено — * jesьnьnъı (* єсьньнъı), з якого постав стукр. прикметн. * "осеньнъı". (Порівн. стслов'ян. "єзєро", "єдинъ і стукр. "озеро", "одинъ").

Віддзеркалення пракореня стслов'ян. "єсьнь" в його неслов'янських відповідниках праіндоевроп. походження: пруське assanis ('осінь'); готське asans ('жнивовá пора').

Слово "осінній" в укр. народній стилістиці: "осінній господар" — це такий господар, що коли восени збере все збіжжя, то негайно продасть його, гроші відразу розпустить, а після того цілий рік бідує.

Осíя — біблійне чоловіче ім'я; з гебр. Hošea, що є скороченням форми імени Zehošua, значення якого — 'поможе'; тобто Господь поможе'. Церк.-слов'ян. форма його — "Осія".

У Солярського: "Осія — избавленіе, спасеніе". (П. Ф. Солярскій, Оытъ библейскаго словаря собственныхъ именъ. С.-Петербургъ, 1879-81).

Оскóма — відчуття подразнення (ніби "біль") в зубах після споживання чогонебудь кислого; особливо ж кислих овочів. Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) skomina ("скомина"); серб. "скомина"; болгар. "оскомени"; рос. "оскóмина"; чесь. oskomina; поль. oskoma, oskomina, skomina.

Ф. Міклошіч 1886 р. вказав на слово skomas ('оскома') в литовській мові, яке, на його думку, є першим доказом, що пракорінь стслов'ян. слова skomina походить з праіндоевроп. мовного джерела. (Див. у його Etymol. Wörterb. der slav. Sprachen. 1886). Коли ж йому доказали, що це слово в литов. мові є запозиченням із слов'ян. мов, дискусія над справою походж. цього слова триває й досі. (Див. Vassmer, Rus. etym. Wört., 1950-58).

Ілюстративні приклади вживання слова "оскома": "Кислиці поїла й оскома напала" (Б. Грінченко, "Этнографическія матері-

алы", Т. III. Чернігів, 1899). "Адам ззів кисличку, а у нас оскома на зубах". (М. Номис, Укр. приказки, прислів'я і т.ін., 1864).

М. Л. Подвезько в своєму "Укр.-англ. словнику" не переклав слова "оскома" англійським словом, а тільки переклав народню стилістичну фразу "Набити оскому" — "To set the teeth on edge". (До речі, таке саме значення має укр. народня стиліст. фраза "Гострити зуби" на що; напр., — на "чужий коровай".

У Лексиконі 1627 р.: "Оскóминкы набываю".

Осміювати — розповсюджувати між людьми свої насміхи над ким.

У Лексисі 1596 р.: "Укоря́ю — осмѣвýю. Укоризна — насмѣви́ско". Слова "сміх", "осміятися" — всеслов'янські; стслов'ян. (і церк.-слов'ян.) směchъ, smějati sę; болгар. "смѣх", "смѣја се"; серб. "смех", "смејати се"; чес. smich, smáti se; рос. "смех", "смеяться"; поль. śmiech, śmiać się".

Пракорінь цього слова — праіндоевропейський; порівн. санскрит. smáyate ('сміятися'); латиське smët (те саме); англ. to smile (те саме).

В епосі Ренесансу (Відродження — XIV-XVI ст.ст. в зах. Европі) одним з головних письменницьких засобів боротьби з ідеологічними противниками був насміх — т.зв. invectiva.

Слово "насміхатися" стало в лексиці філософії спопуляризоване почерез відомий імператив: nec ridere, nec odisse sed intellegere — 'не насміхатися, не ненавидіти, а лиш пізнавати' (тобто досліджувати, вивчати). Автором цього імперативу був філософ Барух (Бенедикт) Спіноза (1632-1677). *Ю.М.-Л.*

Осóба — термін, яким означаємо дану людину, коли думаємо про неї, як про індивідуальність. Латинським відповідником слова "особа" є термін persona.

З того часу, коли Ф. Міклошіч висловив своє переконання, що слово "особа" постало із старого виразу * o - sobě : * o - sebě (див. у його Etymol. Wörter. der slav. Sprachen, 1867), нічого нового в справі самої суті походження того слова досі не було сказано. З мовознавців — мислителів такої самої думки, як і Міклошіч, про походження слова "особа", був О. Потебня (1835-1891).

Бачити дану людську істоту в світлі ідеї 'o - sobě' — це значить бачити її як 'осібну', 'іншу' від решти людей з уваги на її специфічні риси.

Брюкнер цілком правильно вказує на той очевидний факт, що латинське слово persona створене на основі ідеї 'per se'. (Див. Słown. etymol. jęz. pol., 1927).

Смірнов, здається, поступив досить ризиковно, коли твердив (1910 р.), що слово "особа" було прийняте в укр. мову з мови польської (А. Н. Смирновъ, Западное влияніе на русскій языкъ въ Петровскую эпоху. Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Т. 88. Ном. 2. С.-Петербургъ, 1910).

Слово osoba є не тільки в західньослов'ян. народів (у чехів, поляків і в серболужичан а останні вимовляють його як 'wosoba'), але є воно і в усіх південнослов'ян. народів: болгар. "особа"; серб. "особа"; словінське osoba. Брюкнер уважає це слово за всеслов'янське.

Поляки, чехи й словаки, які прийняли християнство з Риму, а разом з ним прийняли й латинську мову не тільки для вжитку богослужбового, але й для літературного й наукового, мусіли значно раніше за нас допустити у свої літературні етнічні мови слово osoba, яке книжники цих народів узяли з лексики своїх народніх верств.

У нас довгий час такої потреби не було, бо церковнослов'янська мова колись була більш-менш зрозумілою нашій інтелігенції, але при цьому церк.-слов'ян. слово "лице", що вживалося метафорично як відповідник лат. persona, довго загороджувала нашому "простонародньому" слову "особа" доступ до нашої книжної мови. І коли широким масам нашої інтелігенції з ходом часу деякі церк.-слов'ян. слова ставали незрозумілими, а між ними було й слово "лице", то аж тоді треба було звернутися до мови нашого "простолюддя", взяти звідти слово "особа", й перекласти ним слово "лице".

Тут і причина того факту, що Лаврентій Зизаній у своєму Лексисі 1596 р. мусів вияснити: "Лице — о с ó б а".

Памва Беринда ще із свого боку мусів повчити в своєму Лексиконі (1627) широкі верстви нашої інтелігенції, що "Ипостась, персона — [це] о с ó б а". І ще раз: "Собство — персона, о с о б а".

Твердження Фасмера (в Russisch. etymol. Wört., 1950-1958), що це [єпископ] Ф. Прокопович був ініціятором уведення слова "особа" в книжну мову східньослов'ян. народів, мабуть, треба записати на конто його lapsus calami. Адже до народження Феофана Прокоповича (1681-1736) ще треба було чекати 85 років, коли Л. Зизаній у своєму Лексисі інформував широкі маси укр. інтелігенції, що церк.-слов'ян. слово "лице" означає о с о б у. Книжники Московщини, які непохитно трималися церк.-слов'ян. слова "лицé", і навіть знаціоналізували його форму на "лицó", а

народнього слова “особа” в літерат. мову не хотіли допустити, нарешті дочекалися того, що це слово почули від укр. ученого з Києва — еп. Ф. Прокоповича. Він, що свого часу був найближчим дорадником царя Петра I, може й цареві порадив це слово вживати. *Ю.М.-Л.*

Осору́жий — остогидний. У Словнику Грінченка це слово перекладене російськими словами “надоѣвшій, противный, постылый, ненавистный”.

Подвезько у своєму “Укр.-англ. словнику” перекладає його англ. словами hateful, repelling.

Г. Ільїнський у своїй статті, яку він опублікував у журн. “Рідна Мова” (Варшава), ч. 3 (1933 р.), виводить це слово з праіндоевропейського кореня * sor- (що його він сам відтворив) з латин. прикм. svarus і з тих словінських слів, що починаються двоскладом osor-.

Упротивень цій гіпотезі, треба сказати, що приписування морфемі **осо-** ролі кореня слова “**осору́жний**” є безпідставним, бо цей прикметник є зложеним словом: “осо” + “ружний”. У словінській (словенській) мові слово rožan і в сербській “ружни” мають те саме значення, що й укр. слово “осоружний”, а саме — ‘гидкий’.

Словінське слово rožan (‘осоружний’, ‘гидкий’) походить від словін. дієслова rogati se (із старослов’ян. rągati sę — ‘ругатися’, ‘лаятися’); сербське слово “ружни” (‘осоружний’) походить від дієслова “ругати се” (‘лаятися’).

В укр. слові “осо-ружний” компонент “ружний” походить від ст.укр. “ругати ся” (із старослов’ян. rągati sę).

У лексиці укр. народу є слово “осору́га” (див. у Словнику Грінченка). Порівн.: “осо - руга”, “на - руга”, “по - руга”. Можливо, що в слові “осо - ружний” компонент **осо-** не є нічим іншим, а тільки скороченим **осто-**, який виражає ідею ‘дуже’ в таких словах, як, напр., “**остогидлий**”; отже функція цього компонента (**осто-**) в слові “ос (т) о - ружний” полягає в завданні вказати, що хтось, чи щось є ‘дуже гидкий’.

Морфему **осто-** додають і до тих дієслів, що виражають емоції негативного характеру: “осто - гиднути”, “осто - чортіти”, “осто - бісіти” і т.ін., а навіть “осто - пранцювати” (‘остобісіти’).

Походження звукосполуки “осто-” в цих зложених словах треба вважати за неясне. Може поруч стслов’ян. (і стукр.) виразу “до - сыть” (з якого постало наше теперішнє слово “до́сить”) існував вираз ***о - сыть**; і як з виразу “до - сыть” постала скоро-

чена форма "доста" (в укр. говірках у Галичині), так з виразу ***о - сить** могла постати скорочена форма ***оста**.

Вираз "до - сыть" у своїй скороченій формі "доста" наявний у зложеному слові "**досто** - вірний". Подібно, слово ***оста** (скорочена форма виразу *о - сыть) могло перетворитися в ***осто**, і залишитися в укр. мові живим у таких зложених словах, як, напр., "осто - чортілий", "осто - гидлий" і т.ін., а також у своїй скороченій формі **осо** (з "осто") — у словах "осо - ру́жний", "осо - ру́га".

Роблячи таке припущення, вважаємо компонент **осто-** за український твір. *Ю.М.-Л.*

Оста́нній — кінцевий у ря́ді, в черзі. У Лексиконі 1627 р.: "Послѣдній — останній". У Словнику Грінченка є форма "остатній, -я, -є" й "останній, -я, -є".

Уживання слова "останній" він ілюструє прикладом з "Укр. приказок" Номиса: "Поки зберемо, — о с т а н н є здеремо".

Форма "остатній" є всеслов'янською, а форма "останній" такою не є. Її наявність у нашій мові не могла бути вислідом польського, чи російського впливу, бо в польській і російській мовах форми "останній" немає.

Автором припущення, що колись було стслов'ян. слово *ostanьnъ був А. І. Соболевський. (Див. його "Лекціи по исторіи русскаго языка". Изданіе 4-е. Москва, 1907). Одначе таке слово в старослов'ян. пам'ятках (точніше кажучи, в пам'ят. старо-церк.-слов'янських) не засвідчене.

У нас слово "останній" (замість "остатній") засвідчене тільки в наших пам'ятках із XVII ст. напр., у Катехізисі 1645 р. написано: "День о с т а н н і й".

Як слово "остатній" (що не засвідчене в ст.-церк. пам'ятках) постало із старослов'ян. ostatъkъ (що наявне в церк.-слов'ян. мові), так слово "останній" постало із слова "остано́к". Див. у Лексиконі 1627 р.: "Оста́нокъ — позоста́лоє". Наше "останок" походить із староукр. "останъкъ", яке вдавнину мало в нас свою стслов'ян. форму "ostanъkъ, що збереглося в церк.-слов'ян. мові: "останъкъ".

Синонімом слів "остатній" і "останній" є в нас слово "послідній", яке залишилося живим в укр. народній лексиці. Ось приклад: "Дозволь мені хоч умиться на послідній дорозі". (І. Рудченко, Народныя южнорусскія сказки. І-ІІ. Київ, 1869-70).

Слово "послідній" у переносному сенсі означає в укр. народній стилістиці те саме, що в тепер. укр. мові означає слово "упос-

ліджений". Ось приклад: "Хіба ж таки я послідній від усіх". (З "Укр. приказок" Номиса). Грінченко в своєму Словнику обома, вищезгаданими, прикладами ілюструє факт уживання нашого старого слова "послідній" українським народом. Звичайно, що слово "послідній" є всеслов'янським. Старослов'янська його форма (збережена в церк.-слов. мові) — poslědьnь ("послѣдьнь").

До сім'ї слів "оста́нок", "оста́ча", "оста́ток", "оста́тній", "останній" належить також наше тепер. літерат. слово "остаточний". Наявне в церк.-слов'ян. мові слово "остатъчьнъ" є старим болгаро-македонським прикметником, що був утворений із старослов'ян. іменника ostatъkъ.

На західньослов'ян. мовному ґрунті з цього іменника також постали (подібні до старого болгаро-макед. "остатъчьнъ") прикметники: в чехів — ostatečny; в поляків ostateczny. Чи також і східньослов'янські народи вдавнину утворили собі із слова "остаток" прикметника "остаточний", чи може вони прийняли його із польського (порівн. польське ostateczny), — цього не знаємо. Але факт залишається фактом, що в старих східньослов'янських пам'ятках слово "остаточний" не засвідчене; немає його також у лексиці старого укр. фальклору; і немає його в Словнику Грінченка.

Якщо воно в нас походить з польського ostateczny, то це свідчило б, що існуючий у російській літерат. мові прикметник "оста́точный" міг з Польщі проникнути в Московщину почерез укр. книжну мову XVI-XVII ст.ст., в якій є повно полонізмів.

Оста́ток — решта, оста́ча, оста́нок, частіше: оста́нки. У Лексиконі 1627 р.: "Оста́токъ тѣла". "Позосталыхъ оста́тки". Синонімом слова "оста́ток" є слово "оста́нок". У Лексиконі 1627 р.: "Оста́нокъ — позоста́лоє". Див. **Останній**.

Слова "остаток" і "оста́нок", "остатній", "останній" базуються на тому самому пракорені, що й дієслова "ста́ти", "ста́тися", "ставити", "настати", "оставити", "остатися", "становити" і т.п. Про праіндоевроп. походження цього пракореня може посвідчить ось хоч би латинське sto ('стою'); statum ('щоб стати'; порівн. латин. status і statutum); stavi ('я став'; порівн. "ставити"); stare — 'стояти'.

Остентаці́йний — слово, яким характеризують навмисність якогось руху руки,чи якогось вислову, або дії взагалі, що спрямовані на демонстративну показовість, підкреслену маніфестованість. Напр., "остентаційний жест рукою" — це знак, яким людина підкреслено виражає комусь свою інтенцію. Остентаційно "обвішалася біжутерією" — значить зробила це з інтенцією

показатися багатійкою. Він "остентаційно" вийшов із залі — значить зробив це з н а ч ý щ е.

Слово походить з латин. ostentatio — 'значýща показóвість'.

Остобісіти — див. **Осорýжний.**

Осторóжність — оберéжність. У Лексисі 1596 р.: "Чуйность, пильность, осторожность". У Лексиконі 1627 р.: "Храненіє — осторóжность"; "опáсно — осторожне"; "опáсный — осторожный".

У Словнику Грінченка факт уживання слова "осторожність" укр. селянством ілюстрований таким прикладом з укр. фольклору: "Як тільки трісне труна, ти читай, а другий раз як трісне, то майся на осторожности". (Чубинський, "Труды", Op. cit., Том I).

Слово "осторóжність" походить від прикметника "осторóжний,-а, -е", що оснований на тому самому корені, що й слово "осторóга", "стерегти", "стóрож", "остерегтú", "сторóжити", "підстерегтú", "застерегтú", "застерéження" і т.ін.

Праслов'янський корінь цих слів презентував себе двома перезвучними варіянтами: *storg- : *sterg-. У праслов'ян. *storg-морфема *stor- у чехів і словаків та в півд. слов'ян перетворилася в stra-; напр., у чеськ. і словацьк. straž і в старому болгаро-македон. (воно ж і ст.-церк.-слов'ян.) "стражъ". У поляків праслов. *stor- перемінилося в stro-, напр. у слові stróż, первісна форма якого була strož. У східніх слов'ян *stor- перемінилося в storo-; напр., у слові "сторож".

У праслов'ян. *sterg- фонема ster- у півд. слов'ян перетворилася в strě; напр. у старому болгаро-македон. "стрѣшти" ('стерегти'). strěgą ('стережу'). У чехів вона перетворилася в stři-; напр., střici ('стерегти'), а в поляків — у strze; напр., strzec ('стерегти'). У східніх слов'ян праслов. морфема *ster- перетворилася в "стере-"; напр., в укр. слові "стерегти".

Поруч старших "стеречú", "стерегти", в нас згодом постали побічні форми: "беречи", "берегти"; порівн. "побережнúк" — сторож ліса. А також у народньому афоризмі "Береженого Бог бережé".

Óстрів — частина відносно невеликого суходолу — на озері, на морі, чи на океані. Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) ostrovъ ("островъ"); болг. "остров"; рос. "остров"; серб. "острво"; чеське ostrov; поль. ostrów; верхньолужицьке й нижньолужицьке wotrow.

Від часів Ф. Міклошіча (див. його Etymol. Wörter. der slav. Sprachen. 1886), твердження, що стслов'ян. слово ostrovъ базу-

ється на тому самому праіндоевроп. корені, що й санскрит. szavati ('струя'), латиське strava ('течія'), литов. srove і strove, досі залишається загально прийнятим. Етимологи на підставі цього погляду твердять, що в праслов'янській добі було слово *strovъ (порівн. "струя́"), до якого згодом була додана приставка о- (для вираження ідеї 'околити', 'окружити') і так постало праслов'ян. зложене слово *o-strovъ, що виражало ідею 'того, що обтікає струєю', тобто 'течією' води.

Памва Беринда, пояснюючи значення слова "острів", написав у своєму Лексиконі 1627 р.: "Островъ — выспа". — (Wyspa — це польське слово, що означає 'острів').

Остріг — назва одного з міст зах. Волині. Це старовинне місто назване староукр. словом "Острогъ" (в тепер. укр. вимові 'Остріг'), значення якого ось так пояснене в Лексиконі 1627 р.: "Стѣна — муръ, валъ, о с т р о́ г ъ".

Старослов'янське слово "острогъ" засвідчене в найдавніших старослов'янських пам'ятках, якими є ст.-церк.-слов'ян. переклади (з грецьких оригіналів) церковних текстів. І так, напр., у т.зв. "Маріінському зводі" (кодексі, збірнику) ст.-церковн.-слов'янських текстів, що походять з кінця X, чи з початку XI ст., грецьке слово charax, родов. відмінок: charakos (значення якого: 'загострений стовп', 'острокіл', тобто 'палісада', а також — 'укріплене місце', тобто 'кріпость' = 'твердиня', = 'форт') у цій пам'ятці перекладене старослов'ян. словом ostrogъ.

Слово це — всеслов'янське; болг. й серб. "острог"; рос. "острог" (чит. 'остроґ'); чеське ostroh; поль. ostróg.

Тому що старослов'ян. слово "острогъ" своє початкове значення ('загострений стовп' чи 'гострий кіл, паль') змінило на 'кріпость' = 'твердиня' = 'оборонне замчище' = 'форт', і тому, що в'язниці були в льохах о с т р о г а (кріпости), то слово "острогъ" ('кріпость') змінило своє значення на 'в'язниця'.

Тому то в Словнику Грінченка написано: "Острог — тюрма". Приклад там поданий такий: "А в Києві острог без вікон, без дверей". (П. Чубинський, Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край. I-VII. С.-Петербургъ, 1872-1878. Див. том V). У тепер. літерат. сербській мові слово "острог" є синонімом серб. слова "темница" ('тюрма'). Також і в російській літерат. мові слово "острог" аж до перелому XIX-XX ст.ст. вживалося як синонім слів "темница", "тюрма".

Між етимологами не було, і досі немає, однозгідности поглядів на справу походження кореня слова "остріг". Одні виводять його від слова "острій" ('вістря'), а інші — від "остерегти".

На території Югославії є гора, що називається "Острог", але цей топонім, мабуть, постав з того, що на цій горі колись був острог (тобто укріплення). Адже в нас (особливо на зах. Волині) є багато таких назв: "Замкова гора", "Підзамче", "Зазамче" і т.д., де вже "за́мків" (тобто фортець, острогів) немає. Та й назва села "Остріжець" є на зах. Волині.

Остро́га — стреме́но; старе всеслов'янське слово. У всіх східньослов'янських народів у минулому слово "острога" означало 'стремено'. У сербів слово "острога" тепер означає кілка, до якою підв'язують виноградну лозу, а стремено вони словом "оструга" називають; словінці ж і поляки називають стремено словом ostroga, а чехи словом ostroha. Росіяни слово "острога" згодом підмінили словом "шпора".

Поруч слова "острога" у нас було староукр. (і східньослов'ян.) слово "стремя" (тепер у нас — "стремено"); у болгар "стрѣмени"; в сербів "стремен"; у чехів střemen; у поляків strzemień. У Лексиконі 1627 р. є таке пояснення: "Стрекало — жа́ло, осте́нъ, бодецъ, о с т р о́ г а".

Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) слово "стрѣкало" означає кожну таку річ з гострим шпилем, який подразнює живе тіло в даній точці. До таких предметів зачислено й острогу, бо вона "підстрікує" (старослов. "стрѣкати", "подстрѣкати") тіло коня.

Назва "острога" основана на тому самому корені, що й старослов'ян. слово ostrъ ("остръ"), до якого в нас у деяких діялектах почали додавати протезу **г** ("гострий"), а в деяких діялектах протезу **в** ("вострий"), але протеза **г** перемогла, і тепер в укр. літерат. мові маємо "гострий", замість стукр. "острый".

В Укр. Галицькій Армії (УГА) в 1918-1920 рр. була маршова пісня "Лицарі залізної остроги".

Ота́ва — "друга трава", що виростає після "першої трави". Словом "отава" в Україні називають осіннє сіно.

"Отава" — слово всеслов'янське. Мода на "тюркську" етимологію слова "отава" (див. про неї в Etymol. Wörter. der slav. Sprachen. 1886, Міклошіча) була вже минула на довгий час. І коли Н. К. Дмітрієв 1958 р. зробив багатьом етимологам на Заході несподіванку, заявивши, що слово "отава" таки походить з тюркського джерела (див. "Лексикографический сборник". Выпуск 3. Москва, 1958), то М. Фасмер затаврував цю подію своєю заявою, що Дмітрієв, мовляв, "повторяє з а с т а р і л у тюркську етимологію". (До речі, "тюркська" етимологія слова "отава" полягає в такому твердженні, що воно походить від тюркського

слова "ot", яке означає 'траву'. Щоправда, прийнята Фасмером (див. у його Russ. etym. Wörter., 1950-58) "слов'янська" етимологія слова "оттава" не є новішою за його "тюркську" етимологію, бо її початок датується другою половиною XIX ст., а тим останнім (перед Фасмером) визначним авторитетом, який підтримав "слов'янську" етимологію слова "отава" був Преображенський (див. у його Словнику з 1910-1914 рр.).

"Слов'янська" етимологія слова "отава" полягає в твердженні, що воно постало — шляхом "перезвуку" — із старослов'янського слова tyti ("тыти"), — подібно як шляхом "перезвуку" було утворено іменник "слава" від дієслова "слыти". У той час, коли Фасмер заявив, що Дмітрієв "повторяє застарілу тюркську етимологію" слова "отава", Й. Отребський (J. Otrębski) зробив багатьом етимологам, а між ними й Фасмерові, несподіванку, бо він заявився за "застарілою" індобалтійською етимологією" слова "оттава" (див. його Gramatyka języka litewskiego. I. Warszawa, 1958).

Тим визначним авторитетом, який твердив, що пракорінь слова "отава" є той самий, що й у литовському слові otólas, латиському atals і пруському attolis (усі вони означають 'другу' косовицю трави), був Ф. Міклошіч (див. його Etymol. Wörter. der slav. Sprachen, 1886). *Ю.М.-Л.*

Отама́н — "провідник, старший; з тюркського ataman; ata — 'батько', 'дід' + man — 'великий', 'старший'. У Криму старший пастух зветься а т а м а н. Румунське ataman — те саме.

Отаман — старший у козацькому курені; старший провідник; старша форма — "ватаман", з татарського adaman: 'старий пастух'.

Наші грамоти XV-го віку вже знають слово "ватаманъ", а Двинські грамоти знають його ще з XIII-го віку".

Це пояснення походження слова "отаман" подане в рукописі митр. Іларіона з 1938 р. Воно свідчить, що він дотримувався тієї теорії, яку в Польщі 1927 р. спопуляризував був Александер Брюкнер (Brückner). Див. його Słownik etymologiczny języka polskiego. (Kraków, 1927), в якому сказано: "А т а м а н — старший в козацькому курені; "терпи, козаче, а т а м а н о м будеш", — приказка; з німецьким г е т ь м а н о м, — почерез польське, — не має нічого спільного; На Русі появляється вже в 13 столітті для старшого над моряками; з татарського adaman — 'старший над пастухами' і "кошем" — 1000 овець; на Русі в 16 ст. зійшло на в і й т а, т и в у н а, д е с я т н и к а".

ЗАМІТКИ: т и в у н — староукр. слово, що походить з часів княжої Київської Русі, де т и в у н а м и звалися княжі з е м с ь к і у р я д н и к и; слово це скандинавського походження — thiun — ‘службовик’, ‘урядник’. Коли Литва в другій половині XIV ст. здобула від татар українські й білоруські землі (що їх татари здобули на протязі 1237-1240 рр.), і вона прийняла тодішню нашу книжну мову за урядову мову Великого Князівства Литовського, а в основу своїх державних законів поклала закони з “Руської Правди”, складеної в Києві в XI-XII ст.ст., то Литва прийняла староукр. державну термінологію, а в цьому й слово “тивун”, яким називали княжих провінційних адміністраторів.

Слово “війт” — з польського wójt, що походить з німецького Vogt. *(Ю.М.-Л.).*

Ота́ра — стадо овець; слово це наявне тільки в мові українців і населення Донщини. Фасмер інформує, що це слово походить “правдоподібно з тюркського” джерела. (Див. його Russ. etymol. Wörterbuch, 1950-58). За ближчими інформаціями в справі “тюркської етимології” цього слова він відсилає читача до Словника Преображенського (з 1910-14 рр.). “Тюркська” етимологія цього слова базується на таких даних: середньо-татарське й башкирське слово utar означає ‘обору’; казахське otar означає “пастівень” і ‘стадо’.

Отвори́ти — відчинити; в тепер укр. літерат. мові не вживається; його офіційно зачислюють до категорії “застарілих слів”. У дійсності ж воно, як і багато інших т.зв. “застарілих слів” (ніби “архаїзмів”), зовсім не застаріле; воно є ж и в и м с л о в о м в устах укр. народу в Галичині, а з укр. літерат. мови його усунули тільки тому, що на більшості укр. територій перестали вживати це слово, а на його місці вживають слово “відчиняти”.

Слово “отворити” в минулому було словом всеукраїнським. У “Слові про похід Ігоря” (1187 р.): “Отвори врата”.

Старослов’ян. “отворити”, “отворяти”; болгар. “отварѣм”, “растварѣм”; серб. “отворити”, “отворяти”; чеське otvřriti, otvirati; поль. otworzyć, otwierać. Походить з праслов’янського ***ot**-voriti; ця форма опісля вимовлялася як *o - **t**voriti, яка, мабуть, робила таке враження, що це слово походить від tvoriti (‘творити’) з приставкою **o**. Про це свідчить той факт, що замість утворити слово *za - voriti — на зразок ot - voriti, було утворено слово неправильно: *za - tvoriti.

У дійсності ж базою цього праслова було не дієслово *tvoriti, а тільки *voriti, яке було повторною формою дієслова *verti,

що значило 'вертіти'. Це значить, що праслов'янський корінь цього слова презентував себе в двох своїх варіянтах: *vor-: *ver.

Варіянт vor- цього праслов'ян. кореня маємо в укр. слові "завора" ("за - **вор** - а"), яким називають грубий дрюк, поземо прикріплений біля вершка грубого стовпа так, щоб ним можна було "вертіти" (і крутити, немов на осі) і зачиняти вхід до обори, чи загороди (для худоби) на пастівні (пасовищі); пракорінь *vor-є також у слові "проворний" ("про - **вор** - ний") — тобто '**вер**ткий', 'меткий'.

У селянському возі є такі частини, що називаються термінами "роз**вор**а" ("роз - вор - а") і "с**вор**інь" (в деяких говорах: "ш**вор**інь").

Другий варіянт цього пракореня (***ver-**) маємо в словах "**вер**ткий" ("**вер** - т - кий"), "две**рі**" ("д - **вер** - і"), "вертіти" ("**вер** - тіти"), "**свер**ло" ("с - вер - ло"), за**верт**ка.

Пракорінь слів "отворити", "отвертий" походить з праіндоевроп. джерела; пор. латинське verto 'обертаю', 'вертую'; литовське atveriu — 'відкривати'; латиське atve͠rt (те саме).

Оте́сувати, обтесувати — тесати що (дерево, камінь) з усіх боків. У Лексиконі 1627 р.: "Сокирою мулярѣ каменья стесуютъ".

"Теса́ти", "оте́сувати", "оте́саний", "неоте́саний", "обте́сувати", "затеса́ти", "те́сля", "теслярство", "теса́к". Прізвище "Тесарський". Старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) "тєсати"; болгар. "тесja", "теша"; серб. "тесаті"; чес. tesati, tesavati; поль. ciosać, ciesielski.

Походження кореня цього слова — праіндоевроп.; порівн. індійське tan - szati ('теше'); литовське taszyti ('тесати' дерево); грецьке tekton — 'тесля'.

В укр. народній стилістиці "неоте́саний" означає невиховану людину; грубіяна. "Кілки на голові тесати" кому — 'верховодити слабовільною людиною'. Те саме: "По голові їздити" кому.

Оже (місцеве) — отже. У повісті "Хіба ревуть воли" Панаса Мирного: "Оже як не працювала Мотря, а все бідно жили".

Оте́ць — батько; староукр. "отець"; старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) "отьць"; болг. "отець"; серб. "отац" (род. відм. "оца"); рос. "отец" (чит. 'отєц'); чеське otec; пол. ojciec.

Назви отця (батька) в неслов'янських мовах праіндоевроп. мовної сім'ї: старонімецьке atto; готське atta; грецьке й латинське atta означає ласкальну назву батька — 'папа', а в гуцулів: 'неньо' і "лельо".

"О т е ц ь" = с в я щ е н и к. — Традиція асоціювання терміна

"священик" із словом "отець" походить з Біблії. У Книзі Суддів 17:10: "Буде мені за отця та за священика".

У Кн. Суддів 18:19: "Стань нам за отця та за священика".

Але хоч священика в нас завжди називали "отцем духовним", то в нас був звичай, що сам священик не називав себе отцем, а коли підписувався, то перед своїм іменем і прізвищем писав "священик" (скорочено: "свящ."), а в вищому сані: "Протоієрей" ("Прот."), "Протопресвітер" ("Протопресв."), а не "отець".

О́тній (арх.) — батьківський. У "Слові про похід Ігоря" (1187): "Слѣтѣста съ отня стола злата". — Вираз "съ отня" — означає 'з отчого', тобто 'з вітцівського', 'з батьківського'.

Отра́ва — отру́та; у Лексиконі 1627 р.: "Яд — трути́зна, отра́ва". "Свиная вонь або отра́ва". "Отру́та — лѣкарство".

Слово "трути́зна" в Лексиконі 1627 р. — з польського trucizna. "Лѣкарство" ("лік", 'лікарство') тут назване "отрутою" тому, що грецьке слово phármakon (звідси "фармацевтика") означає 'отру́ту'.

Старослов'ян. (і церк.-слов.) "отрава", "отрова", "отровъ"; болгар. "отрава", "отрова"; серб. "отров"; рос. "отрава"; чес. otrava, jed; поль. trucizna. Старослов'янське (і церк.-слов.) слово "отрава" має також свою видозміну в формі "отрова", бо в дієслові "отруїти" (= "отравити") в першій особі однини теперішнього часу є форма otrovą ('отравлюю'). Пор. старослов'ян. "трути" ('труїти') і укр. "тру́тка".

Слово "отрава" ('трутка', 'отруя') не має нічого спільного із словом "трава", "страва", "потрава", "тра́вити" (шлунок "травить" їжу).

Укр. дієслово "трави́ти" кого на кого (але не "тра́вити") означає 'намагатися знищити кого'; напр., "натрави́ти на кого" харциза, лютих собак і т.ін.

Наше "трави́ти" означає те саме, що церк.-слов. "трыти", з якого походить церк.-слов'ян. іменник "разтрва", що означає 'згубу', 'знищення'; пракорінь церк.-слов'ян. слів "трыти" = "трути" походить з праіндоєвроп. джерела; пор. грецьке tryo — 'травлю', 'нищу'.

Отроча́ (архаїзм) — хлопчик, хлопчина. У колядці: "Днесь поюще пісню іграймо": "Візьми отроча і матір його".

"Отроча" — із старослов'ян. (і церк.-слов'ян.) otročę. Правильно мусить у нас вимовлятися як 'отроч**я**', бо старослов'ян. звук **ę** вимовляється в нас як **я**.

“Отроча” — це димінутивна (здрібніла) форма старослов’ян. (і церк.-слов’ян.) слова “óтрокъ” — ‘юнак’.

Отчи́зна (арх.) — батьківщина; в урочистому стилі — “вітчи́зна”, що походить із староукр. “отчизна”. З форми “отчизна” постала форма “вітчизна” таким самим способом, як в укр. говорах Галичини кажуть “вітця”, що є родовим відмінком слова “отець”. Подібно староукр. слово “окно” тепер вимовляємо як ‘вікно’, а староукр. “отчим” — як ‘вітчим’.

Староукр. “отчизна” постало із старослов’ян. “отъчина”, що означає ‘спадщину по батькові’.

Укр. селяни й тепер спадщину по батькові називають б á т ь к і в щ и н о ю. (Інтелігенція на Наддніпрянщині під впливом поезій почала наголошувати передостатній склад цього слова: “батьківщи́на”, замість правильного: “бáтьківщина” — від “бáтько”, а не “батькó”).

В українській мові в Галичині із старослов’янського (й автентичного староукр.) “отчина” (‘спадок по отцеві — батькові’) закономірно постала форма “вітчина”; звук з дістався в староукр. “отчина” (внаслідок чого маємо на Наддніпрянщині “отчизна”, а далі — “вітчизна”) під впливом польського ojczyzna, що постало із старополь. ojcowizna.

Жоден інший слов’ян. народ не прийняв цього польського z в слові “отчина”; навіть чехи вимовляють це слово як ‘otčina’, а не як ‘otčizna.

Ініціяторів включання цього польського z в слово “отчина” й популяризаторів його в нас (а від нас, через нашу “книжну” мову те польське z і Московщина похопила) бачимо ось у таких джерелах: XVI-XVII ст.ст.: Лексикон 1627 р. — “Отечество — отчизна”. “Въ отчизнѣ доступите славы”.

Офензи́ва — наступ війська, атака на фронті; з франц. ofensive; дефензи́ва, з франц. defensive — фронтова самооборона; дефензивою також органи мілітарного шпіонажу називають.

Офíра — жертва; з польського ofiara, що походить з німецького Opfer, з латинського offertorium, від offero — ‘жертвую’, ‘приношу’.

Цей полонізм — “офíра”, “офíрка”, “офíрувати” — проник тільки в нашу церковну термінологію. І так, напр., малу свічечку, яку купують і в церкві засвічують, о ф í р к о ю називають, подібно, як чотки називають пацьорками — з польського paciorki, від pacierz — ‘молитва’; поляки ще й другу назву на це мають: różaniec.

У Лексиконі 1627 р.: "Приносъ — добровольная офѣра, то є, що бываєтъ приношено отъ богатства, отъ грошей. И теж жертва". "Працу мою дедикую и офѣрую".

Ох! — вигук болю, жалю. Звідси: "óхати", "óхкати", "óхання", "охкання". В укр. народній приказці: "Ох, та не люби двох!"

Охóта — диспозиція чину з власної спонуки, не з примусу. Деякі дослідники твердять, що корінь у цьому іменнику той самий, що й у дієслові "хотіти", тобто, що ним є звукосполука **-хоть-**: "о - **хот** - а". Інші дослідники, маючи на увазі той факт, що слово "охота" презентує себе також у формі "**охвота**", твердять, що праслов'ян. корінь цього слова був не *och-, а *ochv-, і що він означав 'веселість', бо середньолужицьке слово wo**ch**wy означає 'веселий', та що староческе слово ochviti se виражає ідею 'гарячитися', 'ревнувати', 'заздрити'.

Слово "охота" в своїй сім'ї слів: "охóче" ('з охотою'); "заохóтити", "заохóчений, -а, -е"; "заохóта", "підохóчений" ('напідпитку'); "розохóтитися"; "розохóчений, -а, -е".

У Словнику Грінченка: "охітник", "охітниця", "охітно", "охíчно" (охóче). Слово "охота" в укр. народньому афоризмі: "Охота гірше неволі".

Óцет — з латинського ocetum — 'вино'; старослов. (і старо-церк.-слов'ян.) "оцьтъ"; болг. "оцет"; рос. "оцет"; чес. ocet; пол. ocet. Росіяни своє старе "оцетъ" словом "ýксус" підмінили.

Слово "оцет" у нас було вже засвідчене в нашій найстаршій церк.-слов'янській пам'ятці — Остромирова Євангелія (1056-1057), в якій (Ів. 19:29) фігурує старослов'ян. слово "оцьтъ".

Слово "уксусъ" проникло в нашу стару книжну мову з грецького óxos, але в нас воно не було популярним у книжній мові; популярним було слово "оцет", і тому не слово "уксус", а "оцет" увійшло в нашу модерну літерат. мову.

Слово "оцет" колись у нас уживали в переносному значенні, жартівливо називаючи ним горілку.

У Лексиконі "Синонима" (з половини XVII ст.) написано: "Чарка оцту доброго".

Очеви́дець — наочний свідок; слово це в нашу стару книжну мову було внесене з мови південних слов'ян. Тепер воно ще вживається тільки в сербській мові: "очевидац" ('очеви́дець'), "очевидан" ('очеви́дний'). Але серед нашої інтелігенції за часів Козаччини популярнішим було слово "самови́дець", що є синонімом слова "очеви́дець". Один з наших козацьких літописців підписався криптонімом "Самовидець", тобто той, що с а м б у в

свідком того, про що він писав у своєму літописі (хроніці), що в історії відомий під назвою "Літопис Самовидця" (з XVII ст.).

Слово "самовидець" походить із церк.-слов'ян. слова "самовидьць".

"Очере́тяне море" — Цей вираз був уживаний ще навіть по першій світовій війні старими людьми в деяких селах на Крем'янеччині (зах. Волинь) у приказковій фразі: "Пішов як за Очеретяне море по воду", — що значить: "Пішов на хвилинку, і довго не вертається". В деяких селах замість "Очеретяне море" говорили "Чере́тяне море". Походить це, мабуть, з біблійного церковно-слов'янського "Чръмъноє море" (у нас читали: "Чермноє море"), що означає "Червоне море".

Очи́таний, начи́таний — той, хто багато прочитав. В укр. мові в Галичині — "очи́таний", з польського oczytany; в укр. мові на Наддніпрянщині — "начи́таний", з "начита́тися" — на зразок: "наробитися"; "написа́тися", "находи́тися" і т.ін.

Такого слова як "очитатися" в укр. мові немає.

О́чі. — 1) "Бити в очі" — всеслов'янський вираз мовної образности: болгар. "Бия в очи"; рос. "бить в глаза"; поль. "bić w oczy".

2) "Ради гарних очей" — 'задля гарних очей'; так кажуть про того, хто, напр., хоче, щоб його величати, незважаючи на те, що він нічим не заслужив собі на це. Вислів "Ради гарних очей" походить з комедії франц. письменника Мольєра "Смішні мані́рниці" (1659).

3) "Замилювати очі" — дослівний переклад (калька) з польського: "Zamydlać oczy" — означає те саме, що й фраза "Пускати пиль в очі" (з російського "Пускать пыль в глаза").

По-українському кажемо: "Пускати тумана́ в очі". "Пускати блахмана́ в очі". Укр. селяни кажуть: "Забивати ба́ки" (очі) кому.

4) "На оча́х" — в переносному значенні — 'скоро'; напр., наші селяни кажуть: "Він на очах чахне" — що значить: "Він сохне в моїй присутності", тобто 'сохне з хвилини на хвилину'. "На оча́х" — 'нахабно'; напр., наші селяни кажуть: "Він просто на очах краде", тобто "Краде в моїй присутності".

Вираз "на очах", мабуть, вселюдський і дуже старий. Між іншим, він засвідчений і в Біблії; напр., "Нехай це зробить на очах моїх" (2 Сам. 13:5). "На очах" — по-гебрейському: "le enaj".

Очікування — від "очікувати", що виражає аспект протяжного чекання на когось, чи на щось, чого сподіваємося дочекатися.

У Лексиконі 1627 р.: "Очекиванье або надѣя". "Очекуючій".

У Катехізисі 1645 р.: "Очекиванє нендзныхъ не згинетъ навѣки". (Це дослівно повторена польська фраза: "Oczekiwanie nędznych" 'нужденних'.

"Очікувати" більше вживається в укр. мові в Галичині. На Наддніпрянщині більше вживається "ждати". Напр., у пісні:

"Ждала, ждала козака,
Та й плакати стала".

"Чекáти" — слово всеслов'янське: болгар. "чакам"; серб. "чекати", "очекивати"; чеське čekati, očekavati; поль. czekać, oczekiwać. У російській літарат. мові замінили його словом "ждать". (Старослов'ян. і церк.-слов'ян. "жьдати").

Тією слов'янською мовою, в якій ні в писаних пам'ятках, ні в діялектах не засвідчене дієслово "чекати", є російська мова. Не засвідчене це слово і в мові старо-церк.-слов'янській. Але наявність цього слова в інших слов'янських мовах (у південних та західніх слов'ян, а в східніх — в українців) свідчить, що це слово є старослов'янським і всеслов'янським.

Можливо, що в російському виразі "Быть на чекý" ('Бути напоготові в очікуванні чогось такого, що ось-ось може статися'), слово "чек" походить від "чекати".

Справа походження кореня дієслова "чекати" була й досі є предметом дискусії між етимологами, головно між прихильниками гіпотез А. Мее (Meillet; див. його Etudes sur l'étymologie et le vocabulair du vieux slave. I-II, 1902) та Е. Бернекера (Bernecker); див. його Slavisch. etymol. Wörter., 1908).

Мее виступив проти твердження Бернекера, що пракорінь слова "чекати" той самий, що й у санскритському слові cakānas, значення якого — 'бажаючий'.

Деякі етимологи, напр., А. Брюкнер, в цьому випадку, взагалі не взяли участи в цій "війні гіпотез".

Болг. "чакам"; серб. "чекаті" свідчить про те, що корінь цього дієслова презентує себе в формі двох перезвучних варіянтів čak- : ček-, але чи вони виражали ідею "надіятися", чи може лиш пізніше чеське слово čaka почало вживатися для вираження ідеї 'надія', і що це, може, сталося завдяки метафоричній функції цього іменника, — це таке питання, на яке не маємо відповіди. Дієслово "чекати" в своїй сім'ї слів: "почекáти", "зачекáти",

"ви́чекати", "дочека́тися", "вичі́кувати", "очі́кувати", "чека́ння", "очі́кування", "вичі́кування".

В укр. народній стилістиці імперативний вираз "Почекай — почекай!" означає знак погрози. "Почекай — почекай! Ще прийде коза до воза" ["сіно ми́кати"].

Українське селянство ще з кріпацьких ("панщинних") часів зберегло в себе слово 'чекати' в його польській формі для характеризування польської шляхти у вислові: "Жидівське "з а р а з", а панське "poczekaj".

Очко́, о́чко. Слово "очко́" (з наголосом на останньому складі) в нас уживається тільки як синонім "знаку на картах" і для означення того роду гри в карти, що називається "очко́". "О́чко" (з наголосом на першому складі) має в нас також і множинну форму: "**о́чка**". Це слово між іншим означає маленький отвір у со́ті — в вощині в вулику; в ці о́чка бджоли складають мед; о́чка в рибальській сітці, о́чка в плетенні гачками чого; напр., хустки з вовни, рукавиць тощо. Множинна форма типу "очки́" в нас не існує. Вона є в російській мові: "очкі́" — 'окуляри'.

Похідні слова: "очкове́" — назва давнього податку, що його мусів платити пасічник від кожного вулика (а в вулику є о́чко); "очкови́й" — той, хто збирає податок від пасічників; "очкува́ти" — знакувати коні клеймом.

Очку́р — шнурок, що пересилений уздовж рубця матерії, чи шкури, щоб таким способом стягати її; напр., стягати ("зашмо́ргувати") штани в стані, замість підперезування їх по́ясом, чи па́ском; стягання ("зашморгува́ння") шкуряної мошонки ("капшука") на тютюн, і т.ін. Тому в нас кажуть: "штани на очкурі"; "очкур капшука".

Укр. "очку́р"; рос. "очку́р"; білоруське "учку́р"; болг. "учку́р"; серб. "у̏чкур"; поль. oczkur, uczkur. (У польську мову це слово проникло почерез укр. мову).

Що слово "очку́р" — "учку́р" походить з тюркського učkur (uč — 'середина' + kur — 'пояс') ніхто з етимологів тепер не сумнівається.

Очмана́ (укр. мітолог.): нечиста сила — Мана, що напускає злуди на очі людини. Словом "очмана" наші селяни тепер називають кожну докучливу живу істоту, головно ж дуже докучливих дітей, яких називають "прищіпками". — Див. **Обма́н**.

Очо́лювати — бути в проводі чого (але не "стояти **на чолі**"). Див. **Чоло́**.

Очортíти — стати кому таким осорýжним, як чорт. Приклад уживання цього дієслова: "Той п'янюга вже очортів мені!" Синонімом цього слова є дієслово "остоги́днути". Напр.: "Через того п'яницю мені життя остогидло". Див. **Осорýжний**.

Ошáрпанець — шматалáйник, лахотря́с, обдертий. Лексикон 1627 р.: "Рубищеносець — ошарпанець, шубравець".

"Ошáрпаний" з польського oszarpaniec — 'шматалайник', 'торботряс'. "Szubrawiec" — це слово, що його створили поляки в XVI столітті для прозивання одного з польських полемістів, про якого говорили, що він у Львові потаємно служив як кат. Слово "szubrawiec" стало синонімом польського слова hultaj — ши́беник'. По-укр. кажуть "обшáрпаний", а не "ошарпаний".

Ошукáння — обмáнення. У Лексиконі 1627 р.: "Ухищреніє — засадка, скрытое а зрадливое подейстьє албо ошуканьє".

(Слово "подейстьє" — з польського podejście — облудний підхід).

"Шукáти", "пошукáти", "ошукáти", "ви́шукати", "підшукати".

"Шукати" кого, чого — 'глядіти' за ким, чим. Слово "шукати" постало в Польщі в XV ст. з німецького слова suchen, яке поляки перетворили на "szukać". З Польщі це слово дуже скоро проникло в Україну й Білорусь.

Поляки до XV ст. традиційно вживали слово iskać — із старослов'ян. iskati. І тільки це дієслово для вираження ідеї німецького 'suchen' уживали всі слов'янські народи — кожен у своїй вимові.

Старослов'ян. (і староукр.) дієслово is̉kati збереглося живим в устах укр. селян в зредукованій формі "ськати": у фразі "Ськати в голові".

Слово "шукати", як полонізм, в укр. книжній мові XVI-XVIII ст.ст. довго не приймалося серед укр. народніх мас, які вживали своє слово "глядіти" (а не "шукати") за ким-чим.

Ось приклад з укр. фольклору:

"Прийшов паламар, —
Пальці поламав.
Прийшли паламарові діти
Пальців г л я д і т и.
Пальців не знайшли,
І додому пішли.
Удивительно,
Усмішительно".

(Крем'янеччина, зах. Волинь).

Яким чином поляки з ідеї 'szukać' ('глядіти за ким, чим') утворили ідею 'oszukać' ('підманути') — це така справа, яка ще й досі не є належно вияснено́ю.

"Вишукати" що — це 'ві́найти'. "Винахідливий" — це 'зми́сний'. Отже, можливо, що того, хто вміє "вишукати", що, вважали за 'змисного', а далі — за 'oszusta' ('обманця'). А може з ідеї 'шукати' ('глядіти' за ким, чим') була створена ідея 'ошукати' ('обманути') на основі формальної подібности слова szukać до якогось чужого слова, що означає 'змисність' і 'лукавство', як, напр., лат. cadax (= церк.-слов. "остроумьнъ"), як це думав Брюкнер.

Слово "ошука" в укр. мові в Галичині — не запозичення з місцевої польської колоніяльної лексики ("oszuka"), але слово oszukajło поляки взяли собі з укр. мови ("ошукайло").